

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ім. І. КРИП'ЯКЕВИЧА

Україна

КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА,
НАЦІОНАЛЬНА СВІДОМІСТЬ,
ДЕРЖАВНІСТЬ

Випуск 42

Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / гол. ред. Ігор Соляр, заст. гол. ред. Михайло Романюк; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2025. Вип. 42. 408 с.

Збірник об'єднує студії з історії, археології, мово- і літературознавства. Статті історичного блоку розкривають актуальні проблеми історії, етнології та археології від найдавніших часів до сьогодення. Окрему рубрику формують статті, присвячені російсько-українській війні. Дослідницьку увагу також зосереджено на постатях Петра Вергуна, Ярослава Стецька, діяльність яких важлива для сприйняття і розуміння історії України. Дослідження з літературознавства здебільша присвячені науковій біографії патріарха української літературознавчої науки Миколи Ільницького. «Огляди та рецензії» презентують книжкові новинки, запрошуючи до читання та дискусій.

Ukraine: Cultural Heritage, National Consciousness, Statehood / Ed. Ihor Soliar, deputy editor-in-chief Mykhailo Romaniuk; NAS of Ukraine, I. Krypiakievych Institute of Ukrainian Studies. Lviv, 2025. Vol. 42. 408 p.

The collection unites studies on history, archaeology, linguistics, and literary studies. The articles in the historical section address current issues in history, ethnology, and archaeology, spanning from ancient times to the present. A separate section is dedicated to articles on the Russo-Ukrainian War. Research attention is also focused on the figures of Petro Verhun, Yaroslav Stetsko, whose activities are important for the perception and understanding of the history of Ukraine. Research in literary studies is mostly dedicated to the scholarly biography of Mykola Ilnytskyi, the patriarch of Ukrainian literary scholarship. The «Reviews and Critiques» section presents new books, inviting readers to engage and discuss.

«Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність» – фахове видання категорії «Б» зі спеціальностей 032 «Історія та археологія» та 035 «Філологія» (наказ МОН України № 886 від 2.07.2020 р.)

Рекомендувала до друку вчена рада Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (протокол № 8 від 4.09.2025 р.)

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР

Соляр Ігор Ярославович, чл.-кор. НАН України, д-р іст. наук, проф. (Україна)

ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

Романюк Михайло Васильович, канд. іст. наук, ст. досл. (Україна)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Акіллі Алессандро (Achilli Alessandro), д-р філос. (Австралія)

Борчук Степан Миколайович, д-р іст. наук, проф. (Україна)

Газдаг Вільмош (Gazdag Vilmoš), д-р філос., доц. (Україна)

Даниленко Андрій (Danylenko Andriy), д-р філос., проф. (США)

Дидик-Меуш Ганна Михайлівна, д-р філол. наук, ст. наук. сп. (Україна)

Золтан Андраш (Zoltán András), д-р філол. наук, проф. (Угорщина)

Литвин Микола Романович, д-р іст. наук, проф. (Україна)

Мозер Міхаель (Moser Michael), д-р габіліт., проф. (Австрія)

Муравський Олег Іванович, канд. іст. наук, ст. наук. сп. (Україна)

Надрага Марта Степанівна, канд. іст. наук, ст. досл. (Україна)

Пастух Тарас Васильович, д-р філол. наук, доц. (Україна)

Рембішевська Дорота Кристина (Rembiszewska Dorota Krystyna), д-р габіліт., проф. (Польща)

Ситник Олександр Степанович, д-р іст. наук, проф. (Україна)

Ястремська Тетяна Олександрівна, д-р філол. наук, ст. наук. сп. (Україна)

Ідентифікатор у Реєстрі суб'єктів у сфері медіа R30-03117

Оксана РУДА

*доктор історичних наук, старший дослідник
старший науковий співробітник відділу новітньої історії
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України*
ResearcherID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/AAD-4620-2020>
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4361-8313>
e-mail: oxana.ruda@gmail.com

ЕВОЛЮЦІЯ ПОЛЬСЬКОЇ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ ЩОДО УКРАЇНИ Й УКРАЇНЦІВ (2022–2025): ЧИННИКИ ВПЛИВУ ТА ДИНАМІКА ЗМІН

Проаналізовано динаміку та трансформацію громадської думки Польщі щодо України у 2022–2025 рр., від початку повномасштабного вторгнення Росії. З'ясовано, що беспрецедентний пік солідарності з українцями з боку польського населення, зафіксований у перші місяці війни, був унікальною, високоемоційною та кризовою реакцією, що мобілізувала як державні інституції, так і громадянське суспільство. Вказано, що він був зумовлений гуманітарним імперативом і спільним усвідомленням екзистенційної загрози з боку Російської Федерації, однак цей сплеск підтримки був радше аномалією, аніж стабільним відображенням глибинних настроїв, що зумовило його подальше неухильне зниження. Поступове падіння рівня підтримки розглянуто як повернення до більш прагматичного стану громадської думки, що формується під тривалим впливом безпекових і соціально-економічних наслідків війни.

Закцентовано, що трансформація суспільних настроїв відбувалася під впливом комплексу економічних, політичних, історичних та інформаційних чинників. Зауважено, що «зернова криза» стала тригером для соціального напруження та економічних протестів, а українське питання було інструменталізовано під час парламентської 2023 р. та президентської 2025 р. виборчих кампаній, що активізувало антиукраїнські популістські наративи.

Зазначено, що нерозв'язані питання історичної пам'яті, передусім Волинська трагедія 1943 р., залишаються латентним, але вагомим чинником напруги, насамперед у контексті євроінтеграційних перспектив України. Стверджено, що ці вразливості системно використовують російські дезінформаційні кампанії для посилення «втоми від війни» та підриву українсько-польської солідарності. Відзначено, що збереження стратегічного партнерства між Варшавою та Києвом вимагає від обох сторін системного підходу і політичної волі для розробки довгострокових рішень, ведення чутливого історичного діалогу та спільного зміцнення стійкості до деструктивних інформаційних впливів.

Ключові слова: громадська думка, українсько-польські відносини, російсько-українська війна, солідарність, «втома від війни», «зернова криза», історична пам'ять, дезінформація.

Повномасштабне вторгнення Російської Федерації (РФ) в Україну в лютому 2022 р. призвело до кардинальної трансформації регіонального безпечового середовища та суттєво вплинуло на динаміку двосторонніх відносин України з її західними партнерами, передусім із Республікою Польща (РП). Безпрецедентна хвиля солідарності та масштабна підтримка, продемонстровані польським суспільством на початковому етапі війни, стали важливим чинником зміцнення української стійкості. Саме геополітичне розташування Польщі й активізація російського експансіонізму зробили дії Варшави рішучими та безкомпромісними, що відобразало глибоке усвідомлення спільної загрози й історичного досвіду. Три роки потому Польща і надалі залишається одним із ключових союзників України – центром постачання західної зброї та активним захисником інтересів Києва, однак через затяжний характер збройного конфлікту, економічні труднощі, польські внутрішньополітичні процеси та поширення російських деструктивних наративів суспільні настрої поляків поступово трансформувалися (Gera, 2025). У цьому контексті вивчення еволюції громадської думки в Польщі щодо України й українців у 2022–2025 рр. набуває особливої актуальності, оскільки дає змогу простежити ключові тенденції, визначити домінантні фактори впливу та окреслити потенційні ризики для подальшого розвитку українсько-польського стратегічного партнерства. Наукова значущість такого аналізу посилюється, з огляду на сучасні геополітичні реалії, у яких формування спільної позиції міжнародної спільноти щодо врегулювання конфлікту з РФ потребує стабільної та передбачуваної підтримки з боку сусідніх країн, зокрема РП. Відтак громадська думка в цій країні стає критично важливим чинником у прогнозуванні майбутньої співпраці й у формуванні ефективних механізмів реагування на нові виклики.

Мета статті – комплексний аналіз трансформації громадської думки в Польщі щодо України й українців у 2022–2025 рр., з акцентом на виявленні основних чинників впливу, динаміки змін у суспільних настроях, а також визначенні потенційних наслідків цієї еволюції для подальших українсько-польських відносин.

Окремі аспекти співпраці між Україною та Польщею, охоплюючи політичні, військові й економічні чинники, а також ставлення поляків до українців, аналізували українські дослідники. Історичні передумови й еволюцію українсько-польських відносин, починаючи з ХХ ст. і до початку повномасштабної російсько-української війни, висвітлювали Леонід Зашкільняк (Зашкільняк, 2008), Сергій Стоєцький (Стоєцький, 2009), Леся Алексієвець, Микола Алексієвець та Ірина Ільчук (Алексієвець, Алексієвець, Ільчук, 2015), а також Олег Піх (Піх, 2017). Ідеологічне підґрунтя сучасної політики Варшави, зокрема доктрину Єжи Гедройця (Jerzy Giedroyc), охарактеризувала Марія Сеніч (Сеніч, 2011). Новий етап відносин після 2022 р. і зовнішньополітичні ініціативи Польщі на підтримку України стали предметом вивчення Станіслава Желіховського й Ірини Тихоненко (Желіховський, Тихоненко, 2023), а також Василя Бусленка (Бусленко, 2024). Безпечові чинники у відносинах розглядав Сергій Федуняк (Feduniak, 2021). Соціологічний вимір двосторонніх реляцій у воєнний період представили Наталія Бойко та Людмила Скокова (Бойко, Скокова, 2022). Окремі аспекти зміни настроїв у суспільствах і вплив російської дезінформації висвітлено у публікаціях Ірини Озтурк (Озтурк, 2025), Віталія Дячука (Дячук, 2024) та Зоряни Варені (Вареня, 2025).

Еволюцію українсько-польських відносин аналізували також польські вчені. Так, досліджуючи розвиток взаємин між Польщею та Україною упродовж 2005–2012 рр.,

Валенти Балук (Walenty Baluk) відзначив перехід від «романтизму до прагматизму» (Baluk, 2012), а роль «складної спадщини» та історичної пам'яті у двосторонніх контактах аналізував Мацей Мруз (Maciej Mróz) (Mróz, 2015). Еволюцію підходів польських політичних партій до східної політики вивчав Войцех Сокул (Wojciech Sokół) (Sokół, 2022). Реакцію Польщі на кризу біженців у 2022 р. та подальшу їх інтеграцію висвітлювали Мацей Дущик (Maciej Duszczyk) і Павел Качмарчик (Paweł Kaczmarczyk) (Duszczyk, Kaczmarczyk, 2022), а також Йоланта Шиманска (Jolanta Szumańska) у звіті для Гарвардського університету (Szumańska, 2023). Новітній теоретичний підхід, що пояснює польську підтримку України через призму онтологічної безпеки й ідентичності, запропонували Ришард Шиновські (Ryszard Szynowski) та Пьотр Гіл (Piotr Gil) (Szynowski, Gil, 2025).

Аналітичні публікації та статті у провідних міжнародних медіа (зокрема Politico, The Associated Press, BBC News, The Wilson Center) висвітлюють політизацію «українського питання» під час виборчих кампаній у Польщі в 2023 р. та 2025 р., загострення соціальної напруги через «зернову кризу» та поширення антиукраїнських наративів у польському суспільстві.

Джерельна база дослідження – соціологічні опитування та звіти провідних інституцій, як-от: польські Центр дослідження громадської думки (Centrum Badania Opinii Społecznej, CBOS), Центр Мерошевського (Mieroszewski Centre), Фонд Інститут ринкових та соціальних досліджень (Fundacja Instytut Badań Rynkowych i Społecznych, IBRiS), американський Дослідницький центр П'ю (Pew Research Center), а також дані «Євробарометра» (Flash Eurobaromete) та Національного демократичного інституту (National Democratic Institute, NDI). Ці джерела дають змогу простежити динаміку змін у ставленні поляків до українців та України, а також впливу внутрішньополітичних і соціально-економічних чинників.

Відновлення незалежності України у 1991 р. відкрило нову сторінку в українсько-польських відносинах. РП стала першою державою, яка визнала незалежність України, що мало важливе символічне та геополітичне значення, заклавши фундамент для конструктивного діалогу та стратегічного партнерства, формалізованого Договором між Україною і Республікою Польщею про добросусідство, дружні відносини і співробітництво від 1992 р. Польська влада вбачала в незалежній Україні важливий чинник регіональної й загальноєвропейської стабільності, розглядаючи її як своєрідний буфер, що відділяв Польщу та Європу від Росії. Так, геополітичний чинник, пов'язаний із необхідністю протистояти потенційним неоімперським амбіціям РФ, а також спільність інтересів, зумовлена прагненням обох країн до європейської та євроатлантичної інтеграції, стали важливими компонентами українсько-польського зближення і сформували позитивний порядок денний (Стоєцький, 2009, с. 54; Піх, Руда, 2022, с. 185–186; Feduniak, 2021, s. 320). Польща була одним із ключових адвокатів України на міжнародній арені, підтримуючи її суверенітет, територіальну цілісність та євроінтеграційні прагнення, що особливо яскраво проявилось під час Помаранчевої революції 2004 р. та Революції Гідності 2013–2014 рр. На цьому тлі активно розвивалися економічні зв'язки, зростала трудова міграція українців до Польщі, інтенсифікувалися культурні та міжособистісні контакти. Однак, попри загалом позитивну динаміку і наявність спільних стратегічних цілей, двосторонні відносини періодично ускладнювалися через розгортання дискусій щодо різних інтерпретацій українсько-польського історичного минулого та питання історичної

пам'яті. Трагічні події спільного минулого, зокрема Волинська трагедія 1943–1944 рр., операція «Вісла» 1947 р., діяльність Організації українських націоналістів, Української повстанської армії та польської Армії Крайової (Armia Krajowa), залишалися чутливими темами. Ці питання часто ставали об'єктом політичних маніпуляцій та інструменталізації з боку певних політичних сил в обох країнах, що призводило до напруженості у двосторонньому діалозі. Спроби досягнення спільного бачення історичних подій через спільні комісії істориків і декларації на вищому рівні мали обмежений успіх у транслюванні примирення на ширші суспільні верстви (Алексієвцев, Алексієвцев, Ільчук, 2015, с. 116; Піх, 2017, с. 543–545, 551–554, 557–559; Baluk, 2012, s. 29).

Анексія Криму РФ та початок збройної агресії на Донбасі у 2014 р. суттєво актуалізували безпековий вимір українсько-польського співробітництва. Офіційна Варшава засудила дії Кремля, підтримала запровадження міжнародних санкцій проти РФ та активізувала надання Україні політичної, фінансової та військово-технічної допомоги (Піх, 2021, с. 304–306; Бусленко, 2024, с. 36). Однак, навіть на тлі спільної загрози, розбіжності в історичних оцінках продовжували періодично виходити на передній план, як це сталося, наприклад, у 2016 р. після ухвалення Сеймом Польщі документа, яким події на Волині та в Галичині 1943–1945 рр. було названо «геноцидом громадян Польщі», чи у 2017 р., коли українська сторона заблокувала пошуково-ексгумаційні роботи в Україні Польського Інституту національної пам'яті через нищення українських місць пам'яті на польській території тощо (Єндрашик, 2018, с. 247–249; Піх, 2024, с. 406–407, 411–412, 421–423; Mróz, 2015, s. 123; Sokół, 2022, s. 111). Таким чином, до 2022 р. українсько-польські відносини характеризувалися дуалізмом: з одного боку, міцним стратегічним партнерством, зумовленим спільними геополітичними інтересами, а з іншого – обтяженістю невирішеними питаннями складного історичного минулого, що створювало певні виклики для їх стабільного розвитку.

Після початку повномасштабної російсько-української війни офіційна Варшава зайняла рішучу позицію, однозначно засудивши збройну агресію Кремля. Ця безкомпромісна реакція стала визначальною для подальшої політики Польщі щодо України, а її географічне положення як найближчого західного сусіда зумовило роль головного гуманітарного та логістичного хабу: Польща надала притулок мільйонам українських біженців (станом на травень 2025 р. у PESEL-UKR зареєстровано 994 175 біженців із України (Ukraine Refugee, 2025)), стала каналом постачання військової техніки, економічної та гуманітарної допомоги. У військовому та економічному вимірах Варшава надала Києву допомогу на суму понад 3,2 млрд євро, виділивши на підтримку України 4,91 % свого валового внутрішнього продукту – один із найвищих показників серед країн Організації Північноатлантичного договору (НАТО) (Polska pomoc, 2024). Польща не лише належить до тих держав, які прийняли найбільшу кількість українських біженців у Європі, але й активно підтримувала Україну в межах міжнародних інституцій. Відтак, реакція Польщі на повномасштабне вторгнення не обмежилася гуманітарною допомогою, а охопила значні військові й фінансові зобов'язання, рішучу політичну підтримку суверенітету та територіальної цілісності України, посилення глобальної солідарності з Києвом, а також інтеграції України до ЄС (Європейський Союз) та НАТО (Желіховський, Тихоненко, 2023, с. 63–64; Jarosak, 2025).

Така багаторівнева підтримка України з боку Польщі, що, до певної міри, виходила за межі сучасного геополітичного раціоналізму, не зводиться лише до емпатії чи

морального обов'язку. Високий рівень підтримки детермінований комплексним поєднанням стратегічних інтересів та глибоко вкорінених ідентичнісних чинників, невід'ємно пов'язаних з уявленнями про онтологічну безпеку. У польській політичній культурі та історичній свідомості незалежна Україна традиційно сприймалася як ключова «буферна зона» проти російського експансіонізму. Ця концепція, що має значне історичне підґрунтя, зокрема формалізована у доктрині Гедройця-Мерошевські¹, акцентує на екзистенційній важливості українського суверенітету для безпеки Польщі (Сенич, 2011, с. 50–56; Korowski, 2008). Існування України як просторової та геополітичної межі з Росією сприймається як фундаментальний чинник зниження ризику прямої загрози польській державності. Таким чином, підтримка України розглядалася як пряме інвестування у власну безпеку й екзистенційний акт захисту суверенітету, який повинен запобігти поверненню регіону під контроль російської сфери впливу. Саме поєднання раціонального усвідомлення ролі України як бар'єра та глибоко вкорінених безпекових страхів і колективної пам'яті пояснює швидкість, масштаб та суспільну згуртованість польської реакції на повномасштабну агресію Росії. Ця реакція була миттєвою та всеосяжною, що відображало глибоке усвідомлення спільної загрози, прямим підтвердженням чого є дані опитування, проведеного CBOS у березні 2022 р., відповідно до якого 85 % поляків вважали, що війна в Україні – безпосередня загроза безпеці Польщі (Duszczak, Kaczmarczyk, 2022, р. 36–40; Szynowski, Gil, 2025, р. 1–21; Opinions, 2022, р. 1).

Початковий сплеск співчуття та солідарності призвів до рекордно високих показників позитивного сприйняття поляками України й українців. До прикладу, у перші місяці війни у польському суспільстві спостерігався майже універсальний консенсус щодо необхідності надання допомоги українцям, за що у лютому 2022 р. висловилися 94 % громадян Польщі (Opinions, 2022; Król, Muck, Oczkowska, 2025), а у березні та квітні того ж року ця кількість все ще перевищувала 90 %. Солідарність польського народу з українським була не лише декларативною, а й активно втілювалася в життя. Понад 70 % польських домогосподарств заявили, що надавали допомогу українцям, до того ж понад 10 % (приблизно 1,3 млн домогосподарств) надавали безпосередню особисту допомогу біженцям. Форми допомоги були різноманітними: 59 % поляків надавали матеріальну допомогу, 53 % – фінансову, 20 % – допомагали з вирішенням різних питань, 17 % – займалися волонтерством, 7 % – надавали житло, а 5 % – транспорт (Król, Muck, Oczkowska, 2025). За даними Польського економічного інституту та Польського банку розвитку, відповідно до опитувань, проведених у травні 2022 р., 53 % польських підприємств були залучені до надання допомоги Україні та українським біженцям, які прибули до Польщі (Szymańska, 2023, р. 5).

Польське суспільство демонструвало широку підтримку міжнародних дій щодо України. Так, у березні 2022 р. більшість поляків підтримувала дипломатичний тиск на Росію (91 %, із них 72 % висловлювалися за рішучі дії), повну політичну та

¹ Концепція Гедройця-Мерошевські – це ідеологічна доктрина польської зовнішньої політики, що ґрунтується на переконанні, що безпека та суверенітет Польщі можливі лише за умов тісної співпраці з народами Центрально-Східної Європи у спільному протистоянні кремлівській загрози. Єжи Гедройць вважав, що лише солідарність і стратегічне партнерство з Україною, Литвою та Білоруссю створюють підґрунтя для стабільності в регіоні й гарантують незалежність Польщі. Юліуш Мерошевські (Juliusz Mieroszewski) застерігав, що за відсутності такої співпраці народи регіону по черзі стануть жертвами російської експансії, а Центрально-Східну Європу може спіткати доля, подібна до балканських конфліктів.

економічну ізоляцію Росії від Заходу (91 %, із них 69 % рішуче), надання фінансової допомоги Україні (93 %, із них 66 % рішуче) та постачання військового обладнання і зброї (90 %, із них 62 % рішуче) (Opinions, 2022, р. 2). Підтримка членства України в ЄС (90 %, із них 60 % висловлювалися за якомога швидше приєднання) та НАТО (88 % та 58 % відповідно) у короткостроковій або довгостроковій перспективі домінувала в усіх соціодемографічних групах, що вказувало на широкий консенсус щодо стратегічної інтеграції України із західними структурами безпеки (Opinions, 2022, р. 3). У наступні роки підтримка членства України в європейських та євроатлантичних структурах залишалася стабільною, однак спостерігалось незначне зниження. Беззаперечний вступ України в НАТО у грудні 2024 р. підтримали 26 % респондентів (у лютому того ж року було 30 %). Ще більша група, яка становить 33 % опитаних, виступила за членство України, але за умови припинення війни з Росією та виконання вимог цієї організації. Проти членства України висловилися 18 % респондентів (у лютому таких було 14 %), а 22 % не визначились із цього питання (Поляки про Україну, 2025, с. 59).

Підтвердженням високого початкового рівня солідарності стала одноставна підтримка прийняття українських біженців, продемонстрована польським суспільством на початку 2022 р. Зауважу, що, за даними загальноукраїнського соціологічного дослідження «Українці та війна», проведеного дослідницькою панеллю «Власна думка» компанії Research.ua за підтримки Інституту соціології Національної академії наук України та з ініціативи Офісу Президента України 9–11 квітня 2022 р., серед українців, які виїхали за кордон у пошуках прихистку від воєнних дій, найбільше біженців виїхало саме до Польщі (37,6 %) (Українці, 2022, с. 4). Обрання Польщі як тимчасового місця перебування було пов'язане з політичними, культурними, особистісними релігіями, які мають як актуальну ситуативну чинність, так й історичне соціокультурне підґрунтя (Бойко, Скокова, 2022, с. 13, 20). За даними опитування американського Дослідницького центру П'ю, проведеного 25 березня – 5 травня 2022 р., вісім із десяти поляків підтримували прийняття біженців із країн, де люди тікають від насильства та війни, що продемонструвало значне зростання, порівняно з 49 % у 2018 р. Водночас на тлі російсько-української війни змінилося ставлення поляків до Росії, 94 % із яких вважали РФ серйозною загрозою, порівняно з 65 % у тому ж 2018 р. (Poushter, Huang, Slancy, 2022). Однак якщо у 2022 р. за прийняття українських біженців у Польщі висловлювалися 94 % поляків (57 % відповіли «однозначно так», а 37 % – «скоріше так»), то упродовж 2023 р. цей показник знизився з 81 % на початку року (30 % відповіли «однозначно так», а 51 % – «скоріше так») до 62 % у листопаді того ж року (18 % відповіли «однозначно так», а 44 % – «скоріше так») (Opinions, 2022, р. 2; Co Polacy sądzą, 2024, s. 2).

Хоча опитування CBOS за 2023 р. усе ще підтверджували готовність поляків приймати українців, однак уже намітилося зростання занепокоєння щодо соціально-економічних навантажень, пов'язаних з обсягом підтримки, які згодом було названо «втомою від війни» та «зниженням підтримки». Як наслідок, наступні роки продемонстрували подальший спад підтримки: за даними CBOS, у березні 2024 р. лише 61 % поляків (17 % відповіли «однозначно так», а 44 % – «скоріше так») підтримував прийняття у Польщі українців, станом на жовтень – 53 % (14 % відповіли «однозначно так», а 39 % – «скоріше так»). У грудні того ж року ця кількість хоча й зросла до 57 % (12 % відповіли «однозначно так», а 45 % – «скоріше так»), однак на початку

2025 р. становила 50 %, що засвідчило значне зменшення готовності польського суспільства надалі приймати біженців з України. Небажання приймати українців почало неухильно зростати від вересня 2023 р. і коливалося в межах 18–24 % тих, хто був радше проти прийняття українських біженців, та 10–18 % – хто був категорично проти такого рішення (O Ukraińcach w Polsce, 2024; Polacy o wojnie, 2024, s. 1–2; Polacy sądzą, 2024).

У перші місяці війни також значно зріс показник симпатії поляків до українців. Звіт Worldwatch за березень 2022 р., складений на основі результатів опитувань IBRiS, дає унікальне уявлення про ставлення до українців, емоції, страхи та надії поляків в умовах російсько-української війни. Для порівняння: у 2021 р. позитивне ставлення до українців декларували 52 % опитаних, а у березні 2022 р. цей показник зріс до 64 %, байдуже ставлення зменшилося з 39 % до 29 % відповідно, а негативне – з 9 % до 7 %. Показовим є те, що на тлі зростання симпатії до українців зростало негативне ставлення до росіян, яке від 2021 р. до 2022 р. зросло від 14 % до 60 %, натомість показник позитивного ставлення знизився з 47 % до 22 %, байдужість зменшилася з 39 % до 18 % (Wojna w Ukrainie, 2022).

Однак із плином часу ставлення до українців у польському суспільстві змінилося. Так, на початку 2023 р. симпатію до українців виражали 51 % поляків, а антипатію – 17 %, натомість наприкінці 2024 р. – на початку 2025 р. симпатія впала до рівня, близького довоєнному – 40 %, а антипатія зросла до 30 %. Тобто за останній рік падіння симпатії становило 10 пунктів, натомість антипатія зросла на 8 пунктів (Stosunek Polaków, 2025, s. 2–3; Polacy o wojnie, 2024, s. 1; Król, Myck, Oczkowska, 2025). Щодо українців, то, за даними загальнонаціонального соціологічного опитування, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва разом зі соціологічною службою Центру Разумкова 8–15 грудня 2023 р., 66 % ставилися до Польщі позитивно, негативне ставлення продемонстрували 8 % опитаних, а 22 % – нейтральне ставлення. 51 % респондентів вважав, що населення Польщі позитивно ставиться до України, тоді як 13 % були переконані, що поляки негативно налаштовані до України (Дячук, 2024). Результати опитувань CBOS, проведених у лютому 2025 р., засвідчили зростання критичного ставлення поляків до українців. Так, 38 % поляків відкрито заявили про антипатію до українців – це вперше за багато років перевищило кількість тих, хто продовжував відчувати симпатію (30 %). Щодо тих, хто задекларував байдуже ставлення, то показник зупинився на позначці 27 %. Парадоксально, що у випадку з росіянами показник декларування симпатії не змінився (8 %), натомість рівень антипатії, порівняно з 2024 р., зменшився з 76 % до 72 % (Attitude, 2025, p. 1).

Що ж до сприйняття поляками українсько-польських відносин, то дослідження, проведене у грудні 2024 р. для Центру Мєрошевського, демонструє, що 37 % респондентів сприймали їх як нейтральні, позитивно оцінювали – 31 %, що означає, що ця кількість залишилася стабільною, порівняно з лютневим опитуванням того ж року. Натомість 22 % респондентів оцінили ці відносини як погані (порівняно з 19 % у лютому того ж року) (Поляки про Україну, 2025, с. 68).

Поряд зі зміною симпатії, також еволюціонувала й думка поляків про українців. Так, станом на грудень 2024 р., відповідно до результатів грудневих фокус-інтерв'ю для Центру Мєрошевського, «дуже добру» думку про українців висловили 4 %, «добру» – 19 %, «нейтральну» – 41 %, «погану» – 20 %, а «дуже погану» – 10 %, 5 % – відповіли «важко сказати» (Поляки про Україну, 2025, с. 19). У цьому ж дослідженні 47 %

поляків назвали українців «сусідами», порівняно з 45 % у лютому 2024 р. Аналогічне зниження відбулося і в категорії «союзники» (з 8 % до 6 %). Водночас дещо зросла кількість тих, хто назвав українців «ворогами» (від 12 % до 14 %), тоді як відсоток тих, хто обрав слово «друзі», залишилася фактично незмінною (5 % у лютому, 4 % у грудні). Подібні результати свідчать про посилення тенденції до більш прагматичного сприйняття українців, а не через призму емоційної солідарності, насамперед зважаючи на те, що тих, хто називає себе «братами і сестрами», дещо поменшало (2 %). Категорія «конкуренти» залишається стабільною на рівні 8 %, що, ймовірно, пов'язано з досить поширеним сприйняттям українців як конкурентів на ринку праці, а українського бізнесу як конкурента для польської економіки (Поляки про Україну, 2025, с. 23).

На тлі зниження симпатії та погіршення загального ставлення поляків до українців дослідження, проведені у грудні 2024 р. для Центру Мерошевського, продемонстрували також спад підтримки. Так, дещо знизився рівень підтримки продовження військової допомоги Україні з боку Польщі. Позитивні відповіді («однозначно так» і «радше так») надали загалом 49 % опитаних, порівняно з 54 % у лютому того ж року. Водночас збільшилася кількість тих, хто виступає проти надання військової допомоги: від 26 % (15 % «радше ні» і 11 % «однозначно ні») до 35 % («радше ні» – 19 % та «однозначно ні» – 16 %) (Поляки про Україну, 2025, с. 34).

В окреслений період також зростала кількість респондентів, які вважали, що уряд зробив занадто багато для розміщення та допомоги українським біженцям, зрісши на 14 відсоткових пунктів між 2022 р. та 2024 рр. Так, відсоток респондентів, які підтримують продовження допомоги українським біженцям, зменшився з 42 % у лютому 2024 р. до 40 % у грудні того ж року. Водночас побільшало тих, хто проти продовження допомоги: від 33 % у лютому до 37 % у грудні (Поляки про Україну, 2025, с. 36). Останні результати також відображають помітне зростання відсотка поляків, які вважають, що обсяг допомоги, яку надає РП українським біженцям, є «занадто великим». У листопаді–грудні 2024 р. таку думку висловив 51 % респондентів, тоді як у лютому їх було 44 %. Кількість тих, хто оцінював допомогу як «відповідну», зменшилася з 36 % до 33 %. Лише 5 % опитаних у лютому та грудні вважали допомогу «недостатньою». Зростання відсотка тих, хто вважав допомогу «занадто великою», ймовірно, вказує на відчуття надмірного навантаження на державні ресурси, такі як бюджет, система соціального захисту або державна інфраструктура (Поляки про Україну, 2025, с. 35). Примітно те, що вже у березні 2022 р., коли Польща лише почала приймати біженців з України, а 94 % населення підтримувало таку політику, 46,5 % поляків висловлювали побоювання, що через українців їм буде важче працювати, 60,2 % – погіршиться доступ до медичного обслуговування, 50,7 % – погіршиться ситуація у польських школах та дошкільних закладах. Щороку ці побоювання все більше вкорінювалися в свідомості поляків і впливали на ставлення до українців. Подібні тенденції спаду підтримки українських біженців спостерігалися у більшості країн ЄС. Так, якщо у 2022 р. результати опитування населення держав ЄС «Євробарометр» щодо їхньої реакції на війну в Україні показали сильну підтримку серед європейців України та її переміщених осіб (88 % респондентів у всьому ЄС схвалили прийняття людей, які тікають від війни, до того ж високий рівень підтримки надійшов із країн Північної Європи), то уже через рік опитування «Євробарометр» показав зниження цієї підтримки, хоча вона залишалася високою – на рівні 76 % у всьому ЄС. У 2024 р. підтримка українських біженців знову знизилася до 71 %, з осо-

бливо низькою часткою в Польщі (60 %), що стало тривожним сигналом «втоми від війни» (EU's response, 2022; Wojna w Ukrainie, 2022; Consolini, 2025).

Зауважу, що ще влітку 2023 р. у звіті спеціального радника ЄС з питань України Лодевейка Ашера (Lodewijk Asscher) ішлося про те, що криза вартості життя суттєво вплинула на сім'ї з низьким та середнім рівнем доходу в країнах, що приймають українських біженців, створивши сприятливе середовище для посилення ефективності російської пропаганди. Відповідно до цього звіту, Комісар ЄС із питань внутрішніх справ Ільва Йоханссон (Ylva Johansson) наголосила, що «у деяких державах-членах починає проявлятися те, що ми можемо назвати “втомою від солідарності”» (Casert, 2023). Ця проблема безпосередньо стосувалася й Польщі.

Загалом, результати опитувань, проведених серед поляків у 2022–2025 рр., демонструють еволюцію суспільних настроїв. Якщо у 2022 р. переважали співчуття та готовність допомогти, то у наступні роки помітно зросла кількість осіб, які висловлювали нетерпіння і втому від наявної ситуації. Війна в Україні дедалі частіше сприймалася поляками як проблема, що безпосередньо впливає на їхнє повсякденне життя (Поляки про Україну, 2025, с. 23). Підтвердженням поширення «втоми від війни» серед поляків є той факт, що у грудні 2024 р. вперше в польському суспільстві переважили голоси про те, що війну в Україні варто закінчувати, навіть якщо це буде пов'язано з втратою частини території чи суверенності – 55 % проти 31 % голосів за те, що боротьбу потрібно продовжувати та не йти на жодні поступки Росії. До прикладу, упродовж 2022 р. 59–64 % поляків висловлювалися за те, що боротьбу потрібно продовжувати та не йти на жодні поступки Росії, а ті, хто виступав за скоріше завершення війни, коливалися в межах 26–23 %. Натомість у 2023 р. показники залишалися відносно сталими: 50–56 % висловлювалися за продовження боротьби, а лише 30–32 % – за її завершення (Polacy o wojnie, 2024, s. 5).

Зниження суспільної підтримки українців у Польщі – нелінійний процес, детермінований складною взаємодією між початковим емпатійним імпульсом і раціоналізацією соціально-економічних витрат. Феномен «втоми від війни» у цьому контексті посилюється не лише тривалістю самого конфлікту, а й внутрішніми чинниками: інфляційним тиском, зростаючим навантаженням на публічні послуги (охорона здоров'я, освіта) та загостренням конкуренції на ринку праці (Szynowski, Gil, 2025, р. 1–21). На думку керівника кафедри методології соціальних досліджень Інституту філософії та соціології Краківського педагогічного університету професора соціології Пьотра Длугоша (Piotr Długosz), ключовим чинником змін у ставленні польського суспільства до українців є конкуренція за обмежені ресурси. Йдеться, зокрема, про тиск, що зростає, на ринок праці в окремих секторах, підвищення вартості оренди житла у великих містах, а також додаткове навантаження на системи охорони здоров'я та освіти. Заступник директора Центру Мєрошевського Лукаш Адамські (Łukasz Adamski) доповнює цю оцінку, зазначаючи, що «неможливо було очікувати, що стан надзвичайно потужної позитивної емоційної мобілізації з початку війни збережеться протягом кількох років» (Озтурк, 2025).

Емпіричні дані підтверджують наявність прямої кореляції між погіршенням фінансового стану польських домогосподарств і зниженням їхньої готовності підтримувати як українських біженців, так і надання військової допомоги. Таким чином, спостерігається поступовий перехід від початкового альтруїзму до прагматизму, у межах якого допомога Україні починає концептуалізуватися як економічне навантаження,

що становить загрозу для особистого добробуту польських громадян (Consolini, 2025; Poland, 2025; Economic forecast, 2025; OECD Economic Surveys, 2025; Szynowski, Gil, 2025, p. 1–21).

Оприлюднене ще у грудні 2023 р. опитування NDI за травень–червень того ж року виявило амбівалентність щодо сприйняття поляками переваг і недоліків присутності українських біженців. Серед переваг поляки найчастіше називали те, що біженці «виконують роботу, яку поляки не хочуть» (41 %), «витрачають гроші й стимулюють економіку» (34 %) та «сплачують податки» (29 %). Однак значна частина респондентів також вказувала на недоліки, сприймаючи біженців як «навантаження на державні соціальні програми» (35 %) і «систему охорони здоров'я» (30 %). Іншими занепокоєннями були зайняття житла (20 %), несплата податків (19 %) та зниження рівня зарплат (16 %) (Public Opinion, 2023). У суспільному дискурсі дедалі частіше фіксувалося занепокоєння надмірним, на думку респондентів, обсягом допомоги Україні, що сприймався як непропорційний, порівняно з іншими країнами ЄС, і таким, що створює додаткове соціально-економічне навантаження на Польщу (Поляки про Україну, 2025, с. 38). Ця ситуація виявила парадокс між фактичним економічним внеском українців та їхнім сприйняттям як тягаря. Хоча опитування показують, що значна частина поляків визнавала економічні переваги українських біженців, одночасно існувало ще сильніше сприйняття їх як «тягаря». Ця суперечність поглиблюється тим, що українці значно сприяють польській економіці, зареєструвавши за 2022–2024 рр. майже 77 700 нових підприємств та сплативши до польського бюджету приблизно 15,1 млрд злотих (орієнтовно 3,9 млрд дол. США) податків (Solovian, 2025). Цей розрив між фактичним економічним внеском та суспільним сприйняттям свідчить про те, що громадська думка формується не лише об'єктивними економічними реаліями, а й значною мірою наративами, дезінформацією та сприйняттям навантаження на державні послуги. Негативні наративи, такі як «українці крадуть гроші з польського бюджету» або «мають пріоритетний доступ до охорони здоров'я», явно більше впливають на громадську думку, ніж позитивні економічні дані. Це акцентує на важливості контрнарративів та ефективної комунікації з боку влади для представлення збалансованої картини впливу біженців (Vernon, 2025).

Значним чинником зміни громадської думки в Польщі також стала «зернова криза», яка виникла через винятки з дозволів ЄС, надані українським вантажівкам, і зростання імпорту дешевого українського зерна, що спричинило протести польських фермерів, блокаду кордону та деструктивні дії щодо української продукції. Цей економічний конфлікт, який зачепив широкий прошарок суспільства, став каталізатором зниження підтримки України та посилення соціальної напруги (Brzeziński, 2025; Jarosak, 2025). Опитування SBOS зафіксувало високий рівень підтримки протестів: 81 % підтримали фермерські виступи, 64 % – блокування кордону, 23 % – знищення українського зерна (Co Polacy sądzą, 2024). Високий рівень схвалення протестів свідчить про їхню широку легітимацію як форми вираження невдоволення. Економічні чинники, зокрема зниження цін і конкуренція на ринку, стали сильними тригерами зміни суспільних настроїв, що уможливили поширення негативних наративів, зокрема через дезінформацію та історичну чутливість. Конфлікт вийшов за межі економіки, набувши політичного виміру та створивши ризики для міждержавної солідарності. Подібні конфлікти вимагають комплексної стратегії реагування, включно з роботою над суспільними наративами (Brzeziński, 2025).

Еволюція польської громадської думки щодо України значною мірою також зумовлена внутрішньополітичними чинниками та риторикою, що посилювалася під час виборчих кампаній 2023 р. та 2025 р. Саме президентська кампанія 2025 р. продемонструвала зростання антиукраїнської популістської риторики кожного з трьох головних кандидатів у президенти: Рафала Тшасковські (Rafał Trzaskowski) від партії «Громадянська платформа», Кароля Навроцкі (Karol Nawrocki), підтримуваного партією «Право і справедливість», та Славоміра Менцена (Sławomir Mentzen) від ультраправої коаліції «Конфедерація» (Wiłoноżко, 2025). Найбільш проукраїнським кандидатом був лідер перегонів від коаліції прем'єр-міністра Дональда Туска (Donald Tusk) Рафал Тшасковські, хоча навіть він обіцяв скорочення соціального забезпечення для українців. Консерватор К. Навроцкі виступав проти членства України в ЄС та НАТО, а також проти фінансової допомоги біженцям, проте підтримував воєнні зусилля. Ультраправий кандидат Славомір Менцен був рішучим антиукраїнським лідером і підтримував «угоду» з російським президентом Владіміром Путіним (Владимир Путин) (Verpov, 2025). Саме ультраправі сили, як-от «Конфедерація», у своїй передвиборчій агітації активно використовували антиукраїнські наративи. Їхня риторика зосереджувалась на уявному «економічному тягарі» підтримки українців, розпалюючи суспільне невдоволення через заяви про «мільярди злотих» витрат на соціальні виплати, ігноруючи внесок української громади в польську економіку. Ультраправі також виступали проти участі Польщі у військовій підтримці України та просували історичні маніпуляції, зокрема щодо постатей Степана Бандери та Романа Шухевича, що перегукуються з російською дезінформаційною кампанією. Така політична інструменталізація гуманітарного питання сприяла формуванню упереджених суспільних настроїв, часто віддалених від реального стану речей, і потребувала системної протидії з боку демократичних інституцій та громадянського суспільства (Jarosak, 2025; Solovian, 2025).

Попри об'єднуючу силу спільної загрози, історичні образи залишаються значною лінією розлому, що використовується політиками, а також перешкоджають повному примиренню. Суперечливі інтерпретації подій, зокрема Волинської трагедії 1943 р. та операції «Вісла», періодично зумовлювали напруження, ускладнюючи сталий розвиток партнерства. Дотепер Волинські події залишаються глибоко символічним питанням та джерелом напруги в українсько-польських відносинах. Опитування Центру Мєрошевського у листопаді–грудні 2024 р. показало, що 46 % поляків заявляли про глибокі знання щодо Волинської трагедії. Понад 40 % поляків вважали, що в історії українсько-польських відносин були події, за які сьогодні українці повинні відчувати провину перед поляками. Порівняно з лютим 2024 р., у грудні того ж року кількість тих, хто поділяє цю думку, зросла від 37 % до 43 %. Кількість респондентів, які дотримуються протилежної думки, практично не змінилася (14 % у лютому, 13 % у грудні того ж року). Необхідність ексгумації жертв конфлікту на Волині 1943 р. часто називається ключовою для побудови тривалих відносин, заснованих на взаємній повазі та розумінні. Загострення конфлікту пам'яті не лише віддзеркалює невирішені історичні питання, але й свідчить про значну роль історичної політики у формуванні національного наративу, і без вирішення цих складних питань минуле продовжуватиме обтяжувати сьогодення (Зашкільняк, 2008, с. 10–13; Поляки про Україну, 2025, с. 45, 49; Jarosak, 2025).

На погіршення польської громадської думки щодо українців значною мірою також вплинула інформаційна війна, яку розгорнула Росія, використовуючи

дезінформацію та маніпуляції для підриву українсько-польської солідарності на соціальному, військовому, політичному й економічному рівнях. Міхал Марек (Michał Marek), керівник неурядової організації, що займається моніторингом дезінформації та пропаганди в Польщі, безпосередньо пов'язує дезінформацію зі зростанням антиукраїнських настроїв у Польщі та вважає, що дедалі більше поляків потрапляють під вплив цієї пропаганди (Vernon, 2025). Російська пропаганда намагається не лише дискредитувати Україну в очах Польщі, а й залякати Польщу, поширюючи тези на кшталт того, що підтримка Варшавою обороноздатності України провокує РФ, а отже, ставить під загрозу безпеку самих поляків, чи, приміром, що через військову допомогу Україні Польща роззброєна і не здатна захистити себе. Водночас Росія намагається поглибити антагонізми між поляками й українцями, маніпулюючи негативним образом українського біженця, зображуючи українців лінивими та меркантильними людьми, що крадуть гроші з польського бюджету, паразитують на добробуті поляків, зловживаючи соціальною допомогою. Ультраправа політична риторика в Польщі часто повторює або узгоджується з наративами російської пропаганди. Російська дезінформація діє як постійний зовнішній тиск, використовуючи вразливості в інформаційному просторі та підживлюючи вже існуючі економічні й історичні образи, щоб поглибити розкол та підрвати солідарність (Вареня, 2025; Solovian, 2025).

Отже, пік солідарності, що припав на перші місяці повномасштабної російсько-української війни, відображав унікальну, кризову та високоемоційну реакцію польського суспільства, зумовлену негайним гуманітарним імперативом і спільним сприйняттям екзистенційної загрози з боку Росії. Цей період був аномалією, а не стабільним відображенням глибинних настроїв. Саме тому щороку сплески солідарності та підтримки неухильно знижувалися, що стало поверненням до попереднього рівня громадської думки, хоча й такого, що все ще перебував під сильним впливом поточного конфлікту.

Громадська думка в Польщі зазнала трансформацій під впливом економічних, політичних, історичних та інформаційних чинників. «Зернова криза» стала тригером соціального напруження, активізувавши історичні травми та популістські наративи. Українське питання було політизоване в межах парламентської 2023 р. та президентської 2025 р. виборчих кампаній, а невирішені питання минулого, зокрема Волинська трагедія 1943 р., дотепер залишаються чинником напруги в контексті євроінтеграційних перспектив України. Російські дезінформаційні кампанії успішно використовували ці вразливості, сприяючи зростанню «втоми від війни» та зниженню рівня підтримки українців. Утримання стратегічного партнерства вимагає від польської та української влади довгострокових рішень: подолання економічних суперечностей, послідовної роботи з історичною пам'яттю та зміцнення стійкості до поширення російських деструктивних наративів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Алексієвець, Л., Алексієвець, М., Ільчук, І. (2015). Трансформація сучасних українсько-польських відносин у політичній сфері до європейсько-атлантичного процесу (1991–2014 рр.). *Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини*, 16/2, 108–124. [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ues_2015_16\(2\)_12](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ues_2015_16(2)_12)

Бойко, Н., Скокова, Л. (2022). Українсько-польські реляції під час війни 2022 року в Україні: підґрунтя та наслідки (соціологічний аналіз). В Т. Астратович-Лейк, Я. Турчин, О. Горбач, О. Цебенко (ред.), *Архітектура безпеки європейського та євроатлантичного просторів: наукова монографія*. Рига, Латвія: «Baltija Publishing», 13–28. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-225-8-1>

Бусленко, В. (2024). Українсько-польські відносини в 2022–2024 рр. *Вісник Прикарпатського університету. Серія: Політологія*, 19, 36–41. <https://doi.org/10.32782/2312-1815/2024-19-4>

Вареня, З. (2025, 21 травня). Як Росія впливає на польську громадську думку: фейки, пропаганда, маніпуляції. *Аргумент*. <https://argumentua.com/stati/yak-rosiya-vplivaє-na-polsku-gromadsku-dumku-feiki-propaganda-manipulyatsii>

Дячук, В. (2024, 15 січня). Поляки досі у фаворі: як війна змінила уявлення українців про відносини з державами-сусідами. *Infopost*. <https://infopost.media/polyaky-dosi-u-favori-yak-vijna-zminyly-u-yavlennya-ukrayinciv-pro-vidnosyny-z-derzhavamysusidamy/>

Єндрашик, К. (2018). Історичні проблеми та політика пам'яті в польсько-українських стосунках (1991–2017). *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кюраса НАН України*, 3–4, 237–253.

Желіховський, С., Тихоненко, І. (2023). Зовнішньополітичні ініціативи Республіки Польща на підтримку України у російсько-українській війні. *Acta de Historia & Politica: Saeculum XXI*, 61–71. 10.26693/ahpsxxi2023.si.061. <https://ahpsxxi.org/index.php/journal/article/download/96/79>

Зашкільняк, Л. (2008). Україна і Польща в ХХ столітті: від конфліктів до порозуміння. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, 17, 3–18.

Озтурк, І. (2025, 4 червня). Поляки різко змінили ставлення до українців: опитування. *Інформаційне агентство «Главком»*. <https://glavcom.ua/world/observe/poljaki-rizko-zminili-vidnoshennja-do-ukrajintsiv-opituvannja-1061862.html>

Піх, О. (2017). Між партнерством і сусідством: міждержавні відносини України і Польщі у 2005–2015 роках. В М. Литвин (відп. ред.), *Українсько-польські відносини. Новітня доба*. Львів, 541–561.

Піх, О. (2021). Євроатлантична інтеграція у контексті формування системи безпеки та двосторонніх відносин України і Польщі. В І. Соляр (відп. ред.), О. Муравський, М. Романюк (упоряд.), *Воєнно-політичні інтереси України в ієрархії суспільних пріоритетів (кінець ХХ – початок ХХІ століття): монографія*. Львів, 273–307.

Піх, О. (2024). Складні питання історичного минулого у відносинах з Україною у польському політичному дискурсі (1991–2019). В М. Литвин, Л. Хахула, О. Піх, В. Пастернак (ред.), *Українські маркери історії Польщі: трансформації другої половини ХХ – початку ХХІ століття*. Львів, 394–426.

Піх, О. М., Руда, О. В. (2022). Польща на шляху системної трансформації: зовнішньополітичні виклики та внутрішньополітичні реформи (1989–2004). В *Central Eastern Europe under 1989–2022 socio-economic, political, and cultural-educational transformations: Scientific monograph*. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 176–203. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-211-1-8>

Поляки про Україну та польсько-українські відносини. Звіт дослідження для Центру Мерошевського. (2025, січень). Варшава. <https://mierszewski.pl/upload/2025/03/polyaki-pro-ukraynu-ta-polsko-ukraynski-vidnosiny.pdf>

Сенич, М. (2011). Проблема української державності в політичній думці Єжи Гедройця. *Studia politologica Ucraino-Polona*, 1, 50–56. <http://jnas.nbuiv.gov.ua/article/UJRN-0000071176>

Стоєцький, С. В. (2009). *Україна в зовнішній політиці Республіки Польща: євроатлантичний та європейський інтеграційний вимір. (Історико-політологічне дослідження)*. Київ: ВД Дмитра Бураго.

Українці та війна. (2022, квітень). ІС. *Власна думка*. https://i-soc.com.ua/assets/files/news/2022/zvit_170422.pdf

Attitude towards other Nationalities. Polish Publicopinion. (2025, Luty). *Centrum Badania Opinii Społecznej (CBOS)*, 2. https://www.cbos.pl/PL/publikacje/public_opinion/2025/02_2025.pdf

Baluk, W. (2012). Stosunki polsko-ukraińskie w latach 2005–2012. Od romantyzmu do pragmatyzmu. *Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej*, 10, 25–38.

Biłonożko, E. (2025, March 26). Ukrainian Issue in Polish Elections. *The Wilson Center*. <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/ukrainian-issue-polish-elections>

Brzeziński, B. (2025, February 17). Angry farmers push Poland away from Ukraine. *Politico*. <https://www.politico.eu/article/angry-farmers-push-poland-away-ukraine-war-russia-donald-tusk-rafal-trzaskowski-presidential-election/>

Casert, R. (2023, June 6). EU Warns of ‘Solidarity Fatigue’ Despite Warm welcome for Millions of Ukraine Refugees. *The Associated Press*. <https://apnews.com/article/eu-ukraine-refugees-solidarity-fatigue-russia-propaganda-0bfd0c6aa7538e8bd823923d82765c57>

Consolini, M. (2025, March 24). Support for Ukraine still high among EU Citizens but some Fall off Apparent among Certain Groups. *Eurofound*. <https://www.eurofound.europa.eu/en/resources/article/2025/support-ukraine-still-high-among-eu-citizens-some-fall-apparent-among>

Duszczek, M., & Kaczmarczyk, P. (2022, July). Poland and War Refugees from Ukraine – Beyond Pure Aid. *CESifo Forum*, 23/4, 36–40. <https://www.ifo.de/DocDL/CESifo-Forum-2022-4-duszczek-kaczmarczyk-ukrainian-refugee-crisis-july.pdf>

Economic forecast for Poland. (2025, May 19). *Economy and Finance. European Commission*. https://economy-finance.ec.europa.eu/economic-surveillance-eu-economics/poland/economic-forecast-poland_en

EU’s response to the war in Ukraine. Flash Eurobarometer: Reports, April 2022. (2022, May). *European Commission*. <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2772>

Feduniak, S. (2021). Czynniki bezpieczeństwa w stosunkach ukraińsko-polskich. In W. Baluk, J. Makar, M. Doroszko (red.), *Dziedzictwo Józefa Piłsudskiego i Symona Petlury. Przeszłość, terażniejszość i przyszłość partnerstwa Polski i Ukrainy*. Lublin, 317–326.

Gera, V. (2025, May 11). Poland once Threw its Doors open to Millions of Ukrainian Refugees, but the Mood has Shifted. *The Associated Press*. <https://apnews.com/article/poland-ukrainians-presidential-election-4982cc03f7b5a88c8e21cc340087e7e8>

Jarosak, D. (2025, May 21). From open Arms to Political War: how Poland’s Far-right turn Ukraine into a Wedge Issue. *Euromaidan Press*. <https://euromaidanpress.com/2025/05/21/from-open-arms-to-political-war-how-polands-far-right-turned-ukraine-into-a-wedge-issue/>

Koprowski, M. (2008, May 12). ULB czyli «Kultura» i Mieroszewski. *Kresy.pl*. <https://kresy.pl/publicystyka/ulb-czyli-kultura-i-mieroszewski/>

Król, A., Myck, M., & Oczkowska, M. (2025, February 21). Three Years on – Ukrainians in Poland after Russia's 2022 Invasion. *FREE Network*. <https://freepolicybriefs.org/2025/02/21/ukrainians-in-poland/>

Mróz, M. (2015). Polityka z historią w tle. Trudne dziedzictwo w relacjach polsko-ukraińskich w latach 1991–2015. *Dyplomacja i bezpieczeństwo*, 1/3, 119–135. <https://www.zpz.uni.wroc.pl/Users/46/files/MACIEJ-MROZ-Polityka-z-historia-w-tle-Trudne-dziedzictwo-w-relacjach-polskoukraińskich-w-latach-19912015.pdf>

O Ukraińcach w Polsce i wojnie w Ukrainie. Komunikat z badań. (2024, Październik). *Centrum Badania Opinii Społecznej (CBOS)*, 99. https://cbos.pl/SPISKOM.POL/2024/K_099_24.PDF

OECD Economic Surveys: Poland 2025. Report. (2025, February 4). *Organisation for Economic Co-operation and Development*. https://www.oecd.org/en/publications/oecd-economic-surveys-poland-2025_483d3bb9-en.html

Opinions about the Russian Invasion of Ukraine. Polish Public Opinion. (2022, Marzec). *Centrum Badania Opinii Społecznej (CBOS)*, 3. https://www.cbos.pl/PL/publikacje/public_opinion/2022/03_2022.pdf

Polacy o wojnie w Ukrainie. Komunikat z badań. (2024, Grudzień). *Centrum Badania Opinii Społecznej (CBOS)*, 130. https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2024/K_130_24.PDF

Polacy sądzą, że wojna w Ukrainie zagraża ich bezpieczeństwu? (2024, 8 Kwietnia). *Polska Agencja Prasowa*. <https://www.pap.pl/aktualnosci/polacy-sadza-ze-wojna-w-ukrainie-zagraza-ich-bezpieczenstwu-wypowiedzieli-sie-w-sondazu>

Poland. Security Radar 2025. Europe – Lost in Geopolitics. (2025). *Friedrich-Ebert-Stiftung*. <https://peace.fes.de/security-radar-2025/country-profiles/poland.html>

Polska pomoc dla Ukrainy. (2024, 11 Listopada). *Biuro Bezpieczeństwa Narodowego*. <https://www.bbn.gov.pl/pl/wydarzenia/10025,Polska-pomoc-dla-Ukrainy.pdf>

Poushter, J., Huang, Ch., & Clancy, L. (2022, June 22). *Spotlight on Poland: Negative Views of Russia Surge, but Ratings for U.S., NATO, EU Improve*. <https://www.pewresearch.org/global/2022/06/22/spotlight-on-poland-negative-views-of-russia-surge-but-ratings-for-u-s-nato-eu-improve/>

Public Opinion Research Ukrainian Refugees in Poland. May–June 2023. (2023, December). *National Democratic Institute*. <https://www.ndi.org/sites/default/files/Public%20Opinion%20Research.pdf>

Sokół, W. (2022). Partie polityczne w Polsce wobec polityki wschodniej i współpracy polskoukraińskiej: uwarunkowania, koncepcje, ewolucja. *Wschód Europy. Studia humanistyczno-społeczne*, 8/2, 99–113.

Solovian, V. (2025, May 20). Polish Elections 2025: Ukraine in Right-Wing Rhetoric. *Ukraine Crisis Media Center*. <https://uacrisis.org/en/polski-vybory-2025-ukrayina-v-rytorytsi-pravyh>

Scovil, J. Co Polacy sądzą o protestach rolników? Komunikat z badań. (2024, 12 Marca). *Centrum Badania Opinii Społecznej (CBOS)*, 11. https://www.cbos.pl/PL/publikacje/flash_tekst.php?nr=11/2024

Stosunek Polaków do innych narodów. Komunikat z badań. (2025, Luty). *Centrum Badania Opinii Społecznej (CBOS)*, 13. https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2025/K_013_25.PDF

Szymańska, J. (2023). TCUP Report: Refugees from Ukraine in Poland: From Reception to Integration. *Ukrainian Research Institute. Harvard University. (HURI)*. <https://>

www.huri.harvard.edu/sites/g/files/omnuum4931/files/huri/files/tcup-szymanska2023-final-v1.pdf

Szynowski, R., Gil, P. (2025, April 7). Rooted in Identity, Aimed at Security: Polish Politics Towards Ukraine and its Ontological Security Foundation. *European Journal of International Security*, 1–21. <https://doi.org/10.1017/eis.2025.10>

Ukraine Refugee Situation: Poland. 30 May 2025. (2025). *Operational Data Portal*. <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine/location/10781>

Vernon, W. (2025, May 14). ‘Go back to Ukraine’: War Refugees Complain of abuse in Poland. *BBC News*. <https://www.bbc.com/news/articles/clygv2dj78zo>

Wojna w Ukrainie. Projekt Światowid: Marzec 2022. (2022). *IBRiS*. <https://ibris.pl/wp-content/uploads/2024/12/SWIATOWID-Wojna-w-Ukrainie.pdf>

REFERENCES

Aleksiiievets, L., Aleksiiievets, M., & Ilchuk, I. (2015). Transformatsiia suchasnykh ukrainsko-polskykh vidnosyn u politychnii sferi do yevropeisko-atlantychnoho protsesu (1991–2014 rr.). *Ukraina–Ievropa–Svit. Mizhnarodnyi zbirnyk naukovykh prats. Seriia: Istoriiia, mizhnarodni vidnosyny*, 16/2, 108–124. [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ues_2015_16\(2\)_12](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ues_2015_16(2)_12) (in Ukrainian).

Boiko, N., & Skokova, L. (2022). Ukrainsko-polski reliatsii pid chas viiny 2022 roku v Ukraini: pidgruntia ta naslidky (sotsiolohichniy analiz). In T. Astramovych-Leik, Ya. Turchyn, O. Horbach, & O. Tsebenko (Eds.), *Arkhitektura bezpeky yevropeiskoho ta yevroatlantychnoho prostoriv: naukova monohrafiia*. Ryha, Latviia: «Baltija Publishing», 13–28. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-225-8-1> (in Ukrainian).

Buslenko, V. (2024). Ukrainsko-polski vidnosyny v 2022–2024 rr. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Seriia: Politolohiia*, 19, 36–41. <https://doi.org/10.32782/2312-1815/2024-19-4> (in Ukrainian).

Varenia, Z. (2025, Traven 21). Yak Rosiia vplyvaie na polsku hromadsku dumku: feiky, propahanda, manipuliatsii. *Arhument*. <https://argumentua.com/stati/yak-rosiya-vplyvae-na-polsku-gromadsku-dumku-feiki-propaganda-manipulyatsii> (in Ukrainian).

Diachuk, V. (2024, Sichen 15). Poliaky dosi u favori: yak viina zminyly uivlennia ukraintsiv pro vidnosyny z derzhavamy-susidamy. *Infopost*. <https://infopost.media/polyaky-dosi-u-favori-yak-vijna-zminyly-uyavlennya-ukrayincziv-pro-vidnosyny-z-derzhavamy-susidamy/> (in Ukrainian).

Yendrashchyk, K. (2018). Istorychni problemy ta polityka pamiaty v polsko-ukrainskykh stosunkakh (1991–2017). *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy*, 3–4, 237–253 (in Ukrainian).

Zhelikhovskiy, S., & Tykhonenko, I. (2023). Zovnishnopolitychni initsiatyvy Respubliky Polshcha na pidtrymku Ukrainy u rosiisko-ukrainskii viini. *Acta de Historia & Politica: Saeculum XXI*, 61–71. 10.26693/ahpsxxi2023.si.061. <https://ahpsxxi.org/index.php/journal/article/download/96/79> (in Ukrainian).

Zashkilniak, L. (2008). Ukraina i Polshcha v XX stolitti: vid konfliktiv do porozuminnia. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 17, 3–18 (in Ukrainian).

Ozturk, I. (2025, Cherven 4). Poliaky rizko zminyly stavlennia do ukraintsiv: opytuvannia. *Informatsiine ahentstvo «Hlavkom»*. <https://glavcom.ua/world/observe/poljaki-rizko-zminili-vidnoshennja-do-ukrajintsiv-opytuvannja-1061862.html> (in Ukrainian).

Pikh, O. (2017). Mizh partnerstvom i susidstvom: mizhderzhavni vidnosyny Ukrainy i Polshchi u 2005–2015 rokakh. In M. Lytvyn (Ed.), *Ukrainsko-polski vidnosyny. Novitnia doba*. Lviv, 541–561 (in Ukrainian).

Pikh, O. (2021). Yevroatlantychna intehratsiia u konteksti formuvannia systemy bezpeky ta dvostoronnikh vidnosyn Ukrainy i Polshchi. In I. Soliar (Ed.), O. Muravskiy, & M. Romaniuk (Comps.), *Voienno-politychni interesy Ukrainy v iierarkhii suspilnykh priorytetiv (kinets XX – pochatok XXI stolittia): monohrafiia*. Lviv, 273–307 (in Ukrainian).

Pikh, O. (2024). Skladni pytannia istorychnoho mynuloho u vidnosynakh z Ukrainoiu u polskomu politychnomu dyskursi (1991–2019). In M. Lytvyn, L. Khakhula, O. Pikh, & V. Pasternak (Eds.), *Ukrainski markery istorii Polshchi: transformatsii druhoi polovyny XX – pochatku XXI stolittia*. Lviv, 394–426 (in Ukrainian).

Pikh, O. M., & Ruda, O. V. (2022). Polshcha na shliakhu systemnoi transformatsii: zovnishnopolitychni vyklyky ta vnutrishnopolitychni reformy (1989–2004). In *Central Eastern Europe under 1989–2022 socio-economic, political, and cultural-educational transformations: Scientific monograph*. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 176–203. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-211-1-8> (in Ukrainian).

Poliaky pro Ukrainu ta polsko-ukrainski vidnosyny. Zvit doslidzhennia dlia Tsentru Mieroshevskoho. (2025, Sichen). Varshava. <https://mierzewski.pl/upload/2025/03/poliaky-pro-ukrainu-ta-polsko-ukrainski-vidnosyny.pdf> (in Ukrainian).

Senych, M. (2011). Problema ukrainskoi derzhavnosti v politychnii dumtsi Yezhy Gedroitsia. *Studia politologica Ucraino-Polona*, 1, 50–56. <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0000071176> (in Ukrainian).

Stoietyski, S. V. (2009). *Ukraina v zovnishnii politytsi Respubliky Polshcha: yevroatlantychnyi ta yevropeyskyi intehratsiynyi vymir. (Istoryko-politolohichne doslidzhennia)*. Kyiv: VD Dmytra Buraho (in Ukrainian).

Ukrainci ta viina. (2022, Kviten). IS. *Vlasna dumka*. https://i-soc.com.ua/assets/files/news/2022/zvit_170422.pdf (in Ukrainian).

Attitude towards other Nationalities. Polish Publicopinion. (2025, Luty). *Centrum Badania Opinii Społecznej (CBOS)*, 2. https://www.cbos.pl/PL/publikacje/public_opinion/2025/02_2025.pdf (in English).

Baluk, W. (2012). Stosunki polsko-ukraińskie w latach 2005–2012. Od romantyzmu do pragmatyzmu. *Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej*, 10, 25–38 (in Polish).

Biłonożko, E. (2025, March 26). Ukrainian Issue in Polish Elections. *The Wilson Center*. <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/ukrainian-issue-polish-elections> (in English).

Brzeziński, B. (2025, February 17). Angry farmers push Poland away from Ukraine. *Politico*. <https://www.politico.eu/article/angry-farmers-push-poland-away-ukraine-war-russia-donald-tusk-rafal-trzaskowski-presidential-election/> (in English).

Casert, R. (2023, June 6). EU Warns of ‘Solidarity Fatigue’ Despite Warm welcome for Millions of Ukraine Refugees. *The Associated Press*. <https://apnews.com/article/eu-ukraine-refugees-solidarity-fatigue-russia-propaganda-0bfd0c6aa7538e8bd823923d82765c57> (in English).

Consolini, M. (2025, March 24). Support for Ukraine still high among EU Citizens but some Fall off Apparent among Certain Groups. *Eurofound*. <https://www.eurofound.europa.eu/en/resources/article/2025/support-ukraine-still-high-among-eu-citizens-some-fall-apparent-among> (in English).

Duszczek, M., & Kaczmarczyk, P. (2022, July). Poland and War Refugees from Ukraine – Beyond Pure Aid. *CESifo Forum*, 23/4, 36–40. <https://www.ifo.de/DocDL/CESifo-Forum-2022-4-duszczek-kaczmarczyk-ukrainian-refugee-crisis-july.pdf> (in English).

Economic forecast for Poland. (2025, May 19). *Economy and Finance. European Commission*. https://economy-finance.ec.europa.eu/economic-surveillance-eu-economies/poland/economic-forecast-poland_en (in English).

EU's response to the war in Ukraine. Flash Eurobarometer: Reports, April 2022. (2022, May). *European Commission*. <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2772> (in English).

Feduniak, S. (2021). Czynniki bezpieczeństwa w stosunkach ukraińsko-polskich. In W. Baluk, J. Makar, M. Doroszko (red.), *Dziedzictwo Józefa Piłsudskiego i Symona Petlury. Przeszołość, terażniejszość i przyszłość partnerstwa Polski i Ukrainy*. Lublin, 317–326 (in Polish).

Gera, V. (2025, May 11). Poland once Threw its Doors open to Millions of Ukrainian Refugees, but the Mood has Shifted. *The Associated Press*. <https://apnews.com/article/poland-ukrainians-presidential-election-4982cc03f7b5a88c8e21cc340087e7e8> (in English).

Jarosak, D. (2025, May 21). From open Arms to Political War: how Poland's Far-right turn Ukraine into a Wedge Issue. *Euromaidan Press*. <https://euromaidanpress.com/2025/05/21/from-open-arms-to-political-war-how-polands-far-right-turned-ukraine-into-a-wedge-issue/> (in English).

Koprowski, M. (2008, May 12). ULB czyli «Kultura» i Mieroszewski. *Kresy.pl*. <https://kresy.pl/publicystyka/ulb-czyli-kultura-i-mieroszewski/> (in Polish).

Król, A., Myck, M., & Oczkowska, M. (2025, February 21). Three Years on – Ukrainians in Poland after Russia's 2022 Invasion. *FREE Network*. <https://freepolicybriefs.org/2025/02/21/ukrainians-in-poland/> (in English).

Mróz, M. (2015). Polityka z historią w tle. Trudne dziedzictwo w relacjach polsko-ukraińskich w latach 1991–2015. *Dyplomacja i bezpieczeństwo*, 1/3, 119–135. <https://www.zpz.uni.wroc.pl/Users/46/files/MACIEJ-MROZ-Polityka-z-historia-w-tle-Trudne-dziedzictwo-w-relacjach-polskoukraińskich-w-latach-19912015.pdf> (in Polish).

O Ukraińcach w Polsce i wojnie w Ukrainie. Komunikat z badań. (2024, Październik). *Centrum Badań Opinii Społecznej (CBOS)*, 99. https://cbos.pl/SPISKOM.POL/2024/K_099_24.PDF (in Polish).

OECD Economic Surveys: Poland 2025. Report. (2025, February 4). *Organisation for Economic Co-operation and Development*. https://www.oecd.org/en/publications/oecd-economic-surveys-poland-2025_483d3bb9-en.html (in English).

Opinions about the Russian Invasion of Ukraine. Polish Public Opinion. (2022, Marzec). *Centrum Badań Opinii Społecznej (CBOS)*, 3. https://www.cbos.pl/PL/publikacje/public_opinion/2022/03_2022.pdf (in English).

Polacy o wojnie w Ukrainie. Komunikat z badań. (2024, Grudzień). *Centrum Badań Opinii Społecznej (CBOS)*, 130. https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2024/K_130_24.PDF (in Polish).

Polacy sądzą, że wojna w Ukrainie zagraża ich bezpieczeństwu? (2024, 8 Kwietnia). *Polska Agencja Prasowa*. <https://www.pap.pl/aktualnosci/polacy-sadza-ze-wojna-w-ukrainie-zagraza-ich-bezpieczenstwu-wypowiedzieli-sie-w-sondazu> (in Polish).

- Poland. Security Radar 2025. Europe – Lost in Geopolitics. (2025). *Friedrich-Ebert-Stiftung*. <https://peace.fes.de/security-radar-2025/country-profiles/poland.html> (in English).
- Polska pomoc dla Ukrainy. (2024, 11 Listopada). *Biuro Bezpieczeństwa Narodowego*. <https://www.bbn.gov.pl/pl/wydarzenia/10025,Polska-pomoc-dla-Ukrainy.pdf> (in Polish).
- Poushter, J., Huang, Ch., & Clancy, L. (2022, June 22). *Spotlight on Poland: Negative Views of Russia Surge, but Ratings for U.S., NATO, EU Improve*. <https://www.pewresearch.org/global/2022/06/22/spotlight-on-poland-negative-views-of-russia-surge-but-ratings-for-u-s-nato-eu-improve/> (in English).
- Public Opinion Research Ukrainian Refugees in Poland. May–June 2023. (2023, December). *National Democratic Institute*. <https://www.ndi.org/sites/default/files/Public%20Opinion%20Research.pdf> (in English).
- Sokół, W. (2022). Partie polityczne w Polsce wobec polityki wschodniej i współpracy polskoukraińskiej: uwarunkowania, koncepcje, ewolucja. *Wschód Europy. Studia humanistyczno-społeczne*, 8/2, 99–113 (in Polish).
- Solovian, V. (2025, May 20). Polish Elections 2025: Ukraine in Right-Wing Rhetoric. *Ukraine Crisis Media Center*. <https://uacrisis.org/en/polski-vybory-2025-ukrayina-v-rytorytsi-pravyh> (in English).
- Scovil, J. Co Polacy sądzą o protestach rolników? Komunikat z badań. (2024, 12 Marca). *Centrum Badań Opinii Społecznej (CBOS)*, 11. https://www.cbos.pl/PL/publikacje/flash_tekst.php?nr=11/2024 (in Polish).
- Stosunek Polaków do innych narodów. Komunikat z badań. (2025, Luty). *Centrum Badań Opinii Społecznej (CBOS)*, 13. https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2025/K_013_25.PDF (in Polish).
- Szymańska, J. (2023). TCUP Report: Refugees from Ukraine in Poland: From Reception to Integration. *Ukrainian Research Institute. Harvard University. (HURI)*. <https://www.huri.harvard.edu/sites/g/files/omnuum4931/files/huri/files/tcup-szymanska2023-final-v1.pdf> (in English).
- Szynowski, R., Gil, P. (2025, April 7). Rooted in Identity, Aimed at Security: Polish Politics Towards Ukraine and its Ontological Security Foundation. *European Journal of International Security*, 1–21. <https://doi.org/10.1017/eis.2025.10> (in English).
- Ukraine Refugee Situation: Poland. 30 May 2025. (2025). *Operational Data Portal*. <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine/location/10781> (in English).
- Vernon, W. (2025, May 14). ‘Go back to Ukraine’: War Refugees Complain of abuse in Poland. *BBC News*. <https://www.bbc.com/news/articles/clygv2dj78zo> (in English).
- Wojna w Ukrainie. Projekt Światowid: Marzec 2022. (2022). *IBRiS*. <https://ibris.pl/wp-content/uploads/2024/12/SWIATOWID-Wojna-w-Ukrainie.pdf> (in Polish).

Oksana RUDA

*Doctor of Historical Sciences (Dr hab. in History), Senior Research Fellow
Senior Research Fellow of the Department of Contemporary History
I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the NAS of Ukraine
ResearcherID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/AAD-4620-2020>
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4361-8313>
e-mail: oxana.ruda@gmail.com*

EVOLUTION OF POLISH PUBLIC OPINION TOWARD UKRAINE AND UKRAINIANS (2022–2025): INFLUENCING FACTORS AND DYNAMICS OF CHANGE

This article analyzes the dynamics and transformation of public opinion in Poland toward Ukraine from 2022 to 2025, following the onset of Russia's full-scale invasion. It finds that the unprecedented peak of solidarity observed in the initial months of the war was a unique, highly emotional, and crisis-driven response that mobilized both state institutions and civil society. This reaction was driven by a humanitarian imperative and a shared perception of an existential threat from the Russian Federation. However, this surge in support proved to be an anomaly rather than a stable reflection of long-standing public attitudes, resulting in its gradual decline over time. This decline is interpreted as a return to a more «normal» and pragmatic public stance, shaped by the prolonged effects of the war's security and socio-economic consequences.

The transformation of public sentiment is shown to be influenced by a complex interplay of economic, political, historical, and informational factors. In particular, the «grain crisis» triggered social unrest and economic protests, while the Ukrainian issue was instrumentalized during the 2023 parliamentary and 2025 presidential election campaigns, fueling anti-Ukrainian populist narratives.

Unresolved issues of historical memory, primarily the 1943 Volhynia events, continue to serve as latent but significant sources of tension – especially in the context of Ukraine's European integration ambitions. These vulnerabilities have been systematically exploited by Russian disinformation campaigns to intensify «war fatigue» and erode Polish-Ukrainian solidarity. The article argues that preserving the strategic partnership between Warsaw and Kyiv requires a systemic approach and sustained political will on both sides to develop long-term solutions, engage in a sensitive historical dialogue, and jointly strengthen resilience against malign informational influence.

Key words: public opinion, Ukrainian-Polish relations, Russo-Ukrainian War, solidarity, «war fatigue», «grain crisis», historical memory, disinformation.

*Стаття: надійшла до редакції 10.04.2025
прийнята до друку 17.06.2025*

Ігор ЗАБОЛОТНЮК

професор кафедри тактики

Національної академії сухопутних військ ім. гетьмана П. Сагайдачного

аспірант відділу новітньої історії

Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6153-1110>

e-mail: igor171976@ukr.net

ВІЙСЬКОВА ДОПОМОГА США УКРАЇНІ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Проаналізовано особливості американської військової допомоги Україні на початковому етапі російсько-української війни. Досліджено суть і масштаби наданої підтримки, доведено, що вона обмежувалася переважно нелетальними засобами – бронжилетами, приладами нічного бачення, системами зв'язку та медичним обладнанням. Показано, що у політиці адміністрації Барака Обами домінували дипломатичні та санкційні засоби впливу на Росію, що зумовило відмову від постачання летальної зброї Україні попри запити української сторони. Виявлено внутрішньополітичні та зовнішньополітичні чинники, які визначали параметри американської допомоги, зокрема сфокусовано увагу на прагненні США уникнути прямої конфронтації з Російською Федерацією. Зазначено, що консервативна внутрішньополітична ситуація у США, потреба в координації дій із європейськими союзниками по НАТО, а також стратегічні інтереси у діалозі з Росією значно вплинули на темпи й обсяги надання озброєння Україні.

Проаналізовано реакцію українських політиків і суспільства на позицію США, яка стосувалася російсько-української війни, визначено роль Конгресу США у наданні військової допомоги Україні, досліджено економічний та оборонний компоненти допомоги США через призму бюджетних програм і кредитних гарантій. Акцентовано увагу на важливості Закону «Про підтримку свободи України» (2014) та оцінено його вплив на формування правової бази для надання летальної і нелетальної допомоги. Відзначено, що надана допомога мала важливе психологічне значення, підтверджувала готовність США підтримувати Українську державу в умовах російської збройної агресії. Констатовано, що досвід 2014 р. став підґрунтям для формування довготривалої стратегії американської підтримки України, яка поєднала військову, політичну та дипломатичну складові.

Ключові слова: російсько-українська війна, АТО, військова допомога, США, Україна, ЗСУ, зброя, Російська Федерація.

Після початку російської збройної агресії проти України у лютому 2014 р. і трансформації системи міжнародної безпеки США стали одним із провідних донорів у сфері військово-технічної підтримки України. Допомога охоплювала широкий спектр нелетального обладнання, а також навчально-тренувальних програм, медичного

забезпечення й елементів оборонної інфраструктури та поступово трансформувалася у формат надання летальної зброї. Американська військова допомога на початковому етапі російсько-української війни стала важливим стратегічним засобом довготривалого впливу на трансформацію сектора оборони України. «Початок агресії РФ проти України у 2014 році разом із незадовільним рівнем бойової готовності і оснащення Збройних сил України (ЗСУ) ставили першочерговим завданням перед офіційним Києвом отримання максимально можливої військової допомоги від міжнародних партнерів, і насамперед – від США», – констатували експерти (Від пайків до технологій, 2017).

Американська військова допомога Україні на початковому етапі російсько-української війни ще не стала предметом поглибленого наукового осмислення українськими та зарубіжними науковцями. Існуючі публікації переважно фрагментарно висвітлюють політико-дипломатичний вимір українсько-американських відносин, залишаючи поза увагою системний аналіз суті, обсягів і динаміки військово-технічної підтримки.

Мета статті – всебічний аналіз масштабів військової допомоги США Україні після початку російсько-української війни.

На початковому етапі АТО (Антитерористична операція на Сході України) Україна зверталася до США та їхніх союзників із проханням надати озброєння для відсічі російської збройної агресії, зокрема йшлося про: снайперські гвинтівки і набої до них для сил спеціальних операцій, міномети калібру 60 мм, 80 мм та 120 мм, а також боезаряди, ручні гранатомети MGL-140, пускові пристрої і ракети для ПТРК (протитанковий ракетний комплекс) Javelin або TOW-II, ПЗПК (переносний зенітно-ракетний комплекс) Stinger, бронетранспортери типу MRAP і броневантажілки типу HMMWV для 4 бригад (1 312 одиниць), радіолокаційні станції контрбатареїної боротьби різних типів (AN/TPQ-49, AN/TPQ-37, AN/TPQ-36), БПЛА (безпілотний літальний апарат) для розвідки і забезпечення вогневого ураження радіусом від 2 до 100 км, радіостанції, медичне обладнання (зокрема і 52 тис. аптечок ІФАК), окуляри нічного бачення, тепловізійні бінокляри та приціли (Від пайків до технологій, 2017).

Прем'єр-міністр України Арсеній Яценюк 12 березня 2014 р. у Вашингтоні зустрівся з Президентом США Бараком Обамою (Barack Hussein Obama). Як повідомив А. Яценюк журналістам після завершення зустрічі, відбулася «відкрита дискусія, як подолати драматичний конфлікт, який відбувається в Україні» (Прем'єр-міністр України Арсеній Яценюк, 2014). Прем'єр-міністр зазначив, що насамперед йшлося про військове вторгнення на українську територію. «Україна бореться за свою свободу, свою незалежність і суверенність. І ми ніколи не здамося», – наголосив він (Прем'єр-міністр України Арсеній Яценюк, 2014). Водночас офіційний представник Білого дому Джей Карні (James «Jay» Carney) заявив, що «переговори продемонструють, що ми рідше підтримуємо український народ, територіальну цілісність і суверенітет України» (Обама виступив з Яценюком, 2014). За його словами, адміністрація США «рідше підтримує і схвалює зусилля, які докладає Конгрес, аби законодавчо оформити надання допомоги Україні» (Обама виступив з Яценюком, 2014).

У березні 2014 р. на запрошення офіційного Києва колишній командувач сил НАТО (Організація Північноатлантичного договору) в Європі Веслі Кларк (Wesley Kanne Clark) і американський військовий теоретик Філіп Карбер (Philip Karber) прибули до України для оцінки потреб країни у допомозі від США. У доповіді, яка була

представлена на початку квітня 2014 р., наголошувалося на тому, що Україні для максимально швидкого посилення обороноздатності була необхідна нелетальна допомога (насамперед бронезилети, прилади нічного бачення і захищені системи зв'язку) (Від пайків до технологій, 2017).

Починаючи з березня 2014 р. республіканці (сенатори Марко Рубіо (Marco Antonio Rubio), Джон МакКейн (John Sidney McCain III), Боб Коркер (Robert Phillips «Bob» Corker, Jr.), Рон Джонсон (Ronald Harold «Ron» Johnson) та інші) внесли декілька законопроектів про надання прямої військової допомоги Україні на суму 100 млн дол., а також засобів боротьби з танками і ППО (протиповітряна оборона), стрілецької зброї, обміну розвідданими, а також надання статусу привілейованого союзника, що не є членом НАТО («major non-NATO ally») (Куропятник, 2014). У нижній палаті Конгресу США почала функціонувати міжпартійна група підтримки України. Однак наприкінці березня 2014 р. уряд США обмежився постачанням до України виятково 330 тис. сухих пайків, готових до споживання, вартістю 3 млн дол. (Від пайків до технологій, 2017).

Надзвичайно скромні масштаби військової підтримки України – не випадковість. Президент США Б. Обама хоча і наголошував, що «військовим вторгненням» до Криму та відділенням півострова від України Росія порушила міжнародне право, однак не сприяв виділенню Україні ефективної військової допомоги (Завгородня, 2014). Позиція демократів, зокрема Президента США Б. Обами, базувалася на декількох фундаментальних ідеях:

– дії США в Україні не повинні призвести до встановлення ворожих відносин із народом Росії, тим більше до «третьої світової війни»;

– США не мають «життєво важливих» інтересів в Україні, відповідно, немає особливої потреби ризикувати благополуччям Америки заради захисту однієї з найкорумпованіших країн Європи;

– дипломатичне вирішення проблеми, нехай навіть визнанням сепаратистів учасником переговорів, – привабливіше рішення, ніж прямий військовий конфлікт;

– у США немає зайвих військових ресурсів для серйозного військового конфлікту з Росією;

– театр військових дій на Донбасі характерний тим, що його жителі переважно не підтримують євроатлантичні устремління нового уряду України, для них НАТО асоціюється з образом ворога (Куропятник, 2014).

Зважаючи на вищезазначене, військова допомога Україні надходила вкрай повільно. Міністр оборони США Чак Хейгел (Charles Timothy «Chuck» Hagel) 17 квітня 2014 р. на пресконференції заявив, що Президент США Барак Обама затвердив надання пакету нелетальної військової допомоги Україні. Йшлося, зокрема, про аптечки першої медичної допомоги, шоломи, спальні мішки і системи очистки води для ЗСУ. Також він зауважив, що США продовжують здійснювати оцінку допомоги, яку можуть надати Україні для посилення обороноздатності (Від пайків до технологій, 2017).

Значні надії керівництво України покладало на результати візиту до України 21–22 квітня 2014 р. Віцепрезидента США Джона Байдена (Joseph Robinette «Joe» Biden, Jr.) (Візит Байдена, 2014). Зрештою, 21 квітня з'явилося офіційне повідомлення про надання США допомоги офіційному Києву на 8 млн дол. для потреб ЗСУ (засоби розмінування і системи зв'язку) (Від пайків до технологій, 2014).

У Польщі 4 червня 2014 р. відбулася двостороння зустріч новообраного Президента України Петра Порошенка з Президентом США Бараком Обамою та Держсекретарем США Джоном Керрі (John Forbes Kerry). Виступаючи у Варшаві, Б. Обама заявив про надання ЗСУ бронезилетів, пристроїв нічного бачення і додаткових засобів зв'язку на суму 5 млн дол. Так, на червень 2014 р. США надали Україні допомоги загалом на 23 млн дол. Де-факто, американський уряд пішов на виділення мінімально необхідного обладнання для посилення обороноздатності України лише через два місяці після відповідних рекомендацій від американських експертів (Від пайків до технологій, 2017).

На початку липня 2014 р. (відновлення активної фази АТО) Україна почала отримувати заявлену Б. Обамою у Варшаві допомогу, зокрема надійшли 2 000 бронезилетів «Інтерсептор». Після розмитнення бронезилети були передані Міністерству оборони України для транспортування до кінцевого пункту призначення. Напередодні українській стороні було надано 1 000 спальних килимків і 3 600 камуфляжних жакетів. Згодом було надіслано 400 коробок марлевих бинтів і 1 000 чохлах на каски (США надіслали 2000 бронезилетів, 2014). «Ця доставка є частиною пакету допомоги США Україні не смертельними засобами на суму понад 23 млн доларів, до якого також входять набори першої медичної допомоги, прилади нічного бачення, засоби зв'язку та інші матеріали на допомогу українським військовим та прикордонникам у їхніх зусиллях припинити акти терору у східній Україні», – йшлося у пресрелізі Посольства США в Україні (США надіслали 2000 бронезилетів, 2014).

Питання військової підтримки України порушувалося на саміті НАТО у Великобританії, який відбувся 4–5 вересня 2014 р. Міністр оборони США Ч. Хейгел, зокрема, заявив, що Вашингтон «не вступатиме у військову конфронтацію з Москвою через ситуацію в Україні» (США не будуть воювати з Росією, 2014). Міністр також висловився на захист обраного адміністрацією США підходу щодо подій в Україні – за його словами, немає підстав стверджувати, що дипломатія виявилася безсилою у врегулюванні цієї кризи (США не будуть воювати з Росією, 2014).

«Адміністрація США зброю нам не дає, розмірковує і вичікує, що викликає неабиякі емоційні закиди українських політиків на адресу наших єдиних друзів в конфлікті з Росією, – констатували українські медіа. – А тим часом, позиція Адміністрації Обами щодо надання військової допомоги Україні, досить чітка – ніяких озброєнь, тільки екіпірування плюс, після вторгнення ВС РФ 24 серпня, спільні навчання з миротворчим сценарієм. Обсяги допомоги поки виключно символічні, хоча Обама обмовився, заявивши, що в разі прямої військової агресії РФ проти України позиція США може змінитися. Америка демонструє, що явно не готова до прямого військового протистояння з Росією на даному етапі» (Куропятник, 2014).

Коментуючи події саміту та ставлення США і НАТО до подій в Україні, газета «Deutsche Welle», зокрема, писала: «На головне ж для України питання – чим НАТО може конкретно допомогти країні, що веде, за її власними словами, війну з Росією, відповіді на саміті в Уельсі не стали несподіваними. Генсек Расмуссен заявив, що альянс підтримує Україну, закликав Росію відмовитися від анексії Криму і припинити підтримку сепаратистів на сході країни. Такі заяви лунали й раніше. Не стала новою і заява про трастові фонди, за допомогою яких НАТО планує допомогти Україні модернізувати свою армію» (Гончаренко, 2014).

Розмірковуючи над причинами нерішучості США в українському питанні, Олексій Куропяткін виокремив чотири із них:

- 1) внутрішньополітична ситуація в США;
- 2) відносини США зі своїми європейськими союзниками по НАТО;
- 3) інтереси США в діалозі з Росією;
- 4) інтереси та можливі партнери США в Україні (Куропяткін, 2014).

Перша й одна з найважливіших причин – Б. Обама переобрали у 2012 р. президентом тільки тому, що він проголошував антивоєнні лозунги на тлі війн в Іраку й Афганістані (Куропяткін, 2014). Його позиція щодо України була викладена 6 травня 2014 р. під час слухань у Конгресі, вона полягала у відмові надавати Україні озброєння через бажання США зберегти існуючий баланс сил між Росією і Україною, «щоб не допустити ескалації конфлікту, використовуючи переважно “стримуючі” економічні санкції проти Путіна» (Куропяткін, 2014).

Все ж, у жовтні 2014 р. Президент США Б. Обама затвердив рішення про надання додаткової допомоги Україні у галузі оборони та безпеки на суму понад 46 млн дол. (Обама затвердив, 2014). До складу допомоги мали увійти «гроші для купівлі бронешилетів, приладів нічного бачення, броньованих позашляховиків та патрульних машин, а також додаткових засобів зв'язку». США планували надати обладнання й організувати навчання з використання радіолокаційних станцій виявлення вогневих позицій мінометів, щоб підвищити обороноздатність ЗСУ (Обама затвердив, 2014).

Сенат США 11 грудня 2014 р., Палата Представників США 12 грудня 2014 р. ухвалили Закон «Про підтримку свободи України» (Ukraine Freedom, 2014). Документ, автором якого був сенатор Роберт Менендес (Robert «Bob» Menendez), визначав Україну військовим союзником США за межами НАТО (Сенат США ухвалив законопроект, 2014). Закон передбачав введення нових санкцій проти Росії, надання Україні військової техніки і послуг, зокрема протитанкового озброєння, радарних систем для боротьби з артилерією, тактичних розвідувальних БПЛА, захищених засобів зв'язку, а також допомоги з навчання українських військових (Коментар МЗС України, 2014). Упродовж 60 днів після вступу в дію цього закону Президент США мав подати до Конгресу перелік необхідного військового майна та послуг, а також розрахунки щодо термінів проведення відповідних робіт. Із цією метою Державному департаменту виділялося 350 млн дол. США, які мали бути доступні для використання до кінця 2017 р. (зокрема 100 млн дол. США у 2015 фінансовому році, а також по 125 млн дол. США у 2016 р. та 2017 р.) (Коментар МЗС України, 2014).

Коментуючи вказаний закон, Президент США Барак Обама зауважував, що в ситуації, що склалася, «Сполученим Штатам та їхнім союзникам слід проявити терпіння, тому що президенту Росії Володимирі Путіну вже зараз доводиться діяти зі слабких позицій» (Дубинський, 2014). Він, зокрема, відзначав: «У Путіна в руках немає сильних карт. А тими картами, якими він володіє, він грає не так сильно, як іноді це представляється в західній пресі. У всьому цьому процесі спостерігається якась імпровізація з боку Росії, тому що ситуація в Україні застала Росію зненацька. Політично це працює для Путіна у нього вдома, але це завдає серйозних збитків російській економіці в довгостроковому, а не тільки короткостроковому плані» (Дубинський, 2014).

На думку Б. Обами, «Путін доб'ється успіху в тому випадку, якщо йому вдасться внести розкол в трансатлантичні відносини. Якщо він побачить, що між США і

Європою виникають розбіжності, це буде його стратегічною перемогою, і я маю намір цього не допустити. Досягти ж цього можна, тільки враховуючи цілком реальні економічні наслідки, які Європа відчуває в результаті санкцій стосовно Росії, вводячи ці санкції розумно і проявляючи стратегічне терпіння» (Дубинський, 2014).

Президент США Б. Обама 18 грудня 2014 р. підписав зазначений вище закон. «Підписання цього закону не означає зміни політики адміністрації щодо санкцій, яку ми обережно координували відповідно до подій на місці і разом з нашими союзниками та партнерами», – йшлося у заяві Президента США Б. Обами (Обама підписав закон, 2014). Він також заявив, що готовий відкликати накладені на Росію санкції, якщо «Москва повернеться до виконання Мінських угод» і не порушуватиме суверенітет і цілісність України. «Ми знову закликаємо Росію припинити окупацію і невдалу анексію Криму, підтримку сепаратистів у східній Україні, виконати зобов'язання, взяті на себе відповідно до Мінської угоди», – зауважував Б. Обама (Обама підписав закон, 2014). В Україні «привітали затвердження Конгресом США Закону “Підтримка української свободи”, який створював необхідну законодавчу базу для розширення допомоги Україні та запровадження додаткових санкцій проти РФ» (Коментар МЗС України, 2014).

Того ж дня Президент України П. Порошенко відвідав Вашингтон із робочим візитом. Під час свого виступу в Конгресі він подякував США за надану честь і зазначив, що оплески призначені не йому як главі держави, а «всьому українському народові, який бореться за свою незалежність» (Конгрес США вітав Порошенка, 2014). Він «попросив грошей на реформування України» (Обама пообіцяв Україні, 2014), а також на озброєння. «Потрібно більше озброєння, як летального, так і нелетального ... Зрозумійте, ми не можемо виграти війну з простирадлами», – відзначав П. Порошенко (Порошенко попросив у Конгресу, 2014). У своєму виступі він також закликав США надати Україні статус особливого партнера у питанні безпеки без членства в НАТО і попросив допомогти з відновленням економіки. «Я прошу Конгрес створити спеціальний фонд для підтримки інвестицій американських компаній в Україні та допомоги нам з реформуванням економіки», – зауважував Президент України (Порошенко попросив у Конгресу, 2014).

У бюджеті США на 2015 р. було передбачено 112 млн дол. на реформування ЗСУ і майже 140 млн дол. економічної допомоги Україні. Зокрема, США планували виділити Україні 47 млн дол. на допомогу та реформування ЗСУ, ще 75 млн дол. – на ЗСУ через програму «Європейська ініціатива». На економічну допомогу Україні в американський бюджет було закладено 139 млн 238 тис. дол. у межах двосторонньої допомоги та кредитних гарантій. Також у бюджет було включено 502 млн дол. на протидію російській агресії в Євразії, частина з яких могла піти на допомогу Україні. Усі ці кошти проходили через рахунки Державного департаменту та USAID (Агентство США з міжнародного розвитку) (У бюджеті США, 2014).

Отже, оцінюючи військову допомогу США Україні на початковому етапі російсько-української війни, варто виокремити декілька тенденцій. По-перше, аналітики відзначали, що «із 2014 року українська армія зазнала чи не найбільше кількісних та якісних змін у своїй сучасній історії» (Як змінилася Україна, 2024), що відбулося не без участі США. По-друге, важливо визначити, яке місце посідає Україна в секторі військових витрат США: у 2014 р. – малопомітна позиція, адже лівову частину американських коштів отримали Ізраїль (3,1 млрд) та Єгипет

(1,3 млрд) (Михайленко, 2016). По-третє, у 2014 р. США обмежувалися наданням Україні винятково нелетальної зброї. «Що ми зробили не так у 2014 році? Ми не давали Україні зброї, ми давали їм ковдри. У нас не було політики надання вам того, що було необхідне для захисту. Ми нічого не говорили про наслідки можливого вторгнення», – зауважував сенатор-республіканець США Ліндсі Грем (Lindsey Olin Graham) (У 2014 році США, 2025). Президент США Б. Обама у зовнішній політиці обрав курс «м'якої сили», що полягав у ставці на дипломатію, накладанні санкцій на Росію та наданні Україні різнобічної допомоги, до якої, однак, не належало постачання летальної зброї. За підтримку цієї позиції він піддавався критиці, зокрема, і від свого наступника Дональда Трампа (Donald John Trump), за часів президенства якого таке озброєння врешті було поставлене (Якби така підтримка була в 2014, 2022).

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Від пайків до технологій. Як міжнародна допомога посилила обороноздатність України. (2017). <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/05/4/7065175/>

Візит Байдена до України. (2014). <https://www.dw.com/uk/>

Гончаренко, Р. (2014). *Україна і НАТО: саміт слабких надій і обмежених можливостей.* <https://www.dw.com/uk/>

Дубинський, Б. (2014). *Американська зброя для України.* <https://www.radiosvoboda.org/a/26741216.html>

Завгородня, І. (2014). *Обама: дії Росії в Україні – ознака слабкості.* <https://www.dw.com/uk/>

Коментар МЗС України щодо схвалення Конгресом США Закону «Підтримка української свободи». (2014). <https://web.archive.org/web/20141214235630/http://mfa.gov.ua/ua/press-center/comments/2577-komentar-mzs-ukrajini-shhodo-skhvalennya-kongresom-ssha-zakonu-pidtrimka-ukrajinskykoji-svobodi>

Конгрес США вітає Порошенка 5-хвилинною овацією. (2014). https://lb.ua/news/2014/09/18/279847_ssha_poroshenko_privetstvovali.html

Куропятник, О. (2014). *Чому США не надають зброю Україні.* <https://www.unian.ua/politics/960509-chomu-ssha-ne-nadayut-zbroyu-ukrajini.html>

Михайленко, М. *Військова допомога США: мало, багато чи достатньо?* (2016). <https://glavcom.ua/publications/viyskova-dopomoga-ssha-malo-bagato-chi-dostatno-357946.html>

Обама зустрівся з Яценюком. (2014). https://rus.lb.ua/news/2014/03/12/259154_obama_vstretilsya_yatsenyukom.html

Обама затвердив надання Україні допомоги ще на 46 мільйонів. (2014). <https://pravda.com.ua/news/2014/10/8/496781/>

Обама підписав закон про підтримку України. (2014). https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/12/141218_obama_signed_sanctions_rl

Обама пообіцяв Україні гарантії на \$ 1 млрд. (2014). https://lb.ua/economics/2014/09/19/279895_obama_poobeshchal_ukraine_garantii_1.html

Порошенко попросив у Конгресу зброю і грошей на реформи. (2014). https://lb.ua/news/2014/09/18/279855_poroshenko_poprosil_kongressa.html

Прем'єр-міністр України Арсеній Яценюк у Вашингтоні зустрівся з Президентом США Бараком Обамою. (2014). <https://www.kmu.gov.ua/news/247095400>

Сенат США ухвалив законопроект, який визначає Україну союзником поза межами НАТО. (2014). <https://web.archive.org/web/20141215044746/http://www.pravda.com.ua/news/2014/12/11/7051734/>

США надіслали 2000 бронезилетів для АТО. (2014). https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/1681768-ssha_nadislali_2000_broneziletiv_dlya_ato_1952571.html

США не будуть воювати з Росією через події в Україні, – Пентагон. (2014). https://zaxid.net/ssha_ne_budut_voyuvati_z_rosiyeyu_cherez_podiyi_v_ukrayini_pentagon_n1321139

У 2014 році США замість зброї давали Україні ковдри, – Грем. (2025). <https://www.rbc.ua/rus/news/2014-rotsi-ssha-zamist-zbroyi-davali-ukrayini-1739546597.html>

У бюджеті США на 2015 рік передбачено \$112 млн військової допомоги Україні. (2014). https://lb.ua/world/2014/12/10/288901_byudzhete_ssha_2015_god.html

Як змінилася Україна за 10 років війни. (2024). <https://www.ukrainer.net/ukraina-10-rokiv/>

«Якби така підтримка була в 2014», – жителі Донеччини про Байдена та американську допомогу Україні. (2022). <https://vchasnoua.com/news/yakby-taka-pidtrymka-bula-v-2014-zhyteli-donechchyny-pro-baidena-ta-amerykansku-dopomohu-ukraini>

Ukraine Freedom Support Act of 2014. (2014). <https://www.congress.gov/bill/113th-congress/senate-bill/2828>

REFERENCES

Vid paikiv do tekhnolohii. Yak mizhnarodna dopomoha posylyla oboronozdatnist Ukrainy. (2017). <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/05/4/7065175/> (in Ukrainian).

Vizyt Baidena do Ukrainy. (2014). <https://www.dw.com/uk/> (in Ukrainian).

Honcharenko, R. (2014). *Ukraina i NATO: samit slabkykh nadii i obmezhenykh mozhlyvostei.* <https://www.dw.com/uk/> (in Ukrainian).

Dubynskyi, B. (2014). *Amerykanska zbroia dlia Ukrainy.* <https://www.radiosvoboda.org/a/26741216.html> (in Ukrainian).

Zavhorodnia, I. (2014). *Obama: dii Rosii v Ukraini – oznaka slabkosti.* <https://www.dw.com/uk/> (in Ukrainian).

Komentar MZS Ukrainy shchodo skhvalennia Konhresom SShA Zakonu «Pidtrymka ukrainskoi svobody». (2014). <https://web.archive.org/web/20141214235630/http://mfa.gov.ua/ua/press-center/comments/2577-komentar-mzs-ukrajini-shhodo-skhvalennya-kongresom-ssha-zakonu-pidtrimka-ukrajinskykoji-svobodi> (in Ukrainian).

Konhres SShA vitav Poroshenka 5-khvylynnoi ovatsiiei. (2014). https://lb.ua/news/2014/09/18/279847_ssha_poroshenko_privetstvovali.html (in Ukrainian).

Kuropiatnyk, O. (2014). *Chomu SShA ne nadaiut zbroiu Ukraini.* <https://www.unian.ua/politics/960509-chomu-ssha-ne-nadayut-zbroiu-ukrajini.html> (in Ukrainian).

Mykhailenko, M. *Viiskova dopomoha SShA: malo, bahato chy dostatno?* (2016). <https://glavcom.ua/publications/viiskova-dopomoga-ssha-malo-bagato-chi-dostatno-357946.html> (in Ukrainian).

Obama vstretysia s Yatseniukom. (2014). https://rus.lb.ua/news/2014/03/12/259154_obama_vstretilsya_yatsenyukom.html (in Russian).

Obama zatverdyy nadannia Ukraini dopomohy shche na 46 milioniv. (2014). <https://epravda.com.ua/news/2014/10/8/496781/> (in Ukrainian).

Obama pidpysav zakon pro pidtrymku Ukrainy. (2014). https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/12/141218_obama_signed_sanctions_rl (in Ukrainian).

Obama poobitsiav Ukraini harantii na \$ 1 mlrd. (2014). https://lb.ua/economics/2014/09/19/279895_obama_poobeshchal_ukraine_garantii_1.html (in Ukrainian).

Poroshenko poprosyv u Konhresu zbroiu i hroshei na reformy. (2014). https://lb.ua/news/2014/09/18/279855_poroshenko_poprosil_kongressa.html (in Ukrainian).

Premier-ministr Ukrainy Arsenii Yatseniuk u Vashynhtoni zustrivsia z Prezydentom SShA Barakom Obamoiu. (2014). <https://www.kmu.gov.ua/news/247095400> (in Ukrainian).

Senat SShA ukhvalyv zakonoproekt, yakyi vyznachaie Ukrainu soiuznykom poza mezhamy NATO. (2014). <https://web.archive.org/web/20141215044746/http://www.pravda.com.ua/news/2014/12/11/7051734/> (in Ukrainian).

SShA nadislaly 2000 bronezhyletiv dlia ATO. (2014). https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/1681768-ssha_nadislali_2000_bronegiletiv_dlya_ato_1952571.html (in Ukrainian).

SShA ne budut voiuvaty z Rosiieiu cherez podii v Ukraini, – Pentahon. (2014). https://zaxid.net/ssha_ne_budut_voyuvati_z_rosiyeyu_cherez_podiyi_v_ukrayini__pentagon_n1321139 (in Ukrainian).

U 2014 rotsi SShA zamist zbroi davaly Ukraini kovdry, – Hrem. (2025). <https://www.rbc.ua/rus/news/2014-rotsi-ssha-zamist-zbroyi-davali-ukrayini-1739546597.html> (in Ukrainian).

U biudzheti SShA na 2015 rik peredbacheno \$ 112 mln viiskovoi dopomohy Ukraini. (2014). https://lb.ua/world/2014/12/10/288901_byudzhet_2015_god.html (in Ukrainian).

Yak zminylasia Ukraina za 10 rokiv viiny. (2024). <https://www.ukrainer.net/ukraina-10-rokiv/> (in Ukrainian).

«Iakby taka pidtrymka bula v 2014», – zhyteli Donechchyny pro Baidena ta amerykansku dopomohu Ukraini. (2022). <https://vchasnoua.com/news/yakby-taka-pidtrymka-bula-v-2014-zhyteli-donechchyny-pro-baidena-ta-amerykansku-dopomohu-ukraini> (in Ukrainian).

Ukraine Freedom Support Act of 2014. (2014). <https://www.congress.gov/bill/113th-congress/senate-bill/2828> (in English).

Igor ZABOLOTNIUK

professor of the Department of Tactics

The Hetman P. Sahaidachny National Army Academy

PhD student of the Department of Modern History

I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the NAS of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6153-1110>

e-mail: igor171976@ukr.net

The article analyzes the features of U.S. military assistance to Ukraine at the initial stage of the Russian-Ukrainian war. The nature and scale of the provided support are examined, and it is shown that it was primarily limited to non-lethal means, including body armor, night-vision devices, communication systems, and medical equipment. It is demonstrated that the Obama administration's policy was dominated by diplomatic and sanction-based instruments of influence on Russia, which resulted in the refusal to supply lethal weapons to Ukraine despite requests from the Ukrainian side. Domestic and foreign policy factors

that shaped the parameters of U.S. assistance are identified, with particular attention paid to the U.S. desire to avoid direct confrontation with the Russian Federation. It is noted that the conservative domestic political situation in the U.S., the need to coordinate actions with European NATO allies, and strategic interests in dialogue with Russia significantly influenced the timing and scale of weapons provision to Ukraine.

The reaction of Ukrainian politicians and society to the U.S. position regarding the Russian-Ukrainian war is analyzed, the role of the U.S. Congress in providing military assistance to Ukraine is determined, and the economic and defense components of U.S. aid are examined through the lens of budgetary programs and loan guarantees. Special attention is paid to the importance of the Ukraine Freedom Support Act of 2014, and its impact on creating a legal framework for providing lethal and non-lethal assistance is evaluated. It is emphasized that the assistance provided had significant psychological importance, confirming the U.S. readiness to support the Ukrainian state under conditions of Russian armed aggression. It is concluded that the experience of 2014 laid the groundwork for the formation of a long-term strategy of U.S. support for Ukraine, combining military, political, and diplomatic components.

Key words: Russian-Ukrainian war, ATO, military assistance, USA, Ukraine, Armed Forces of Ukraine, weapons, Russian Federation.

*Стаття: надійшла до редакції 17.07.2025
прийнята до друку 19.08.2025*

Vladyslav KIORSAK

PhD in history

Junior research fellow of the Department of Medieval History

I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the NAS of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3144-2405>

e-mail: Vlad.kiorsak@gmail.com

UKRAINIAN HISTORICAL ANALYSIS OF ICELANDIC SAGAS

In this paper, we attempted to review the key works of Ukrainian researchers in the field of saga studies in the 21st century. We outlined the preconditions for the formation of saga studies in Ukraine and identified key trends, directions, and prospects for developing this field in Ukrainian historiography. The research mentioned is situated within the broader context of intellectual tendencies over the past 30 years of Ukrainian history.

The starting point of saga research in Ukrainian historical science was the collapse of the Soviet Union and a reassessment of the national historical narrative, which considers Ukraine an organic part of the Pan-European space. Icelandic sagas offer a new perspective for envisioning Ukraine's medieval history.

We identified the primary sources of influence and intellectual borrowings. Soviet and Russian works significantly impacted Ukrainian saga studies. Conversely, Omeljan Pritsak's Norse studies also held immense historiosophical significance for Ukrainian history. They were translated into Ukrainian between 1997 and 2003. Methodological achievements and approach to systematizing Northern European medieval references to Eastern Europe highlighted directions that warranted further thorough research. His distinct approach, diverging from that of Russian historians regarding state-building processes in Early Medieval Eastern Europe, enabled Ukrainian scholars to establish a new research framework. This framework allowed for the adaptation of sagas within the context of contemporary Ukrainian perspectives on the history of Rus.

Ukrainian researchers have primarily focused on studying Rus in sagas. Evidence from these texts is often used to support either Normanism or anti-Normanism theories. However, despite these limitations, sagas are often contextualized within a broader framework, comparing them with archaeological materials, ethnographic data, and local written sources. This multidisciplinary approach lends importance to these studies, not only for analyzing perceptions of Rus and its surrounding areas but also for their methodological value, as they can influence comparative studies.

Key words: Icelandic sagas, historiography, philosophy of history, Omeljan Pritsak, Rus-Scandinavian relations.

It is hard to imagine research in Norse studies without the analysis of one of the most prominent genres of Northern European literature – Icelandic sagas. Despite originating from Iceland, these texts represent the worldview and past of Scandinavians in general.

Often influenced by oral traditions transmitted by Icelandic immigrants from Denmark, Sweden, and Norway, these sagas also reflect Iceland's integral role in the broader Nordic community, maintaining close relations with other Scandinavian kingdoms and even Rus (Orning, 2016, p. 353–378). Icelandic scholars frequently worked in the courts of Norwegian and Danish kings. They contributed to the construction of the *Origo Gentis* of that time (Lassen, 2012, p. 33–58). These factors make these texts a unique source for studying cross-cultural relations and socio-political history in the Nordic region during the Medieval period (Clunies Ross, 2009, p. 317–330).

Icelandic literature is a valuable source for studying the perceptions of Medieval people. It contains rich ethnographic information and reinterpreting ideas from continental European scientific and folk traditions. Therefore, it offers unique insights into the social history of Iceland, other Scandinavian countries, and territories related to Northern Europe. In this context, sagas might also be relevant to researching Ukrainian history, as they mention these territories and even integrate them into their imaginary community. In particular, sagas have become an often-used source for studying one of the most mystifying periods of Ukrainian history – the Rus age.

The reliability of sagas as historical sources remains polemical in medieval studies. While some historians argue that unique details in the sagas preserve authentic historical information, others contend that their late composition date undermines their historical value. This ongoing debate has revealed new perspectives on both saga interpretation and Rus-Scandinavian relations.

This paper examines how Ukrainian historians have approached saga research, with a particular focus on three key aspects: the early history of Rus, the complexity of Rus-Scandinavian relations, and the methodological challenges of analyzing sagas as a historical and literary genre. By examining these intersecting themes, we aim to highlight both the achievements and potential new directions in Ukrainian saga studies.

While some researchers have partially covered this topic in their works (Пайтаровська, 2018, с. 43–50), our paper is the first to specifically highlight the contributions of Ukrainian scholars and their development in this area.

The study of medieval Icelandic literature in Ukrainian historical science began in the last decade of the 20th century. The active interest in these works is linked to the collapse of the Soviet Union and the development of new historiographical traditions that were previously censored. The dissolution of the Soviet Union impacted the renewal of discussions dedicated to the Normanist theory on the origin of Rus. Political liberalization, the absence of restrictions, and plurality of national worldviews led to new approaches and theories to find Ukraine's place in European civilization history.

The starting point of Ukrainian saga studies was the Soviet scientific heritage. Key researchers in this field included Mikhail Steblin-Kamensky (Стеблин-Каменский, 1979; Стеблин-Каменский, 1984), Yelena Ridzevskaia (Рыдзевская, 1978), Aron Gurevich (Гуревич, 1972), and Yelena Melnikova (Мельникова, 1986). Mikhail Steblin-Kamensky and Aron Gurevich played significant roles in developing the methodology for working with sagas. They investigated how the texts reflected social transformations in medieval Scandinavian society. They examined class relations and power dynamics in saga narratives using Marxist methodology. Their research also explored how oral storytelling traditions shaped the sagas' content and transmission. Mikhail Steblin-Kamensky and Aron Gurevich laid the foundation for research on saga structure, historical reliability, unconscious authorship questions,

and syncretic truth. Soviet Scandinavian studies were primarily concentrated in Moscow and Leningrad (Saint Petersburg). These centers formed scientific schools that continued researching saga-related topics even after the collapse of the Soviet Union.

The translation of the book «The Origins of the Old Rus» was a significant event for Ukrainian Scandinavian studies at the turn of the millennium. This work, a magnum opus by Omeljan Pritsak, a Ukrainian researcher from Harvard, is a two-volume publication that includes a list, a brief characteristic, and a summary of most Scandinavian historical sources mentioning territories in Eastern Europe (Прицак, 1997; Прицак, 2003). The second volume of this work is specifically dedicated to Icelandic sagas. This foundational research simplified the scientific endeavors of historians who sought to incorporate data from sagas, rune stones, chronicles, and other written sources from Scandinavia into their studies. The book also provided useful bibliographical information about text publications, translations, and analyses. Additionally, it offered an extensive list of literature related to the latest research in Scandinavian studies.

Omeljan Pritsak perceived sagas, including legendary ones, as sources that contain important information about the past. This information is often concealed behind fictional stories, chivalric poetry, mythological elements, and political influences of later periods. This is why historians should reconsider the significance of plots and attempt to comprehend their original meanings. According to this approach, historians view a text as a memory storage that preserves information about the most crucial events of the past by reshaping them into a storyline (Прицак, 2003, с. 45–50).

The primary historiographical conclusion of «The Origins of the Old Rus» was that eddas and sagas, despite their specificity, can be important sources not only for the period during which they were written but also for the period they describe. Through the deconstruction of myths and structural research, the eddic tradition, poetry, and legendary sagas can illuminate the obscure aspects of Ukrainian history and enhance our understanding of ethnocultural processes in Eastern Europe during the Early Middle Ages (Прицак, 2003, с. 45–50).

The importance of O. Pritsak in Ukrainian Scandinavian studies is hard to overestimate. Along with source publications, Ukrainian historians adopted methods, perceptions, and scientific frameworks in working with these texts. The Ukrainian translation of this work introduced a new perspective on Scandinavian sources, differing significantly from established approaches in Soviet science.

The work of Omeljan Pritsak significantly influenced the scientific outlook of one of the most important saga researchers in Ukraine, Leontiy Voitovych. Initially, sagas were not the primary focus of his studies. In his early publications, he concentrated on the Rurik dynasty. It was an understudied topic at that time. He incorporated the use of European sources that indirectly mentioned Rus and its ruling elite. The author used not only Rus chronicles but also Arabic, German, Polish, Lithuanian, Hungarian, and Czech written sources. Scandinavian texts included Sigtuna Annals, Gesta Danorum by Saxo Grammaticus, a cycle of works about Saint Olaf, and Icelandic sagas. Among the sagas, he focused on Kings' sagas and Legendary sagas (Войтович, 1990; Войтович, 2006; Войтович, 1996; Войтович, 2014).

Leontiy Voitovych perceived sagas in a manner similar to Omeljan Pritsak. He supported the idea that most of these texts originated from a historical core, and as a result, they held a certain level of historical relevance that could shed light on little-known aspects of Rus history. In the author's opinion, *fornaldarsögur norðurlanda* contain information about

episodes of Scandinavian clans' struggles for major settlements and trade centers in Eastern Europe. Specifically, the author compared the burning of the old wooden fortification in Ladoga around 852 with mentions in sagas such as *Hálfðanar saga Eysteinnssonar*, *Sturlaug's saga Starfsama*, *Göngu-Hrólfs saga*, and other mythical-heroic sagas depicting attacks on *Aldeigjuborg* and *Gardariki*, which should be identified as Ladoga and Rus, respectively. The researcher viewed these plots as a preservation of collective memory about the conquest of Eastern Europe by the Swedish king Anund Uppsala (Войтович, 2006, с. 199–201).

The author compared data from sagas with Rus chronicles. He suggested that after the Viking triumph in Ladoga, the local Slavic elite formed an opposition led by Gostomysl, who organized a rebellion. Following military failures, the Slavs decided to invite Normans who could help resist Swedish pressure. These invited warriors were Danish Vikings led by Rurik, the founder of the Rurikid dynasty. His arrival in Rus was documented in the *Rus Primary Chronicle* in 862 (Войтович, 2006, с. 199–201).

In his later publications, the author supplemented his suggestion. He identified the main character, Halfdan, from the *Hálfðanar saga Eysteinnssonar* as a representative of the *Scylding* dynasty, specifically Halfdan the Old. This legendary figure could potentially be the father of Rurik. The author found parallels to this plot in the book of Rimbart, *Vita Ansgari*. Leontiy Voitovych proposed that the turn of the 8th and 9th centuries was marked by the emergence of a Scandinavian kingdom with a political center in Ladoga. Skalds preserved the memory of these events, and such elements of memory were constantly transforming and being actualized. After transformations, these elements found their way into sagas (Войтович, 2011, с. 157–158).

A great example of the renovation of collective memory is the literature about Ragnar Lothbrok, a legendary chieftain of the Viking Age. Leontiy Voitovych dedicated a paper to this personality titled «Was Ragnar Lothbrok on Rus Territories?». In his research, the author attempted to prove the historicity of this figure and continue theory of O. Pritsak regarding the Rus Khaganate and the Hellespont of Saxo Grammaticus, which should be identified with Constantinople (Войтович, 2016, с. 93–107).

Leontiy Voitovych was primarily interested in the Eastern vector of Ragnar's activity. The conquest of Eastern Europe was linked to Ragnar's son Hvitserkr, referred to as the ruler of the East Kingdom in the *Hervarar saga ok Heiðreks*. The narrative of Hvitserkr's war in Eastern Europe was primarily introduced in two sagas – *Ragnars saga loðbrókar* and *Gesta Danorum* by Saxo Grammaticus. Leontiy Voitovych studied these texts, aiming to understand their historical reliability. The author suggested that Hvitserkr could be associated with Prince Askold, who was mentioned in the *Rus Primary Chronicle*. His campaign against the Hellespont, as mentioned by Saxo, should be linked with the attack on Constantinople in 860. According to the author, the struggle with Rus rulers for control over the region reflects the memory of the conflict between Askold and Oleg mentioned in the *Rus Primary Chronicle* (Войтович, 2016, с. 31–32).

The author's research investigated Eastern European toponymy within sagas, particularly focusing on the skepticism surrounding the use of «Holmgardr» as the designation for Novgorod during the early stages of Rus existence. The argument was presented that Novgorod likely did not exist before the 11th century. Furthermore, skepticism was expressed regarding the appropriateness of such a toponym for Rurikovo Gorodische, which experienced stagnation in the 10th century (Войтович, 2015, с. 37–55). Notably, the sole significant Scandinavian center in Rus lacking a toponym in sagas is the settlement

in Gnyozdovo. This expansive settlement, replete with thousands of Nordic graves and valuable artifacts, provided compelling evidence of its pivotal role in the administrative landscape of the 10th century.

Leontiy Voitovych conducted an analysis of sagas detailing trade routes in Eastern Europe. The author highlighted that, initially, Scandinavians employed the term «Austvegr» to designate the route connecting Scandinavia and the Byzantine Empire via the rivers Daugava and Dnipro. Key settlements along this path were identified as Holmgardr and Kænugarðar, with the latter argued to be synonymous with Kyiv. Building on this observation, the author contended that Gnyozdovo stood as the most significant settlement near the Daugava.

Leontiy Voitovych was one of the first Ukrainian historians to substantiate the significance of Icelandic sagas in shaping a new historical perspective on the role of Scandinavians in the early history of Rus state-building. According to his viewpoint, the Scandinavian presence in the territories of Eastern Europe should be dated back to the 7th century, starting from the legendary king Ivar Vidfamne mentioned in sagas. He firmly believed that these texts depict real episodes of the struggle between Swedish and Danish clans for Ladoga and other southern locations (Войтович, 2013а, с. 91–123; Войтович, 2013b, с. 21).

The statement of L. Voitovych was that sagas offer insights into key events chronicled in Rus history. The first one is the invitation of Rurik. It is also the assertion of power by Askold, and the centralization of trade routes by Oleg. The later period of Rus history is also portrayed in Kings sagas, particularly focusing on figures like Volodymyr the Great, Yaroslav the Wise, and their descendants.

Leontiy Voitovych's contribution significantly shaped the formation of Ukrainian saga studies. His theoretical insights regarding the methodology for working with these sources have had a lasting impact on the subsequent scholarly endeavors of both his colleagues and students.

The opponent of Leontiy Voitovych's concept is Olha Shchodra. She is also Lviv researcher who utilizes sagas in her research. She specializes in early Rus history and the history of Slavs. In her recent studies, she focuses on the role of the Norman factor in the formation of Rus (Щодра, 2022, с. 13–41; Щодра, 2018с, с. 158–179; Щодра, 2018а, с. 9–27). Olha Shchodra challenges Leontiy Voitovych's idea regarding the origin of the Ruriks from the Scylding dynasty, instead favoring a theory about their Slavic origins (Щодра, 2017, с. 17; Щодра, 2019, с. 127). According to her perspective, legendary sagas cannot serve as reliable sources for identifying genealogical connections due to the substantial gap between the period of writing and the actual events.

Olha Shchodra aligns with the views of Russian researchers Tatjana Jackson and Yelena Melnikova, who argue that the first reliable evidence in sagas pertains to the period of Prince Volodymyr the Great (Щодра, 2017, с. 17; Щодра, 2019, с. 127). She contends that all previous events cannot be considered historical. This suggests that sagas lacked knowledge of the earlier rulers of Rus due to limited connections between Rus and Scandinavian kingdoms, with regular connections between these territories only emerging in the 10th century (Щодра, 2017, с. 16–17).

Another argument challenging the Normanist theory of the origin of Rus, according to O. Shchodra, is the absence of the term «Rus» in sagas. Typically, authors used terms such as Gardariki, Gordum, Austvegr, or Austriki. The use of the toponym «Russoland»¹ in the

¹ The original text mentioned the term Rússía.

Hálfðanar saga Eysteinssonar supports the notion that the author sought to emphasize the territory of the Middle Dnipro. Olha Shchodra dates events in the saga to the 11th century, using this as evidence for the local origin of the name Rus and its association with the territory of the Middle Dnipro (Щодра, 2018a, с. 24; Щодра, 2018b).

The author views sagas as a contributing factor to the creation of erroneous historical beliefs, specifically the overestimation of the influence of Scandinavians on state-building processes in Eastern Europe. The main reason for this is the fact that the saga prototypes were influenced by various myths and legendary tales. Centuries of such influences make it impossible to highlight exact dates or individualize characters. The author frequently cites Russian saga researchers and Peter Sawyer, who demonstrated that authors from the 13th to 14th centuries often employed categories closely related to their contemporary period when describing the Viking Age.

The primary conclusion drawn by the author regarding the significance of sagas is that their silence holds more importance than their voice. The absence of historical references to Eastern Europe in the context of Early Medieval history within sagas suggests that this region was not closely connected to the Scandinavian cultural sphere. However, the author overlooks the fact that all territories, including Scandinavian kingdoms, were often portrayed in a legendary manner in the context of ancient history. The debatability of the historicity of sagas stems not solely from the lack of cultural connections with Rus but from the overall complexity inherent in these texts.

One of the few Ukrainian researchers who explore sagas outside the context of Eastern European history is Ivan Vorotniak. His research in Scandinavian past is dedicated to the colonization of Greenland and the Viking discovery of North America. Key sources in this context are the Vinland sagas – the Saga of the Greenlanders and The Saga of Erik the Red.

Through the lens of these sources, he attempts to comprehend the motivational aspects of Scandinavian colonization and Viking mobility in general. In addition to social and political reasons, the author also emphasizes the specific worldview shaped by the popular culture of that time. The desire for travel was fueled by religious beliefs that encouraged young individuals to seek fame in battles. Furthermore, he highlights the significance of charismatic leaders, such as Erik the Red, who were unable to fulfill their potential in their homeland and were compelled to pursue a better life through distant journeys, realizing their ambitions in newly discovered lands (Воротняк, 2023a, с. 424–435).

Ivan Vorotniak analyzes the image of newly discovered lands, such as Vinland through the prism of the intellectual culture of that time. He compares the Icelandic perception of Vinland with biblical narratives. Mentioned lands in his research became an example of literary sacralization of particular territories.

According to the author, certain fragments serve as archetypes intended to explain the significance of these discoveries and motivate people to relocate there. Additionally, sagas had a didactic purpose, aiming to showcase the greatness of Christianity and its civilizational dominance over the pagan beliefs deeply rooted in Greenlandic society during that era (Воротняк, 2017a, с. 120–159; Воротняк, 2017b, с. 71–94).

The author views the saga as a genre actively developed in oral form. Icelandic tradition served as a memory storage. These memory elements constantly adapt to political changes and cultural influences. Despite being Christians, Icelandic authors reinterpreted pagan passages and attempted to present them in the context of their own vision of the religion. The statement is made that sagas represent intricate social transformations associated

with the adoption of Christianity, the expansion of the ecumene, cultural influences from Continental Europe, and other factors (Воротняк, 2016, с. 124–164).

It is also important to note that sagas were a tool that formed the image of standards of conduct during that time. Through sagas and their characters, authors sought to explain certain patterns of worthy and unworthy behavior. Characters in these texts became role models or anti-heroes for listeners and readers. For example, the depictions of Leif Erikson and Gudrid Thorbjarnardóttir represented the ideal man and woman. These literary characters were popular in Greenland and Iceland. They became important symbols of the Scandinavian politics of memory. Saga authors used these images to explain and legitimate crucial virtues, introduce ideological changes, and solidify the legitimation of Christianity. In this regard, they resemble hagiography, but the source of their images derived from characters in folklore (Воротняк, 2015b, с. 246 – 291; Воротняк, 2015a, с. 144–164; Воротняк, 2023b, с. 138–149).

Sagas have also been studied by Ukrainian archaeologists, with Fedir Androshchuk playing a pivotal role. Fedir Androshchuk is famous for his research in the field of Ukrainian archaeology from the 9th to 12th centuries, Rus-Scandinavian relations, Viking swords, numismatics, and church archeology. He is recognized as a historian who has contributed to the theoretical and methodological foundation of contemporary studies on Viking expansion in Eastern Europe.

The main sources for the research of this topic are archeological finds but researcher also include sagas as additional sources. These text helps interpret archeological artifacts. They support better understanding of political aspects, social transformations, and ideological orientations.

An eloquent example in this case is the study of mounds in Scandinavian society. In researching Varangian mounds on the territory of Ukraine, F. Androshchuk draws parallels with sagas and Eddas, where these burials held a sacral significance. Sagas indicate that burial mounds of renowned personalities also functioned as administrative places, cultural centers, and places of memory. He provides examples from the Haralds saga hárfagra, which contains information about the ritual of sitting on the mound and rolling from the mound during the king's enthronement. The author applied this information to the research of the Halychyna Grave in Halych, which was a symbolic burial without a deceased. He suggests that this grave served as a symbolic place designed for the initiation of local chieftains (Андрощук, 2003, с. 5–10).

Fedir Androshchuk sees sagas as an ethnographic source. In one of his papers dedicated to Scandinavian swords, he analyzes sagas that mention swords as sacred artifacts. Additionally, he examines these texts in studies of Arabic sources that reference Rus. The author compares the mention of «Rus Island» by Ibn Rustah and other Arabic authors with Holmgard in Icelandic sagas. Androshchuk asserts that this toponym is a mental concept. The author refers to Scandinavian cosmogonical texts, according to which the place inhabited by humans is called Midgard, meaning «middle yard» or «middle area» (Андрощук, 1994, с. 6–7; Андрощук, 2014). This world is envisioned as a vast island surrounded by the large sea serpent Jörmungandr and located at the center of the Universe. Consequently, Holmgard could be a symbolic term used in early Scandinavian contexts without being specific to particular locations but rather representing all of Rus in general.

The author also utilized sagas to formulate historical hypotheses. He compares visual epigraphic materials with Saga and Edda motifs. Additionally, he employs these

texts to support arguments related to the existence of fur trade between Scandinavia and the Eastern Baltic (Андрощук, 2004, с. 122), traditions of purchasing and selling real estate in Scandinavia (Андрощук, 2007, с. 107), and the creation of genealogical lists of Danish rulers and their connections with Rus (Андрощук, 2022). In one of his works dedicated to the Church of the Tithes in Kyiv, the author explores unique architectural elements reminiscent of a palace in Asturias. Drawing on sagas, the author suggests that such architectural borrowings could be attributed to Viking raids on the Iberian Peninsula, where Vikings served as mediators in cultural exchange (Андрощук, 2021, с. 20).

Sagas are also crucial sources for the research conducted by Vita Polovynska. This researcher specializes in political and socio-cultural relations between Rus and Scandinavia in the 9th to 12th centuries (Половинська, 2015). An important focus within this context is the perception of Prince Yaroslav the Wise and his wife, Swedish Princess Ingigerd, in Scandinavian literature (Половинська, 2018а, с. 270). Additionally, V. Polovynska explores religious influences and cross-cultural exchanges between these territories (Половинська, 2013, с. 166–176; Половинская, 2014, с. 14–18).

In her opinion, knowledge about Rus in sagas emerged due to widespread trade and military activities involving merchants and mercenaries from Northern Europe who conveyed this information to their homelands. Vita Polovynska is skeptical of sagas, asserting that these texts are a form of literature with a nuanced interpretation of truth. While acknowledging that their plots may have historical counterparts, she notes that sagas are replete with stereotyped information (Половинська, 2018b, с. 204–219).

The author is convinced that the portrayal of Prince Yaroslav in sagas is an eloquent example of such stereotyping. This image, according to the author, cannot be considered a reflection of reality but rather a complex literary representation conforming to the Icelandic canon of that time. Vita Polovynska explains the depiction of Yaroslav as indecisive and greedy, which is a typical literary device aimed at exalting the main character, causing other characters to fade into the background. Simultaneously, the author asserts that Eastern European storylines held significant importance for Scandinavians, serving as reflections of the general perception of interstate relations personified through Yaroslav (Половинська, 2020, с. 4–14).

Sagas were also referenced in the works of Ukrainian Byzantinist Oleksandr Fylypchuk. This historian is renowned for his research on the participation of warriors from Rus and Scandinavia in the army of the emperor of the Eastern Roman Empire. The main focus of his publications was dedicated to military contacts between Scandinavians and Byzantines before 988 when the Varangian Guard was formed. The author believes that sagas can be one of the sources that document these contacts (Филипчук, 2013).

For example, the author utilizes *Finnboga saga Ramma* and *Hallfreðar saga vandræðaskálds*, which describe Scandinavians serving in the army of the Byzantine emperor. The author attempts to find historical equivalence and date events described in sagas. He assumes that one of the characters in the *Finnboga saga Ramma*, Bersi, could have traveled to Bulgaria with the army of Rus prince Sviatoslav I, subsequently arriving in Constantinople and joining the army of the Basileus. Regarding *Gris Sæmingsson* from the *Hallfreðar saga*, the author perceives him as a participant in Prince Volodymyr's army, which was sent as aid to Emperor Basil II in 988. He suggests that these sagas indicate that after the end of the Rus-Byzantine war in 971, Emperor John I Tzimiskes recruited a group of warriors from Rus, forming the core of the newly created *eteria* (Филипчук, 2014а, с. 7–11).

Sagas also are a source for the research on the social status of Scandinavians who served in the Byzantine army. In one of his works, O. Fylypchuk explored the cost of maintaining a Scandinavian soldier in Byzantium. Based on various sources, including sagas, the author claims that the cost of a mercenary was continually increasing. At the beginning of the Varangian Guard, the salary of one trooper equaled 10 nomismas; in the second half of the 10th century, it was 0.5 liters of gold. The author references *Laxdæla saga* to illustrate the wealth of warriors who returned from Byzantium (Филипчук, 2008, с. 7–29).

Oleksandr Fylypchuk also studied Harald's saga Sigurðarsonar, which mentions the military service of the future Norwegian king, Harald Hardrada, in the Varangian Guard. This Icelandic text presents incredible stories about Harald's trips to Jerusalem, his attempt to blind the emperor, his affair with the niece of the empress, his imprisonment, and his escape to Rus thanks to the miracle of Saint Olaf. The author stresses that such plots should be perceived through the lens of mythologization and the literary tradition of that time. Part of these narratives paid homage to the prevailing frameworks of that era, such as romantic, pilgrimage, and adventure plots. Although Harald could have genuinely been involved in the Varangian rebellion and the blinding of Emperor Michael V Kalaphates, this information should be approached with caution. Oleksandr Fylypchuk sees a grain of truth in the story about Harald's imprisonment, suggesting it could be related to the Rus-Byzantine War in 1043. The detention of Varangians was part of a strategy to disarm these units and prevent them from potentially joining the army of the Rus prince. As Harald was one of the commanders of the mercenaries, he could have been placed under guard and released only after the Rus-Byzantium peace treaty (Филипчук, 2014b, с. 193–205).

In conclusion, we should note that saga studies are actively advancing in contemporary Ukrainian studies. These works exceed the boundaries of Ukrainian history and integrate it into a broader European context. They offer a perspective from the outside for Ukrainian scholars and complement our vision of social processes in the High Middle Ages. Contemporary Ukrainian researchers are less dependent on intellectual influences from Russia. They are more open to different historical sources and have access to original texts. At the same time, they frequently incorporate the works of contemporary European academics. It leads to the formation of new perspectives and support the exchange of scientific information.

Translations of old Icelandic literature are beginning to emerge in Ukraine. In 2020, the Poetic Edda was translated into Ukrainian by Vitaliy Kryvonos (Старша Едда, 2020). In 2023, Snorri's Edda was published (Стурлусон, 2023), and in the same year, the publisher announced the translation of Egil's Saga. All these works are accompanied by comments and forewords that aid Ukrainian scholars and individuals interested in them in gaining a better understanding of these texts. Undoubtedly, the availability of these works will impact Ukrainian Scandinavian studies and contribute to a deeper understanding of both Ukrainian and European history.

Examining publications by Ukrainian historians reveals the following specifics of Ukrainian saga studies. Most authors turn to sagas to research the history of Rus and Rus-Scandinavian relations during the Middle Ages. The mentioned works are used as additional sources in this complex topic research. In some cases, they were used to justify both Normanist and anti-Normanist theories. These texts were employed to identify Prince Rurik's origin, analyze Rus socio-political history, explore matrimonial relations between Rus and Scandinavian rulers, and understand mutual cultural influences between these regions. There are relatively few studies dedicated to the methodological specifics of sagas

as a literary genre and those that exist also reflect the Icelandic colonization of Greenland and North America, as mentioned in Vinland sagas.

The most popular sagas among Ukrainian historians are the King sagas and Legendary sagas, with less attention given to Icelanders' sagas. This preference is influenced by the frequency of mentions of Rus and Eastern Europe in these works. Contemporary Ukrainian saga research has been significantly influenced by Russian historians, such as Tatjana Jackson, Yelena Melnikova, and Galina Glazyrina. However, unlike these mentioned researchers, Ukrainian historians more often find rational foundations in these texts, possibly influenced by the works of O. Pritsak.

For most authors, sagas were not primary historical sources. They did not contribute significantly to the development of methodological approaches; however, they contextualized these texts within a broader framework. This can be seen in examples such as ethnographic studies of Scandinavians in Eastern Europe, which integrated archaeological data with Icelandic sagas. Additionally, this connection is evident in the context of Byzantine encounters with Scandinavians or within the struggles of Scandinavian clans for Eastern European territories and trading posts.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Андрощук, Ф. (1994). Етюд про русів: Текст матеріальності і модель культури. *Mediaevalia Ucrainica: ментальність та історія ідей*, 3, 5–16.

Андрощук, Ф. (2003). К истории обряда интронизации древнерусских князей «сидение на курганах». *Дружинні старожитності Центрально-Східної Європи. VIII–XI ст.: матеріали Міжнародного польового археологічного семінару (Чернігів; Шестовиця, 17–20 липня)*, 5–10.

Андрощук, Ф. (2004). От Рагнара Лодброка до Видгаутра (о датских и шведских контактах сембов и куршей в эпоху викингов и в раннем средневековье. В Д. Мачинский (науч. ред.), *Ладога и Глеб Лебедев. Восьмые чтения памяти Анны Мачинской*. Санкт-Петербург: Нестор-История, 109–140.

Андрощук, Ф. (2007). К истории контактов между Швецией и Южной Русью в XI–XII вв. *Дньсеслово*. Київ: Корвінпрес, 100–111.

Андрощук, Ф. (2013). *Мечи викингов*. Київ: Видавничий дім «Простір».

Андрощук, Ф. (2021). *Десятинна церква: відома і невідома*. Київ: Laurus.

Андрощук, Ф. (2022). *Від вікінгів до Русі*. Київ: Laurus.

Войтович, Л. (1990). *Генеалогія династії Рюриковичів*. Київ.

Войтович, Л. (1996). *Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII–XVI ст. історико-генеалогічне дослідження*. Львів.

Войтович, Л. (2006). *Княжа доба: портрет еліти*. Біла Церква: Вид. О. Пшонківський.

Войтович, Л. (2011). Загадки вікінгів: Ладога і Пліснеськ. Продовження дискусії на межі XX–XXI століть. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, 20, 142–188.

Войтович, Л. (2013а). Олег Віщий історіографічні легенди та реалії. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки*, 13, 91–123.

Войтович, Л. (2013б). Походження династії Рюриковичів: нові штрихи до старих суперечок. *Вісник Львівського університету. Серія історична*, 48, 13–44.

- Войтович, Л. (2014). *Князь Рюрик*. Біла Церква: Вид. О. Пшонківський.
- Войтович, Л. (2015). Гольмгард: де правила руські князі Святослав Ігоревич, Володимир Святославич та Ярослав Володимирович? *Український історичний журнал*, 3, 37–55.
- Войтович, Л. (2016). Чи був Рагнар Лодброк на руських землях? *Україна в Центральній-Східній Європі*, 16, 93–107.
- Воротняк, І. (2015а). Жіночі образи у вінландських сагах як засоби пропагування християнства в середньовічній Гренландії та Ісландії. *Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології*, 1, 144–164.
- Воротняк, І. (2015б). Чоловічі персонажі вінландських саг у контексті поширення християнства на терені Ісландії та Гренландії доби середньовіччя. *Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології*, 2, 246–291.
- Воротняк, І. (2016). Колонізація ісландцями Гренландії та Вінланду в епоху вікінгів: мотиваційний аспект. *Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології*, 2, 124–164.
- Воротняк, І. (2017а). Образ Вінланда як уособлення «земного раю» в середньовічній ісландській літературній традиції (I). *Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології*, 1, 120–159.
- Воротняк, І. (2017б). Образ Вінланда як уособлення «земного раю» в середньовічній ісландській літературній традиції (II). *Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології*, 2, 71–94.
- Воротняк, І. (2023а). Мотиваційні витоки походів вікінгів: дискурс скандинавських джерел. *Стародавнє Причорномор'я*, 14, 424–435.
- Воротняк, І. (2023б). Ревнительки християнського благочестя у середньовічній Скандинавії: випадок Гудрід Торб'ярнардоттір. *Науковий вісник національного університету імені Юрія Федьковича. Історія*, 1 (57), 138–149.
- Гуревич, А. Я. (1972). *История и сага*. Москва: Наука.
- Мельникова, Е. А. (1986). *Древнескандинавские географические сочинения*. Москва: Наука.
- Стурлусон, С. (2023). *Молодша Едда* (В. Кривоніс, пер. зі староісланд.). Київ: Видавництво Жупанського.
- Половинська, В. (2013). Контакти та взаємовпливи Скандинавії і Східнослов'янського світу XI – I-ї пол. XII ст. в сфері матеріальної культури і мистецтва. *Вісник аграрної історії*, 6–7, 166–176.
- Половинська, В. (2014). До проблеми давньорусько-скандинавських літературних контактів в контексті обміну духовними цінностями між Сходом і Північчю. *Гілея: науковий вісник*, 86/7, 14–18.
- Половинская, В. (2014). Олавы и Гарды: роль Руси в сакрализации королев-миссионеров. У Т. А. Шрадер (отв. ред.), *Скандинавские чтения 2012 года. Этнографические и культурно-исторические аспекты*. Москва: МАЭ РАН, 66–71.
- Половинська, В. (2015). *Давня Русь і Скандинавія: політичні і соціокультурні відносини (XI – перша половина XII ст.)* [Неопубл. дис. канд. іст. наук, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова]. Київ.
- Половинська, В. (2018а). *Яріцлейв. Постать Ярослава Мудрого на скандинавському тлі*. КиМУ.
- Половинська, В. (2018б). Ярослав Мудрий очима скандинавів. *Проблеми міжнародних відносин. Серія: Політичні науки*, 14, 204–219.

Половинська, В. (2020). Епоха Ярослава Мудрого: дискусійні питання та спроба знайти відповіді у скандинавських джерелах. *Сіверянський літопис*, 3, 4–14.

Пріцак, О. (1997). *Походження Русі* (Т. 1: Стародавні скандинавські джерела). Київ: Обереги.

Пріцак, О. (2003). *Походження Русі* (Т. 2: Стародавні скандинавські саги і Стара Скандинавія). Київ: Обереги.

Райтаровська, Н. (2018). Українська та зарубіжна історіографія про військово-політичну діяльність Скульдунгів у Європі. В Л. В. Войтович (ред.), *Проблеми історії війн і військового мистецтва*, 1, 43–50.

Рыдзевская, Е. (1978). *Древняя Русь и Скандинавия в IX–XIV вв.* (материалы и исследования). Москва: Наука.

Старша Едда (В. Кривоніс, пер. зі староісланд.). (2020). Київ: Видавництво Жупанського.

Стеблин-Каменский, М. (1979). *Древнеисландская литература*. Москва: Наука.

Стеблин-Каменский, М. (1984). *Мир саги. Становление литературы*. Москва: Наука.

Филипчук, О. (2008). Скільки коштував руський найманець у Візантії в X ст.? *Ruthenica*, 7, 7–29.

Филипчук, О. (2013). *Studia Byzantino-Rossica. Експансія, війна та соціальні зміни*. Чернівці: Книги-XXI.

Филипчук, О. (2014а). Після русько-візантійської війни 968–971 рр.: Іоанн Цимісхій і найманці Русі. *Науковий вісник Чернівецького університету. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини*, 702–703, 7–11.

Филипчук, О. (2014б). Харальд Сигурдссон и русско-византийская война 1043 г. *Slověne = Словъне. International Journal of Slavic Studies*, 1, 193–205.

Щодра, О. (2017). Епоха вікінгів у Східній Європі: слов'янсько-скандинавські зв'язки в період формування ранніх слов'янських держав. *Проблеми слов'янознавства*, 66, 9–27.

Щодра, О. (2018а). Епоха слов'ян на Балтиці: економічне піднесення слов'янського Помор'я у ранньому середньовіччі. *Проблеми слов'янознавства*, 68, 9–27.

Щодра, О. (2018б). «Себе, тобто свій народ, називали рос... Їх король іменується хаханом...»: Руське посольство 838–839 років до Візантії та імперії франків – важлива віха міжнародного визнання Київської держави та початків формування української державності. *Княжа доба: історія і культура*, 12, 9–24.

Щодра, О. (2018с). Слов'яни балтійського Помор'я у міжнародній торгівлі раннього середньовіччя. *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету*, 21, 158–179.

Щодра, О. (2019). Між норманізмом та антинорманізмом: дискусії про походження Русі у світлі писемних джерел. *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету*, 19–20, 115–139.

Щодра, О. (2022). Європейська торгівля з арабським Сходом у VIII–X ст.: роль слов'ян і Русі. *Вісник Львівського університету. Серія історична*, 54, 13–41.

Clunies Ross, M. (2009). Fornaldarsögur as fantastic ethnographies. In A. Ney, A. Jakobsson, A. Lassen (Red.), *Fornaldarsagaerne: Myter og virkelighed. Studier i de oldislandske fornaldarsögur Norðurlanda*. København: Museum Tusulanums Forlag, 317–330.

Lassen, A. (2012). *Origines Gentium and the learned origin of Fornaldarsögur Norðurlanda*. In A. Ney, A. Jakobsson, A. Lassen (Eds.), *The Legendary Sagas: Origins and Development*. Reykjavík: University of Iceland Press, 33–58.

Orning, H. J. (2016). *Transient Borders The Baltic was Viewed from Northern Iceland in the Mid-fifteenth century*. In W. Jezierski, L. Hermanson (Eds.), *Imagined Communities on the Baltic Rim, from the Eleventh to Fifteenth Centuries*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 353–378.

REFERENCES

Androshchuk, F. (1994). *Etiud pro rusiv: Tekst materialnosti i model kultury. Mediaevalia Ucrainica: mentalnist ta istoriia idei*, 3, 5–16 (in Ukrainian).

Androshchuk, F. (2003). *K istorii obryada intronizatsii drevnerusskikh knyazei «sidenie na kurganakh». Druzhynni starozhytnosti Tsentralno-Skhidnoi Yevropy. VIII–XI st.: materialy Mizhnarodnoho polovoho arkeolohichnoho seminaru (Chernihiv; Shestovytsia, 17–20 lypnia)*, 5–10 (in Russian).

Androshchuk, F. (2004). *Ot Ragnara Lodbroka do Vidgautra (o datskikh i shvedskikh kontaktakh sembov i kurshei v epokhu vikingov i v rannem srednevekovie*. In D. Machinskii (nauch. red.), *Ladoga i Gleb Lebedev. Vosmie chteniya pamyati Anni Machinskoi*. Sankt-Peterburg: Nestor-Istoriya, 109–140 (in Russian).

Androshchuk, F. (2007). *K istorii kontaktov mezhdru Shvetsiei i Yuzhnoi Rusyu v XI–XII vv. Dneslovo*. Kyiv: Korvinpres, 100–111 (in Russian).

Androshchuk, F. (2013). *Mechi vikingov*. Kyiv: Vydavnychiy dim «Prostir» (in Russian).

Androshchuk, F. (2021). *Desiatynna tserkva: vidoma i nevidoma*. Kyiv: Laurus (in Ukrainian).

Androshchuk, F. (2022). *Vid vikiniv do Rusi*. Kyiv: Laurus (in Ukrainian).

Voitovych, L. (1990). *Henealohiia dynastii Riurykovichiv*. Kyiv (in Ukrainian).

Voitovych, L. (1996). *Udilni kniazivstva Riurykovichiv i Hedyminovichiv u XII–XVI st. istoriko-henealohichne doslidzhennia*. Lviv (in Ukrainian).

Voitovych, L. (2006). *Kniazha doba: portret elity*. Bila Tserkva: Vyd. O. Pshonkivskiyi (in Ukrainian).

Voitovych, L. (2011). *Zahadky vikiniv: Ladoha i Plisnesk. Prodovzhennia dyskusii na mezhi XX–XXI stolit. Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 20, 142–188 (in Ukrainian).

Voitovych, L. (2013a). *Oleh Vishchyi istoriohrafichni lehendy ta realii. Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohiiienka. Istorychni nauky*, 13, 91–123 (in Ukrainian).

Voitovych, L. (2013b). *Pokhodzhennia dynastii Riurykovichiv: novi shtrykhy do starykh superechok. Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii istorychna*, 48, 13–44 (in Ukrainian).

Voitovych, L. (2014). *Kniaz Riuryk*. Bila Tserkva: Vyd. O. Pshonkivskiyi (in Ukrainian).

Voitovych, L. (2015). *Holmgard: de pravyly ruski kniazi Sviatoslav Ihorevych, Volodymyr Sviatoslavych ta Yaroslav Volodymyrovych? Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 3, 37–55 (in Ukrainian).

Voitovych, L. (2016). *Chy buv Rahnar Lodbrok na ruskykh zemliakh? Ukraina v Tsentralno-Skhidnii Yevropi*, 16, 93–107 (in Ukrainian).

Vorotniak, I. (2015a). Zhinochi obrazy u vinlandskykh sagakh yak zasoby propahuvannia khrystyanstva v serednovichnii Grenlandii ta Islandii. *Pytannia starodavnoi ta serednovichnoi istorii, arkheolohii y etnolohii, 1*, 144–164 (in Ukrainian).

Vorotniak, I. (2015b). Cholovichi personazhi vinlandskykh sag u konteksti poshyrennia khrystyanstva na tereni Islandii ta Grenlandii doby serednovichchia. *Pytannia starodavnoi ta serednovichnoi istorii, arkheolohii y etnolohii, 2*, 246–291 (in Ukrainian).

Vorotniak, I. (2016). Kolonizatsiia islandtsiamy Hrenlandii ta Vinlandu v epokhu vikinhiiv: motyvatsiinyi aspekt. *Pytannia starodavnoi ta serednovichnoi istorii, arkheolohii y etnolohii, 2*, 124–164 (in Ukrainian).

Vorotniak, I. (2017a). Obraz Vinlanda yak uosoblennia «zemnoho raiu» v serednovichnii islandskii literaturnii tradytsii (I). *Pytannia starodavnoi ta serednovichnoi istorii, arkheolohii y etnolohii, 1*, 120–159 (in Ukrainian).

Vorotniak, I. (2017b). Obraz Vinlanda yak uosoblennia «zemnoho raiu» v serednovichnii islandskii literaturnii tradytsii (II). *Pytannia starodavnoi ta serednovichnoi istorii, arkheolohii y etnolohii, 2*, 71–94 (in Ukrainian).

Vorotniak, I. (2023a). Motyvatsiinyi vytoky pokhodiv vikinhiiv: dyskurs skandinavskykh dzherel. *Starodavnie Prychornomia, 14*, 424–435 (in Ukrainian).

Vorotniak, I. (2023b). Revnytely khrystyianskoho blahochestia u serednovichnii Skandinavii: vypadok Gudrid Torbiarnardottir. *Naukovyi visnyk natsionalnoho universytetu imeni Yurii Fedkovycha. Istorii, 1 (57)*, 138–149 (in Ukrainian).

Gurevich, A. Ya. (1972). *Istoriya i saga*. Moskva: Nauka (in Russian).

Melnikova, Ye. A. (1986). *Drevneskandinavskie geograficheskie sochineniya*. Moskva: Nauka (in Russian).

Sturluson, S. (2023). *Molodsha Edda* (V. Kryvonis, Trans.). Kyiv: Vydavnytstvo Zhupanskoho (in Ukrainian).

Polovynska, V. (2013). Kontakty ta vzaiemovplyvy Skandinavii i Skhidnoslovianskoho svitu XI – I-i pol. XII st. v sferi materialnoi kultury i mystetstva. *Visnyk ahrarnoi istorii, 6–7*, 166–176 (in Ukrainian).

Polovynska, V. (2014). Do problemy davnorusko-skandinavskykh literaturnykh kontaktiv v konteksti obminu dukhovnykh tsinnostiamy mizh Skhodom i Pivnichchiu. *Hileia: naukovyi visnyk, 86/7*, 14–18 (in Ukrainian).

Polovinskaya, V. (2014). Olavi i Gardi: rol Rusi v sakralizatsii korolei-missionerov. In T. A. Shrader (Ed.), *Skandinavskie chteniya 2012 goda. Etnograficheskie i kulturno-istoricheskie aspekti*. Moskva: MAE RAN, 66–71 (in Russian).

Polovynska, V. (2015). *Davnia Rus i Skandynaviia: politychni i sotsiokulturni vidnosyny (XI – persha polovyna XII st.)* [Neopubl. PhD thesis, Natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni M. P. Drahomanova]. Kyiv (in Ukrainian).

Polovynska, V. (2018a). *Yaritsleiv. Postat Yaroslava Mudroho na skandinavskomu tli*. KyMU (in Ukrainian).

Polovynska, V. (2018b). Yaroslav Mudryi ochyma skandinaviv. *Problemy mizhnarodnykh vidnosyn. Serii: Politychni nauky, 14*, 204–219 (in Ukrainian).

Polovynska, V. (2020). Epokha Yaroslava Mudroho: dyskusiinyi pytannia ta spraba znaity vidpovidi u skandinavskykh dzherelakh. *Siverianskyi litopys, 3*, 4–14 (in Ukrainian).

Pritsak, O. (1997). *Pokhodzhennia Rusi* (T. 1: Starodavni skandinavski dzherela). Kyiv: Oberehy (in Ukrainian).

Pritsak, O. (2003). *Pokhodzhennia Rusi* (T. 2: Starodavni skandynavski sagy i Stara Skandynaviia). Kyiv: Oberehy (in Ukrainian).

Raitarovska, N. (2018). Ukrainska ta zarubizhna istoriohrafiia pro viiskovo-politychnu diialnist Skoldunhiv u Yevropi. In L. V. Voitovych (Ed.), *Problemy istorii viin i viiskovoho mystetstva, 1*, 43–50 (in Ukrainian).

Ridzevskaya, Ye. (1978). *Drevnyaya Rus i Skandinaviya v IX–XIV vv.* (materiali i issledovaniya). Moskva: Nauka (in Russian).

Starsha Edda (V. Kryvonis, Trans.). (2020). Kyiv: Vydavnytstvo Zhupanskoho (in Ukrainian).

Steblyn-Kamenskii, M. (1979). *Drevneislandskaya literatura*. Moskva: Nauka (in Russian).

Steblyn-Kamenskii, M. (1984). *Mir sagi. Stanovlenie literaturi*. Moskva: Nauka (in Russian).

Fylypchuk, O. (2008). Skilky koshtuvav ruskyi naimanets u Vizantii v X st.? *Ruthenica, 7*, 7–29 (in Ukrainian).

Fylypchuk, O. (2013). *Studia Byzantino-Rossisa. Ekspansiia, viina ta sotsialni zminy*. Chernivtsi: Knyhy-XXI (in Ukrainian).

Fylypchuk, O. (2014a). Pislia rusko-vizantiiskoi viiny 968–971 rr.: Ioann Tsymiskhii i naimantsi Rusi. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu. Istoriiia. Politychni nauky. Mizhnarodni vidnosyny, 702–703*, 7–11 (in Ukrainian).

Filipchuk, O. (2014b). Kharald Sigurdson i rusko-vizantiiskaya voina 1043 g. *Slověne = Slovъne. International Journal of Slavic Studies, 1*, 193–205 (in Russian).

Shchodra, O. (2017). Epokha vikiniv u Skhidnii Yevropi: sloviansko-skandynavski zviazky v period formuvannia rannikh slovianskykh derzhav. *Problemy slovianoznavstva, 66*, 9–27 (in Ukrainian).

Shchodra, O. (2018a). Epokha slovia na Baltytsi: ekonomichne pidnesennia slovianskoho Pomoria u rannomu serednovichchi. *Problemy slovianoznavstva, 68*, 9–27 (in Ukrainian).

Shchodra, O. (2018b). «Sebe, tobtu svii narod, nazyvaly ros... Yikh korol imenuietsia khakanom...»: Ruske posolstvo 838–839 rokiv do Vizantii ta imperii frankiv – vazhlyva vikha mizhnarodnoho vyznannia Kyivskoi derzhavy ta pochatkiv formuvannia ukrainskoi derzhavnosti. *Kniazha doba: istoriia i kultura, 12*, 9–24 (in Ukrainian).

Shchodra, O. (2018c). Sloviany baltiiskoho Pomoria u mizhnarodnii torhivli rannoho serednovichchia. *Naukovi zoshyty istorychnoho fakultetu Lvivskoho universytetu, 21*, 158–179 (in Ukrainian).

Shchodra, O. (2019). Mizh normanizmom ta antynormanizmom: dyskusii pro pokhodzhennia Rusy u svitli pysemnykh dzherel. *Naukovi zoshyty istorychnoho fakultetu Lvivskoho universytetu, 19–20*, 115–139 (in Ukrainian).

Shchodra, O. (2022). Yevropeiska torhivlia z arabskym Skhodom u VIII–X st.: rol slovia i Rusi. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii istorychna, 54*, 13–41 (in Ukrainian).

Clunies Ross, M. (2009). Fornaldarsögur as fantastic ethnographies. In A. Ney, A. Jakobsson, A. Lassen (Red.), *Fornaldarsagaerne: Myter og virkelighed. Studier i de oldislandske fornaldarsögur Norðurlanda*. København: Museum Tusulanums Forlag, 317–330 (in English).

Lassen, A. (2012). Origines Gentium and the learned origin of Fornaldarsögur Norðurlanda. In A. Ney, A. Jakobsson, A. Lassen (Eds.), *The Legendary Sagas: Origins and Development*. Reykjavík: University of Iceland Press, 33–58 (in English).

Orning, H. J. (2016). Transient Borders the Baltic was Viewed from Northern Iceland in the Mid-fifteenth century. In W. Jezierski, L. Hermanson (Eds.), *Imagined Communities on the Baltic Rim, from the Eleventh to Fifteenth Centuries*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 353–378 (in English).

Владислав КІОРСАК

доктор філософії

молодший науковий співробітник відділу історії середніх віків

Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3144-2405>

e-mail: Vlad.kiorsak@gmail.com

АНАЛІЗ САГ В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРИЧНІЙ НАУЦІ

Здійснено огляд ключових праць українських дослідників XXI ст. у галузі сагознавства. Окреслено передумови формування сагознавчих студій в Україні, ключові тенденції, напрямки та перспективи розвитку цієї сфери в українській історіографії. Зазначені дослідження розглянуто у ширшому контексті інтелектуальних тенденцій у різні періоди української історії останніх 30 років.

Вказано, що відправною точкою, яка сприяла початкам дослідження саг в українській історичній науці, був розпад Радянського Союзу та переосмислення у формуванні національного історичного нарративу, в якому Україна розглядалася як органічна частина загальноєвропейського простору. Зазначено, що ісландські саги формували нову перспективу у баченні візії давньої історії України.

Визначено основні запозичення та інтелектуальні впливи. Доведено, що значний вплив на українське сагознавство мали праці радянських та російських скандинавістів. Зауважено, що велике історіософське значення мали також нордичні студії О. Прицака, які були перекладені українською у 1997–2003 рр. На основі методологічних здобутків автора, а також систематизації північноєвропейських середньовічних згадок про Східну Європу окреслено напрямки, які потребували подальших ґрунтовних досліджень. Завдяки відмінному від російських істориків погляду на державотворчі процеси у Східній Європі витворено дослідницький підхід, який дав змогу адаптувати погляд на саги крізь призму сучасного українського бачення історії Русі.

Стверджено, що здебільшого українські науковці фокусувалися на дослідженні Русі у сагах. Відзначено, що свідчення цих текстів часто ставали аргументом на користь теорії Норманізму чи Антинорманізму. Спостережено, що попри таку обмеженість, саги також вбудовували у ширшу перспективу, порівнюючи їх із матеріалами археології, етнографічними даними та локальними писемними джерелами. Виснувано, що все це робить ці дослідження важливими не лише для аналізу уявлень про Русь та її околиці, а й надає їм методологічної цінності, адже може сприяти появі компаративних напрацювань.

Ключові слова: ісландські саги, історіографія, філософія історії, Омелян Прицак, русько-скандинавські зв'язки.

Стаття: надійшла до редакції 27.01.2025

прийнята до друку 18.06.2025

Наталія КОЛЬ

*кандидат історичних наук, старший дослідник
старший науковий співробітник відділу нової історії України
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4449-1991>
e-mail: nata_kolb@ukr.net*

ВЗАЄМИНИ НАРОДОВЦІВ ІЗ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКИМ ДУХОВЕНСТВОМ ТА СВІТСЬКИМИ КОНСЕРВАТИВНИМИ СЕРЕДОВИЩАМИ: СПРОБИ СПІВПРАЦІ Й ІДЕОЛОГІЧНІ РОЗХОДЖЕННЯ (1885–1894)¹

Зазначено, що з приходом на греко-католицький митрополичий престол С. Сембратовича народівська політична течія вживала заходів для налагодження співпраці з ним. Наголошено, що на перешкоді цьому відразу стали розбіжності сторін у поглядах на курс розвитку Греко-Католицької Церкви: С. Сембратович тяжів до переймання римо-католицьких обрядових практик та порозуміння з поляками, натомість народовці вимагали розвитку Церкви як інституції з виразно українським національним характером і завданнями. Показано, що виявом провалу спроб співпраці став самостійний виступ митрополита на виборах 1885 р. на противагу об'єднаному народовецько-русофільському комітетові та пропагування ним гасел лояльності до австрійського уряду й поляків. Констатовано, що політичні ініціативи архиєрея були кваліфіковані народовцями як зрада національних інтересів, не здобули підтримки в українському суспільстві й швидко занепали.

З'ясовано, що новою спробою співпраці між народовцями і церковною ієрархією стала програма австрійсько-польсько-українського порозуміння «нова ера». Вказано, що обидві сторони пішли на взаємні поступки: ієрархія підтримала течію народовців, які розірвали співпрацю з русофілами та перейшли на поміркованіші позиції у відносинах із польськими силами.

Зауважено, що через ідеологічні розбіжності союзницькі взаємини між народовцями і клерикальними колами швидко ускладнилися. Відзначено, що частина кліру звинувачувала «м'яких» в індиферентизмі й лібералізмі та вимагала розвитку течії у консервативно-християнському напрямі. Водночас акцентовано на тому, що чимало священників підтримали курс народівської течії. Доведено, що припиненням політичної співпраці між народовцями і святоюрськими колами стала відмова «м'яких» від курсу порозуміння як непродуктивного та перехід в опозицію до уряду і польських кіл.

Стверджено, що в середовищі народівської течії існувало досить численне світське консервативне крило, представники якого виступали за співпрацю з греко-католицькою ієрархією та пропагували курс українсько-польського порозуміння. Виснувано, що відмова більшості членів течії від політики «нової ери» стала поштовхом для від'єднання цього крила діячів від народовецької течії.

¹ Дослідження виконане за сприяння Національного фонду досліджень України у рамках проєкту «Історична пам'ять українців в умовах війни: від конфронтації до консолідації» (реєстраційний номер проєкту: 2023.03/0207).

Ключові слова: народовська політична течія, митрополит Сильвестр Сембратович, Греко-Католицька Церква, консервативно-клерикальні кола, українсько-польське порозуміння.

У 1880-х роках українська течія народовців стрімко утверджувалася на громадсько-політичному обрії крайового і державного рівня як впливова та численна політична сила. Унаслідок кристалізації ідеологічних засад і стратегії діяльності вона постала як ліберальна течія з національно-демократичними принципами. Формуючи коло союзників у боротьбі за національно-політичні інтереси українців, народовці серед іншого намагалися налагодити співпрацю з греко-католицьким духовенством та її ієрархами, насамперед із новообраним митрополитом Сильвестром Сембратовичем (1882–1898) (Антоняк, 2012, с. 85–88; Янишин, 2003, с. 475–476; Ф.И.С., 1897, с. 561–563).

Сюжет взаємин народовців і консервативних українських середовищ (клерикальних та світських) наприкінці XIX ст. неодноразово опинявся в полі аналізу істориків як складова ширших тем: у межах вивчення української народовської течії (Янишин, 2003), українського національно-політичного руху в Галичині загалом (Аркуша, 1997b; Аркуша, 2004; Орлевич, 2007) та ролі Греко-Католицької Церкви (ГКЦ) у ньому (Німка, 1999, р. 51–54; Колб, 2015, с. 142–148), під час дослідження спроб українсько-польського порозуміння (Мудрий, 1997; Масіак, 2006), діяльності митрополита Сильвестра Сембратовича (Антоняк, 2012) чи одного з чільних діячів українського консервативного спрямування Олександра Барвінського (Аркуша, 1997a; Антошевський, 2001). Перелік таких праць можна продовжувати. Поза тим тип взаємин між народовцями та консервативно-політичними середовищами у 1880–1890-х роках ще не ставав предметом спеціального дослідження.

Мета статті – з'ясувати: яке місце Церква і релігія займали в політичній програмі народовців; як склалися взаємини між керівництвом течії та митрополитом ГКЦ С. Сембратовичем; у чому полягали розбіжності між представниками консервативного та «радикального» крила народовської течії; якими були причини й перші прояви непорозуміння між ними; обставини розколу течії.

Втілити мету дослідження допоміг насамперед аналіз публікацій друкованого органу народовців – газети «Діло», а також статей греко-католицьких клерикальних часописів «Мир» і «Душпастир», дописів у газеті українських радикалів «Народ» і матеріалів спогадів Северина Матковського (Матковський, 1932) та Костя Левицького (Левицький, 1926).

Поряд із терміном «народовці» у статті використано назву «м'які», яку в той час у публічному просторі використовували на означення прихильників цієї політичної ідеології на противагу до «твердих» русофілів.

Діяльність С. Сембратовича незмінно перебувала в полі уваги народовської течії. Попри засадничу ідеологічну близькість поглядів, їх взаємини склалися як доволі напружені й конфронтаційні. Архиєрей сповідував західницьку стратегію розвитку ГКЦ, був відкритим до співпраці з римо-католицьким духовенством та запровадження латинських релігійних практик і традицій. Тим часом народовці вважали такий курс надзвичайно загрозливим. В умовах цілеспрямованої колонізаційної та латинізаційної політики польських кіл збереження «чистоти» греко-католицького обряду вони трактували як запоруку збереження національної ідентичності українців (Нові

хмари, 1883). На урочистості з нагоди інтронізації С. Сембратовича (1885) делегація «м'яких» зазначила, що архиерей матиме підтримку народу тільки якщо відмовиться від західницької стратегії розвитку Церкви й курсу на співпрацю з польськими колами та сприятиме формуванню кліру як національно свідомої й активної сили. Орієнтирами діяльності для митрополита вони назвали видання ним першого молитовника народною мовою та заснування у Львові інституту для дівчат (Въ привѣтъ, 1885). У відповідь С. Сембратович дав зрозуміти, що залишиться на раніше зайнятих позиціях, наголосивши, що має з народовцями спільну мету, хоча часом і різні методи її досягнення, запевнив, що у своїй діяльності завжди керуватиметься інтересами Церкви й народу, а також пообіцяв підтримувати «м'яких» за умови збереження ними дотеперішнього «народного становища» (Привѣтъ, 1885).

Уже незабаром народовці зрозуміли, що їхні надії на співпрацю з С. Сембратовичем не спрадилися. Посівши митрополичий престол, архиерей продемонстрував, що має намір бути не просто самостійним, а центральним гравцем українського політикуму, діючи в дусі лояльності до австрійського уряду та польської національної спільноти (Львѡвъ-5, 1885; Львѡвъ-4, 1885; Львѡвъ-2, 1885). Політична програма ГКЦ була оприлюднена у створеному з ініціативи С. Сембратовича релігійно-політичному часописі «Мир» (1885). Її засадами проголошувалися вірність Апостольському Престолові й династії Габсбургів, курс на співпрацю зі світською інтелігенцією в напрямку зростання освітнього, морально-релігійного і загального рівня життя українців Галичини (Львѡвъ-1, 1885; Антоняк, 2012, с. 86). Навколо цієї платформи мали об'єднатися всі галицькі русини, а її центральною фігурою проголошувався митрополит (Аркуша, 1997b, с. 122–123; Львѡвъ-3, 1885; Німка, 1999, р. 135–138)². Такий крок клерикальні кола називали єдиним способом відновлення здорового розвитку українського руху, підірваного й дискредитованого деструктивною діяльністю русофілів і народовців³. Прагнення С. Сембратовича до суспільно-політичного лідерства в українському русі підтримали польські впливові кола, зацікавлені в існуванні українського консервативного напрямку (Мудрий, 1997, с. 103–104).

Заснування часопису «Мир» спричинило гостру реакцію народовської течії. Цю подію «м'які» розцінювали як інспіровану поляками і крок до втілення їхнього давнього плану – створення проурядової та пропольської української консервативно-клерикальної сили. Завданням «Миру» народовці називали, прикриваючись релігійними гаслами, насаджувати у суспільстві переконання у зраді політичними силами Церкви і віри, а відтак – розколоти український національний рух, приспати національні почуття українців і прищепити їм думку, що досягнення національних прагнень нереальне (Редакція, 1885; Не-Качала-народовець, 1887; Огоновській, 1885; Боляка випечи, 1885). Причетність митрополита до цієї акції «м'які» назвали свідченням його полонофільських симпатій та водночас браку патріотичного налаштування і національної свідомості (Глухѹ вѣсти, 1885). Остаточне похолодання у ставленні народовців до С. Сембратовича зумовило висунення ним на виборах 1885 р. окремих

² У 1890 р. заклик до об'єднання українських політичних кіл навколо митрополита було повторено у брошурі «Где шукати Русинамъ спасення?», авторство якої народовці приписували парохом с. Лапшин Бережанського повіту о. Леву Джулинському (Где шукати, 1890a; Где шукати, 1890b; Где шукати, 1890c).

³ Такі закиди на адресу народовців і русофілів незадовго до того висловлювалися у часописі «Рускій Сіон» («Рускій Сіонъ», 1885).

т. зв. митрополичих кандидатів на противагу висуванцям русофільсько-народовського виборчого комітету. Особливо прикро вражало, що «митрополичі» кандидатури були погодженні з польським виборчим комітетом і прогнозовано здобули перемогу.

Політичну акцію митрополита народовці назвали зрадою національних інтересів, такою, що йшла у розріз із волею народу, спровокувала розкол між духовенством і вірними та в середовищі самого кліру, завдала удару авторитетові Церкви в суспільстві (Новий проєкт, 1885). Потужні антипольські настрої українського суспільства, що накладалися на вірність «своїй» (русофільській чи народовській) політичній силі, зумовили низьку підтримку ініціатив митрополита Сильвестра, а відтак – провал його політичної акції (Матковський, 1932, с. 71–72). Вже у 1887 р. газета «Мир» припинила своє існування (Німка, 1999, р. 135–137). Новим друкованим органом Святоюрської гори став «Душпастир».

Неодноразові закиди народовцям із боку святоюрського середовища у релігійній байдужості спонукали «м'яких» окреслювати свою позицію щодо віри і Церкви. Ставши впливовим фігурантом національного життя, народовська течія була зацікавлена у створенні іміджу стабільної лояльної сили, однією із засад діяльності якої була повага до релігійних цінностей (Съчинській, 1883). До цього також спонукала тісна співпраця народовців із парафіяльним духовенством: дотримуючись політики «органічної праці», «м'які» мусили значною мірою опиратися на нижчий клір як часто єдиних представників національної інтелігенції на місцях. Численне представництво душпастирів у народовських лавах стало одним із постійних аргументів «м'яких» проти звинувачень течії в «нігілізмі». Також у межах народовського руху існувала доволі численна світська консервативна складова (Франко, 1980, с. 101). Її представляли політичні та громадські діячі, які гуртувалися навколо братів Володимира й Олександра Барвінських. Це коло осіб виступало за «об'єднання зусиль греко-католицької церковної ієрархії та світської інтелігенції навколо гасла “українського вибору” галицьких русинів», пропагувало розвиток українського суспільства за принципами «органічної праці», успішність якого вбачали в налагодженні українсько-польського порозуміння (Аркуша, 2004, с. 63–64).

Відтак на початку 1880-х років, як зазначав Іван Франко, народовці здійснили «пам'ятний “поворот направо”, до тих церковно-урядово-галицьких ідеалів, що їх пан Цеглинський [Григорій – Н. К.] досить влучно охрестив ім'ям “консервативно-народовські”» (Франко, 1980, с. 107). В останні два десятиліття ХІХ ст. народовці послідовно визнавали роль греко-католицького духовенства як впливової верстви, що залишалася «проводирем» українського народу, рушія його національного поступу й оборонця прав (Голось, 1883; Качала, 1883; Депутація, 1884; У Львові-1, 1889). «М'які» пропагували образ священника-патріота, який зобов'язаний бути не тільки добрим душпастирем, а й активним громадсько-політичним діячем. Громадську активність священників називали гарантією авторитету Церкви й духовенства у суспільстві, а пасивність – зрадою народних очікувань і тяжким гріхом. Показово, що у передвиборчих зверненнях Головний руський виборчий комітет звертався насамперед до духовенства як провідної рушійної сили виборчого процесу на місцях, а селян закликав гуртуватися навколо священників і слухати їхні вказівки (Русини виборць, 1885; Одозва, 1889).

Водночас «ліберальне» крило народовців намагалося витримувати баланс у відносинах із консервативно-клерикальною групою національного руху, не допускаючи

її ідейного домінування в течії (Франко, 1980, с. 100). Також «м'які» заперечували нав'язуване польською стороною бачення польсько-українського конфлікту як суто релігійного чи станового, а не політичного (Голось, 1883; «Рускій Сіонь», 1883). Відтак вони відкидали проголошений «Миром» принцип використання обрядово-релігійного чинника як базового в ідентифікації русина-українця і формування української політики загалом («Миръ»? , 1885). На противагу консервативно-клерикальним колам «м'які» у статуті новоствореного політичного товариства «Народна рада» цілком оминули релігійно-обрядовий аспект (Статуть, 1885). Причинами такого підходу вони назвали небажання: використовувати «найбільших святощей», якими є віра й обряд, як інструмент політичних змагань; зміщувати властиві акценти діяльності течії з національно-політичних на релігійно-обрядові. Однак чи не головним аргументом стало те, що греко-католицизм був обрядом, якого притримувалася тільки 1/7 українського народу, тому він не міг бути об'єднаним чинником розділеного міждержавними кордонами українства (Не-Качала-народовець, 1887).

Не виносячи питання Церкви й обряду «на прапор» свого політичного товариства, народовці все ж визнавали тісний зв'язок релігійно-обрядового і національного життя українців у Галичині, а відтак – важливість відстоювання прав та інтересів ГКЦ і духовенства. Серед головних завдань народовської течії «м'які» називали добиватися автономії Церкви, права ієрархії самостійно формувати її духовну й адміністративну політику відповідно до духу і правил обряду (Загальні збори, 1888; Сьчиньській, 1883; Реферат, 1892).

«Забути» про давні конфлікти й протиріччя консервативно-клерикальні кола і народовців спонукало об'єднання навколо програми австрійсько-польсько-українського порозуміння, т. зв. «нової ери». Митрополит С. Сембратович був одним із учасників підготовки цієї угоди. На приватній зустрічі з лідерами народовців 24 листопада 1890 р. галицький намісник Казимир Бадені навіть закликав їх створити нову партію під керівництвом митрополита. Однак ні народовські політики не погодилися з цією ідеєю, ні сам митрополит не бажав очолювати політичну силу (Левицький, 1926, с. 237). Натомість Церква виступила з офіційною підтримкою «новоєрівської» програми (К. С. Р., 1890). Цей крок символізував остаточний розрив ГКЦ із русофільською течією (Аркуша, 2004, с. 64; Демкович-Добрянський, 1969, с. 70; Орлевич, 2007, с. 675–680; Мациак, 2006, с. 198–199).

Будучи союзниками в угодній політичній акції, керівництво народовської течії та ієрархи ГКЦ на початку 1890-х років демонстрували відкритість до компромісів. Так, ієрархія заявляла про схвалення політики «м'яких» як «чистої і чесної» (У Львовѣ-2, 1891). Політична позиція єпископату ставала своєрідною директивою для нижчого духовенства не просто долучатися до виборчої кампанії, а стати у ній на бік народовців. Народовська течія перейшла на поміркованіші позиції. Її лідери відмовлялися від конфронтації з поляками, прийнявши шлях взаємного толерування і поступок. Проголошуючи 25 листопада 1890 р. у Галицькому сеймі програму польсько-українського порозуміння, лідер народовців Юліан Романчук охарактеризував течію як помірковано-ліберальну, що об'єднує у своїх лавах потужну консервативну складову в особі духовенства і селянства. Вірність греко-католицькому обрядові проголошувалася одним із постулатів діяльності народовської течії, що обґрунтовувалося національною доцільністю: амбівалентність обряду, з одного боку (завдяки його східній обрядовій складовій), пов'язувала галицьких українців із братами на Буковині й

Україні та забезпечувала їх від асиміляції з поляками, а з іншого – через підпорядкування Апостольському престолові пов'язувала їх із західною цивілізацією та водночас відрізняла від росіян (Руска справа, 1890, с. 12–13). У здійснюваних на сторінках «Діла» ретроспективних оглядах українського національного руху народовці ретельно оминали згадки про дразливі моменти у взаєминах із митрополитом Сильвестром, переносючи критику в площину «народовці–русофіли» (По роцѣ, 1891).

Однак від початку можна було спрогнозувати, що не зняті, а тільки притлумлені заради досягнення консенсусу розбіжності народовців і клерикалів незабаром дадуться взнаки. Сигналом цього ставала вже сама послідовність засадничих постулатів угової програми, як її вибудовували обидві сторони. Якщо митрополит на перше місце ставив вірність Католицькій Церкві і греко-католицькому обрядові, а національні гасла – на останнє (Львівско-Архієпархіяльні Вѣдомости, 1891, с. 4–5), то у версії народовців ці пункти розташовувалися у дзеркальній послідовності. Це вказувало на суттєву розбіжність у поглядах сторін щодо пріоритетності програмних засад і ставало перешкодою в їхній спільній діяльності. Так, трактуючи Церкву як національну інституцію й відстоюючи збереження «чистоти» обряду, народовці гостро зреагували на інформацію про можливе запровадження у ГКЦ засад і практик латинського обряду під час Львівського провінційного собору 1891 р. (Зъ нагоды, 1891). Невдоволення у народовських колах зумовила також інформація, що митрополит Сильвестр втручався у формування програми святкування Шевченківських роковин і у плани народовців щодо видання повного зібрання творів Кобзаря, вимагаючи вилучати твори, що містять вислови проти віри і Католицької Церкви (Интриги, 1891). На фоні таких подій почали з'являтися відомості про взаємне невдоволення народовців і клерикальних кіл втручанням у справи один одного та прояви розколу між ними. Однак «Діло» наполегливо це заперечувало (Интервю, 1891).

Підтвердженням інформації про хиткий стан союзницьких взаємин народовців і консервативно-клерикальних кіл стала «перепалка» між їх представниками-священниками на сторінках часописів «Діло» і «Душпастир» весною 1892 р. Вона засвідчила відмінність ціннісних орієнтирів у народовському таборі. Так, прибічник консервативного крила течії о. Іван Волосянський закинув газеті «Діло» індиферентність, лібералізм і прагнення усунути клір від впливу на суспільно-політичне життя народу. Він наголошував, що саме духовенство є давнім очільником національного руху (тоді як світська інтелігенція долучилася недавно), тож має право вимагати, щоб народовська течія розвивалася у християнсько-консервативному напрямі, інакше священство відійде від неї (Волосянській, 1892a, 1892b, 1892c, 1892d, 1892e). Водночас з'явилася інформація, що польські урядові кола доручили депутатові Державної ради та Галицького сейму о. Корнилові Мандичевському заопікуватися створенням окремої клерикальної партії (Pro domo sua, 1892c).

Народовці вживали заходів, щоб запобігти спробам відтягнути пресвітерів із лав своєї течії, зберегти довіру і прихильність кліру. Показово, що на захист «м'яких» активно виступили насамперед самі священники. Вони наполягали, що, попри свою ліберальну позицію, народовська течія виявляє незмінну повагу і чуйність до Церкви й духовенства, а пильність до церковних питань є правом та обов'язком суспільства, адже Церква є народною інституцією. Священники наголошували, що дописи друкованого органу народовців цілком відповідають християнським засадам, однак годі вимагати, щоб політичний часопис став винятково клерикальним. Пресвітери

закликали співбратів гнучко підходити до розуміння поняття «лібералізм», яке в непоодиноких випадках збігається з принципами діяльності Церкви, зокрема в ділянці громадсько-політичної роботи кліру. Душпастирі-народовці застерігали духовенство перед об'єднанням в окрему клерикальну партію, наполягаючи, що це сильно підірве вплив Церкви в суспільстві, перетворить священників на касту, відірвану від народу й чужу для нього. Вони зазначали, що закиди проти народовців і заклики до створення клерикальної партії походять із ворожих українському рухові кіл, мають на меті дискредитувати «м'яких» в очах духовенства та знеохотити священників до активної патріотичної діяльності. Душпастирі закликали підтримати курс народовців на співпрацю з радикалами на народовських засадах, розцінюючи це як засіб до подолання розколу в національному русі, а для священників – ще й як нагоду для повернення прихильників лівих поглядів до віри. Шкалу пріоритетів і світоглядні позиції священників-симпатиків народовства яскраво демонстрував заклик, яким один із душпастирів завершував свою статтю в «Ділі»: «Будьмо добрими синами матері Русі, добрими народовцями, а лиш тоді зможемо сповнити своє завдання як священники руські. Будьмо пересвідчені, що ціль наша и народовців одна» (Pro domo sua, 1892c; Цурковській, 1892a, 1892b, 1892c, 1892d).

Через статті в «Ділі» до священників звернулося й керівництво народовців, запевняючи клір у шанобливому ставленні течії до Церкви, віри та духовенства і трактування кліру як рівноправного партнера в національній роботі. Часопис закликав священників не піддаватися на провокації «ворогів Руси», спрямовані на розкол світської і духовної інтелігенції (Pro domo sua, 1892a, 1892b). Народовці мусили констатувати, що плани створення окремої клерикально-консервативної політичної партії таки набували реальних обрисів (У Львові-3, 1892). Її завдання, на думку «м'яких», – поступово відібрати від світської інтелігенції вплив на суспільство у просвітній і політичній сферах, а також не допускати українських світських кіл до впливу на життя Церкви (У Львові-7, 1893).

Початком кінця союзу народовців і консервативно-клерикальних кіл став вересень 1892 р. На шпальтах «Діла» (У Львові-4, 1892), а невдовзі з трибуни Галицького крайового сейму (Бесѣда посла, 1892) народовці повідомили про рішення товариства «Народна рада» припинити політику польсько-українського порозуміння як таку, що себе не виправдала. Натомість течія ухвалила взяти курс на налагодження співпраці з радикалами та русофілами на засадах народовської ідеології (Про збори, 1892a, 1892b). Характерно, що до групи, яка повідомила намісника про зміну народовцями тактики, належав О. Барвінський, політик, який згодом очолив крило народовців-прихильників збереження проурядового курсу (У Львові-5, 1893).

У той час народовці все ще хотіли зберігати видимість співпраці з греко-католицькою ієрархією. «Діло» наполегливо заперечувало інформацію русофільської та польської прес про розкол у «новоєрівських колах» (У Львові-6, 1893), продовжувало витримувати прихильний тон до С. Сембратовича (Дописи «Дѣла», 1894). Водночас народовці демонстрували своє прагнення впливати на життя Церкви та її формування в душі національної інституції. Так, у червні 1893 р. «Діло» опублікувало розлогу анонімну статтю. У ній наголошувалося, що народовцям необхідно деталізувати програму течії, розписавши конкретні завдання, які слід вирішувати у різних ділянках життя галицького суспільства. Характерно, що найперше автор закликав окреслити такі завдання щодо Церкви й обряду, які вважав особливо нагальними. Церковно-релігійна

політика народівців, на його думку, мусила формуватися з головного ідеалу цієї течії – незалежної Русі-України з демократичним устроєм. Відтак «м'які» мали: відстоювати недоторканість «русько-католицької віри й обряду», виступаючи проти пропаганди православ'я чи католицизму, остерегаючись нововведень, які б позбавляли обряд його особливостей, водночас не усуваючи реформ, відповідних до потреб часу; оберігати юліанський календар і право священників на одруження; берегти автономію руської Церкви й не допускати інтеграції до неї людей іншого обряду чи «чужого духа» та зберігаючи притаманний їй тип релігійної толерантності. Принциповим було також, щоб посади в церковній ієрархії обіймали патріоти, а духовенство оберігало самостійність обряду і гідність своєї верстви. Для цього важливим було добиватися фактичного зрівняння греко-католицького обряду з римо-католицьким, вирішення низки особливо дошкульних проблем у житті священницької верстви⁴. Також автор наголошував на необхідності запровадити «живу народну мову» як мову служіння Церкви, дбати про красу і конкурентоздатність греко-католицького обряду. Характерно, що, поміщаючи цю статтю на своїх шпальтах, редакція «Діла» ще у заголовку вказала, що текст надісланий, неначе акцентуючи на своїй непричетності до висловлених у ній думок. Обіцяючи подати редакційний коментар до опублікованого тексту, «Діло» так цього й не зробило (Якъ маємо поступати, 1893). Окрім того, редакція часопису не спростовувала, коли русофільська й польська преси покликалися на постулати цієї статті як на офіційну позицію народівської течії (Взаимнї жаданя, 1893; У Львовѣ-6, 1893).

Очевидно, що такі заяви народівців не могли не викликати реакції церковної ієрархії. Виступаючи в лютому 1894 р. у Галицькому сеймі з заявами про збереження Церквою вірності проурядовому курсу, митрополит С. Сембратович, між іншим, зазначив, що ГКЦ не національна, а духовна інституція, що за домовленістю народівці не мали втручатися у справи Церкви, які є компетенцією винятково духовної влади (Рускі промовы..., 1894). Ця промова митрополита поставила чіткі акценти у відносинах між святоюрською верхівкою і народівцями, по суті, засвідчивши закінчення їхньої співпраці. На з'їзд мужів довір'я народівської течії, що відбувся у Львові в березні 1894 р., попри запрошення, не прибув жодний представник духовної ієрархії (Зъѣздъ мужѣвъ довѣрія, 1894; Будзиновський, 1893, с. 8–9).

Зміна тактики, яку проголосили «м'які» восени 1892 р., спровокувала розкол у середовищі самої народівської течії. На початку літа 1893 р. у крайову пресу просочилася інформація, що український парламентський депутатський клуб розколовся на «радикальний» і «клерикальний» табори. Перший із них, до якого належали Юліан Романчук і Костянтин Телішевський, виступав за повну незалежність клубу від польського кола та приєднання до опозиційної слов'янської коаліції. Натомість другий табір, який очолив Олександр Барвінський і Ксенофонт Охримович, обстоював збереження співпраці з урядовою коаліцією. Врешті український парламентський клуб у спеціальній резолюції окреслив своє становище щодо уряду як позицію «вільної руки». Однак загроза розпаду руського депутатського кола залишилася (Що дѣе ся..., 1893). Це чітко проявилось під час голосування за бюджет: Ю. Романчук висловив недовіру урядові, а О. Барвінський натомість погодився підтримувати його за умови, що буде дотримуватися справедливої політики щодо національних меншин (У Львовѣ-8, 1893).

⁴ До таких проблем належали патронат, епітрахильні доходи та конкуренція (Колб, 2015, с. 48–52; 95–97; 117–120).

Увесь цей час народовці намагалися без розголосо залагодити внутрішні суперечності та не допустити розколу течії. «Діло» спершу зовсім заперечувало правдивість інформації про розбіжності всередині депутатського клубу (У Львові-6, 1893). Потім, визнаючи наявність протиріч, зазначало, що вони не є глибинними, а відображають загальні настрої українського суспільства (У Львові-8, 1893). Як з'ясувалося згодом, наприкінці січня 1894 р. українські депутати Галицького сейму та Державної ради провели спільну зустріч, на якій більшістю голосів (12 осіб) ухвалили здійснити ще одну спробу перемовин із крайовим і центральним керівництвом держави та польськими сеймовими й парламентськими депутатами, щоб з'ясувати їхню позицію стосовно українського питання. Проведення переговорів доручили Анатолію Вахнянинові та Дем'янові Савчаку. Однак спроби налагодити порозуміння з урядовими колами провалилися. Значну провину за це «радикальна» частина народовського табору поклала на А. Вахнянина. Повідомляли, що під час переговорів він часто діяв самочинно, не ставлячи до відома ні Д. Савчака, ні український депутатський корпус, а головне – порушив ключову вимогу, за якої депутати-опозиційники погоджувалися йти на переговори: висунути полякам чіткі вимоги українців, щоб уникнути формалізації процесу та наповнити його конкретними постулатами. Недотримання цього принципу спонукало депутатів забракувати результати перемовин як такі, що не можуть гарантувати чітких перспектив й ухвалити відмовитися від подальшої акції у цьому напрямі (Въ справѣ політики, 1894).

Остаточний розкол «новоєрівських кіл» засвідчила промова С. Сембратовича, яку він виголосив у лютому 1894 р. із трибуни Галицького сейму. Відображаючи позицію консервативно-клерикальної течії, митрополит наголосив на непохитності свого переконання, що співпраця з австрійським урядом і польськими крайовими колами – єдина продуктивна політична стратегія для українського народу та населення краю загалом, що тільки завдяки їй русини, нехай повільно, але здобудуть усього, чого прагнуть (Рускі промовы, 1894). Незабаром з'явилася інформація, що митрополит Сильвестр Сембратович із перемишльським єпископом Юліаном Пелешем провели конференцію у справі «організації нового сторонництва» (Въ справѣ консолідації, 1894). Очевидно йшлося про створення консервативно-клерикальної партії.

Виступ архиєрея став для народовців поштовхом відмовитися від намагань приховати внутрішні суперечності в течії та подолати їх. Натомість «м'які» відкрито розпочали акцію налагодження співпраці з русофілами (У Львові-10, 1894). З'їзд мужів довір'я народовської течії, що відбувся у Львові в березні 1894 р., одногосно підтримав розбиття парламентського клубу як такого, що втратив цілісну позицію. Відтак у квітні 1894 р. це питання винесли на обговорення загальних зборів «Народної ради». На них «м'які» обмінялися поглядами щодо подальшої стратегії народовської течії. Аргументи прибічників проурядової політики (чільними представниками яких були О. Барвінський та А. Вахнянин) були такими: засадничим принципом діяльності народовської течії має бути відстоювання національних інтересів і сповідування української ідеї як єдиного шляху самостійного розвитку народу. З огляду на це, категорично неприпустимим є єднання народовців із русофілами, що перекреслює базові ідеологічні засади «м'яких». Український політикум має заслабкі позиції, щоб дозволити собі опозицію до уряду. Відтак ця тактика непродуктивна та прирівнюється до політичного самогубства. Права і концесії у Галицькому

сеймі та Державній раді слід виборювати поступово, шляхом позитивної роботи, та терпляче очікувати результатів. Слабкі досягнення дотеперішньої акції значною мірою пов'язані з пасивністю самих українців, а розкол у народовських лавах – із недоліками управління керівництва течії, що не зуміло запровадити доброї організації й карності. В умовах, коли до влади приходив новий кабінет міністрів, який заявляє про готовність долучитися до коаліції, перехід народовців в опозицію позбавлений сенсу. Натомість слід зберегти цілісність депутатського клубу, зблизитися з урядом, займаючи позицію «вільної руки» (Загальні Збори, 1894а, 1894b; Н. В., 1895, с. 30; Аркуша, 1997а, с. 16–17).

Опонуючи колегам-«угодовцям», прибічники радикального курсу зазначали, що політика згоди не принесла реальних змін у ставленні до українського питання ні на рівні краю, ні на рівні держави. Вони наполягали, що поступки, здійснені владою для українців у межах програми «нова ера», є надто малими, щоб задля них народовці мали поступитися своїми принципами, а також наголошували, що польська сторона скористала з цієї програми незмірно більше. Народовці-опозиційники відкидали твердження «угодовців» про політичну «слабкість українців» і засудили тактику О. Барвінського й А. Вахнянина як таку, що суперечить інтересам народу та засадам народовської течії. Підсумовуючи, прибічники радикального курсу зазначили, що народовці мусять перейти у стан опозиції до уряду як ефективніший для розвитку українського національного руху. Голосування показало, що позиція радикального крила народовців переважила (Оглядь за рік, 1895). Відтак народовська течія оголосила про перехід в опозицію до австрійського уряду і проурядової коаліції до моменту зміни політичної системи в Австро-Угорщині щодо русинів. Водночас народовці заявили, що депутати О. Барвінський та А. Вахнянин не мають права бути представниками народу, оскільки відмовилися підтримувати позицію народовської течії (З'їзд мужів, 1894; У Львові-9, 1894; Антошевський, 2001, с. 46).

Тим часом саме прихильники курсу співпраці з австрійським урядом, становлячи більшість, представляли український клуб у парламенті (Корнило Мандичевський (голова), Олександр Барвінський, Анатоль Вахнянин, Ксенофонт Охримович, Омелян Підляшецький). Вони заявили про відмову від політики «вільної руки» і вступ клубу в урядову коаліцію (Справи клубу, 1894; Рада державна, 1894). Після розколу секретаріат депутатського клубу вимагав від Ю. Романчука скласти мандат представника в бюджетній комісії. Костянтин Телішевський склав мандати у двох комісіях, продовжуючи залишатися у чотирьох (У. С. Поступишин, 1894). Перепалка між фігурантами протистояння, відлуння якої відбивалося на шпальтах часописів «Діло» і «Батьківщина», переходила на особистісний рівень (Колько вь «Правдѣ» правды, 1894).

У квітні 1894 р. на останній сесії Галицького сейму А. Вахнянин повідомив про укладення нової польсько-української угоди. Однак українське суспільство, зневірене поразкою українсько-польського порозуміння 1890–1894 рр., здебільшого гостро засуджувало позицію «угодовців», яким тепер надали нову назву – «новокурсники». Виступ А. Вахнянина викликав осуд української молоді, яка у зверненні, розісланому до низки часописів імперії, засудила його як такий, що маскує справжній стан міжнародних відносин у Галичині та принижує честь і гідність українського народу в очах інших народів Австро-Угорської імперії (Вь справѣ політики, 1894). Позицію «реалістів» народовські кола називали зрадою, оскільки вона суперечила вимогам на-

родних віч і національних інтересів народу, не була чітка у низці важливих питань, зокрема щодо виборчої реформи (Аркуша, 1997а, с. 16–17). Незважаючи на розкодження, народовці схвально відгукнулися про патріотичні виступи О. Барвінського у парламенті (У Львові-11, 1894).

Аналізуючи наслідки політики «нової ери», «м'які» найважчим із її негативів називали розкол народовського табору, покладаючи провину за це передусім на О. Барвінського. «Діло» із сумом зазначало, що лідерам течії треба було безстрашно триматися разом, адже, маючи підтримку великої частини населення та переважаючи впливом русофілів і соціалістів-радикалів, народовці мали всі шанси посідати провідне місце в українському політикумі (Гадки по зборах, 1894). Водночас те, що «м'які» називали однією з найбільших поразок «нової ери», радикали вважали її найбільшим досягненням. Дописувач радикального часопису «Народ» зазначав, що народовська течія, заклавши критерієм входження до своїх лав національно-обрядові орієнтири і зовсім відкидаючи означення соціально-економічних засад, тривалий час була штучним утворенням. Змушені врівноважувати інтереси свого різношерстого представництва, «м'які» не були здатні на рішучі кроки. Саме розкол старої народовської течії, наголошував дописувач, нарешті вивів її з цього непродуктивного стану та відкрив перед нею ширші перспективи. «Тепер, – підсумовував автор, – на руїнах давньої партії народовської, котра властиво не була політичною партією, будуються дві нові партії, котрі вже не рижняться між собою поглядами мовними і правописними, але рижняться за те принципами суспільно-політичними ... і жива борба між тими обома партіями принесе для нашої суспільності більше хісна, як хитанина і нерішучість давньої, спільної партії» (В.О., 1895, с. 33).

Отже, період 80–90-х років XIX ст. у взаєминах народовської течії та консервативно-клерикальних кіл був непростим і насиченим подіями. В особі призначеного у 1885 р. митрополита С. Сембратовича народовці замість сподіваного союзника отримали впливового політичного конкурента з виразними амбіціями очолити український національно-політичний рух. І політичну програму митрополита, основа якої – гасла лояльності до уряду й співпраці з польськими колами, і його західницьку стратегію розвитку ГКЦ народовці сприймали як «зрадницьку» і загрозили для інтересів українського національного руху. Відтак взаємини між архиєреєм і народовською течією уклалися як напружені та конфронтаційні. Підставою «забути» взаємні протиріччя для «м'яких» і консервативно-клерикальних кіл стала їхня співпраця у межах програми «нова ера» 1891 р. Проте сторонам недовго вдалося втримати гармонійні взаємини. Підірваний розбіжностями у поглядах на цінності та пріоритети політичної діяльності, союз народовців і духовної ієрархії остаточно розпався унаслідок відмови «м'яких» від програми порозуміння як неефективної та їх переходу до тактики співпраці з русофілами й радикалами. Зміна політичної тактики народовців призвела до розколу не тільки між «м'якими» і святоюрськими колами, а й у середині самої течії. На початку 1894 р. збори «Народної ради» офіційно засвідчили факт розколу народовського табору. Частина його діячів, очолена О. Барвінським і А. Вахнянином, які засуджували відмову народовців від політики порозуміння та їхній намір співпрацювати з русофілами, вийшли з лав народовської течії. Було очевидним, що формування нової української політичної сили консервативно-християнського забарвлення – тільки справа часу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Антоняк, І. (2012). Політичні дилеми Греко-католицької церкви в Галичині в останній чверті XIX століття (на прикладі діяльності митрополита Сильвестра Сембратовича). *Львів: місто – суспільство – культура: збірник наукових праць*, 8 (Ч. 2: Культура, освіта, наука, церква), 70–94.

Антошевський, Т. (2001). Олександр Барвінський і український християнсько-суспільний рух наприкінці XIX – на початку XX століть. *Олександр Барвінський. 1847–1927: матеріали конференції, присвяченої 150 річниці від дня народження Олександра Барвінського (Львів, 14 травня 1997 р.)*. Львів, 45–58.

Аркуша, О. (1997а). *Олександр Барвінський (до 150-річчя від дня народження)*. Львів.

Аркуша, О. (1997б). Український національно-політичний рух у Галичині наприкінці 80-х рр. XIX ст. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, 3–4, 119–140.

Аркуша, О. (2004). Український християнсько-суспільний рух у Галичині на початку XX століття: політичне товариство «Руська Громада». *Шляхами історії. Науковий збірник історичного факультету ЛНУ ім. І. Франка на пошану професора Костянтина Кондратюка*. Львів, 63–99.

Бесѣда посла Юліана Романчука виголошена въ соймѣ при генеральной дебатѣ надъ бюджетом. (1892, 15 (27) вересня). *Дѣло*, 207.

Боляка выгяти и выпечи! (1885, 6 (18) липня). *Дѣло*, 74.

Будзиновський, В. (1893, 8 януарія). Похорони «нової ери?». *Народ. Руско-українська радикальна часопись*, 1, 8–9.

Взаимнї жаданя. (1893, 9 (21) липня). *Дѣло*, 151.

[В. О.]. (1895). Дійсні здобутки політики «нового курсу». *Народ. Руско-українська радикальна часопись*, 3 і 4, 33.

Волосянській, И., о. (1892а, 18 (30) липня). Pro domo Dei. *Душпастырь*, 14, 321–329.

Волосянській, И., о. (1892b, 18 (30) мая). Pro domo Dei. *Душпастырь*, 10, 230–237.

Волосянській, И., о. (1892с, 18 (30) червня). Pro domo Dei. *Душпастырь*, 12, 278–283.

Волосянській, И., о. (1892d, 3 (15) липня). Pro domo Dei. *Душпастырь*, 13, 296–302.

Волосянській, И., о. (1892е, 3 (15) червня). Pro domo Dei. *Душпастырь*, 11, 246–255.

Въ привѣтъ новымъ владыкамъ. (1885, 14 (26) лютого). *Дѣло*, 18.

Въ справѣ консолидації Русинѡвъ. (1894, 16 (28) марта). *Дѣло*, 61.

Въ справѣ політики пос. Вахнянина. (1894, 2 (14) цвѣтня). *Дѣло*, 75.

Гадки по зборах «Народной Рады». (1894, 28 цвѣтня (10 мая)). *Дѣло*, 94.

Где шукати Русинамъ спасенія? (1890а). Бережани.

Где шукати Русинамъ спасенія? (1890b, 23 мая (4 червня)). *Дѣло*, 114.

Где шукати Русинамъ спасенія? (1890с, 30 мая (11 червня)). *Дѣло*, 120.

Глухї вѣсти и наша головна робота. (1885, 16 (28) цвѣтня). *Дѣло*, 42.

Голось закордонських Полякѡвъ о руско-польських ѡтношеняхъ въ Галичинѣ. (1883, 13 (25) сѣчня). *Дѣло*, 4.

Демкович-Добрянський, М. (1969). *Українсько-польські стосунки у XIX сторіччі*. Мюнхен.

Депутація въ дѣлахъ нашої церкви. (1884, 17 (29) листопада). *Дѣло*, 133.

Дописи «Дѣла». Зб Львова. (1894, 7 (19) сѣчня). *Дѣло*, 4.

- Загальні збори «Народной Рады». (1888, 26 сѣчня (7 лютого)). *Дѣло*, 20.
- Загальні Збори «Народной Рады». (1894а, 23 цвѣтня (5 мая)). *Дѣло*, 90.
- Загальні Збори «Народной Рады». (1894б, 25 цвѣтня (7 мая)). *Дѣло*, 91.
- Зѣѣздъ мужѣвъ довѣрія. (1894, 8 (20) марта). *Дѣло*, 54.
- Зъ нагоды budouчого синоду провінціального [Статья надіслана зъ кругѣвъ духовенства провінціального]. (1891, 5 (17) вересня). *Дѣло*, 200.
- Интервю вѣденського кореспондента Крај-у зъ рускими послами. (1891, 2 цвѣтня (8 мая)). *Дѣло*, 93.
- Интриги противниківъ нашої идеѣ. (1891, 11 (23) цвѣтня). *Дѣло*, 83.
- Качала, С. (1883, 5 (17) марта). Кѣлька слѣвъ о намѣреню знесеня старого календаря. Допись зъ Шельпакъ. *Дѣло*, 26.
- Кѣлько въ «Правдѣ» правды?! (1894, 3 (15) грудня). *Дѣло*, 271.
- Колб, Н. (2015). «З Богом за Церкву і вѣтчизну»: греко-католицьке парафіяльне духовенство в Галичині у 90-х роках ХІХ століття. Жовква: Місіонер.
- К. С. Р. (1890, 3 (15) грудня). Въ справахъ политично-религійныхъ. *Душпастырь*, 23, 732–735.
- Левицький, К. (1926). *Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. На підставі споминів*. Львів.
- Львѣвъ-1:** Львѣвъ, 1 (13) марта 1885. (1885, 1 (13) марта). *Миръ*, 1.
- Львѣвъ-2:** Львѣвъ, 27 мая (8 червня) 1885. (1885, 27 мая (8 червня)). *Миръ*, 35.
- Львѣвъ-3:** Львѣвъ, 29 цвѣтня (11 мая) 1885. (1885, 29 цвѣтня (11 мая)). *Миръ*, 24.
- Львѣвъ-4:** Львѣвъ, 4 (16) марта 1885. (1885, 4 (16) марта). *Миръ*, 2.
- Львѣвъ-5:** Львѣвъ, 6 (18) марта 1885. (1885, 6 (18) марта). *Миръ*, 3.
- Львѣвско-Архієпархіальні Вѣдомости. (1891, 29 сѣчня), 1.
- Матковський, С. (1932). *Три синодальні архієреї. Спомини з життя і діяльності преосвященних о. Юліяна Куїловського, дра Юліяна Пелеша і дра Сильвестра Сембратовича*. Львів.
- «Миръ»? (1885, 7 (19) марта). *Дѣло*, 27.
- Мудрий, М. (1997). Спроби українсько-польського порозуміння в Галичині (60–70-і роки ХІХ ст.). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, 3–4, 58–118.
- Н. В. (1895). *Руска справа въ роках 1891–1894*. Львѣвъ.
- Не-Качала-народовець, гр.-кат. священникъ. (1887, 4 (16) липня). О. Бобровичеви и его «Руси». *Дѣло*, 74.
- Нові хмары. (1883, 15 (27) лютого). *Дѣло*, 18.
- Новый проектъ на знищенє Руси. (1885, 27 цвѣтня (9 мая)). *Дѣло*, 47.
- Оглядъ за рѣкъ 1894-ый. (1895, 9 (21) сѣчня). *Дѣло*, 6.
- Огоновскій, О., др. (1885, 11 (23) червня). Отвѣтъ на запроси часописи «Миръ». *Дѣло*, 64.
- Одозва. (1889, 30 мая (11 червня)). *Дѣло*, 119.
- Орлевич, І. (2007). Взаємини греко-католицької ієрархії та русофільських товариств Галичини (ХІХ – початок ХХ століть). *Історія релігій в Україні. Науковий щорічник*, 1, 672–684.
- По роцѣ. (1891, 16 (28) листопада). *Дѣло*, 259.
- Привѣтъ новыхъ владыкъ. (1885, 5 (17) марта). *Дѣло*, 26.
- Про збори «Народной Рады». (1892а, 18 (30) грудня). *Дѣло*, 285.

- Про збори «Народной Рады». (1892b, 19 (31) грудня). *Дґло*, 286.
- Рада державна. (1894, 26 марта (7 цвѣтня)). *Дґло*, 69.
- Редакція «Мира». Новинки. (1885, 4 (16) червня). *Дґло*, 61.
- Рефератъ д-ра Костя Левицкого на зборах «Народной Рады» о проѣрамъ народно́й. (1892, 16 (28) грудня). *Дґло*, 283.
- Русины wyborцѣ! (1885, 20 цвѣтня (2 мая)). *Дґло*, 44.
- Руска справа въ Галицкомъ соймѣ року 1890*. (1890). Львѡвъ.
- «Рускій Сіонъ». Голосъ зъ клира. (1883, 10 (22) лютого). *Дґло*, 16.
- «Рускій Сіонъ» о рускихъ часописяхъ. (1885, 12 (24) лютого). *Дґло*, 17.
- Рускі промовы въ часѣ генеральной дебати надъ бюджетомъ въ соймѣ. (1894, 14 (26) лютого). *Дґло*, 35.
- Сѣчинскій, М. (1883, 19 лютого (3 марта)). Голосъ передъ выборами. (Статія надіслана). *Дґло*, 20.
- Справы клубу руского. (1894, 9 (21) цвѣтня). *Дґло*, 81.
- Статутъ политичного товариства «Народна Рада» у Львовѣ. (1885, 12 (24) жовтня). *Дґло*, 113.
- У Львовѣ-1:** У Львовѣ дня 23 марта. (4 цвѣтня, 23 марта (4 цвѣтня) 1889). (1889). *Дґло*, 67.
- У Львовѣ-2:** У Львовѣ дня 23 марта. (4 цвѣтня) 1891. (1891, 23 марта (4 цвѣтня)). *Дґло*, 68.
- У Львовѣ-3:** У Львовѣ, дня 2 н. ст. червня 1892. (1892, 21 мая (2 червня)). *Дґло*, 114.
- У Львовѣ-4:** Львовѣ, дня 2 н. ст. вересня 1892. (1892, 21 серпня (2 вересня)). *Дґло*, 188.
- У Львовѣ-5:** У Львовѣ, дня 11 н. ст. лютого 1893. (1893, 30 сѣчня (11 лютого)). *Дґло*, 23.
- У Львовѣ-6:** У Львовѣ, дня 7 н. ст. липня 1893. (1893, 25 червня (7 липня)). *Дґло*, 140.
- У Львовѣ-7:** У Львовѣ, дня 7 н. ст. серпня 1893. (1893, 26 липня (7 серпня)). *Дґло*, 165.
- У Львовѣ-8:** У Львовѣ, дня 23 н. ст. грудня 1893. (1893, 11 (23) грудня)). *Дґло*, 277.
- У Львовѣ-9:** У Львовѣ, дня 8 н. ст. мая 1894. (1894, 26 цвѣтня (8 мая)). *Дґло*, 92.
- У Львовѣ-10:** У Львовѣ, дня 14 н. ст. марта 1894. (1894, 2 (14) марта). *Дґло*, 49.
- У Львовѣ-11:** У Львовѣ дня 3 н. ст. жовтня 1894. (1894, 21 вересня (3 жовтня)). *Дґло*, 211.
- У. С. Поступишин. (1894, 14 (26) падолиста). Письмо зъ Вѣдня. *Дґло*, 255.
- Ф.И.С. (1897). *Прикарпатская Русь подъ владѣніемъ Австріи. Часть вторая (1850–1895)*. Львѡвъ, 561–563.
- Франко, І. (1980). Українська альманахова література. В І. Франко, *Зібрання творів: у 50 т.* (Т. 27: Літературно-критичні праці (1886–1889)). Київ: Наукова думка.
- Цурковскій, Е., о. (1892a, 18 (30) цвѣтня). Дописи «Дѣла». Зъ Тернопольского. *Дґло*, 87.
- Цурковскій, Е., о. (1892b, 27 серпня (8 вересня)). Письмо зъ Тернопольщины. [Замѣтки на статѣ о. Волосяньского въ «Душпастири» [ч. 10–14] подъ заг.: «Pro Domo Dei»]. *Дґло*, 193.
- Цурковскій, Е., о. (1892c, 29 серпня (10 вересня)). Письмо зъ Тернопольщины. [Замѣтки на статѣ о. Волосяньского въ «Душпастири» [ч. 10–14] подъ заг.: «Pro Domo Dei»]. *Дґло*, 195.

Цурковській, Е., о. (1892d, 31 серпня (12 вересня)). Письмо зь Тернопільщини. [Замітки на статтю о. Волосянського в «Душпастири» [ч. 10–14] під заг.: «Pro Domo Dei»]. *Діло*, 196.

Що дѣ ся в клубѣ рускѣмъ? (1893, 15 (27) падолиста). *Діло*, 256.

Якъ маємо поступати? [Стаття надіслана]. (1893, 7 (11) червня). *Діло*, 125.

Янишин, Б. (2003). Галицькі народівці 70–80-х років XIX ст.: соціальна характеристика. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Міжвідомчий збірник наукових праць*, 8, 468–485.

Himka, J.-P. (1999). *Religion and Nationality in Western Ukraine. The Greek Catholic Church and the Ruthenian National Movement in Galicia, 1867–1900*. Montreal & Kingston; London; Ithaca.

Maciak, D. (2006). *Próba porozumienia polsko-ukraińskiego w Galicji w latach 1888–1895*. Warszawa.

Pro domo sua. (1892a, 13 (25) цвітня). *Діло*, 82.

Pro domo sua. (1892b, 15 (27) цвітня). *Діло*, 84.

Pro domo sua. (1892c, 16 (28) цвітня). *Діло*, 85.

REFERENCES

Antoniak, I. (2012). Politychni dylemy Hreko-katolytskoi tserkvy v Halychyni v ostannii chverti XIX stolittia (na prykladi diialnosti mytropolyta Sylvestra Sembratovycha). *Lviv: misto – suspilstvo – kultura: zbirnyk naukovykh prats*, 8 (Ch. 2: Kultura, osvita, nauka, tserkva), 70–94 (in Ukrainian).

Antoshevskiy, T. (2001). Oleksandr Barvynskiy i ukrainskyi khrystyiansko-suspilnyi rukh naprykintsi XIX – na pochatku XX stolit. *Oleksandr Barvynskiy. 1847–1927: materialy konferentsii, prysviachenoi 150 richnytsi vid dnia narodzhennia Oleksandra Barvynskoho (Lviv, 14 travnia 1997 r.)*. Lviv, 45–58 (in Ukrainian).

Arkusha, O. (1997a). *Oleksandr Barvynskiy (do 150-richchia vid dnia narodzhennia)*. Lviv (in Ukrainian).

Arkusha, O. (1997b). Ukrainskyi natsionalno-politychnyi rukh u Halychyni naprykintsi 80-kyh rr. XIX st. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 3–4, 119–140 (in Ukrainian).

Arkusha, O. (2004). Ukrainskyi khrystyiansko-suspilnyi rukh u Halychyni na pochatku KhKh stolittia: politychne tovarystvo «Ruska Hromada». *Shliakhamy istorii. Naukovi zbirnyk istorychnoho fakultetu LNU im. I. Franka na poshanu profesora Kostiantyna Kondratiuka*. Lviv, 63–99 (in Ukrainian).

Beŕda posla Yuliana Romanchuka vyholoshena v soimѣ pry generalnõi debatѣ nadѣ biudzhetom. (1892, Veresen 15 (27)). *Діло*, 207 (in Ukrainian).

Boliaka vѣtyaty u vѣpчы! (1885, Lypen 6 (18)). *Діло*, 74 (in Ukrainian).

Budzynovskiy, V. (1893, Yanuarii 8). Pokhorony «novoi ery?». *Narod. Rusko-ukrainska radykalna chasopys*, 1, 8–9 (in Ukrainian).

Vzaymnũ zhadania. (1893, Lypen 9 (21)). *Діло*, 151 (in Ukrainian).

[V. O.]. (1895). Diisni zdotuky polityky «novoho kursu». *Narod. Rusko-ukrainska radykalna chasopys*, 3 i 4, 33 (in Ukrainian).

Volosianskii, Y., o. (1892a, Lypen 18 (30)). Pro domo Dei. *Dushpastyr*, 14, 321–329 (in Ukrainian).

Volosianskii, Y., o. (1892b, Mai 18 (30)). Pro domo Dei. *Dushpastyr*, 10, 230–237 (in Ukrainian).

Volosianskii, Y., o. (1892c, Cherven 18 (30)). Pro domo Dei. *Dushpastyr*, 12, 278–283 (in Ukrainian).

Volosianskii, Y., o. (1892d, Lypen 3 (15)). Pro domo Dei. *Dushpastyr*, 13, 296–302 (in Ukrainian).

Volosianskii, Y., o. (1892e, Cherven 3 (15)). Pro domo Dei. *Dushpastyr*, 11, 246–255 (in Ukrainian).

Въ прывѣтъ повѣтъ владыкамъ. (1885, Liutyi 14 (26)). *Дѣло*, 18 (in Ukrainian).

Въ справѣ konsolidatsiy Rusynôvъ. (1894, Mart 16 (28)). *Дѣло*, 61 (in Ukrainian).

Въ справѣ polityky pos. Vakhnianyna. (1894, Tsvѣten 2 (14)). *Дѣло*, 75 (in Ukrainian).

Hadky po zborakh «Narodnoy Rady». (1894, Tsvѣten 28 (Mai 10)). *Дѣло*, 94 (in Ukrainian).

Hde shukaty Rusynamъ spaseniia? (1890a). Berezhanь (in Ukrainian).

Hde shukaty Rusynamъ spaseniia? (1890b, Mai 23 (Cherven 4)). *Дѣло*, 114 (in Ukrainian).

Hde shukaty Rusynamъ spaseniia? (1890c, Mai 30 (Cherven 11)). *Дѣло*, 120 (in Ukrainian).

Hlukhû vѣsty y nasha holovna robota. (1885, Tsvѣten 16 (28)). *Дѣло*, 42 (in Ukrainian).

Holosъ zakordonskykhъ Poliakôvъ o rusko-polskykhъ ôtnosheniakhъ vъ Halychynѣ. (1883, Sѣchen 13 (25)). *Дѣло*, 4 (in Ukrainian).

Demkovych-Dobrianskyi, M. (1969). *Ukrainsko-polski stosunky u XIX storichchi*. Miunkhen (in Ukrainian).

Deputatsiia vъ dѣlakhъ nashoy tserkvy. (1884, Lystopad 17 (29)). *Дѣло*, 133 (in Ukrainian).

Dopysy «Dѣla». Zô Lvova. (1894, Sѣchen 7 (19)). *Дѣло*, 4 (in Ukrainian).

Zahalnû zboгы «Narodnoy Rady». (1888, Sѣchen 26 (Liutyi 7)). *Дѣло*, 20 (in Ukrainian).

Zahalnû Zboгы «Narodnoy Rady». (1894a, Tsvѣten 23 (Mai 5)). *Дѣло*, 90 (in Ukrainian).

Zahalnû Zboгы «Narodnoy Rady». (1894b, Tsvѣten 25 (Mai 7)). *Дѣло*, 91 (in Ukrainian).

Zъѣzdъ muzhѣvъ dovѣriia. (1894, Mart 8 (20)). *Дѣло*, 54 (in Ukrainian).

Zъ nahody buduchoho synodu provintsialnoho [Statia nadislana zъ kruhôvъ dukhovenstva provintsialnoho]. (1891, Veresen 5 (17)). *Дѣло*, 200 (in Ukrainian).

Ynterviu vѣdenskoho korespondenta Kraj-u zъ ruskymy poslamy. (1891, Tsvѣten 2 (Mai 8)). *Дѣло*, 93 (in Ukrainian).

Yntryhy protyvnykôvъ nashoy udeѣ. (1891, Tsvѣten 11 (23)). *Дѣло*, 83 (in Ukrainian).

Kachala, S. (1883, Mart 5 (17)). Kôlka slôvъ o namѣreniu znesenia staroho kalendaria. Dopys zъ Shelpakъ. *Дѣло*, 26 (in Ukrainian).

Kôlko vъ «Pravdѣ» pravdy?! (1894, Hruden 3 (15)). *Дѣло*, 271 (in Ukrainian).

Kolb, N. (2015). «Z Bohom za Tserkvu i vitchyznu»: *hreko-katolytske parafialne dukhovenstvo v Halychyni u 90-kh rokakh XIX stolittia*. Zhovkva: Misioner (in Ukrainian).

K. S. R. (1890, Hrudnia 3 (15)). Vъ spravakhъ polytychno-relyhiinykhъ. *Dushpastyr*, 23, 732–735 (in Ukrainian).

Levytskyi, K. (1926). *Istoriia politychnoi dumky halytskykh ukrainsiv 1848–1914*. Na pidstavi spomyniv. Lviv (in Ukrainian).

- Lvõvъ, 29 tsvѣtnia (11 maia) 1885. (1885, Tsvѣten 29 (Mai 11)). *Муръ*, 24 (in Ukrainian).
Lvõvъ, 1 (13) marta 1885. (1885, Mart 1 (13)). *Муръ*, 1 (in Ukrainian).
Lvõvъ, 4 (16) marta 1885. (1885, Mart 4 (16)). *Муръ*, 2 (in Ukrainian).
Lvõvъ, 6 (18) marta 1885. (1885, Mart 6 (18)). *Муръ*, 3 (in Ukrainian).
Lvõvъ, 27 maia (8 chervnia) 1885. (1885, Mai 27 (Cherven 8)). *Муръ*, 35 (in Ukrainian).
Lvõvsko-Arkhiieparkhiiialnũ Vrѣdomosty. (1891, Sѣchen 29), 1 (in Ukrainian).
Matkovskiyi, S. (1932). *Try synodalni arkhiierei. Spomyny z zhyttia i diialnosti preosviashchennykh o. Yuliana Kulivskoho, dra Yuliana Pelesha i dra Sylvestra Sembratovycha*. Lviv (in Ukrainian).
«Муръ»? (1885, Mart 7 (19)). *Дрѣло*, 27 (in Ukrainian).
Mudryi, M. (1997). *Sproby ukrainsko-polskoho porozuminnia v Halychyni (60–70-i roky XIX st.). Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist, 3–4, 58–118* (in Ukrainian).
N. V. (1895). *Ruska sprava vъ rokakh 1891–1894*. Lvõvъ (in Ukrainian).
Ne-Kachala-narodovetsъ, hr.-kat. sviashchenyкъ. (1887, Lypen 4 (16)). O. Bobrovychevy u yeho «Rusy». *Дрѣло*, 74 (in Ukrainian).
Novũ khmaraы. (1883, Liutyi 15 (27)). *Дрѣло*, 18 (in Ukrainian).
Novyi proiektъ na znyshchene Rusy. (1885, Tsvѣten 27 (Mai 9)). *Дрѣло*, 47 (in Ukrainian).
Ohliadъ za rѣkъ 1894-ыi. (1895, Sѣchen 9 (21)). *Дрѣло*, 6 (in Ukrainian).
Ohonovskii, O., dr. (1885, Cherven 11 (23)). Otvѣtъ na zaprosy chasopysy «Муръ». *Дрѣло*, 64 (in Ukrainian).
Ōdozva. (1889, Mai 30 (Cherven 11)). *Дрѣло*, 119 (in Ukrainian).
Orlevych, I. (2007). *Vzaiemyny hreko-katolytskoi ierarhii ta rusofilskykh tovarystv Halychyny (XIX – pochatok XX stolit). Istoriiia relihii v Ukraini. Naukovyi shchorichnyk, 1, 672–684* (in Ukrainian).
Po gotsѣ. (1891, Lystopad 16 (28)). *Дрѣло*, 259 (in Ukrainian).
Pryvѣtъ novykhъ vladыkъ. (1885, Mart 5 (17)). *Дрѣло*, 26 (in Ukrainian).
Pro zboгы «Narodnoy Rady». (1892a, Hruden 18 (30)). *Дрѣло*, 285 (in Ukrainian).
Pro zboгы «Narodnoy Rady». (1892b, Hruden 19 (31)). *Дрѣло*, 286 (in Ukrainian).
Rada derzhavna. (1894, Mart 26 (Tsvѣtnia 7)). *Дрѣло*, 69 (in Ukrainian).
Redaktsiia «Mura». Novynky. (1885, Cherven 4 (16)). *Дрѣло*, 61 (in Ukrainian).
Referatъ d-ra Kostia Levytskoho na zborakh «Narodnoy Rady» o proѣramъ narodnũ. (1892, Hruden 16 (28)). *Дрѣло*, 283 (in Ukrainian).
Rusyny vybortsѣ! (1885, Tsvѣten 20 (Mai 2)). *Дрѣло*, 44 (in Ukrainian).
Ruska sprava vъ Halytskѣmъ soimѣ roku 1890. (1890). Lvõvъ (in Ukrainian).
«Ruskii Sionъ». Holosъ zъ klyra. (1883, Liutyi 10 (22)). *Дрѣло*, 16 (in Ukrainian).
«Ruskii Sionъ» o ruskыkhъ chasopysiakhъ. (1885, Liutyi 12 (24)). *Дрѣло*, 17 (in Ukrainian).
Ruskũ promovy vъ chasѣ generalnoy debaty nadъ budzhetomъ vъ soimѣ. (1894, 14 (26) liutoho). *Дрѣло*, 35 (in Ukrainian).
Sѣchynskii, M. (1883, Liutyi 19 (Mart 3)). Holosъ передъ vyboramy. (Statiiia nadislana). *Дрѣло*, 20 (in Ukrainian).
Spravy kliubu ruskoho. (1894, Tsvѣten 9 (21)). *Дрѣло*, 81 (in Ukrainian).
Statutъ polytychnoho tovarystva «Narodna Rada» u Lvovъ. (1885, Zhovten 12 (24)). *Дрѣло*, 113 (in Ukrainian).

U Lvovѣ dnia 23 marta. (tsvѣtnia 4, 23 marta (4 tsvѣtnia) 1889). (1889). *Drѣlo*, 67 (in Ukrainian).

U Lvovѣ dnia 23 marta. (4 tsvѣtnia) 1891. (1891, Mart 23 (Tsvѣten 4)). *Drѣlo*, 68 (in Ukrainian).

U Lvovѣ, dnia 2 n. st. chervnia 1892. (1892, Mai 21 (Cherven 2)). *Drѣlo*, 114 (in Ukrainian).

U Lvovѣ, dnia 2 n. st. veresnia 1892. (1892, Serpen 21 (Veresen 2)). *Drѣlo*, 188 (in Ukrainian).

U Lvovѣ, dnia 11 n. st. liutoho 1893. (1893, Sѣchen 30 (Liutyi 11)). *Drѣlo*, 23 (in Ukrainian).

U Lvovѣ, dnia 7 n. st. lypnia 1893. (1893, Cherven 25 (Lypen 7)). *Drѣlo*, 140 (in Ukrainian).

U Lvovѣ, dnia 7 n. st. serpnia 1893. (1893, Lypen 26 (Serpen 7)). *Drѣlo*, 165 (in Ukrainian).

U Lvovѣ, dnia 23 n. st. hrudnia 1893. (1893, Hruden 11 (23)). *Drѣlo*, 277 (in Ukrainian).

U Lvovѣ, dnia 8 n. st. maia 1894. (1894, Tsvѣten 26 (Mai 8)). *Drѣlo*, 92 (in Ukrainian).

U Lvovѣ, dnia 14 n. st. marta 1894. (1894, Mart 2 (14)). *Drѣlo*, 49 (in Ukrainian).

U Lvovѣ dnia 3 n. st. zhovtnia 1894. (1894, Veresen 21 (Zhovten 3)). *Drѣlo*, 211 (in Ukrainian).

U. S. Postupyshyn. (1894, Padolyst 14 (26)). Pysmo zъ Vѣdnia. *Drѣlo*, 255 (in Ukrainian).

F.Y.S. (1897). *Prыkarpatskaia Rus podъ vladѣniemъ Avstrii. Chast vtoraia (1850–1895)*. Lvovѣ, 561–563 (in Ukrainian).

Franko, I. (1980). Ukrainaska almanakhova literatura. In *I. Franko, Zibrannia tvoriv: u 50 t. (T. 27: Literaturno-krytychni pratsi (1886–1889))*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

Tsurkovskii, E., o. (1892a, Tsvѣten 18 (30)). Dopysy «Dѣla». Zъ Ternopѣl'skoho. *Drѣlo*, 87 (in Ukrainian).

Tsurkovskii, E., o. (1892b, Serpen 27 (Veresen 8)). Pysmo zъ Ternopѣl'shchyny. [Zamѣtky na statѣ o. Volosianskoho vѣ «Dushpastyry» [ch. 10–14] rѣdъ zah.: «Pro Domo Dei»]. *Drѣlo*, 193 (in Ukrainian).

Tsurkovskii, E., o. (1892c, Serpen 29 (Veresen 10)). Pysmo zъ Ternopѣl'shchyny. [Zamѣtky na statѣ o. Volosianskoho vѣ «Dushpastyry» [ch. 10–14] rѣdъ zah.: «Pro Domo Dei»]. *Drѣlo*, 195 (in Ukrainian).

Tsurkovskii, E., o. (1892d, Serpen 31 (Veresen 12)). Pysmo zъ Ternopѣl'shchyny. [Zamѣtky na statѣ o. Volosianskoho vѣ «Dushpastyry» [ch. 10–14] rѣdъ zah.: «Pro Domo Dei»]. *Drѣlo*, 196 (in Ukrainian).

Shcho dѣie sia vѣ kliubѣ ruskѣmъ? (1893, Padolyst 15 (27)). *Drѣlo*, 256 (in Ukrainian).

Iakъ maiemo postupyty? [Statia nadѣslana]. (1893, Cherven 7 (11)). *Drѣlo*, 125 (in Ukrainian).

Ianyshyn, B. (2003). Halytski narodovtsi 70–80-kh rokiv XIX st.: sotsialna kharakterystyka. *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky. Mizhvidomchyi zbirnyk naukovykh prats*, 8, 468–485 (in Ukrainian).

Himka, J.-P. (1999). *Religion and Nationality in Western Ukraine. The Greek Catholic Church and the Ruthenian National Movement in Galicia, 1867–1900*. Montreal & Kingston; London; Ithaca (in English).

Maciak, D. (2006). *Prѣba porozumienia polsko-ukraiñskiego w Galicji w latach 1888–1895*. Warszawa (in Polish).

Pro domo sua. (1892a, Tsvѣten 13 (25)). *Drѣlo*, 82 (in Ukrainian).

Pro domo sua. (1892b, Tsvѣten 15 (27)). *Drѣlo*, 84 (in Ukrainian).

Pro domo sua. (1892c, Tsvѣten 16 (28)). *Drѣlo*, 85 (in Ukrainian).

Nataliia KOLB*PhD (History)**Senior Research Fellow of the Department of Modern History of Ukraine**I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the NAS of Ukraine**ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4449-1991>**e-mail: nata_kolb@ukr.net*

**RELATIONS BETWEEN THE NATIONAL POPULISTS WITH THE
GREEK-CATHOLIC CLERGY AND THE SECULAR CONSERVATIVE
ENVIRONMENTS: ATTEMPTS AT COOPERATION
AND IDEOLOGICAL DIFFERENCES (1885–1894)**

It is noted that with the accession to the Greek-Catholic metropolitan throne of Sylvester Sembratovych, a national political movement took steps to establish cooperation with him. It is emphasized that this was immediately hindered by the sides' differences in views for the development of the Greek-Catholic Church: S. Sembratovych tended to adopt Roman-Catholic ritual practices and reach an agreement with the Poles, instead the national populists demanded the development of the Church as an institution with a distinctly Ukrainian national character and tasks. It is shown that the failure of attempts at cooperation was manifested by the Metropolitan's independent performance in the 1885 election, as opposed to the united national populist-russophile committee and its promotion of slogans of loyalty to the Austrian government and the Poles. It is stated that the political initiatives of the hierarch were qualified by the national populists as a betrayal of national interests, did not gain support in Ukrainian society and quickly declined.

It is noted that a new attempt at cooperation between the national populists and the church hierarchy was the program of the Austrian-Polish-Ukrainian understanding called «New era». It is indicated that both sides made mutual concessions: the hierarchy supported the national populist's movement, and they, in turn, broke off cooperation with Russophiles and moved to more moderate positions in relations with Polish forces.

It is stated that due to ideological differences, the allied relations between the national populists and clerical circles quickly became complicated. It is shown that part of the clergy accused the «soft» ones of indifference and liberalism and demanded of the development of the movement in a conservative-Christian direction. At the same time it is emphasized that many priests supported the course of the national populist's movement. It is noted that the cessation of the political cooperation between the national populists and the St. George circles was the rejection of the «soft» from the course of understanding as unproductive and the transition to the opposition to the government and Polish circles.

It is emphasized that within the national populist's movement there was a fairly large conservative wing, whose representatives advocated cooperation with the Greek-Catholic hierarchy and promoted the course of Ukrainian-Polish understanding. It is shown that the rejection of the «New era» policies by the majority of the movement's members became the impetus for the separation of this wing of activists from the national populist's movement.

Key words: national populist's political movement, metropolitan Sylvester Sembratovych, Greek-Catholic Church, conservative-clerical circles, Ukrainian-Polish understanding.

Стаття: надійшла до редакції 15.06.2025

прийнята до друку 22.08.2025

Павло АРТИМИШИН

*кандидат історичних наук
старший науковий співробітник відділу нової історії України
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
старший науковий співробітник Інституту релігієзнавства –
філії Львівського музею історії релігії
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7501-797X>
e-mail: p.artymyshyn@gmail.com*

ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА У ПУБЛІЦИСТИЦІ ОСИПА НАЗРУКА¹

Проаналізовано уявлення українського громадського і політичного діяча, письменника, журналіста, публіциста та правника О. Назарука про події Першої світової війни. Зауважено, що на 1914 р. він вже встиг стати популярним як колишній очільник віденської студентської «Січі» й львівської «Академічної громади» та представник Русько-Української радикальної партії, який із початком Великої війни, після нетривалого перебування у таборі Талергоф, активно долучився до співпраці з Союзом визволення України, а пізніше – роботи Загальної української ради, та став одним із спів організаторів Пресової кватири Українських січових стрільців.

Констатовано, що на сторінках своїх мемуарно-публіцистичних праць, опублікованих під час Великої війни, О. Назарук акцентував насамперед на перебігу боїв на тій ділянці Східного фронту, яка пролягала карпатськими та галицькими теренами, й участі у ній УСС. Розглянуто такі праці автора, як: «Слідами Українських Січових Стрільців», «Над Золотою Липою: В таборах Українських Січових Стрільців», «З кривавого шляху Українських Січових Стрільців», статті на сторінках «Вістника Союзу визволення України» («Російський відворот», «Над Стрипою», «Над горішньою Стрипою»).

Узагальнено, що вони присвячені ролі та цілям українців під час Великої війни, обґрунтуванню ідеї відродження самостійної Української держави як результату боротьби Центральних держав із Російською імперією, а головне – збиранню матеріалів і документів з історії українського січового стрілецтва, опису цього військового феномену та зображенню його як однієї зі справді дієвих сил, які могли своєю вірною службою, сміливістю і водночас самовідданим патріотизмом домогтися спершу розширення прав українців у півдавстрійській Галичині та, за сприятливого ходу військової кампанії, закладення основ для відновлення втраченої у минулому української державності у разі перемоги над ворогом – Росією.

Ключові слова: Перша світова війна, Осип Назарук, Українські січові стрільці, уявлення, публіцистика.

¹ Стаття підготовлена за сприяння Національного фонду досліджень України в межах виконання проєкту «Історична пам'ять українців в умовах війни: від конфронтації до консолідації» (реєстраційний номер проєкту: 2023.03/0207).

Контекст теперішньої повномасштабної війни Російської Федерації проти України спонукає дослідників до вивчення різноманітних воєнних аспектів, досвідів та явищ – як тих, які стосуються сучасності, так і вже дещо віддалених у часі процесів. Серед них можна виділити й уявлення про війну – сукупність поглядів, образів і концепцій, які формуються у свідомості людей щодо війни та можуть базуватися на історичному досвіді, культурних традиціях, художній літературі, медійній сфері, особистому досвіді, а також, зрештою, офіційній пропаганді.

Мета статті – проаналізувати сприйняття подій Першої світової війни, зокрема їх перебігу на тій ділянці Східного фронту, яка пролягала карпатськими та галицькими теренами, й участі у ній українських січових стрільців (УСС) Осипом Назаруком на сторінках його мемуарно-публіцистичних праць, опублікованих під час Великої війни. На 1914 р. він вже встиг здобути реноме досить таки відомого публіциста, громадського діяча, колишнього очільника віденської студентської «Січі» й львівської «Академічної громади» та представника Русько-Української радикальної партії, який із початком Великої війни, після нетривалого перебування у таборі Талергоф, активно долучився до співпраці з Союзом визволення України, роботи Загальної української ради та як один із співорганізаторів – Пресової кватири УСС.

Постать О. Назарука частково відображено в історіографії. Чи не вперше творчу спадщину Осипа Назарука розглянуто у діаспорних напрацюваннях Івана Лисяка-Рудницького (Лисяк-Рудницький, 1976, с. XV–XCVII). Із відновленням незалежності України постать та діяльність Осипа Назарука у різних контекстах (зокрема й на тлі Першої світової війни) ґрунтовно почали вивчати й вітчизняні дослідники, серед яких варто виділити роботи Лілії Бурачок (Бурачок, 2006; Бурачок, 2008; Бурачок, 2011; Бурачок, 2015), Мирослави Дядюк (Дядюк, 2001; Дядюк, 2002), Оксани Зеленої (Зелена, 2007), Володимира Качкана (Качкан, 1998), Миколи Литвина та Кіма Науменка (Литвин, Науменко, 1995; Литвин, 1998), Івана Патера (Патер, 2000), Олександра Рубльова (Рубльов, 2004), Марії Федунь (Федунь, 2000), Михайла Швагуляка (Швагуляк, 1995; Швагуляк, 1997) та інших. Однак, попри вже наявний певний історіографічний матеріал із тематики, уявлення О. Назарука щодо подій Першої світової війни поки що як предмет дослідження розглянуті неповно та потребують подальших детальніших наукових розвідок, однією з яких є і ця публікація. У ній зосереджено увагу на аналізі праць О. Назарука, які стосувалися Першої світової війни, для реконструкції його візій-підходів до трактування цього глобального конфлікту та діяльності УСС на його тлі.

На початок Великої війни майже 31-річний уродженець Бучача О. Назарук вже встиг досягнути певних здобутків у суспільно-політичному та професійному житті – хоча цей шлях прямолінійним також назвати складно. Так, після навчання в Бучацькій народній школі він продовжив навчання у тамтешній гімназії, однак через активну участь у протестах проти колонізаційної політики гімназійної адміністрації навчального закладу 1900 р. його відрахували, і студії він продовжував поза рідним містечком – у Золочеві. Але і тут через відверту громадську позицію щодо захисту прав українських гімназистів і студентства (та, зокрема, участь у роботі юнацьких відділень Русько-Української радикальної партії (РУРП) – драгоманівських гуртках) його не допустили до матури, і випускні іспити довелося скласти у Львові (Зелена, 2007, с. 29–30). Під час кількомісячного перебування у місті юнак запізнався з осередком «Молодої України» (ймовірно, був і членом) та «Академічної громади», а

також долучився до вічевого руху, який якраз восени 1901 р. почав набирати обертів, насамперед серед українського студентства (Кугутяк, 1993, с. 18–19).

Отриманий у цей час громадсько-організаційний досвід став помічним для О. Назарука і під час навчання на юридичному факультеті Віденського університету, куди вступив 1902 р., особливо після того, як у 1904–1905 рр. він очолив тамтешнє товариство української студентської молоді «Січ». Зрештою, саме з цього часу (найімовіrnіше, з 1904 р.) він став повноцінним членом РУРП, будучи, як і решта радикалів, прибічником поєднання національно-визвольної боротьби зі соціальною (Бурачок, 2006, с. 40). Вочевидь, вагомим тут був і вплив на світогляд молодого політика-студента Івана Франка – співзасновника свого часу РУРП та співавтора її першої політичної програми, який станом на початок ХХ ст. сам уже з цієї партії вийшов, перейшовши у табір Української національно-демократичної партії, але багатьма ще досі сприймався як ідейний наступник Михайла Драгоманова – принаймні для тих кіл, у яких перебував у 1890–1900-х роках Осип Назарук. Урешті, 1910 р. у невеликій брошурі «Про Івана Франка», коротко описуючи його життєпис для пропагування серед селян – членів радикальної партії, юний діяч-публіцист не без поваги та захоплення відзначав, що той «хлопський син з високим чолом і ясними очима, котрий серед тяжкої біди, поневірки і нужди здобув собі величезне знанє і славу таку велику, як ніхто з галицьких Українців» (Назарук, 1910, с. 3), а сучасники цього «сина мужицького, котрому ми всі много винні ... нині навіть не в силі оцінити, що дав нам сей велитень духа, бо ми за близько нього ... ми побачимо велич ген-ген пізніше, може аж тоді, коли його вже давно між нами не буде» (Назарук, 1910, с. 11–12).

Тим часом, поруч із громадсько-політичною діяльністю, після завершення вищих студій Осип Назарук розпочав й професійну – працював в адвокатському бюро Анзельма Мозлера (Anzelm Mosler) у Монастириськах на Тернопільщині (1909–1910), практикантом у суді Відня, де також здобув ступінь доктора цивільного та церковного права (1910–1912) і практикував адвокатську справу в канцелярії Євгена Петрушевича у Сколе (сучасна Львівщина) (Сеник, 1996, с. 217).

За твердженням М. Швагуляка, із вибухом Першої світової війни О. Назарук був прихильником тези про те, що саме Галичина була українським «П'ємонтом», який відіграв важливу роль у ХІХ ст., та зберігала такий статус і напередодні війни (Швагуляк, 1995, с. 57–58). Проте, це його не врятувало від арешту австрійською владою наприкінці серпня 1914 р. із подальшим ув'язненням у концентраційному таборі «Талергоф» за надуманим звинуваченням у співпраці з державами Антанти (Зелена, 2007, с. 56). Однак уже незабаром йому вдалося звільнитися – принаймні відомо, що до кінця 1914 р. він вже встиг стати одним із членів Союзу визволення України (СВУ), а в грудні 1914 р., як делегат цієї організації, виїхав до Швеції для пропагування серед тамтешнього населення відомостей про становище та національно-політичні змагання українців (Бурачок, 2015, с. 176; Патер, 2000, с. 104–105).

Навесні 1915 р. О. Назарук повернувся до Відня, де з утворенням у травні 1915 р. Загальної української ради увійшов до секретаріату. Однак, як пізніше він сам писав, після того, як йому набрид «душний Відень з його каварнями, вічними засіданнями та політикою» (Назарук, 1916b, с. 3), він отримав нагоду «відпочити» від такої буденності і повернутися до України, де якраз відбувалася гаряча фаза бойових дій на тамтешній ділянці Східного фронту, у ролі одного з керівників Пресової квартири УСС – допоміжної культурно-просвітньої формації, головним завданням якої було

збирання, поширення та збереження матеріалів з історії Легіону УСС, збереження традицій і вишкіл стрілецтва. Від цього часу й аж до завершення війни і у «Вістнику Союзу визволення України», і у форматі окремих брошур побачила світ низка публікацій авторства О. Назарука, які відображали як польові будні військовиків УСС, так і уявлення самого діяча про Велику війну.

Так, у формі «дневника вражінь», адже «не знаючи, як і коли й де доведеться ... скінчити, чи перервати сю роботу», О. Назарук 1916 р. підготував книжку «Слідами українських Січових стрільців», яку сам називав «сирим матеріалом для будучого історика», який, втім, мав відіграти важливу роль – «не дати пропасти славі діл ... походів, боїв і – могил, заховати для покоління ... пам'ять жертв, котрі ... склали для добра України здовж великого й широкого шляху, засіяного ... кістьми» (Назарук, 1916b, с. 1–2). Сюжет книжки охоплює опис «військової подорожі» О. Назарука разом із УСС упродовж весни–літа 1915 р. на теренах насамперед Мукачєвого та його околиць.

Варто відзначити, що самому стрілецтву на сторінках праці О. Назарук висловлював пошану, яка «почала вже брати верх над сентиментальністю», завдяки таким прикметним для них «величавим річам, як точність у сповнюванні обов'язку та словність», що, мовляв, не завжди досі було загалом характерним для «40-мільйонної української нації, що займає територію півтора раза більшу, ніж німецька держава» (Назарук, 1916b, с. 17). Звідси – і його готовність спільно з усусами пережити виклики та незручності польових умов і зафіксувати їх у друкованому слові.

Хоч одна з перших описаних у праці локацій – Будапешт, куди О. Назарук разом із тими січовиками, які поверталися з відпуски, потрапили транзитом, їдучи з Відня до Замкової Паланки неподалік Мукачєвого, де навесні 1915 р. перебувала сотенна канцелярія Управи Січового Коша: «Улицями Будапешту йде як лявіна відділ молоденьких жовнірів, іде на східний дворець, до котрого й ми прямуємо ... Онда старенька жінка йде в ряді, мабуть поруч свого синка, онда молоденька гарна панночка йде поруч брата чи любка свого ... Ні плачу, ні заводу. Тільки спів твердий, могутній ... Є й такі, котрих ніхто не випроважає, бо нікого не мають. Скільки таких буде між нашими Стрільцями. Поїзд досить скоро, як на воєнні час, несе мене до їх табору. Вже переїхав рівнини та сугорби токайські. Здалека замаячів “Бескид зелений, в сім рядів саджений” і привитав нас саме в часі пересідання зливним дощем ... Пізнім вечером замаячів перед нами високий Мукачівський Замок. Лишивши свої клунки на двірці, вибрали ся ми пішки до Замкової Паланки» (Назарук, 1916b, с. 4–5). А в останній, пройшовши варту («несподівано почув оклик в українській мові: “Стій!” і заки ще “прийшов до себе”, побачив перед нами двох Січових Стрільців, що звернули до нас кріси з наложеними багнетами ... пізнавши своїх, перепустили нас»), зустрівся із сотником, доктором Никифором Гірняком – тоді головним комендантом запасної сотні (а з квітня 1916 р. – курінного отамана) (Назарук, 1916b, с. 6).

Описуючи побут тамтешнього стрілецтва, О. Назарук відзначав його бібліотеку, яка хоч і була нечисельна (нараховувала приблизно 250 книжок на понад 300 військовиків, які в той час там перебували), але поруч із зарубіжною літературою включала й українських авторів (від Володимира Антоновича до Івана Франка, Гната Хоткевича та Тараса Шевченка), що його надзвичайно втішило: «Так і пригадало ся мені пропам'ятне письмо українських владик з часів гетьмана Сагайдачного, внесене до польського правительства, в котрім вони представляють любов давнього козацтва до

грамотности» (Назарук, 1916b, с. 7–8). А ще був приємно вражений з того, як «групи тутешніх дівчат при роботі ... співали українські пісні, очевидно свіжо переняті від наших стрільців ... зовсім добре, з нашим виговором і наголосом. Мов у якій Косівщині або Бучачині дзвентить тут під Мукачевом, на границі землі українського народу січова пісня: “Гей, там на горі Січ іде!” ... І стає перед душею наболіле питання, чи Угорська Україна пропаща для нашої національної ідеї?» (Назарук, 1916b, с. 8).

Аналізуючи той військовий стрілецький загал, що перебував у цей час у Замковій Паланці (і більшість із якого вже брала участь у боях проти росіян, відійшовши в тил для відпочинку чи лікування), О. Назарук зазначав: «Всі в одностроях ... Молоді личка, по котрих зараз видно їх походження ... Свіжі і черстві. Високо піднесені голоси, передчасно змужнілі рамена й ноги немов говорять: “Ми були там, де рішаєть ся доля українського народу; ми кинули там на вагу труд своїх молодих днів і неспаних ночей і були готові кожної хвилі кинути на ту вагу долі також наше здоровле і житте”» (Назарук, 1916b, с. 9).

А поміж тим автор висловлював жаль із приводу того, що війна як ніколи раніше викристалізувала й фактичне незнання українцями (значною мірою з вини інтелігенції) української історії, яка в умовах військового протистояння могла би бути важливим вододілом між українським та іншими народами: «Я був дуже цікавий, кільки з тих Стрільців, що так гарно співали у Варпаланці про жаль українського народу за Стасем “Морозенком”, знає, хто він був. І чи та пісня не лишила ся для них напівзабутою, незрозумілою думою простого народу. І такі ми були все – від часу упадку нашої державности (бо наші старі літописі дуже інтересні). Навіть про найважніші історичні хвилі нашої бувальщини, прим. з часів Богдана, маємо більше цікавіших звісток від Поляків і Москалів, ніж від наших сучасних ім інтелігентів. Німецькі учені й політики зачисляють нас звичайно до т. зв. “неісторичних” народів. Се очевидно не відповідає правдивому станови річи, бо ми маємо історію, ще й яку! Але ся лайка належить ся нам справедливо о стільки, що ми по перше не знаємо своєї історії, по друге, хоч уміли робити її, не зуміли зберегти для дальших поколінь» (Назарук, 1916b, с. 13–14). Щоправда, поява серед стрільців створених ними самими перших як офіційних, зроблених Пресовою квартирою УСС, так і приватних записів про свою діяльність із початком війни, з якими О. Назарук мав можливість ознайомитися на місці, на його думку, засвідчила той факт, що українці вже ж почали «позбувати ся нашої своєрідної “неісторичности”, чи просто сказавши, ліни думки й нездарности» (Назарук, 1916b, с. 14).

Автор книжки був настільки задоволеним зі січового товариства, яке зібралось довкола Мукачєвого, що коли на початку червня 1915 р. у коші зафіксували випадки п'ятнистого тифу і командування заборонило залишати місцевість до відповідного наказу, О. Назарук навіть тому факту зрадів, «остільки може вийти на добре, що буду присилуваний тут довше сидіти та зможу обробити зібраний матеріал і стягнути новий, до чого мав би я певно менше охоти, вернувши з фронту» (Назарук, 1916b, с. 19).

За цей час він, по-перше, від тих стрільців, які прибували з поля бою, часто отримував позитивні відгуки про сотника Дмитра Вітовського, який ставав щораз то популярніший серед рядових стрільців, бо «нічим не відріжняєть ся від простого Стрільця в зношенню воєнних неavigід, по друге всі провини судить і карає старим запорожським звичаєм: збірним судом своєї сотні» (Назарук, 1916b, с. 16). По-друге, отримав нагоду безпосередньо поспілкуватися з «оригінальними стрільцями»: «пан-

ною Кузівною» (учасницею боїв за Маківку Оленою Кузь), четарем Миколою Сасвичем, січовиком Олексою Садженицею та іншими. У розмові зі всіма, за словами О. Назарука, звучала єдина думка – участь усусів у Першій світовій війні мала забезпечити розширення прав українців у Галичині та, за сприятливого ходу військової кампанії, – створення на звільнених від Росії теренів Наддніпрянщини власної держави, «де би на нашого чоловіка не дивили ся, як на чужого» (Назарук, 1916b, с. 29).

Ще один сюжет, якому автор приділив особливу увагу на сторінках книжки, – руйнування, яких завдали російські військовики на окупованих теренах Галичини. Наприклад, реконструюючи спогади майбутнього письменника з Гуцульщини, а на 1915 р. – 16-літнього стрільця родом зі Жаб'є (тепер – Верховина) Онуфрія Манчука, Осип Назарук зазначає, що з приходом до Жаб'є «москалів» ті «почали крісовими сальвами стріляти ... запалили сім хат і втекли. Чотири хати люде загасили, а три згоріли ... Довго були в Жабю і рабували потому не тільки Жидів але й наших людей. Брали, що виділи: маржину, шматте, кожухи, харч всякий» і так тривало до 1915 р., коли австро-угорське військо вигнало їх звідти (Назарук, 1916b, с. 43–44).

А силою, спроможною досягнути під час війни виконання цього державно-політичного завдання, поміж усього загалу австро-угорського війська стали УСС, які, за словами О. Назарука, «належать безперечно до найліпшого цвіту війська, все останні уступають з позицій і до неволі попадають тільки ранені або цілком окружені разом з більшими групами звичайного війська, тай то звичайно висмикують ся з рук Москалів навіть окружені», тож цілком заслуговували, щоб український народ ними «слушно і щиро» гордився (Назарук, 1916b, с. 59). Очевидним доказом цього, на думку автора книжки, була поведінка усусів під час боїв на горі Маківка, коли «гарна як весна богиня побіди ... так довго не могла рішити ся, по чийй стороні стати і кілька разів зміняла свою ласку, вкінці ... не перестала до них [січовиків – П. А.] усміхати ся тай ще на додаток житте (і гарну зброю) їм подарувала», що спонукало О. Назарука обнадійливо припустити, що «сей щасливий бій ... становить зворотну точку в недолі українського народу» (Назарук, 1916b, с. 62).

Хоча на початок липня 1915 р. виглядало, що ця боротьба ще триває, письменник відзначав, що з околиць Мукачєва, «там за скелями Карпат [в Галичині – П. А.] так голосно товчєть ся розшалілий Арєс і кропить зливним дощем крови золоту пшеницю на мужицьких нивах, розметує кости синів України і рве межі кордону! Лунами і кровю вкрита галицька землі і дим пожарища сягає Бєскида. А жах на ній такий безмежний, що здаєть ся, немовби втіклаи з неї проваллями Бєскида навіть холєра з синіми устами і тиф з очима повними горячки, що все товаришать могутньому богові війни» (Назарук, 1916b, с. 153).

Після декількох тижнів лікування та відпочинку поза табором усусів, наприкінці липня 1915 р., О. Назарук знову опинився серед січового стрілецтва – цього разу вже по «галицький» бік Карпат, адже на той час Січовий Кіш був уже розташований у с. Кам'янка біля м. Сколе. Власне проміжок липня–жовтня 1915 р. описав автор у його другій книжці–збірці з часу Першої світової війни «Над Золотою Липою: В таборах українських січових стрільців», перше видання якої побачило світ у Відні 1916 р., а наступного року в австрійській столиці вийшов ще й другий наклад.

Розповідаючи про повернення до рідного краю, частину якого лише напередодні німецьке та австро-угорське війська звільнили від російської окупації, письменник не без тривоги та суму відзначав: «Рік не бачив я Галичини. Одначе мимо того перший

раз у життю не було мені спішно до неї. Бо в уяві стояли картини прикрі, невеселі: згарища й попелища, села, зрівнані з землею, поля і селянські ниви, поорані ровами й гранатами, збідніла людність з жахом в очах ... Нарешті – границя Галичини. Пізнаю її ... Почало невизразно сіріти й дав ся чути запах спаленини ... Страшне було мое вражінне. Воно буде мабуть прикрійше навіть від того, яке людина може мати, оглядаючи пожежу цілої країни ... Але почути запах спаленини по багатьох місяцях від часу, як по ній гоготіла пожежа – се щось без порівняння гірше, ніж бачити пожежу ... А рівнобіжно з тим щораз виразнійше виступали в душі понурі картини минулого, яке ся країна перенесла на собі. Одинайцять місяців витримувала вона весь тягар модерної війни з її тяжкими гарматами та мільонами ворожих військ, що перевалювали ся по ній, як саранча по збіжу. Така її доля тепер, така була все ... А поїзд мчить по нашій, несвоєї землі. І минає згарища, сторчачі комини, руїни хат. Вже студені. Перекурила ся галицька волость ... Залізні мости на Опорі тут і там покручені, якби були з лика, а не з твердого металю: сюди йшов Арес, бог могутній. І рвав залізо і ломав мости і кидав в Опір залізничні тори й розмітував скелі та столітні смереки» (Назарук, 1916а, с. 3–5, 7).

Водночас після візиту разом із головою Української бойової управи – ще одним «радикалом» Кирилом Трильовським – бібліотеки та Пресової квартири Коша, а також після спілкування із тамтешніми січовиками, чий склад якраз щойно поповнився сотнями юних новобранців, Осип Назарук усе ж залишався оптимістом, бо ж і неподалік у «Сколе хоч і згарища величньої палати баронів Гредлів, але місто стоїть, як стояло», і у таборі зібралось мотивоване стрілецтво, яке і перед цим у боях проти росіян «берегами Опору перевивали ся поміж ноги страшного бога побоевищ й останками віддиху летіли на позиції, щоби ставити опір навалі споконвічного ворога» (Назарук, 1916а, с. 7–8), і у майбутньому було готовим рішуче обороняти українські терени від ворога, «коли не зникне в нас віра й туга за самостійністю України, то північний кольос [Росія – П. А.], хочби загарбав наші землі аж поти, поки доходить запах спаленини, то є по останні межі української території, не зітре наших змагань, не знищить нашої ідей», хоч би й врешті залишилися на полі бою «сі дрібні розміром чети, сотні і курині, що йдуть провалами Бескида проти величезних армій східного царя, зібраних зі 111-ти народів у двох частях світа» (Назарук, 1916а, с. 9).

Після Кам'янки О. Назарук відбув до Станіслава, проїжджаючи через Болевівщину, де ще наприкінці травня 1915 р. відбувалися запеклі бої, під час яких російське військо оточило І курінь усусів, що призвело до значних втрат у їх складі як загиблими, так і пораненими та полоненими, «зовсім іншими очима почав я дивити ся на мочари коло Болехова, на залізничний шлях, котрим я стільки разів їхав ... сей кусник землі змінив своє значінне для українського народу, він має вже традицію, котра довго ділатиме, як що її відповідно вихіснуємо» (Назарук, 1916а, с. 20).

У самому ж Станіславі Осип Назарук зустрівся із полковником Грицем Коссаком, який з 14 березня 1915 р. був комендантом легіону УСС. Півторагодинна розмова з ним справила сильне враження на О. Назарука, який врешті відкинув усіляку критику недоброзичливців Г. Коссака, яка тоді була поширена, і натомість недвозначно стверджував, що «сей чоловік слушно оцінює своє становище і своє окруженне, що він ... може ліпше орієнтуєть ся в своїм положенню, ніж не один з його критиків» (Назарук, 1916а, с. 25).

Потіхою для нього стало й швидке помітне відродження українського культурного життя у місті після відходу звідти у червні 1915 р. російських військовиків. На

думку О. Назарука, про це, зокрема, свідчила поява великої кількості української літератури (книжок та преси) на полицях тамтешніх книгарень (які під час окупації «Москалі вирабували до останньої брошури» (Назарук, 1916а, с. 35)), що користувалася неабиякою популярністю серед українців – мешканців міста та довколишніх сіл, що, на думку О. Назарука, лише підтвердило, «як скоро відживає наш національний організм, про котрий Москва думала, що вже розтрощила його» (Назарук, 1916а, с. 37).

Врешті, під час перебування ще далі на схід від Станіслава, у таборі 1-го Куреня усусів над р. Золота Липа – там, де «стоять звернені грудьми проти Москви, як не стояли вже двіста літ ... де наші хлопці за одинайцять місяців ніколи й ніде не дали себе проломити ворожій силі» (Назарук, 1916а, с. 45), Осип Назарук, супроводжуваний комендантом однієї із чотирьох дислокованих тут сотень Романом Сушком (учасник боїв за Маківку, у майбутньому – один із найближчих соратників Євгена Коновальця та Андрія Мельника), відзначав що у цьому створеному посеред лісу табірному наметовому «містечку» за короткий час перебування січовики встигли розбудувати своєрідну систему «вулиць», організувати чітку систему побутового розпорядку та навіть освітньо-культурного дозвілля. Тож і висловив переконання, що «тут родить ся цілком нове покоління українського народу, котре може буде щодо якості ліпше від попереднього ... охота до праці, швидка кристалізація національних почувань, вилита й вирізьблена в сих корчах і лісах, симпатична та наївна, як дитина, що дивиться ся зі смаку на зачаровану країну казок» (Назарук, 1916а, с. 64).

У таборі ж 2-го Куреня Осип Назарук познайомився зі сотником Дмитром Вітовським («подивив ся на сю людину й мені відразу стало ясним, чому його люблять Стрільці ... розуміть ся, по українськи ясним: я мав вражіння, що знаю ся з ним найменше з дитинства» (Назарук, 1916а, с. 68–69)) та тодішнім керівником куреня Василем Дідушком («його неукраїнське та навіть неславянське гостре лице з енергічним виглядом і меткими рухами очей незвичайно різко відбивало ся від усіх інших фізіогномій присутніх, котрі для себе становили якусь гармонійну цілість» (Назарук, 1916а, с. 73–74)). А втім, О. Назарук був найбільше потішений тут мотивованими пересічними січовиками куреня, адже, як зауважував у книжці, саме «в сім змоклім убогім таборі ... таки народжуєть ся думка пошани ... Представте собі молоденьких 11-тимісячним боєм утомлених хлопців, що забрали в сей ліс і самі не знають, на як довго. Недалеко гремлять російські гармати й бубнять машиніві кріси. Гранати та шрапнелі сягають аж сюди. А вони, ті хлопці, своїми ще неповні розвиненими раменами несуть тяжкого дуба, щоб його устави на могилі тих, що погинули» (Назарук, 1916а, с. 78–79), і в цьому контексті хіба що висловлював побажання, щоб живим військовикам-січовикам таки вдалося досягти перемоги «в боротьбі за волю України» – ідею, за яку «лягли головами» вже чимало їхніх побратимів (Назарук, 1916а, с. 75). Хоча і цілком резонно задавався риторичним запитанням: «Скільки таких могил покрие ще тепер українську землю?! І чи виборять ті, котрі спочили в них, ту волю, що як мета виписана на їх могилах?» (Назарук, 1916а, с. 75).

Того ж 1916 р. О. Назарук відредагував і видав коштом товариства «Просвіта» у Львові ілюстровану збірку оповідань та описів «З кривавого шляху Українських Січових Стрільців». У вступному слові до книжки констатовано, що в момент Першої світової війни українське військо вперше «від часу, як український нарід утратив державну самостійність» переживало, з одного боку, «прикрі хвилі ... коли здавало ся, що наш нарід живцем закопують в могилу, кожде нове місто і село, котре заливала

московська сила, було для українського народу немов сьвіжою грудкою землі, киданою на його домовину в гробі», особливо після того, «як Москва заняла три столиці західної України: Львів, Галич і сильний Перемишль» (Назарук, 1916с, с. 3–4). З іншого боку, хоч і тим «молодим четам Січового Війська українського народу, що добровільно пішли на велику війну проти Москви» й доводилося вести боротьбу з нею «з силою розпуки», проте, як відзначено у виданні, станом на початок 1916 р., хоча йшов вже третій рік Великої війни, «не було випадку, щоби московська сила дeneбудь проломала ряди наших чет січових», бо останні «такі обережні й відважні, що не принесуть сорому сьвітлій історії українських військ минувшини» (Назарук, 1916с, с. 4). Навпаки, на думку автора передмови книжки, розуміючи, «що треба боятися московської кормиги для українського народу», усуси продовжуватимуть завзято і хоробрі воювати проти російського війська, поширюючи знання про небезпеку, яку несе російська окупація поміж «найширшими верствами українського народу над Сяном, Дністром, Дніпром, Доном і Кубанню», та, зрештою, видадуть «добрий і благородний овоч національної сьвідомости, котра скорше або пізнійше мусить нам збудувати нашу власну, самостійну і велику державу» (Назарук, 1916с, с. 4–5).

У збірці перу О. Назарука безпосередньо належить низка спогадів, із яких виділю «В першій лінії». Він побудований у формі листа від січового стрільця «до малого гімназиста в місті С.», якого розглядав як можливого в майбутньому «жовніра уже у війську самостійної української держави», а тому й давав йому настанови, яким повинен бути воїн, з огляду на власні спостереження за стрільцями на передовій – «у першій боевій лінії над Золотою Липою» (Назарук, 1916с, с. 49–50).

У цьому контексті, розмірковуючи над тим, а чому ж взагалі відбуваються війни і чи є вони виправданими явищами, О. Назарук (він же уявний «адресант листа») констатував, що «часом війна буває справедлива і слушна і треба в ній брати участь» у тому разі, «як на нашу землю і нарід нападає неприятель, що хоче панувати над нами», та в часі Першої світової війни (як і протягом декількох століть до цього) «до таких неприятелів нашого українського народу належить передовсім Москва, що найгірше неволить наш нарід, і тому війна проти Москви річ потрібна і слушна і такою буде, поки весь український нарід не вибеться з московської неволі» (Назарук, 1916с, с. 50). Тож у таких умовах, на думку Осипа Назарука, Велика війна поруч із трагедією стала поштовхом і навіть можливістю вперше за 200 років (вочевидь, намагаючись на те, що востаннє ще козацьке військо під проводом Івана Мазепи відкрито боролось проти Московії на початку XVIII ст.) молоді українського народу «під власним прапором виступити проти споконвічного ворога» (Назарук, 1916с, с. 50–51). Автор спогаду відзначав, що серед січовиків на полі бою, які усвідомлювали сенс того, за що і заради чого воюють проти ворога, практично зникав всілякий страх, та й врешті констатував, що «війна має в собі крім великого страху і нещастя також щось відсвіжуючого, як буря, котра і ломить і відновлює» (Назарук, 1916с, с. 69). Щодо усусів ця «буря» мала би бути спрямована насамперед на те, щоб наступні покоління українців якщо б і мали «наразити своє жите» знову у майбутніх війнах, то вже «у великім війську свобідної незалежної України» – розкоші, яка у 1916 р. українським січовикам ще «не судила ся» (Назарук, 1916с, с. 69).

Під час Першої світової війни О. Назарук активно дописував і до «Вістника Союзу визволення України» – пресового органу цієї організації. Вартою уваги є його стаття «Російський відворот», опублікована у виданні наприкінці вересня 1915 р. У

центрі її уваги – враження автора від побаченого під час повернення до галицьких теренів, щойно звільнених від російських військовиків. Осип Назарук іронічно зауважував, що слідами т. зв. російського «визволення галицької України», під приводом якого «армія царя» розпочала вторгнення до краю у серпні 1914 р., стали хіба що «руїни, згарища й попелища», то якщо і йшлося про яесь «визволення» галицького населення, то хіба що «від майна й здоровля і життя», а також «від усякого захисту й можності прожитку», коли навіть «спалені снопи на бідних мужицьких нивах, межами покряяних» стали «понурими свідками дикости царських військ», яких не бачили в Європі «від часів жорстокого завойовника Ірляндії Кромвеля» (Назарук, 1915а). Втім, за спостереженням автора, найбільше вразили галичан під час російської окупації навіть не такі побутові виклики, як крадіжки царським військом напередодні свого відходу у містечках та селах Галичини церковних дзвонів. Тож коли ті звідти таки відступили, а до краю повернулося австро-угорське військо включно з усусами, за спостереженням письменника, з'явилися зовсім таки «не удавна веселість», а «на тім тлі чорної нужди й необгертих сліз ... на згарищах і руїнах, середн осінної слоти» таки «веселі музики й ликуючий народ», який щиро радів, «що забрали ся московські “освободителі” галицької України» (Назарук, 1915а).

У схожому емоційному ключі написаний і його твір «Над Стрипою. Спомини», що побачив світ на сторінках «Вістника» у декількох частинах упродовж січня–лютого 1917 р. (Назарук, 1917а, 1917б, 1917с). Осип Назарук розпочав оповідь із чергового журливо-риторичного запитання: «Що стоятиме над тобою, мала подільська річка з тасмничим іменем, що не має значіння в жадній з славянських мов? [за спостереженням автора слово “Стрипа” мало значення лише у шведській мові, якою означає “задавити”, “вдушити” – П. А.]» (Назарук, 1917а, с. 42). І одразу ж сам дав собі відповідь: «Над тобою стоятиме туга тисячів матерей і родин тих, що погибли на берегах твоїх і в твоїх філях у невідомій порі днів і ночей, у передсмертних болях, яких не влекшувала їм рука близьких. І ще стоятиме над тобою спомин одного народу, що мав у великій війні свій хрест і своє розпятте, спомин мрії про свободу й незалежність, мрії, мережаной кровю його молодіжи, яку він добровільно післав на велику війну» (Назарук, 1917а, с. 42).

Втім, хоча, як писав О. Назарук, у творі він мав на меті «додати кілька сірих і темних ниточок» для відтворення «понурої картини, яку бачив наш народ в сі дні великого горя» (Назарук, 1917а, с. 42) (і робив це за допомогою цікавого підходу – описуючи свої візити до стрілецьких позицій, ніби відтворюючи шлях самого війська, тому й поділив розповідь на чотири розділи із відповідними назвами: «З Нижнева до Монастириск», «До Бучача!», «До Зарваниці», «З Зарваниці до бойової лінії»), однак поміж тим якраз трагізм ситуації, у якій опинилося в часі Першої світової війни українство, на його думку, мав би ще активніше спонукати українців до підняття бойового духу, зокрема в контексті потреби захисту власної землі від ворога. Врешті і сам О. Назарук, змальовуючи побачене під час подорожі частиною звільненої від російського війська рідної Бучаччини, зауважував, що «тут – і тільки тут я радо положив би життє в обороні сього кусника землі», бо саме з родинною місцевістю – «з тим кусником земного простору ... звязане в людини те, що називаємо радістю з життя, і то найсвіжішою радістю росту, розвитку, розбуяння» (Назарук, 1917а, с. 43).

Зрештою, чи не найкращою квінтесенцією Назарукової публіцистики щодо Першої світової війни і ролі у ній січового стрілецтва є його переконання, озвучене

у спогадовій статті «Над горішньою Стрипою», де він, з позицій щирого патріотизму, констатував, що, попри різні військові виклики, «як що дивити ся по всім тім на український легіон, то маєть ся вражінне, що він невмирущий. Скільки полків, бригад, дивізій і цілих армій знищила ся велика війна! А наш легіон все є й є, такий великий, гарний і хоробрий ... На його довжезнім помотанім шляху стоїть стільки свідків, хрестами значених, а ще більше без хрестів і без ніякого знаку, таких мовчки вимовних свідків його кривавих діл. А прецінь він існує, живий, здоровий і веселий ... він невмирущий доказ живучости українського народу, в нім горить огонь ідеї, через котру заважить він по війні, сильно заважить» (Назарук, 1915b, с. 9–10). І справді, як виглядає, ця ідея була вагомим вже незабаром, на тлі завершення Першої світової війни, коли на українських теренах була відроджена українська державність у вигляді Української Народної Республіки і Західноукраїнської Народної Республіки, врешті злучених у січні 1919 р. У цих подіях сам О. Назарук як чільний діяч Української радикальної партії відігравав активну роль не лише як публіцист, а й як військовик-пропагандист, політик і дипломат. На жаль, подальші події включно із польсько-українською війною у Західній Україні та боротьбою українського вояцтва проти білогвардійців і більшовиків, призвели до тривалої втрати української державності.

Отже, як один із співorganizаторів Пресової квартири УСС та співпрацівник зі Союзом визволення України, Загальною українською радою, О. Назарук у роки Першої світової війни опублікував серію публіцистично-мемуарних матеріалів, присвячених ролі та цілям українців під час Великої війни, обґрунтуванню ідеї відродження самостійної Української держави як результату боротьби Центральних держав із Російською імперією, а головне – збиранню матеріалів та документів з історії УСС, опису цього військового феномену та зображенню його як однієї зі справді дієвих сил, які могли своєю вірною службою, сміливістю та самовідданим патріотизмом домогтися спершу розширення прав українців у півавстрійській Галичині та, за сприятливого ходу військової кампанії, закладення основ для відновлення втраченої у минулому української державності у разі перемоги над ворогом – Росією.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Бурачок, Л. В. (2006). *Громадсько-політична діяльність Осипа Назарука (1883–1940)* [дис. ... канд. іст. наук., Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника]. Івано-Франківськ. Репозитарій. https://shron1.chtyvo.org.ua/Burachok_Liliia/Hromadsko-politychna_dialnist_Osyra_Nazaruka_1883-1940_rr.pdf

Бурачок, Л. В. (2008). *Громадсько-політична діяльність Осипа Назарука (1883–1940 рр.)*. Івано-Франківськ: Нова Зоря.

Бурачок, Л. В. (2011). Роль Осипа Назарука в діяльності Союзу визволення України та Загальної Української Ради. *Вісник Прикарпатського університету. Історія*, 20, 50–56.

Бурачок, Л. В. (2015). Громадсько-політична діяльність Осипа Назарука у роки Першої світової війни. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, 26, 175–182.

Дядюк, М. В. (2001). Комісія старої історії України НТШ у Львові (За матеріалами записників Осипа Назарука, 1935–1936 рр.). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність* (Вип. 8: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві), 306–330.

Дядюк, М. В. (2002). Липинський на сторінках щоденника й у листах Осипа Назарука. *Молода нація*, 4, 127–160.

Зелена, О. Я. (2007). *Суспільно-політичні погляди та державотворчі ідеали Осипа Назарука* [дис. ... канд. політ. наук, Національний університет «Львівська політехніка»]. Львів. Репозитарій. https://shron1.chtyvo.org.ua/Zelena_Oksana/Suspilno-politychni_pohliady_ta_derzhavotvorchi_idealy_Osypa_Nazaruka.pdf

Качкан, В. (1998). Історико-культурологічні і політичні візії Осипа Назарука. *Збірник праць і матеріалів на пошану Лариси Іванівни Крушельницької*. Львів, 169–179.

Кугутяк, М. В. (1993). Проблема українського університету в суспільно-політичному русі Східної Галичини (1848–1918). *Науковий збірник Українського Вільного університету: матеріали конференції «Український Вільний Університет з минулого в майбутнє. До 70-річчя з часу заснування» (Львів, 13–14 лютого 1992 р.)*. Мюнхен; Львів, 18–19.

Лисяк-Рудницький, І. (1976). Назарук і Липинський: історія їхньої дружби та конфлікту. В *В. Липинський, Твори, архів, студії* (Т. 7: Листи Осипа Назарука до В'ячеслава Липинського). Філадельфія, Пенсильванія, XV–XCVII.

Литвин, М. Р., Науменко, К. Є. (1995). *Історія ЗУНР*. Львів: Олір.

Литвин, М. Р. (1998). *Українсько-польська війна 1918–1919 рр.* Львів.

Назарук, О. (1910). *Про Івана Франка*. Львів: Накладом «Громадського голосу», 3.

Назарук, О. (1915а, 26 вересня). Російський відворот. *Вістник Союзу визволення України*, 33–34, 5.

Назарук, О. (1915б, 31 жовтня). Над горішньою Стрипою. *Вістник Союзу визволення України*, 43–44, 8–10.

Назарук, О. (1916а). *Над Золотою Липою: В таборах українських січових стрільців*. Wien: Druckerei Joh. N. Verpaу; Накладом Української Босвої Управи, 7–8.

Назарук, О. (1916б). *Слідами Українських Січових Стрільців*. Львів: З друкарні Наукового Товариства імені Шевченка.

Назарук, О. (ред.). (1916с). *З кривавого шляху Українських Січових Стрільців. Ілюстрована збірка оповідань і описів*. Львів: З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка.

Назарук, О. (1917а, 14 січня). Над Стрипою. Спомини. *Вістник Союзу визволення України*, 133, 42–44.

Назарук, О. (1917б, 28 січня). Над Стрипою. Спомини. *Вістник Союзу визволення України*, 135, 72–73.

Назарук, О. (1917с, 4 лютого). Над Стрипою. Спомини. *Вістник Союзу визволення України*, 136, 87–88.

Патер, І. Г. (2000). *Союз визволення України: проблеми державності і соборності*. Львів.

Рубльов, О. С. (2004). *Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних й культурних процесах (1914–1939)*. Київ.

Сеник, Я., Назарук, О. Т. (1996). *Українська журналістика в іменах: матеріали до енциклопедичного словника*, 3, 217.

Федунь, М. (2000). *Мемуарна спадщина Осипа Назарука*. Брошнів: МПП «Таля».

Швагуляк, М. (1995). Осип Назарук: сторінки біографії. *Український Ліс*, 1, 57–58.

Швагуляк, М. (1997). Українські консерватори і справа українсько-польських взаємин (1921–1939 рр.). *Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa*. Toruń, 371–384.

REFERENCES

Burachok, L. V. (2006). *Hromadsko-politychna diialnist Osypa Nazaruka (1883–1940)* [PhD thesis, Prykarpatskyi natsionalnyi universytet im. V. Stefanyka]. Ivano-Frankivsk. Repozytarii. https://shron1.chtyvo.org.ua/Burachok_Liliia/Hromadsko-politychna_diialnist_Osypa_Nazaruka_1883-1940_rr.pdf (in Ukrainian).

Burachok, L. V. (2008). *Hromadsko-politychna diialnist Osypa Nazaruka (1883–1940 rr.)*. Ivano-Frankivsk: Nova Zoria (in Ukrainian).

Burachok, L. V. (2011). Rol Osypa Nazaruka v diialnosti Soiuzu vyzvolennia Ukrainy ta Zahalnoi Ukrainskoi Rady. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Istoriiia*, 20, 50–56 (in Ukrainian).

Burachok, L. V. (2015). Hromadsko-politychna diialnist Osypa Nazaruka u roky Pershoi svitovoi viiny. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 26, 175–182 (in Ukrainian).

Diadiuk, M. V. (2001). Komisiia staroi istorii Ukrainy NTSh u Lvovi (Za materialamy zapysnykiv Osypa Nazaruka, 1935–1936 rr.). *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist* (Vyp. 8: Ivan Krypiakievych u rodynnii tradytsii, nautsi, suspilstvi), 306–330 (in Ukrainian).

Diadiuk, M. V. (2002). Lypynskyyi na storinkakh shchodennyka y u lystakh Osypa Nazaruka. *Moloda natsiia*, 4, 127–160 (in Ukrainian).

Zelena, O. Ya. (2007). *Suspilno-politychni pohliady ta derzhavotvorchi idealy Osypa Nazaruka* [PhD thesis, Natsionalnyi universytet «Lvivska politehnika»]. Lviv. Repozytarii. https://shron1.chtyvo.org.ua/Zelena_Oksana/Suspilno-politychni_pohliady_ta_derzhavotvorchi_idealy_Osypa_Nazaruka.pdf (in Ukrainian).

Kachkan, V. (1998). Istoryko-kulturolohichni i politychni vizii Osypa Nazaruka. *Zbirnyk prats i materialiv na poshanu Larysy Ivanivny Krushelnytskoi*. Lviv, 169–179 (in Ukrainian).

Kuhutiak, M. V. (1993). Problema ukrainskoho universytetu v suspilno-politychnomu rusi Skhidnoi Halychyny (1848–1918). *Naukovyi zbirnyk Ukrainskoho Vilnoho universytetu: materialy konferentsii «Ukrainskyi Vilnyi Universytet z mynuloho v maibutnie. Do 70-richchia z chasu zasnuvannia»* (Lviv, 13–14 liutoho 1992 r.). Miunkhen; Lviv, 18–19 (in Ukrainian).

Lysiak-Rudnytskyi, I. (1976). Nazaruk i Lypynskyyi: istoriia yikhnoi druzhby ta konfliktu. In *V. Lypynskyyi, Tvory, arkhiv, studii* (T. 7: Lysty Osypa Nazaruka do Viacheslava Lypynskoho). Filadelfiia, Pensylvaniia, XV–XSVII (in Ukrainian).

Lytvyn, M. R., & Naumenko, K. Ye. (1995). *Istoriiia ZUNR*. Lviv: Olir (in Ukrainian).

Lytvyn, M. R. (1998). *Ukrainsko-polska viina 1918–1919 rr.* Lviv (in Ukrainian).

Nazaruk, O. (1910). *Pro Ivana Franka*. Lviv: Nakladom «Hromadskoho holosu», 3 (in Ukrainian).

Nazaruk, O. (1915a, Veresen 26). Rosiiskyyi vidvorot. *Vistnyk Soiuzu vyzvolennia Ukrainy*, 33–34, 5 (in Ukrainian).

Nazaruk, O. (1915b, Zhovten 31). Nad horishnoiu Strypoi. *Vistnyk Soiuzu vyzvolennia Ukrainy*, 43–44, 8–10 (in Ukrainian).

Nazaruk, O. (1916a). *Nad Zolotoiu Lypoiu: V taborakh ukrainskykh sichovykh striltsiv*. Wien: Druckerei Joh. N. Vernay; Nakladom Ukrainskoi Boievoi Upravy, 7–8 (in Ukrainian).

Nazaruk, O. (1916b). *Slidamy Ukrainskykh Sichovykh Striltsiv*. Lviv: Z drukarni Naukovoho Tovarystva imeny Shevchenka (in Ukrainian).

Nazaruk, O. (Ed.). (1916c). *Z krivavoho shliakhu Ukrainskykh Sichovykh Striltsiv. Iliustrovana zbirka opovidan i opysiv*. Lviv: Z drukarni Naukovoho Tovarystva im. Shevchenka (in Ukrainian).

Nazaruk, O. (1917a, Sichen 14). *Nad Strypoiou. Spomyny. Vistnyk Soiuzu vyzvolennia Ukrainy, 133, 42–44* (in Ukrainian).

Nazaruk, O. (1917b, Sichen 28). *Nad Strypoiou. Spomyny. Vistnyk Soiuzu vyzvolennia Ukrainy, 135, 72–73* (in Ukrainian).

Nazaruk, O. (1917c, Liutyi 4). *Nad Strypoiou. Spomyny. Vistnyk Soiuzu vyzvolennia Ukrainy, 136, 87–88* (in Ukrainian).

Pater, I. H. (2000). *Soiuz vyzvolennia Ukrainy: problemy derzhavnosti i sobornosti*. Lviv (in Ukrainian).

Rublov, O. S. (2004). *Zakhidnoukrainska intelihentsiia u zahalnonatsionalnykh politychnykh y kulturnykh protsesakh (1914–1939)*. Kyiv (in Ukrainian).

Senyk, Ya., & Nazaruk, O. T. (1996). *Ukrainska zhurnalistyka v imenakh: materialy do entsyklopedychnoho slovnyka, 3, 217* (in Ukrainian).

Fedun, M. (2000). *Memuarna spadshchyna Osypa Nazaruka*. Broshniv: MPP «Talia» (in Ukrainian).

Shvahuliak, M. (1995). *Osyp Nazaruk: storinky biohrafii. Ukrainskyi Lis, 1, 57–58* (in Ukrainian).

Shvahuliak, M. (1997). *Ukrainski konservatory i sprava ukrainsko-polskykh vziemyn (1921–1939 rr.). Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego nastepstwa*. Toruń, 371–384 (in Ukrainian).

Pavlo ARTYMYSHYN

PhD (History)

Senior Researcher of the Department of modern history of Ukraine

I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the NAS of Ukraine

Senior Researcher of the Institute of Religious Studies –

a branch of the Lviv Museum of the History of Religion

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7501-797X>

e-mail: p.artymyshyn@gmail.com

THE FIRST WORLD WAR IN THE JOURNALISM OF OSYP NAZARUK

The views of the Ukrainian public and political figure, writer, journalist, publicist and lawyer Osyp Nazaruk on the events of the First World War are analyzed. It is noted that by 1914 he had already become popular as the former head of the Vienna student «Sich» and the Lviv «Academic Community» and a representative of the Ruthenian-Ukrainian Radical Party, who, with the beginning of the Great War, after a short stay in the Talerhof camp, actively participated in cooperation with the Union for the Liberation of Ukraine, and

later – in the work of the General Ukrainian Council and became one of the co-organizers of the Press Office of the Ukrainian Sich Riflemen.

It is established that in the pages of his memoirs and journalistic works published during the Great War, Osyp Nazaruk focused primarily on the course of the battles on the section of the Eastern Front that ran through the Carpathian and Galician territories, and the participation of the Ukrainian Sich Riflemen in it. The following works of the author are considered: «In the Footsteps of the Ukrainian Sich Riflemen», «Over the Zolota Lypa river: In the Camps of the Ukrainian Sich Riflemen», «From the Bloody Path of the Ukrainian Sich Riflemen», articles on the pages of the «Bulletin of the Union of the Liberation of Ukraine» («Russian Lapel», «Over the Strypa river», «Over the Upper Strypa river»).

It is summarized that they are dedicated to the topic of the role and goals of Ukrainians during the Great War, substantiating the idea of the revival of an independent Ukrainian state as a result of the struggle of the Central Powers with the Russian Empire, and most importantly – collecting materials and documents from the history of the Ukrainian Sich Riflemen, describing this military phenomenon and depicting it as one of the truly effective forces that could, through their faithful service, courage, and at the same time – selfless patriotism, first achieve the expansion of the rights of Ukrainians in Austrian Galicia and, with a favorable course of the military campaign, – lay the foundations for the restoration of Ukrainian statehood lost in the past in the event of victory over the enemy – Russia.

Key words: First World War, Osyp Nazaruk, Ukrainian Sich Riflemen, notion, journalism.

*Стаття: надійшла до редакції 29.05.2025
прийнята до друку 19.07.2025*

Володимир САЛУК

*старший науковий співробітник відділу науково-охоронних робіт
пам'яток історії та монументального мистецтва
Тернопільського обласного центру охорони та наукових досліджень
пам'яток культурної спадщини
ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-4872-3095>
e-mail: sv.vovas@gmail.com*

МЕМОРІАЛІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ У ПАМ'ЯТКАХ НА ТЕРИТОРІЇ ПІДГАЄЦЬКОГО ПОВІТУ В 1915–1939 РОКАХ

На основі архівних матеріалів і газетних дописів міжвоєнного періоду ХХ ст., краєзнавчих публікацій та інших джерел досліджено процес увічнення на території Підгаєцького повіту (1915–1939) подвигу українських воїнів, які загинули у лавах Українських січових стрільців, Української галицької армії. Зазначено, що висвітлення різних аспектів і форм меморіалізації в цьому регіоні цікаве тим, що саме там під час Першої світової війни розміщувався значний відтинок фронту, на якому воювали українські легіонери в складі австро-угорської армії. Вказано, що на місцях їх загибелі з'явилися перші з часів козацтва на Тернопільщині (одні з перших в Галичині та Україні) пам'ятні знаки та могили, які стали об'єктами вшанування українського військового подвигу, що консолідувало населення і вплинуло на подальший розвиток традиції комеморації на місцевому і регіональному рівнях. Зауважено, що організація регулярних масових пам'ятних заходів на Підгаєччині стала дуже важливим фактором пробудження національної свідомості, політичної активності українців, каталізатором до боротьби за державну незалежність, сприяла патріотичному вихованню молоді.

Вперше опубліковано детальні описи пам'ятних знаків і могил, більшість із яких були пошкоджені чи зруйновані під час польської та російсько-радянської окупації. У динаміці відображено, як у різних населених пунктах повіту проходили урочисті поминальні заходи на честь героїв, які перетворилися в національні святкування і набували форм політичних маніфестацій. На конкретних випадках показано, як польська влада забороняла українцям проводити урочистості біля пам'ятних місць або ж вдавалася до демонтажу об'єктів.

Систематизовано інформацію про знакові для регіону меморіали в населених пунктах Семиківці, Підгайці, Вівся тощо. З'ясовано, що семиківська «стрілецька могила» є найдавнішим та еталонним пам'ятним знаком УСС і не містить поховань (хоча таке уявлення склалося ще з часів її утворення і поширене в сучасній історіографії).

Виснувано, що на території Підгаєцького повіту в міжвоєнний період був сформований впливовий осередок творення українських меморіальних практик.

Ключові слова: меморіалізація, комеморація, пам'ятні знаки, могили, Українські січові стрільці, Українська галицька армія, український національно-визвольний рух, Підгаєцький повіт, Тернопільська область.

Меморіалізація різних етапів визвольних змагань для сучасної України – важливий аспект її внутрішньої політики. Це не лише шанування минулого, а й стратегічний інструмент формування сильної, самодостатньої держави, яка продовжує боротьбу за свою незалежність. У суспільстві триває дискусія щодо творення форм увічнення новітніх героїв. Наразі більшість ініціатив є регіональними, які ґрунтуються часто на місцевих традиціях. Тому важливо з'ясувати, як це в дійсності відбувалося в минулому, щоб це можна було б застосувати в майбутньому. Це ще актуальніше з огляду на те, що українська меморіалізація і її вивчення були під забороною в Радянському Союзі. Визвольна боротьба 1914–1921 рр. цікава тим, що вона була першою після кількох століть поневолення різними окупантами.

Мета статті – з'ясувати, як відбувався процес меморіалізації українських визвольних змагань на локальному рівні, на Тернопільщині, на прикладі Підгаєцького повіту у 1915–1939 рр., у контексті створення пам'яток і формування культу борців за волю.

Географічні межі охоплюють територію Підгаєцького повіту, який був сформований ще за часів Австро-Угорської імперії, а пізніше перебував у складі Західно-української Народної Республіки (ЗУНР) та Другої Речі Посполитої. У дослідженні описано с. Вівся, яке більшість часу перебувало у складі Підгаєцького повіту. У сучасності більшість досліджуваних населених пунктів належать до Підгаєцької, Золотниківської, Козівської, Бережанської територіальних громад Тернопільського р-ну Тернопільської обл.

Хронологічні межі визначаються між 1915–1939 рр. – від початку бойових дій українських військових під час Першої світової війни на території Тернопільщини і до початку Другої світової війни, коли край був окупований Радянським Союзом і публічна меморіалізація українських героїв стала неможливою в реаліях тоталітарного режиму.

Для дослідження залучено об'ємну джерельну базу. За основу взято краєзнавчу літературу, де представлена історія населених пунктів Підгаєцького повіту. Багато інформації про діяльність Українських січових стрільців (УСС) та Української галицької армії (УГА) зібрано у двох випусках збірників «Підгайці та Підгаєччина» (2012, 2017), які упорядкував Степан Колодницький, із статтями дослідників Петра Гуцала, Богдана Мельничука та інших (Колодницький, 2012, 2017). Цінними спогадами та описами пам'ятних об'єктів визвольних змагань Підгаєцького повіту наповнені емігрантські видання Головного комітету Підгаєчан, до якого належали Тарас Гунчак, Олекса Яворський, Іван Дурбак, Іван Керницький, Василь Папіж, Василь Колодчин, Зеновій Стельмах, Богдан Лончина, Дмитро Сулима (Гунчак, 1980; Папіж, 1980). Величезний внесок у вивчення чину УСС на Тернопільщині належить Миколі Лазаровичу, який видав низку книжок і статей на цю тематику (Лазарович, 2012, 2016).

Чимало фактів про спорудження чи руйнування пам'ятних об'єктів, різноманітні святкування чи поминальні заходи збереглися в періодичних виданнях Галичини міжвоєнного періоду ХХ ст. (відібрано 25 публікацій у газетах «Діло», «Народня справа», «Новий час», «Наш прапор», «Наш клич», «Правда» тощо).

Важлива інформація про діяльність на Підгаєччині філій Товариства охорони воєнних могил (ТОВМ), громадські пам'ятні заходи, ескізи, описи могил і пам'ятників, поліційні звіти міститься у фондах Центрального державного історичного архіву (м. Львів) та Державного архіву Тернопільської області.

Опрацьовані мною матеріали з архівів та періодики публікуються вперше.

Наприкінці червня 1915 р. легіон УСС разом із військами австро-угорської армії та союзників відтіснили російські війська на захід і перейшли р. Дністер.

Перший на Тернопільщині бій, у якому прославилися УСС, але й понесли втрати, відбувся 27 серпня 1915 р. над р. Золота Липа на Підгаєччині біля сіл Завалів і Заставче. Тоді загинуло кілька українських добровольців, серед яких четар Іван Балюк (1894 р. н.), поет, стрілецький літописець, громадський діяч, уродженець Бучацького повіту.

Похоронили загиблих воїнів на кладовищі у с. **Заставче**. Чи не одразу після цього селяни висипали високу могилу. Під час польської окупації там у неділі і свята збиралася молодь. У поминальні дні священник відправляв панахиду за борцями, які впали за волю України. Біля неї присягали на вірність України новоприйняті члени Української військової організації та Організації українських націоналістів (Чистух, 2020).

На давній світлині видно, що на кладовищі було 2 невеликі могили (вірогідно УСС), а між ними на могилі І. Балюка насипаний високий пагорб із підмурівком. На всіх могилах були хрести з таблицями (Лазарович, 2012, с. 42).

У 1928 р. мешканці с. Заставче організували величне святкування. 5 серпня все було прикрашено жовто-синіми прапорами. На свято прибули місцеві та гості з околиць, вони взяли участь у Службі Божій і панахиді. Після обіду в селі «Соколи» демонстрували фізичні вправи, ввечері відбувся концерт місцевого хору та зачитано реферат (На могилі чет. Балюка, 1928).

У звіті завалівського відділу поліції від 30 жовтня 1933 р. вказано, що курган УСС на кладовищі с. Заставче насипаний ще під час Першої світової війни, на ньому встановлений хрест із написом: «Полегли за волю України». До цієї могили з місцевої церкви на другий день Зелених свят ходили процесії в народних строях, несли вінки і прапорці, що надавало заходу політичного спрямування. Після богослужінь співали народні пісні та гімн «Ще не вмерла Україна». Більшість учасників були з навколишніх сіл Підгаєцького та Рогатинського повітів (ДАТО-3, арк. 40–40 зв.).

Також відомо, що для вшанування ветеранів-односельчан с. Заставче замовило виготовлення пам'ятної таблиці «Поляглим за волю». Її вилили у 1938 р. із мідного сплаву у Львові в мистецькій ливарні Михайла Брилинського, але з невідомих причин вона так і не була встановлена у селі, а залишилася у нащадків майстра (Пахолко, 2019, с. 71–73).

Власне, пам'ятні дошки із серії «Поляглим за волю» М. Брилинського 1938 р. є одним із видів матеріальної меморіалізації, яка була присутня на Підгаєччині (Салук, 2022, с. 118–120). Такі дошки були встановлені на символічній могилі героїв у с. **Росохуватець** (тепер – Купчинецька територіальна громада), на будинку (чи в інтер'єрі) товариства «Просвіта» у с. **Соснів** та у с. **Мирне** (колись – Теляче).

Розмір цих таблиць становив 50х40 см, товщина – 1 см. На них був зазначений населений пункт та списки місцевих воїнів УСС, УГА. На рельєфній поверхні зображені крилаті постаті, які тримають у вінку стилізований тризуб із палаючою лампадою. Під ним – терновий вінок із хрестом. Унизу зображений військовий із обляманою шаблею, який сурмить на честь героїв, поруч – похідний барабан. Таблиця має рамку, на якій розміщена стрілецька шапка-мазепинка з перехрещеними шаблями, а по боках – прапори, дубове листя, гармата, гвинтівки.

У Підгаєцькому повіті легіонери УСС завжди належно впорядковували стрілецькі могили. На кожній із них ставили хрест із таблицями, на місці спільних поховань насипали високі могили зі стрілецькими хрестами (зазвичай березовими) (Лазарович, 2012, с. 54–55).

Типову стрілецьку могилу над р. Стрипа зафіксував об'єктив невідомого фотографа під час Першої світової війни. На могилі десятника Михайла Колодія, загиблого у 1915 р., стояв березовий хрест, збитий із брусів, зрізаних під кутом 45°, на ньому – дерев'яна таблиця із дашком, на якій написано ім'я українською мовою. Могила майже із рівнем землі, але по периметру обсажена квітами, хрест також прикрашений букетом квітів. За давньою військовою традицією, на могилі загиблого покладено його шапку, на якій закріплено відзнаку УСС (Ріпецький, 1967, ХХІІІ).

У вересні–листопаді 1915 р. неподалік с. Семиківці під час Першої світової війни легіон УСС воював із московитськими імперськими військами. Як колись писав дослідник Січового стрілецтва, сотник УСС Осип Думін, ця битва була не менш славна, ніж та, що відбулася на г. Маківка. У результаті українцям вдалося стримати ворога, але довелося заплатити за це життями майже 40 стрільців.

Після цих боїв військове командування наказало зібрані тіла українців похоронити в окремих могилах на околиці с. **Раковець**. На кожному похованні встановили дерев'яний хрест і табличку з написом про загиблого, територію огородили дерев'яним парканом. Кладовищем опікувалася молодь цього села. Але у роки польської «пацифікації» в Галичині невідомі вночі зруйнували могили, закладена земля поросла бур'янами і за кладовищем не залишилося й сліду (Рабій, 1969, с. 11–12). Трохи далі від тих раковецьких могил, у 1921 р. стрілець Микола Рибак на пагорбі побачив «могілу-курбан наших Усусусів», обведену плотом. Вона його вразила мистецькою конструкцією, в основі якої був високий дерев'яний хрест, до якого ще потрібно було підніматися серпантином (Рибак, 1964, с. 36).

Юліян Рабій, учасник боїв УСС, у статті «Стрілецькі могили над Стрипою» відзначав, що у **Семиківцях** «під курганом не зложено ні одного поляглого стрільця». Таку ж думку відчитуємо в інших дослідників Січового стрілецтва (Салук, 2024, с. 509–510) та в історично-мемуарному збірнику «Підгаєцька земля» (Гунчак, 1980, с. 91–92). Проте у міжвоєнні роки цей об'єкт у народі та у пресі зазвичай називали «стрілецькою могилою», оскільки в той час це визначення вживали як щодо поховань, так і до т. зв. символічних могил.

Ранньою весною 1916 р. українські стрільці та старшини, яких очолив полковник Григорій Коссак, розпочали будівництво меморіалу на місці семиківського бою, неподалік пам'ятників двох інших полків австро-угорської армії. 16 липня було завершено насипання кургану у формі зрізаного конусу, а на вершині встановлено хрест, що було наслідуванням традиції козацьких могил (Думін, 1936, с. 55). Також на камені викарбувано шапку-мазепинку і два схрещені мечі, під якими напис: «Лягли за свій народ, за волю України. року Божого 1916». Братську могилу повернули фронтом до Києва. Ініціатором і координатором робіт був уродженець Тернопільщини чотар Лев Лепкий (Пахолко, Дмитрів, 2022, с. 9).

Згідно зі звітом поліцейного відділу від 30 жовтня 1933 р., семиківська могила УСС, яку насипали військові, висотою сягала 4 м і діаметром – 8 м, на ній був напис: «УСС 16.11.1915» (ДАТО-3, арк. 39).

Так, у Семиківцях створено перший в Україні великий пам'ятний знак на честь борців за волю України. Саме звідси розвинулася і поширилася новітня традиція меморіалізації визвольних змагань. У подальшому на цьому місці щороку на Зелені свята відправлялися велелюдні заупокійні богослужіння. Під час поминального заходу 20 червня 1926 р. ветеран УСС Петро Сагайдачний поклав на семиковецький курган землю зі стрілецьких поховань на Лисоні.

Про вигляд семиковецького пам'ятного знаку можна робити висновки завдяки добре збереженій світлинці, зробленій 16 вересня 1927 р., яка є у приватному архіві Степана Гайдучка (м. Львів) (Сова, Тимчак, Приступа, 2017, с. 77). На зображенні бачимо земляний пагорб висотою понад 2 м, порослий деревами. На вершині розміщений високий дерев'яний хрест із щитом, на якому зображений св. Архистратиг Михаїл, покровитель Січового стрілецтва. На хресті прикріплений стяготримач із тризубом наверху, на ньому закріплений синьо-жовтий прапор, завішений вінок із квітів і стрічок. Біля хреста – невеличкий подіум, на землі встановлена велика таблиця з написами, які неможливо відчитати зі світлини.

Філії ТОВМ та інших товариств 16 вересня 1928 р., незважаючи на дощ, провели свято стрілецьких могил, на яке прибули тисячі осіб із довколишніх сіл, кінні прапороносці. 5 священників відправили Службу Божу і панахиду та відспівали «Вічна пам'ять». Проповідь виголосив о. Єрмак. Влада інші промови заборонила, тому тільки посол Кузик вклонився героям від Парламентської репрезентації і ТОВМ, а потім йому довелося боронити учасників походу від поліції. Довкола пам'ятника дефілювали члени товариств «Сокіл» та «Луг». На символічну могилу склали вінки 29 різних товариств. Після обіду був спортивний виступ сокільців і луговиків (Свято на Семиковецькій могилі, 1928, с. 3; Поклін поляглим, 1928, с. 3).

На семиковецькому меморіалі 21 липня 1929 р. відбулося богослужіння. На цей захід підгасцьке староство вирядило для нагляду комісара і кільканадцять поліцейських, а згодом ще й зобов'язало голову багатківської філії ТОВМ Олексу Данилишина оплатити кошти за виїзд урядовців (Оригінальний розпорядок, 1929, с. 4).

Підгасцька філія ТОВМ 19 серпня 1933 р. провела «поминальне свято». У похіді взяло участь 4 000 осіб, складено багато вінків, хоча деякі з зображеннями тризуба конфіскувала поліція (На могилах УСС у Семиківцях, 1933, с. 8).

На початку 1936 р. мандруючий репортер, проїжджаючи повз «могілу» у Семиківцях, помітив, що з хреста було знято напис «Героям Усусусам за волю України» (Над горішньою Стрипою, 1936, с. 4).

Цікавий опис меморіальних об'єктів на честь боїв під Семиківцями, зафіксований у липні 1937 р., подає Василь Самофал (На могилі Героїв під Семиківцями, 1937), ветеран УСС, 1896 р. н., уродженець с. Саранчуки на Бережанщині (Лазарович, 2016, с. 152). Він зауважив неподалік дороги Тернопіль–Підгайці у полі біля с. **Раковець**, ліворуч від пам'ятника угорським гонведам, залізобетонний австрійський пам'ятник. На передній стороні був добре збережений напис німецькою: «Полеглим героям в боротьбі за волю», нижче – знищені букви і дати. На звороті вгорі був напис польською: «У вільній Вітчизні полеглим героям», а нижче – викарбуваний українською: «На рідній Землі поляглим героям. XI.35.П.П.О.К.1915 р.».

Цей В. Самофал також описав тодішній вигляд «стрілецької могили» в **Семиківцях**. За його словами, на високий пагорб, порослий терниною та чагарниками, можна було піднятися сходами, викладеними з дерну. На вершині був високий дубовий

хрест (на той час уже аварійний), а на ньому таблиця, розмальована олійними фарбами із зображенням св. Архистратига Михаїла та написом. Автор статті припускав, що це та ж сама таблиця, виготовлена стрільцями у 1915 р. у пам'ять про своїх побратимів. Місцеві мешканці розказали подорожуючому, що вже кілька літ діяла заборона на проведення зібрань на Зелені свята, могила стояла на полі польського пана, який довкола неї розорює і засіває землю, обмежуючи доступ до меморіалу. Ветеран зауважував, що «цей клейнод, цього українського сфінкса треба берегти, як ока в голові – щоби не стрінула його доля Лисоні чи Вівся» (На могилі героїв під Семиківцями, 1337). У повідомленнях Загальних зборів ТОВМ згадується, що у Семиківцях було створено комітет охорони могил, який мав би стати основою для заснування сільського осередку ТОВМ (Культ поляглих, 1929, с. 3). Але відомості про діяльність такого статутного осередку наразі відсутні.

Урочисті богослужіння у Семиківцях за своїм змістом і формою були політичними маніфестаціями. Молодіжні організації у вишиванках чи в одностроях, часто й кінні прапороносці надавали демонстраційного вигляду поминкам. Наприкінці 1930-х років поліція забороняла проведення зеленосвятських відправ, але всупереч заборонам кількість учасників щороку тільки зростала (Гунчак, 1980, с. 601).

Село **Вівся** належало до Підгаєцького повіту від 1854 р., аж до 1934 р., після чого увійшло до складу Бережанського повіту.

У боях під Семиківцями 2 листопада 1915 р. загинули Січові стрільці, а саме підхорунжий Іван Берегуляк, який народився у 1895 р. на Дрогобиччині, нагороджений бронзовою і срібною медалями Хоробрості, та стрілець Іван Медв'ідчук, 1898 р. н. із Косівського повіту. Їхні тіла перевезено до с. Вівся і наступного дня поховано на великій площі.

Про чин цього похорону писали четар Юліан Рабій (Рабій, 1969, с. 9–10) та хорунжий Роман Купчинський (Купчинський, 2024), який у Вівсі ще й працював у пресовій квартирі. Військовий кореспондент згадував, що урочистий похорон розпочався із боєм церковних дзвонів, після чого рушив великий похід. Попереду несли хрест і хоругви, за ними йшов стрілецький духовий оркестр на чолі з десятником Михайлом Гайворонським, далі отець-капелан Андрій Пшепюрський, полковий дяк Скасків, місцевий о. Масик. Був присутній і увесь полк УСС, який очолили полковник Г. Косак і старшини. Тіла стрільців несли їхні бойові побратими. Похоронили полеглих в окремих домовинах. Над ними зробили невеликі насипи із двома березовими хрестами. Щоправда, Юліан Рабій вказав, що поховальна яма була спільна, а також було посаджено 2 берізки на пам'ять про полеглих стрільців (можна припустити, що саме ці 2 дерева, рівні по висоті, видно на світліні могили в альбомі «УСС» Богдана Гнатевича (Гнатевич, 1935, с. 52).

Збереглася світлина пам'ятного похорону, на якій можна розпізнати о. Андрія Пшепюрського, сотника Романа Дудинського, хорунжого Романа Купчинського (Гнатевич, 1935, с. 53). Також віднайдено в архіві м. Стемфорд (США) світлини з тілами стрільців у трунах (ЛУСС Фото архів-3).

Ще один важливий момент меморіалізації навела у спогадах мешканка с. Вівся Анастасія Слободян-Телішевська. Вона згадувала, що хоронили хлопців під звуки стрілецького оркестру, який виконував пісню «Журавлі» («Видиш брате мій»). Цю тужливу пісню, яку написали Богдан і Лев Лепкі, із тих часів традиційно виконували на похоронах воїнів УСС та УГА.

Окрім того, А. Слободян-Телішевська зауважила, що стрільці квартирували в оселях вівсянських родин. Після боїв багатьох поранених привозили підводами до військового госпітально, який розгорнувся на недогорілому фільварку. На роздоріжжі біля нього й облаштували місце для поховань. Це підтверджується архівними джерелами, у яких ще зазначено, що перед розбудовою спільної могили був воєнний цвинтар із орієнтовно 10 хрестами. У мемуарному збірнику, який підготував пам'яткоохоронець Володимир Бемко, вказано, що загалом було поховано 5 українських легіонерів (Лев, 1970, с. 253, 469–470).

У пам'яті учасників похорону закарбувався заклик капелана: «Шануйте ті гроби, як які святощі. Хай ніхто з вас чи в народне, чи в церковне свято не пройде мимо, не згадавши щирою молитвою борців за нашу спільну долю й волю. Немає тут ні рідної їх матінки, ні батенька. Тож на вас, громадяни Вівся, лежить обов'язок доглядати могили тих, що своє молоде життя поклали на жертівнику рідної України» (Купчинський, 2024). Відтоді біля завітчаних могил щороку на Зелені свята сходилися мешканці с. Вівся та околиць і священники відправляли панахиди.

Громадськість вибрала комітет, який мав побудувати монументальну стрілецьку братську могилу у Вівсю. Існує думка, що пропозицію побудувати одну велику могилу на місці кількох, зруйнованих поляками могилок, висунув місцевий вчитель, голова сільського осередку «Просвіти» Микола Шараневич (Павлишин, 2019, с. 189). Зрештою, був підготовлений ескіз майбутньої могили і надісланий на розгляд старостату в Підгайцях. Виконавчий орган 27 червня 1924 р. надіслав на ім'я греко-католицького пароха с. Вівся необхідний дозвіл.

Згідно з архівною справою, яка зберігається в Державному архіві Тернопільської області (ДАТО-3, арк. 30–31 зв.–32), братську могилу УСС у Вівсі насипано в червні 1926 р. з ініціативи господаря Євстахія Лучки, який повернувся з Америки, згодом помер у 1929 р. у Вівсі.

Архівний ескіз та звіти, сформовані польською адміністрацією восени 1933 р., дають змогу уявити, як виглядала братська могила УСС у Вівсі. Хоча з цих матеріалів не зовсім зрозуміло, чи креслення виконані до вибуху 1931 р., чи після нього. У рукописному документі зазначено, що могила знаходилася при в'їзді до села, при дорозі Маловоди–Козова. Земляний пагорб мав висоту 4 м, довжину 10 м, ширину 4 м. Площа, на якій розміщена могила (де перед тим був цвинтарик), має форму неправильного видовженого прямокутника і розміри 22x20 м. На могилі на ступінчастому постаменті встановлений кам'яний хрест заввишки 2,5 м, на якому є напис українською мовою «Жертводавці» з переліком імен 47 мешканців села (в інших джерелах є згадка, що гроші на пам'ятник надсилала також американська діаспора). На надгробному пагорбі був облаштований майданчик для богослужінь і виступів, куди можна було піднятися сходами.

На сільському майдані у Вівсі 13 червня 1927 р. відбулося урочисте освячення спільної (об'єднаної) могили чотирьох воїнів УСС. На цьому заході був присутній очевидець похорону 1915 р., стрілецький літописець Р. Купчинський, який незадовго після того опублікував газетну статтю (Купчинський, 1927, с. 2–3).

Автор зауважив, що оновлена могила стала «пам'ятковим курганом». Очевидно, таким і був задум громадськості – звести меморіал для вшанування українського війська та визвольних змагань.

На святковій урочистості зі Львова приїхала делегація з шести осіб. Серед яких варто відзначити ветерана УСС, УГА Л. Лепкого, який був членом Головної ради ТОВМ, він теж залишив подібний спогад про освячення могили (Подуфалий, Кусень, Козачок, 2001, с. 224–226). Одним з організаторів вівсьянского свята був сотник УГА В. Бемко, уродженець с. Вівсья, який очолював бережанську філію ТОВМ. Із Бережан приїхав також хор «Боян».

Усе було організовано належним чином, на сільських будинках вивішені синьо-жовті прапорці, могила прибрана в зелень, квіти і стрічки. До могили несли численні вінки із квітів і збіжжя. Вразив усіх вінець із колючого дроту, який взяли зі стрілецьких окопів, його було доручено нести ветеранам. Маршем ішли в поході члени товариства «Луг» та члени інших товариств, кооперативів, читалень. Музичний супровід і спів забезпечували три хори і два оркестри.

На кургані розмістилася львівська делегація, 12 священників і поважні гості. Навколо могили вишикувалася почесна варта із луговиків і соколів.

Процесійно зійшлося з різних місць кілька тисяч гостей. Духовенство відслужило Службу Божу, після чого виголосили промови о. Куницький, місцеві діячі та Л. Лепкий, який також висипав на курган землю із львівської Могили Невідомого українського воїна. По закінченні богослужіння у селі відбулися народні святкування (фестини) до пізнього вечора.

Роман Купчинський сподівався, що приклад громади Вівсья, яка збудувала могилу і провела масштабний святковий захід, стане прикладом для інших сіл, де поховані українські воїни, і ці кургани, висипані над героями, стануть свідками минулого, дорожками теперішнього та дороговказами майбутнього.

На Зелені свята 1929 р. вперше відбулася сутичка між громадянами і поліцією.

Пізно ввечері 7 жовтня 1931 р. пролунав потужний вибух, унаслідок якого могила з хрестом були зруйновані, а каміння з них розлетілося на віддаль майже 100 м (Знову висадили могилу!, 1931, с. 3; Розсадили могилу, 1931, с. 1). За якийсь час селяни могилу відновили.

На другий день Зелених свят, 6 червня 1933 р., як і щороку, на могилі у Вівсі відбувалася велелюдна панахида, яка мала також політичне спрямування. Згідно з поліційним звітом, у ній брали участь до 6 000 осіб із Підгаєцького, Бережанського, Тернопільського та інших повітів. У панахиді брали участь товариства: читальня «Просвіта», «Рідна школа», «Сокіл», «Луг», «Каменярі», українські кооперативи, хори, громадськість тощо. Товариства складали вінки з шарфами, які містили напис «Борцям за волю». До заходу були залучені оркестри (4–6 осіб), які в часі покладання вінків грали гімн «Ще не вмерла Україна». Після богослужінь, без погоджень властей, організовано похід тричі довкола могили, попереду якого йшла українська молодь (орієнтовно 600 осіб) і співала антидержавні (протипольські) пісні (ДАТО-3, арк. 30 зв.–31).

Про цю ж подію водночас писали українські газети. У газеті «Народня справа» йшлося про те, що на Зелені свята у 1933 р. на чергові святкування зібралася 12 тис. осіб, 12 священників, покладено 149 вінків. Після панахиди молодь організовано розбилася на 500 «четвірок» і обійшла могилу тричі. 8 дільничних поліцейських намагалися стримати похід, але поліція була змушена спокійно відступити, до чого спонукав заступник старости та делегат ТОВМ п. І. Даньків (ім'я не встановлено) (По всім краю молилися за Поляглих, 1933, с. 4). У газеті «Наш клич» подали ще більші

цифри – понад 15 тис. учасників та 150 вінків, а ще 3 оркестри, які відіграли «Ще не вмерла Україна». Також вони повідомили, що поліція намагалася їх двічі зупинити, але публіка почала кидати в них камінням, після чого поліцейські почали стріляти. Прогестувальники оточили могилу і довершили обхід, частини, що відступали, співали бойові стрілецькі пісні (Наш клич, 1933, с. 5).

Напередодні Зелених свят 1934 р. відділ ТОВМ через пресу звернувся із закликом до громадськості взяти участь у «поминальних богослужіннях за полеглих борців за волю України» у Вівсю. Було прохання до освітніх товариств, щоб вони вислали хори й оркестри. Також застерігали товариства, що органи влади можуть вилучати вінки з тризубами та притягати до адміністративної відповідальності (Поклін Поляглим, 1934).

У травні 1934 р. польська адміністрація стягнула відділи поліції та війська. Село було оточене, щоб не допустити людей з інших сіл, кидали сльозоточиві бомби та били нагайками зібраних. Незважаючи на заборону, богослужіння таки відбулися (Гунчак, 1980, с. 91–92). За участь у бійці з поліцією біля могил В. Токара (ім'я не встановлено) ув'язнили на 10 місяців, Я. Вальорного (ім'я не встановлено) – на 7 місяців, Марію Терлюк – на 6 місяців (Мірчук, 1968, с. 423).

Меморіал у Вівсі знову був зруйнований у 1934 р. або в 1935 р. У газеті «Наш прапор» від 17 червня 1938 р. коротко згадано, що могилу «на приказ адміністраційної влади усунено у 1934 році». А у статті ветерана Ю. Рабія, що вийшла через тридцятиліття після руйнувань, зазначено, що влітку 1935 р. у селі з'явилася польська поліція та активісти, на чолі з війтом Яном Клехом (вихідцем із Сілезії) і солтисом Грубьяком, які зруйнували могилу. Кістки обох стрільців ексгумували і з мішком передали війту, посилаючись на наказ старости (Рабій, 1969, с. 9). Після цього доля останків військових невідома.

Вночі 10 червня 1938 р. у с. Вівся на місці попередньої могили УСС невідомі насипали нову високу, а на ній поставили хрест із написом «Хто буде розкидувати – тому смерть!». Наступного дня, коли поліція зігнала людей розбирати могилу, то прогрімів вибух і було поранено чотири особи, яких доставили до шпиталю в Підгайцях (Вибух на могилі в Вівсю, 1938, с. 6). Трохи більше про події 10 червня вказано в архівній справі польської адміністрації (ДАТО-4, арк. 10, 12–14, 30). Там зазначено, що на місці давньої могили УСС приблизно 15 осіб (5 були озброєні карабінами, 3 – револьверами, а решта мали лопати) насипали могилу та закопали дерев'яний хрест заввишки майже 2 м. Під час ліквідації могили 11 червня 1938 р. відбувся вибух, унаслідок якого було легко поранено в обличчя двох осіб. Після проведених розслідувань за звинуваченням в участі у насипанні цієї могили поліцейські затримали двох українців, уродженців с. Вівся, – Стефана Волощука та Ілька Мульгана.

У бою під Семиківцями 12 жовтня 1915 р. загинув уславлений у боях хорунжий УСС Северин Яремкевич, який залишив заповіт, щоб його поховали у **Соснові**, під горою на краю тодішнього с. Тудинка, де знаходився штаб УСС (Гарбовська, Івахів, 2014).

Збереглися світлини, які були опубліковані у міжвоєнні роки і навіть поширювалися як поштова листівка. На зображенні видно, що могила була на відкритому просторі, над похованням сформований масивний прямокутний земляний насип заввишки з пів метра, на ньому висаджені молоді ялини. На могилі був високий дерев'яний хрест, його рамена зрізані під кутом 45°. На хресті поміщена таблиця, на якій була

фотокартка С. Яремкевича в однострої і напис: «...тут лежить борець за волю України, четар УСС...». Під таблицею повішений вінок із ялинових гілок. Грїб по периметру був оточений брусами і колючим дротом (ЛУСС Фото архів-2).

У міжвоєнні роки останки С. Яремкевича були перепоховані із первісного місця на соснівське кладовище, що неподалік церкви (Колодницький, Мельничук, 2012, с. 194). У 1933 р. на могилі стояв дубовий хрест заввишки 3 м, ймовірно встановлений воїнами УСС ще у 1915 р. (ДАТО-3, арк. 39). На тому ж кладовищі знаходилися ще кілька могил невідомих стрільців, але вони були занедбані незабаром після війни і на їхньому місці посаджені дерева (Рибак, 1964, с. 33).

Після боїв УСС у 1915 р. під Семиківцями простори довкола були всіяні могилами. Згодом жителі с. **Багатківці** перезахоронили тіла загиблих Січових стрільців на місцевому кладовищі у спільній могилі (Ярема, 2021, с. 224, 251). На тій могилі, де поховані два воїни УСС, щороку на другий день Зелених свят громадськість, духовенство, оркестр відвідували з молитвою могилу і складали вінки з квітів, священники проголошували патріотичні промови (ДАТО-3, арк. 36 зв.).

Місцева філія ТОВМ у Багатківцях зареєстрована 14 січня 1928 р. У 1929 р. філію, у якій нараховувалося 48 дійсних членів, очолював О. Данилишин. Активісти доглядали за похованнями у своєму селі, а також долучалися до проведення заходів на меморіалі УСС у сусідніх Семиківцях (ДАТО-1, арк. 1–10).

У 1927 р. у с. **Ішків** на сільському кладовищі відбулося перепоховання тлінних останків легіонерів УСС, загиблих під Семиківцями. Зі слів місцевих мешканців, захід здійснював представник зі Львова. Було насипано земляний пагорб і встановлено дерев'яний хрест. Уродженець цього села, ветеран-січовик Михайло Мигоцький, який помер у 1932 р., заповідав, щоб його поховали біля побратимів, проте його похоронили в індивідуальній могилі за два кроки від військових (Ліберний, 2003; Чіпак, 2008, с. 14).

За переказами, у с. **Соколів** поховані полегли в боях 14 вересня 1915 р. стрільці Роман Гайоха, Іван Слижук, Михайло Тимошук, Іван Томашук, Петро Фербей. Їх похоронили в захристії старій дерев'яної церкви. Коли у 1936 р. стару церкву зносили, останки вояків склали в одну труну і з великими почестями перепоховали на українському цвинтарі (Горун, Івахів, Півторак, 2014, с. 323–324).

В Українському музеї і бібліотеці м. Стемфорд (США) збереглися цікаві світліни польових могил біля Соколова. Одна з них така ж, як і первісна могила С. Яремкевича у Соснові, інша – примітивніша, із невеликим дерев'яним хрестом, на якому прибитий аркуш паперу з інформацією (ЛУСС Фото архів-1).

У с. **Степове** (колись – Ригайлиха) була могила воїна УСС Квасниці (ім'я не встановлено), загиблого у 1915 р. Але у березні 1938 р. невідомі розгорнули могилу, витягнули з неї тлінні останки і вивезли їх у невідомому напрямку (Вже й могили розкидують, 1938, с. 3).

У с. **Маловоди** посеред кладовища був похований воїн УСС, що загинув у бою під цим селом у 1915 р. Кілька років після війни зловмисники влаштували вибух на могилі і зруйнували її разом із тлінними останками (Папіж, 1980, с. 50).

Братська могила УСС була у степу с. **Панталиха**. Вона фігурує на старій світліні, опублікованій в емігрантському історично-мемуарному збірнику «Теребовельська земля» (Винницький, 1968, с. 771). Ця могила за формою нагадує первісний пам'ятний курган у Семиківцях. Можливо саме в ній були поховані десятник УСС Федь

Демків, стрільці Іван Іллюк і Василь Славійчук, які загинули у Панталісі 7 вересня 1915 р. (Горун, Івахів, Уніят, 2014, с. 308).

У с. **Гайворонка** в 1935 р. на кладовищі відправляли панахиду за полеглих Усусусів, на якій були присутні місцеві мешканці та й гості з сусідніх сіл (Конференція в Гайворонці, 1935, с. 2). Із цього фрагменту із газетної статті не зрозуміло, чи це було поминання на старих військових могилах, чи традиційні великодні богослужіння. Можливо, такі богослужіння відбувалися тому, що на той час у селі з'явилися могили ветеранів, адже 34 сільських добровольці були у лавах УСС (декотрі з них були учасниками боїв на пагорбах між Гайворонкою і Буркановом).

У повітовому центрі м. **Підгайці** у міжвоєнні роки українська громада виплекала хорошу традицію меморіалізації визвольних змагань. Головним об'єктом вшанування став сектор українських могил на військовому багатонаціональному кладовищі. Цей некрополь виник під час Першої світової війни у 1915 р., коли у прифронтовому містечку виникла потреба хоронити багатьох воїнів, померлих у боях чи госпіталях, від ран чи епідемій.

Недужих Січовиків розміщували в переоблаштованому будинку підгаєцького повітового суду, де постійно перебувало понад 30 хворих. Лікування належно не забезпечувалося, деякі недужі помирали. Біля могил Усусусів згодом хоронили воїнів УГА. Цими могилами, як і іншими окремими військовими могилами, в повіті опікувалася місцева філія ТОВМ, членами якої здебільшого була молодь, яка щорічно напередодні Зелених свят упорядковувала кожену могилу, хрест-надгробок чи таблицю. Достеменно відомо, що там були поховані: духівник УСС, УГА, поручник о. Василь Опарівський (1890–1919); сотник Мар'ян Ольшанський; підстаршина на прізвище Гапій (ім'я не встановлено) (Гунчак, 1980, с. 187–188), четар УГА Михайло Шупляк.

На жаль, на сьогодні неможливо встановити імена усіх українських військових, похованих на підгаєцькому кладовищі. Списки-пом'яники втрачені, а найгірше, що в радянський час кладовище було занедбане, хрести з іменними таблицями понищені. Та все ж, сучасним дослідникам Степану Колодницькому і Зеновію Гуцалу на основі метричних книг та інших джерел вдалося скласти переліки померлих воїнів, які воювали в УСС, УГА, Армії УНР (Українська Народна Республіка) і діячів органів державної влади ЗУНР, які народилися, проживали чи воювали на Підгаєччині (Гуцал, Колодницький, 2017, с. 181–182).

Урочисті походи від підгаєцької Успенської церкви на військове кладовище традиційно відбувалися щорічно на Зелені свята. Попереду процесії несли хрест, хоругви, вінки з шарфами, на яких були написи: «Борцям за волю України», «Полеглим Героям» тощо. За вінками йшли священники, хор і люди, яких старалися вишикувати в колони по 4 особи. Хор співав побожних пісень, а на підході до кладовища чи на ньому виконував стрілецьку пісню «Коли ви вмирали вам дзвони не грали». Польська поліція втручалася в порядок проведення заходів, допитувала та арештовувала її учасників, у 1938 р. було заборонено під час ходи йти впорядкованими четвірками (дозволено тільки процесійно), не можна було розміщувати написи на вінках (Гунчак, 1980, с. 90–91).

У Підгайцях 29 липня 1928 р. українське тіловиховне товариство «Сокіл» організувало проведення загальноповітового свята на честь полеглих героїв. У недільний день до міста прибули святково одягнені представники багатьох осередків товариства з Підгаєччини і сусідніх повітів. Після богослужіння в місті упорядкована хода

рушила від церкви до військового кладовища, попереду йшов відділ пластунів, за ними несли 28 вінків від кожного сокільського товариства, за ними – процесія, духовенство, чети сокільців (загалом 809 осіб), попереду кіннота «Сокола», оркестр. За походом на могили поспішали 3 000 осіб. Урочисті панахиди 8 священників відправляли спочатку на могилі польового духівника, а потім на могилі четаря УГА Михайла Шупляка (На могилах у Підгайцях, с. 2) (1888–2.06.1919), уродженця с. Соснів, який помер від ран у підгаєцькому шпиталі (Гуцал, Колодницький, 2017, с. 208).

Із метою забезпечення організованого догляду за військовими могилами у Підгайцях, було засновано філію ТОВМ. Її формування розпочалося у 1928 р., про що свідчить складений проект статуту (це через рік після створення головного офісу товариства у Львові), але офіційна реєстрація була оформлена у 1929 р. У перший рік роботи філія нараховувала 58 членів, в уряді було 10 осіб, усі з Підгайців, тільки касир о. Михайло Кузьма – зі Старого Міста. А згідно зі звітом від 31 грудня 1934 р. філія мала 45 членів, на її обліку перебувало 25 могил (вірогідно за винятком збірних могил і воєнних цвинтарів). В іншому звіті невідомого року – 44 члени, 11 могил, 1 таблиця (ЦДІАЛУ-1, арк. 18; ЦДІАЛУ-2, арк. 2). Відомі голови філії: о. Михайло Блзовський (ймовірно пеший очільник), Роман Метик (1932), Ліна Карпякова (1936). Відомо, що у 1936 р. товариство розміщувалося у приміщенні українського Народного дому в Підгайцях (ДАТО-2, арк. 1–14).

На засіданні підгаєцької філії ТОВМ 12 лютого 1930 р. було вирішено, що військовому кладовищу в Підгайцях необхідно виготовити таблицю, на якій буде напис: «За полеглих борців в часі війни за волю України» і перелік імен та дат смерті полеглих. Філія ТОВМ 8–9 червня 1930 р. збрала 93 злотих на відновлення воєнних могил (ДАТО-2, арк. 6, 8).

Черговий похід на військовий цвинтар у Підгайцях відбувся 28 травня 1934 р. Окрім підгайчан, учасниками ходи були мешканці сіл Вербів, Галич, Старе Місто, Угринів, Нова Гребля, які представляли різні товариства. Серед них: філія ТОВМ, «Сокол», читальня «Просвіти», «Рідна Школа», «Союз українок», «Сільський господар», «Католицька Акція Української Молоді». Громадськість несла 26 вінків, сплетених із зелені, огорнутих шарфами чорного, білого, червоного, малинового кольорів (ДАТО-2, арк. 12).

Майже 3 000 мешканців Підгайців вийшли на стихійну протестну акцію проти зазіхань Угорщини на Карпатську Україну 23 жовтня 1938 р. Мітингувальники йшли від Успенської церкви до «стрілецьких могил», але їх зупинила поліція, яка застосувала проти людей грубу силу (Гунчак, 1980, с. 202–203).

У своєму рідному с. **Сільце** на кладовищі були перепоховані чотири Січові стрільці (згідно з усними свідченнями, це були Михайло Баран, Колодницький, Чуправський, Залуцький (імена не встановлено)), які померли від ран у підгаєцькому військовому госпіталі (Колодницький, 2007, с. 6). Також відомо, що на кладовищі у міжвоєнні роки був насипаний курган на могилі Ілярія Барана (сина Василя) (1886–1919), старшого десятника УГА, загиблого під Бережанами (Гунчак, 1980, с. 642; Гуцал, Колодницький, 2017, с. 184). Не відомо, чи від початку там були окремі поховання, чи єдина братська могила утворилася згодом. На сьогодні відомо про наявність тільки однієї братської могили невідомих УСС.

У с. **Завалів** у 1930 р. громадськість взялася упорядковувати могилу стрільця УГА Миколи Душника, загиблого в червні 1919 р., але цьому спочатку перешкождала

польська поліція, а в ніч на 9 червня місцеві «стшельци» зруйнували могилу, завалили хрест і зневажили табличку з написом (Нове Святоцтво, 1930, с. 3). У 1935 р. у цьому селі був організований похід церковної процесії на кладовище до могил загиблих українських воїнів, несли символічний вінець із колючого дроту, загорнутий червоним шарфом. Учасники походу, які на вимогу поліції не усунули вінок, були арештовані на 14 днів і отримали штрафи (Відгомін Зелених свят, 1935, с. 6).

У полі неподалік с. **Боків** (на 3-му км дороги в напрямі с. Набережне Івано-Франківської обл.) похований український воїн, полеглий у польсько-українській війні. У червні 1928 р., завдяки боківській читальні «Просвіти», на цьому гробі освячено й встановлено дубовий хрест, заввишки 4,5 м. Хрест був прикрашений зеленню та синьо-жовтими прапорами. На хресті причеплена металева таблиця з написом: «Тут спочиває український стрілець, який загинув в боротьбі за **** в рок* 1919 *». До того хреста з церкви щорічно на греко-католицькій Зелені свята для проведення поминальних богослужінь вирушала сформована процесія (ДАТО-3, арк. 28–28 зв.).

У с. **Божиків** у 1926 р. на площі біля церкви встановили пам'ятник. Він був одним із небагатьох зі всієї Галичини, згадуваних у рефераті секретаря ТОВМ Івана Німчука за 1927 р. (Реферат, 1927, с. 2). Монумент встановлений у пам'ять про 16 односельчан, загиблих у визвольних змаганнях. На постаменті кам'яного пам'ятника планували встановити список полеглих, та польська влада не лише не дозволила, але ще й знищила тризуб і напис (Гунчак, 1980, с. 401). Очевидно, що саме цей об'єкт запримітив мандрівник у 1935 р. Він писав, що ліворуч від церкви стояв величавий пам'ятник із хрестом, тризубом та написом: «Борцям за волю України» (Мандрівка по селах Підгаєччини, 1935, с. 2).

Додаткові відомості про пам'ятник у Божикові є у звіті місцевого поліцейного відділу, датованого 9 листопада 1933 р. Там вказано, що пам'ятник збудований у 1925 р. за пожертви читальні «Просвіти» та Аматорського гуртка на церковній площі біля дзвіниці при місцевій дорозі, завдяки старанням Г. Скасківа, який отримав дозвіл адміністративної влади побудувати його. Повідомлялося, що монумент побудований із дикого каменю у формі піраміди, що закінчується хрестом. На верхніх прямокутних стінах, під хрестом, на кожній стіні зображений тризуб і напис: «Засновник Аматорський гурток і читальня Просвіти. Братня могила жертвам з Божикова полеглим в світовій війні, хай буде вічна слава борцям за волю!». Укладач звіту констатує, що «цей пам'ятник піднімає дух місцевих борців, які прагнуть здобути незалежність, а також нагадує, що український народ теж мав своїх героїв, які, жертвуючи життям, боролися за свободу свого народу. Згаданий пам'ятник має велике народне значення, бо стимулює українське населення до роботи над підготовкою до повстання прийдешньої Української держави» (ДАТО-3, арк. 41–41 зв.).

У с. **Мирне** (колись – Теляче) під час Чортківської офензиви УГА влітку 1919 р. у збройній сутичці з поляками загинули 19 українських воїнів. Їх поховали на місцевому кладовищі у спільній могилі. Після війни за кошти родичів загиблих і мешканців села встановили білу мармурову плиту з висіченими на ній іменами героїв. На жаль, вона втрачена. Але до наших часів пам'ять про могилу, святиню села, збереглася у великодній пісні-гаївці.

У 1938 р. у Мирному була встановлена бронзова таблиця на честь односельців, українських військових, полеглих за волю України, яку виготовили у львівській ливарні М. Брилинського. На дошці, між іншими, виکارбуване ім'я Михайла Саяка,

сотника, героя оборони Львова 1918 р., почесного учасника проголошення Злуки УНР і ЗУНР 22 січня 1919 р. у Києві (Зьомко, 2020, с. 60, 64–66, 196, 231).

Перед приходом радянської влади на початку Другої світової війни цю дошку заховали. Але у 2021 р. їй вдалося віднайти і заплановано її повторне встановлення.

Біля церкви на кладовищі у с. **Слов'ятин** до сьогодні збереглася могила, на якій встановлена сучасна таблиця із написом: «Білінський Володимир хорунжий УСС †1918». У міжвоєнній пресі була замітка про те, як у Слов'ятині 31 жовтня ввечері численна громадськість зібралася біля могили українського старшини, загиблого в бою неподалік села. Могилу прикрасили вінками з соснини і червоними стрічками, поставили дубовий хрест. Священник відправив парастас і виголосив зворушливу проповідь на тему любові до рідного краю та народу, місцевий хор відспівав кілька стрілецьких пісень. А 1 листопада зранку за ще більшого згромадження людей відправлено урочисту Службу Божу з патріотичною проповіддю, а потім – панахиду за усіх полеглих односельчан і збір коштів на допомогу ветеранам (Славятин, пов. Підгайці, 1929, с. 4).

На цвинтарі в **Новосілці** була могила двох воїнів УГА, які полягли під час Чортківської офензиви під Бережанами. Один із них, на прізвище Китела (ім'я не встановлено), був уродженцем цього села, а могила була своєрідними святощами та гордістю мешканців. Улітку 1936 р. молодь підсипала могилу, прибрала її зеленню та зазеленила березовий хрест. У перший день Зелених свят на тій могилі було відправлено богослужіння за полеглих героїв. Молодь маршем четвірками пішла на цвинтар, принесла кілька виплетених із зелені вінців із відповідними написами. Відтак молодь відспівала стрілецьку пісню братів Лепких «Видиш брате мій». Проводилися збори грошей на українських ветеранів. Увечері у переповненій залі (понад 200 осіб) читальні «Просвіти» відбулася академія на честь полеглих героїв (На маргінесі Свята Могили в Новосілці, 1936, с. 2). Проте 29 червня 1936 р. невідомі вандали розкидали могилу Китела, хрест занесли в невідоме місце. Польська поліція у тій справі не поспішала заводити слідство (Наш прапор, 1936, с. 6).

У с. **Шумляни** збереглися дві братські могили борців за волю України. На кожній із них є сучасні таблиці із викарбуваним текстом: «Тут спочивають...». Воїни УГА, загиблі у 1919 р., поховані на кладовищі, а УСС – на південній околиці села (Електронний архів).

У **Голгочі** з часів польсько-української війни 1918–1919 рр. залишилася могила. На її місці у 1930 р. невідомі насипали великий земляний курган. Однак у часі пацифікації згадану могилу розгорнули. Чи фактично там знаходилися тлінні рештки українських воїнів – ніхто не міг запевнити. На ймовірній могилі був дубовий хрест без написів, на якому висів терновий вінець. Щороку в листопаді мешканці села приходили до могили з різними вінками. Вона була розташована скраю, на західній частині парафіяльного кладовища, при дорозі, що веде з Голгочі до траси Підгайці–Монастириська (ДАТО-3, арк. 29).

У **Горожанці** в 1930 р. на громадській площі, яка прилягає до дороги, що веде до Гнильча, церковний комітет без дозволів встановив дерев'яний хрест на пам'ять про українців, полеглих на польсько-українській війні (ДАТО-3, арк. 33–33 зв.).

Загалом, у повіті щороку з'являлося все більше могил колишніх воїнів українських військ. Про чин цих людей пам'ятали, їх шанували за життя і також доглядали за їхніми могилами після смерті.

Отже, на території колишнього Підгаєцького повіту, де від початку Першої світової війни уславилися УСС, до початку 1939 р. з'явилися багато об'єктів, гідних вшанування, сформувався впливовий осередок українського культурного життя, де на високому рівні організовувалися меморіальні заходи. Визначальне місце тут належить самим січовикам, які своїм героїзмом, пожертвою, патріотизмом, власним прикладом впливали на населення, піднесли його національну свідомість, культурний рівень, надихнули до прославлення визвольних змагань. Знаково, що саме в цьому регіоні самі ж військові створили перший у Галичині масштабний пам'ятний знак у Семиківцях. Пізніше ветерани з патріотами започаткували традиційні масові поминальні заходи-маніфестації на могилах у багатьох населених пунктах, виникли культи могил і героїв. А жорсткий спротив польської влади українській меморіалізації виплекав у молодого покоління палкий патріотичний дух і готовність до подальшого етапу визвольної боротьби.

Вивчені на локальному рівні заходи комеморації на Підгаєччині показують їх винятковість та спільність із загальногалицькими водночас. Це дослідження засвідчує, що потрібно проводити подальші пошуки нових відомостей і шукати загублені сліди могил та пам'ятників.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

- Вже й могили розкидують. (1938). *Правда*, 15, 3.
- Вибух на могилі в Вісью. (1938, 17 червня). *Наш прапор*, 6.
- Винницький, І. (гол. ред.), Палідвор, В., Криштальський, Р., Фриз, Ю. (ред. кол.). (1968). *Теребовельська земля. Історично-мемуарний збірник*. Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто.
- Відгомін Зелених свят. (1935, 6 жовтня). *Наш прапор*, 6.
- Гнатевич, Б. (ред.). (1935). *Українські Січові Стрільці 1914–1920*. Львів.
- Гарбовська, М., Івахів, Г. (2014). Соснів. *Тернопільщина. Історія міст і сіл: у 3 т., 3. Тернопіль: Терно-граф*, 326–327.
- Горун, М., Івахів, Г., Півторак, С. (2014). *Тернопільщина. Історія міст і сіл: у 3 т., 3. Тернопіль: Терно-граф*, 323–324.
- Горун, М., Івахів, Г., Уніят, В. (2014). Панталіха. *Тернопільщина. Історія міст і сіл: у 3 т., 3. Тернопіль: Терно-граф*, 308.
- Гунчак, Т. (гол. ред.), Яворський, О., Дурбак, І., Керницький, І. та ін. (ред. кол.). (1980). *Підгаєцька земля. Історично-мемуарний збірник*. Дітройт; Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто.
- Гуцал, П., Колодницький, С. (упоряд.). (2017). Підгаєччина в період Західноукраїнської Народної Республіки. *Підгайці та Підгаєччина*. Тернопіль: Астон, 171–210.
- ДАГО-1:** Державний архів Тернопільської області (Держархів Тернопільської обл.), ф. 11, оп. 1, спр. 425.
- ДАГО-2:** Держархів Тернопільської обл., ф. 11, оп. 1, спр. 426.
- ДАГО-3:** Держархів Тернопільської обл., ф. 231, оп. 1, спр. 2084.
- ДАГО-4:** Держархів Тернопільської обл., ф. 231, оп. 1, спр. 3458.
- Думін, О. (1936). *Історія Легіону Українських Січових Стрільців 1914–1918*. Львів.
- Електронний архів: Електронний архів світлин Тернопільського обласного центру охорони та наукових досліджень пам'яток культурної спадщини (Саранчуківська ТГ, село Шумляни).

- Знову висадили могилу! (1931, 14 жовтня). *Діло*, 3.
- Зьомко, Г. (2020). *Історія села Тола-че, Теляче–Мирне*. Львів.
- Колодницький, С. (2007, 31 жовтня). У чому вина полеглих – січового стрільця і вояка Української галицької армії. *Четверта влада*, 6.
- Колодницький, С. (упоряд.). (2012). *Підгайці та Підгаєччина*. Тернопіль: Терно-граф.
- Колодницький, С. (упоряд.). (2017). *Підгайці та Підгаєччина*. Тернопіль: Астон.
- Колодницький, С., Мельничук, Б., Колодницький, С. (упоряд.). (2012). Шляхами Українських Січових Стрільців на Підгаєччині. *Підгайці та Підгаєччина*. Тернопіль: Терно-граф, 185–205.
- Конференція в Гайворонці. (1935, 12 травня). *Наш прапор*, 2.
- Культ поляглих. (1929, 5 квітня). *Діло*, 3.
- Купчинський, Р. (1927, 18 червня). Свято Стрільцької Могили. *Діло*, 2–3.
- Купчинський, Р. (2024). *Похорон двох У. С. Стрільців*. <https://zbruc.eu/node/44179>
- Лазарович, М. (2012). *Чин легіону Українських січових стрільців на Тернопіллі (2 пол. 1915 – поч. 1918 р.)*. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан.
- Лазарович, М. (2016). *Легіон Українських січових стрільців: формування, ідея, боротьба*. 2-ге вид., допов. Тернопіль: Джура.
- Лев, В. (ред.). (1970). *Бережанська земля. Історично-мемуарний збірник*. Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто: Комітет «Видавництва Бережани».
- Ліберний, О. (2003, 6 березня). Січові стрільці з Ішкова. *Свобода*.
- ЛУСС Фото архів-1:** Легіон Українських Січових Стрільців. Фото архів (ЛУСС Фото архів). (2025). Польовий гріб на Поділю коло Соколова. Фото UML_Vox_5-00008.jpg. <https://surl.li/ymcult>
- ЛУСС Фото архів-2:** ЛУСС Фото архів. (2025). Фото UML_Vox_7-00034.jpg. <https://www.legionukrainiansichriflemen.com/General/%D0%91%D0%B5%D0%B7-%D1%96%D0%BD%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B9/i-tT9NJV3/A>
- ЛУСС Фото архів-3:** ЛУСС Фото архів. (2025). Фото UML_Vox_32-00038.jpg. <https://surl.li/oujyve>; фото UML_Vox_57-00040.jpg. <https://surli.cc/yejisir>
- ЛУСС Фото архів-4:** ЛУСС Фото архів. (2025). Відшукування стрілецьких могил, коло Соколова. Фото UML_Vox_33-00051.jpg. <https://surl.li/ouqfvn>
- Мандрівка по селах Підгаєччини. (1935, 4 квітня). *Наш прапор*, 2.
- Мірчук, П. (1968). *Нарис історії Організації Українських Націоналістів, 1*. Мюнхен; Лондон; Нью-Йорк: Українське Видавництво.
- На маргінесі Свята Могила в Новосілці. (1936, 17 червня). *Наш прапор*, 2.
- На могилах у Підгайцях. (1928, 4 серпня). *Діло*, 2.
- На могилах УСС у Семиківцях. (1933, 3 вересня). *Народня справа*, 8.
- На могилі Героїв під Семиківцями. (1937, 31 жовтня). *Народня справа*.
- На могилі чет. Балюка. (1928). *Новий Час*, 116, 1.
- Над горішньою Стрипою. (1936, 12 лютого). *Наш прапор*, 4.
- Наш клич*. (1933, 18 червня), 5.
- Наш прапор*. (1936, 6 липня), 6.
- Нове Святотацтво. (1930, 20 липня). *Народня справа*, 3.
- Оригінальний розпорядок. (1929, 10 жовтня). *Діло*, 4.
- Павлишин, Г. П. (2019). *Вівся: історично-етнографічний нарис*. Тернопіль: Терно-граф.

Папіж, В. (упоряд.). (1980). *Мандрівка землями Підгаєччини*. Фотоальбом. Дітройт; Нью Йорк; Париж; Сідней; Торонто: Головний Комітет Підгаєчан.

Пахолко, С. (2019). *Визначні постаті українців, закарбовані у бронзі й граніті*. Львів.

Пахолко, С., Дмитрів, М. (2022). *Українська фалеристична спадщина періоду національно-визвольної боротьби 1848–1956 років*. Львів: Растр-7.

По всім краю молилися за Поляглих. (1933, 11 червня). *Народня справа*, 4.

Подуфалій, В., Кусень, Б., Козачок, М. (упоряд.). (2001). *Лев Лепкий. Твори*. Тернопіль: Тернограф.

Поклін поляглим. (1928). *Діло*, 216, 3.

Поклін Поляглим. (1934, 27 травня). *Народня справа*.

Рабій, Ю. (1969). Стрілецькі могили над Стрипою. *Вісті комбатанта*, 6. Торонто; Нью Йорк, 9–12.

Реферат на установчих зборах Т-ва охорони воєнних могил у Львові. (1927, 13 травня). *Діло*, 2.

Рибак, М. (1964). Соснів, Раковець, Семиківці... *Вісті комбатанта*, 4. Нью Йорк, 31–38.

Ріпецький, С. (ред.). (1967). *За волю України. Історичний збірник УСС 1914–1964*. Нью-Йорк, ХХІІІ.

Розсадили могили. (1931, 25 жовтня). *Нове село*, 1.

Салук, В. (2022). Пропам'ятні таблиці 1920–1930-х рр. на Тернопільщині, присвячені воїнам перших визвольних змагань: історія та характеристика. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки*, 33/4, 114–122.

Салук, В. (2024). Перші на Галичині пам'ятники Борцям за волю України у Семиківцях і Товстенському: проблемні питання хронології і типології: *Міжнародна науково-практична конференція молодих вчених «BUILD-MASTER-CLASS-2024»: тези доповідей (Київ, 5–7 листопада 2024 р.)*. Київ: КНУБА, 509–510.

Свято на Семиковецькій могилі. (1928). *Новий час*, 116, 1.

Славятин, пов. Підгайці. (1929, 19 листопада). *Діло*, 4.

Сова, А., Тимчак, Я., Приступа, Є. (наук. ред.). (2017). *Іван Боберський – основоположник української тіловиховної і спортової традиції*. Львів: Априорі.

ЦДІАЛУ-1: Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАЛ України), ф. 865, оп. 1, спр. 5.

ЦДІАЛУ-2: ЦДІАЛ України, ф. 865, оп. 1, спр. 9.

Чистух, В. (2020, 4 вересня). Українські січові стрільці у Завалові. *Свобода*, 3.

Чіпак, І. (2008, 9 липня). Історія Січового стрільця. *Місто*, 14.

Ярема, К. (2021). *Родина українських патріотів і добрих господарів*. Тернопіль.

REFERENCES

Vzhe y mohyly rozkyduiut. (1938). *Pravda*, 15, 3 (in Ukrainian).

Vybukh na mohyli v Vivsui. (1938, Cherven 17). *Nash prapor*; 6 (in Ukrainian).

Vynnytskyi, I. (Ed.), Palidvor, V., Kryshtalskyi, R., & Fryz, Yu. (Ed.). (1968). *Terebovelska zemlia. Istorychno-metuarnyi zbirnyk*. Niu-Iork; Paryzh; Sidnei; Toronto (in Ukrainian).

Vidhomin Zelenykh sviat. (1935, Zhovten 6). *Nash prapor*; 6 (in Ukrainian).

- Hnatevych, B. (Ed.). (1935). *Ukrainski Sichovi Striltsi 1914–1920*. Lviv (in Ukrainian).
- Harbovska, M., & Ivakhiv, H. (2014). Sosniv. *Ternopilshchyna. Istorii mist i sil: u 3 t., 3*. Ternopil: Terno-hraf, 326–327 (in Ukrainian).
- Horun, M., Ivakhiv, H., & Pivtorak, S. (2014). Sokoliv. *Ternopilshchyna. Istorii mist i sil: u 3 t., 3*. Ternopil: Terno-hraf, 323–324 (in Ukrainian).
- Horun, M., Ivakhiv, H., & Uniiat, V. (2014). Pantalykha. *Ternopilshchyna. Istorii mist i sil: u 3 t., 3*. Ternopil: Terno-hraf, 308 (in Ukrainian).
- Hunchak, T. (Ed.), Yavorskyi, O., Durbak, I., Kernytskyi, I., & in. (EB). (1980). *Pidhaietska zemlia. Istorychno-memuarnyi zbirnyk*. Ditroit; Niu York; Paryzh; Sydnei; Toronto (in Ukrainian).
- Hutsal, P., & Kolodnytskyi, S. (Comps.). (2017). *Pidhaiechchyna v period Zakhidnoukrainskoi Narodnoi Respubliky. Pidhaitsi ta Pidhaiechchyna*. Ternopil: Aston, 171–210 (in Ukrainian).
- Derzhavnyi arkhiv Ternopilskoi oblasti (Derzharkhiv Ternopilskoi obl.), f. 11, op. 1, spr. 425 (in Ukrainian).
- Derzharkhiv Ternopilskoi obl., f. 11, op. 1, spr. 426 (in Ukrainian).
- Derzharkhiv Ternopilskoi obl., f. 231, op. 1, spr. 2084 (in Ukrainian).
- Dumin, O. (1936). *Istoriia Liegionu Ukrainskykh Sichovykh Striltsiv 1914–1918*. Lviv (in Ukrainian).
- Elektronnyi arkhiv svitlyn Ternopilskoho oblasnoho tsentru okhorony ta naukovykh doslidzhen pamiatok kulturnoi spadshchyny (Saranchukivska TH, selo Shumliany) (in Ukrainian).
- Znovu vysadyly mohyly! (1931, Zhovten 14). *Dilo*, 3 (in Ukrainian).
- Zomko, H. (2020). *Istoriia sela Tola-che, Teliache–Myrne*. Lviv (in Ukrainian).
- Kolodnytskyi, S. (2007, Zhovten 31). U chomu vyna polehlykh – sichovoho striltsia i voiaka Ukrainskoi halytskoi armii. *Chetverta vlada*, 6 (in Ukrainian).
- Kolodnytskyi, S. (Comp.). (2012). *Pidhaitsi ta Pidhaiechchyna*. Ternopil: Terno-hraf (in Ukrainian).
- Kolodnytskyi, S. (Comp.). (2017). *Pidhaitsi ta Pidhaiechchyna*. Ternopil: Aston (in Ukrainian).
- Kolodnytskyi, S., Melnychuk, B., & Kolodnytskyi, S. (Comps.). (2012). Shliakhamy Ukrainskykh Sichovykh Striltsiv na Pidhaiechchyni. *Pidhaitsi ta Pidhaiechchyna*. Ternopil: Terno-hraf, 185–205 (in Ukrainian).
- Konferentsiia v Haivorontsi. (1935, Traven 12). *Nash prapor*, 2 (in Ukrainian).
- Kult poliahlykh. (1929, Kviten 5). *Dilo*, 3 (in Ukrainian).
- Kupchynskyi, R. (1927, Cherven 18). Sviato Striletskoi Mohyly. *Dilo*, 2–3 (in Ukrainian).
- Kupchynskyi, R. (2024). *Pokhoron dvokh U. S. Striltsiv*. <https://zbruc.eu/node/44179> (in Ukrainian).
- Lazarovych, M. (2012). *Chyn lehionu Ukrainskykh sichovykh striltsiv na Ternopilli (2 pol. 1915 – poch. 1918 r.)*. Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan (in Ukrainian).
- Lazarovych, M. (2016). *Legion Ukrainskykh sichovykh striltsiv: formuvannia, ideia, borotba* (2nd ed.). Ternopil: Dzhura (in Ukrainian).
- Lev, V. (Ed.). (1970). *Berezhanska zemlia. Istorychno-memuarnyi zbirnyk*. Niu-Iork; Paryzh; Sydnei; Toronto: Komitet «Vydavnytstva Berezhany» (in Ukrainian).
- Libernyi, O. (2003, Berezen 6). Sichovi striltsi z Ishkova. *Svoboda* (in Ukrainian).

Legion Ukrainykh Sichovykh Striltsiv Foto arkhiv (LUSS Foto arkhiv). LUSS Foto arkhiv. (2025). Polovyi hrib na Podiliu kolo Sokolova. Foto UML_Box_5-00008.jpg. <https://surl.li/ymcult> (in Ukrainian).

LUSS Foto arkhiv. (2025). Foto UML_Box_7-00034.jpg. <https://www.legionukrainiansichriflemen.com/General/%D0%91%D0%B5%D0%B7-%D1%96%D0%BD%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B9/i-tT9NV3/A> (in Ukrainian).

LUSS Foto arkhiv. (2025). Foto UML_Box_32-00038.jpg. <https://surl.li/ojyve>; foto UML_Box_57-00040.jpg. <https://surl.li/cc/yejistr> (in Ukrainian).

LUSS Foto arkhiv. (2025). Vidshukuvannia striletskykh mohyl, kolo Sokolova. Foto UML_Box_33-00051.jpg. <https://surl.li/ouqbn> (in Ukrainian).

Mandrivka po selakh Pidhaiechchyny. (1935, Kvitin 4). *Nash prapor*, 2 (in Ukrainian).

Mirchuk, P. (1968). *Narys istorii Orhanizatsii Ukrainykh Natsionalistiv*, 1. Miunkhen; London; Niu-York: Ukrainse Vydavnytstvo (in Ukrainian).

Na marhinesi Sviata Mohyl v Novosiltsi. (1936, Cherven 17). *Nash prapor*, 2 (in Ukrainian).

Na mohylakh u Pidhaitsiakh. (1928, Serpen 4). *Dilo*, 2 (in Ukrainian).

Na mohylakh USS u Semykivtsiakh. (1933, Veresen 3). *Narodnia sprava*, 8 (in Ukrainian).

Na mohyli Heroiv pid Semykivtsiamy. (1937, Zhovten 31). *Narodnia sprava* (in Ukrainian).

Na mohyli chet. Baliuka. (1928). *Novyi Chas*, 116, 1 (in Ukrainian).

Nad horishnoi Strypoi. (1936, Liutyi 12). *Nash prapor*, 4 (in Ukrainian).

Nash klych. (1933, Cherven 18), 5 (in Ukrainian).

Nash prapor. (1936, Lypen 6), 6 (in Ukrainian).

Nove Sviatotatstvo. (1930, Lypen 20). *Narodnia sprava*, 3 (in Ukrainian).

Oryhinalnyi rozporiadok. (1929, Zhovten 10). *Dilo*, 4 (in Ukrainian).

Pavlyshyn, H. P. (2019). *Vivsia: istorychno-etnohrafichnyi narys*. Ternopil: Ternohraf (in Ukrainian).

Papizh, V. (Comp.). (1980). *Mandrivka zemliamy Pidhaiechchyny*. Fotoalbum. Ditroit; Niu York; Paryzh; Sydnei; Toronto: Holovnyi Komitet Pidhaiechan (in Ukrainian).

Pakholko, S. (2019). *Vyznachni postati ukraintsv, zakarbovani u bronzi y hraniti*. Lviv (in Ukrainian).

Pakholko, S., & Dmytriv, M. (2022). *Ukrainska falerystychna spadshchyna periodu natsionalno-vyzvolnoi borotby 1848–1956 rokiv*. Lviv: Rastr-7 (in Ukrainian).

Po vsim kraiu molylysia za Poliahlykh. (1933, Cherven 11). *Narodnia sprava*, 4 (in Ukrainian).

Podufalyi, V., Kusen, B., & Kozachok, M. (Comps.). (2001). *Lev Lepkyi. Tvory*. Ternopil: Ternohraf (in Ukrainian).

Poklin poliahlym. (1928). *Dilo*, 216, 3 (in Ukrainian).

Poklin Poliahlym. (1934, Traven 27). *Narodnia sprava* (in Ukrainian).

Rabii, Yu. (1969). Striletski mohyly nad Strypoi. *Visti kombatanta*, 6. Toronto; Niu York, 9–12 (in Ukrainian).

Referat na ustanovchykh zborakh T-va okhorony voiennykh mohyl u Lvovi. (1927, Traven 13). *Dilo*, 2 (in Ukrainian).

Rybak, M. (1964). Sosniv, Rakovets, Semykivtsi... *Visti kombatanta*, 4. Niu York, 31–38 (in Ukrainian).

Ripetskyi, S. (Ed.). (1967). *Za voliu Ukrainy. Istorychnyi zbirnyk USS 1914–1964*. Niu-Iork, XXIII (in Ukrainian).

Rozsadyly mohyly. (1931, Zhovten 25). *Nove selo*, 1 (in Ukrainian).

Saluk, V. (2022). Propamiatni tablytsi 1920–1930-kh rr. na Ternopilshchyni, prysviacheni voenam pershykh vyzvolnykh zmahan: istoriia ta kharakterystyka. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Serii: Istorychni nauky*, 33/4, 114–122 (in Ukrainian).

Saluk, V. (2024). Pershi na Halychyni pamiatnyky Bortsiam za voliu Ukrainy u Semykivtsiakh i Tovstenkomu: problemni pytannia khronolohii i typolohii: *Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia molodykh vchenykh «BUILD-MASTER-CLASS-2024»: tezy dopovidei (Kyiv, 5–7 lystopada 2024 r.)*. Kyiv: KNUBA, 509–510 (in Ukrainian).

Sviato na Semykovetskii mohyli. (1928). *Novyi chas*, 116, 1 (in Ukrainian).

Slaviatyn, pov. Pidhaitsi. (1929, Lystopad 19). *Dilo*, 4 (in Ukrainian).

Sova, A., Tymchak, Ya., & Prystupa, Ye. (Eds.). (2017). *Ivan Boberskyi – osnovopolozhnyk ukraïnskoi tilovykhovnoi i sportovoi tradytsii*. Lviv: Apriori (in Ukrainian).

Tsentrалnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Lviv (TsDIAL Ukrainy), f. 865, op. 1, spr. 5 (in Ukrainian).

TsDIAL Ukrainy, f. 865, op. 1, spr. 9 (in Ukrainian).

Chystukh, V. (2020, Veresen 4). Ukrainski sichovi striltsi u Zavalovi. *Svoboda*, 3 (in Ukrainian).

Chipak, I. (2008, Lypen 9). Istoriia Sichovoho striltsia. *Misto*, 14 (in Ukrainian).

Iarema, K. (2021). *Rodyny ukraïnskykh patriotiv i dobrykh hospodariv*. Ternopil (in Ukrainian).

Volodymyr SALUK

Senior Research Fellow of the Department for Scientific and Conservation Work on Historical and Monumental Art Heritage Sites of the Ternopil Regional Center of the Protection and Research of Cultural Heritage Monuments
ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-4872-3095>
e-mail: sv.vovas@gmail.com

MEMORIALISATION OF THE UKRAINIAN LIBERATION STRUGGLE IN MONUMENTS IN THE TERRITORY OF PIDHAITSI COUNTY IN 1915–1939

On the basis of archival materials and newspaper reports of the interwar period of the twentieth century, local history publications and other sources, a study was conducted on the process of perpetuating the feat of Ukrainian soldiers who died in the ranks of the Ukrainian Sich Riflemen (the «Ukrainski Sichovi Striltsi») and the Ukrainian Galician Army (the «Ukrainska Halytska Armiia») in the territory of Pidhaitsi Region (1915–1939). It is interesting to show various aspects and forms of memorialisation in this region because during the First World War a significant section of the frontline was located there, where Ukrainian legionnaires fought as part of the Austro-Hungarian army. At the sites of their deaths, the first memorials and graves appeared in Ternopil region, among the first in Halychyna and Ukraine since the Cossacks period, which became objects of commemoration of the Ukrainian military feat, which in turn consolidated the population

and influenced the further development of the commemoration tradition at the local and regional level. At the same time, the organization of regular mass commemorative events in Pidhaitsi Region became a very important factor in awakening the national consciousness and political activity of Ukrainians, a catalyst for the struggle for state independence, and contributed to the patriotic education of young people.

The article is the first to publish detailed descriptions of memorials and graves, most of which were damaged or destroyed during the Polish and Russian-Soviet occupations. The dynamics reflect how solemn commemorative events in honor of the heroes were held in different settlements of the county, which turned into national celebrations and took the form of political demonstrations. Specific cases show how the Polish authorities forbade Ukrainians to hold celebrations near memorial sites or resorted to dismantling objects.

Information on significant memorials in the village of Semykivtsi, town of Pidhaitsi, village of Vivsia, etc. is systematized. It has been established that the Grave of Riflemen (the «Striletska Mohyla») in Semykivtsi is the oldest and most important memorial of the Ukrainian Sich Riflemen and does not contain any burials (although this idea has been around since its formation and is widespread in modern historiography).

The factual evidence allows us to conclude that an influential centre for the creation of Ukrainian memorial practices in Halychyna in the interwar period was formed in the territory of Pidhaitsi Region.

Key words: memorialisation, commemoration, memorials, graves, Ukrainian Sich Riflemen, Ukrainian Galician Army, Ukrainian national liberation movement, Pidhaitsi County, Ternopil region.

*Стаття: надійшла до редакції 1.04.2025
прийнята до друку 10.07.2025*

Валентина ДОБРОЧИНСЬКА

*кандидат історичних наук, доцент
доцент кафедри історії України*

Рівненського державного гуманітарного університету

ResearcherID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/ISV-4600-2023>

Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=58682339800>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6625-5108>

e-mail: dobrochynskav@gmail.com

УКРАЇНЬСЬКА ГАЛИЦЬКА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ У ШКІЛЬНИЦТВІ ВОЛИНСЬКОГО ВОЄВОДСТВА (1921–1939)

Висвітлено діяльність української галицької інтелігенції у волинському шкільництві впродовж міжвоєнного періоду. Реконструйовано грані життєпису галичан, які в силу різних обставин і реалій людського буття опинилися за межами свого регіону та вплилися у середовище місцевої інтелігенції Волинського воєводства. З'ясовано невідомі й маловідомі факти життя і діяльності галицьких діячів у царині освіти. Проаналізовано колективний портрет галичан, що дало змогу з'ясувати їхню активну участь у національно-визвольній боротьбі українського народу, яка в подальшому визначила світоглядні орієнтири та способи самоорганізації у Другій Речі Посполитій, а також в умовах наступних політичних режимів. Встановлено, що представники української галицької інтелігенції мали високий освітній та фаховий рівень і працювали, голов-но, у царині українського приватного шкільництва (як початкового, так і середнього). Акцентовано увагу на функціонуванні Рівненської української приватної гімназії – одного з найбільших закладів національної освіти за кількістю учнів і вчителів, де майже третину педагогічного колективу становили вихідці зі Східної Галичини.

Зауважено, що окремі постаті галицьких діячів, які безпосередньо не займалися педагогічною діяльністю, долучилися до культурно-освітньої праці й лікарської практики в українському шкільництві Волинського воєводства. Наголошено на взаємодії та культурних впливах української галицької інтелігенції, українських політичних емігрантів, місцевої волинської інтелігенції і представників інших етнічних українських земель у волинському шкільництві, які боролися за збереження національної ідентичності та протистояли асиміляційним впливам в освітньому процесі міжвоєнної доби.

Ключові слова: Друга Річ Посполита, Волинське воєводство, українська галицька інтелігенція, національна свідомість, освіта, шкільництво, вчитель.

Динамічні суспільно-політичні події в Україні перших десятиліть ХХ ст. обумовили нове перекроювання її територій, унаслідок якого більшість західноукраїнських земель опинилася у складі відновленої Другої Речі Посполитої. Зрозуміло, що нова геополітична ситуація вплинула на вибір ціннісних орієнтацій національних спільнот у межах їхнього соціуму. Волинське воєводство стало певним простором перетину місцевої інтелігенції і представників різних українських етнографічних регіонів, які

потрапили сюди з політичних мотивів або інших причин. Комунікація української еліти у Волинському воєводстві консолідувала їхні зусилля навколо спільних проблем – захисту національних інтересів у складних умовах польської колонізації і асиміляції.

Діяльність українських політичних емігрантів – активних учасників Української національно-демократичної революції 1917–1921 рр. у Волинському воєводстві, зокрема їхню роль у відстоюванні українського шкільництва, ґрунтовно проаналізувала дослідниця Руслана Давидюк (Давидюк, 2016). У працях Ірини Скакальської (Скакальська, 2012, 2023) висвітлено формування української еліти Західної Волині першої половини ХХ ст. і їхню багатогранну працю, зокрема і в освітній галузі. У роботах згаданих вище вчених трапляються й імена галицької інтелігенції, яка спільно з міст'янами та українськими політичними емігрантами боролася за реалізацію права українців на рідномовне шкільництво.

Розширити уявлення про роль української галицької інтелігенції в шкільництві Волинського воєводства допомогли спогади вчителя міжвоєнної доби Михайла Гуцуляка (Гуцуляк, 1976). Поштовхом до цілісного аналізу зазначеної проблеми стали сучасні студії Валентини Доброчинської (Доброчинська, 2016, 2017, 2023а, 2023b), у яких привернуто увагу до біографій, педагогічної діяльності вчителів і культурно-освітньої праці громадських та політичних діячів – вихідців із Галичини.

Мета статті – комплексно проаналізувати діяльність української галицької інтелігенції у шкільництві Волинського воєводства та усвідомити історичне значення їх подвижницької праці в культурно-освітньому житті й боротьбі за утвердження національної самосвідомості учнів у міжвоєнний період.

У розбудові національного шкільництва на теренах Волинського воєводства помітний слід залишили педагоги, громадські та політичні діячі зі Східної Галичини, які свої зусилля спрямували на захист національних прав українців, що зазнали тривалого російського асиміляційного впливу до 1917 р. Українська національно-демократична революція поклала край пануванню тут російської культури, натомість її поразка та політичні трансформації змусили українську інтелігенцію у нових політичних реаліях Другої Речі Посполитої переосмислити причини втрати власної державності й не згорнути націєтворчі устремління. Бо, як зауважив видатний український діяч Іван Огієнко, аналізуючи тогочасні події, «національно сильний характер виробляється тільки глибою, систематичною й послідовною національною освітою, такою освітою, що проймає нашу духовну істоту й творить для нас закінчену виховну цінність» (Огієнко, 1935, с. 3).

На сторожі національного шкільництва у Галичині виступило Українське педагогічне товариство «Рідна школа» (1881–1939), яке мало чималий попередній історичний досвід і в міжвоєнний період забезпечило тяглість змагань за рідномовну школу. Зазначу, що в 1926 р. громадська інституція змінила назву на «Рідна школа» й, декларуючи прагнення до соборності українських земель, намагалася поширити свою діяльність на ті західноукраїнські землі, що ввійшли до складу Польщі, зауваживши: «... треба одноцільності й одногідности щодо найменше в культурно-освітніх справах. ... Тут не може бути поділу на землі. Як одну мету може мати народ, так однаково мусимо виховувати для нього молодь» (ЦДІАЛ України, арк. 2). Задля цього товариство підготувало «Інструкцію для засновників гуртків на Волині і Холмщині та змін внесених у прийнятті статуту», де одним із головних завдань вбачало створення

мережі гуртків «Рідної школи» із підпорядкуванням їх головному львівському осередку та легалізації статуту на Волині (ЦДІАЛ України, арк. 1).

У Рівному 26 вересня відбувся український освітній з'їзд, у якому взяли участь представники «Рідної школи» Омелян Терлецький та Лев Ясінчук, які поділилися досвідом роботи галицького товариства та наголосили на необхідності розвитку приватного шкільництва в краї. З метою ширшого залучення українців до культурно-освітньої ланки, ухвалили рішення щодо створення «шкільних секцій» при повітових «Просвітах», а їхніх членів зобов'язували вступати до «Рідної школи». Зазначені ухвали не реалізувалися через заборону польської влади щодо створення осередків «Рідної школи» на Волині. Усупереч цим обмеженням, контакти галицького освітнього товариства з волинянами не припинялися, зокрема відомо про надання матеріальної підтримки волинян «Рідній школі» (Білавич, Савчук, 1999, с. 190–191). Утім, як стверджує Л. Ясінчук, ще 1920 р. товариство готувало видання букваря для Волині й надавало допомогу для українських шкіл, надсилало свої видання Волинському шкільному комітету (Ясінчук, 1931, с. 214).

Упродовж міжвоєнного періоду «Рідна школа» надсилала навчальну літературу трьом українським приватним гімназіям у Кременці, Луцьку та Рівному. Відомо, що через галицького політичного, громадського діяча, лікаря Романа Могильницького¹ «Рідна школа» передавала українські букварі для волинських дітей, а питання національного шкільництва стало наріжним каменем його публічних виступів (ДАВО, арк. 35). Зі Львова до Рівного Р. Могильницький переїхав 1933 р., він був неодружений, що полегшувало вирішення побутових проблем. Тож тут він займався медичною приватною практикою і працевлаштувався лікарем у двох місцевих українських приватних закладах – гімназії і початковій школі ім. І. Мазепи. На теренах Волинського воєводства Р. Могильницький долучився до різних акцій, приурочених до пам'ятних дат національної історії, що відбувалися в Рівному та повіті: 22 січня – Акту злуки УНР і ЗУНР (Українська Народна Республіка і Західноукраїнська Народна Республіка), річниця битви під Крутами, Шевченківських днів, а його національно-патріотична діяльність була в полі зору польської поліції чи то радянських органів влади впродовж усього волинського періоду життя.

Збільшення кількості утраквістичних шкіл, наступ на українські школи змусили українську інтелігенцію головну увагу зосередити на організації приватного національного шкільництва. Одна з найбільших гімназій у Волинському воєводстві за кількістю учнів і вчителів – Рівненська українська приватна гімназія, яка розпочала роботу 1923 р., дещо пізніше з-поміж двох інших – Кременецької і Луцької. Педагогічний колектив гімназії у 1935 р. налічував 14 учителів, як місцевих, так і з інших українських земель (Доброчинська, 2016, с. 81), третина з яких були галичанами. У різні роки тут

¹ Роман Могильницький (8.11.1902–29.04.1973) народився у м. Делятин Надвірнянського повіту Станіславської губернії у сім'ї службовця. Середню освіту здобув у німецькій реальній гімназії в м. Любляна, пізніше закінчив медичний факультет у м. Загреб (тоді – Югославія). Після навчання зайнявся науковою роботою, отримав науковий ступінь доктора медицини. Член Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО), від січня 1938 р. увійшов до Центрального комітету УНДО. Належав до Українського лікарського товариства та кооперативу «Лікарська самопоміч» у Львові. У червні 1939 р., переїхав у м. Володимир (підтримував зв'язок із лікарем та громадським діячем Арсеном Річинським). 20 жовтня 1939 р. був заарештований органами Народного комісаріату внутрішніх справ і ув'язнений. Емігрував до Танганьїки, пізніше – Великої Британії. Помер і похований у Лондоні (Доброчинська, 2016, с. 155–157).

вчителювали Микола Фесюк, Роман Мануляк, Роман Вербицький, Михайло Гуцуляк², Броніслав-Микола Кобилянський³, Іван Сав'юк⁴ (Доброчинська, 2016, с. 81). Помітний вплив на формування національної свідомості гімназистів мали троє останніх згаданих вище учителів. Усі вони – учасники українського державотворчого процесу, вояки УГА.

У пошуках роботи М. Гуцуляк 1926 р. переїхав до найбільшого волинського міста – Рівного, а з жовтня працював учителем географії у приватну українську гімназію, а також виконував обов'язки шкільного вихователя. Учень Михайла Гуцуляка – Сергій Ілляк, який емігрував у США, у листі до свого наставника писав: «... і як педагог, що прибув до нас на терен Волині з Галичини, де наше громадсько-національне життя стояло на далеко вищому поземі, Ви принесли до нас з собою того іншого й нового духу з поза сокальського кордону та вказали нам на ті можливості організаційних форм, які можна використати було в гімназійному шкільному житті для піднесення національної свідомості учнів гімназії та молоді взагалі» (Гуцуляк, 1976, с. 48). Ці слова відображають освітню діяльність М. Гуцуляка не лише як вчителя, а й як громадського діяча. У 1930-х роках він приєднався до товариства «Українська школа», діяльність якого поширювалася у Волинському воєводстві, з центральним осередком у Рівному під протекцією Волинського українського об'єднання (ДАРО, арк. 1, 13 зв.).

Українська інтелігенція Волинського воєводства через заборону діяльності на його теренах галицької організації «Рідна школа», наприкінці 1929 р. створила «Українську школу» в Рівному, яку очолив Степан Скрипник. Товариство опікувалося

² Михайло Гуцуляк (15.07.1894–28.09.1976) (батько громадського діяча і мецената, фундатора будинку для консульства України в Канаді Ераста Гуцуляка). Народився у с. Новоселиця Снятинського повіту в селянській родині. Середню освіту здобув у гімназіях Коломиї та Вишніці (Буковина). Брав участь у Першій світовій війні. Був учасником українського державотворчого процесу в Галичині, зокрема листопадових подій 1918 р. у Львові. Вищу освіту здобув 1926 р. на філософському факультеті Віденського університету. У 1940 р. він із родиною виїхав із Рівного до Калуша Івано-Франківської обл., де був директором торговельної школи. Емігрував до Відня, створив українську гімназію. Від 1945 р. перебував у таборах для переміщених осіб у Карлсфельді та Берхтесгадені, а в червні 1948 р. емігрував до канадського Ванкувера, де помер і похований (Гуцуляк, 2009, с. 52, 55; Доброчинська, 2016, с. 148–150).

³ Броніслав-Микола Кобилянський (18.12.1896–1.07.1986). Народився у с. Хотимир (тепер – Івано-Франківська обл.) у селянській родині. У 1915–1920 рр. проходив військову службу в австро-угорській армії, згодом – Українській галицькій армії (УГА). Вищу освіту здобув на історико-філологічному відділенні Віденського університету. Впродовж 1922–1926 рр. брав активну участь у роботі товариства «Січ». У період нацистської окупації виконував обов'язки директора Рівненської математично-природничої гімназії ім. І. Мазепи до 1942 р. Від 1944 р. перебував на викладацькій роботі в Івано-Франківському педагогічному інституті, згодом – Львівському університеті ім. І. Франка. Помер і похований у Львові (Доброчинська, 2016, с. 151–152).

⁴ Іван Сав'юк (1.07.1894–08.1984). Народився у с. Кобаки (тепер – Косівський р-н) на Івано-Франківщині. У 1908–1914 рр. був учнем Вишніцької гімназії ім. Франца Йосифа на Буковині. З початком Першої світової війни був мобілізований до австро-угорської армії. У вересні 1916 р. потрапив до російського полону і перебував у таборі м. Сибірьськ до червня 1918 р. У 1918–1919 рр. служив старшим санітарним інструктором в УГА. У 1926 р. закінчив природничий факультет Грацького університету (Австрія). З 1927 р. працював у Рівному. За радянського режиму впродовж 1939–1941 рр. викладав хімію у рівненських навчальних закладах. Від 1 липня 1941 р. виконував обов'язки заступника бургомістра Рівного – Полікарпа Бульби. В окупаційний період був учителем у математично-природничій гімназії ім. І. Мазепи. Упродовж травня 1942 р. – середини грудня 1943 р. – бургомістр міської управи. Очолював комітет допомоги полоненим українцям, який опікувався звільненням ув'язнених із рівненських концтаборів та тюрем. Ув'язнений радянською владою 1945 р. й до 1955 р. відбував покарання у концтаборі. Помер і похований у с. Видинів Івано-Франківської обл. (Доброчинська, 2016, с. 151–152).

розвитком приватного національного шкільництва, відстоюванням права на рідномовне навчання, проведенням українознавчих курсів, будівництвом шкільних приміщень, виданням українських книжок і підручників, дитячих часописів, відкриттям книгарень, проведенням культурно-освітніх заходів. Важливість боротьби за українське шкільництво свідчила про те, що до товариства щоразу вступали десятки осіб. Так, на 1 листопада 1931 р. до товариства приєдналося 37 осіб, а наприкінці 1938 р. їхня кількість становила 232 особи (ДАРО, арк. 2).

Активним учасником піднесення і розвитку українського шкільництва на Волині був ще один випускник Віденського університету – мовознавець Б. Кобилянський, який 1926 р. захистив дисертацію «Гуцульський говір та його відношення до говірок Покуття» й отримав науковий ступінь доктора філософії. Упродовж 1927–1930 рр. він учителював у Луцькій українській приватній гімназії, а від 1930 р. – Рівненській українській приватній гімназії. Броніслав-Микола Кобилянський, окрім педагогічної праці, презентував і наукові студії, зокрема підготував до друку «Гомін народного слова», «Хрестоматію про “Ігорів похід” для школи і дому» та навчально-методичний посібник «Практика тихого (мовчазного читання)» у співавторстві з учителем Луцької української гімназії Рафаїлом Шкляром. Неодноразово під час літніх канікул Б.-М. Кобилянський, із дозволу Волинського освітнього кураторіуму, проводив курси української мови для учителів початкових шкіл, що відбувалися у приміщенні Кременецької української приватної гімназії (Добровичська, 2016, с. 151–152; Гуцуляк, 1976, с. 133; Скакальська, 2023, с. 316–317).

Зазначу, що використання рідномовної навчальної літератури у приватних школах Волинського воєводства утверджувало національний світогляд учнівської молоді через вивчення української мови та літератури, власної історії та географії. Авторами українознавчої навчальної і науково-популярної літератури була українська інтелектуальна еліта, головно галичани. Серед таких видань потрібно згадати читанку Марії Кузьмової, гімназійні «Читанки» Антіна Крушельницького, «Коротку граматику української літературної мови» Миколи Угриня-Безгрішного та Антіна Лотоцького, «Всесвітню історію» Йосипа Чайківського, а також «Історію України для дітей» Антіна Лотоцького (Добровичська, Ленартович, 2024, с. 97–103).

В історії Рівного й українського шкільництва міжвоєнного періоду цікава персональна історія педагога, громадського діяча І. Сав'юка. Пошук роботи привів його у Рівне, бо саме з газет дізнався про вільну вакансію учителя хімії і фізики, де й працевлаштувався. Упродовж 1932–1939 рр. І. Сав'юк очолив українську приватну шестикласну початкову школу ім. І. Мазепи, якою опікувалося товариство «Українська школа», до лав якого він і належав. У початковій школі працювала дружина Івана Сав'юка – Марія (також зі Східної Галичини), Олександр Корольчук, Лев Ішук, Ганна Кутновець, Марія М'яковець та відомий митець у творчих колах міжвоєнної Польщі, чий сліди загубилися на Волині, – галицький культурний діяч Карло Костирко⁵.

⁵ Карло Костирко (4.11.1888–?). Народився у Львові в українській греко-католицькій родині Антона та Олени Костирків. Навчався у відомій приватній живописній школі Батовського (1904–1905). У 1906–1910 рр. навчався в Академії мистецтв у Кракові, був учнем майстерні Йосифа Унєжинського, а в 1909–1910 рр. – професора і ректора закладу Войцеха Вайса. Під час Першої світової війни потрапив до російського полону, де перебував до 1920 р. Педагогічну працю розпочав у Стрию у 1920/1921 н. р., учителем рисунку на жіночих курсах; від 1921/1922 н. р. й до 1930/1931 н. р. працював в українській приватній жіночій семінарії, упродовж 1931–1933 рр. – у приватній ткацькій школі. Створював декорації до вистав Стрийського

Привертає увагу ще один галичанин, громадська й політична діяльність якого тісно пов'язана з культурно-освітнім життям Волинського воєводства – Роман Іщук. У 1927 р. він із дружиною Надією Шульгиною (рідною сестрою Олександра Шульгина, першого міністра закордонних справ УНР) переїхав до Рівного, проте не зміг працевлаштуватися у школі. Утім, він активно обстоював інтереси національного шкільництва – належав до складу ревізійної комісії товариства «Українська школа» в 1935 р., а також був одним із організаторів Товариства приятелів приватної української гімназії в Рівному, бо саме тут навчалися дві його доньки – Наталя та Марія (Добровичинська, 2017, с. 67; Давидюк, 2016, с. 495; Добровичинська, 2016, с. 209).

Отже, українська галицька інтелігенція органічно влилася у волинське шкільництво, репрезентуючи націєтворчі ідеї у міжвоєнний період. Діяльність галичан на цих теренах уособлювала хибність тези про ізоляцію Західної Волині від Східної Галичини через створення «сокальського кордону». Саме їхня присутність і культурні взаємовпливи по обидва боки зближували, а не відмежовували ці два регіони. У Другій Речі Посполитій українська інтелігенція об'єдналася у боротьбі за утвердження національного світогляду й розбудову українського шкільництва.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Білавич, Г., Савчук, Б. (1999). *Товариство «Рідна школа» (1881–1939 рр.)*. Івано-Франківськ.

Гуцуляк, М. (1976). *Про близьке здалека. Рівненська українська гімназія 1923–1939 рр.* Ванкувер.

Гуцуляк, Е. (2009). *Моя дерев'яна валізка. Спомини*. Рівне.

Давидюк, Р. П. (2016). *Українська політична еміграція в Польщі: склад, структура, громадсько-політичні практики на території Волинського воєводства*. Львів; Рівне.

Добровичинська, В. (2016). *Рівненська українська гімназія (1921–1939 рр.): культурно-освітній феномен на тлі доби*. Рівне.

Добровичинська, В. (2017). Грані життя та діяльності Романа Іщука (1881–1979 рр.). *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: збірник наукових праць*, 29. Рівне, 65–70.

Добровичинська, В. (2023а). Галичани в культурно-освітньому житті Рівного (1921–1939 рр.). В О. В. Добржанський (наук. ред.), *XIII Буковинська міжнародна історико-краєзнавча конференція. Тези доповідей (Чернівці, 27–28 жовтня 2023 р.)*. Чернівці: Технодрук, 106–108.

Добровичинська, В. (2023b). (Не)відомий Карло Костирко (1888–?): митець, педагог, упорядник експозицій Рівненського міського музею у період нацистської окупації. В О. Булига, О. Яремчук, О. Морозова (упоряд.), *Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею: збірник наукових праць (Вип. 21: матеріали наукової конференції «Музейна експозиція – актуальні виклики сучасності. Поєднання інноваційних та традиційних форм роботи» (Рівне, 4 жовтня, 2023 р.)*. Рівне, 40–42.

театру ім. М. Старицького. Написав низку картин, окремі з них ілюструвалися у львівському журналі «Світ» та виставках. У 1920-ті роки долучився до роботи Гуртка діячів українського мистецтва у Львові, який очолив український політичний і культурний діяч, міністр освіти періоду Директорії, художник Петро Холодний. У 1933 р. переїхав до Рівного, де працював у початковій українській школі, у 1937/1938 н. р. – у ремісничій школі. У радянський період учительював у Рівному. З початком німецько-радянської війни обіймав посаду директора Рівненського міського музею (серпень–грудень 1941 р.), згодом працював у рівненській професійній школі. Подальша доля – невідома (Добровичинська, 2023b, с. 40–42).

Добровичська, В., Ленартович, О. (2024). Українська навчальна література в освітньому просторі Волинського воєводства (1921–1939 рр.). *Східноєвропейський історичний вісник*, 30, 94–105.

ДАВО: Державний архів Волинської області, ф. 4666, оп. 2, спр. 2186, 84 арк.

ДАРО: Державний архів Рівненської області, ф. 30, оп. 20, спр. 842, 98 арк.

Огієнко, І. (1935, квітень). Національна освіта й наші завдання. *Наша культура*, 3.

Скакальська, І. Б. (2012). *Українська еліта Волині першої половини ХХ ст.: нариси життя та діяльності*. Тернопіль.

Скакальська, І. (2023). Моделі формування та праця української еліти Західної Волині (1921–1939). В І. Соляр (відп. ред.), *Українська еліта у другій половині ХІХ – на початку ХХІ століття: особливості формування, трансформація уявлень, інтелектуальний потенціал. Західні землі*. Львів, 309–318.

ЦДІАЛ України: Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф. 206, оп. 1, спр. 42, 7 арк.

Ясінчук, Л. (1931). *50 літ Рідної школи (1881–1931)*. Львів.

REFERENCES

Bilavych, H., Savchuk, B. (1999). *Tovarystvo «Ridna shkola» (1881–1939 rr.)*. Ivano-Frankivsk (in Ukrainian).

Hutsuliak, M. (1976). *Pro blyzke zdaleka. Rivnenska ukrainska himnaziia 1923–1939 rr.* Vancouver (in Ukrainian).

Hutsuliak, E. (2009). *Moia dereviana valizka. Spomyny*. Rivne (in Ukrainian).

Davydiuk, R. P. (2016). *Ukrainska politychna emihratsiia v Polshchi: sklad, struktura, hromadsko-politychni praktyky na terytorii Volynskoho voievodstva*. Lviv; Rivne (in Ukrainian).

Dobrochynska, V. (2016). *Rivnenska ukrainska himnaziia (1921–1939 rr.): kulturno-osvitnii fenomen na tli doby*. Rivne (in Ukrainian).

Dobrochynska, V. (2017). Hrani zhyttia ta diialnosti Romana Ishchuka (1881–1979 rr.). *Aktualni problemy viichyznianoï ta vsesvitnoï istorii: zbirnyk naukovykh prats*, 29. Rivne, 65–70 (in Ukrainian).

Dobrochynska, V. (2023a). Halychany v kulturno-osvitnomu zhytti Rivnoho (1921–1939 rr.). In O. V. Dobrzhanskyi (Ed.), *XIII Bukovynska mizhnarodna istoryko-kraieznavcha konferentsiia. Tezy dopovidei (Chernivtsi, 27–28 zhovtnia 2023 r.)*. Chernivtsi: Tekhnodruk, 106–108 (in Ukrainian).

Dobrochynska, V. (2023b). (Ne)vidomyi Karlo Kostyrko (1888–?): mytets, pedahoh, uporiadnyk ekspozytsii Rivnenskoho miskoho muzeiu u period natsyystskoi okupatsii. In O. Bulyha, O. Yaremchuk, & O. Morozova (Comps.), *Naukovi zapysky Rivnenskoho oblasnoho kraieznavchoho muzeiu: zbirnyk naukovykh prats (Vyp. 21: materialy naukovoi konferentsii «Muzeina ekspozytsiia – aktualni vyklyky suchasnosti. Poiednannia innovatsiinykh ta tradytsiinykh form roboty» (Rivne, 4 zhovtnia, 2023 r.)*. Rivne, 40–42 (in Ukrainian).

Dobrochynska, V., & Lenartovych, O. (2024). *Ukrainska navchalna literatura v osvitnomu prostori Volynskoho voievodstva (1921–1939 rr.)*. *Skhidnoevropeyskyi istorychnyi visnyk*, 30, 94–105 (in Ukrainian).

Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti, f. 4666, op. 2, spr. 2186, 84 ark. (in Polish).

Derzhavnyi arkhiv Rivnenskoi oblasti, f. 30, op. 20, spr. 842, 98 ark. (in Polish).

Ohienko, I. (1935, Kvitnen). Natsionalna osvita y nashi zavdannia. *Nasha kultura*, 3 (in Ukrainian).

Skakalska, I. B. (2012). *Ukrainska elita Volyni pershoi polovyny XX st.: narysy zhyttia ta diialnosti*. Ternopil (in Ukrainian).

Skakalska, I. (2023). Modeli formuvannia ta pratsia ukrainskoi elity Zakhidnoi Volyni (1921–1939). In I. Soliar (Ed.), *Ukrainska elita u druii polovyni XIX – na pochatku XXI stolittia: osoblyvosti formuvannia, transformatsiia uiavlen, intelektualnyi potentsial. Zakhidni zemli*. Lviv, 309–318 (in Ukrainian).

Tsentrалnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Lviv, f. 206, op. 1, spr. 42, 7 ark. (in Ukrainian).

Yasynchuk, L. (1931). *50 lit Ridnoi shkoly (1881–1931)*. Lviv (in Ukrainian).

Valentyna DOBROCHYNSKA

Ph.D in Historical Sciences

Associate Professor of the Department of History of Ukraine

of the Rivne State University of Humanities

ResearcherID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/ISV-4600-2023>

Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=58682339800>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6625-5108>

e-mail: dobrochynskav@gmail.com

UKRAINIAN GALICIAN INTELLIGENTSIA IN THE SCHOOL EDUCATION OF VOLYN VOIVODESHIP (1921–1939)

The activity of the Ukrainian Galician intelligentsia in Volyn schooling during the interwar period has been highlighted. The life paths of Galicians who, due to various circumstances and realities of human existence, found themselves outside their region and merged into the environment of the local intelligentsia of the Volyn voivodeship have been reconstructed. Unknown and little-known facts about the life and activities of Galician figures in the field of education have been revealed. A collective portrait of the Galicians has been analyzed, which made it possible to highlight their active participation in the national liberation struggle of the Ukrainian people. This, in turn, determined their worldview and methods of self-organization in the Second Polish-Lithuanian Commonwealth, and under subsequent political regimes. It has been established that representatives of the Ukrainian Galician intelligentsia had a high educational and professional level and worked mainly in the field of Ukrainian private schooling, both primary and secondary. Attention has been focused on the functioning of the Rivne Ukrainian Private Gymnasium one of the largest institutions of national education in terms of the number of students and teachers, where about a third of the teaching staff were from Eastern Galicia.

It is also has been noted that some Galician figures who were not directly involved in pedagogical activities contributed to cultural and educational work and medical practice within the Ukrainian school system in the Volyn Voivodeship. Emphasis has been placed on the interaction and cultural influences of the Ukrainian Galician intelligentsia, Ukrainian political emigrants, local Volyn intelligentsia, and representatives of other ethnic Ukrainian lands in Volyn schooling, who fought to preserve national identity and resisted assimilationist pressures within the educational process of the interwar period.

Key words: Second Polish-Lithuanian Commonwealth, Volyn Voivodeship, Ukrainian Galician intelligentsia, national consciousness, education, schooling, teacher.

Стаття: надійшла до редакції 16.06.2025

прийнята до друку 29.08.2025

Марина ДЕМЕДЮК

*кандидат філологічних наук
старший науковий співробітник відділу української літератури
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4415-002X>
e-mail: mdemediuk@gmail.com*

**«В СОРОК ПЕРВОМУ В ЛУЦКУЙ ТЮРМИ ПОБИЛИ»:
ФОЛЬКЛОРНИЙ НАРАТИВ ПРО РОЗСТРІЛИ В'ЯЗНІВ
У ЧЕРВНІ 1941 РОКУ ЯК ФІКСАЦІЯ ЗЛОЧИНУ
РАДЯНСЬКОЇ ТОТАЛІТАРНОЇ СИСТЕМИ В ПАМ'ЯТІ НАРОДУ**

Досліджено відображення в усноісторичних оповідях трагедії масових розстрілів у Луцькій тюрмі в червні 1941 р., здійснених НКВС напередодні вступу у Луцьк німецьких військ. Проаналізовано сюжетно-мотивний фонд фольклорних наративів на історичну тематику, записаних у Маневицькому р-ні Волинської області. Наголошено, що сюжети автобіографічних меморатів відображають не лише сам злочин тоталітарного режиму, а і його вплив на пам'ять про події Другої світової війни на Волинському Поліссі. Доведено, що оповіді про Луцьку тюрму тісно пов'язані з наративами про національно-визвольний рух на Волинському Поліссі, адже серед жертв були діячі ОУН, інтелігенція та очільники просвітянських організацій краю.

Простежено основні етапи фольклоризації текстів про масові розстріли українців під час Другої світової війни. Висвітлено роль фольклорних наративів у збереженні пам'яті про розстріли та їхній зв'язок із національною ідентичністю українців. Зазначено, що оповідання-спогади і перекази акцентують увагу на жорстокості розправи, її символічному значенні та подальшій боротьбі вцілілих за незалежність України. Особливу увагу приділено мотивам чудесного порятунку, співпраці частини українців із німецькою адміністрацією після злочинів НКВС та спробам пояснення трагедії крізь призму народної пам'яті про масові страти.

Зауважено, що низка сюжетів демонструє, що репресії радянської влади стали каталізатором зростання національного руху. Акцентовано на важливості фольклорних свідчень у відновленні історичної справедливості та вивченні репресивних практик радянського тоталітарного режиму.

Ключові слова: фольклорні наративи, усна історія, сюжетно-мотивна основа, Друга світова війна, масові розстріли, визвольний рух, репресії.

В історії боротьби українців за самостійну державу, власну мову і можливість самоствердження як етносу чимало трагічних сторінок. Найбільше випробувань, напевно, випало на долю діячів українського національно-визвольного руху у ХХ ст. Якщо жителі Наддніпрянщини, що знаходилася під радянською владою усе міжвоєннє, зазнали нелюдського геноциду голодом і масовими репресіями, то українці у складі Другої Речі Посполитої мали можливість хоча б певним чином реалізовувати

свої прагнення до самоствердження як етнічної спільноти зі своєю ідентичністю, мовою та культурною пам'яттю. Чималу роль у цьому відіграла діяльність громадських товариств, читалень «Просвіти».

Оповіді про Луцьку тюрму тісно пов'язані з пам'яттю про культурно-просвітницькі та націоналістичні осередки у селах, згадки про існування яких є мотивами низки наративів. Саме з організації сільських осередків національно свідомої молоді, читалень, відкриття народних домів розпочинається формування того кістяка, з якого пізніше вийшли діячі Української повстанської армії (УПА). Арешти активних членів сільських осередків «Просвіти» Волинського Полісся та їхня трагічна загибель у Луцькій тюрмі на довгі десятиліття стали для населення краю ілюстрацією справжніх намірів нової влади з винищення усього, що близьке серцю і прагненням українців. Трагічні події, що відбувалися на території колишнього монастиря Святої Бригіди із приходом «перших советів», ознаменували першу хвилю репресій комуністичної влади, застосовану супроти мешканців сіл та містечок Волинської області. Кульмінацією терору стала розстрільна акція, яку здійснили органи Народного комісаріату внутрішніх справ (НКВС) у червні 1941 р., убивши в'язнів Луцької тюрми.

Із відновленням незалежності тема викриття та дослідження радянських репресій актуалізується. Оскільки ще живі поодинокі свідки тих трагічних сторінок в історії краю, то стають можливими не лише студії, засновані на аналізі архівних джерел чи документальних свідчень, але й усноісторичні наративи, зафіксовані від очевидців. Масові розстріли в Луцьку у червні 1941 р. стали темою розвідок дослідників історії західних областей України: Юрія Киричука (Киричук, 2002), Григорія Бальбузи (Бальбуза, 2008), Володимира Данилюка (Данилюк, 1995), Івана Кобриновича (Кобринович, 2008), Богдана Зека (Зек, 2017) та інших, однак проблематика ще далека від вичерпання, а відлуння трагедії потребує ґрунтовних студій. До чергової річниці трагедії видано колективну монографію «Радянські репресії в Західній Україні у 1939–1953 рр. До 80-річчя розстрілів у Луцькій в'язниці». Окремі аспекти висвітлено також у науково-публіцистичних публікаціях істориків і краєзнавців Волині Оксани Коваленко (Коваленко, 2017), Лесі Бондарук (Бондарук, 2011), Богдана Зека (Зек, 2023), що з'явилися в останні роки на сторінках регіональних онлайн-медіаресурсів. Персоналізований погляд на події червня 1941 р. пропонують автобіографічні наративи Миколи Куделя – колишнього в'язня Луцької тюрми, якому дивом вдалося вижити після розстрілу (Куделя, 1998; Куделя, 2001), а також олітературнених споминів, опублікованих в еміграції у збірнику «Літопис Волині» (Присяжнюк, 1953; Долинський, 1953; Петрошук, 1991).

Мета статті – конструювання образу Луцької тюрми за допомогою аналізу основних сюжетно-тематичних блоків усноісторичних наративів про масові розстріли в'язнів, що здійснені в червні 1941 р. Джерельною базою дослідження слугують усні оповідання та перекази про події Другої світової війни, які авторка зафіксувала під час індивідуальних фольклорно-етнографічних експедицій упродовж 2018–2024 рр. у Маневицькому районі (тепер – частина Камінь-Каширського та Луцького р-нів) Волинської обл. З-поміж свідчень мешканців Волинського Полісся особливо цінними є спогади родичів в'язнів, які брали безпосередню участь у впізнанні вбитих, що організувала нацистська адміністрація після відходу з Луцька радянських військ.

Розглядаючи сюжетно-мотивну основу текстів про розстріли у Луцькій тюрмі, варто насамперед звернутися до аналізу текстів, які пояснюють значення для спільноти краю в'язнів, розстріляних у червні 1941 р. Так, арешт і подальший розстріл

односельчан оповідачі тлумачили як втрату для національного руху, масштаб якої неможливо оцінити адекватно: «Нима тих главних, що їх у тюрмі побили. Ото були хлопці. Ото були здоровії, хорошії, крепкії і хотіли Україну. Вони всі зв'язані були з Львовом» (Інтерв'ю-1); «То вже приходили такі молодші як батько муй. Батька вже ж ни було, але мати хату їм одпустила ті комнати, і вже вони там чоловік п'ять прийдуть і книжкі там читають» (Інтерв'ю-2). Існування в селах Волинського Полісся національних осередків, їхній зв'язок із активними діячами Львівщини зафіксовано й у фольклорному наративі. Оповідуючи про загибель батька, респондентка із с. Хреськ наголосила, що формування його як національно свідомого діяча спричинилося контактами із Львовом, адже батько «вчився там на сапожніка» (Інтерв'ю-7). Львів у наративах ототожнено із середовищем, де якраз і формувалася національна свідомість, а вже звідси поширилася на решту Західної України: «А він у Львови вчився три рокі на сапожніка. Ди й він приїжджав, да й йому хлопці листовкі давали якісь, зошити да книжкі. І він тут організував симнадцїть хлопців. І вони так увечери запнут гікна в туй хати кала школи. Співали пісні українскїї, вирші розказували» (Інтерв'ю-7).

Образ Луцької тюрми проходив наскрізно в оповідах про формування повстанського руху в селах Волинського Полісся. Розстріляні в'язні часто були батьками чи вчителями майбутніх хлопців-вояків УПА. Звідси й актуалізація теми розстрілів у наративах. Так, нерідко оповідь про діячів повстанського руху респонденти починали зі слів, що батька чи брата майбутнього повстанця вбили в луцькій тюрмі: «Був Йосип Баюн, Тарас, Яков тих Чижових. То вони їх всіх і повтягали. Вони і збирали ту організацію, вони їх і повтягали в ту бандеровщину. Вже по троє по четверо дітей в їх було. То ціх схватили зразу ото в тюрму. А ці молодші вже як стала війна, як стали забирати на фронти, то вони пошли в ліс» (Інтерв'ю-1). Повсюдно оповідачі акцентували на чітко спрямованих діях «саветів» проти політично активної молоді Волинського Полісся: «Він відно якоюсь політікою займався, бо як пришла саветська власть, його забрали і посадили в тюрму. Він в тюрмі вмер» (Інтерв'ю-7).

Низка сюжетів зосереджена навколо обставин потрапляння в тюрму. Так, тут центральним є образ «парахода», яким із Луцька приїжджають енкаведисти зі списком тих, хто підлягав арешту за націоналістичні ідеї: «А цьо вже мого свікра. Приїхав параход Стиром з Луцька. Поставили там для Руцаїхи пуд гривою того парахода. Да вилизло повне сило міліції да окружили сило, ди й давай виводити з хатей чоловіків. Бо в їх якісь найшли тиї документи, шо вони борються за Україну. Хтось подбривав їх. Найшли вони тиї документи. І вони тих людей позабирали. Тринадцїть чоловік. І їх повизли тим параходом і в тюрму посадили. Там вони їх і вибили» (Інтерв'ю-1); «Тож як тоди. Погрузили їх усіх в Луцьк в тюрму. На баржу на Стир і повизли ціх людей у Луцьк. І там у тому коло замка Любарта, там була тюрма. Їх там у тій тюрмі тримали» (Інтерв'ю-4). Тут ключовим є наголос оповідачів на дієсловах «забрали», «окружили», «посадили», що акцентує на протиправності дій «саветів» та підсилює зображення каральних органів як частинки великої тоталітарної системи. Наголос на ворожості радянської системи до усього, основою чого є етнічна окремішність і протидія системі, повсюдно присутній у наративі: «Я знаю, шо рускії в тюрму брали. Були там і наши, і полякі, які йшли проти саветів. Ті, які там осталися, то в сорок першому роци всіх їх там повбивали. Їх же не випустили з тюрми. Нашії вже савети, шоб їх не випустити з тюрми, то унічтожили всю тюрму» (Інтерв'ю-12); «Там ту Луцьку тюрму й розбили. Як війна почалася. З Яблоньки забрали їдного чоловіка: чи

то поляка, чи то жинка в його полячка була» (Інтерв'ю-10). Тут важлива констатація «які йшли проти саветів», що зрівнювала у становищі в'язнів українців і поляків, які боролися кожен за свободу своєї держави.

Прикметно, що частина в'язнів потрапили в Луцьку тюрму повторно, адже відбували покарання ще «за Польщи». Оповідачі зауважили, що влада Речі Посполитої була гуманнішою від «советських визволителів»: «Сімнадцять душ з нашого сила. Молоді всі хлопці. Організували, щоб була Вкраїна, а саветам це не навилоса, що Ви Вкраїни хочете. То полякі випустили і сказали “Іди з Богом”, таяк поняли, що невинни. Він нікого не вбив, нічо» (Інтерв'ю-7).

Описи вбивств здебільшого представлені наративами у формі переказів зі слів очевидців, які вижили під час розстрілів, чи на основі чуток, які сформувалися в стійкі фольклорні мотиви: передчуття наступу німців, зганяння в'язнів на подвір'я тюрми, використання для вбивства усієї наявної зброї, скидання тіл у загальну яму та ін. Так, надзвичайно продуктивним є мотив, коли українців розстрілювали не лише енкаведисти чоловіки, але й жінки-комуністки: «І потом їх розстріляли. І при чом розстрілювали навіть жінки були такі» (Інтерв'ю-11). Поява сюжету «в'язнів розстрілює жидівка з пульмьотом» може бути потрактована як небажанням асоціювати вбивства з українцями на службі радянській системі, яка не для всіх респондентів постає як ворожа, так і необхідністю виправдати злочини українців-учасників допоміжної поліції стосовно єврейської громади: «Вибили. Якась жидівка з пулімьота стріяла. От таке було» (Інтерв'ю-3); «Ту тюрму розстріляли. Татяк будто савети розстріляли. Жидівка була з пулімьотом їх розстрілювала» (Інтерв'ю-4). Тут відчутно впливи як нацистської політики антисемітизму, так і антисемітські тенденції у радянську епоху.

Поширений сюжет – опис впізнавання вбитих, організований німецькою владою влітку 1941 р. Викриття звірств «саветів» мало, на думку німців, закріпити прихильність українців до нової окупаційної адміністрації. Дозволивши вшанувати невинно закатованих, поставити пам'ятні хрести і провести заупокійну панахиду, німці, як вважали респонденти, легітимізували українців як етнічну спільноту. Жахливі картини вбитих зафіксовані у фольклорній пам'яті і є суголосними з зображенням інших масових страт (вбивств євреїв, поховання померлих від голоду тощо). Співзвучним із тематикою багатьох оповідань про загибель повстанців є продуктивний у наративах про розстріли 1941 р. мотив неможливості гідно оплакати, впізнати родичів. Влаштоване німецькою владою «впізнавання» вбитих для родичів в'язнів не принесло бажаного полепшення, адже забрати тіла загиблих не було можливості: «[А Ваша мати чи Ви на впізнання в Луцьку тюрму їздили?] Я їздила. Но там уже як відкрилася свобода, що німець пришов, то показували кілька ямок, кілька там людей позакопаних було. А що вже, вони позакопани. У тюрмі водили нас показували. Там зара двадцять другого червня всіди одправа. Німець освободив би кеб чуть раній захопив тюрму. Він тюрми освободжав, але вони поспішили, вибили до німця» (Інтерв'ю-7). Центральним у низці текстів є зображення жаху від побаченого. Образи землі, що ворухиться від трупів, а також крові, яка просочується крізь землю, квінтесенція звірств радянської системи: «Тут у Луцькій тюрми побили всіх савети ті, що так кров річкою тикла» (Інтерв'ю-12). Звірства плумачено настільки протиприродними, що навіть земля не приймає і намагається викрити злочин: «Їздили взнавати. Їх згортали бульдозерами, копали ямки такі вилікі. І засипали. Ше й вапном пиришипали. І казали, що й ни робили, то сочилося з тих ямок з тих людей» (Інтерв'ю-1). Жах від побаченого підсилено дієслівними

конструкціями з ключовими словами «стріляли», «били»: «Бо то ж стріляли просто зверху і зверху гранати кідали. Били поголовно всіх. То ж то три з половиною тисячі вибили» (Інтерв'ю-8). Отож типовою фольклорною формулою, використаною в оповідях про часові страти, є фраза «земля ворушилася»: «Ди й каже, прийшов їдин з Чоториська чоловік, був зверху. Каже, земля тако ворушилася, а він був зверху да втік» (Інтерв'ю-9). Прикметно, що ця ж стійка словосполучка використана у зображенні масових поховань вбитих євреїв: «Там їх кідали живйом і стріляли, і били. То казали: зимля там ворушилася, довго кров з тої гірки сочилася. Добрі люде були тії євреї» (Інтерв'ю-13), а також місць, куди енкаведисти скидали тіла закатованих українських повстанців: «Маїш щастє з-за того чоловіка, шо я з їм знакоми, шо ти оставса. Ходи я покажу. То як привів до теї ями: тії живії, тії вбити. Зимля ворушитса» (Інтерв'ю-5).

Центральний мотив низки текстів – чудесне врятування жертв розстрілу та їхня подальша співпраця із німцями, відхід у ліс і підпільна боротьба за незалежну Україну. Нерідко оповідь про повстанця починалася із фрази, що героєві вдалося вижити під час розстрілів: «Він був в луцькій тюрмі. Я ни знаю, за шо він був. Факт того, шо його розстрілювали, але не розстріляли, і він вернувся і став комендантом колковської поліції» (Інтерв'ю-6). Співпраця з німецькою адміністрацією потрактована як цілком раціональний логічний вибір: «І цьой таяк би дядько остався чудом живий. Двох і ше їден. І він вже як пришли німці і остався живий, то куди він пуйде? До німців» (Інтерв'ю-1). Звідси також своєрідне виправдання участі поліцаїв у масових страдах євреїв усупереч загальній спрямованості на засудження вбивства, незалежно від етнічної маркованості. Те, що українські націоналісти доєдналися до німецької допоміжної поліції та брали участь у розстрілі євреїв, на думку оповідачів, було не лише з примусу, але й як відплата за розстріли у Луцькій в'язниці в 1941 р.

Замовчування злочину радянською владою в наступні пів століття лише ятрило незагоєну рану. Визнання й оприлюднення імен жертв спричинило нову хвилю актуалізації наративів про тортури і розстріли у Луцькій в'язниці. Важливу роль у цьому відіграла також можливість відновлення пам'ятних хрестів, стел із іменами загиблих безпосередньо на місці страти, а також пам'ятників у селах Волині. Значущість для родичів цих кроків повсюдно наголошена й у наративах: «Там вони їх і вибили. І ништо ни вирнувся. Ото цьо вони там на памітнику. Ото тільки їх було» (Інтерв'ю-1). Вказані місця пам'яті стають важливим об'єктом для громад, який оприявнював злочин «советів» поряд із злочинами, які скоїли нацисти. Таким чином констатовано, що дії обох тоталітарних режимів суперечили ідеї становлення України як незалежної держави.

Отже, трагічна сторінка в історії краю, не зважаючи на заборону розголосу в радянський час, не залишилася забутою завдяки спогадам нечисленних свідків злочину, яким вдалося врятуватися з кривавого місива. Суголосні з меморатами безпосередніх учасників усні свідчення мешканців Волинського Полісся, у яких є не лише змалювання трагічних сторінок загибелі односельців, але й спроба дошукатися причин трагедії та її впливу на подальші історичні події. Упродовж 23–24 червня 1941 р. у м. Луцьк у колишньому монастирі чину Святої Бриґіди, який перетворений на військову управу і в'язницю ще в часи Російської імперії, зреалізовано один із наймасовіших злочинів радянського тоталітаризму на Волині. За кілька днів до вступу німецької армії загони НКВС розстріляли майже 3000 в'язнів, серед яких були активісти Організації українських націоналістів, священники, місцева інтелігенція. Ці події

стали частиною усної історичної наративи мешканців Волинського Полісся, із часом оформившись у стійкі сюжетно-мотивні блоки.

Підсумовуючи огляд сюжетно-мотивного наповнення фольклорних наративів про розстріли в Луцькій тюрмі у 1941 р., варто зазначити, що ключовими в традиції стали теми протиприродності масової страти, поодинокі врятування та подальша доля в'язнів, жаль із приводу неможливості гідно поховати й оплакати загиблих. Наголошено, що пам'ять про звірства тоталітарного радянського режиму живе в народній пам'яті та актуалізується поруч із згадками про діяльність повстанського визвольного руху 1940–1950-х років.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Бальбуза, Г. (2008). Трагедія в'язнів Луцької в'язниці у червні 1941 року. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»* (№ 612: Держава та армія), 152–158.

Бондарук, Л. (2011). *Знищення в'язнів у Луцькій тюрмі. 70 років бійні НКВД*. <https://www.istpravda.com.ua/articles/2011/07/20/46167/>

Данилюк, В. (1995). *Вірити занадто боляче... Волинь: хроніка подій 1939–1944 років*. Луцьк: Ініціал.

Долинський, Л. (1953). Похорон у Луцьку. *Літопис Волині*, 1, 71–74.

Зек, Б. (2017). *Луцьк у роки нацистської окупації (1941–1944)*. Луцьк: Вежа-Друк.

Зек, Б. (2023). *Луцька тюрма: що відбувалося за мурами під час окупації*. <https://history.rayon.in.ua/topics/610093-lutska-tyurma-shcho-vidbuvalosya-za-murami-pid-chas-nimetskoj-okupatsii>

Інтерв'ю-1: Інтерв'ю М. Демедюк з Водько Євдокією Гордіївною, 1932 р. н., записане у с. Хряськ Маневицького р-ну Волинської обл. 8 серпня 2018 р. *Архів автора*.

Інтерв'ю-2: Інтерв'ю М. Демедюк з Горбачем Олександром Васильовичем, 1930 р. н., записане у с. Ситниця Маневицького р-ну Волинської обл. 19 серпня 2019 р. *Архів автора*.

Інтерв'ю-3: Інтерв'ю М. Демедюк з Захарчуком Дмитром Петровичем, 1940 р. н., записане у с. Новосілки (хутір Ковлі) Маневицького р-ну Волинської обл. 25 серпня 2019 р. *Архів автора*.

Інтерв'ю-4: Інтерв'ю М. Демедюк з Іллюком Василем Васильовичем, 1932 р. н., записане у с. Мала Осниця Маневицького р-ну Волинської обл. 22 серпня 2019 р. *Архів автора*.

Інтерв'ю-5: Інтерв'ю М. Демедюк з Киришко Феодосією Андріївною, 1936 р. н., записане у с. Підгаття Маневицького р-ну Волинської обл. 9 серпня 2020 р. *Архів автора*.

Інтерв'ю-6: Інтерв'ю М. Демедюк з Мосійчуком Петром Трифоновичем, 1931 р. н., записане у сел. Колки Маневицького р-ну Волинської обл. 22 липня 2018 р. *Архів автора*.

Інтерв'ю-7: Інтерв'ю М. Демедюк з Пугач Уляною Тарасівною, 1933 р. н., записане у с. Хряськ Маневицького р-ну Волинської обл. 9 серпня 2018 р. *Архів автора*.

Інтерв'ю-8: Інтерв'ю М. Демедюк з Харківським Мусієм Романовичем, 1931 р. н., записане у с. Розничі Маневицького р-ну Волинської обл. 24 липня 2018 р. *Архів автора*.

Інтерв'ю-9: Інтерв'ю М. Демедюк з Хомич Ганною Іларіонівною, 1934 р. н., записане у с. Кукли Маневицького р-ну Волинської обл. 17 липня 2023 р. *Архів автора.*

Інтерв'ю-10: Інтерв'ю М. Демедюк з Хом'яком Василем Петровичем, 1931 р. н., записане у с. Велика Яблунька Маневицького р-ну Волинської обл. 2 серпня 2024 р. *Архів автора.*

Інтерв'ю-11: Інтерв'ю М. Демедюк з Чех Лідією Йосипівною, 1949 р. н., записане у с. Цміни Маневицького р-ну Волинської обл. 4 серпня 2020 р. *Архів автора.*

Інтерв'ю-12: Інтерв'ю М. Демедюк з Шоломом Павлом Павловичем, 1933 р. н., записане у с. Кам'януха Маневицького р-ну Волинської обл. 7 серпня 2022 р. *Архів автора.*

Інтерв'ю-13: Інтерв'ю М. Демедюк з Якібчуком Володимором Феодосійовичем, 1934 р. н., записане у с. Колодії Маневицького р-ну Волинської обл. 22 серпня 2022 р. *Архів автора.*

Киричук, Ю. (2002). Радянський терор 1939–1941 рр. В В. А. Смолій (відп. ред.), *Політичний терор і тероризм в Україні XIX–XX ст.: історичні нариси*. Київ: Наукова думка, 548–566.

Кобринович, І. (2008). Організація та діяльність репресивно-каральної системи більшовизму на Волині у 1939–1941 рр. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»* (№ 612: Держава та армія), 148–152.

Коваленко, О. (2017). *Трагедія Луцька: через 76 років знайшли останки понад 100 жертв НКВС*. <http://bbc.com/ukrainian/features-40384488>

Куделя, М. (1998). Пекло біля замку Любарта. В М. Куделя, *Кобзар у моєму житті: спогади з недавнього минулого*. Луцьк.

Куделя, М. (2001). *Під мурами Луцької тюрми: спогади колишнього в'язня*. Луцьк: Надстир'я.

Петрошук, О. (1991, 20 листопада). В оковах смерті: спомини з Луцької тюрми. *Народна трибуна*.

Присяжнюк, Т. (1953). Масові вбивства у Луцьку. *Літопис Волині, 1*, 65–70.

REFERENCES

Balbuza, H. (2008). Trahediia viazniv Lutskoj viaznytsi u chervni 1941 roku. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnikha»* (№ 612: Derzhava ta armiia), 152–158 (in Ukrainian).

Bondaruk, L. (2011). *Znyshchennia viazniv u Luts'kii tiumi. 70 rokiv biini NKVD*. <https://www.istpravda.com.ua/articles/2011/07/20/46167/> (in Ukrainian).

Danyliuk, V. (1995). *Viryty zanadto boliache... Volyn: khronika podii 1939–1944 rokiv*. Lutsk: Initsial (in Ukrainian).

Dolynskiy, L. (1953). Pokhoron u Luts'ku. *Litopys Volyni, 1*, 71–74 (in Ukrainian).

Zek, B. (2017). *Lutsk u roky natsyst's'koi okupatsii (1941–1944)*. Lutsk: Vezha-Druk (in Ukrainian).

Zek, B. (2023). *Lutska tiumra: shcho vidbuvalosia za muramy pid chas okupatsii*. <https://history.rayon.in.ua/topics/610093-lutska-tyurma-shcho-vidbuvalosya-za-murami-pid-chas-nimets'koi-okupatsii> (in Ukrainian).

Interviu M. Demediuk z Vodko Yevdokiieiu Hordiivnoiu, 1932 r. n., zapysane u s. Khriask Manevytskoho r-nu Volynskoi obl. 8 serpnia 2018 r. [Interview]. *Arkhiv avtora* (in Ukrainian).

Interviu M. Demediuk z Horbachem Oleksandrom Vasylovychem, 1930 r. n., zapysane u s. Sytnytsia Manevytskoho r-nu Volynskoi obl. 19 serpnia 2019 r. [Interview]. *Arkhiv avtora* (in Ukrainian).

Interviu M. Demediuk z Zakharchukom Dmytrom Petrovychem, 1940 r. n., zapysane u s. Novosilky (khutir Kovli) Manevytskoho r-nu Volynskoi obl. 25 serpnia 2019 r. [Interview]. *Arkhiv avtora* (in Ukrainian).

Interviu M. Demediuk z Illiukom Vasylem Vasylovychem, 1932 r. n., zapysane u s. Mala Osnytsia Manevytskoho r-nu Volynskoi obl. 22 serpnia 2019 r. [Interview]. *Arkhiv avtora* (in Ukrainian).

Interviu M. Demediuk z Kyrushko Feodosiieiu Andriivnoiu, 1936 r. n., zapysane u s. Pidhattia Manevytskoho r-nu Volynskoi obl. 9 serpnia 2020 r. [Interview]. *Arkhiv avtora* (in Ukrainian).

Interviu M. Demediuk z Mosiichukom Petrom Tryfonovychem, 1931 r. n., zapysane u sel. Kolky Manevytskoho r-nu Volynskoi obl. 22 lypnia 2018 r. [Interview]. *Arkhiv avtora* (in Ukrainian).

Interviu M. Demediuk z Puhach Ulianoiu Tarasivnoiu, 1933 r. n., zapysane u s. Khriask Manevytskoho r-nu Volynskoi obl. 9 serpnia 2018 r. [Interview]. *Arkhiv avtora* (in Ukrainian).

Interviu M. Demediuk z Kharkivskym Musiiem Romanovychem, 1931 r. n., zapysane u s. Roznychi Manevytskoho r-nu Volynskoi obl. 24 lypnia 2018 r. [Interview]. *Arkhiv avtora* (in Ukrainian).

Interviu M. Demediuk z Khomych Hannoiu Ilarionivnoiu, 1934 r. n., zapysane u s. Kukly Manevytskoho r-nu Volynskoi obl. 17 lypnia 2023 r. [Interview]. *Arkhiv avtora* (in Ukrainian).

Interviu M. Demediuk z Khomiakom Vasylem Petrovychem, 1931 r. n., zapysane u s. Velyka Yablunka Manevytskoho r-nu Volynskoi obl. 2 serpnia 2024 r. [Interview]. *Arkhiv avtora* (in Ukrainian).

Interviu M. Demediuk z Chekh Lidiieiu Yosypivnoiu, 1949 r. n., zapysane u s. Tsmyny Manevytskoho r-nu Volynskoi obl. 4 serpnia 2020 r. [Interview]. *Arkhiv avtora* (in Ukrainian).

Interviu M. Demediuk z Sholomom Pavlom Pavlovychem, 1933 r. n., zapysane u s. Kamianukha Manevytskoho r-nu Volynskoi obl. 7 serpnia 2022 r. [Interview]. *Arkhiv avtora* (in Ukrainian).

Interviu M. Demediuk z Yakibchukom Volodymorom Feodosiiovychem, 1934 r. n., zapysane u s. Kolodii Manevytskoho r-nu Volynskoi obl. 22 serpnia 2022 r. [Interview]. *Arkhiv avtora* (in Ukrainian).

Kyrychuk, Yu. (2002). Radianskyi teror 1939–1941 rr. In V. A. Smolii (Ed.), *Politychnyi teror i terorizm v Ukraini XIX–XX st.: istorychni narysy*. Kyiv: Naukova dumka, 548–566 (in Ukrainian).

Kobrynovych, I. (2008). Orhanizatsiia ta diialnist represyvno-karalnoi systemy bilshovyizmu na Volyni u 1939–1941 rr. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politehnika»* (№ 612: Derzhava ta armii), 148–152 (in Ukrainian).

Kovalenko, O. (2017). *Trahediia Lutska: cherez 76 rokiv znaishly ostanky ponad 100 zhertv NKVS*. <http://bbc.com/ukrainian/features-40384488> (in Ukrainian).

Kudelia, M. (1998). Peklo bilia zamku Liubarta. In M. Kudelia, *Kobzar u moiemu zhytti: spohady z nedavnoho mynuloho*. Lutsk (in Ukrainian).

Kudelia, M. (2001). *Pid muramy Lutskoi tiurmy: spohady kolyshnoho viaznia*. Lutsk: Nadstyria (in Ukrainian).

Petroshchuk, O. (1991, Lystopad 20). V okovakh smerty: spomyny z Lutskoi tiurmy. *Narodna trybuna* (in Ukrainian).

Prysiazhniuk, T. (1953). Masovi vbyvstva u Lutsku. *Litopys Volyni*, 1, 65–70 (in Ukrainian).

Maryna DEMEDYUK

PhD (Philology), researcher

Senior Researcher Fellow of the Department of Ukrainian Literature

I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the NAS of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4415-002X>

e-mail: mdemedyuk@gmail.com

**«IN FORTY ONE IN LUTSK PRISON THEY WERE KILLED»:
A FOLKLORE NARRATIVE ABOUT JUNE 1941 EXECUTIONS
AS A RECORD OF OF THE SOVIET TOTALITARIAN SYSTEM
IN PUBLIC MEMORY**

The proposed article explores the representation of the tragedy of mass executions in Lutsk Prison in June 1941, carried out by the NKVS on the eve of the entry of German troops into Lutsk, in oral historical narratives. The study analyzes the plot-motive structure of folklore narratives on historical themes recorded in the Manevychi district of the Volyn oblast between 2018 and 2024. It is emphasized that the plots of autobiographical memorates reflect not only the crime of the totalitarian regime itself, but also its impact on the memory of World War II events in Volyn Polissia. The study proves that the narratives about Lutsk Prison are closely related to stories about the national liberation movement in Volyn Polissia, as among the victims were OUN activists, intellectuals, and leaders of local cultural organizations.

The key stages of the texts about the mass executions of Ukrainians during World War II that were transformed into folklore are traced. The article highlights the role of folklore narratives in preserving the memory of the executions and their connection to Ukrainian national identity. Memoirs and oral stories emphasize the cruelty of the massacre, its symbolic significance, and the subsequent struggle of the survivors for Ukraine's independence. Special attention is given to motifs of miraculous rescue, the cooperation of some Ukrainians with the German administration after the NKVS crimes, and attempts to interpret the tragedy through the lens of folk memory of mass executions.

A number of plots demonstrate that Soviet repression became a catalyst for the growth of the national movement. The article underlines the importance of folklore testimonies in restoring historical justice and studying the repressive practices of the Soviet totalitarian regime.

Key words: folk narrative, oral history, plot-motive structure, World War II, Lutsk Prison, mass executions, liberation movement, persecution.

Стаття: надійшла до редакції 2.04.2025

прийнята до друку 19.05.2025

Василь ФУТАЛА

*доктор історичних наук, професор
професор кафедри історії України та правознавства
Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка
ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/I-3152-2018>
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2521-4710>
e-mail: vfutala@ukr.net*

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ ОРІЄНТИРИ РУХУ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ (1920–1950-ті РОКИ): УКРАЇНСЬКЕ БАЧЕННЯ

Представлено український погляд на основні принципи, завдання і напрями зовнішньої політики руху українських націоналістів у 1920–1950-х роках, показано тенденції, особливості та повноту вивчення проблеми. Доведено, що першими її дослідниками були учасники національно-визвольної боротьби. Зауважено, що вони порушили такі питання, як: діяльність націоналістичних об'єднань на міжнародному відтинку у міжвоєнну добу, мотиви та мета ситуативного союзу ОУН із гітлерівцями в 1939–1941 рр. і причини переходу Організації до тактики підпільної боротьби, мирні переговори між представниками українського визвольного руху з угорськими та румунськими військово-політичними колами у 1943–1944 рр., історія Української дивізії «Галичина». Наголошено, що автори розглядали зовнішню політику ОУН крізь призму її національно-визвольної концепції. З'ясовано, що історики радянської доби фактично не вивчали цієї проблеми, їхні праці мали суто ідеологічне і пропагандистське спрямування.

Зазначено, що концептуальні підходи представників української діаспори назагал поділяють історики незалежної України. Вказано, що в їхніх працях набула подальшого розвитку низка питань, як-от: зовнішня політика ОУН у міжвоєнний період, тактична співпраця українських націоналістів із німцями у період Другої світової війни, спроба укласти нейтралітет і антинацистську коаліцію з союзниками Німеччини – Угорщиною та Румунією, закордонні рейди УПА у перші повоєнні роки, місце і роль дивізії «Галичина» в боротьбі за українську державність.

Запропоновано рекомендації дослідникам: поглибленого вивчення потребує питання співробітництва ОУН із німецькою військовою розвідкою до 1939 р.; необхідно продовжити аналіз рейду відділів УПА на Захід завдяки залученню до наукового обігу додаткових матеріалів з архівів Словаччини і Чехії; важливо не припиняти роботу над створенням соціального портрету учасників «Великого рейду», що стане вагомим внеском у скарбницю антропологічних досліджень українського визвольного руху. Стверджено, що існує потреба написати узагальнювальну працю, присвячену зовнішньополітичній діяльності українських націоналістів у 1920–1950-х роках.

Ключові слова: історіографічний аналіз, історіографічне джерело, рух українських націоналістів, зовнішня політика, ОУН, УПА, дивізія «Галичина».

Одним із основних напрямів формування стратегії руху українських націоналістів (окрім внутрішньополітичного та військового) був зовнішньополітичний. Вже у міжвоєнний період націоналістичні структури – Українська військова організація (УВО) та Організація українських націоналістів (ОУН) – здійснювали пошук і налагодження співпраці з іноземними урядовими та неурядовими інституціями, окремими політиками, зацікавленими у змінах загальної політичної ситуації у світі. Українські націоналісти прагнули використати існуючу міжнародну кон'юнктуру у власних інтересах і під час Другої світової війни. Українська повстанська армія (УПА) як суб'єкт міжнародної політики вступала у переговори з представниками угорської та румунської армій, польським підпіллям, німецькими військовими чинниками тощо. Це було свідченням того, що рух українських націоналістів упродовж 1920–1950-х років послідовно відстоював ідею державної самостійності України. Науковий інтерес до цього суспільно-політичного феномену виник у повоєнні десятиліття в середовищі української діаспори, але особливо активізувався після 1991 р. у материковій Україні. Створена українськими дослідниками велика кількість тематичних праць потребує історіографічного аналізу задля визначення основних тенденцій і напрямів, здобутків і перспектив вивчення проблеми.

Різні аспекти історіографії наукової проблеми заторкнули Володимир В'ятрович (В'ятрович, 2001, с. 15–22), Олександр Пагіря (Пагіря, 2014а, с. 9–12), Андрій Боляновський (Боляновський, 2000, с. 7–8), Марта Гавришко (Гавришко, 2012, с. 97–98), Петро Потічний (Потічний, 2014, с. 7), Іван Патриляк (Патриляк, 2014) та деякі інші автори, однак узагальнювального дослідження не створено.

Мета статті – здійснити спеціальний комплексний аналіз історіографічних джерел, які розкривають зовнішньополітичні орієнтири руху українських націоналістів у 1920–1950-х роках, з'ясувати ступінь вивчення проблеми, виділити малодосліджені й невивчені питання.

У Радянській Україні історія українського самостійницького руху вивчалася всупереч правилам історичної науки: дослідженням були властиві надмірна ідеологізація, фрагментарність та упередженість. Окрім того, окремі автори на догоду партійним чиновникам зумисне спотворювали історичну дійсність. Головна увага прибічників комуністичної ідеї була зосереджена на критиці світоглядних основ «українського буржуазного націоналізму» (Володимир Євдокименко, Юрій Римаренко, Олександр Поліщук). Іншим важливим завданням радянської історіографії було зобразити УВО та ОУН як «профашистські організації», «штатні резидентури німецької розвідки» (Сергій Даниленко, Клим Дмитрук, Володимир Трощинський). Подібні кліше характерні для праць з історії УПА (Віталій Масловський, Володимир Замлинський, Віталій Чередниченко). Сам факт виникнення повстансько-партизанського руху автори трактували як результат змови між українськими націоналістами та німецькими окупантами. Інша їхня теза: головна мета УПА – організація терористично-диверсійної боротьби проти СРСР, зокрема проти радянських партизанів, а також допомога нацистам у знищенні мирного населення, зокрема євреїв та поляків. У такому ж стилі подано сюжети про Українську дивізію «Галичина» у публіцистичних творах, автори яких перебували в полоні ідеологічних стереотипів.

З огляду на те, що радянська історіографія відзначалася заангажованістю і необ'єктивністю, пропагандистським спрямуванням, уніфікацією наукового стилю,

коли фактично не можна було відрізнити одного дослідника від іншого, не вважаю за потрібне детально аналізувати праці її adeptів.

Іншою була ситуація в українському зарубіжжі, тут існували необхідні умови для свободи творчості людей розумової праці. Історики української діаспори розглядали зовнішню політику ОУН у площині її визвольної концепції. Суть цієї доктрини полягала у тому, що в боротьбі за Українську державу ця організація повинна розраховувати лише на власні сили, дотримуватися тактики політичної незалежності. Ще одна важлива деталь, на яку звернули увагу дослідники, – міжнародна діяльність ОУН була багатовекторною. Євген Коновалець і Провід українських націоналістів (ПУН) підтримували зв'язки не тільки з Німеччиною, а й з Англією, Італією, Японією, Чехословаччиною та іншими країнами. Петро Мірчук виділив два основні напрямки діяльності націоналістичної організації на міжнародному рівні: 1) політична інформація для західного світу про визвольну боротьбу українського народу й про українську справу взагалі; 2) нав'язування політичних контактів із «ворогами наших ворогів», але тільки із впливовими політиками, а не урядами держав (Мірчук, 1968, с. 505–515). Автор детально не досліджував цю проблему, а обмежився загальними оцінками. Так, він ствердив, що ОУН за життя Є. Коновальця контактувала з німецькими військовими колами, але відкидала співпрацю з гітлерівською партією (Мірчук, 1968, с. 583).

В іншій праці – «Революційний змаг за УССД» – Петро Мірчук, полемізуючи зі своїм непримиреним опонентом Зиновієм Книшем щодо причин розколу ОУН, наголосив, що саме Степан Бандера та його однодумці запропонували нову модель розвитку визвольного руху – передовсім сподівання на власні сили і не в союзі з сильною державою, яка буде перерозподіляти світ (ідеться про нацистську Німеччину, на яку орієнтувалися прихильники Андрія Мельника), а в союзі з поневоленими народами, які мають об'єднатися для того, щоб змусити сильних світу цього зважати на їхні зусилля (Мірчук, 1985, с. 169–173). Дослідник показав, що в період війни провалилися плани деяких інстанцій Третього райху використати УПА й налагодити з нею широкомасштабну співпрацю. Щодо цього він висловився так: «Українська Повстанська Армія не сміла ніякою ціною сплямити чистоту своїх ідей і кинути на себе тінь колаборації з гітлерівською Німеччиною. УПА була готова співпрацювати в боротьбі проти московських окупантів лише з такою Німеччиною, яка офіційно визнає суверенність і державну самостійність України і офіційно задекларує, що вона безумовно респектуватиме державну самостійність України. Без цього ніякої співпраці УПА з Німеччиною бути не може. У строгому збереженні цієї вимоги був Шухевич-Чупринка незворушним» (Мірчук, 1970, с. 137).

Розвиваючи цю тему, науковець Ігор Каменецький у публікації звернув увагу на те, що зв'язки між німецькою військовою розвідкою й ОУН продовжувалися і після підписання німецько-польського договору 1934 р., однак вони були «більш дискретного характеру і стосувалися більше військових питань в міру того, як німецька армія втрачала свій вплив на курс політики третього райху» (Каменецький, 1974, с. 866). Автор інформував читача також про контакти між ОУН і Бюро зовнішніх справ націонал-соціалістичної партії, які, на його думку, були обмеженими (Каменецький, 1974, с. 866–867). Дещо іншого погляду на це питання дотримувався Володимир Косик. Учений ствердив, що зв'язки між ОУН і німецьким військовим міністерством, які існували під час Веймарської республіки, були менш важливі, ніж

зв'язки радянських військових, що перервалися якраз напередодні приходу нацистів до влади. Як важливий аргумент для свого висновку, історик навів такий факт: у захопленому таємному архіві Проводу українських націоналістів («архіві Сеника») польська влада не знайшла нічого, що могло б бути доказом співпраці ОУН із німецькими службами чи німецької фінансової підтримки (Косик, 1993, с. 41, 45). На мою думку, таке твердження варто сприймати з деяким застереженням, оскільки після укладення з Німеччиною угоди про дружбу і ненапад польська влада могла і не оприлюднити наявність таких зв'язків.

Вдалу спробу розвіяти легенду про орієнтацію ОУН лише на нацистську Німеччину зробив Костянтин Зеленко. Проаналізувавши діяльність представника Євгена Коновальця у Лондоні Євгена Ляховича, автор дійшов логічного висновку, що дипломатичні заходи ПУН не мали практичного значення, зате незаперечним був їх моральний ефект: акція в столиці британської імперії «створювала враження і переконувала, що українці не погодилися з наявним станом речей і продовжували боротися за здійснення своїх національних ідеалів» (Зеленко, 1974, с. 903).

Суспільно-політичний та літературно-мистецький журнал «Сучасність» (Мюнхен) у 1986 р. опублікував спогади одного з лідерів українського визвольного руху Миколи Лебеда (Лебедь, 1986). У них описано діяльність очолюваних ним Референтури зовнішніх зв'язків при Проводі ОУН (створена в серпні 1943 р.), відомої під кодовою назвою «Р-33», та Генерального секретаріату закордонних справ Української головної визвольної ради (УГВР). Акцентовано увагу на епізодичних контактах з офіційними представниками польського протинімецького підпілля, перетрактаціях із представниками угорського командування та з румунськими чинниками, спробах встановлення контактів із західним світом. Більше інформації про взаємини українського підпілля з угорськими керівними колами міститься у спогадах члена Референтури зовнішніх зв'язків, учасника переговорного процесу о. Івана Гриньоха-«Герасимівського» (від кінця 1944 р. він очолив Закордонне представництво УГВР) (Гриньох, 1985).

Іван Гриньох написав свої спогади через 40 років після подій, учасником яких він був. Про це свідчить не тільки назва публікації, а й авторська ремарка: «Відразу ж відмічаю, що все відтворюю з пам'яті. Умови підпілля не дозволяли робити активних записок, зрештою, за межами України опинився я дослівно навіть без будь-яких особистих документів, у тому, що мав на собі ... Та все, про що пишу, якимось ще живе в моїй пам'яті» (Гриньох, 1985, с. 97). Очевидно, подібною була ситуація і з М. Лебедем. Попри це, їхні спогади стали важливим історичним джерелом для сучасних дослідників.

Щодо джерельної бази дослідження, то варто відзначити археографічну роботу Тараса Гунчака, Євгена Штендери, Петра Потічного та Володимира Косика. Зусиллями перших трьох дослідників підготовлено до друку й видано тритомний збірник «УПА в світлі німецьких документів» (Гунчак, 1983; Гунчак, Потічний, 1983; УПА-1, 1991). У ньому відтворено ставлення офіційної німецької влади до Акта 30 червня 1941 р. і до української державності загалом, оцінку німецькими спецслужбами різних українських політичних угруповань, передовсім обох фракцій ОУН, переговори між вермахтом і УПА, відносини угорської армії і УПА, постанови III Надзвичайного Великого Збору ОУН (серпень 1943 р.), на якому була проголошена боротьба як проти більшовизму, так і проти німецького нацизму за свободу й незалежність українського народу. Протягом 1997–2000 рр. В. Косик опублікував 4-томну збірку німецьких ар-

хівних документів, які відображають реалії нацистської окупації України та розвиток національного руху Опору (Косик, 1997; Косик, 1998; Косик, 1999; Косик, 2000). Багато документів також стосуються питання зовнішньополітичних орієнтацій українських націоналістів.

В умовах незалежної України аналізовану проблему поглиблено вивчали. Так, В. В'ятрович з'ясував основні принципи зовнішньої політики ОУН, яких, на його думку, щонайменше три: перший – розуміння ключової ролі вирішення українського питання у становленні стабільної міжнародної системи; другий – націоналістичне кредо розраховування на власні сили; третій і найважливіший принцип – намагання стати суб'єктом міжнародної політики, незалежним чинником її формування. Як ствердив автор, названі засади відображені у всіх програмних документах ОУН, їхня генеза простежується від постанов установчого Конгресу українських націоналістів 1929 р. до напрямних політики кінця 1940-х – початку 1950-х років (В'ятрович, 2004а, с. 16–17).

Цей аспект питання вивчала і Галина Стародубець, яка у спеціальній статті на підставі аналізу програмних документів ОУН та праць провідних діячів українського повстанського руху 1940-х років розкрила чинники, що визначили формування міжнародної стратегії ОУН у період завершення Другої світової війни (Стародубець, 2018). Як висновувала дослідниця, свою головну опору український визвольний рух вбачав у власному народі, а союзників у боротьбі проти сталінського режиму намагався знайти як серед світових держав-лідерів, так і серед народів, що в той чи той спосіб потрапили в сферу впливу СРСР (Стародубець, 2018, с. 134).

Знанням фахівцем історії ОУН довоєнного періоду є Микола Посівнич. В одній зі своїх публікацій він охарактеризував зовнішню політику націоналістичної організації в 1929–1939 рр. (Посівнич, 2018). За його спостереженнями, помилкою в цій сфері діяльності ОУН була недооцінка майбутньої ролі США у світовій політиці. На той час США відмежувалися від подій у Європі і явно зблизилися з СРСР, тому, очевидно, ПУН не вважав їх країною, яка б могла реально допомогти українському визвольному руху, та не налагоджував ширших контактів з американцями. З підписанням польсько-німецького та радянсько-французького договорів про співпрацю коло потенційних політичних союзників ОУН суттєво звузилося, що призвело до зменшення масштабів її діяльності. Єдиним надійним союзником ОУН у Європі залишилася Литва, яка прагнула за допомогою українського визвольного руху ослабити Польщу і повернути собі окуповану Віленську область. Унаслідок такого розвитку подій ОУН була змушена з 1938 р., незважаючи на своє застереження щодо нацистської політики, розвивати відносини з Німеччиною, намагаючись отримати від неї допомогу в боротьбі проти СРСР і Польщі (Посівнич, 2018, с. 97).

Марта Гавришко суттєво доповнила напрацювання представника української діаспори Костянтина Зеленка, зокрема глибше проаналізувала думки й плани українських націоналістів щодо участі Великої Британії у вирішенні української проблеми, а також висвітлила форми і методи діяльності ОУН на території цієї країни у 1930-х роках (Гавришко, 2012). Авторка виділила два головні напрями діяльності ОУН. Перший передбачав поширення відомостей про становище українців у різних державах шляхом публікацій у тогочасній британській пресі, організації звернень, меморандумів, петицій до владних кіл Великої Британії, співпраці з громадськими організаціями, зокрема з Англо-українським комітетом. Другий зводився до налагодження

особистих контактів з урядовими та неурядовими чинниками Великої Британії. Однак бракувало кваліфікованих кадрів, які б зосередилися на діяльності в Лондоні, надзвичайно важко було налагодити співпрацю з іншими закордонними українськими центрами. Складною була міжнародна ситуація того часу. Велика Британія дбала передусім про власні геополітичні інтереси. Радянський Союз видавався британцям меншим злом, порівняно з нацистською Німеччиною, насамперед під час Мюнхенської кризи та перед воєнною загрозою. Британські політики, як з'ясувала дослідниця, розглядали Річ Посполиту як форпост колективної безпеки у Європі. Тому, висновок вона, ОУН змушена була у другій половині 1930-х років згорнути свою діяльність у Великій Британії і зосередитися на співпраці з державами ревізіоністського табору (Гавришко, 2012, с. 110).

Помітним історіографічним фактом стала монографія Дмитра Веденєєва та Геннадія Биструхіна, у якій розглянуто розвідувальну, контррозвідувальну та бойову діяльність націоналістичних організацій. Звернувши значну увагу на контакти УВО та ОУН зі спеціальними підрозділами іноземних держав, насамперед Німеччини, автори слушно зауважили: «Головною метою співробітництва слід вважати бажання, за умов нестачі власних сил, залучити військово-політичні, оперативні та матеріальні можливості держав-противників основних ворогів націоналістичного руху для досягнення стратегічної мети ОУН – відновлення незалежності України» (Веденєєв, Биструхін, 2006, с. 352).

Анатолій Кентій на великому ілюстративному матеріалі розглянув увесь спектр зовнішньополітичних орієнтацій руху українських націоналістів упродовж 20–50-х років ХХ ст. Дослідник розпочав із висвітлення контактів УВО з німецькими організаціями. На його думку, вибір саме Німеччини не був випадковим. По-перше, цьому сприяли тогочасні міжнародні відносини і те принизливе становище, у якому опинилася ця держава після війни. По-друге, більшість членів УВО становили колишні воюючі армії Австро-Угорщини, які пліч-о-пліч із німцями воювали на Східному фронті проти росіян. По-третє, саме Німеччина спільно зі своїми союзниками була першою країною, яка в лютому 1918 р. визнала самостійність України і надала допомогу Центральній Раді у боротьбі проти більшовиків. По-четверте, рішення Ради послів великих держав від 14 березня 1923 р. про визнання польського суверенітету над Східною Галичиною заперечувало можливість орієнтації УВО на західні країни, не кажучи вже про СРСР (Кентій, 2005, с. 59).

Автор показав, що традиції УВО продовжила з перших днів свого існування ОУН. Він слушно зауважив: провідні діячі ОУН, хоч може і критично ставилися до нацистського режиму, можливо щиро вірили в його недовговічність, проте вони були твердо впевнені, що доля України, її майбутнє багато в чому залежатимуть саме від позиції Німеччини як наймогутнішої європейської держави (Кентій, 2005, с. 129). Аналізуючи переорієнтацію політики ОУН(б) (бандерівської) на рубежі 1941/1942 рр., тобто перехід на антинімецькі позиції, історик констатував: цей крок дався нелегко, він не був одноактним, вагання залишалися, адже йшлося про принципову переоцінку старого курсу, який тривалий час зв'язував ОУН із Німеччиною, про розрив особистих зв'язків тощо. Окрім того, треба було зважати і на те, що провідні діячі ОУН (С. Бандера) перебували у ролі заручників колишніх спільників (Кентій, 2005, с. 272).

В унісон із твердженнями А. Кентія звучать висновки І. Патриляка, який, зокрема, наголосив: контакти між націоналістами та військами вермахту, що наступа-

ли, через принципово відмінні стратегічні цілі обох сторін набули форми тактичної співпраці (Патриляк, 2004, с. 396). Однак ці зв'язки були нетривкими і вже після проголошення Акта відновлення Української Держави 30 червня 1941 р. дійшло до їх розриву. Повне припинення відносин німців з українським націоналістичним рухом наступило у середині вересня 1941 р., коли почалася друга хвиля масових арештів прихильників С. Бандери. Від того часу націоналісти, констатував автор, змушені були цілковито повертатися до тактики підпільної боротьби, а нацисти у відповідь ще більше посилили проти них свій терор (Патриляк, 2012, с. 138).

Іван Патриляк зазначив, що в 1943 р. керівництво ОУН та УПА вело переговори із угорцями, італійцями, словаками, румунами про координацію дій на міжнародній арені. Паралельно українське підпілля через своїх емісарів у Каїрі, Стокгольмі, Стамбулі намагалося зацікавити українською проблемою західних альянтів. Усі ці контакти були спрямовані на пошуки союзників для майбутньої боротьби з більшовизмом (Патриляк, 2012, с. 350). Набагато складнішими й загадковішими, на думку автора, виявилися контакти підпілля з німцями наприкінці 1943 р. – на початку та влітку 1944 р. Переговори, які проводилися з німецькими військовими чиновниками, він поділив на дві групи – домовленості, яких досягали окремі польові командири УПА з окремими німецькими частинами або з'єднаннями про нейтралітет і обмін зброї на продовольство чи розвідувальну інформацію про червоних партизанів або польське підпілля, та переговори між німецьким військовим і поліційним командуванням та командуванням УПА й керівництвом ОУН про досягнення приязного нейтралітету та про співпрацю у боротьбі зі спільним ворогом – більшовизмом. Дослідник вважав, що головною причиною, яка змусила керівництво ОУН і УПА поновити контакти українського визвольного руху з німцями, було бажання заощадити власні сили в антинімецькій боротьбі (Патриляк, 2012, с. 350). Тобто, ці переговори з обох боків були вимушеним тактичним кроком, завдання якого – уникнути масштабної воєнної конфронтації між УПА та німецьким вермахтом і поліцією у умовах наступу Червоної армії (Патриляк, 2012, с. 358).

Про те, що І. Патриляк досконало володіє науковою проблемою, свідчить така його рекомендація: предметом окремого дослідження могло би стати питання передвоєнного співробітництва ОУН з абвером, зокрема розвідувальна діяльність націоналістів на території Польщі й Радянської України до початку вторгнення військ вермахту (Патриляк, 2004, с. 398). Щоправда, тут треба зробити поправку: невдовзі цю проблему порушив Олександр Кучерук у монографії, присвяченій постаті Ріко Ярого (Richard Jary) (Кучерук, 2005). Автор показав свого героя як одного з провідників руху українських націоналістів, професійного діяча спеціальних служб, найближчого соратника Є. Коновальця, зрештою – постать доволі контроверсійну. Зокрема, з'ясував, що Ріко Ярий перебував на посаді представника УВО в Німеччині, де йому не було альтернативи, згодом був посередником між абвером та ОУН (від 1937 р. зв'язковий Євгена Коновальця до керівника воєнної розвідки Третього Райху адмірала Вільгельма Канаріса (Wilhelm Franz Canaris)), у вересні 1940 р. був підданий організаційному суду ОУН через фінансові справи (йшлося про зловживання коштами організації), брав активну участь у створенні Дружин українських націоналістів (батальйонів «Нахтігаль» і «Роланд»).

Проте праця О. Кучерука не вичерпує багатогранної проблеми, яка вимагає, серед іншого, опрацювання архівних документів Німеччини і Польщі. Тому рекомендація І. Патриляка залишається в силі.

У цій системі координат написано дослідження Тараса Гунчака (Гунчак, 2007). На його думку, проблему співпраці ОУН із Німеччиною в 1939–1941 рр. потрібно розглядати в контексті її національно-визвольної боротьби (Гунчак, 2007, с. 61). Ставлячи питання про ступінь колабораціонізму українських націоналістів, порівняно з іншими подібними явищами того часу, автор слушно зауважив: справжнім колаборантом Третього райху був Радянський Союз, який, підписавши 23 серпня 1939 р. із Німеччиною договір про ненапад, дав Адольфу Гітлеру (Adolf Hitler) змогу вільно діяти проти Польщі, а відтак, проти держав Західної Європи (Гунчак, 2007, с. 61). Антинацистську пропаганду, яку розпочала ОУН від вересня 1941 р., Т. Гунчак резонно розглядав як «необхідний період психологічної підготовки до відкритого спротиву німецькому пануванню» (Гунчак, 2007, с. 80).

Питанню українсько-угорських переговорів під час Другої світової війни присвятив спеціальне дослідження Андрій Боляновський (Боляновський, 1995). Автор показав, що після візиту делегації УПА до Будапешту наприкінці 1943 р. укладено декілька угод: про нейтралітет, про надання УПА свободи дій на контрольованих Угорщиною українських територіях, про передачу повстанцям військового спорядження і складів зброї (Боляновський, 1995, с. 54). Підсумовуючи, дослідник доречно зауважив: хоча ці домовленості не дали реальних зовнішньополітичних наслідків, вони у той час стримали непотрібне для обидвох народів пролиття крові, відповідали їх обоєбічним інтересам і загалом сприяли нормалізації українсько-угорських відносин на завершальному етапі Другої світової війни (Боляновський, 1995, с. 59).

Володимир В'ятрович також звернув увагу на те, що підписаних у 1943–1944 рр. угод не завжди дотримувалися. Та все ж ідеї, за які боролися українські повстанці, знайшли свій відгук у душах угорського народу. Свідченням цього є Угорська революція 1956 р., яку автор розглядає як продовження анти тоталітарної боротьби поневолених народів Центрально-Східної Європи, започаткованої ОУН та вояками УПА (В'ятрович, 2004b, с. 175).

На багатій джерельній базі та в ширшій площині – у контексті міжнародно-політичної ситуації, яка склалася в Європі у 1943 р., – розглянув це питання Олександр Пагіря. За його спостереженнями, переговори між представниками проводу українського визвольного руху та військово-політичними колами Угорщини цілком логічно вписувалися у політику угорського керівництва, спрямовану на виведення Угорщини з Другої світової війни за допомогою сепаратних переговорів із західними союзниками. В УПА угорські військові вбачали силу, яка здатна була вести довготривалу боротьбу проти більшовизму, тому намагалися не вступати з нею у збройне протистояння (Пагіря, 2010b, с. 423).

У монографії 2014 р. О. Пагіря вжив термін «повстанська дипломатія» на означення зовнішньополітичних дій керівництва ОУН і УПА. Ця тактика, вважає автор, стала одним із проявів «закулісної гри», практикованої майже всіма учасниками світового збройного конфлікту. Тому українсько-угорські таємні переговори про ненапад у роки війни не були чимось унікальним на тлі інших подібних практик і вписувалися у загальну європейську тенденцію (Пагіря, 2014a, с. 8).

Порівняно зі своїми попередниками, О. Пагіря висловив ще декілька оригінальних думок. Зокрема, ствердив, що всі пункти українсько-угорських домовленостей були усними. Інакше кажучи, це була «таємна “джентльменська угода” про ненапад,

нейтралітет та військову співпрацю на антибільшовицькій основі» (Пагіря, 2011, с. 395). Наступне: визнання Угорщиною незалежної України відкладалося до виникнення сприятливих для цього міжнародно-політичних умов (Пагіря, 2011, с. 395). Та попри це, українська делегація ні на крок не відійшла від ідеї соборності Української держави, залишивши справу Закарпаття на майбутнє міждержавних українсько-угорських переговорів, загалом визнаючи цей регіон складовою єдиної України (Пагіря, 2014b, с. 383).

Поряд із перевагами, О. Пагіря відзначив і недоліки українсько-угорських переговорів у роки Другої світової війни. Вони виявилися в ангажуванні політичних кіл ОУН і УПА до співпраці з державою-сателітом нацистської Німеччини, однак нівелювалися тим, що переговори для обох сторін значною мірою були вимушеними. Окрім того, поряд із яскраво вираженим антирадянським змістом, домовленості між УПА та угорською армією подекуди мали антинімецьку складову (Пагіря, 2014a, с. 322).

У контексті проблеми реалізації етнонаціональної та міжнародно-політичної концепції ОУН О. Пагіря проаналізував мирні переговори між представниками українського визвольного руху з румунськими військово-політичними колами у 1943–1944 рр. Науковець зробив висновок, що ці контакти, з одного боку, засвідчили можливість досягнення консенсусу між сторонами на ґрунті спільних національних і військово-політичних інтересів, а з іншого – виявили глибокі суперечності в питанні визначення державних кордонів між Румунією та майбутньою Українською державою (Пагіря, 2010a, с. 180). До позитивних наслідків цих переговорів, на думку дослідника, належать такі: 1) оголошення урядової амністії українським політв'язням; 2) припинення політики денационалізації українського населення Румунії; 3) визнання українців Північної Буковини та Бессарабії національно меншиною із забезпеченням їм усіх національно-культурних прав (Пагіря, 2010a, с. 180).

У доповіді на Всеукраїнській науковій конференції, присвяченій 100-річчю від дня народження Головного командира УПА Романа Шухевича (17–18 травня 2007 р., м. Івано-Франківськ), Андрій Боляновський узагальнив політичну стратегію українського руху Опору в 1944 р., тобто у той час, коли його діяльність досягла найбільшого піднесення. Зокрема, висвітлив формування курсу зовнішньої політики ОУН за умов переміщення лінії німецько-радянського фронту через територію України, а саме: спробу утворення спільного фронту поневолених гітлерівською Німеччиною народів, що мав у майбутньому також протистояти диктатові сталінської Росії у Європі; рух у напрямку укладення нейтралітету й антинацистської коаліції з воєнними союзниками Німеччини – Угорщиною та Румунією (точніше – з відповідними угорськими і румунськими інстанціями); намагання налагодити зовнішньополітичні контакти з офіційними особами Великої Британії і США тощо (Боляновський, 2008). Автор слушно констатував, що упродовж 1944 р., під час визначення плану широкомасштабних дій, ОУН(б) остаточно еволюціонувала в напрямку продовження переходу від боротьби проти кількох ворогів (передовсім проти німецьких окупаційних установ та польських формацій) до єдиного антибільшовицького фронту боротьби. Для цього етапу діяльності українського руху Опору характерні зміна тактики й перегляд деяких форм і методів боротьби, з урахуванням тогочасної і прогнозованої міжнародної ситуації та розвитку подій на фронтах Другої світової війни. Переломним моментом на цьому етапі розгортання національного спротиву було створення УГВР – політичного органу, метою якого була не тільки консолідація всіх національно-патріотичних

сил, а й вихід українського визвольного руху на міжнародну арену як політичного чинника, що мав репрезентувати в очах світової громадськості керівництво визвольною боротьбою українців (Боляновський, 2008, с. 340).

Ще один напрям досліджень – закордонні рейди УПА у перші повоєнні роки. Це питання побіжно висвітлили представники української діаспори (Петро Мірчук, Лев Шанковський та інші), проте предметом спеціального історичного дослідження воно стало на початку 2000-х років завдяки зусиллям Володимира В'ятровича та Петра Потічного. Праця першого (В'ятрович, 2001) написана із суворим дотриманням правил академічного письма (зокрема, у ній подано ґрунтовний огляд історіографії та джерельної бази дослідження). Рейди УПА землями Чехословаччини автор розглянув крізь призму вирішення таких стратегічно важливих для українського самостійницького руху завдань, як створення спільного антирадянського фронту різних народів і маніфестація власної боротьби у країнах Європи. На його думку, пропагандистські акції повстанців вдалися саме завдяки тому, що широко висвітлювалися в чехословацькій пресі. Володимир В'ятрович їх значення звів до того, що: 1) інформація про український визвольний рух та визвольні рухи на теренах Радянського Союзу «чи не вперше потрапляє за “залізну завісу”»; 2) територію Чехословаччини українські повстанці використали як арену маніфестацій своїх ідей у світі; 3) було прорвано інформаційну блокаду, утримувану Москвою довкола українського визвольного руху (В'ятрович, 2001, с. 145).

Як справжній майстер своєї справи автор висловив думку, що проблема, яку він порушив, заслуговує на ретельне дослідження та історичний аналіз. Водночас обов'язковою умовою подальших історичних студій над цим питанням є розширення джерельної, насамперед документальної, бази, що можливо завдяки залученню до опрацювання додаткових матеріалів з архівів Словаччини і Чехії (В'ятрович, 2001, с. 145–146).

Тут буде доречним згадати про словацького історика Міхала Шмігеля (Michal Šmigel'), який зібрав, упорядкував і за сприяння видавництва «Літопис УПА» оприлюднив великий масив документів про рейди УПА теренами Чехословаччини (власне це і є тією архівною й археографічною роботою, на якій зробив наголос Володимир В'ятрович). Перший том збірки (УПА-2, 2010) присвячений перебігу першого (серпень–вересень 1945 р.) і другого (квітень 1946 р.) рейдів українських повстанців та акціям чехословацького війська, словацької Національної безпеки, а також радянських військових частин у процесі вичищення простору від рейдуєчих відділів УПА. У вступному слові укладач зробив важливу заувагу: «Збірка документів, які містяться в цій публікації (отримані автором на протязі 2004–2009 рр.) в жодному випадку не претендує на право повного опрацювання геуристичної основи цієї проблематики. Скоріше за все, це є лише певним показником актуального стану дослідження, чи радше стану актуального пізнання питання діяльності відділів УПА у Словаччині в 1945–1946 рр.» (УПА-2, 2010, с. 13).

У другому томі (УПА-3, 2017) перший блок документів творять інформаційні огляди та ситуаційні звіти про діяльність і рух відділів УПА на території Словаччини в період квітня–листопада 1947 р. Другий блок документів складають переважно слідчі протоколи на вояків УПА та членів цивільної сітки ОУН, які в період бойових операцій (червень–листопад 1947 р.) потрапили у полон або здалися добровільно чехословацьким армійським чи поліційним органам на території республіки (слідча

документація загалом на 133 особи). За цього М. Шмігель знову зауважив, що це не повна збірка документації з допитів полонених вояків УПА та членів цивільної сітки ОУН у 1947 р., а тільки частина документів, які вдалося розшукати в архівах Чехії та Словаччини (УПА-3, 2017, с. 27).

Шмігелєві застереження зайвий раз підтверджують важливість висновку В. В'ятровича про необхідність подальшого вивчення цієї наукової проблеми.

Публікація П. Потічного (Потічний, 2014) розкриває досі невідому інформацію про вояків УПА і членів підпілля ОУН, які брали участь у пропагандивному рейді в Західну Європу. У книжці подана ідентифікація повстанців, місце походження, суспільний стан, освіта загальна та військова, функції в підпіллі, терен дії (межі), відділ, військовий ступінь, чисельність загиблих і полонених у Чехословаччині та інтернованих в американській окупаційній зоні Німеччини. Водночас автор висловив застереження щодо повноти джерельної бази дослідження: «Зрештою, щоб зібрати та оприлюднити персональні дані про членів “Великого Рейду”, потрібен час» (Потічний, 2014, с. 8). Однак рецензент цього видання І. Патриляк дав високу оцінку науковому доробку ветерана УПА (вояка рейдууючої сотні «Громенка»): праця П. Потічного має всі шанси стати каталізатором появи у сучасній українській історіографії серйозних досліджень з історичної антропології, які стосуватимуться визвольної боротьби 1920–1950-х років (Патриляк, 2014, с. 224).

Однією з найконтроверсійніших проблем повоєнної і сучасної української історичної науки є процес формування й бойовий шлях Української дивізії «Галичина». Історіографію цього питання започаткував Андрій Боляновський, який, щоправда, у вступній частині своєї монографії¹ обмежився лише стислим анотативним оглядом доробку окремих колишніх активних діячів ОУН(м) і дивізійників, письменників і науковців, як-от: Миколи Капустянского, Юрія Тис-Крохмалюка, Романа Крохмалюка, Романа Колісника, Василя Верига, Тараса Гунчак. Із західних дослідників особливо відзначив Вольфа-Дітріха Гайке (Wolf Ditrich Heike) – колишнього начальника оперативного відділу штабу дивізії, майора німецьких збройних сил. Науковець неодноразово звертався до праць названих авторів, тому, очевидно, не вважав за потрібне окремо характеризувати їхні погляди на проблему. З огляду на це, доцільно бодай коротко проаналізувати аргументи представників української діаспори.

Кидається в очі, що у середовищі дивізійників здебільшого дискутувалися питання, пов'язані з мотивами і метою створення військової формації. Автори зазвичай займали захисну позицію. Так, Василь Верига, Тарас Гунчак, Мирослав Малецький та інші ствердили, що ентузіазм щодо формування цієї дивізії висловили ветерани українських армій, особливо Галицької армії та Січових стрільців. Програвши боротьбу за самостійність 1917–1921 рр., вони побачили ще один шанс досягти своєї мети у хаосі, що міг настати наприкінці Другої світової війни. Окрім того, тодішня галицька молодь прагнула дістати добрий вишкіл і зброю в руки для продовження боротьби за державність у майбутній українській армії. Західноукраїнці, продовжували розмірковувати дослідники, пережили жорстоке радянське правління 1939–1941 рр., тому мали можливість звести порахунки з комуністичною системою (Верига, 1980, с. 145, 156; Гунчак, 1993, с. 153; Малецький, 1990, с. 12). Окрім створення ядра майбутньої української армії, названо й такі цілі: «скріпити українські позиції в німецьких окупаційних чинників та протиставитись впливам поляків, від яких аж кишило в

¹ На цю монографію вже звернуто увагу на початку статті.

усіх урядах» (Верига, 1980, с. 156); дивізія «мала служити як чинник для покращення відносин в Галичині, а також положення українських робітників у Німеччині» (Верига, 1980, с. 156).

Однак важко погодитися з таким твердженням В. Вериги: «Українська дивізія “Галичина” організовувалася українськими чинниками не з вірою в німецьку перемогу, а якраз навпаки, з вірою в перемогу західних альянтів» (Верига, 1980, с. 58). Насправді дійсність була іншою. Імовірно, що частина українських політиків того часу керувалася твердою впевненістю в перемогу країн демократичного Заходу. Багато молодих хлопців, як резонно писав В. Косик, «ішло добровольцями з чистого патріотизму та ідеалізму» (Косик, 1993, с. 359). Проте чимало дивізійників були перейняті земними справами, на такий крок їх штовхало майже безвихідне становище. Інакше кажучи, йшлося про виживання та життя за умов окупації. Водночас варто зауважити, що наведені авторські аргументи не є плодом історичної думки 80-х чи 90-х років ХХ ст., вони поширювалися ще у роки війни. Про це засвідчує такий пасаж із книжки М. Лебеда, присвяченої історії УПА: «Треба признати, що й ті українці, які погоджувалися з формуванням дивізії, за винятком невеликого числа висулжників і шкідників, керувалися українським інтересом, думаючи, що дивізія, здобувши військово знання і зброю, зможе використати їх у відповідний час. Забували тільки, що дивізію організувала гітлерівська [виділення автора – В. Ф.] Німеччина і що політичні умови були інші, як 1914 р.» (Лебеда, 1946, с. 48). ОУН(сд) (самостійників-державників), як ствердив М. Лебеда, поставилася до цієї акції вороже, а люди, які займалися формуванням військового з'єднання, «своєю діяльністю не принесли чести українському народові» (Лебеда, 1946, с. 45–46). Натомість мельниківський Провід ОУН назагал позитивно сприйняв ідею і сам факт створення українського військового з'єднання на боці Німеччини. Лише заступник голови ПУН Олег Ольжич, як засвідчив Василь Верига, рішуче протестував проти формування дивізії «Галичина» та взагалі будь-якої співпраці з окупантами (Верига, 1980, с. 56).

Відомий громадсько-політичний діяч, учений, організатор науки на Заході в 1950–1970-х роках Володимир Кубійович у передмові до книжки Вольфа-Дітріха Гайке, присвяченої історії дивізії «Галичина», висловив свої сподівання, що в майбутньому з'явиться ґрунтовне наукове дослідження на цю тему (Кубійович, 1970, с. 11). Його надія збулася аж через 30 років. Ідеться про вже згадану у цій статті монографію А. Боляновського, яка перевершила набутки не тільки В.-Д. Гайке, а й представників української діаспори.

Структурно й концептуально праця А. Боляновського дуже подібна на діаспорний наратив, але відрізняється від останнього багатшою джерельною базою та глибшими оцінками-висновками. Застосувавши порівняльно-історичний метод, автор ствердив, що дивізія «Галичина», по-суті, була чимось на зразок іноземного легіону французької армії або корпусу морської піхоти в Збройних силах США. Створена як іноземне бойове з'єднання в структурі військ СС, дивізія «Галичина» була приналежною до німецьких елітних військових частин тільки формально. З огляду на це, літери СС поза офіційними німецькими документами часто взагалі не вживалися в її назві. Тому причетність дивізії до військ СС «навіть чи може вважатися істотним чинником впливу на оцінку її місця в українському визвольному русі [підкреслення моє – В. Ф.]» (Боляновський, 2000, с. 392). Як бачимо, історик вважав цю військовою формацію складовою українського визвольного руху 40-х років ХХ ст.

Імпонує й інше авторське міркування. Створений на початку 1945 р. суспільно-політичний представницький орган українців у Німеччині, який очолив генерал Павло Шандрук, – Український національний комітет (УНК) – забезпечив можливість перед усім світом «легально задекларувати волю українського народу до державної незалежності». УНК перебрав на себе політичну відповідальність за долю дивізії «Галичина», реорганізованої в Першу українську дивізію Української національної армії (I УД УНА). Так, висновує автор, плани українських організаторів дивізії здійснилися – подібно до того, як наприкінці Першої світової війни легіон Українських січових стрільців став основою Української галицької армії, наприкінці Другої світової війни дивізія «Галичина» стала основою Української національної армії. За категоричним домаганням українського командування й після досить гострого опору німецької сторони I УД УНА присягнула на вірність українському народові. За спостереженням дослідника, подібних присяг на вірність власному народові не прийняли ні французький, ні бельгійський, ні будь-який інший легіон, що діяв на боці німецької армії (Боляновський, 2000, с. 394). Варто навести ще один висновок А. Боляновського: «З вояками УПА дивізійних українських стрільців та офіцерів розділяли не стратегічна мета, яка була для них єдиною – відновлення української державності, – а лише різні шляхи, котрі вони обирали для досягнення цієї мети» (Боляновський, 2000, с. 395).

Отже, першими дослідниками заявленої проблеми були учасники національно-визвольної боротьби. Вони порушили такі питання, як діяльність УВО та ОУН на міжнародному рівні у міжвоєнну добу, мотиви та мета ситуативного союзу ОУН із Німеччиною в 1939–1941 рр. і причини переходу прихильників С. Бандери на антинімецькі позиції, спроба вивести українське питання на міжнародну арену під час Другої світової війни, історія формування та бойовий шлях Української дивізії «Галичина». Варто наголосити, що зовнішню політику ОУН автори розглядали в контексті її визвольної концепції. З'ясовано, що історики радянської доби практично не вивчали цієї проблеми, їхні праці мали суто ідеологічне і пропагандистське спрямування.

Концептуальні підходи представників української діаспори назагал поділяють історики незалежної України. Заслугою останніх є також наповнення цієї проблеми великим масивом фактографічного матеріалу. У їхніх працях набула дальшого розвитку низка питань, як-от: зовнішня політика ОУН у міжвоєнний період, тактична співпраця українських націоналістів із німцями в період Другої світової війни, спроба укладення нейтралітету й антинацистської коаліції з воєнними союзниками Німеччини – Угорщиною та Румунією, закордонні рейди УПА у перші повоєнні роки, місце і роль дивізії «Галичина» в боротьбі за українську державність.

Враховуючи власні спостереження та коментарі авторитетних дослідників, чії праці стали предметом розгляду, можна сформулювати рекомендації. Так, поглибленого вивчення потребує питання співробітництва ОУН із німецькою військовою розвідкою до 1939 р. Необхідно продовжити аналіз рейду відділів УПА на Захід завдяки залученню до наукового обігу додаткових матеріалів з архівів Словаччини і Чехії. Важливо не припиняти роботу над створенням соціального портрету учасників «Великого Рейду», що стане вагомим внеском у скарбницю антропологічних досліджень українського визвольного руху середини ХХ ст. Вважаю, що існує потреба створити узагальнювальну працю, присвячену зовнішньополітичним аспектам діяльності руху українських націоналістів у 1920–1950-х роках.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Боляновський, А. (1995). Переговори УПА з угорською армією (кінець 1943 – поч. 1944 рр.). *Україна в минулому*, 7, 52–59.

Боляновський, А. (2000). Дивізія «Галичина». *Історія*. Львів.

Боляновський, А. (2008). До питання про політичну стратегію українського визвольного підпілля в 1944 р. *Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*, 14, 329–342.

В'ятрович, В. (2001). *Рейди УПА теренами Чехословаччини*. Торонто: Літопис УПА.

В'ятрович, В. (2004а). Основні принципи зовнішньої політики ОУН. *Український визвольний рух*, 3, 16–29.

В'ятрович, В. (2004b). Україно-угорські переговори. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, 11, 170–175.

Верига, В. (1980). *Дорогами Другої світової війни. Легенди про участь українців у Варшавському повстанні 1944 р. та про Українську Дивізію «Галичина»*. Торонто: Новий шлях.

Веденєєв, Д. В., Биструхін, Г. С. (2006). *Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА. 1920–1945*. Київ: Генеза.

Гавришко, М. (2012). Місце Великої Британії у політичних планах Організації Українських Націоналістів у 1930-ті роки. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, 22, 97–111.

Гриньох, І. (1985а). Сорок років тому в Будапешті. *Сучасність*, 6(290). Червень, 96–107.

Гриньох, І. (1985b). Сорок років тому в Будапешті. *Сучасність*, 7–8(291–292). Липень–серпень, 188–196.

Гунчак, Т. (упоряд.). (1983). *УПА в світлі німецьких документів*, 6 (Кн. 1: 1942 – червень 1944). Торонто: Літопис УПА (Літопис Української Повстанської Армії).

Гунчак, Т. (упоряд.), Потічний, П. (ред.). (1983). *УПА в світлі німецьких документів*, 7 (Кн. 2: Червень 1944 – Квітень 1945). Торонто: Літопис УПА (Літопис Української Повстанської Армії).

Гунчак, Т. (1993). *У мундирах ворога*. Київ: Час України.

Гунчак, Т. (2007). ОУН і нацистська Німеччина: між колабораціонізмом і резистансом. *Український визвольний рух*, 11, 61–80.

Зеленко, К. (1974). Великобританія і Україна. В *Євген Коновалець та його доба*. Мюнхен: Видання фундації імені Євгена Коновальця, 883–906.

Каменецький, І. (1974). Українське питання в німецькій зовнішній політиці між двома світовими війнами. В *Євген Коновалець та його доба*. Мюнхен: Видання фундації імені Євгена Коновальця, 851–882.

Кентій, А. В. (2005). *Збройний чин українських націоналістів. 1920–1956. Історико-архівні нариси* (Т. 1: Від Української Військової Організації до Організації Українських Націоналістів. 1920–1942). Київ: [б. в.].

Косик, В. (1993). *Україна і Німеччина у Другій світовій війні*. Львів.

Косик, В. (упоряд.). (1997). *Україна в Другій світовій війні у документах: в 4 т.* (Т. 1: Збірник німецьких архівних документів). Львів: [б. в.].

Косик, В. (упоряд.). (1998). *Україна в Другій світовій війні у документах: в 4 т.* (Т. 2: Збірник німецьких архівних матеріалів (1941–1942)). Львів: [б. в.].

Косик, В. (упоряд.). (1999). *Україна в Другій світовій війні у документах: в 4 т.* (Т. 3: Збірник німецьких архівних матеріалів (1942–1943)). Львів: [б. в.].

Косик, В. (упоряд.). (2000). *Україна в Другій світовій війні у документах: в 4 т.* (Т. 4: Збірник німецьких архівних матеріалів (1944–1945)). Львів: [б. в.].

Кубійович, В. (1970). Передмова. В В.-Д. Гайке, *Українська Дивізія «Галичина»: історія формування та бойових дій 1943–1945 рр.* Торонто; Париж; Мюнхен: Накладом Братства кол. Вояків 1-ї Української Дивізії УНА, 7–11.

Кучерук, О. (2005). *Ріко Ярий – загадка ОУН.* Львів: ЛА «Піраміда».

Лебедь, М. (1946). *УПА. Українська повстанська армія. Її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу* (Ч. 1: Німецька окупація України). [Б. м.]: Видання Пресового Бюро УГВР.

Лебедь, М. (1986). Зовнішньополітична діяльність Генерального Секретаріату Закордонних Справ УГВР. *Сучасність*, 7–8 (303–304). *Липень–серпень*, 187–199.

Малецький, М. (1990). *Вступ. В Українська Дивізія «Галичина» (матеріали до історії).* Торонто; Нью-Йорк: Братство кол. вояків 1-ї УД Української Національної Армії, 9–13.

Мірчук, П. (1968). *Нарис історії Організації Українських Націоналістів* (Т. 1: 1920–1939). Мюнхен; Лондон; Нью-Йорк: Українське видавництво.

Мірчук, П. (1970). *Роман Шухевич (Ген. Тарас Чупринка). Командир армії безсмертних.* Нью-Йорк; Торонто; Лондон: Товариство кол. Вояків УПА в ЗСА, Канаді і Європі.

Мірчук, П. (1985). *Революційний змаг за УССД. Хто такі «бандерівці», «мельниківці», «двійкарі»: в 2 т., 1.* Нью-Йорк; Торонто; Лондон: Союз українських політв'язнів.

Пагіря, О. (2010а). Переговори між представниками ОУН та військово-політичними колами Румунії у 1943–1944 роках. *Український визвольний рух*, 14, 145–181.

Пагіря, О. (2010б). Переговори між УПА та угорською армією в контексті міжнародно-політичної ситуації в Європі у 1943 – на початку 1944 рр. *Наукові записки Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України*, 20, 411–426.

Пагіря, О. (2011). Протистояння і переговори між УПА та угорськими окупаційними військами на Волині та Південному Поліссі в 1943 р. *З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ*, 1, 333–396.

Пагіря, О. (2014а). *Між війною та миром. Відносини між ОУН і УПА та збройними силами Угорщини (1939–1945).* Торонто; Львів: Літопис УПА.

Пагіря, О. (2014б). Переговори між представниками українського визвольного руху та військово-політичними колами Угорщини в Будапешті наприкінці 1943 року. *Український визвольний рух*, 19, 362–383.

Патриляк, І. К. (2004). *Військова діяльність ОУН (Б) у 1940–1942 роках: монографія.* Київ: [б. в.].

Патриляк, І. К. (2012). *«Встань і борись! Слухай і вір...»: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939–1960 рр.).* Львів: Часопис.

Патриляк, І. К. (2014). [Рец. на кн. *Потічний П. Пропагандивний рейд УПА в Західну Європу.* Торонто; Львів: Літопис УПА, 2014. 158 с.]. *Український історичний журнал*, 5, 221–224.

Посівнич, М. (2018). Зовнішня політика ОУН в 1929–1939 рр. В Т. Бойко, Б. Галайко, Ю. Сиротюк (упоряд.), *Місія України та національні інтереси в глобалізованому світі: візія націоналістів. Збірник матеріалів V Бандерівських читань (Київ, 9 лютого 2018 р.)*. Київ; Львів, 87–122.

Потічний, П. Й. (2014). *Пропагандивний рейд УПА в Західну Європу*. Торонто; Львів: Літопис УПА.

Стародубець, Г. (2018). Концептуальні засади міжнародної стратегії українського повстанського руху в умовах завершення Другої світової війни. В Т. Бойко, Б. Галайко, Ю. Сиротюк (упоряд.), *Місія України та національні інтереси в глобалізованому світі: візія націоналістів. Збірник матеріалів V Бандерівських читань (Київ, 9 лютого 2018 р.)*. Київ; Львів, 123–134.

УПА-1: УПА в світлі німецьких документів. (Кн. 3: червень 1941 – травень 1943). (1991). В Є. Штендера (відп. ред.), П. Потічний (ред.), *Літопис Української Повстанської Армії, 21*. Торонто: Літопис УПА.

УПА-2: УПА в світлі словацьких та чеських документів (1945–1948). (Кн. 1: Рейди УПА в документах війська та апарату безпеки ЧСР (1945–1946). (2010). В М. Шмігель, П. Потічний (ред.), *Літопис Української повстанської армії, 48*. Торонто; Львів: Літопис УПА.

УПА-3: УПА в світлі словацьких та чеських документів (1945–1948). (Кн. 2: Рейд УПА у Західну Європу (1947): чехословацький шлях). (2017). В М. Шмігель, П. Потічний (ред.), *Літопис Української повстанської армії, 53*. Торонто; Львів: Літопис УПА.

REFERENCES

Bolianovskiy, A. (1995). Perekhovory UPA z uhorskoju armiiu (kinets 1943 – poch. 1944 rr.). *Ukraina v mynulomu, 7*, 52–59 (in Ukrainian).

Bolianovskiy, A. (2000). *Dyvizia «Halychyna». Istoriiu*. Lviv (in Ukrainian).

Bolianovskiy, A. (2008). Do pytannia pro politychnu stratehiu ukrainskoho vyzvolnoho pidpillia v 1944 r. *Halychyna. Vseukrainskyi naukovyi i kulturno-prosvitni kraieznavchyi chasopys, 14*, 329–342 (in Ukrainian).

Viatrovych, V. (2001). *Reidy UPA terenamy Chekhoslovachchynu*. Toronto: Litopys UPA (in Ukrainian).

Viatrovych, V. (2004a). Osnovni pryntsyipy zovnishnoi polityky OUN. *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh, 3*, 16–29 (in Ukrainian).

Viatrovych, V. (2004b). Ukraino-uhorski perekhovory. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist, 11*, 170–175 (in Ukrainian).

Veryha, V. (1980). *Dorohamy Druhoi svitovoi viiny. Lehendy pro uchast ukrainsiv u Varshavskomu povstanni 1944 r. ta pro Ukrainsku Dyviziiu «Halychyna»*. Toronto: Novyi shliakh (in Ukrainian).

Viedenieiev, D. V., & Bystrukhin, H. S. (2006). *Mech i tryzub. Rozvidka i kontrrozvidka rukhu ukrainskykh natsionalistiv ta UPA. 1920–1945*. Kyiv: Heneza (in Ukrainian).

Havryshko, M. (2012). Mistse Velykoi Brytanii u politychnykh planakh Orhanizatsii Ukrainskykh Natsionalistiv u 1930-ti roky. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist, 22*, 97–111 (in Ukrainian).

Hrynokh, I. (1985a). Sorok rokiv tomu v Budapeshti. *Suchasnist, 6(290)*. Cherven, 96–107 (in Ukrainian).

Hrynokh, I. (1985b). Sorok rokiv tomu v Budapeshti. *Suchasnist*, 7–8(291–292). *Lypen-serpen*, 188–196 (in Ukrainian).

Hunchak, T. (Comp.). (1983). *UPA v svitli nimetskykh dokumentiv*, 6 (Kn. 1: 1942 – cherven 1944). Toronto: Litopys UPA (Litopys Ukrainskoi Povstanskoï Armii) (in Ukrainian).

Hunchak, T. (Comp.), Potichnyi, P. (Ed.). (1983). *UPA v svitli nimetskykh dokumentiv*, 7 (Kn. 2: Cherven 1944 – Kvitnen 1945). Toronto: Litopys UPA (Litopys Ukrainskoi Povstanskoï Armii) (in Ukrainian).

Hunchak, T. (1993). *U mundryakh voroha*. Kyiv: Chas Ukrainy (in Ukrainian).

Hunchak, T. (2007). OUN i natsystska Nimechchyna: mizh kolaboratsionizmom i rezystansom. *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh*, 11, 61–80 (in Ukrainian).

Zelenko, K. (1974). Velykobrytaniia i Ukraina. In *Yevhen Konovalts ta yoho doba*. Miunkhen: Vydannia fundatsii imeni Yevhena Konovaltsia, 883–906 (in Ukrainian).

Kamenetskyi, I. (1974). Ukrainske pytannia v nimetskii zovnishnii politytsi mizh dvoma svitovymi viinamy. In *Yevhen Konovalts ta yoho doba*. Miunkhen: Vydannia fundatsii imeni Yevhena Konovaltsia, 851–882 (in Ukrainian).

Kentii, A. V. (2005). *Zbroinyi chyn ukrainskykh natsionalistiv. 1920–1956. Istoryko-arkhivni narysy* (T. 1: Vid Ukrainskoi Viiskovoi Orhanizatsii do Orhanizatsii Ukrainskykh Natsionalistiv. 1920–1942). Kyiv: [w. p.] (in Ukrainian).

Kosyk, V. (1993). *Ukraina i Nimechchyna u Druhii svitovii viini*. Lviv (in Ukrainian).

Kosyk, V. (Comp.). (1997). *Ukraina v Druhii svitovii viini u dokumentakh: v 4 t.* (T. 1: Zbirnyk nimetskykh arkhivnykh dokumentiv). Lviv: [w. p.] (in Ukrainian).

Kosyk, V. (Comp.). (1998). *Ukraina v Druhii svitovii viini u dokumentakh: v 4 t.* (T. 2: Zbirnyk nimetskykh arkhivnykh materialiv (1941–1942)). Lviv: [w. p.] (in Ukrainian).

Kosyk, V. (Comp.). (1999). *Ukraina v Druhii svitovii viini u dokumentakh: v 4 t.* (T. 3: Zbirnyk nimetskykh arkhivnykh materialiv (1942–1943)). Lviv: [w. p.] (in Ukrainian).

Kosyk, V. (Comp.). (2000). *Ukraina v Druhii svitovii viini u dokumentakh: v 4 t.* (T. 4: Zbirnyk nimetskykh arkhivnykh materialiv (1944–1945)). Lviv: [w. p.] (in Ukrainian).

Kubiiovych, V. (1970). Peredmova. In *V.-D. Haike, Ukrainska Dyviziia «Halychyna»: istoriia formuvannia ta boiovykh dii 1943–1945 rr.* Toronto; Paryzh; Miunkhen: Nakladom Bratstva kol. Voiakiv 1-i Ukrainskoi Dyvizii UNA, 7–11 (in Ukrainian).

Kucheruk, O. (2005). *Riko Yaryi – zahadka OUN*. Lviv: LA «Piramida» (in Ukrainian).

Lebed, M. (1946). *UPA. Ukrainska povstanska armiiia. Yii heneza, rist i dii u vyzvolnii borotbi ukrainskoho narodu za Ukrainsku Samostiinu Sobornu Derzhavu* (Ch. 1: Nimetska okupatsiia Ukrainy). [N. p.]: Vydannia Presovoho Biura UHVR (in Ukrainian).

Lebed, M. (1986). Zovnishnopolitychna diialnist Heneralnoho Sekretariatu Zakordonnykh Sprav UHVR. *Suchasnist*, 7–8 (303–304). *Lypen-serpen*, 187–199 (in Ukrainian).

Maletskyi, M. (1990). *Vstup*. In *Ukrainska Dyviziia «Halychyna» (materialy do istorii)*. Toronto; Niu-Iork: Bratstvo kol. voiakiv 1-i UD Ukrainskoi Natsionalnoi Armii, 9–13 (in Ukrainian).

Mirchuk, P. (1968). *Narys istorii Orhanizatsii Ukrainskykh Natsionalistiv* (T. 1: 1920–1939). Miunkhen; London; Niu-Iork: Ukrainske vydavnytstvo (in Ukrainian).

Mirchuk, P. (1970). *Roman Shukhevych (Gen. Taras Chuprynka). Komandyr armii bezsmertnykh*. Niu-Iork; Toronto; London: Tovarystvo kol. Voiakiv UPA v ZSA, Kanadi i Yevropi (in Ukrainian).

Mirchuk, P. (1985). *Revoliutsiyni zmah za USSD. Khto taki «banderivtsi», «melnykivtsi», «dviikari»: v 2 t., 1. Niu-Iork; Toronto; London: Soiuz ukrainskykh politviazniv* (in Ukrainian).

Pahiria, O. (2010a). Perehovory mizh predstavnykamy OUN ta viiskovo-politychnymy kolamy Rumunii u 1943–1944 rokakh. *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh, 14*, 145–181 (in Ukrainian).

Pahiria, O. (2010b). Perehovory mizh UPA ta uhorskoioi armieiu v konteksti mizhnarodno-politychnoi sytuatsii v Yevropi u 1943 – na pochatku 1944 rr. *Naukovi zapysky Instytutu ukrainskoi arkhieohrafii ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevskoho NAN Ukrainy, 20*, 411–426 (in Ukrainian).

Pahiria, O. (2011). Protystoiannia i perehovory mizh UPA ta uhorskymy okupatsiynymy viiskamy na Volyni ta Pivdennomu Polissi v 1943 r. *Z arkhiviv VUChK–HPU–NKVD–KHB, 1*, 333–396 (in Ukrainian).

Pahiria, O. (2014a). *Mizh viinoiu ta myrom. Vidnosyny mizh OUN i UPA ta zbroinymy sylamy Uhorshchyny (1939–1945)*. Toronto; Lviv: Litopys UPA (in Ukrainian).

Pahiria, O. (2014b). Perehovory mizh predstavnykamy ukrainskoho vyzvolnoho rukhu ta viiskovo-politychnymy kolamy Uhorshchyny v Budapeshti naprykintsi 1943 roku. *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh, 19*, 362–383 (in Ukrainian).

Patryliak, I. K. (2004). *Viiskova diialnist OUN (B) u 1940–1942 rokakh: monohrafiia*. Kyiv: [w. p.] (in Ukrainian).

Patryliak, I. K. (2012). «*Vstan i borys! Slukhai i vir...*»: *ukrainske natsionalistychne pidpillia ta povstanskyi rukh (1939–1960 rr.)*. Lviv: Chasopys (in Ukrainian).

Patryliak, I. K. (2014). [Rets. na kn. *Potichnyi P. Propahandyvnyi reid UPA v Zakhidnu Yevropu*. Toronto; Lviv: Litopys UPA, 2014. 158 s.]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal, 5*, 221–224 (in Ukrainian).

Posivnych, M. (2018). Zovnishnia polityka OUN v 1929–1939 rr. In T. Boiko, B. Halaiko, Yu. Syrotiuk (Comps.), *Misiia Ukrainy ta natsionalni interesy v hlobalizovanomu sviti: viziia natsionalistiv. Zbirnyk materialiv V Banderivskykh chytan (Kyiv, 9 liutoho 2018 r.)*. Kyiv; Lviv, 87–122 (in Ukrainian).

Potichnyi, P. Y. (2014). *Propahandyvnyi reid UPA v Zakhidnu Yevropu*. Toronto; Lviv: Litopys UPA (in Ukrainian).

Starodubets, H. (2018). Kontseptualni zasady mizhnarodnoi stratehii ukrainskoho povstanskoho rukhu v umovakh zavershennia Druhoi svitovoi viiny. In T. Boiko, B. Halaiko, Yu. Syrotiuk (Comps.), *Misiia Ukrainy ta natsionalni interesy v hlobalizovanomu sviti: viziia natsionalistiv. Zbirnyk materialiv V Banderivskykh chytan (Kyiv, 9 liutoho 2018 r.)*. Kyiv; Lviv, 123–134 (in Ukrainian).

UPA v svitli nimetskykh dokumentiv. (Kn. 3: cherven 1941 – traven 1943). (1991). In Ye. Shtendera (Ed.), P. Potichnyi (Ed.), *Litopys Ukrainskoi Povstanskoj Armii, 21*. Toronto: Litopys UPA (in Ukrainian).

UPA v svitli slovatskykh ta cheskykh dokumentiv (1945–1948). (Kn. 1: Reidy UPA v dokumentakh viiska ta aparatu bezpeky ChSR (1945–1946). (2010). In M. Shmigel, P. Potichnyi (Ed.), *Litopys Ukrainskoi povstanskoj armii, 48*. Toronto; Lviv: Litopys UPA (in Ukrainian).

UPA v svitli slovatskykh ta cheskykh dokumentiv (1945–1948). (Kn. 2: Reid UPA u Zakhidnu Yevropu (1947): chekhoslovatskyi shliakh). (2017). In M. Shmigel, P. Potichnyi (Ed.), *Litopys Ukrainskoi povstanskoj armii, 53*. Toronto; Lviv: Litopys UPA (in Ukrainian).

Vasyl FUTALA

*Doctor of Historical Sciences (Dr hab. in History), Professor
Professor of the Department of History of Ukraine and Jurisprudence*

I. Franko State Pedagogical University of Drohobych

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/I-3152-2018>

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2521-4710>

e-mail: vfutala@ukr.net

FOREIGN POLICY ORIENTATIONS OF THE MOVEMENT OF UKRAINIAN NATIONALISTS (1920^s–1950^s): THE UKRAINIAN VISION

The Ukrainian view on the main principles, objectives and directions of the foreign policy of the Ukrainian nationalist movement in the 1920^s–1950^s is presented, the trends, peculiarities and completeness of the problem study are shown. It is proved that the first researchers of it were the participants of the national liberation struggle. They raised such issues as the activities of nationalist associations on the international scene in the interwar period, motives and purpose of the situational alliance of the OUN with the Nazis in 1939–1941 and the reasons for its transition to underground struggle tactics, peace negotiations between representatives of the Ukrainian liberation movement with Hungarian and Romanian military-political circles in 1943–1944, the history of the Ukrainian Division «Galicia». It is emphasized that the authors considered the foreign policy of the OUN in the context of its national liberation concept. It was found that the historians of the Soviet era did not actually study this problem, their works had a purely ideological and propaganda orientation.

It is noted that the conceptual approaches of representatives of the Ukrainian diaspora are generally shared by historians of independent Ukraine. In their writings, a number of issues were further developed, such as: foreign policy of the OUN in the interwar period, tactical cooperation of Ukrainian nationalists with the Germans during the Second World War, an attempt to conclude neutrality and an anti-Nazi coalition with Germany's allies – Hungary and Romania, foreign raids of the UIA in the first post-war years, the place and role of the Division «Galicia» in the struggle for Ukrainian statehood.

At the same time, recommendations are offered to researchers. Thus, the issue of the OUN's cooperation with German military intelligence before 1939 needs in-depth study. It is necessary to continue the analysis of the raid of the UPA departments to the West thanks to the inclusion in the scientific circulation of additional materials from the archives of Slovakia and the Czech Republic. It is important not to stop working on creating a social portrait of the participants of the «Great Raid», which will become a significant contribution to the treasury of anthropological research on the Ukrainian liberation movement. It has been asserted that there is a need to write a general work devoted to the foreign policy activities of Ukrainian nationalists in the 1920^s–1950^s.

Key words: historiographic analysis, historiographic source, Ukrainian nationalist movement, foreign policy, OUN, UIA, the Division «Galicia».

Стаття: надійшла до редакції 7.02.2025

прийнято до друку 17.04.2025

Ростислав БУРДЯК

*аспірант кафедри всесвітньої історії та спеціальних дисциплін
Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка
ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-3049-5685>
e-mail: rostuslavburdyak@gmail.com*

ОСОБЛИВОСТІ ЗОБРАЖЕННЯ КОЗАЦЬКОГО ПОВСТАННЯ 1625 РОКУ У ПРАЦЯХ ПОЛЬСЬКИХ ІСТОРИКІВ КІНЦЯ ХІХ СТОЛІТТЯ – 1939 РОКУ

Вивчено специфіку підходів польських істориків, які працювали у період від кінця ХІХ ст. і до початку Другої світової війни, до вивчення та оцінок подій козацького повстання 1625 р., яке очолив М. Жмайло. Визначено, що розглянуті праці польських науковців вказують на значний інтерес дослідників до проблеми історії козацького повстання 1625 р. Зауважено, що для вчених воно було важливим моментом, що засвідчував перехід від активної козацько-польської співпраці попередніх десятиліть до періоду збройної боротьби між ними, що переростала у міжнаціональний, соціальний та релігійний конфлікти. Наведено інформацію, що багато уваги дослідники приділяли причинам повстання, які вони вбачали у значному зростанні чисельності та сили козаків у перші десятиліття ХVІІ ст. Констатовано, що для багатьох польських істориків це обумовлювалось і зростанням козацької самовпевненості, «сваволі» та «необґрунтованих бажань», а тому вимагало від влади їх силового впокорення. Встановлено, що дослідники часто намагалися віднайти причини повстання і в іноземних інтригах – у діях московських та турецьких агентів, підступах православного духовенства, що ненавиділо інші конфесії.

Зазначено, що існували тези про недоліки самого суспільного стану Речі Посполитої, де влада не відповідала на виклики часу й не запроваджувала необхідні реформи, зокрема не усвідомлювала зміни ролі козацтва у соціумі. Відзначено, що в описі бойових дій історики здебільшого некритично відтворювали свідчення польських джерел, які давали односторонню картину подій із прославленням польських військ, перебільшенням завданих козакам втрат і зображенням супротивника як доволі недолугої примітивної маси. Стверджено, що, висвітлюючи наслідки повстання 1625 р., історики переважно сходились в оцінках його як такого, що не усувало причин, які до нього призвели, а лише загострювало конфлікт. Виснувано, що цікавими є тези істориків, які розглядали тогочасні козацько-татарські відносини й вбачали у них початки їх плідної співпраці уже в часи Хмельниччини.

Ключові слова: польська історична наука, історіографія, повстання 1625 р., очолюване Марком Жмайлом, Річ Посполита, козаки, реєстр, козацькі права, Станіслав Конєцпольські.

Для наукових праць польських істориків і формування історичної свідомості польського народу важливим було створення образу «золотого віку» Першої Речі По-

сполитої, що припадав на кінець XVI та першу половину XVII ст., який змальовувався через тези мирного єднання народів Польсько-Литовської держави, їх плідної співпраці задля досягнення зовнішньополітичних успіхів і цивілізаційного поступу. Однак такий образ толерантної демократичної держави затьмарювали факти релігійного протистояння між католиками та православними, що розгорталося здебільшого в Україні, й козацьких повстань, що у фіналі розвинулись у величезну національно-визвольну війну під проводом Богдана Хмельницького, яка започаткувала занепад і руйнування Польсько-Литовської держави. Таким ключовим етапом у цьому польсько-українському конфлікті, після перших козацьких повстань кінця XVI ст., що часто зображались у польській науці як випадкові бунти, зумовлені особистими амбіціями їхніх ватажків, та періоду активної польсько-козацької співпраці перших десятиліть XVII ст., стало повстання 1625 р. під проводом Марка Жмайла. Ця подія для польських істориків була свідченням початку збройної боротьби з вирішення гострих соціально-політичних, релігійних і національних проблем, що накопичились у польсько-українських відносинах. Для польських вчених важливим було з'ясування усіх причин, обставин та наслідків події, що започаткувала цей новий період у відносинах між обома народами. Особливу увагу на події 1625 р. звертали польські історики, які працювали у період від кінця XIX ст. й до початку Другої світової війни, що знаменувався активним розвитком історичної науки, змінами методологічних парадигм та значними зрушеннями у суспільно-політичній сфері існування польського народу, пов'язаними із переходом від бездержавного періоду до відновлення власної державності.

До проблем зображення у працях польських науковців історії козацьких повстань, зокрема до виступу 1625 р., звертались у своїх дослідженнях українські вчені Оксана Руда (Руда, 2010), Тарас Гриневич (Гриневич, 2009) та Євген Сінкевич (Сінкевич, 2008). Серед польських дослідників певні аспекти відображення окресленої теми у працях істориків розглядали Євгеніуш Коко (Eugeniusz Koko) (Koko, 2006) та Мацей Франз (Maciej Franz) (Franz, 2006). Однак на сьогодні не існує жодної спеціальної праці, у якій би досліджувалось відображення різних аспектів повстання під проводом М. Жмайла, його причин, наслідків та оцінок у працях польських істориків, які працювали від кінця XIX ст. й до 1939 р.

Мета статті – вивчення образу подій козацького повстання 1625 р. під проводом М. Жмайла, його причин, наслідків та оцінок у працях польських істориків, що працювали у період від кінця XIX ст. й до 1939 р.

Польські дослідники, які вивчали історію українського козацтва та козацько-польських відносин, багато уваги присвячували ролі січовиків у війнах Речі Посполитої у часи «смути» у Московському царстві й у Хотинській війні проти Османської імперії. Відзначаючи вагоме значення козаків у цих військових кампаніях, хоч і не вказуючи все ж на їх ключову роль у подіях 1618 р. та 1621 р., вчені ставили перед собою завдання пояснити причину переходу від плідної співпраці до відкритої війни у відносинах між козацтвом і польською владою. Так різноманітні версії щодо причин та сутності повстання 1625 р. закладалися й в основу самого опису подій козацького повстання, його наслідків та вивчення тла усіх наступних виступів уже в 1630-х роках.

У баченні Владислава Томкевіча (Władysław Tomkiewicz) причиною розгортання козацьких повстань у 1620-х роках було не лише збільшення кількості та сили

козацтва, а насамперед зростання у їхньому середовищі свідомості свого значення та нового потужного становища. Це заохочувало козаків рішуче виступати за розширення своїх прав у Речі Посполитій та можливостей вести самостійну політику. Він заявляв, що «козаки, відчуваючи свою вагу й беззаперечні заслуги перед державою учинені в останній війні, виступили із рядом щораз більших вимог перед державою» (Tomkiewicz, 1939, s. 38). Відразу було порушено питання збільшення числа реєстрових козаків і коштів на їх утримання. Втім, вчений зазначав, що після смерті Петра Сагайдачного, паралельно із посиленням вимог, вони набирали щораз більш «хаотичного характеру». Поруч із цим козацтво вело самостійну активну політику, зокрема військову – втручалися у внутрішню боротьбу в Кримському ханстві, здійснювали морські походи на Туреччину, з якою Річ Посполита намагалася втримати недавно укладений мирний договір. Найнебезпечнішими для Польщі були дипломатичні відносини Запоріжжя із Московським царством. Польські еліти побоювалися можливо укладення козацько-московського союзу, який, у разі можливої війни з Московією, міг призвести до переходу січовиків на бік ворога.

Владислав Томкевіч вказував, що у польському політикумі склалося угруповання, яке вважало, що до козацького питання треба «взятися гостро». Очілником цих політиків, думка яких стала домінуючою у Варшаві, був новий коронний гетьман Речі Посполитої Станіслав Конєцпольскі (Stanisław Koniecpolski). Вони вирішили із допомогою силового тиску «врегулювати становище козаків у державі» (Tomkiewicz, 1939, s. 38).

Докладне дослідження початкового етапу польсько-козацького конфлікту, ще до його переходу у збройну фазу, провів Міхал Антонув (Michał Antonów). Вчений поставив собі за завдання висвітлити історію переговорів між представниками влади і Запорізької Січі та роль у них коронного гетьмана С. Конєцпольскі. Історик стверджував, що після Хотинської війни польсько-козацькі відносини дуже загострились через «величезне зміцнення усвідомлення козаками своєї сили та значення, а також через впровадження у порядок денний релігійного питання, яке в мить відновлення в 1620 р. православної ієрархії в Польщі єрусалимським патріархом Феофаном було включене козаками до переліку своїх вимог, що до того були лише суспільно-політичними» (Antonów, 1929, s. 3). Доводили ж це протистояння до його збройного вирішення чинники небажання влади йти на більші поступки козакам й непоступливість останніх. Вирішити усі ці питання мало покликання до життя спеціальної комісії, постанову про утворення якої сейм прийняв у 1623 р. Водночас влада, С. Конєцпольскі та комісари розуміли, що через потугу козацтва, «без значної військової сили не варто і починати будь-яку акцію». Історик вказував, що лише погрозами військової сили Річ Посполита намагалася досягнути потрібних умов.

Однак реалізація цих задумів, як вказував М. Антонув, була відкладена через татарські напади 1623 р. та 1624 р., коли С. Конєцпольскі з військом був зайнятий їх відсіччю. Водночас козацтво знайшло вихід своєї войовничої енергії у втручанні у міжусобну війну в Кримському ханстві та боротьбу за його незалежність від Порту. Тут варто зазначити, що історик, на відміну від інших польських дослідників, не вважав, що Шагін Гірей (Şahin Geray) пропонував піддати Крим під верховну владу Речі Посполитої, але конкретизував умови того, що кримський калга висловлював пропозиції, взамін за військову допомогу, передання Польщі Кілію, Білгороду та Тягину, зупинити татарські напади та спільно виступити проти Москви. Наголошу-

ючи на першості цього історичного прецеденту козацько-татарського союзу, вчений вказував, що звернення Ш. Гірея до Січі було порушенням суверенних прав Речі Посполитої, адже відбувалося без її згоди. За цього козаки й татари обіцяли за потреби надавати один одному військову допомогу (Antonów, 1929, s. 7–8). Це у майбутньому змусило С. Конєцпольські вжити заходів, щоб протидіяти можливій татарській підмозі козакам М. Жмайла (Antonów, 1929, s. 11). Історик змалював різноманітність заходів, що мали забезпечити успіх «комісії» – як із накопичення війська, так і дипломатичних старань на зовнішньополітичній арені. У такий спосіб учений показав, що від самого початку усі ці дії влада сприймала як мілітарну акцію, а переговори задля випрацювання компромісних позицій насправді не брала до уваги. Річ Посполита бачила лише шлях силового примушення (погрозами чи прямим застосування сили) козаків до прийняття наперед визначених владою умов. Однак ситуація виглядала настільки складною, що Польща не могла собі дозволити навіть можливості, одночасної із вирішенням козацького питання, загрози якоїсь військової акції з боку Туреччини чи Криму. Тому козаків розглядали як силу, на яку необхідно було спрямувати усі мілітарні засоби держави, а поява ще одного «фронту» десь на кордонах могла би стати руйнівною для Речі Посполитої. Для цього С. Конєцпольські довелося вислати посланців у Бахчисарай і Стамбул, щоб отримати їх запевнення у збереженні миру (Antonów, 1929, s. 10–11).

Торкаючись подій повстання 1625 р., Юзеф Шуйські (Józef Szujski) подав коротку характеристику його очільника Марка Жмайла. Його він називав Ізмаїлом або Змуїлом (Izmail/Zmuilo) й вважав наступником Петра Сагайдачного на гетьманстві. Історик вказував, що козацький ватажок вів самостійну зовнішньополітичну активність, ведучи переговори із татарами та Московською державою. Також він провадив постійну боротьбу з турками на Чорному морі. Це спричинило велике невдоволення Османської імперії й погрози султана розпочати нову війну проти Речі Посполитої. Польська влада змушена була вислати гетьмана С. Конєцпольські, щоб покласти край самовільним морським походам козацтва (Szujski, 1889, s. 264).

У дослідженнях Анатолія Левіцькі (Anatol Lewicki) повстання 1625 р. побіжно висвітлено. Його він доволі традиційно для польської історіографії XIX ст. називає «козацьким бунтом». У згадці про нього вчений висловив різні версії щодо імені очільника козацького виступу. Так, його він називав Ізмаїлом тобто Змоїлом (Lewicki, 1884, s. 235). Цікаво, що історик вписував повстання у контекст ширших подій 1620-х років у Причорномор'ї, зокрема тут же розглядав «громадянську війну» між кримськими татарами, яка, на його думку, давала можливість назавжди покласти край їх нападам на Річ Посполиту. Вчений вказував на недостатньо послідовну політику Сигізмунда III (Zygmunt III Waza), що не зміг вирішити питання Криму, як і свого відношення до козащини. Він стверджував, що не допомігши військами Ш. Гірея, який був готовий піддатися під зверхність Польщі, король дозволив здійснитися наступним нападам кримців у 1629 р. До цього ж призводила й політика влади щодо козацтва, наслідком чого були нові повстання.

У короткому описі повстання 1625 р., вміщеному в працях Міхала Бобжинські (Michał Bobrzyński), зазначалося, що після смерті Петра Сагайдачного отаманом козацтва став Марко Жмайло, якого він називав Змоїл, що взявся за бурхливу діяльність. Зокрема, оголосив себе захисником Православної Церкви від загроз із боку поляків. І лише шляхом кривавих битв гетьману Станіславу Конєцпольські вдалося запанувати

над козаками, обмеживши реєстр до 6 000 й назначивши отаманом Михайла Дорошенка (Bobrzyński, 1923, s. 161).

Також доволі лаконічно змалював повстання 1625 р. Александер Яблоновскі (Aleksander Jabłonowski). Він вказував, що участь запорожців у Хотинській війні 1621 р. «незмірно піднесла гординю та силу козацтва», але водночас вона «розпалила бажання остаточно їх впокорити». Річ Посполита швидко отримала таку можливість завдяки смерті П. Сагайдачного, яка значно полегшувала їй справу. За це взявся гетьман С. Конєцпольскі, який із військами виступив проти січовиків, «що не переставали турбувати султанські краї й повстали на чолі із Змайлом» (Jabłonowski, 1912, s. 214). Біля Курукова, навпроти Кременчука, польському головнокомандувачу вдалося здолати повстанців і примусити їх до визнання встановлених їм обмежень.

Початок бойових дій, після провалу переговорів посланців гетьмана Станіслава Конєцпольскі з козаками на чорній раді у Каневі, описав Тадеуш Корзон (Tadeusz Korzon), залишивши одне із найкращих у польській науці того часу висвітлення цих подій. Історик зазначав, що не досягнувши консенсусу із королівськими комісарами, козаки «виступили у поле» 2 жовтня 1525 р. Це підштовхнуло коронного гетьмана до прямих військових дій. Передові війська, які очолив Ян Одживольскі (Jan Odrzywolski), атакували козацький табір, що складався із частини повстанського війська, яке зосереджувалось в околицях Канева, під Мошнами. Однак розірвати ряди возів вони не змогли. Козаки, які відступали, зупинилися під Криловом і звернулися до польського командування із проханням перемир'я, адже не могли прийняти якесь рішення через відсутність серед них отамана М. Жмайла, який лише вирушив із Січі. Перемир'я та очікування прибуття козацького очільника тривало від 11 до 17 жовтня. Вчений вказував, що тоді повстанці надіялись отримати допомогу від свого союзника, татарського калги Ш. Гірея, однак їхні сподівання були марні (Korzon, 1923, s. 310). Прибувши в табір під Криловом, М. Жмайло відповів С. Конєцпольскі на його вимоги відмовою. Повстанське військо, у кількості, як вказував дослідник, від 20 до 40 тис., заклало табір над р. Цибульник, поблизу польської армії. Там 19 жовтня протягом цілого дня відбувалася битва, у якій, як вважав історик, загинуло 8000 козаків, а польській стороні вдалося захопити лінію передньої сторожі суперника. Протягом наступного дня, коли активні бойові дії не відбувалися, козацький табір залишався на своїх позиціях. Однак наступної ночі вони відступили.

Особливо придушення коронними військами повстання 1625 р. змалював Владислав Конопчинскі (Władysław Konopczyński). Вчений стверджував, що збройна акція польської сторони була спровокована антидержавними діями українського православно-духовенства, що їздило до Москви із проханнями захисту, а отже, зрадило Річ Посполиту. Також влада, на його думку, змушена була покінчити зі шкідливою діяльністю козацтва, яке своїми нападами на Туреччину провокувало татарські набіги. Для цього «король вислав на Україну збройну комісію на чолі із Конєцпольським». Отже, історик не згадував про коронне військо, яке складалося із 17 тис. Ця «комісія» зустрілася з козаками під Криловом, де, як показував В. Конопчинскі, гетьман переконав запорожців. Дослідник розповідав: «Даремно доводили вождеві реєстрових Жмайлу, що козакам добре ведеться, бо мають земельні маєтки й різноманітні свободи, лише без шляхетського клейноду; даремно їм докоряли незліченим насильством, зрадами та вибриками, навіть здійснюваними над попами» (Konopczyński, 1936, s. 279). Козаки до цього всього не дослухались і, відмовившись видати листування

із Московією та її агентів, просто собі «відмаршували». Після цього, у змалюванні В. Конопчинські, коронний гетьман змушений був напасти на них біля Курукового озера, «здійснив штурм табору й нав'язав ординацію» (Konopczyński, 1936, s. 279).

У дослідженнях М. Антонова змальовані лише початкові дії обох сторін конфлікту. Вчений зазначав, що козацтво не було готове до збройного протистояння польським військам гетьмана С. Конєцпольські, який, зібравши до 16 тис. жовнірів, вирушив на Запоріжжя. Козаки не планували жодних наступальних акцій проти коронного війська чи хоча б на терени Київського воєводства. Додатково вони були ослаблені поразкою морського походу влітку 1625 р., а значна кількість запорожців у цей час перебувала у новому плаванні на Чорне море. У цей час січовиків очолив незнаний до того часу М. Жмайло, який своїм зволіканням втратив військову ініціативу. Натомість, після підходу польських військ під Канів, 3 000 козаків, що там стаціонували, не чинячи опору, але й не підкоряючись вимогам С. Конєцпольські, відступили на з'єднання із 2-тисячним загonom козаків у Черкасах. Саме ці дії козаків, як вважав історик, підштовхнули коронного гетьмана вдатися до рішучих військових ударів (Antonów, 1929, s. 14).

У змалюванні Владислава Смоленські (Władysław Smoleński), керівник повстання 1625 р. Ізмаїл (Змойла), вів широко розгорнуту політичну та військову активність. Учений зазначав, що він провадив самостійні переговори із Московією та Кримським ханством, проводив військові експедиції проти турків на Чорне море, «грабував прикордонні воєводства, нарікаючи на утиски божих церков та стародавньої грецької релігії» (Smoleński, 1921, s. 200). У короткому описі військових дій вчений згадав, що Марка Жмайла переміг гетьман Станіслав Конєцпольські у бою під Криловом, після чого його змусили підкоритись владі «королівського отамана Михайла Дорошенка».

Францішек Равіта-Гавронські (Franciszek Gawronski-Rawita) розглядав повстання 1625 р. у контексті турецько-татарської політики козацтва. Його причину, а саме конфлікт довкола появи на Січі претендента на султанський престол Ях'ї (يحيى), він вважав частиною заходів козаків, спрямованих на продовження війн і грабіжницьких походів проти Османської імперії. Вчений вважав, що з 1624 р. був укладений татарсько-козацький союз, ціллю якого була спільна боротьба проти Порти. Це дало б можливість тогочасним правителям Криму Мехмеду (Mehmed Geray) та Шагіну Гіреям звільнитися від влади султанів, натомість «в особі татар козаки знаходили послідовних спільників у сваволі» (Rawita-Gawronski, 1923, s. 70). Слід відзначити, що Ф. Равіта-Гавронські вважав козацько-татарську угоду 1624 р. вкрай важливою для усєї наступної долі міжнародного становища Речі Посполитої, адже це стало прецедентом на майбутнє й унеможливило постійне втручання татар у польські справи та надало боротьбі Польської держави проти татар цілком іншого спрямування.

У цей час на Запоріжжі з'явився претендент на османський престол Ях'я, який нібито був сином Магомета III (محمد ثالث) і сповідував православну віру. Його під свою опіку взяв київський митрополит Іов Борецький, який хотів використати його для зближення із Московією. Церковний ієрарх старався сплести воедино справу боротьби за права православних у Речі Посполитій із допомогою Ях'ї, якому він шукав союзників серед козацтва та у Московському царстві. Татарам же був вигідний такий свій кандидат, що дозволив би їм звільнитись з-під влади Порти. За посередництвом І. Борецького, як вказував історик, відбулися переговори між козаками та московськими посланцями, на яких перші обіцяли «шукати опіки в Москві», натомість другі

обіцяли різноманітні царські ласки. Унаслідок таких підмов православного духовенства та московитів козацькі посланці на новому сеймі ставили перед владою Речі Посполитої вимоги «припинити переслідування ортодоксів, що мало означати ліквідацію унії, закріплення за Борецьким сану митрополита та затвердження Копистенського Печерським архимандритом». Така підтримка Православної Церкви Січчю додала православним сміливості й спричинилась до розрух на релігійному ґрунті у Києві, під час яких було вбито кілька уніатських священників. Водночас Ф. Равіта-Гавронські стверджував, що «за плечами цих розрух стояв козацько-татарський союз» (Rawita-Gawroński, 1923, s. 72).

Образ військової експедиції коронного гетьмана С. Конєцпольські на берегах Дніпра у 1625 р., метою якої було змусити козацтво до покори владі й припинення самостійної зовнішньополітичної діяльності, змалював В. Томкевіч. Учений зазначав, що гетьман висилав до козаків посланців із вимогами, однак ті відмовлялися від переговорів. Основним питанням, яке турбувало польську сторону, було припинення контактів Січі з Москвою. Утім, козаки відмовились видати гетьману «царських агентів» та своє листування із московітами (Tomkiewicz, 1939, s. 38).

Багато розповідаючи про різноманітні переговори між представниками влади та козацтва й змальовуючи різні вияви «козацької сваволі» та «зради», Ф. Равіта-Гавронські доволі побіжно показав у своїх працях перебіг військової кампанії 1625 р. Він зазначав, що гетьман С. Конєцпольські мав лише 8 000 коронного війська й змушений був звернутися до шляхти з проханням зміцнити його сили приватними загонами. Восени він вирушив із квартир польської армії на Поділлі й у жовтні зупинився в Каневі. Тоді ж почало гуртуватися й козацьке військо. Натомість городові козаки відмовилися підтримати жодну зі сторін і брати участь у збройному вирішенні конфлікту. Станіслав Конєцпольські звернувся до козаків із запитом про причину збирання сил, на що вони відповіли, що цього не знають і звертатися із цим треба до їхнього гетьмана Марка Жмайла, який зараз перебував на Січі. Королівські комісари вирішили дочекатися прибуття М. Жмайла, щоб вести із ним переговори. Вони ж від імені Речі Посполитої виставили свої вимоги: видати очільників морських походів, знищити човни-чайки, видати козацьких послів та їх кореспонденцію із Москвою, припинити усіялки зав'язки з іноземними державами, зменшити війська до попередніх, встановлених владою, чисел та повернути усі землі, які козаки загарбали у шляхти. У відповідь на це козаки повідомили, що їхні відносини з татарами були цілком випадкові, причиною посольства до Москви було отримання «царського жалування», а от на зменшення війська та проживання лише в королівщинах вони не погодилися. За час цих переговорів С. Конєцпольські вдалося шляхетськими підрозділами збільшили свої сили до 20 тис., що дало змогу розпочати активніші наступальні військові дії. Так, у результаті наступу коронні війська зупинилися на р. Цибульник й «із трьох сторін вдарили на козацький табір». Це змусило М. Жмайла відступити до Медвежих лоз і закласти табір біля Курукового урочища. Історик повідомляв, що після цього «поляки здобували одну позицію за другою» й важкі зимові умови змусили козаків до покори та нових переговорів (Rawita-Gawroński, 1923, s. 73).

Певні цікаві деталі боїв біля Курукового озера змалював у своїх дослідженнях Т. Корзон. Історик вказував, що після боїв під Мошнами та над р. Цибульник козаки здійснили нічний відступ. Їх наздогнав Станіслав Потоцькі (Stanisław Potocki), який очолив 1 500 кінних воїнів, для відбиття яких Марко Жмайло двічі висилав загоони по

2 000 власної кінноти. Так обороняючись, повстанцям вдалося дістатись до Ведмежих Лоз над Куруковим озером, біля сучасного «міста Крюкова», над Дніпром за дві милі на південь від Кременчука. Вчений вказував на важливість ландшафту місця майбутньої битви, де знаходилися якісь стародавні вали та криївки в оточеній болотами лісовій гушавині. Саме туди козакам вдалося заманити усі сили гетьмана С. Конєцпольскі, який, через труднощі боротьби у такому терені, змушений був відмовитись від ідеї прямого збройного зіткнення із застосуванням холодної зброї. Це змусило польську сторону використовувати проти повстанців лише гармати, пострілами з яких вдавалося досягати до середини козацького табору. Хоча козакам, з опорою на окопи та криївки, вдавалося відбивати ворожі наступи, одна подібна облога все ж змусила їх вступити у переговори із представниками влади Речі Посполитої (Korzon, 1923, s. 311).

Доволі побіжний опис військових дій 1625 р. подав В. Томкевіч. Історик згадував, що після провалу вступних переговорів гетьман С. Конєцпольскі «погнався за козаками в степи» й оточив їхній табір під Медвежими Лозами біля Кременчука. Не вдаючись у подробиці, дослідник зазначив, що у боях козаки понесли значні втрати, що змусило їх вступити у переговори й присягнути на новому договорі (Tomkiewicz, 1939, s. 38).

У висвітленні умов Куруківської угоди 1625 р. А. Яблоновскі зосередився на питанні козацького реєстру. Історик вказував, що гетьман С. Конєцпольскі змусив козаків обмежитися кількістю 6 000 реєстрових. Він зазначав, що усі «випищики», які не потрапили у реєстр, «були зобов'язані повернутись до спокійних зайнять під юрисдикцією старостів та панів» (Jablonowski, 1912, s. 214). Також очільником січовиків було призначено керівника поміркованого угруповання серед козаків Михайла Дорошенка. Так дослідник намагався показати придушення козацьких повстань винятково як процес умиротворення невгамовної войовничої стихії народу, що ще перебував на напівварварській стадії розвитку й не сприймав мирного життя. Польські ж сили лише приносили українцям порядок та змушували до цивілізованої праці.

Тадеуш Корзон вказував, що доволі неоднозначні результати боїв під Куруковим озером дали змогу козакам добитись під час переговорів із гетьманом Станіславом Конєцпольскі збільшення реєстру до 6 000 і викреслення із домовленостей пункту про видачу на покарання ватажків повстання та керівників морських походів на турецькі володіння. Тоді ж М. Жмайла козаки усунули із керівництва й обрали М. Дорошенка, якого С. Конєцпольскі відразу і затвердив. Також, згідно з відповіддю С. Конєцпольскі турецькому чаушу, було знищено й усі чайки, які запорожці готували для наступного походу на Чорне море. Усі ці нові домовленості були затверджені на найближчому сеймі, а козацький реєстр швидко складений. Таким чином, як вважав історик, насправді вдалося «досягнути заспокоєння України» (Korzon, 1923, s. 311).

У баченні В. Томкевіча Куруківська угода 6 листопада 1625 р. «перевела питання козацтва на нові рейки й до певної міри урегулювала його». Учений вказував, що, згідно із пунктами договору, було «утворено 6 тис. реєстрових козаків (6 полків) на кошти Речі Посполитої, як платне військо, призначене для оборони південних кордонів» (Tomkiewicz, 1939, s. 39). Керував ними призначений королем «старший», який одночасно підпорядковувався коронному гетьманові. Історик наголошував, що саме на нього покладалася відповідальність за усе козацтво – як за безпосередньо підпорядкованих йому реєстровців, так і за випищиків. Саме він мав контролювати і нівелювати усі спроби останніх організувати будь-які морські походи на османські

володіння. Додатково тут значну роль відіграла діяльність гетьмана С. Конєцпольскі, що присвятив багато уваги підбору для реєстровців відповідної старшини. Саме ці заходи, як наголошував науковець, допомогли сформувати з них професійне військо, яке вирізнялося («певний час») своєю вірністю та відданою службою на справу оборони від татарських нападів (Tomkiewicz, 1939, s. 40). У цьому випадку у Куруківському договорі відзначалося, що усе, як реєстрове, так і виписане із реєстру, козацтво під присягою зобов'язалося не ходити у походи на турецькі володіння, знищити свої човни та не укладати союзів з іноземними державами.

Цікаві спостереження зробив В. Томкевіч щодо долі козаків, які не потрапили у реєстр 1625 р. Учений стверджував, що, за тогочасними обрахунками, осіб, які не потрапили на королівську службу, було орієнтовно 45 тис. Із них «утворили посередню групу під назвою «виписових», що мали бути чимось на зразок сучасних військових резервістів» (Tomkiewicz, 1939, s. 39). Дослідник вважав, що їм визначалася низка прав як своєрідній ледь не автономній суспільній групі. Так він пояснював поняття «непослушних людей», яке застосовувалося до цієї частини козацтва, як таких, що не мають виконувати жодної форми «послушенства» перед державою чи місцевими землевласниками – не підлягали жодним обмеженням та обов'язкам, пов'язаним із панщиною. Такими особливими правами вони могли користуватися, мешкаючи на території королівщини, натомість їм заборонялося поселятися на приватних землях під загрозою втрати усіх козацьких привілеїв. Це, як вказував історик, було зумовлене вимогами магнатів, що не бажали мати у своїх володіннях «непослушних». Усі такі дії козацтво сприймало як особливу кривду, адже тепер змушене було за безцінь продавати свою нерухомість, щоб не підпасти під панщину й переселитися на королівщину. Додатково козакам заборонялося збиратися у будь-які озброєні групи (Tomkiewicz, 1930, s. 108).

Підсумовуючи козацьке повстання 1625 р. та боротьбу проти нього влади Речі Посполитої, Ф. Равіта-Гавронскі вважав його яскравою збройною перемогою, але наголошував, що це «не перемогло дух козацької сваволі» (Rawita-Gawroński, 1923, s. 71). Він зараховував ці події до шеругу подібних, що мали лише частковий результат й ставали основою для подальшого лише більшого розростання конфлікту. Вчений вказував, що хоча з нового реєстру було видалено усю «напливову та авантюрну стихію», однак із людьми, що не потрапили на королівську службу, а таких було до 40 тис., представники влади цілком не розуміли, що робити. Отже, на українських землях «появилися ніби два війська – реєстрове та вільне, що криво одні на одних споглядали, адже виписики вважали реєстровців за зрадників козацької справи» (Rawita-Gawroński, 1923, s. 74).

На слабких можливостях і бажанні виконувати Куруківські угоди наголошував А. Яблоновскі. Історик вказував на глибоку суперечливість дій самого польського уряду, що встановлював реєстр у 6 000 та вимагав суворо його дотримуватися, однак сам відразу ж нівелював власні постанови, закликаючи «виписиків» вступити у шеруги армії Речі Посполитої на війну проти Швеції. Учений зазначав, що козацтво само було готове до участі у нових збройних виступах і лише сприятна діяльність М. Дорошенка призупиняла їх. Так козацькому очільнику вдалось спрямувати войовничу енергію січовиків на участь у міжусобній війні в Криму, однак, після загибелі у кримських походах у 1628 р., його наступник Грицько Чорний уже «не здолав втримати на поведи запорізьку сваволу» (Jablonowski, 1912, s. 214).

У баченні В. Конопчинські Куруківська угода дала змогу внести певний конструктив в існування козацтва, яке до того, через безкарність та відсутність контролю, лише провокувало татарські набіги. Окрім обмежень реєстру до 6 000, таким позитивом він називав усунення із посади «отамана» козаків бунтівного М. Жмайла та встановлення поміркованого М. Дорошенка. До того ж тепер очільника козаків мав затверджувати король. Саме це, на думку вченого, дозволило командувачу коронних військ Стефану Хмелецькі (Stefan Chmielecki) використати козаків для розгрому татарських чамбулів у битві під Білою Церквою в 1626 р. Також, як вважав історик, «за бажанням Миколи Потоцького та Юрія Збаразького», козаків було вислано у Крим на допомогу «прихильного Польщі претендента Шагін Гірея» (Копорczyński, 1936, s. 280).

В узагальненнях наслідків козацького повстання 1625 р. та спробах його врегулювання Куруківською угодою В. Томкевіч стверджував, що постанови, попри їх затвердження сеймом, не могли увійти у життя. Причину цього він вбачав у незадоволенні більшості козацтва, яке не потрапило у реєстр й не бажало виконувати такі важкі для себе умови. Не маючи наміру ставати підданими старост, як наголошував історик, вони втікали на Січ, де починав «збиратися резерв козацтва, який не мав що втрачати, але був готовий шукати легкої здобичі»; у цей час Запоріжжя «стало опорою та надією усіх буремних намірів» (Tomkiewicz, 1939, s. 40). Січ виросла серед населення до рівня значного морального авторитету, натомість реєстровці стали в очах решти козаків зрадниками.

Отже, розглянуті праці польських істориків, які працювали у період від кінця XIX ст. й до початку Другої світової війни, засвідчують значний інтерес дослідників до проблеми історії козацького повстання 1625 р. Для вчених воно було важливим моментом, який засвідчував перехід від активної козацько-польської співпраці попередніх десятиліть до періоду збройної боротьби між ними, що переростала у міжнаціональний, соціальний і релігійний конфлікт. Багато уваги дослідники приділяли причинам повстання, які вони вбачали у значному зростанні чисельності та сили козаків у перші десятиліття XVII ст. Для багатьох польських істориків це обумовлювалось і зростанням козацької самовпевненості, «сваволі» та «необґрунтованих бажань», а тому вимагало від влади їх силового впокорення. Також дослідники часто намагалися віднайти причини повстання і в іноземних інтригах – у діях московських та турецьких агентів, підступах православного духовенства, що ненавиділо інші конфесії. Існували також тези про недоліки самого суспільного стану Речі Посполитої, де влада не відповідала на виклики часу й не запроваджувала необхідні реформи, зокрема не усвідомлювала зміни ролі козацтва у соціумі. В описі бойових дій історики здебільшого некритично відтворювали свідчення польських джерел, які давали однобічну картину подій із прославленням польських військ, перебільшенням завданих козакам втрат і зображенням супротивника як доволі недолугої примітивної маси. Висвітлюючи наслідки повстання 1625 р., історики переважно сходились у його оцінках як такого, що не усувало причин, які до нього призвели, а лише загострювало конфлікт. Зокрема, виділяли проблему обмеженості козацького реєстру, відсутності вирішення проблеми «виписиків» та початку конфлікту між реєстровими та позареєстровими козаками. Також цікавими є тези істориків, які розглядали тогочасні козацько-татарські відносини й вбачали у них початки їх плідної співпраці уже в часи Хмельниччини.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Гриневич, Т. (2012). Українське козацтво в дискусіях польських істориків міжвоєнного періоду. Хроніка 2000. *Україна–Польща: діалог упродовж тисячоліть*, 3(93)/2. Київ, 315–328.

Руда, О. (2010). *Українське козацтво в інтерпретації польських істориків кінця XIX – першої третини XX століття*. Львів.

Сінкевич, Є. (2008). Дослідження українського козацтва в польській історіографії кінця XIX – першій половині XX ст. *Історіографічні та джерелознавчі проблеми історії України*. Дніпропетровськ, 236–242.

Antonów, M. (1929). *Rola Stanisława Koniecpolskiego w przygotowaniu komisji Kurukowskiej z 1625 roku*. Lwów.

Bobrzyński, M. (1923). *Dzieje Polski w zarysie*, 2. Warszawa; Kraków; Lublin; Łódź; Paryż; Poznań; Wilno; Zakopane.

Franz, M. (2006). *Idea państwa kozackiego na ziemiach ukraińnych w XVI–XVII wieku*. Toruń.

Jabłonowski, A. (1912). *Historia Rusi Południowej do upadku Rzeczypospolitej Polskiej*. Kraków.

Koko, E. (2006). *Franciszek Rawita-Gawroński (1846–1930) wobec Ukrainy i jej przeszłości*. Gdańsk.

Konopczyński, W. (1936). *Dzieje Polski Nowożytnej* (T. 1: 1506–1648). Warszawa; Kraków; Łódź; Poznań; Wilno; Zakopane.

Korzon, T. (1923). *Dzieje wojen i wojskowości w Polsce: w 3 t.* (T. 2: Epoka przedrozbiorowa). Lwów; Warszawa; Kraków.

Lewicki, A. (1884). *Zarys historii Polski i krajów ruskich*. Kraków.

Rawita-Gawroński, F. (1923). *Kozaczyzna ukraińska w Rzeczypospolitej Polskiej do końca XVIII w.: zarys polityczno-historyczny*. Warszawa; Kraków; Lublin; Łódź; Poznań; Wilno; Zakopane.

Smoleński, W. (1921). *Dzieje narodu polskiego*. Warszawa.

Szujski, J. (1889). *Historia Polskiej treściwie opowiedzianej ksiąg dwanaście*. Warszawa.

Tomkiewicz, W. (1930). Powstanie kozackie w roku 1930. *Przegląd powszechny*, 187, 104–128.

Tomkiewicz, W. (1939). *Kozaczyzna ukraińska*. Lwów.

REFERENCES

Hrynevych, T. (2012). Ukrainске козатство в дискусиіах польскых историків міжвоєнного періоду. *Khronika 2000. Ukraina–Polshcha: dialoh uprodovzh tysiacholit*, 3(93)/2. Kyiv, 315–328 (in Ukrainian).

Ruda, O. (2010). *Ukrainske kozatstvo v interpretatsii polskykh istorykiv kintsia XIX – pershoi tretyny XX stolittia*. Lviv (in Ukrainian).

Sinkevych, Ye. (2008). Doslidzhennia ukrainskoho kozatstva v polskii istoriohrafii kintsia XIX – pershii polovyni XX st. *Istoriografichni ta dzhereloznavchi problemy istorii Ukrainy*. Dnipropetrovsk, 236–242 (in Ukrainian).

Antonów, M. (1929). *Rola Stanisława Koniecpolskiego w przygotowaniu komisji Kurukowskiej z 1625 roku*. Lwów (in Polish).

- Bobrzyński, M. (1923). *Dzieje Polski w zarysie, 2*. Warszawa; Kraków; Lublin; Łódź; Paryż; Poznań; Wilno; Zakopane (in Polish).
- Franz, M. (2006). *Idea państwa kozackiego na ziemiach ukraińskich w XVI–XVII wieku*. Toruń (in Polish).
- Jabłonowski, A. (1912). *Historia Rusi Południowej do upadku Rzeczypospolitej Polskiej*. Kraków (in Polish).
- Koko, E. (2006). *Franciszek Rawita-Gawroński (1846–1930) wobec Ukrainy i jej przeszłości*. Gdańsk (in Polish).
- Konopczyński, W. (1936). *Dzieje Polski Nowożytnej* (T. 1: 1506–1648). Warszawa; Kraków; Łódź; Poznań; Wilno; Zakopane (in Polish).
- Korzon, T. (1923). *Dzieje wojen i wojskowości w Polsce: w 3 t.* (T. 2: Epoka przedrozbiorowa). Lwów; Warszawa; Kraków (in Polish).
- Lewicki, A. (1884). *Zarys historii Polski i krajów ruskich*. Kraków (in Polish).
- Rawita-Gawroński, F. (1923). *Kozaczyzna ukraińska w Rzeczypospolitej Polskiej do końca XVIII w.: zarys polityczno-historyczny*. Warszawa; Kraków; Lublin; Łódź; Poznań; Wilno; Zakopane (in Polish).
- Smoleński, W. (1921). *Dzieje narodu polskiego*. Warszawa (in Polish).
- Szujski, J. (1889). *Historia Polskiej treściwie opowiedzianej ksiąg dwanaście*. Warszawa (in Polish).
- Tomkiewicz, W. (1930). *Powstanie kozackie w roku 1930. Przegląd powszechny, 187, 104–128* (in Polish).
- Tomkiewicz, W. (1939). *Kozaczyzna ukraińska*. Lwów (in Polish).

Rostyslav BURDYAK

Postgraduate student

of the Department of World History and Special Historical Disciplines

I. Franko State Pedagogical University of Drohobych

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-3049-5685>

e-mail: rostuslavburdyak@gmail.com

FEATURES OF THE DEPICTION OF THE COSSACK UPRISING OF 1625 IN THE WORKS OF POLISH HISTORIANS OF THE LATE 19TH CENTURY – 1939

The article studies the specifics of the approaches of Polish historians who worked in the period from the end of the 19th century to the beginning of World War II to the study and assessment of the events of the Cossack uprising of 1625, led by Marko Zhmaylo. It is determined that the considered works of Polish scientists indicate a significant interest of researchers in the problem of the history of the Cossack uprising of 1625. For scientists, it was an important moment that testified to the transition from the active Cossack-Polish cooperation of previous decades to the period of armed struggle between them, which developed into an interethnic, social and religious conflict. Researchers paid much attention to the reasons for the uprising, which they saw in the significant increase in the number and power of the Cossacks in the first decades of the 17th century. For many Polish historians, this was also due to the growth of Cossack self-confidence, «willfulness» and «unfounded desires», which therefore required the authorities to subdue them by force. It has been

established that researchers often tried to find the reasons for the uprising in foreign intrigues – in the actions of Moscow and Turkish agents, the machinations of the Orthodox clergy, who hated other faiths.

There were also theses about the shortcomings of the social state of the Polish-Lithuanian Commonwealth, where the authorities did not respond to the challenges of the time and did not introduce the necessary reforms, in particular, they did not realize the changing role of the Cossacks in society. In describing the fighting, historians mostly uncritically reproduced the evidence of Polish sources, which gave a one-sided picture of the events, glorifying the Polish troops, exaggerating the losses inflicted on the Cossacks, and depicting the enemy as a rather primitive mass. In covering the consequences of the 1625 uprising, historians generally agreed on its assessment as one that did not resolve the reasons that led to it, and only exacerbated the conflict. Also interesting are the theses of historians who examined the Cossack-Tatar relations of that time and saw in them the beginnings of their fruitful cooperation already in the times of the Khmelnytsky.

Key words: Polish historical science, historiography, the uprising of 1625 led by Marko Zhmaylo, the Polish-Lithuanian Commonwealth, Cossacks, register, Cossack rights, Stanisław Koniecpolski.

*Стаття: надійшла до редакції 18.04.2025
прийнята до друку 19.06.2025*

Марко КАНТОР

*аспірант кафедри історії України та правознавства
Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка
ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-2412-5795>
e-mail: m.kantor@mios.com.ua*

ОБРАЗ КОЗАЦЬКИХ РЕФОРМ КОРОЛЯ СТЕФАНА БАТОРІЯ У ПРАЦЯХ ПОЛЬСЬКИХ ІСТОРИКІВ КІНЦЯ ХІХ СТОЛІТТЯ – 1939 РОКУ

Визначено, що історія створення козацького реєстру за часів правління короля С. Баторія була в центрі багатьох козакознавчих досліджень польських істориків, які працювали у період від кінця ХІХ ст. і до початку Другої світової війни. Зазначено, що дослідники звертали увагу на причини, які підштовхнули владу Речі Посполитої до такого кроку й, поруч із потребою використання козацької військової сили у війні з Москвою, акцентували на вагомих обставинах необхідності взяття козаків під контроль держави й забезпечення від їх походів на терени Османської імперії та можливого вибуху війни з нею. Зауважено, що науковці вивчали особливості військової організації реєстрових козаків і часто віднаходили її аналоги в організації типу військ т. зв. угорської піхоти. Вказано, що багато вчених наголошували на частковості реформи та її недовершеності, що не дозволило охопити увесь козацький загал і дієво використати його на користь держави.

Констатовано, що більшість козаків, попри спроби їх покарання, залишалися незалежними та продовжували самостійні військові дії. Стверджено, що дискусійною була у середовищі польських вчених проблема привілеїв, наданих козакам. Відзначено, що попри акценти, які переважали, на обмеженості прав козаків і їх поширенні лише на записаних у реєстр осіб, з'являлися голоси на користь можливого широкого трактування тексту королівських документів із виділенням усього українського козацтва в особливу привілейовану соціальну групу. Досліджено різні підходи істориків до оцінок «баторіанської легенди», яка з'явилася у козацькому середовищі докола реформ Стефана Баторія у наступні десятиліття. Виснувано, що її оцінювали як наслідок великої любові козаків до короля та вдячності за його заходи, однак здебільшого розглядали як небезпечну видумку, яка підштовхувала у майбутньому козаків до боротьби проти влади.

Ключові слова: польська історична наука кінця ХІХ ст. – 1939 р., українське козацтво, король Стефан Баторій, реєстр, привілеї, Річ Посполита, баторіанська легенда.

Однією зі знакових сторінок історії відносин між українським козацтвом та владою Речі Посполитої, на яку багато уваги звертали польські історики, було створення козацького реєстру королем Стефаном Баторієм (Stefan Batory). Для польських інтелектуалів ця подія стала символом як співпраці між такою войовничою та

непокірною силою, як українські козаки, так і прикладом польсько-українського «братерства зброї» та навіть ще одним елементом єднання народів у межах єдиної Речі Посполитої. Також багато уваги привертала т. зв. баторіанська легенда, що склалася у козацькому середовищі в наступні десятиліття довкола трактування заходів, проведених польським королем. Для вчених важливим було встановлення сутності та витоків концепції, що ставала ідейною основою у боротьбі козаків за свої права та виділення в окрему привілейовану верству. Багато уваги цим проблемам присвятили польські історики, що працювали у період від кінця XIX ст. й до початку Другої світової війни, коли польська історична наука зазнавала свого неабиякого розквіту й дала світу низку визначних імен учених.

Попри значне висвітлення історії козацьких реформ С. Баторія у польській історіографії, проблема специфіки її трактування істориками до сьогодні не має окремого спеціального дослідження. Чи не найбільше уваги їй присвятили у своєму загальному дослідженні інтерпретацій історії українського козацтва в працях польських науковців кінця XIX – першої третини XX ст. Оксана Руда (Руда, 2010). Також зверталися до вказаної проблеми у своїй дисертації та статтях Тарас Гриневич (Гриневич, 2009), Євген Сінкевич (Сінкевич, 2008). Серед польських дослідників побіжно розглядали зазначену проблематику Мацей Франз (Maciej Franz) (Franz, 2006) та Євгеніуш Кокко (Eugeniusz Koko) (Koko, 2006). Однак зазначені праці не дають вичерпної картини візій на реформаторську діяльність С. Баторія щодо козаків, що панували у середовищі польських науковців.

Мета статті – вивчення особливостей підходів польських науковців, які працювали у період від кінця XIX ст. й до 1939 р., до вивчення й оцінок заходів польського короля С. Баторія з упровадження козацького реєстру та надання козакам низки прав.

З особливою докладністю польські історики вивчали історію створення козацького реєстру королем С. Баторієм. Для вчених вона була важлива не лише в контексті ширших військових реформ цього монарха-воїна, але й через т. зв. баторіанську легенду – уявлення про надання широких прав козацтву та навіть виділення його у привілейований прошарок, що згодом козаки використовували як аргумент у боротьбі за свої соціально-політичні права й закріплення їх особливого становища у соціумі Речі Посполитої. Вивченням цієї проблеми дослідники намагалися встановити справжню сутність реформи козацтва, проведеної С. Баторієм, та її значення для всього подальшого розвитку козаків і польсько-козацьких відносин.

До проблеми історії запровадження Стефаном Баторієм козацького реєстру звертався Юзеф Шуйські (Józef Szujski). Вчений вписував її у контекст міжнародної політики Речі Посполитої у другій половині 1570-х років і наголошував, що опосередкованою причиною організаційних заходів монарха щодо козаків були їх самовільні походи на території Османської імперії та її васалів, зокрема похід Івана Підкови у Молдову. Саме потреба взяти козаків під контроль, щоб унеможливити їхні походи, та вибух війни із Туреччиною як їх наслідок і призвели до взяття на службу козаків. Історик усі ці заходи характеризував поняттям «організація козацтва» й зараховував до них «обмеження чисельності козаків до 6 тис., запис у реєстр, підпорядкування вільно обраному гетьману, якого затверджував король» (Szujski, 1889, s. 222). Також науковець змальовував обов'язки, які покладалися на козацького гетьмана, і перелічував серед них заборону здійснювати походи без відома короля, служити йому «за кожного заклику» та не приймати іноземних послів. Водночас Ю. Шуйські відзначив,

що така встановлена владою організація не поширювалася на Запорізьку Січ, однак і щодо неї «король намагався прихилити до себе свавільну стихію привілеями та пожалуваннями» (Szujski, 1889, s. 222).

Анатоль Левіцкі (Anatol Lewicki) вбачав у створенні козацького реєстру чи не найважливіший елемент військових реформ короля Стефана Баторія. Вчений вважав, що польський правитель виношував далекосяжні плани великої антитурецької коаліції європейських монархів, яка мала б на меті раз і назавжди покласти край загрозі Польщі з боку Османів. Це могло бути здійснено шляхом завоювання Польською державою північного побережжя Чорного моря. Для реалізації таких планів необхідним було значне зміцнення армії, яке, на думку історика, було неможливим без організації козацького війська та залучення його на королівську службу. Анатоль Левіцкі першим пунктом військових реформ Стефана Баторія називав «проведення часткового реєстрування козаків, а саме козаків із Черкаського староства» (Lewicki, 1884, s. 211). Дослідник вважав, що ці заходи влади були лише першим кроком, який стосувався на цьому етапі лише регіону Черкаського староства й полягав у їх переписі. Також історик наводив кількість козаків, які потрапляли у цей реєстр, а саме 6 000 осіб. Він зазначав, що вказане число мало бути своєрідним обмеженням, поза межі якого не мало розростатися козацтво у цьому регіоні. До козацьких реформ С. Баторія науковець зараховував встановлення над ними гетьмана, обраного самими козаками та затвердженого королем. Що ж до обов'язків гетьмана, то дослідник стверджував, що він «мав складати присягу перед королем, що буде йому служити при кожному зверненні, не буде приймати закордонних послів й здійснювати походи без королівської волі» (Lewicki, 1884, s. 212). Так, А. Левіцкі зараховував до проведених королівською владою заходів низку елементів, які насправді належали до пізнішої т. зв. баторіанської легенди про козацькі привілеї. Цікаво, що історик також стверджував, що згадуваний привілей не поширювався на низових, запорізьких, козаків, але, видаючи його, сам же С. Баторій намагався привабити ці маси січовиків на королівську службу.

У створенні козацького реєстру Стефаном Баторієм Міхал Бобжинські (Michał Bobrzyński) вбачав спробу «здобути для держави» цілу «лицарську стихію», яку у його баченні становили козаки. Історик вважав, що заходи короля, здійснені ним у 1578 р., передбачали запис у реєстр козаків, які проживали у Черкасах, яким він залишив власного гетьмана та «цілу прибічну адміністративно-військову ієрархію», яку вони вільно могли обирати. Натомість монарх залишав за собою затвердження гетьмана, що мав присягати йому на вірність, і надання козакам хоругви, булави й печатки. Через ці надання, як вважав науковець, українське козацтво отримало його державне затвердження («санкцію») і власний, закріплений за ними, осередок у Черкаському старостві. Таке здобуття центру оселення в оцінках історика мало стимулювати козаків «покидати життя у сваволі й гуртуватися» (Bobrzyński, 1927, s. 129). Натомість реєстрова організація мала забезпечити переформатування козацтва із незалежної структури в одне з державних знарядь. Також М. Бобжинські вважав, що взяття під контроль козацтва слугувало інтересам зовнішньої політики Речі Посполитої, а саме збереженню мирних відносин із Османською імперією, які козаки зривали своїми походами й загрожували «грізною відплатою» із боку турків.

Заходи Стефана Баторія із залучення козаків до державної служби Тадеуш Корзон (Tadeusz Korzon) мотивував здебільшого бажанням короля взяти їх під контроль

після небезпечних для міжнародного становища Речі Посполитої походів Івана Підкови та його попередників у Молдову, що загрожували розривом відносин із Османською імперією. Поруч із цим існувала значна потреба у використанні козацької військової сили у конфлікті з Московією, у якому відчувалась велика потреба у хорошій досвідченій піхоті. Вчений вказував на певну дуалістичність не лише у мотивації, але й у заходах монарха, до яких він вдався відразу після страти Івана Підкови у червні 1678 р. Він відзначив, що на терени Брацлавського воєводства було вислано люблінського воєводу Яна Тарла (Jan Tarło), якому доручалося провести слідство та покарати запорожців, винних у походах на підконтрольні султану землі. Укладення королівського декрету, який і запроваджував козацький реєстр, історик пов'язував із прибуттям до Стефана Баторія королівського посадовця Янча Бегера (Jancza Beget), що займався вербуванням солдатів на московську війну, який привіз із собою п'ятьох козацьких делегатів, що запропонували монарху свої послуги. Тадеуш Корзон відзначив, що наступного дня після їх прибуття (16 вересня 1578 р.) і після вірогідної зустрічі зі Стефаном Баторієм королівська канцелярія від імені монарха видала «пам'ятний універсал, що був покладений у зачаток Війська його королівської милості Запорізького» (Korzon, 1912, s. 88). У своїй «Історії війн та війська в Польщі» історик наводив ледь не увесь текст цього документа, що вказує на його значну увагу до цієї події та її історичної ваги. Така розлога цитата давала змогу йому відмежуватися від легендарних версій королівських привілеїв, що оформились у пізнішій історичній свідомості. Також подібні прийоми з частим цитуванням актових джерел вказують на Т. Корзона як послідовника позитивістських традицій у польській історіографії. Посиланням на цей текст дослідник засвідчував значну увагу влади до проблем призупинення самовільних козацьких походів на турецькі володіння.

Тадеуш Корзон у універсалі Стефана Баторія акцентував на нових підходах короля до козаків як до особливої суспільної групи, що потенційно могла набувати певного привілейованого статусу. Вчений вважав, що офіційне використання в універсалі до означення козаків поняття «молодці» (mołojcy) мало акцентувати на такому їх лицарському становищі. Історик певною мірою протиставляв королівську службу козаків, врегульовану згадуваним універсалом, їх службі у військах старост чи магнатів. Він наголошував, що різноманітні посадовці «до того часу послуговувалися козаками безправно, принагідно як своїми слугами, прийнятими шляхом індивідуального найму, але без їх організації, без визнання за ними лицарських прав» (Korzon, 1923, s. 88). Також дослідник вбачав ознаки привілейованого статусу козаків у наданні їм королівського прапору. У підсумкових оцінках науковець стверджував: «Чи ж не було почесним для такої зграї отримувати оплату від короля, користуватися повагою лицарства, мати надію винагород і “хліба добре заслужених” тобто надання земель або сіл із королівщин, перебувати під командуванням шляхтича?» (Korzon, 1923, s. 89).

Багато важливих даних щодо кількісного складу перших козацьких реєстрів, їх фінансування та організації навів у своєму дослідженні історії піхоти у Польсько-Литовській державі Константи Гурскі (Konstanty Maria Górski). Зокрема, вчений прослідкував динаміку змін, яка відбувалася у процесах творення реєстрового війська. Історик показав як від 1575 р. до 1590 р. зростала кількість реєстрових козаків від 300 до 2 000. Також за обрахунками науковця у 1590-х роках державна скарбниця видавала на козаків та їх спорядження (зокрема на боєприпаси) 12 640 злотих. Аналізуючи структуру підрозділів реєстрових козаків, він зробив важливі висновки щодо тактики

й бойового шикуння козацької роти із 500 осіб і визначив, що вона повинна була складатися із 40 рядів та 11 шеренг із 12-ою, яка складалася із отаманів. Це підштовхнуло К. Гурскі до висновку, що С. Баторій керувався у своїх реформах зразком таких військ, як «угорська піхота». Реалізатором цих тактичних та організаційних новацій у козацькому війську він бачив також угорця за походженням Я. Бегера, який займав у реєстровому війську посаду писаря (Górski, 1893, s. 36).

Спостереження, К. Гурскі розвинув Т. Корзон. Так, у питанні самої військової організації він вважав, що С. Баторій хотів наблизити козаків організаційно та щодо озброєння і способу використання на полі бою до уже існуючого у Східній та Центральній Європі типу «угорської піхоти» (Korzon, 1923, s. 89). Натомість система та розміри оплати, за спостереженнями вченого, проводилися за схемами, що застосовувалися до піхоти драбів.

Цікавий аналіз Т. Корзон зробив, вивчивши особовий склад списків козаків, які були вписані у реєстр від 30 березня 1581 р. Розглядаючи імена реєстрових козаків, вчений відзначив, що більшість із них були вписані не під своїми родовими прізвищами, а із зазначенням лише імені й вказівки на походження. Це підштовхнуло його до висновків про значну етнічну строкатість козацтва в другій половині XVI ст. Так, поруч із означенням походження із різних регіонів Речі Посполитої, відзначено було значну групу «москвичів», а також вихідців із Криму, як Кулан Мурза, чи із Кавказу (таким історик бачив Богдана П'ятигорця). Також до представників неслов'янських народів він зараховував «Сасіма Білоцерківця», «Барабаша Черкашанина», «Беніаса із Ковна» та «Марка Рустиковича із Жмуді». Що ж до соціального складу козацтва, то науковець вважав, що левова його частка складалася із людей «безіменних», різних асоціальних, у баченні Т. Корзона, елементів. Однак все ж він не оминув згадати присутність у їх шерехах «якогось князя Івана Імстиславця» (Korzon, 1923, s. 89).

Підсумовуючи наслідки заходів С. Баторія з організації козацтва та його найму на службу Речі Посполитій, Т. Корзон визнавав, що королю не вдалося взяти козаків під контроль. Звертаючись до фактів існування значно чисельнішої за реєстровців групи козаків, що не перебували під королівською юрисдикцією, та їх багаторазові самостійні походи на турецькі володіння, історик наголошував на обмеженості усіх заходів монарха. Він стверджував, що владі вдалося «утворити серед козаків лише роту, яка могла бути зразком, але не було змоги взяти її в державні лещата, не вдалося заспокоїти, одомашнити, ні перетворити здичавілих свавільників на працівників на благо держави» (Korzon, 1923, s. 92). Що ж до самого образу «баторіанських реформ» у сприйнятті як їх сучасників, так і наступних поколінь, то історик давав йому особливо високу оцінку. Науковець наголошував, що «даний козакам зразок подобався їм і закарбувався у пам'яті так сильно, що на Запоріжжю ім'я Баторія стало улюбленим, славним настільки, що довкола нього оформилась легенда про реєстрову реформу, про заснування Батурина і т. ін.» (Korzon, 1923, s. 92).

Схильним до певної ревізії високих оцінок реформаторської політики Стефана Баторія щодо козацтва був Александр Яблоновскі (Aleksander Jabłonowski). Історик наголошував, що про такі заходи монарха «насправді мало що відомо» (Jabłonowski, 1912, s. 207). Як реальні факти він наводив існування найнятого на королівську службу для дій у московській війні козацького загону у підпорядкуванні князя Михайла Вишневецького, що були «урядово визнані, реєстрові». Як наступний відомий факт вчений згадував існування закону із 500 козаків, яких очолив Ян

Оришевський у 1579 р. та 1583 р., а також окремих кінних загонів, зокрема на службі князя Костянтина Острозького, та 1 000 козаків Матвія Кміти у бойових діях на Смоленщині. Що ж до різноманітних королівських надань, то науковець стверджував, що таким відомим із цього часу є лише виділення їм на базу та шпиталь м. Трахтемирів.

Александр Яблоновскі вказував на суперечність легенди про роль Стефана Баторія в історії козацтва та реальних подій. Учений зазначав, що винятково позитивний образ короля як козацького благодійника не співпадав із справжньою його політикою. Так, попри певні організаційні заходи, спрямовані на впорядкування існування реєстрових козаків, він безжально приборкував усі інші, незалежні від влади, групи козацтва й усі їхні спроби здійснювати якісь самостійні військові акції. Такими, зокрема, були страти козацьких ватажків Івана Підкови та Самійла Зборовського, універсал від 1580 р., що наказував ловити всіх, без різниці на соціальне походження, хто б тривожив кордони південних сусідів Речі Посполитої. У відповідь на це козаки навіть втопили присланого до них королівського посланця Глебоцькі (Głębocki) (ім'я не встановлено). Науковець припускав, що «без сумнівно він взяв би в ризи гультяїв низовиків, якби цьому не перешкодила його смерть» (Jabłonowski, 1912, s. 207).

Відмінний погляд на походження ідеї утворення козацького реєстру у Речі Посполитій висловлював Фелікс Конечні (Feliks Konieczny). Вчений фактично виступив із запереченням тези про реалізацію королями Сигізмундом II Августом (Zygmunt II August) та Стефаном Баторієм проєктів, задуманих українськими старостами, що самі були безпосередньо залучені до оборони кордонів від нападів татар й уже використовували для цього козаків. Він вважав, що перші козацькі реєстри й вербування козаків на постійну службу у війську здійснили московські великі князі та царі, вони передбачали найм т. зв. рязанських козаків. Особливо значимими, на його думку, були реформи козаків, здійснені Іваном IV Грозним (Іван (Іоанн) Грозный), який «провів реорганізацію козацтва й утворив над Доном прикордонне військо проти татар» (Konieczny, 1921, s. 119). На думку Ф. Конечні, саме ці реформи московських царів слугували прообразом і зразком для королів Речі Посполитої у їх спробах запровадження реєстру. Історик стверджував, що перший такий козацький реєстр увів ще король Сигізмунд I Старий (Zygmint I Stary) у 1531 р. й він охоплював 2 000 козаків. Натомість постійний прийом козаків на королівську військову службу здійснив, як вказував учений, уже С. Баторій, який у такий спосіб утворив постійне військо на українських землях. У своїх оцінках явища козацького реєстру науковець стверджував, що спосіб заробляти на життя шляхом військового найманства був притаманний та дуже популярний серед народів Сходу (Konieczny, 1921, s. 119). У такому контексті проявлялися ідеї Ф. Конечні, зумовлені його цивілізаційними теоріями, згідно з якими українці та козаки (яких він розділяв) належали до азійської «туранської цивілізації». Історик вважав, що серед кочових тюркських та монгольських народів Великого Степу особливо поширеним було військово-найманство, тимчасова служба окремими загонами та індивідуально різним вождям за плату чи військову здобич, на основі чого й формувалася орда. Усі ці характеристики він переносив і на українських козаків, що, на його думку, були своєрідною військовою організацією, створеною за зразками та принципами існування тюркських орд.

Особливі погляди на історію створення козацького реєстру за правління Стефана Баторія висловив Адам Шельонговскі (Adam Szelągowski). Вчений, як і багато інших польських дослідників, розглядав політику короля щодо козаків у контексті

його військових реформ, а особливо заходів зі створення постійного пішого війська. Однак, окрім найму козаків на державну військову службу, він заперечував існування будь-яких інших організаційних заходів монарха у сфері чи то їх соціального статусу, чи реформи самого військового корпусу. Так, історик наголошував, що С. Баторій прийняв козаків на службу у королівське військо «без надання їм якої будь нової організації – наперекір історичній легенді, що пізніше про це склалася» (Szelaḡowski, 1936, s. 611). У його баченні козаки були прийняті у шереди армії Речі Посполитої, як звичайні найманці й зберігали увесь свій попередній статус та організаційні особливості. Також учений визначив чисельність козаків, яких прийняв на службу С. Баторій аж на 8 000 осіб, що є версією із найбільшим названим числом реєстрових козаків, яка з'являлася у польській історіографії й різко розходилася із реальним наймом лише 500 козаків.

Певну зміну підходів до створення козацького реєстру за панування Стефана Баторія запропонував Артур Слівінські (Artur Śliwiński). Вчений називав найм на королівську військову службу козаків лише одним, але не найголовнішим кроком, із цілого набору заходів, до яких вдався монарх у своїй політиці щодо козаків. Причини уважного звернення правителем своєї ваги на козацтво історик пояснював значним зростанням чисельності, сили та значимості українських козаків у регіоні Центральної та Східної Європи. Він наголошував, що «розумний король бачив небезпеку, яка загрожувала Речі Посполитій у випадку, якщо б на її прикордонні утворилася велика та незалежна збройна сила, яка б на власний розсуд розпочинала війни із сусідами» (Śliwiński, 1922, s. 211). У цьому контексті він визначав загрози, які несли для мирних відносин Польщі із Туреччиною військові походи козаків на терени останньої. Таким чином, усі заходи С. Баторія науковець характеризував як реформи, спрямовані на встановлення контролю над цілим українським козацтвом, включно із запорожцями, що перебували на Січі. Першим кроком на цьому шляху він вважав місію люблінського воєводи Я. Тарла у Брацлавське воєводство з королівським наказом провести слідство та покарати усіх керівників козацьких нападів на землі, підконтрольні Османській імперії. Королівський універсал, датований вереснем 1578 р., учений вважав наслідком переговорів С. Баторія із козацькою делегацією, що прибула до нього. У запроваджених цим документом новаціях, які він оцінював як «першу спробу впорядкування відносин на Січі», він наголошував на пункті про присягу на вірність призначеному королем керівнику козацтва князю М. Вишневецькому начебто від усіх козаків. Вступ 500 козаків на королівську службу та визначення для них оплати, а також надання їм хоругви, визначалося як міри заохочення. Натомість стосовно козаків, які потрапили в реєстр, учений вважав, що незабаром вони були реорганізовані за зразком угорських гайдуків. Що ж до існуючих в історіографії тез про складення реєстру із 6 000 козаків, то їх науковець називав «незгідним із реальністю переказом» (Śliwiński, 1922, s. 211).

У міжвоєнний період прихильник ідей націонал-демократів Владислав Конопчинські (Władysław Konopczyński) розглядав заходи Стефана Баторія щодо створення козацького реєстру у контексті його масштабніших реформ у соціальній сфері. Зокрема, вчений зазначав, що король у 1576–1578 рр. звільнив міщан із-під юрисдикції шляхетських судів. Втім, він наголошував, що якогось більшого розширення прав селян та міщан таки не відбулося, а різноманітні нобілітації осіб були лише епізодичними. Науковець вказував, що король мав великі можливості догодити козакам,

які уже належали до військового стану Речі Посполитої. Історик розділяв пізнішу легенду щодо Баторіанських реформ та реальні дії монарха. Він зазначав, що «легенда, яка є пізнішою версією поширеною зацікавленою стороною, розповідала про надання козакам різних привілеїв: реєстру на 6 тис. осіб, зрівняння у правах із шляхтою, власний трибунал й Батурин для гетьманської резиденції» (Konopczyński, 1936, s. 163). Однак реальність, згідно з оцінками науковця, була більш приземленою та значно менш привабливою. Стефан Баторій встановив реєстр лише для 500 козаків, які вже були організовані в «міліцію» за часів Сигізмунда II Августа, визначив їм командирів в особах Михайла Вишневецького та Яна Оришевського й віддав монастир у Трахтемирові для використання під військовий шпиталь. Попри таку обмеженість заходів, упроваджених у життя постановою від 19 квітня 1582 р., В. Конопчинські оцінював їх як осердя для майбутнього розростання професійного Війська Запорізького та їх сили й ролі у суспільстві.

Інший симпатик націонал-демократичного руху Вацлав Собєскі (Wacław Sobieski) вбачав у заходах Стефана Баторія щодо впровадження козацького реєстру та певних організаційних змін лише продовження дій, розпочатих Сигізмундом II Августом. Причинами відновлення такої політики науковець вважав необхідність великої кількості піхоти, яку потребувала Річ Посполита на війну із Московією. Запроваджені С. Баторієм вибранецької піхоти польським військам, для ефективного ведення військових дій, відчутно бракувало. Вчений відзначив, що монарх покращив уже існуючу козацьку організацію й підтвердив існуючі привілеї. У документі від 1582 р., у якому, на думку історика, було розширено козацькі права та привілеї, він вбачав «віддяку за послуги, які королю віддали козаки у війні й за те, що не дали себе москалям підмовити до зради» (Sobieski, 1938, s. 111).

Подібно і Владислав Томкевіч оцінював козацький реєстр, створений за наказом Стефана Баторія, лише продовженням заходів Сигізмунда II Августа. Вчений вказував, що король «провів нове вербування козаків й створив загін із 500 чоловік на умовах давнішого найму на чолі із Бадовським» і тепер лише замість останнього їм призначили нового командира в особі Я. Оришевського (Tomkiewicz, 1939, s. 18). Ці козаки відзначились великими заслугами у наступній війні з Московським царством і, користуючись із цього, після повернення із військової кампанії виступили із ширшими вимогами до влади. Козацькі посланці, як наголошував історик, скаржилися королю на узурпацію місцевими чиновниками судової влади над ними, накладання на них різних податків і на відбирання від дальших спадкоємців маєтків по померлих козаках. Саме у прийнятті королем козацьких вимог і захисті від зазначених кривд дослідник вбачав значний поступ у розвитку соціального становища козаків. Хоча вчений відзначив, що надані привілеї не були якимись значними й стосувалися лише членів підрозділу Я. Оришевського, однак нечіткі формулювання королівського документа давали значні можливості його трактування на користь козаків. Зокрема, вони давали підстави домагатись звільнення усіх козаків, а не лише реєстрових, із під судової юрисдикції місцевої влади. «У результаті чого, як наголошував В. Томкевіч, сформувався т. зв. “баторіанська легенда”, повторювана з козацьких уст у уста, про незвичайні “свободи” надані королем й пізніше, скільки б раз козаки не підіймали бунтів проти держави, то кожного разу будуть покликатись на ці легендарні “свободи”, вимагаючи поширити їх на цілий свій стан» (Tomkiewicz, 1939, s. 19). Також історик зазначав, що, створюючи підрозділ реєстрових козаків, влада бажала протиставити їх

«свабільним» козакам із Січі. Однак спроба внести розкол і придушити запорожців руками реєстрових не вдалася, а навпаки – від найманого війська січовики лише переймали краще військове мистецтво. Також і сам Я. Оришевський «замість того, щоб визначити реєстровим козаками якийсь вектор, сам прийняв козацьку ментальність, водив ватаги на Крим полюючи на татарські табуни, став він живим прикладом, який доводив, що навіть шляхта, яка мала стосунки із козаками, приймала їх спосіб життя й духовно покозачувалася» (Tomkiewicz, 1939, s. 20). Остаточно ж історик оцінював козацького очільника як особу, яка теж «ще більше деморалізувала козаків й у підсумку діяла на шкоду державі» (Tomkiewicz, 1939, s. 20).

У контексті проблеми судового імунітету козаків слід згадати дискусію Францішка Равіти-Гавронські (Franciszek Rawita-Gawroński), яку він провадив із українськими істориками, зокрема з Михайлом Грушевським та Іваном Крип'якевичем. Польський дослідник, на основі власних розважань над текстом універсалу С. Баторія, стверджував, що усі привілеї та права, надані козакам, поширювалися лише на реєстровців і аж ніяк не на усе козацтво як цілісність. Так, він виступав проти самого формулювання «козацький імунітет», висунутого М. Грушевським (Грушевський, 1995, с. 156–160). Однак найбільш гостро Ф. Равіта-Гавронські заперечував тези І. Крип'якевича, які він сформулював у коментарях до документів С. Баторія, надрукованих у «Жерелах до історії України-Руси» (Крип'якевич, 1908). Дослідник називав підходи українського вченого «трактуванням згідно із козацькою фантазією» та непорозумінням (Rawita-Gawroński, 1924, s. 119). Окрім спостережень щодо поширення судового імунітету на усе козацтво, особливо дражливими для Ф. Равіти-Гавронські були оцінки українським вченим королівської ординації як «початку здійснення козацьких бажань», «перемогою козацьких ідеалів», а самих козаків як «політичної окремішності» (Rawita-Gawroński, 1923, s. 119). Такі погляди польського дослідника були зумовлені його антиукраїнськими й антикозацькими стереотипами та позиціонуванням козаків винятково як варварів, грабіжників і вбивць. Усі зловживання й утиски, які здійснювала місцева влада, і від яких намагався захистити козаків С. Баторій, Ф. Равіта-Гавронські вважав закономірними, адже, на його думку, «усіх козаків сприймали як волоцюг, людей ненадійних, котрих кожна громада уникала й рада була їх позбутися» (Rawita-Gawroński, 1924, s. 118). Що ж до поглядів на козацьку єдність, то він вважав, що «вона ні в реальності, ні в історії ніколи не існувала» (Rawita-Gawroński, 1924, s. 118).

Серед провідних представників наукового середовища Другої Речі Посполитої, яке схилилося до ідеології руху санації, Міхал Сокольніцкі (Michał Sokolnicki) вміщував утворення Стефаном Баторієм козацького реєстрового у загальні великі військові реформи монарха, зокрема до його заходів з організації піхотних підрозділів польської армії, яких до того часу відчувалася велика нестача. Козаків на королівській службі він порівнював із т. зв. вибранецькою піхотою, яка також з'явилася після затвердження сеймом у 1578 р. проекту створення постійних піхотних військ. Мотивом масштабних реформ війська й найму козаків учений вважав розгортання великої війни Речі Посполитої проти Московського царства. Дослідник наголошував на участі підрозділу реєстрових козаків, яких очолили черкаський староста М. Вишневецький та поручник Я. Оришевський у московсько-польській війні на Сіверському театрі бойових дій, та особливо їх значній ролі у кампанії під Полоцьком. Їхні бойові заслуги та високий рівень військового професіоналізму, на думку науковця, зумовили видання

королем у 1582 р. документа, який затверджував усі попередні права та привілеї, а саме звільнення від усляких «данин», виключення із-під юрисдикції старостів тощо (Sokolnicki, 1936, s. 687).

Отже, історія створення козацького реєстру за часів правління короля С. Баторія була основою багатьох козакознавчих досліджень польських істориків, які працювали у період від кінця XIX ст. і до початку Другої світової війни. Дослідники звертали увагу на причини, що підштовхнули владу Речі Посполитої до такого кроку, й поруч із потребою використання козацької військової сили у війні із Москвою акцентували на вагомих обставинах необхідності взяття козаків під контроль держави та забезпечення від їх походів на терени Османської імперії й можливого вибуху війни із нею. Науковці вивчали особливості військової організації реєстрових козаків і часто віднаходили її аналоги в організації типу військ т. зв. угорської піхоти. Багато вчених наголошували на частковості реформи та її недовершеності, що не дозволило охопити увесь козацький загаль і дієво використати його на користь держави. Більшість козаків, попри спроби їх покарання, залишались незалежними і продовжували самостійні військові дії. Дискусійною залишалася у середовищі польських учених проблема привілеїв, наданих козакам. Попри переважаючі акценти на обмеженості прав козаків і їх поширенні лише на записаних у реєстр осіб, з'являлися голоси на користь можливого широкого трактування тексту королівських документів із виділенням усього українського козацтва в особливу привілейовану соціальну групу. Також були певні різні підходи істориків до оцінок «баторіанської легенди», яка з'явилася у козацькому середовищі довкола реформ С. Баторія у наступні десятиліття. Так, її оцінювали як наслідок великої любові козаків до короля та вдячності за його заходи, однак здебільшого розглядали як небезпечну видумку, що підштовхувала у майбутньому козаків до боротьби проти влади.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Гриневич, Т. (2009). Генеза та становлення козацтва в дискусіях польських істориків міжвоєнного періоду. *Вісник Черкаського університету. Серія «Історичні науки»*, 160–161, 60–67.

Грушевський, М. (1995). *Історія України-Руси: в 11 т., 12 кн., 7. Київ.*

Крип'якевич, І. (1908). Козаччина і Баторієві вольності. *Жерела до історії України-Руси*, 8. Львів, 1–44.

Руда, О. (2010). *Українське козацтво в інтерпретації польських істориків кінця XIX – першої третини XX століття*. Львів.

Сінкевич, Є. (2008). Дослідження українського козацтва в польській історіографії кінця XIX – першій половині XX ст. *Історіографічні та джерелознавчі проблеми історії України*. Дніпропетровськ, 236–242.

Bobrzyński, M. (1923). *Dzieje Polski w zarysie*, 2. Warszawa; Kraków; Lublin; Łódź; Paryż; Poznań; Wilno; Zakopane.

Górski, K. (1893). *Historia piechoty polskiej*. Kraków: Nakładem księgarni spółki wydawniczej polskiej.

Franz, M. (2006). *Idea państwa kozackiego na ziemiach ukraińnych w XVI–XVII wieku*. Toruń.

Jabłonowski, A. (1912). *Historia Rusi Południowej do upadku Rzeczypospolitej Polskiej*. Kraków.

Koko, E. (2006). *Franciszek Rawita-Gawroński (1846–1930) wobec Ukrainy i jej przeszłości*. Gdańsk.

Koneczny, F. (1921). *Dzieje Rosji od Najdawniejszych do Najnowszych czasów*. Poznań; Lwów; Lublin; Łódź.

Konopczyński, W. (1936). *Dzieje Polski Nowożytnej* (T. 1: 1506–1648). Warszawa; Kraków; Łódź; Poznań; Wilno; Zakopane.

Korzon, T. (1923). *Dzieje wojen i wojskowości w Polsce: w 3 t.* (T. 2: Epoka przedrozbiorowa). Lwów; Warszawa; Kraków.

Lewicki, A. (1884). *Zarys historii Polski i krajów ruskich*. Kraków.

Rawita-Gawroński, F. (1923). *Kozaczyzna ukraińska w Rzeczypospolitej Polskiej do końca XVIII w.: zarys polityczno-historyczny*. Warszawa; Kraków; Lublin; Łódź; Poznań; Wilno; Zakopane.

Rawita-Gawroński, F. (1924). *Geneza i rozwój idei kozactwa i kozaczyzny w XVI wieku*. Warszawa; Kraków.

Sobieski, W. (1938). *Dzieje Polski* (T. 1: Do roku 1696). Warszawa.

Sokolnicki, M., Mościcki, H., & Cynarski, J. (1936). *Historia Powszechna*. Warszawa.

Szelągowski, A. (1936). *Historja Powszechna*. Warszawa.

Szujski, J. (1889). *Historji Polskiej treściwie opowiedzianej ksiąg dwanaście*. Warszawa.

Śliwiński, A. (1922). *Stefan Batory*. Warszawa.

Tomkiewicz, W. (1939). *Kozaczyzna ukraińska*. Lwów.

REFERENCES

Hrynevych, T. (2009). Geneza ta stanovlennia kozatstva v dyskusiiakh polskykh istorykiv mizhvoiennoho periodu. *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Seriiia «Istorychni nauky»*, 160–161, 60–67 (in Ukrainian).

Hrushevskyi, M. (1995). *Istoriia Ukrainy-Rusy: v 11 t., 12 kn.*, 7. Kyiv (in Ukrainian).

Krypiakevych, I. (1908). Kozachchyna i Batoriievi volnosti. *Zherela do istorii Ukrainy-Rusy*, 8. Lviv, 1–44 (in Ukrainian).

Ruda, O. (2010). *Ukrainske kozatstvo v interpretatsii polskykh istorykiv kintsia XIX – pershoi tretyny XX stolittia*. Lviv (in Ukrainian).

Sinkevych, Ye. (2008). Doslidzhennia ukrainskoho kozatstva v polskii istoriohrafii kintsia XIX – pershii polovyni XX st. *Istoriografichni ta dzhereloznavchi problemy istorii Ukrainy*. Dnipropetrovsk, 236–242 (in Ukrainian).

Bobrzyński, M. (1923). *Dzieje Polski w zarysie*, 2. Warszawa; Kraków; Lublin; Łódź; Paryż; Poznań; Wilno; Zakopane (in Polish).

Górski, K. (1893). *Historja piechoty polskiej*. Kraków: Nakładem księgarni spółki wydawniczej polskiej (in Polish).

Franz, M. (2006). *Idea państwa kozackiego na ziemiach ukraińskich w XVI–XVII wieku*. Toruń (in Polish).

Jabłonowski, A. (1912). *Historja Rusi Południowej do upadku Rzeczypospolitej Polskiej*. Kraków (in Polish).

Koko, E. (2006). *Franciszek Rawita-Gawroński (1846–1930) wobec Ukrainy i jej przeszłości*. Gdańsk (in Polish).

Koneczny, F. (1921). *Dzieje Rosji od Najdawniejszych do Najnowszych czasów*. Poznań; Lwów; Lublin; Łódź (in Polish).

- Konopczyński, W. (1936). *Dzieje Polski Nowożytnej* (T. 1: 1506–1648). Warszawa; Kraków; Łódź; Poznań; Wilno; Zakopane (in Polish).
- Korzon, T. (1923). *Dzieje wojen i wojskowości w Polsce: w 3 t.* (T. 2: Epoka przedrozbiorowa). Lwów; Warszawa; Krak (in Polish).
- Lewicki, A. (1884). *Zarys historyi Polski i krajów ruskich*. Kraków (in Polish).
- Rawita-Gawroński, F. (1923). *Kozaczyzna ukraińska w Rzeczypospolitej Polskiej do końca XVIII w.: zarys polityczno-historyczny*. Warszawa; Kraków; Lublin; Łódź; Poznań; Wilno; Zakopane (in Polish).
- Rawita-Gawroński, F. (1924). *Geneza i rozwój idei kozactwa i kozaczyzny w XVI wieku*. Warszawa; Kraków (in Polish).
- Sobiecki, W. (1938). *Dzieje Polski* (T. 1: Do roku 1696). Warszawa (in Polish).
- Sokolnicki, M., Mościcki, H., & Cynarski, J. (1936). *Historia Powszechna*. Warszawa (in Polish).
- Szelągowski, A. (1936). *Historja Powszechna*. Warszawa (in Polish).
- Szujski, J. (1889). *Historji Polskiej treściwie opowiedzianej ksiąg dwanaście*. Warszawa (in Polish).
- Śliwiński, A. (1922). *Stefan Batory*. Warszawa (in Polish).
- Tomkiewicz, W. (1939). *Kozaczyzna ukraińska*. Lwów (in Polish).

Marko KANTOR

Postgraduate student

of the Department of Ukraine's History and Law

I. Franko State Pedagogical University of Drohobych

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-2412-5795>

e-mail: m.kantor@mios.com.ua

THE IMAGE OF THE COSSACKS REFORMS OF KING STEPHEN BATHORY IN THE WORKS OF POLISH HISTORIANS OF THE LATE 19TH CENTURY – 1939

It has been determined that the history of the creation of the Cossack register during the reign of King Stephen Batory was at the center of many Cossack studies by Polish historians who worked from the end of the 19th century to the beginning of World War II. Researchers drew attention to the reasons that pushed the authorities of the Polish-Lithuanian Commonwealth to such a step and, along with the need to use Cossack military force in the war with Moscow, emphasized the weighty circumstances of the need to take the Cossacks under state control and secure them from their campaigns to the territories of the Ottoman Empire and the possible outbreak of war with it. Scientists studied the features of the military organization of registered Cossacks and often found its analogues in the organization of the so-called «Hungarian infantry» troops. Many scientists emphasized the partial nature of the reform and its incompleteness, which did not allow to cover the entire Cossack community and effectively use it for the benefit of the state.

The majority of the Cossacks, despite attempts to punish them, remained independent and continued independent military operations. The problem of privileges granted to the Cossacks remained a subject of discussion among Polish scholars. Despite the prevailing

emphasis on the limited nature of the rights of the Cossacks and their extension only to persons recorded in the register, voices appeared in favor of a possible broad interpretation of the text of the royal documents with the allocation of all Ukrainian Cossacks into a special privileged social group. It has been studied that there are certain different approaches of historians to the assessments of the «Batory legend», which appeared in the Cossack environment around the reforms of Stefan Batory in the following decades. It was assessed as a consequence of the Cossacks' great love for the king and gratitude for his measures, but was mostly considered as a dangerous fiction that pushed the Cossacks to fight against the authorities in the future.

Key words: Polish historical science of the late 19th century – 1939, Ukrainian Cossacks, King Stefan Batory, register, privileges, Polish-Lithuanian Commonwealth, Batory legend.

*Стаття: надійшла до редакції 18.04.2025
прийнята до друку 9.07.2025*

Олег ПІХ

кандидат історичних наук

старший науковий співробітник

відділу «Центр дослідження українсько-польських відносин»

Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

ResearcherID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/AAD-4632-2020>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2304-9002>

e-mail: olpikh@gmail.com

УКРАЇНА У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ КОНСЕРВАТИВНИХ І ЛІБЕРАЛЬНИХ УРЯДІВ ПОЛЬЩІ (2005–2025): ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Здійснено порівняльний аналіз зовнішньої політики Польщі щодо України (2005–2025) крізь призму ідеологічних відмінностей між урядами «Права і Справедливості» та «Громадянської платформи». Зазначено, що попри загальний консенсус щодо підтримки суверенітету та євроатлантичної інтеграції України, методи та пріоритети обох сил суттєво різнилися. Вказано, що політика ПiС характеризувалася акцентом на національному суверенітеті, регіональному лiдерствi й активній iсторичній політиці. Зауважено, що уряди консерваторів просуvalи iдею єдності ЦЄ як буфера проти російського неоiмперіалiзму. Наведено iнформацію, що після 2015 р. ПiС реалiзовувала «двоколiйну» політику: потужна безпекова підтримка України поєднувалася з iнструменталiзацією складних iсторичних питань, що створювало значну напруженiсть у вiдносинах. Описано, що натомiсть політика ГП була бiльш прагматичною та євроцентричною, з пріоритетом iнтеграції у межах ЄС та просуванням iнтересів України через багатосторонні формати, як-от «Східне партнерство». Вiдзначено, що уряди ГП намагалися уникати загострення iсторичних суперечок, вiдаючи перевагу поточному діалогу.

Наголошено, що повномасштабне вторгнення Росії у 2022 р. стало екзистенційним викликом, який змусив уряд консерваторів тимчасово відсунути iсторичні розбiжності на другий план і надати Україні безпрецедентну вiйськову та гуманiтарну допомогу. Простежено, що подальші кризи, зокрема «зернова», показали, що внутрiшньополітичний тиск та економічні iнтереси здатні впливати на стратегічне партнерство. Акцентовано на тому, що повернення до влади уряду Дональда Туска наприкінці 2023 р. ознаменувало вiдновлення бiльш євроцентричної політики та прагнення вирішувати двосторонні проблеми через діалог і в межах структур ЄС. Встановлено, що хоча російська загроза є ключовим фактором, який змiцнює стратегічне партнерство між Польщею та Україною, однак його стабiльнiсть залишається залежною від внутрiшньополітичної кон'юнктури в Польщі та здатності еліт обох країн збалансовувати національні iнтереси зі стратегiчними iмперативами.

Ключові слова: Польща, Україна, зовнішня політика, «Право і Справедливість», «Громадянська платформа», політичні партії, історична політика, польсько-українські відносини, російська агресія.

Незалежність України та її сталий демократичний розвиток незмінно розглядалися як вагомні аспекти власної безпеки та регіонального впливу Польщі, а також були відображенням польської зовнішньополітичної думки після 1989 р. Її формування відбувалося в умовах домінування «доктрини Гедройця», яка стверджувала, що довготривала безпека Польщі неможлива без існування сильних і незалежних держав на Сході, які виконуватимуть роль буфера проти російського впливу, а також у ширшому геополітичному контексті відродження в російській політиці експансіоністських і ревізіоністських концепцій, що створювало постійну загрозу безпеки для Польщі та регіону. Тому польська східна політика була послідовно спрямована на сприяння демократичним перетворенням та євроатлантичній інтеграції України, що була головним об'єктом її зовнішньополітичної уваги на Сході, хоча підходи й акценти її реалізації могли варіюватися, залежно від урядової конфігурації у Варшаві.

Польсько-українські відносини мають стратегічне значення для геополітичного ландшафту Центрально-Східної Європи (ЦСЄ). Історична близькість, спільні кордони та взаємні безпекові інтереси, насамперед у контексті імперіалістичної політики Росії, роблять ці відносини ключовими для стабільності регіону. На динамічність польсько-українських відносин також суттєво впливали як внутрішньополітичні зміни в обох країнах, так і дискусії над болючою історичною спадщиною, які періодично спливали на поверхню. Водночас упродовж 2005–2025 рр. двосторонні відносини пройшли через низку досягнень і криз, що було зумовлено не лише регіональними геополітичними трансформаціями, але й ідеологічними відмінностями між польськими консервативними (під проводом «Права і Справедливості» (PiS)) і ліберальними (під проводом «Громадянської платформи» (GP)) політичними силами, які по чергово формували урядову польську політику.

Актуальність теми зумовлена останніми політичними змінами в Польщі та заостренням окремих аспектів польсько-українських відносин. Проведений аналіз дасть змогу окреслити специфіку підходів різних політичних сил, а вивчення ідеологічних засад і зовнішніх пріоритетів партій PiS та GP щодо України поглибить розуміння ролі ідеологій у формуванні зовнішньої політики. Водночас моніторинг цих тенденцій допоможе передбачати можливі зміни у співпраці Польщі й України, що матиме важливе значення для прогнозування майбутньої динаміки двосторонніх зв'язків.

Мета статті – проаналізувати та порівняти особливості формування і реалізацію зовнішньополітичного курсу Польщі щодо України в період 2005–2025 рр. та встановити, як ідеологічні відмінності між польськими консервативними і ліберальними урядами (передусім представниками PiS та GP) впливали на двосторонні відносини.

Історіографія проблеми представлена публікаціями зарубіжних та українських учених, що стосуються ідеологічних засад провідних політичних партій Польщі, ключових аспектів їхньої східної політики і динаміки двосторонніх відносин з Україною. Так, ідеологічні засади та зовнішньополітичні концепції ключових польських партій PiS та GP досліджено у працях колективу авторів у складі Еви Май (Ewa Maj) та інших (Maj i in., 2023), а також у публікації Катажини Мончник (Katarzyna Moncznik) (Мончник, 2013). Особливості східної політики урядів PiS у 2005–2007 рр.

проаналізували Адріан Хоян (Adrian Chojan) (Chojan, 2016) і Томаш Віха (Tomasz Wicha) (Wicha, 2016), який окремо розглянув оцінку партією зовнішньої політики Республіки Польща. Еволюцію двосторонніх відносин та роль України у програмах урядових коаліцій вивчав Валенти Балук (Walenty Baluk) (Baluk, 2012; Baluk, 2021). Важливим аспектом, якому приділено значну увагу в академічному дискурсі, є роль історичної політики у формуванні відносин Варшави з Києвом. Цю проблему, зокрема інструменталізацію історичного дискурсу урядом ППС, розглядають Давід Кадьє (David Cadier) і Кацпер Шулецькі (Kacper Szulecki) (Cadier & Szulecki, 2020). Вплив історичних наративів на політику консерваторів також аналізував Вальдемар Парух (Waldemar Paruch) (Paruch, 2021). Реакцію та залучення Польщі до вирішення української кризи 2013–2014 рр. досліджували Сабіна Ольшик (Sabina Olszyk) (Olszyk, 2016), а також Тетяна Сидорук і Дмитро Тищенко (Sydoruk & Tyshchenko, 2016). Автор статті ґрунтується і на власних попередніх напрацюваннях щодо ролі Польщі у поглибленні відносин України з Європейським Союзом (ЄС) (Піх, 2021). Попри значну кількість публікацій, спостерігається брак комплексних порівняльних досліджень політики ППС і ГП щодо України.

Джерельну основу дослідження становлять декілька груп матеріалів. Насамперед це офіційні програмні документи партій ППС та ГП, за допомогою яких можна проаналізувати їхні ідеологічні засади та зовнішньополітичні візії щодо України. Важливим джерелом є стенограми засідань Сейму Республіки Польща (РП), зокрема щорічні виступи міністрів закордонних справ, а також програмні промови прем'єр-міністрів, що розкривають пріоритети урядової політики. У статті також використано офіційні стратегічні документи, такі як «Пріоритети польської зовнішньої політики на 2012–2016 рр.» та «Стратегія польської зовнішньої політики 2017–2021», які відображають інституційне бачення зовнішньополітичного курсу держави. Додатково залучено інформаційні матеріали з офіційних сайтів державних та аналітичних інституцій (Polski Instytut Spraw Międzynarodowych (PISM), Ośrodek Studiów Wschodnich (OSW), Wilson Center), а також публікації у провідних польських і світових медіа (Polskie Radio, Associated Press News, The Guardian, Deutsche Welle), що дають змогу верифікувати конкретні події, рішення урядів і зміни в двосторонніх відносинах.

Ідеологічні засади й електоральна динаміка ключових партій. Польські партії ППС та ГП базуються на різних ідеологічних традиціях, що визначало також їхню зовнішню політику щодо України. Так, ППС була заснована в 2001 р. братами Ярославом та Лехом Качинські (Jarosław i Lech Kaczyński) і відтоді залишалася одним із головних гравців на політичній арені Польщі. Партія позиціонує себе як націонал-консервативна сила з акцентом на євроатлантизм, традиційні цінності, економічний патріотизм і суверенітет Польщі в ЄС. У партійних програмних документах пропаговані ідеї побудови «сильної Польщі» з акцентом на історичну пам'ять і моральні цінності, яка має стати суб'єктом міжнародної політики та сповнена рішучості мобілізуватися для захисту власних цінностей і безпеки. ППС відкидала «політичну коректність» і культурну уніфікацію в межах ЄС, виступаючи за «Європу вітчизн». У зовнішній політиці серед іншого йшлося про активізацію східного вектора, зокрема у зміцненні розвитку України та посиленні її зв'язків як із НАТО (Організація Північноатлантичного договору), так і з ЄС (IV Rzeczpospolita, 2005, s. 39, 44–45, 110; Nowoczesna, 2009, s. 12–13, 172–185; Zdrowie, 2014, s. 149–164; Polski model, 2019, s. 171–192). Заснована того

ж 2001 р. Громадянська платформа була об'єднанням реформаторських, правоцентристських і ліберально-консервативних сил, зокрема колишніх членів «Солідарності», Унії свободи та Консервативної народної партії. Серед її засновників – відомі політичні діячі Дональд Туск (Donald Tusk), Анджей Олеховські (Andrzej Olechowski) та Мацей Плажинські (Maciej Płażyński). У своїй політиці партія орієнтувалася на ліберальну парадигму з наголосом на європейську інтеграцію, захист прав людини і ринкові реформи. У зовнішньополітичних візіях ГП передбачала, що, з огляду на відносно невеликий геополітичний потенціал Польщі та поступове зменшення уваги США до проблем Європи, ефективна реалізація польських інтересів можлива за умови тіснішої інтеграції з європейськими структурами та співпраці з її провідними країнами – Німеччиною і Францією (Маї і ін., 2023, s. 148). У східній політиці, зокрема щодо України, програмні засади та політична практика під час урядування ГП зводилися до застосування т. зв. прагматичних підходів, які виникали з переконання, що у коротко- та середньотерміновій перспективі українське членство в ЄС і НАТО було малоймовірним (Baluk, 2012, s. 29). Відповідно до цього і наголос на просуванні квазіінституційних взаємин України з Заходом, як-от «Східне партнерство». У цьому контексті, серед іншого, варто розглядати і спробу нормалізації відносин Польщі з Росією, оскільки жорстка позиція щодо Москви консерваторів не мала підтримки серед європейських партнерів, а особливо у Берліні та Парижі, сприяння яких було необхідне для реалізації польських ініціатив на Сході (Піх, 2021, с. 553–554).

Партійна приналежність ключових лідерів, відповідальних за формування польської зовнішньої політики (прем'єр-міністра, президента, міністра закордонних справ), часто зумовлювала ідеологічні основи та загальну зовнішньополітичну орієнтацію. Розуміння того, хто і коли був при владі, посилення на головних політичних акторів та їхні світоглядні орієнтири протягом досліджуваного періоду є фундаментальним для атрибуції конкретних політик і змін. Так, протягом 2005–2024 рр. у Польщі відбулося чотири (2005, 2010, 2015, 2020) президентських елекцій та шість (2005, 2007, 2011, 2015, 2019, 2023) виборчих кампаній до Сейму РП. Відповідно, партія ПіС отримала на них такі результати: у 2005 р. вона здобула перемогу на парламентських виборах, отримавши 27 % голосів, і сформувала уряд у коаліції з партіями Самооборона та Ліга польських родин. Того ж року перемогу на президентських виборах здобув один із лідерів партії Л. Качинські (2005–2010); у 2015 р. партія після тривалої перерви повернулася до влади, отримавши 37,6 % голосів, що дало змогу їй сформувати однопартійний уряд. Одночасно президентський пост посів висуванець партії Анджей Дуда (Andrzej Duda), який повторив свій успіх також на президентських виборах 2020 р.; 2019 р. партія ПіС знову виграла вибори з 43,6 % голосів, зберігши можливість самостійно сформувати уряд; у 2023 р. хоча згадувана партія посіла перше місце, здобувши 35 % голосів, її коаліційний потенціал був обмежений через політичну угоду опозиційних партій, які й сформували коаліційний уряд. Водночас ГП як самостійно, так і у складі ширших коаліцій отримувала такі результати: 2007 р. партія виграла парламентські вибори, отримавши 41,5 % голосів виборців, сформувавши урядову коаліцію разом із ПСП (Польська селянська партія); у 2011 р. ГП зберегла владу, знову здобувши 39,2 % голосів і створивши коаліційний уряд із ПСП (до того ж у 2010 р. один із лідерів ГП Броніслав Коморовські (Bronisław Komorowski) здобув перемогу на президентських виборах); у 2015 р. і 2019 р. партія зазнала поразок на парламентських і президентських виборах і перебувала в опозиції; у 2023 р. ГП, яка

була у складі широкої опозиційної платформи ГК («Громадянська коаліція»), здобула приблизно 30 % голосів та разом із політичними силами «Польща–2050», ПСП, «Нова лівиця» сформувала новий коаліційний уряд (Markowski, 2006; Rosset, 2011; Szczerbiak, 2013; Grabowski, 2019; Kaczyński & Dybka, 2024).

Характеристика відносин. Україна традиційно сприймалася в Польщі як стратегічний сусід, водночас підходи до співпраці в останні 20 років залежали не лише від урядових стратегій, а були також відповіддю на значущі зовнішньополітичні виклики та внутрішньополітичні чинники. Так, обидві партії традиційно підтримували євроатлантичну та європейську інтеграцію України, хоча й різнилися в окремих аспектах щодо втілення в життя інтеграційних ініціатив. Подібною була реакція представників обох партій на військово-політичну кризу в регіоні, пов'язану з розгортанням російської агресії в Україні. Водночас чинником, який не лише ускладнював двосторонні відносини, а й посилював радикалізацію певних груп у самій Польщі, було питання історичної політики, що загострювало громадсько-політичний клімат та підіймало хвилю негативу у ставленні до України й українців. Переважно представники ПіС, але в останні роки також і окремі представники ліберального середовища, використовували гостру антиукраїнську риторичну в історичних питаннях для здобуття політичних балів.

Після Помаранчевої революції в Україні Польща під керівництвом ранніх урядів ПіС (Казімежа Марцінкевича (Kazimierz Marcinkiewicz) та Ярослава Качинські (2005–2007)) рішуче підтримала демократичні прагнення України. Міністр закордонних справ Стефан Меллер (Stefan Meller) у 2006 р. окреслив пріоритети для «нового відкриття» відносин з Україною, наголошуючи на підтримці демократичних реформ та її євроатлантичного курсу (Meller, 2011, s. 340). Стабільність України розглядалася як вирішальна у контексті протидії російським впливам на Сході (Szykowski & Gil, 2025, p. 3). Водночас варто наголосити, що основа зовнішньої політики консерваторів була побудована на міцному трансатлантичному альянсі (насамперед із США) та певному скептицизмі щодо глибшої інтеграції в ЄС, якщо вона сприймалася як підрив національного суверенітету (Maj i in., 2023, s. 146–147). Також цей період ознаменувався початковим формуванням підходу ПіС, який став більш вираженим у наступні терміни їхнього перебування при владі, враховуючи наголос на історичній політиці.

У зазначений період у східній політиці консерватори прагнули узгодити інтереси безпеки Польщі (стабільна, прозахідна Україна як буфер проти Росії) із ціннісною підтримкою демократичного розвитку України. Українська Помаранчева революція дала чіткий поштовх Польщі підтримати демократичні зміни в Україні. ПіС на початку свого урядування пріоритезувала цю підтримку, бачаючи в ній користь для польської безпеки та регіональної стабільності (Мончнік, 2013, с. 86–87). Водночас, на думку представників ПіС, відсутність чіткої стратегії у «російському питанні» спричинила постійну загрозу для країн ЦСЄ. Росію вважали здатною спровокувати зміни, які призвели б до перегляду геополітичного порядку в Європі (Wicha, 2016, p. 205–206). Бачачи посилення імперіалістичних тенденцій у політиці Російської Федерації (РФ), партія запропонувала багатосегментну тісну співпрацю з країнами регіону (Chojan, 2016, s. 304). Конкретні ініціативи польського керівництва на українському напрямі передбачали адвокацію Стратегічного партнерства ЄС з Україною, Плану дій щодо членства в НАТО (ПДЧ), двосторонню допомогу, обмін досвідом реформ та регіональне співробітництво, зокрема посилення відносин України з державами Веймар-

ського трикутника чи Вишеградської четвірки. Ініціативи на підтримку країн Східної Європи увійшли не лише до передвиборчої програми ПіС, а й звучали у публічних заявах польського керівництва. Зокрема, прем'єр Ярослав Качинські, а також міністри закордонних справ Стефан Меллер і Анна Фотига (Anna Fotyga) відстоювали ідею тісного партнерства зі східноєвропейськими державами (Мончнік, 2013, с. 83). Це прослідковувалося також у проактивній дипломатії на українському напрямі та вагомій участі президента Польщі Л. Качинські. Його підхід базувався на ідеї єдності ЦСЄ перед зовнішніми загрозами, а політика щодо України була частиною ширшої візії регіонального лідерства Польщі. Питання надання Україні та Грузії ПДЧ стало також важливим моментом. Активна позиція Польщі, особливо президента Л. Качинського, на підтримку цього кроку акцентувала на стратегічному пріоритеті євроатлантичної інтеграції України для Варшави. Особиста відданість польського президента розвитку двосторонніх відносин та його передбачливість щодо російських загроз були значними рушійними силами українсько-польських відносин цього періоду. Л. Качинські послідовно застерігав як внутрішню аудиторію, так і західних очільників щодо нехтування проявів російського імперіалізму. Слова його промови у Тбілісі 2008 р. під час російської інвазії у цю країну: «Сьогодні Грузія, завтра Україна, післязавтра країни Балтії, а потім, можливо, настане час і для моєї країни, Польщі» фактично стали пророчими (11 years since, 2019).

Для зменшення залежності від Росії польські консерватори активно просували регіональні ініціативи з енергетичної безпеки, залучаючи до них Україну (Chojan, 2016, s. 307). У 2006 р. ПіС ініціювала стратегічні економічні проекти: президенти Лех Качинські та Віктор Ющенко уклали декларацію про енергетичне співробітництво, назвавши його «пріоритетним компонентом» стратегічного партнерства (Presidents of Poland, 2006), зокрема обговорювалася ідея реалізації нафтопроводу Одеса–Броди–Плоцьк–Гданськ, що мало б зменшити залежність регіону від російських енергоносіїв. У цей час інтенсивно розвивались торгівля та інвестиції: з 2005 р. Польща вже була серед п'яти головних торговельних партнерів України і другим за величиною приймачем українських інвестицій (наприклад, українська компанія «Індустріальний союз Донбасу» купила в Польщі металургійний комбінат «Ченстохова»).

Хоча ПіС завжди декларувала підтримку незалежної європейської України як гаранта польської безпеки, ця підтримка поєднувалася з вимогами до Києва щодо визнання «історичної правди про Волинську трагедію», стримування «радикального» українського націоналізму тощо, оскільки ідеологія партії наголошувала на важливості історичної пам'яті у процесах державотворення. Однак, незважаючи на те, що прями історичні суперечки з Україною не були основним фокусом зовнішньополітичних дій у 2005–2007 рр., глибинна ідеологічна схильність ПіС пріоритетувати історичні наративи вже була встановлена на внутрішньому рівні. По суті формувалися основи, щоб інтерпретації «минулих подій та історичного досвіду» могли бути використані урядом для легітимізації сучасних ідеологій і політики та водночас інструментом консолідації електорату (Cadier & Szulecki, 2020, p. 998–999). Це також свідчить про те, що сильна проукраїнська позиція була зумовлена радше геополітичними розрахунками й імперативом безпеки, тоді як історичний вимір, хоч і був частиною ДНК ПіС, ще не став головним екстерналізованим елементом політики щодо України, як це сталося пізніше. Фактично фокус був на допомозі новій демократичній та європейсько зорієнтованій Україні, а не на «зведенні старих рахунків». Спільні декларації, вшанування

за участю президентів України і Польщі, тривалі суспільні та політичні дискусії щодо подолання історичних стереотипів, відновлення історичної пам'яті й інші символічні жести стали одним із важливих етапів налагодження українсько-польських відносин у другій половині 2000-х років. У партії ПiС наполягали на тому, що важкі питання історії в польсько-українських відносинах не мають мати визначального впливу на побіжне політичне співробітництво обох держав, а їх вирішення вимагає від польської сторони терпачості (Paruch, 2021, s. 134).

Після перемоги на виборах 2007 р. ГП разом із ПСП сформувала уряд, який очолив Дональд Туск (2007–2014), якого у 2014 р. після обрання Президентом Європейської Ради на посаді змінила Ева Копач (Ewa Koracz). Також, як уже зазначалося, президентом Польщі у 2010–2015 рр. був представник ГП Б. Коморовські, що вказувало на те, що у першій половині 2010-х років партія зосередила значні владні повноваження в країні. Її політична платформа базувалася на «практичному євроцентризмі», у якому вона вбачала не лише засіб модернізації Польщі, а й основу для формування стабільного «східного сусідства». У програмі партії 2007 р. Україна визначена як «великий та важливий партнер Польщі в цій частині Європи». Офіційна Варшава мала послідовно підтримувати демократичні зміни в Україні та її прагнення до інтеграції із Заходом (НАТО/ЄС), визнаючи, що успіх у цьому питанні залежить насамперед від української волі. Водночас наголошувалося, що польська політика щодо Росії вимагала «холодного розрахунку», терплячого діалогу та прагнення до добросусідських відносин (Polska zasługuje na cud, 2007, s. 78–79, 90). І хоча у варшавських владних коридорах чітко усвідомлювали, як складно у Кремлі йдуть на будь-які компроміси, особливо щодо політичних питань, а прем'єр-міністр Польщі Д. Туск навіть наголошував, що «варто співпрацювати з Росією такою, якою вона є» (Tusk, 2007, s. 24), та все ж, на думку представників ГП, «перезавантаження» відносин із РФ мало б посприяти ініціативам Польщі на Сході та розширити можливості європейської політики щодо України. Польська дипломатія заакцентувала одним із пріоритетних завдань своєї зовнішньої політики прагнення домогтися активізації східного вектору ЄС, а тому підхід уряду також мав узгоджуватися з основними західними партнерами, зокрема Німеччиною та Францією, які були налаштовані на тіснішу співпрацю з Москвою (Dulak, 2010, s. 48). Міністр закордонних справ Радослав Сікорські (Radosław Sikorski), виступаючи в сеймі РП у травні 2008 р., наголосив, що Польща як одна з найбільш заангажованих у справі Сходу країн ЄС має продовжувати спеціалізуватися на виробленні спільної зовнішньої політики щодо цього напрямку. Для цього, стверджував він, має бути опрацьований формат відносин, що давав би додатковий інструментарій у взаєминах із тими державами, для яких європейська перспектива найбільш бажана. І Україну треба розглядати як ключового кандидата на поглиблення відносин із Євросоюзом (Sikorski, 2011, s. 383).

Запропонована Польщею та Швецією програма «Східне партнерство» не гарантувала вступу в ЄС, однак польський уряд вбачав у ній основу для поступового впровадження елементів євроінтеграції (зона вільної торгівлі, безвіз) у реальне життя (Мончник, 2013, с. 92). Зокрема, важливе значення мала проблема підписання Україною широкої Угоди про асоціацію з ЄС, для прискорення цього представники польського керівництва проводили чимало двосторонніх зустрічей із представниками Європейської Ради, Єврокомісії і Європарламенту. Водночас після проведення в Україні політичних процесів над опозицією, у Польщі, як і в інших європейських країнах,

наростало розчарування українськими політичними елітами, і Варшаві все важче було відігравати традиційну роль адвоката України на міжнародній арені. Польська сторона не була налаштована підтримувати ізоляцію України, насамперед з огляду на дуже ймовірний поворот останньої у бік євразійської інтеграції, а отже, і формування на українській території зони нестабільності, очоленої авторитарним режимом (Baluk, 2012, s. 33). Стояло завдання підтримувати прагматичний, а за потреби «присязно критичний» діалог з офіційним Києвом у межах євроінтеграційних процесів та водночас налагодити стійкий інформаційний канал з українськими опозиційними силами. У прийнятті 2012 р. «Пріоритетах польської зовнішньої політики на 2012–2016 рр.» ще раз було наголошено на важливості стратегічних відносин з Україною, підтримки її європейської і євроатлантичної інтеграції. Водночас Росію Польща чітко не розглядала як стратегічного партнера, а фактично ставила її в межі взаємовигідних, але не преференційних відносин (Priorytety polskiej polityki, 2012, s. 17).

Під час Євромайдану (2013–2014) міністр Р. Сікорські разом із міністрами закордонних справ Німеччини та Франції брав участь у переговорах між українською владою та опозицією. Україна і політика Росії щодо неї стали одними з пріоритетних напрямів зовнішньої політики Польщі у 2014 р. Польща рішуче засудила анексію Криму Росією та розв'язання війни на Донбасі. Уряд ГП підтримав запровадження санкцій ЄС та США проти РФ та виступав за надання Україні політичної, фінансової та експертної допомоги для проведення реформ і зміцнення обороноздатності. Водночас спостерігався обережний підхід до прямої військової допомоги. Новообраний прем'єр-міністр Польщі Є. Копач застерегла від односторонньої і неузгодженої з ЄС і США підтримки України, що, на її думку, могло б становити певний ризик для країни через загрозу ескалації відносин із РФ (Olszyk, 2016, s. 282). Польський уряд, розглядаючи можливості комплексної допомоги Україні, вбачав своє завдання насамперед у лобюванні позиції України в європейських медіа, на зустрічах представників ЄС і НАТО. Польські європарламентарі працювали над розробкою і просуванням у Європейському парламенті резолюцій із засудженням російської агресії в різних її виявах та підтримкою українських позицій. Також одним із ключових завдань польської дипломатії було просування питання ратифікації структурами ЄС та країнами-членами Угоди про асоціацію з Україною в незмінному вигляді, незважаючи на шантаж і критику Кремля (Sydoruk & Tyshchenko, 2016, p. 21). Окрім того, польський уряд наполягав на більшій участі власної країни у вирішенні конфлікту в Україні, зазначаючи, що «нормандський формат» себе вичерпав і до переговорів мали б бути залучені Польща і США. Польська опозиція, насамперед лідери партії ПіС, різко розкритикували уряд і президента Б. Комаровські за недостатню міжнародну активність у просуванні польських інтересів, наголошуючи, що у питанні вирішення українсько-російського конфлікту місце Польщі мало б бути за столом учасників переговорів (Sydoruk & Tyshchenko, 2016, p. 23).

Хоча історичні питання, такі як Волинь, були присутні в публічному політичному дискурсі, уряди ГП загалом прагнули запобігти тому, щоб вони зривали стратегічне співробітництво, хоча чутливість залишалася. На 2013 р. припала 70-та річниця подій на Волині 1943 р. і польські політичні сили в Сеймі, зважаючи на зростаючий суспільний резонанс, запропонували нову ухвалу щодо цих подій. У коаліційному таборі, очолюваному партією ГП, вважали, що в ухвалі щодо Волинської трагедії слід уникати однозначних трактувань цієї події як «геноциду». Рафал Групінські (Rafał

Grupański) переконував колег, що польській владі варто бути делікатними в офіційних трактуваннях, оскільки Україна стояла на порозі вибору між Росією і Заходом (Grupański, 2013). Прем'єр-міністр Д. Туск зазначав, що «резолуція має сприяти пошуку майбутнього співтовариства з Україною, а не перешкоджати цьому ... ухвалена постанова чітко засуджує кривдників і не провокує Україну. У міжнародному вимірі радикальний варіант постанови був ризикованим, це могло б погіршити відносини з Україною і допомогти реалізувати наміри Кремля» (Donald Tusk, 2013). Прийняття Сеймом РП певною мірою компромісного варіанту, запропонованого депутатами ГП, у якому трагедію на Волині та Східній Галичині було названо «етнічною чисткою з ознаками геноциду», свідчило, що ГП, хоча й не ігнорувала складні історичні питання, намагалася підходити до них стриманіше, надаючи пріоритет поточному політичному діалогу та геополітичним реаліям.

У 2015 р. та 2019 р. партія ПівС, перемігши на виборах, отримала можливість сформувати однопартійний уряд з одночасним утриманням посади президента, яку обіймав А. Дуда. Повернення партії до влади у 2015 р. відбулося вже в нових геополітичних реаліях, позначених російською агресією проти України, анексією Криму та війною на Донбасі. Уряди Беати Шидло (Beata Szydło) (2015–2017) і Матеуша Моравецькі (Mateusz Morawiecki) (2017–2023) розглядали Росію як першочергову та відроджувану загрозу, виступаючи за посилення присутності НАТО на Східному фланзі. Зокрема, польська зовнішньополітична стратегія на 2017–2021 рр. наголошувала на протидії російській агресії та підтримці українських реформ і стійкості, враховуючи співпрацю в оборонній промисловості. РФ була визнана ревізійністською державою, що нехтує найфундаментальнішими принципами міжнародного права і готова вдаватися до військових засобів для досягнення своїх цілей. У документі також розкритикована неспроможність Заходу відповісти на агресивне прагнення Росії до домінування над пострадянськими територіями, що зрештою призвело до війни в Україні та підірвало архітектуру європейської безпеки (Strategia, 2017, s. 2). Прикметно, що у новій зовнішньополітичній стратегії Польща вже не брала на себе роль лідера східної політики ЄС, про українсько-польське стратегічне партнерство нічого не згадувалося, а деталі стосувалися тільки практики безпекової співпраці та підтримки проєвропейських і трансатлантичних реформ у країнах Східної Європи (Strategia, 2017, s. 9).

Польща за часів ПівС була рішучим противником газопроводу «Північний потік-2», що також збіглося з українськими інтересами. Його будівництво розглядали насамперед як геополітичний проєкт, що посилить залежність Європи від РФ та підірве безпеку України як транзитної країни (Wilczek, 2022).

Як і в часи перших урядів ПівС, вагому роль у розвитку двосторонніх українсько-польських відносин взяв на себе Президент РП А. Дуда. Він наголошував на важливості не йти на поступки Росії, які б підривали український суверенітет, активно займався адвокацією української євроінтеграції на міжнародних форумах. Водночас уряди ПівС робили сильний акцент на «історичній політиці», що призвело до посилення напруженості з Україною через інтерпретацію подій Другої світової війни, зокрема Волинської трагедії. У консерваторів наступальна історична політика була не лише засобом внутрішнього осмислення та переформатування польської ідентичності, засобом консолідації електорату, але й важливим зовнішньополітичним чинником, який мав показати всьому світові польську інтерпретацію історії. Цього разу як представники більшості (ПівС), так і опозиційних сил (ГП, ПСП, партії «Сучасна»)

прагнули прийняти резолюцію, у якій події на східних теренах колишньої Другої Речі Посполитої беззаперечно визнавалися «геноцидом». Підставою, за заявами окремих політиків, стало зростання культу Організації українських націоналістів та Української повстанської армії в Україні (Paruch, 2021, s. 138). Резолюція польського Сейму 2016 р., яка оголосила Волинські події геноцидом, український мораторій 2017 р. на польські ексгумації та подальші взаємозвинувачення сторін у площині історичних проблем ознаменували найнижчу точку в українсько-польських відносинах за останні 25 років. Польський закон про Інститут національної пам'яті 2018 р. ще більше загострив відносини (Cadier & Szulecki, 2020, p. 1001–1002). Водночас, незважаючи на напруженість, діалог тривав, зокрема президенти Анджей Дуда та Петро Порошенко намагалися обговорювати «складні питання», хоча й без особливих зрушень (Baluk, 2021, s. 122). Згодом уже Володимир Зеленський пообіцяв скасувати мораторій на ексгумацію в Україні, що могло дозволити зрушити двосторонній діалог і в інших історичних питаннях.

Загалом, аналізуючи дії керівництва ПіС щодо України у 2015–2022 рр., можна констатувати, здавалося б, суперечливу «двоколісну» політику. З одного боку, вони пропонували потужну, часто провідну, підтримку суверенітету та безпеки України проти Росії, особливо в риторичі та військовому співробітництві. З іншого – порушили історичні питання (насамперед щодо Волині) до рівня гострої політичної проблеми, створюючи значні тертя. Таким чином, хоча ідеологія ПіС наголошувала на національному суверенітеті, історичній пам'яті та була чутливою до історичних несправедливостей, геополітична реальність і агресія Росії вимагали сильної підтримки України як буферної держави та партнера в регіональній безпеці. Цей «двоколісний» підхід можна інтерпретувати як спробу збалансувати внутрішньополітичні завдання (досягти «історичної справедливості» як однієї з базисних платформ ПіС) та гарантувати національну безпеку в небезпечному сусідстві. Відносна вага того, що надається кожній колії, могла коливатися, залежно від внутрішньополітичного клімату, міжнародних подій та конкретних акторів (наприклад, президент А. Дуда висловлював помірковані позиції щодо історичних питань, порівняно з жорсткішими елементами всередині ПіС). Так, усередині правлячої партії лунали погрози (наприклад, міністра закордонних справ Вітольда Вашиковскі (Witold Waszczykowski)) накласти вето на майбутнє членство України у ЄС чи НАТО через невирішені історичні суперечки (Paruch, 2021, s. 139). Це створювало елемент непередбачуваності у двосторонніх відносинах. Окрім того, трактування історичних проблем у польському парламенті засвідчило вироблення політичними елітами в Польщі загального консенсусу щодо цілей і завдань історичної політики, де питання українсько-польського примирення стало заручником політичної кон'юнктури та боротьби за електоральну прихильність. На тлі конкретних політичних заходів щодо підтримки незалежності України та її євроінтеграційного курсу Польща прагнула від України односторонніх поступок в історичних питаннях (Коваль, 2018, с. 7).

Під керівництвом уряду ПіС Польща стала одним із ключових союзників України після повномасштабного вторгнення Росії в лютому 2022 р. Прем'єр-міністр М. Моравецькі та президент А. Дуда засудили російську агресію та закликали до рішучих міжнародних відповідей. Лідер ПіС Я. Качинські також наголошував на національній безпеці та підтримці України. 1 березня 2022 р. Польща була серед низки країн ЦСЄ, які підтримали офіційну українську заяву про вступ до ЄС і заявили

про необхідність терміново надати їй перспективу членства та негайно розпочати переговори за прискореною процедурою (Віднянський, 2022, с. 20). Варто наголосити, що вторгнення РФ в Україну 2022 р. стало прямою та екзистенційною загрозою регіональному порядку і, відповідно, польській безпеці. Масштаб вторгнення та його жорстокість змусили негайно пріоритетувати безпеку та висловити солідарність українському народу, тимчасово відсунувши історичні суперечки на другий план. Польською відповіддю стала переважна підтримка: військова, гуманітарна, дипломатична. Це безумовно була прагматична безпекова відповідь. Попередні історичні напруження та фокус уряду ПіС на «історичній справедливості» були значною мірою перекреслені нагальністю ситуації. Публічний дискурс змістився з історичних кривд на російські військові злочини. Це свідчило про ієрархію рушійних сил політики: зіткнувшись із переважною спільною загрозою, найфундаментальніші інтереси безпеки (виживання України, стримування Росії) взяли гору над історичними проблемами. Була надана масштабна військова допомога, зокрема танки, артилерія та літаки, Польща була першою або однією з перших, хто розпочав постачати важке озброєння Україні. Польське керівництво також швидко узгодило використання польської території як логістичного хабу для міжнародної допомоги, що надходила в Україну. Офіційна Варшава активно наполягала на посиленні санкцій ЄС проти Росії. Водночас польський уряд відкрив свої кордони для мільйонів українських біженців, надаючи значну гуманітарну допомогу та соціальну підтримку (Polska pomoc, 2025).

Попри вагомні заходи підтримки, наприкінці 2023 р. у двосторонніх відносинах виникла напруженість через імпорту українського зерна. Уряд ПіС запровадив односторонню заборону на його транспортування через територію Польщі, що призвело до дипломатичної суперечки з Києвом. Це засвідчило, що внутрішній економічний і політичний тиск (майбутні вибори) все ще можуть створювати тертя та впливати на зовнішню політику, навіть під час війни, а також те, що пріоритетизація безпеки над іншими проблемами не була абсолютною чи постійною, і що історичні питання можуть знову спливати, як тільки відчуття небезпеки зменшиться або внутрішньополітичний розрахунок зміниться (Harper, 2023; Pryshchepa, 2024).

Уряд Громадянської коаліції (ГП цього разу йшла на вибори в ширшому об'єднанні центристських партій), який очолив Д. Туск, що вступив на посаду в грудні 2023 р., знову звернув увагу на налагодження відносин із ЄС, водночас підтверджуючи зобов'язання Польщі підтримувати Україну. Міністр закордонних справ Р. Сікорські наголосив на поверненні до більш євроцентричної зовнішньої політики, закликав до «довгострокового переозброєння Європи для протидії російським імперським амбіціям» та продовження підтримки України (Wintour, 2024). Польща продовжувала виступати за членство України в ЄС і НАТО.

Новий уряд успадкував такі виклики, як блокада прикордонних переходів польськими перевізниками та фермерами, що вимагало делікатних переговорів із Києвом і українськими зацікавленими сторонами. Уряд Д. Туска продемонстрував готовність відновити діалог із чутливих історичних питань, після повідомлень про прогрес у справі щодо ексгумації жертв Волинської трагедії на початку 2025 р. (Poland and Ukraine, 2025). Цей підхід вказував, що нова польська влада була більше зосередженою на пошуку практичних рішень, аніж на декларативній політиці.

Після повернення до влади ключовим пріоритетом стало відновлення відносин з інституціями ЄС, напружених за часів ПіС. Мета «доктрини», яку оголосив Д. Туск, –

зробити Польщу країною з «найсильнішою армією та економікою в регіоні» та сильною позицією в ЄС (Tilles, 2025). ГП історично віддавала перевагу євроцентричній зовнішній політиці та багатосторонності, тому прагнула перекалібрувати польську зовнішню політику щодо України, зберігаючи сильну підтримку, але міцніше вбудовуючи її в межі ЄС та багатосторонні механізми, водночас працюючи над деескалацією двосторонніх подразників, які частково підживлювалися внутрішньополітичними стратегіями попереднього уряду. Це відображало ширшу стратегію стабілізації відносин з Україною шляхом вирішення конкретних проблем, зміцнюючи єдиний фронт проти Росії та підвищуючи довіру до Польщі в ЄС (Gera & Cook, 2025). Однак не можна не зауважити, що польське керівництво стикалося зі складним завданням забезпечення довгострокової підтримки України на тлі потенційної «втоми від України» на Заході та внутрішньополітичного тиску. Зростання ультраправих голосів у Польщі (наприклад, Славомір Ментцен (Sławomir Mentzen), Гжегож Браун (Grzegorz Braun)) привнесло в політичний дискурс більш критичні та антиукраїнські наративи, особливо щодо історичних питань та витрат на підтримку біженців. Такі партії, як ПіС, адаптували свою риторику, щоб звернутися до цих настроїв, що загострювало обговорення українського питання в польському суспільстві (Biłonożko, 2025). Водночас ГП, не ігноруючи історію, все ж віддає перевагу стратегічному співробітництву, зокрема менш схильна прямо пов'язувати євроінтеграцію України з вирішенням трактувань минулого.

Отже, підсумовуючи, доцільно зазначити, що у 2005–2025 рр. Польща залишалася одним із найактивніших міжнародних союзників України. Хоча стратегічна мета демократичної та незалежної України користувалася широким міжпартійним консенсусом у Польщі, проведення політики щодо України було чутливе до внутрішньополітичної динаміки. Політичні рішення і публічна риторика часто відображали ідеологію правлячої партії та її виборчу стратегію: ГП (ліберали) наголошували на євроінтеграції та колективних формах, тоді як ПіС (консерватори) додавали до політики аспект національних інтересів та історичної пам'яті. Ця дихотомія формувала динаміку двосторонніх відносин.

Політика ПіС щодо України глибоко переплетена з її ширшим баченням регіонального лідерства й історичної місії, часто сформульованої в опозиції до російського неоімперіалізму та, часом, як критика пасивності Західної Європи. Це формувалося з послідовного наголосу в програмах ПіС на особливій ролі Польщі на Сході, що ґрунтувалося на історичних наративах і спадщині Л. Качинські. Фокус на енергетичній незалежності та регіональних альянсах стосувався не лише України, а й перебудови регіонального балансу сил. Критика реакції Заходу на дії Росії та сприйняття «Східного партнерства» як слабкого засобу свідчили про бажання Польщі відігравати проактивну роль у регіоні ЦСЄ. Пов'язування ПіС суверенітету України з безпекою Польщі підносило українсько-польські відносини вище рівня простих двосторонніх зв'язків, надаючи їм фундаментального значення для національної та регіональної безпеки. Водночас, послідовно підтримуючи суверенітет України, підхід ПіС еволюціонував від більш ідеалістичної фази (2005–2007) до більш прагматичної, орієнтованої на безпеку, а часом і на внутрішні потреби політики, насамперед після 2015 р. ПіС, акцентуючи на історичній пам'яті й національній безпеці, де вони часто виступали як рівнозначні рушійні сили, поєднував жорстку риторику з підтримкою євроатлантичної інтеграції України.

Політика ГП щодо України формувалася в контексті членства Польщі в ЄС та НАТО, надаючи пріоритет багатостороннім підходам та узгодженню дій із західними партнерами, що іноді призводило до більш обережної або прагматичної позиції, особливо щодо Росії, порівняно з ПiС. Наголос на співпраці з провідними країнами ЄС, такими як Німеччина та Франція, вказував на схильність до колективних зовнішньополітичних ініціатив та відображав спробу збалансувати власну підтримку України з ширшою європейською взаємодією з Москвою. ГП, ґрунтуючись на європейських цінностях і прагматизмі, прагнула розвивати «економічну та інституційну співпрацю» без різких історичних конфліктів. Визнаючи історичну чутливість, партія прагнула відокремити її від негайного стратегічного співробітництва.

Загалом, ключовим фактором збереження двостороннього стратегічного партнерства була спільна загроза з боку Росії: саме агресія РФ багато разів змушувала польські уряди пом'якшувати внутрішню риторику і консолідувати зусилля на користь допомоги Україні, незважаючи на урядову палітру. Водночас політичні баталії з приводу зернових обмежень, блокади кордону й історичних трактувань демонструють, як внутрішні групи інтересів можуть тиснути на польський уряд, змушуючи його вживати заходів, що напружують відносини з Україною, незважаючи на загальне стратегічне узгодження. Риторика ультраправих партій і відповідь основних партій показують, як маргінальні погляди можуть впливати на ширший політичний дискурс щодо України, особливо з чутливих тем, таких як історія та допомога біженцям. Це свідчить про те, що хоча загальний геополітичний конфлікт із Росією продовжуватиме бути домінуючим фактором, що формуватиме це стратегічне партнерство в коротко- та середньостроковій перспективі; довгострокові зобов'язання Польщі перед Україною можуть бути нестабільними та залежати від внутрішньополітичної ситуації в Польщі. Траєкторія відносин залежатиме від здатності польських політичних еліт збалансувати свої національні інтереси й історичну чутливість зі стратегічним імперативом підтримки України, а також від внутрішніх процесів в Україні та її можливості конструктивно відповідати на зовнішньополітичні виклики в політиці свого сусіда.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Віднянський, С. (2022). Україна – Європейський Союз: новий етап взаємовідносин в умовах російсько-української війни 2014–2022 рр. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*, 31, 10–33. <https://doi.org/10.15407/mzu2022.31.010>

Коваль, Н. (2018). *Окрім історичних суперечок: яке майбутнє для польсько-українських відносин? Польський погляд*. Київ. <https://prismua.org/wp-content/uploads/2019/01/14974.pdf>

Мончник, К. (2013). Східна Європа в зовнішньополітичних концепціях Права і справедливості та Громадянської платформи. В О. Бориняк, М. Валяк, І. Гурак (ред.), *Разом чи окремо? 20 років польсько-українських відносин*. Івано-Франківськ, 78–97.

Піх, О. (2021). Роль Польщі у поглибленні відносин України і Європейського Союзу. В М. Литвин (відп. ред.), *За свободу: українсько-польський діалог та спроби порозуміння*. Львів, 543–561.

11 Years since Landmark Speech by Polish Leader in Georgia. (2019, August 12). *Polskie Radio*. <https://www.polskieradio.pl/395/7785/artukul/2353833,11-years-since-landmark-speech-by-polish-leader-in-georgia>

IV Rzeczpospolita – Sprawiedliwość dla Wszystkich. Program Prawa i Sprawiedliwości z 2005 roku. (2005). *Prawo i Sprawiedliwość*. Warszawa. https://pislegionowo.pl/Pliki/Dokumenty_PiS/program_2005.pdf

Baluk, W. (2012). Stosunki polsko-ukraińskie w latach 2005–2012. Od romantyzmu do pragmatyzmu. *Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej*, 10/1, 29–44.

Baluk, W. (2021). Ukraina w programach ugrupowań koalicji rządowych w Polsce po 1989 r. w kontekście geopolityki. In W. Baluk, J. Makar, & M. Doroszko (Eds.), *Dziedzictwo Józefa Piłsudskiego i Symeona Petlury. Przeszłość i teraźniejszość partnerstwa Polski i Ukrainy*. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 119–129.

Biłonożko, E. (2025, March 26). *Ukrainian Issue in Polish Elections*. Wilson Center. <https://ukraine.wilsoncenter.org/blog-post/ukrainian-issue-polish-elections>

Cadier, D., & Szulecki, K. (2020). Populism, Historical Discourse and Foreign Policy: The Case of Poland's Law and Justice Government. *International Politics*, 57/6, 990–1011. <https://doi.org/10.1057/s41311-020-00252-6>

Chojan, A. (2016). Polityka wschodnia Polski w myśli politycznej partii Prawo i Sprawiedliwość (lata 2005–2007). *Rocznik Instytutu Europy Środkowej*, 14/5, 301–314.

Donald Tusk o uchwale wołyńskiej: «Jednoznaczna i nie prowokuje». (2013, July 12) <https://www.money.pl/gospodarka/tokfm/artykul/donald;tusk;o;uchwale;wołyńskiej;jednoznaczna;i;nie;prowokuje,165,0,1345189.html>

Dulak, M. (2010). Partnerstwo Wschodnie jako priorytet polskiej prezydencji. In M. Brachowicz (Ed.), *Wyzwania polskiej prezydencji 2011*. Kraków: Krakowska Szkoła Wyższa im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, 47–57.

Gera, V., & Cook, L. (2025, January 15). Polish Leader Vows to Use EU Presidency to Speed up Ukraine's Membership Quest. *AP News*. <https://apnews.com/article/poland-ukraine-exhumations-8745207dc4fc4d55d339a1e6dcb414ff>

Grabowski, W. (2019). Determinants of Voting Results in Poland in the 2015 Parliamentary Elections: Analysis of Spatial Differences. *Communist and Post-Communist Studies*, 52/4, 331–342. <https://doi.org/10.1016/j.postcomstud.2019.10.006>

Grupiński, R. (2013, 10 lipca). *Wypowiedź na posiedzeniu Sejmu. Sejm Rzeczypospolitej Polskiej. Stenograma posiedzenia Sejmu RP nr 45 z dnia 10.07.2013. 7 punkt porządku dziennego*. <https://www.sejm.gov.pl/sejm7nsf/wypowiedz.xsp?posiedzenie=45&dzien=1&wyp=97&view=1>

Harper, J. (2023, August 6). Food Security: Polish Farmers Hurt by Ukraine Grain Imports. *DW*. <https://www.dw.com/en/poland-ukraine-grain-imports/a-66424707>

Kaczyński, P. M., & Dybka, D. (2024, February 13). Liberal Poland is Back: The Impact on Europe of the 2023 Polish Vote. *Elcano Royal Institute*. <https://www.realinstitutoelcano.org/en/analyses/liberal-poland-is-back-the-impact-on-europe-of-the-2023-polish-vote/>

Maj, E., Trembicka, K., Sanecka-Tyczyńska, J., & Wicha, T. (2023). Model polityki zagranicznej Polski w XXI wieku w myśli politycznej głównych orientacji ideologiczno-programowych. *Politeja. Pismo Wydziału Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego*, 20(87), 139–174. <https://doi.org/10.12797/Politeja.20.2023.87.07>

Markowski, R. (2006). The Polish Elections of 2005: Pure Chaos or a Restructuring of the Party System? *West European Politics*, 29/4, 814–832. <https://doi.org/10.1080/01402380600842452>

Meller, S. (2011). Informacja ministra spraw zagranicznych o zadaniach polskiej polityki zagranicznej w 2006 roku. Przedstawiona na 10 posiedzeniu Sejmu RP V kadencji 15 lutego 2006 r. W *Exposé Ministrów Spraw Zagranicznych 1990–2011*. Warszawa, 323–343.

Nowoczesna, solidarna, bezpieczna Polska. Program Prawa i Sprawiedliwości z 2009 roku. (2009). *Prawo i Sprawiedliwość*. Warszawa. <https://oko.press/images/2017/10/PiS-program-2009.pdf>

Olszyk, S. (2016). Kontekst geopolityczny kryzysu na Ukrainie (2013–2014) i zaangażowanie władz polskich w jego rozwiązanie. *Środkowoeuropejskie Studia Polityczne*, 3, 263–283.

Paruch, W. (2021). Buława Bohdana Chmielnickiego znajduje się w Warszawie. Ukraina w polityce środkowoeuropejskiej rządów Zjednoczonej Prawicy. In W. Baluk, J. Makar, & M. Doroszko (Eds.), *Dziedzictwo Józefa Piłsudskiego i Symeona Petlury. Przeszłość i teraźniejszość partnerstwa Polski i Ukrainy*. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 131–152.

Poland and Ukraine Advance Exhumation Talks. (2025, January 11). *Polskie Radio*. <https://www.polskieradio.pl/395/7785/Artykul/3469721,poland-and-ukraine-advance-exhumation-talks>

Polska pomoc dla Ukrainy. (2025, February 23). *Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej*. Warszawa. <https://www.prezydent.pl/aktualnosci/wydarzenia/polska-pomoc-dla-ukrainy-plen,93620>

Polska zasługuje na cud gospodarczy. Program wyborczy Platformy Obywatelskiej. (2007). *Platforma Obywatelska*. Warszawa. <https://mamprawowiedziec.pl/file/14512>

Polski model państwa dobrobytu. Program Prawa i Sprawiedliwości z 2019 roku. (2019). *Prawo i Sprawiedliwość*. Warszawa. https://pis.org.pl/files/Program_PIS_2019.pdf

Presidents of Poland and Ukraine Held Negotiations. (2006, March 1). *For-UA*. <https://for-ua.com/article/1004274>

Priorytety polskiej polityki zagranicznej 2012–2016. (2012). *Biuro Bezpieczeństwa Narodowego*. Warszawa. <https://www.bbn.gov.pl/download/1/9620/prpol.pdf>

Pryshchepa, K. (2024, March 1). Seeds of Strife. *IPS-Journal*. <https://www.ips-journal.eu/topics/economy-and-ecology/seeds-of-strife-7361/>

Rosset, J. (2011). The 2010 Presidential Election in Poland. *Electoral Studies*, 30/1, 241–244. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2011.01.005>

Sikorski, R. (2011). Informacja ministra spraw zagranicznych o założeniach polskiej polityki zagranicznej w 2008 r., przedstawiona na 15 posiedzeniu Sejmu RP VI kadencji 7 maja 2008 r. W *Exposé Ministrów Spraw Zagranicznych 1990–2011*. Warszawa, 371–390.

Słowański, M. T. (2025, January 13). Poland and Ukraine: A Partnership Forged in Resilience. *Fair Observer*. <https://www.fairobserver.com/politics/poland-and-ukraine-a-partnership-forged-in-resilience/>

Strategia Polskiej Polityki Zagranicznej 2017–2021. (2017). *Ministerstwo Spraw Zagranicznych*. <https://www.gov.pl/attachment/8196524f-687b-40e6-aca8-82c53ff8e6db>

Sydoruk, T. & Tyshchenko, D. (2016). Positions of the Visegrad four Countries and the Baltic States on the Russian-Ukrainian Conflict. *Toruń International Studies*, 1/9, 17–30. <https://doi.org/10.12775/TIS.2016.002>

Szczerbiak, A. (2013). Poland (Mainly) Chooses Stability and Continuity: The October 2011 Polish Parliamentary Election. *Perspectives on European Politics and Society*, 14/4, 480–504. <https://doi.org/10.1080/15705854.2013.793535>

Szynowski, R. & Gil, P. (2025). Rooted in Identity, Aimed at Security: Polish Politics towards Ukraine and its Ontological Security Foundation. *European Journal of International Security*, 1–21. <https://doi.org/10.1017/eis.2025.10>

Tilles, D. (2025, April 26). Tusk Declares New «National Doctrine» to Ensure Poland has «Strongest Army and Economy in Region». *Notes from Poland*. <https://notesfrompoland.com/2025/04/26/tusk-declares-new-national-doctrine-to-ensure-poland-has-strongest-army-and-economy-in-region/>

Tusk, D. (2007, November 23). Przedstawienie przez prezesa Rady Ministrów programu działania Rady Ministrów z wnioskiem o udzielenie jej wotum zaufania. *Sejm Rzeczypospolitej Polskiej*. [http://orka2.sejm.gov.pl/StenoInter6.nsf/0/6372FE4B9619C127C125739D0053E245/\\$file/2_a_ksiazka.pdf](http://orka2.sejm.gov.pl/StenoInter6.nsf/0/6372FE4B9619C127C125739D0053E245/$file/2_a_ksiazka.pdf)

Wicha, T. (2016). Prawa i Sprawiedliwości ocena polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej. *Humanities and Social Sciences*, 21/23(1), 203–209.

Wilczek, M. (2022, February 2). Polish PM Appeals to Germany to Stop Nord Stream 2 Russian Gas Pipeline. *Notes from Poland*. <https://notesfrompoland.com/2022/02/02/polish-pm-appeals-to-germany-to-suspend-nord-stream-2-russian-gas-pipeline/>

Wintour, P. (2024, May 25). Polish Foreign Minister Calls for Long-term Rearmament of Europe. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/world/article/2024/may/25/poland-foreign-minister-radoslaw-sikorski-long-term-reamament-europe>

Zdrowie. Praca. Rodzina. Program Prawa i Sprawiedliwości. (2014). *Prawo i Sprawiedliwość*. Warszawa. <https://pis.org.pl/media/download/528ca7b35234fd7dba8c1e567fe729741baaaf33.pdf>

REFERENCES

Vidnianskyi, S. (2022). Ukraina – Yevropeyskyi Soiuz: novyi etap vzaiemovidnosyn v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny 2014–2022 rr. *Mizhnarodni zviazky Ukrainy: naukovi poshuky i znakhidky*, 31, 10–33. <https://doi.org/10.15407/mzu2022.31.010> (in Ukrainian).

Koval, N. (2018). *Okrim istorychnykh superechok: yake maibutnie dlia polsko-ukrainskykh vidnosyn? Polskyi pohliad*. Kyiv. <https://prismua.org/wp-content/uploads/2019/01/14974.pdf> (in Ukrainian).

Monchnik, K. (2013). Skhidna Yevropa v zovnishnopolitychnykh kontseptsiiakh Prava i spravedyvosti ta Hromadianskoi platformy. In O. Boryniak, M. Valiak, I. Hurak (Eds.), *Razom chy okremo? 20 rokiv polsko-ukrainskykh vidnosyn*. Ivano-Frankivsk, 78–97 (in Ukrainian).

Pikh, O. (2021). Rol Polshchi u pohlyblenni vidnosyn Ukrainy i Yevropeiskoho Soiuzu. In M. Lytvyn (Ed.), *Za svobodu: ukrainsko-polskyi dialog ta sproby porozuminnia*. Lviv, 543–561 (in Ukrainian).

11 Years since Landmark Speech by Polish Leader in Georgia. (2019, August 12). *Polskie Radio*. <https://www.polskieradio.pl/395/7785/artukul/2353833,11-years-since-landmark-speech-by-polish-leader-in-georgia> (in English).

IV Rzeczpospolita – Sprawiedliwość dla Wszystkich. Program Prawa i Sprawiedliwości z 2005 roku. (2005). *Prawo i Sprawiedliwość*. Warszawa. https://pislegionowo.pl/Pliki/Dokumenty_PiS/program_2005.pdf (in Polish).

Baluk, W. (2012). Stosunki polsko-ukraińskie w latach 2005–2012. Od romantyzmu do pragmatyzmu. *Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej*, 10/1, 29–44 (in Polish).

Baluk, W. (2021). Ukraina w programach ugrupowań koalicji rządowych w Polsce po 1989 r. w kontekście geopolityki. In W. Baluk, J. Makar, & M. Doroszko (Eds.), *Dziedzictwo Józefa Piłsudskiego i Symeona Petlury. Przeszłość i teraźniejszość partnerstwa Polski i Ukrainy*. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 119–129 (in Polish).

Biłonożko, E. (2025, March 26). *Ukrainian Issue in Polish Elections*. Wilson Center. <https://ukraine.wilsoncenter.org/blog-post/ukrainian-issue-polish-elections> (in English).

Cadier, D., & Szulecki, K. (2020). Populism, Historical Discourse and Foreign Policy: The Case of Poland's Law and Justice Government. *International Politics*, 57/6, 990–1011. <https://doi.org/10.1057/s41311-020-00252-6> (in English).

Chojan, A. (2016). Polityka wschodnia Polski w myśli politycznej partii Prawo i Sprawiedliwość (lata 2005–2007). *Rocznik Instytutu Europy Środkowej*, 14/5, 301–314 (in Polish).

Donald Tusk o uchwale wołyńskiej: «Jednoznaczna i nie prowokuje». (2013, July 12) <https://www.money.pl/gospodarka/tokfm/artykul/donald;tusk;o;uchwale;wozynskiej;jednoznaczna;;nie;prowokuje,165,0,1345189.html> (in Polish).

Dulak, M. (2010). Partnerstwo Wschodnie jako priorytet polskiej prezydencji. In M. Brachowicz (Ed.), *Wyzwania polskiej prezydencji 2011*. Kraków: Krakowska Szkoła Wyższa im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, 47–57 (in Polish).

Gera, V., & Cook, L. (2025, January 15). Polish Leader Vows to Use EU Presidency to Speed up Ukraine's Membership Quest. *AP News*. <https://apnews.com/article/poland-ukraine-exhumations-8745207dc4fc4d55d339a1e6dcb414ff> (in Polish).

Grabowski, W. (2019). Determinants of Voting Results in Poland in the 2015 Parliamentary Elections: Analysis of Spatial Differences. *Communist and Post-Communist Studies*, 52/4, 331–342. <https://doi.org/10.1016/j.postcomstud.2019.10.006> (in Polish).

Grupiński, R. (2013, 10 lipca). *Wypowiedź na posiedzeniu Sejmu. Sejm Rzeczypospolitej Polskiej. Stenograma posiedzenia Sejmu RP nr 45 z dnia 10.07.2013. 7 punkt porządku dziennego*. <https://www.sejm.gov.pl/sejm7nsw/wypowiedz.xsp?posiedzenie=45&dzien=1&wyp=97&view=1> (in Polish).

Harper, J. (2023, August 6). Food Security: Polish Farmers Hurt by Ukraine Grain Imports. *DW*. <https://www.dw.com/en/poland-ukraine-grain-imports/a-66424707> (in English).

Kaczyński, P. M., & Dybka, D. (2024, February 13). Liberal Poland is Back: The Impact on Europe of the 2023 Polish Vote. *Elcano Royal Institute*. <https://www.realinstitutoelcano.org/en/analyses/liberal-poland-is-back-the-impact-on-europe-of-the-2023-polish-vote/> (in English).

Maj, E., Trembicka, K., Sanecka-Tyczyńska, J., & Wicha, T. (2023). Model polityki zagranicznej Polski w XXI wieku w myśli politycznej głównych orientacji ideologiczno-programowych. *Politeja. Pismo Wydziału Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego*, 20(87), 139–174. <https://doi.org/10.12797/Politeja.20.2023.87.07> (in Polish).

Markowski, R. (2006). The Polish Elections of 2005: Pure Chaos or a Restructuring of the Party System? *West European Politics*, 29/4, 814–832. <https://doi.org/10.1080/01402380600842452> (in English).

Meller, S. (2011). Informacja ministra spraw zagranicznych o zadaniach polskiej polityki zagranicznej w 2006 roku. Przedstawiona na 10 posiedzeniu Sejmu RP V kadencji 15 lutego 2006 r. W *Exposé Ministrów Spraw Zagranicznych 1990–2011*. Warszawa, 323–343 (in Polish).

Nowoczesna, solidarna, bezpieczna Polska. Program Prawa i Sprawiedliwości z 2009 roku. (2009). *Prawo i Sprawiedliwość*. Warszawa. <https://oko.press/images/2017/10/PiS-program-2009.pdf> (in Polish).

Olszyk, S. (2016). Kontekst geopolityczny kryzysu na Ukrainie (2013–2014) i zaangażowanie władz polskich w jego rozwiązanie. *Środkowoeuropejskie Studia Polityczne*, 3, 263–283 (in Polish).

Paruch, W. (2021). Buława Bohdana Chmielnickiego znajduje się w Warszawie. Ukraina w polityce środkowoeuropejskiej rządów Zjednoczonej Prawicy. In W. Baluk, J. Makar, & M. Doroszko (Eds.), *Dziedzictwo Józefa Piłsudskiego i Symeona Petlury. Przeszość i teraźniejszość partnerstwa Polski i Ukrainy*. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 131–152 (in Polish).

Poland and Ukraine Advance Exhumation Talks. (2025, January 11). *Polskie Radio*. <https://www.polskieradio.pl/395/7785/Artykul/3469721.poland-and-ukraine-advance-exhumation-talks> (in English).

Polska pomoc dla Ukrainy. (2025, February 23). *Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej*. Warszawa. <https://www.prezydent.pl/aktualnosci/wydarzenia/polska-pomoc-dla-ukrainy-plen,93620> (in Polish).

Polska zasługuje na cud gospodarczy. Program wyborczy Platformy Obywatelskiej. (2007). *Platforma Obywatelska*. Warszawa. <https://mamprawowiedziec.pl/file/14512> (in Polish).

Polski model państwa dobrobytu. Program Prawa i Sprawiedliwości z 2019 roku. (2019). *Prawo i Sprawiedliwość*. Warszawa. https://pis.org.pl/files/Program_PIS_2019.pdf (in Polish).

Presidents of Poland and Ukraine Held Negotiations. (2006, March 1). *For-UA*. <https://for-ua.com/article/1004274> (in English).

Priorytety polskiej polityki zagranicznej 2012–2016. (2012). *Biuro Bezpieczeństwa Narodowego*. Warszawa. <https://www.bbn.gov.pl/download/1/9620/prpol.pdf> (in Polish).

Pryshchepa, K. (2024, March 1). Seeds of Strife. *IPS-Journal*. <https://www.ips-journal.eu/topics/economy-and-ecology/seeds-of-strife-7361/> (in English).

Rosset, J. (2011). The 2010 Presidential Election in Poland. *Electoral Studies*, 30/1, 241–244. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2011.01.005> (in English).

Sikorski, R. (2011). Informacja ministra spraw zagranicznych o założeniach polskiej polityki zagranicznej w 2008 r., przedstawiona na 15 posiedzeniu Sejmu RP VI kadencji 7 maja 2008 r. W *Exposé Ministrów Spraw Zagranicznych 1990–2011*. Warszawa, 371–390 (in Polish).

Słowański, M. T. (2025, January 13). Poland and Ukraine: A Partnership Forged in Resilience. *Fair Observer*. <https://www.fairobserver.com/politics/poland-and-ukraine-a-partnership-forged-in-resilience/> (in English).

Strategia Polskiej Polityki Zagranicznej 2017–2021. (2017). *Ministerstwo Spraw Zagranicznych*. <https://www.gov.pl/attachment/8196524f-687b-40e6-aca8-82c53ff8e6db> (in Polish).

Sydoruk, T. & Tyshchenko, D. (2016). Positions of the Visegrad four Countries and the Baltic States on the Russian-Ukrainian Conflict. *Toruń International Studies*, 1/9, 17–30. <https://doi.org/10.12775/TIS.2016.002> (in English).

Szczerbiak, A. (2013). Poland (Mainly) Chooses Stability and Continuity: The October 2011 Polish Parliamentary Election. *Perspectives on European Politics and Society*, 14/4, 480–504. <https://doi.org/10.1080/15705854.2013.793535> (in English).

Szynowski, R. & Gil, P. (2025). Rooted in Identity, Aimed at Security: Polish Politics Towards Ukraine and its Ontological Security Foundation. *European Journal of International Security*, 1–21. <https://doi.org/10.1017/eis.2025.10> (in English).

Tilles, D. (2025, April 26). Tusk Declares New «National Doctrine» to ensure Poland has «Strongest Army and Economy in Region». *Notes from Poland*. <https://notesfrompoland.com/2025/04/26/tusk-declares-new-national-doctrine-to-ensure-poland-has-strongest-army-and-economy-in-region/> (in English).

Tusk, D. (2007, November 23). Przedstawienie przez prezesa Rady Ministrów programu działania Rady Ministrów z wnioskiem o udzielenie jej wotum zaufania. *Sejm Rzeczypospolitej Polskiej*. [http://orka2.sejm.gov.pl/StenoInter6.nsf/0/6372FE4B9619C127C125739D0053E245/\\$file/2_a_ksiazka.pdf](http://orka2.sejm.gov.pl/StenoInter6.nsf/0/6372FE4B9619C127C125739D0053E245/$file/2_a_ksiazka.pdf) (in Polish).

Wicha, T. (2016). Prawa i Sprawiedliwości ocena polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej. *Humanities and Social Sciences*, 21/23(1), 203–209 (in Polish).

Wilczek, M. (2022, February 2). Polish PM Appeals to Germany to Stop Nord Stream 2 Russian Gas Pipeline. *Notes from Poland*. <https://notesfrompoland.com/2022/02/02/polish-pm-appeals-to-germany-to-suspend-nord-stream-2-russian-gas-pipeline/> (in English).

Wintour, P. (2024, May 25). Polish Foreign Minister Calls for Long-term Rearmament of Europe. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/world/article/2024/may/25/poland-foreign-minister-radoslaw-sikorski-long-term-reamament-europe> (in English).

Zdrowie. Praca. Rodzina. Program Prawa i Sprawiedliwości. (2014). *Prawo i Sprawiedliwość*. Warszawa. <https://pis.org.pl/media/download/528ca7b35234fd7dba8c1e567fe729741baaf33.pdf> (in Polish).

Oleh PIKH

PhD (History)

Senior Research Fellow

of the Department «Center for Ukrainian-Polish Relations Research»

I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the NAS of Ukraine

ResearcherID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/AAD-4632-2020>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2304-9002>

e-mail: olpikh@gmail.com

UKRAINE IN THE FOREIGN POLICY OF CONSERVATIVE AND LIBERAL GOVERNMENTS OF POLAND (2005–2025): A COMPARATIVE ANALYSIS

This article presents a comparative analysis of Poland's foreign policy towards Ukraine from 2005 to 2025, examined through the lens of ideological differences between the conservative Law and Justice (PiS) and the liberal Civic Platform (PO) governments. Despite a broad consensus on supporting Ukraine's sovereignty and Euro-Atlantic integration, the methods and priorities of the two political camps diverged significantly. PiS's approach was marked by a strong emphasis on national sovereignty, regional leadership, a robust transatlantic alliance, and an active historical policy. Conservative governments, particularly under President Lech Kaczyński, promoted the idea of Central and Eastern European unity as a buffer against Russian neo-imperialism. After 2015, PiS adopted a «dual-track» policy: while offering strong security support to Ukraine, it also

instrumentalized contentious historical issues, which contributed to considerable tension in bilateral relations. In contrast, Civic Platform pursued a more pragmatic and Eurocentric approach. Its governments prioritized integration within the EU and advancing Ukraine's interests through multilateral frameworks such as the Eastern Partnership. They also sought to avoid the escalation of historical disputes, emphasizing ongoing political and economic dialogue instead.

Russia's full-scale invasion in 2022 became an existential challenge that prompted the PiS government to temporarily set aside historical grievances and provide Ukraine with unprecedented military and humanitarian assistance. However, subsequent crises, notably the «grain crisis», illustrated that domestic political pressures and economic interests could still influence the strategic partnership. The return of Donald Tusk's government in late 2023 signaled a renewed commitment to Eurocentric policies and a preference for addressing bilateral challenges through dialogue and EU institutions. Although the Russian threat remains a key factor solidifying the strategic partnership between Poland and Ukraine, its long-term stability depends on Poland's internal political dynamics and the ability of both nations' elites to balance national interests with shared strategic imperatives.

Key words: Poland, Ukraine, foreign policy, Law and Justice, Civic Platform, political parties, historical policy, Polish-Ukrainian relations, Russian aggression.

*Стаття: надійшла до редакції 13.05.2025
прийнята до друку 3.07.2025*

Наталія МИСАК

*кандидат історичних наук, доцент
старший науковий співробітник відділу нової історії України
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України*

*старший науковий співробітник
КЗ ЛОР «Львівський історичний музей»*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8685-9566>

e-mail: natalia_mysak@ukr.net

ТОВАРИСТВО ЖІНОК З ВИЩОЮ ОСВІТОЮ ТА ЙОГО РОЛЬ У РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО ЖІНОЧОГО РУХУ В ГАЛИЧИНІ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ

Проаналізовано роль Товариства жінок з вищою освітою у розвитку українського жіночого руху в Галичині. Досліджено передумови, що стимулювали активізацію феміністичного руху в краї на початку ХХ ст. (освітні реформи Габсбургів, зокрема доступ жінок до вищих шкіл, популярність феміністичних ідей, зростання громадської активності жіноцтва, суспільне трактування її як складової боротьби українців за національні права тощо). Акцентовано, що після Першої світової війни розпочався новий етап розвитку українського жіночого руху, який характеризувався зміною його цілей, консолідацією та структуризацією, а водночас і диференціацією (творення нових об'єднань, спрямованих на професійну реалізацію жіноцтва).

Розглянуто особливості становлення Товариства жінок з вищою освітою, цілі й завдання його діяльності, організаційні особливості, керівний склад і зміни у ньому за період існування товариства. Значну увагу акцентовано на ролі в функціонуванні ТЖЗВО першої жінки-офіцера, викладачки, науковиці О. Степанів-Дашкевич. Проаналізовано основні напрями діяльності товариства: фінансова й наукова підтримка жіноцтва, що навчається (організація курсів іноземних мов, стипендійна допомога на здобуття вищої освіти, популяризація наукових досліджень серед жінок, сприяння у публікації наукових розвідок, статей тощо); просвітницька робота (організація публічних лекцій і рефератів, популяризація жіночої проблематики у суспільстві); налагодження співпраці з міжнародними феміністичними об'єднаннями, інтеграція у світовий феміністичний рух (особливий акцент на співробітництві з українськими організаціями й окремими активістками на еміграції).

Акцентовано на участі товариства у громадському житті краю, зокрема співпраці/відмові від неї/конкуренції з польськими й українськими організаціями, насамперед Союзом українок. Розглянуто основні проблеми, що поступово призвели до згорання діяльності Товариства жінок з вищою освітою (матеріальна скрута, брак власного приміщення, невелика кількість членів, перебування більшості із них на провінції, перевага пасивного членства над активним, політика польської влади щодо українських організацій, конкуренція всередині українського жіночого руху тощо).

Ключові слова: Товариство жінок з вищою освітою, український жіночий рух, фемінізм, Олена Степанів-Дашкевич, просвітницька діяльність, Союз українок, Галичина.

На початку ХХ ст. у Галичині значно активізувався жіночий рух. Під впливом модернізаційних процесів на теренах Центрально-Східної Європи, популярності феміністичних ідей розширилися освітні можливості жінок, відбулася ламка гендерних стереотипів і трансформація соціальної ролі жінки. Ідеалом стала освічена, інтелегентна жінка, що мала певні зацікавлення, інтереси за межами дому і родинного середовища. Такі зміни вплинули на зростання громадської активності жіноцтва й інтенсифікацію боротьби за гендерну рівність. Поліетнічність Галичини, активізація національних процесів посилили інкорпорацію жіноцтва у громадське життя. Жіночий рух у краї мав чітке національне забарвлення, а активізація жіноцтва, насамперед українського, зростання його самосвідомості в тогочасному суспільстві трактувалися як невід’ємний елемент боротьби за національні права. Ці процеси з новою силою розгорнулися після Першої світової війни. Консолідація українського жіноцтва у складі Союзу українок (СУ) не припинила подальшу диференціацію жіночого руху. Паралельно продовжували функціонувати створені до 1914 р. (наприклад, Марійське товариство пань, Жіночий кружок Українського педагогічного товариства ім. Ганни Барвінок (УПТ), Товариство вакаційних осель тощо) і виникали нові організації, які акцентували свою діяльність здебільшого на професійній реалізації жіноцтва. Так постали Товариство українських домашніх робітниць «Будучність», Союз українських працюючих жінок «Жіноча громада», Товариство жінок з вищою освітою (ТЖЗВО), Дружина княгині Ольги. Однак їхня роль у розвитку жіночого руху і донині залишається мало висвітленою.

Проблематика жіночого руху у Галичині першої половини ХХ ст. доволі актуальна в історичній науці. Особливий інтерес в останні роки у дослідників викликають причини та передумови виникнення руху, його ідейна еволюція, основні напрями діяльності жіночих організацій, ставлення як суспільства загалом, так і окремих соціальних категорій до трансформації жіночих ролей (Мисак, 2018, с. 28–45; Kolb, Mysak, 2024, р. 73–97), окремі персоналії (Надрага, Голик, Надрага, 2024, с. 359–376) тощо. З-поміж досліджень, що розкривають процес зародження руху, його організаційного оформлення, формування ідеології фемінізму, варто назвати праці Марти Богачевської-Хомяк (Богачевська-Хомяк, 2018), Оксани Маланчук-Рибак (Маланчук-Рибак, 2006), Мирослави Дядюк (Дядюк, 2011; Дядюк, 2017, с. 176–203), Бориса Савчука (Савчук, 1998). Педагогічному і просвітницькому аспектові діяльності жіночих товариств, зокрема їхній ролі у розвитку національної освіти, присвячена монографія Зіновії Нагачевської (Нагачевська, 2007). Попри значний інтерес до феміністичного руху, діяльність окремих жіночих організацій висвітлена фрагментарно. Здебільшого увагу дослідників привертало питання участі товариств у політичному житті краю або культурно-освітня робота.

Боротьба галицького жіноцтва за право здобувати вищу освіту, а відтак – працювати інтелектуально, була тривалою. Доступ до університетських студій не лише розширив можливості професійної самореалізації жінок, а й сприяв внутрішній структурі жіноцтва за освітньо-фаховим критерієм. Цей процес завершився створенням ТЖЗВО, яке репрезентувало інтереси жінок, що займалися інтелектуальною працею. На жаль, до сьогодні діяльність організації була практично недослідженою.

Мета статті – розкрити роль ТЖЗВО у розвитку українського феміністичного руху в Галичині, дослідити основні напрями його активності: фінансова й наукова підтримка жіноцтва, просвітницька робота, налагодження співробітництва з міжнародними жіночими об'єднаннями тощо; проаналізувати проблеми, що негативно вплинули на функціонування організації і зумовили згортання його діяльності.

Початок боротьби жінок за реалізацію своїх прав в Австро-Угорщині сягає ще кінця XIX ст. Під впливом західноєвропейських емансипанток та феміністок ідея гендерної рівності набирала дедалі більшої популярності в галицькому суспільстві. Завдяки новим літературним творам (Наталії Кобринської, Ольги Кобилянської, Олени Пчілки та інших), у яких жінка поставала в образі активної, соціально і національно свідомої особистості, яка виборює свої права, поступово відбувалося переформатування самосвідомості самого жіноцтва. Відтоді ідея гендерної рівності стала життєвим кредо цілого покоління дівчат. Яскравою ілюстрацією впливу літератури на розуміння суспільної ролі жінок є спогади відомої української громадської діячки, редакторки, сенаторки Сейму Другої Речі Посполитої Олени Кисілевської. Вона акцентувала на особливому враженні від оповідання Н. Кобринської «Задля кусника хліба», яке здійснило справжній світоглядний переворот у свідомості молодих дівчат: «... воно було для нас галичанок якимсь променем серед темряви, чимсь таким новим, нечуваним, що ми ночі проводили розмовляючи й застановлюючись над тою справою. В нас враз із тим виростало якесь нове почуття, нове бажання, нова сила, амбіція, запал до нової проголошеної ідеї: і жінка – людина, і вона має право до вільного, самостійного життя» (Кисілевська, 1930, с. 3).

Поступово в жіночому середовищі зростала популярність освіти, особливо вищої. Однак часто дівчата опинялися перед дилемою: як і де вчитися. В Австро-Угорщині жінки отримали право студіювати в університетах лише у 1897 р. (Женщини, 1897, с. 2). До того вони могли навчатися за кордоном, насамперед у Німеччині та Швейцарії, або просто слухати лекції як госпітантки¹. Брак освітніх можливостей вдало охарактеризувала Наталія Кобринська в листі до Ганни Барвінок від 24 квітня 1886 р.: «Перед нашим жіноцтвом замкнена дорога до вищої науки, і щоби набути ширших відомостей, лишається їм лиш один спосіб – читання книжок, та і той не доводить до пожаданих результатів» (Кобринська, 1980, с. 394–395).

Варто зауважити, що першою україною в Галичині з університетською освітою була донька священника о. Атанасія Окуневського Софія. У 1884 р. вона отримала дозвіл, а вже наступного року як приватистка склала випускний іспит у Львівській академічній гімназії. Оскільки в Австро-Угорщині жінки не могли здобувати вищу освіту, то медицину С. Окуневська-Морачевська студіювала в Швейцарії, у Цюріхському університеті, який закінчила 1894 р. Після нострифікації диплому у 1900 р. працювала в крайовому шпиталі у Львові (Перша, 1900, с. 3). Одночасно практикувала приватно, мала свій кабінет на вул. св. Миколая (тепер – вул. М. Грушевського) (Д-р Софія, 1900, с. 3). Також очолювала відділення жіночих недуг у «Народній лікарниці» (І. Р. Народна, 1904, с. 1).

Від 1897 р. галицькі жінки здобули право навчатися лише на філософських, а від 1900 р. – і на медичних факультетах австрійських університетів (Zbiór, 1903, s. 137–141). Однак до Першої світової війни чисельність українських студенток була

¹ Госпітантки – вільні слухачки в австрійських університетах. Могли відвідувати окремі навчальні курси для саморозвитку, без складання підсумкових іспитів.

незначною. Наприклад, у 1900/1901 н. р. на філософському факультеті Львівського університету навчалися 4 українки (ДАЛО-1, арк. 3, 69, 74, 78), у 1910/1911 н. р. – вже 24 (ДАЛО-2, арк. 1–729; ДАЛО-3, арк. 1–350), а у 1913/1914 н. р. – 39 (ДАЛО-4, арк. 1–479; ДАЛО-5, арк. 1–321; ДАЛО-6, арк. 1–442). Дещо гіршою була ситуація на медичному факультеті. У 1910/1911 н. р. там студіювали лише 2 українки (ДАЛО-7, арк. 1–437), а у 1913/1914 н. р. – 5 (ДАЛО-8, арк. 534, 604, 696, 725, 726). За підрахунками М. Богачевської-Хом'як, до 1914 р. лише 50 українських жінок здобули вищу освіту (Богачевська-Хом'як, 2018, с. 143).

Активізація освітнього питання в Галичині супроводжувалася самоорганізацією жіноцтва. Від 1884 р. у краї функціонувало кілька гуртків, мета діяльності яких поступово еволюціонувала від налагодження товариського життя до просвітницької, харитативної роботи, боротьби за гендерну рівність і права жінок (Нагачевська, 2007, с. 636–640). Після завершення Першої світової війни розпочався новий етап розвитку українського фемінізму, пов'язаний із консолідацією і структурізацією руху. Він характеризувався виникненням організацій, орієнтованих на працюючих жінок. Ключовими завданнями цих товариств було розширення можливостей професійної реалізації українок, допомога у фаховій діяльності та захист гендерних прав.

На початку 1920-х років виникла ідея згуртування освіченого українського жіноцтва, яке здобуло відповідну кваліфікацію і працювало інтелектуально, – освітянок, лікарки, юристки, мисткині тощо. Ініціатива зі створення такої організації належала Олені Залізняк² та Ганні Чикаленко-Келлер³. Варто зауважити, що на західноукраїнських землях від 1917 р. вже доволі ефективно функціонував СУ. Він охоплював усі суспільні верстви, а діяльність орієнтував на якомога ширше залучення до своїх лав селянок і міщанок, репрезентації українського жіноцтва у світовому феміністичному русі. Олена Залізняк, Ганна Чикаленко-Келлер, а також Олена Степанів-Дашкевич, Ірина-Олена Лежогубська та інші активістки для зростання національної і політичної свідомості українок вважали необхідною популяризацію серед них вищої освіти та

² Олена Залізняк (Охримович) (1886–1969) – українська громадська діячка, журналістка, активістка жіночого руху. Вищу освіту здобула на філософському факультеті Львівського університету, куди вступила у 1906 р. З 1907 р. – членкиня Кружка українських дівчат, згодом – Жіночої громади (1909–1914). Від 1913 р. учительвала в жіночій гімназії сестер василіанок у Львові та приватній учительській семінарії УПТ. Під час Першої світової війни тимчасово проживала у Відні, працювала в Українському жіночому комітеті допомоги пораненим і полоненим воякам (1914–1918). У 1920 р. у Відні заснувала першу жіночу організацію в діаспорі – Український жіночий союз. Разом із чоловіком-дипломатом працювала у Гельсінкі. Паралельно брала активну участь у жіночому русі в Галичині. У 1927 р. повернулася до Львова, була директором фахової школи в жіночому кооперативі «Труд». Також працювала у редколегії журналу «Нова хата», публікувалася у львівському двотижневику «Жінка». Перед початком Другої світової війни виїхала з дітьми до Відня, а на початку 1950-х років, після смерті чоловіка в радянській в'язниці, емігрувала в Канаду. Активна діячка жіночого руху в діаспорі. Членкиня Організації українок Канади, голова Світової федерації українських жіночих організацій (1956–1969). Померла 1969 р., похована в м. Монреаль (Канада).

³ Ганна Чикаленко-Келлер (1884–1964) – українська журналістка, перекладачка, публіцистка, активістка жіночого руху. Донька відомого мецената Євгена Чикаленка, дружина німецького філолога Георга Келлера (Georg Siegmund Keller). Вищу освіту здобувала в Одесі, Лозанні, Единбурзі й Женеві. У 1918–1920 рр. була у складі української дипломатичної місії в Швейцарії. Згодом займалася перекладацькою діяльністю. Від 1931 р. працювала в бібліотеці Тюбінгенського університету (Німеччина). Популяризувала український жіночий рух за кордоном, учасниця багатьох міжнародних жіночих конгресів. Померла 1964 р. у м. Женева (Швейцарія).

наукових студій. Тому у 1924 р. розпочали заходи із заснування нового товариства, яке б сприяло реалізації цієї мети. Оскільки О. Залізняк, Г. Чикаленко-Келлер перебували за кордоном, то всі організаційні моменти (створення статутної документації, її узгодження і затвердження відповідними органами влади, залучення нових членів) здійснювала невеличка група жінок, що мешкали у Львові. Завдяки їхнім зусиллям 9 жовтня 1924 р. Львівське воєводство своїм рескриптом затвердило статут ТЖЗВО (ДАЛО-9, арк. 1). А вже 18 жовтня відбулися конституційні збори новоствореної організації, на яких були присутні лише 10 осіб: Ірина-Олена Лежогубська, Дарія Лежогубська, Олена Степанів-Дашкевич, Теодозія Туна-Надрага, Марія Громницька, Мілена Рудницька, Ольга Мриць, Соломія Охримович та Марія й Софія Федак (ДАЛО-11, арк. 2).

Мета ТЖЗВО – об'єднати українських жінок-інтелектуалок для захисту їхніх прав, розвитку спільних інтересів. Насамперед організація прагнула всіляко сприяти науковій діяльності жіноцтва, самореалізації через науку, репрезентувати результати наукових пошуків дослідниць. Також у статуті як одне зі своїх завдань ТЖЗВО декларувало захист професійних інтересів жінок, які займалися розумовою працею, зокрема через систематичне їх інформування щодо тих чи тих питань фахової самореалізації, підвищення кваліфікації тощо. Особливу увагу товариство звертало на освітню та фінансову допомогу дівчатам і жінкам, які навчалися або прагнули навчатися (наприклад, через організацію підготовчих курсів для вступу до закладів вищої освіти, утримання бібліотек, надання стипендій тощо). Водночас вбачало свої завдання у тому, щоб всіляко розширювати коло інтересів жіноцтва, стимулювати його до самоосвіти і розвитку інтелектуального потенціалу. Оскільки ключовим гаслом національних жіночих рухів була кооперація задля спільної боротьби за гендерну рівність, то ТЖЗВО також прагнуло налагоджувати зв'язки зі спорідненими організаціями, координувати діяльність заради досягнення спільних цілей (ДАЛО-9, арк. 2).

Статут передбачав три категорії членів: звичайні (українки, що закінчили університет або будь-яку іншу вищу школу), яких обирала управа; почесні (ті, що своєю діяльністю відзначилися у науці чи культурі), яких обирали загальні збори 2/3 голосів; «спомагаючі», які морально або матеріально підтримували організацію (ДАЛО-9, арк. 2–3). Однак вже під час другого засідання керівництва 25 жовтня 1924 р. було вирішено приймати до ТЖЗВО жінок із незакінченою вищою освітою, зокрема з однорічними торговельними курсами, але за умови, що такі кандидатки працюють за спеціальністю (ДАЛО-11, арк. 4).

Вищим органом влади товариства були загальні збори, а між їх скликанням – управа з 7 осіб. До її складу належали: голова, секретарка, їх заступниці, скарбничка та 2 заступниці членів. Термін каденції становив рік. До компетенції управи належали всі питання щодо діяльності організації, а також прийом нових членів, творення структурних підрозділів (секції та комісії), скликання загальних зборів тощо (ДАЛО-11, арк. 3). Свої рішення управа приймала більшістю голосів, у разі рівності остаточний голос належав голові. Керівництво обов'язково щороку звітувало на загальних зборах. А для перевірки його діяльності обирали контрольну комісію (ДАЛО-11, арк. 4).

Загальні збори товариства поділялися на звичайні і надзвичайні. Перші управа скликала раз на рік, поінформувавши членів про порядок денний не пізніше як за 14 днів до їх проведення. Загальні збори затверджували/відхиляли звіти керівництва та контрольної комісії, обирали нову управу, іменували почесних, затверджували звичайних і «спомагаючих» членів, визначали розмір членських внесків, відкликали членів, а також мали право

змінювати статут і припиняти діяльність товариства. Рішення приймали простою більшістю голосів. Надзвичайні збори скликали за таким же алгоритмом за рішенням управи або на вимогу щонайменше 10 членів. До їх компетенції належали ті ж питання, що й загальних зборів, за винятком зміни статуту та розпуску організації (ДАЛО-9, арк. 4).

Особисті спори членів вирішував мировий суд, який обирали за потреби. За статутом, товариство припиняло діяльність при ухвалі 2/3 голосів членів. Вони ж вирішували питання про передання майна українській жіночій культурній інституції, яка на той час функціонувала. У разі ліквідації організації владою, майно переходило до Наукового товариства ім. Шевченка (ДАЛО-9, арк. 5).

На конституційних зборах обрали перше керівництво товариства. Мілена Рудницька запропонувала кандидатури Олени Залізняк та Ганни Чикаленко-Келлер. Але на той час вони проживали за кордоном і не змогли брати безпосередню участь у діяльності ТЖЗВО. Тому головою товариства обрали відому громадську і військову діячку О. Степанів-Дашкевич. До складу управи також увійшли Теодозія Туна-Надрага, Дарія Лежогубська, Соломія Охримович, Софія Федак, а як заступники членів – Мілена Рудницька та Ольга Буляндова (ДАЛО-11, арк. 2–2 зв.).

Варто зауважити, що упродовж усього періоду існування організації О. Степанів-Дашкевич була однією з найактивніших її функціонерок. У різні роки вона належала до складу управи як писар (1926), заступниця голови (1927). Була ініціаторкою більшості заходів, здійснюваних товариством. Фактично координувала міжнародні відносини, навіть після припинення повноважень як голови більшість листів було адресовано на її ім'я.

Після конституційних зборів О. Степанів-Дашкевич одразу розіслала українським організаціям та осередкам за кордоном обіжник про створення ТЖЗВО, а також особисто звернулася до багатьох жінок і товариств із закликом вступати в його лави. Інформація про створення нового товариства викликала неабиякий інтерес серед українок не лише в Галичині, а й на еміграції. Протягом кількох перших місяців до ТЖЗВО вступили Наталія Чайковська, Одарка Бандрівська, Євстахія Тишинська, Марія Стойкевич, Олена Шепарович та інші (ДАЛО-12, арк. 7, 10, 12, 13–14 зв., 15–15 зв.).

Особливий інтерес діяльність товариства викликала в активістки жіночого руху з Праги Марії Омельченко⁴. Вона щиро вітала створення ТЖЗВО і вважала, що воно має стати прикладом для інших українських жіночих організацій за кордоном, всіляко їм допомагати, насамперед морально (ДАЛО-12, арк. 124). Необхідно зауважити, що згодом при Українському жіночому союзі у Чехословаччині також було створене ТЖЗВО, діяльність якого координувала М. Омельченко (ДАЛО-12, арк. 24). Вона вважала інформаційну пропаганду важливою складовою феміністичного руху, насамперед в еміграції. У своїх листах неодноразово наголошувала на необхідності якнайширшої репрезентації українства у закордонних часописах, інформування іноземців про те, хто такі українці і яку участь вони беруть у культурному та науковому житті інших держав. Тому гарантувала своє сприяння у публікації таких розвідок за кордоном. Марія Омельченко тісно

⁴ Марія Омельченко (1874–1946) – українська громадська діячка, активістка жіночого руху в Празі, журналістка, видавниця. Після закінчення Санкт-Петербурзького університету вчителювала у середніх жіночих школах на Кубані. У 1918–1920 рр. працювала інструктором соціальної опіки в Міністерстві освіти уряду Кубані. Згодом емігрувала до Чехословаччини. Продовжила освіту у Карловому університеті (Прага). У 1926–1927 рр. – голова Українського жіночого союзу в Чехословаччині, член багатьох українських та чеських організацій. Авторка розвідок про жіночий рух, активно співпрацювала з українськими та іноземними часописами. У 1938 р. спільно з чешкою Милославою Грдлічковою (Miloslava Hrdličková) видавала журнал «La Femme Slave».

комунікувала з управою ТЖЗВО у Львові, зокрема просила надсилати їй відомості про розвиток українського жіночого руху в Галичині, тексти усіх рефератів, які виголошуватимуть на засіданнях товариства, щоб ознайомити з ними українок у Чехословаччині, а також (після перекладу чеською мовою) прочитати для чеської жіночої аудиторії (ДАЛО-12, арк. 25–25 зв., 40). ТЖЗВО постійно надсилало їй найновішу літературу, звіти про роботу організації. Натомість М. Омельченко інформувала про діяльність українського жіноцтва в Празі, новини міжнародного феміністичного руху, поповнювала бібліотеку ТЖЗВО найновішою західною літературою на тему гендерної рівності тощо (ДАЛО-12, арк. 30). У травні 1925 р. на основі надісланих О. Степанів-Дашкевич матеріалів вона підготувала і виголосила на загальних зборах Українського жіночого союзу в Чехословаччині реферат «Праця жіночих організацій на Галичині» (ДАЛО-11, арк. 13 зв.; ДАЛО-12, арк. 45–45 зв., 58–61). Марія Омельченко також підтримувала організацію фінансово. Наприклад, у березні 1925 р. відмовилася від гонорару за публікацію статті у «Літературно-науковому віснику» на користь ТЖЗВО (ДАЛО-12, арк. 39).

ТЖЗВО акцентувало свою діяльність на таких основних напрямках: 1) збільшення чисельності членів; 2) інтеграція у міжнародний жіночий рух; 3) просвітницька робота, зокрема організація курсів та виголошення доповідей і рефератів для різних аудиторій; 4) фінансова підтримка освітніх прагнень українського жіноцтва.

Одним із перших завдань, яке намагалося реалізувати ТЖЗВО, було створення реєстру жінок із вищою освітою, а також студенток 3–4-х курсів вищих шкіл у Галичині й за кордоном, щоб згодом залучити їх до членства в організації (ДАЛО-11, арк. 3 зв.). Для моніторингу потенційних кандидаток були розроблені анкети (реєстраційні листки), які склались із 4 запитань: 1) ім'я та прізвище; 2) місце перебування (проживання); 3) навчальний заклад та рік його закінчення, спеціальність; 4) інформація про професійну діяльність. Ці питальники були розповсюджені адресно серед приватних осіб та українських інституцій, зокрема й на еміграції, із закликом вступати до лав товариства (ДАЛО-11, арк. 17). Варто зауважити, що іноді жінки відмовлялися від членства в ТЖЗВО, мотивуючи це різними причинами: здебільшого, неможливістю активно працювати в організації, скрутними матеріальними обставинами, належністю до інших подібних об'єднань тощо (ДАЛО-12, арк. 35, 37). Наприклад, Громада української студіюючої жіночої молоді у Празі радо вітала створення ТЖЗВО, але не змогла долучитися до його діяльності через статутні обмеження (ДАЛО-12, арк. 43).

Це негативно вплинуло на чисельність товариства, яка була не надто великою: через рік після заснування воно налічувало 46 членів, із яких 42 проживали у Галичині, зокрема 19 у Львові, а 4 – за кордоном. За спеціальністю найбільше (31) становили випускниці філософських факультетів. Хоча з них лише 21 працювала за фахом. 3-поміж решти членів 5 були лікарками, 1 – працівниця фармацевтичної сфери, 4 – випускниці торговельної, 3 – музичної академії, 1 – вищої рільничої школи, 1 – юридичного факультету. Окрім того, управа збрала інформацію ще про 30 жінок із вищою освітою, які не вступили до товариства (Товариство, 1925, с. 4). Варто зауважити, що моніторинг чисельності студенток старших курсів вищих шкіл так і не вдалося здійснити. Це зумовлювалося тим, що більшість дівчат студіювали за кордоном, і налагодити з ними комунікацію було доволі складно. ТЖЗВО змогло внести до реєстру інформацію лише про 11 таких студенток (ДАЛО-11, арк. 17 зв.).

Деякі дослідники вказують на елітарність товариства (Богачевська-Хомяк, 2018, с. 310). На відміну від інших жіночих організацій, у складі яких були міщан-

ки і селянки, часто з початковою чи середньою освітою, до ТЖЗВО належали жінки та дівчата, що походили з інтелегентного середовища. Так, членами товариства були Наталія Чайковська (дружина адвоката і письменника Андрія Чайковського), Софія Морачевська (лікарка), Марія та Софія Федак, Олена Федак-Шепарович (дружина та донька адвоката Степана Федака), Мілена Рудницька (вчителька, письменниця, політична діячка), Стефанія Данилович-Сеник (донька адвоката Северина Даниловича), Ірина і Дарія Лежогубські (вчителька і лікарка), Ольга Мриць (ботанік), Наталя Пристай-Полотнюк (лікарка, офіцер медичної служби Української галицької армії (УГА)), Володимира Волянська (вчителька), Одарка Бандрівська (камерна співачка, піаністка) та інші. Необхідно наголосити, що самі жінки ніколи не вважали організацію елітарною. Вони прагнули популяризувати освіту, освіченість, знання як шлях до рівних із чоловіками можливостей, самореалізації у суспільстві. Чимало членів ТЖЗВО одночасно належали й до інших організацій. Так, активістками СУ були М. Рудницька, О. Федак-Шепарович, Є. Тишинська, О. Залізняк та інші (ЦДІАЛУ, арк. 1–26).

Взагалі взаємовідносини обох товариств були тісними, але водночас і конкурентними. ТЖЗВО невдовзі після створення, 20 листопада 1924 р., вступило до лав СУ як корпоративний член (ДАЛО-12, арк. 29). Його представниці систематично брали участь у загальних зборах, організаційних з'їздах, інших заходах СУ, надавали статистичну інформацію, звіти про міжнародну діяльність, долучалися до просвітницької роботи тощо (ДАЛО-12, арк. 38, 55, 103–104). Наприклад, у 1926 р. ТЖЗВО передало союзникам два реферати (О. Буяндової «Жінки давньої Греції» та О. Степанів-Дашкевич «Українська жінка в світлі століть»), які неодноразово виголошували на провінції для селянок і міщанок (ДАЛО-12, арк. 126). Втім, масштаби діяльності й аудиторія обох товариств дуже відрізнялися. ТЖЗВО, що налічувало кілька десятків жінок, не могло конкурувати з СУ, чисельність якого сягала кількох десятків тисяч членів. Перше товариство було обмежене у засобах впливу на аудиторію, члени другого видавали кілька часописів («Жіночий вістник», «Жінка», «Жіноча доля», «Жіноча воля» тощо), на шпальтах яких могли знайомити жіноцтво з основними принципами своєї діяльності, надавати рекомендації щодо самоорганізації, розвитку економічного і культурного життя в громадах.

Упродовж своєї діяльності ТЖЗВО здійснювало кроки з інтеграції до світового жіночого руху. Зокрема, активно моніторило можливості і шукало шляхи для вступу до Міжнародної федерації жінок з вищою освітою. Своєрідною посередницею в цьому питанні була Г. Чикаленко-Келлер. Як учасниця міжнародних жіночих конгресів, активістка феміністичного руху за кордоном, завдяки особистим контактам вона лобювала вступ ТЖЗВО до Міжнародної федерації. Зокрема, вже у квітні 1925 р. ця організація звернулася до українського товариства з проханням детально розтлумачити деякі положення статуту. У липні того ж року керівництво ТЖЗВО планувало взяти участь у конгресі Міжнародної федерації жінок з вищою освітою у Брюсселі. Інтереси українок мала репрезентувати О. Залізняк. Навіть був запланований її виступ про основні завдання діяльності новоствореної організації (ДАЛО-11, арк. 14–14 зв.). Однак цей задум не вдалося реалізувати через бюрократичні моменти – О. Залізняк не змогла отримати бельгійської візи (ДАЛО-10, арк. 1). Натомість вона надіслала на конгрес листа з детальною інформацією про товариство, на підставі чого ТЖЗВО мало б увійти до складу Міжнародної федерації (ДАЛО-11, арк. 15).

Та заявка української організації отримала негативну відповідь. Основою її обґрунтування була теза про те, що до складу Міжнародної федерації жінок з вищою

освітою належали лише товариства за державницьким принципом. Тобто, ТЖЗВО могло стати членом федерації лише як секція/група аналогічного польського товариства (ДАЛО-12, арк. 73–75). Це твердження викликало обурення серед українок. У відповідь управа ТЖЗВО досить різко висловилася про принципи діяльності Міжнародної федерації та відхилила її пропозицію репрезентувати свої інтереси як частина польського жіночого руху. У листі зазначалося: «Ми, Українки, хотіли працювати спільно з жінками інших націй як самостійна організація, щоби внести наші своєрідні культурні цінності в загальний здобуток людства» (ДАЛО-12, арк. 77). Особливо управа критикувала державницький підхід до членства і нівелювання інтересів недержавних націй. Вона навіть саркастично запропонувала змінити назву Міжнародної федерації на «Федерацію жінок державних, пануючих націй». Через це ж ТЖЗВО відмовилося репрезентувати свої інтереси на жіночому конгресі в Амстердамі (ДАЛО-12, арк. 77 зв.–79).

Варто зауважити, що Польське товариство жінок з вищою освітою (*Polskie Stowarzyszenie Kobiet z Wyższym Wykształceniem*) у 1926–1927 рр. неодноразово пробувало налагодити співпрацю з українками (ДАЛО-12, арк. 83). Однак безрезультатно. ТЖЗВО було категоричним, відкидало будь-які пропозиції спільно представляти інтереси галицького жіноцтва (ДАЛО-12, арк. 76).

Важливим напрямом діяльності товариства була просвітницька робота. За твердженням М. Богачевської-Хомяк, суспільний попит на публічні лекції і доповіді серед української громади був надзвичайно великим. Це пов'язано з припиненням функціонування у 1925 р. Українського таємного університету у Львові, фактичним ігноруванням на державному рівні проблеми вищої освіти й освіти для дорослих для національних меншин (Богачевська-Хомяк, 2018, с. 310). Відтак просвітницьку функцію частково перebrали на себе українські громадські організації – Наукове товариство імені Шевченка, Товариство українських наукових викладів імені Петра Могили, «Просвіта» тощо. До них долучилося й ТЖЗВО. Однак влада прискіпливо ставилася до проведення таких заходів, а особливо тематики доповідей. Зокрема, дирекція поліції у листі, яким повідомляла про затвердження статуту товариства, наголосила на необхідності отримання попереднього дозволу на організацію публічних лекцій (ДАЛО-9, арк. 1).

Ідею виголошення науково-популярних рефератів для широкого загалу підтримали чимало жінок, які пропонували різноманітні теми для публічних лекцій. Майже усі, до кого зверталось керівництво з проханням про виступ, радо погоджувалися. Наприклад, Є. Тишинська підготувала аж 4 доповіді («Вплив жінки на політику і культуру в перебігу історії людства», «Виховання жінки, а культура і поступ», «Навчання жінки в школі а релігія», «Сучасні культурні проблеми») (ДАЛО-11, арк. 7–7 зв.). Управа ТЖЗВО спробувала координувати свою діяльність у цьому напрямі з іншими організаціями. Вона розуміла, що спільні публічні лекції зможуть охопити значно ширшу аудиторію. Наприкінці 1924 р. управа намагалася налагодити співпрацю з Товариством українських наукових викладів імені Петра Могили. Однак представники організації змогли лише узгодити час відчитів, щоб заходи, які вони влаштували, не співпадали у часі (ДАЛО-11, арк. 8–9).

Керівництво ТЖЗВО залучало до виголошення доповідей науковців. Перші заходи були платними, а зібрані кошти товариство використовувало для різних цілей. Так, протягом 1925 р. воно організувало публічні лекції викладачів Українського таємного університету – керівника кафедри педагогіки, професора Володимира Калиновича («Чим цікавляться наші діти») та психолога Степана Балея («Умові недуги та

їх лічення» (ДАЛО-10, арк. 1). Справжній аншлаг мав реферат відомого літературознавця Василя Щурата на тему «Масони і українське письменство». Під час першої частини доповіді зал зібрав аж 80 слухачів, другої – 30 (ДАЛО-11, арк. 11–12).

Паралельно товариство організовувало лекції у вужчому колі. Зазвичай, доповіді були безкоштовними, охоплювали найрізноманітнішу тематику, а виголошували їх самі членкині на загальних зборах. Наприклад, у 1925 р. із рефератом «Про потребу соціальної опіки над жінками» виступила О. Шепарович (ДАЛО-10, арк. 1). Від лютого до травня 1926 р. у товаристві виголосили 5 таких рефератів: Олена Степанів-Дашкевич («Індіанці південної Америки»), Валентина Завадська («Спогади одного дня в Києві»), Ольга Буляндова («Жінки давньої Греції»), Соломія Охримович-Скорик («Про інтернаціональну школу в Данії»), Стефанія Надрага («Історія музичної драми»). На грудень 1926 р. управа запросила для відчитів Катрю Гриневич («Українська жінка в сучасному народі») та Мирона Кордубу («Нові гіпотези повстання Русі») (ДАЛО-12, арк. 126). Однак зібрати велику аудиторію не вдалося: виступ К. Гриневич відвідали 25 осіб, а М. Кордуби – 21 (ДАЛО-11, арк. 24). Поступово кількість таких заходів, проведених товариством, зменшувалася. На це вплинуло погіршення фінансового становища і конкуренція інших громадських організацій, які також займалися просвітницькою роботою. Зокрема, у звіті з загальних зборів ТЖЗВО від 1 квітня 1928 р. зазначалося: «З відчитами ... управа стримала ся, задля великої кількості відчитів взагалі у Львові і малої їх фреквенції» (ДАЛО-11, арк. 30–30 зв.).

Ще з листопада 1924 р. товариство почало здійснювати кроки з організації курсів італійської мови для жінок. Для цього навіть виклопотало у Кружка УПТ ім. Князя Льва дозвіл на використання для занять навчальної кімнати на вул. Круп'ярській, 15 (ДАЛО-12, арк. 11). Курси розпочалися на початку 1925 р., тривали 3 місяці, заняття відбувалися двічі на тиждень. Утім, відвідували їх лише 6 жінок (ДАЛО-10, арк. 1; ДАЛО-11, арк. 16 зв.).

Однією з успішних акцій, яку вдалося втілити ТЖЗВО, була матеріальна підтримка першої жінки-офіцера армії Української Народної Республіки (УНР) Христини Сушко⁵. На початку 1925 р. управа отримала лист від керівництва «Просвіти»,

⁵ Христина Сушко (Трубецька) (1894–1967) – українська військова лікарка, поручник і єдина жінка-офіцер в армії УНР. Донька князя Євгена Трубецького, дружина князя Миколи Долгорукого. Медичну освіту здобула в Лозаннському університеті (Швейцарія). Для нострифікації диплому в Російській імперії склала лікарські іспити у Військовій академії в Петербурзі. На початку Першої світової війни працювала медсестрою у військовому шпиталі. У 1917 р. народила доньку і залишила військову службу. Після смерті чоловіка переїхала до Києва, де за порадою Симона Петлюри змінила прізвище на «Скачківська». На початку 1918 р. як полковий лікар вступила до лав українського війська. Під час гетьманського перевороту деякий час була актрисою в мандрівному театрі. Після приходу до влади Директорії знову продовжила службу як лікар-старшина 5-го полку корпусу Січових стрільців. Там же познайомилася з другим чоловіком – Романом Сушком. Двічі поранена: спершу в руку, а у червні 1920 р. – у живіт, з ураженням хребта. Після інтернування військ УНР на території Польщі обіймала посаду дивізійної лікарки у таборі Щип'йорно. У 1923 р. значно погіршився стан її здоров'я (пересувалася на милицях, а також параліч уразив руку). У жовтні 1924 р. виїхала на лікування до Варшави, а згодом – до Італії. Водночас розлучилася з Р. Сушком. Після відновлення рухливості кінцівок завершила медичні студії у Римському університеті. Згодом, після нетривалого шлюбу з лікарем Мангері (ім'я не встановлено), у 1935 р. переїхала до Нінци, де практикувала приватно. Є відомості, що наприкінці Другої світової війни як лікар служила в армії США, зокрема опікувалася хворими у таборах для біженців у містах Мангайм, Вюрцбург, Ляйпгайм, Діллінген, Гюнцбург. Останні роки жила у Швейцарії. Померла 7 лютого 1967 р. у Женеві (ДАЛО-12, арк. 107–107 зв.).

до якого звернувся Християнський кружок академічної молоді (Chrześcijańskie Koło młodzieży akademickiej) з Варшави. Він повідомляв, що в одному з шпиталів польської столиці у важкому стані перебуває Х. Сушко, яка потребує фінансової допомоги для продовження лікування в Італії. Олена Степанів-Дашкевич особисто опікувалася цим питанням, адже з власного досвіду знала, яких поневірянь доводилося зазнати жінці на війні. Вона запропонувала, щоб ТЖЗВО ініціювало акцію зі збору необхідних коштів, а також висловила думку про доцільність залучення й інших організацій – «Просвіти», Українського лікарського товариства, видавничого кооперативу «Червона Калина», Марійського товариства пань, Союзу інвалідів. Олена Степанів-Дашкевич також планувала звернутися до колишніх вояків Легіону Українських січових стрільців та УГА, яких знала особисто (ДАЛО-11, арк. 10–10 зв.). Збори делегатів цих товариств відбулися 12 лютого. Усі присутні одностайно погодилися фінансово допомогти Х. Сушко. Також вирішили залучити до акції ширшу громадськість, опублікувавши у пресі повідомлення про збір пожертв «на лікування інваліда» (не вказуючи конкретного імені). За пропозицією Олени Степанів-Дашкевич, для отримання достовірної інформації ТЖЗВО звернулося до Євмена Лукасевича⁶, який проживав у Варшаві, з проханням довідатися про стан здоров'я колишньої військової та тривалість її перебування у Польщі (ДАЛО-11, арк. 11–11 зв.). Загалом, під час акції вдалося зібрати 111 дол. США, які управа переслала Х. Сушко в м. Неаполь, де вона вже проходила курс лікування (ДАЛО-11, арк. 14 зв.).

У 1927 р. товариство започаткувало стипендіальну програму для українок, що навчалися у вищих школах Другої Речі Посполитої і за кордоном. Оскільки ТЖЗВО у той час мало певні фінансові проблеми, звернулося за допомогою до інших українських організацій у Галичині і за кордоном – товариства «Дністер», Центробанку, «Народної торгівлі», новоствореного Товариства прихильників освіти, Союзу українок Америки тощо. До формування стипендіального фонду особисто долучився і Митрополит Андрей Шептицький (ДАЛО-11, арк. 26 зв.; ДАЛО-12, арк. 126 зв.). Загалом, вдалося зібрати 30 дол. США (майже 300 зл.), які поділили на три стипендії для студенток старших курсів. Необхідно зазначити, що допомога була своєрідною формою безвідсоткової позики, і через 2–3 роки після завершення навчання стипендіатки мусли повернути кошти (ДАЛО-11, арк. 27 зв.; 3 Товариства, 1927, с. 4). Однак конкурс не викликав значного ажіотажу, на нього зголосилися дві кандидатки. А стипендію отримала лише одна – студентка медичного факультету Віденського університету Марія Алиськевич (ДАЛО-11, арк. 28 зв.).

Товариство сприяло популяризації наукових досліджень, а також підтримувало жінок, що публікували свої розвідки. Зокрема, у 1925 р., завдяки зусиллям управи, у «Літературно-науковому віснику» як окрему брошуру було опубліковано реферат

⁶ Євмен Лукасевич (1871–1929) – український лікар, дипломат, журналіст, видавець і громадський діяч. Навчався у Львівському і Віденському університетах. Диплом лікаря здобув у Цюрихському університеті. У 1900 р. переїхав до Києва. У січні 1918 р. очолив Департамент охорони здоров'я УНР. Редактор першого українського періодичного медичного часопису на Наддніпрянщині «Українські медичні вісті» (1918), один із засновників Українського Червоного Хреста. За часів Гетьманату – радник при Міністерстві закордонних справ Української Держави, очолював українську дипломатичну місію до Швейцарії. У 1920 р. – заступник міністра закордонних справ УНР. Наприкінці 1921 р. емігрував до Варшави, де розпочав медичну практику. Брав участь у громадському житті української еміграції, власним коштом видавав газету «Українська трибуна». Помер 1929 р., похований у Варшаві.

М. Омельченко з Праги «Соціальне піклування молоді в Чехословаччині» (ДАЛО-11, арк. 16 зв.).

Окрім основних напрямів діяльності, окреслених у статуті, ТЖЗВО брало активну участь у громадському житті Галичини й української діаспори. Зокрема, підтримувало різні спортивні ініціативи. У липні 1925 р. товариство відгукнулося на заклик Українського спортивного союзу про спонсорство у легкоатлетичних жіночих спортивних змаганнях у Львові. Воно профінансувало одну з нагород для переможниць (ДАЛО-12, арк. 49). У вересні наступного року ТЖЗВО спільно з СУ також фінансово долучилося до призового фонду II легкоатлетичних жіночих змагань (ДАЛО-12, арк. 80).

Товариство брало участь у святкуваннях ювілеїв українських вчених і громадських діячів. Навесні 1926 р. воно було одним із співorganizаторів вшанування пам'яті Івана Франка з нагоди 10-х роковин його смерті. ТЖЗВО здійснило пожертву на видання збірника творів письменника. Делегатки товариства В. Завадська та С. Надрага також брали участь у роботі комітету свята І. Франка, зокрема щодо спорудження надгробного монумента на могилі поета (ДАЛО-11, арк. 24; ДАЛО-12, арк. 69–71, 84–85). У 1927 р. організація долучилася до святкування 40-літнього ювілею літературної творчості Ольги Кобилянської в Коломиї (ДАЛО-11, арк. 30).

Необхідно наголосити, що одразу ж на початку діяльності товариство стикнулося з низкою проблем, найголовнішими з яких були відсутність власного приміщення та недостатнє фінансування. Ще під час першого засідання 18 жовтня 1924 р. управа організації вирішила звернутися до Українського крайового товариства охорони дітей і опіки над молоддю⁷ з проханням про оренду частини їхнього приміщення у Львові на вул. Бляхарській, 11 (тепер – вул. Івана Федоровича) (ДАЛО-11, арк. 3). Однак, очевидно, так і не отримало відповіді, бо вже через тиждень, 25 жовтня 1924 р., на загальних зборах знову обговорювали це питання. Цього разу ТЖЗВО вирішило клопотати про оренду кімнати у Марійського товариства пань, яке займало приміщення на другому поверсі за тією ж адресою. На жаль, достеменно не відомо про хід перемовин. Зрештою, ТЖЗВО таки отримало дозвіл на суборенду приміщення Українського крайового товариства охорони дітей і опіки над молоддю: змушене було користуватися двома кімнатами спільно з іншими громадськими організаціями (Пласт, СУ, Товариство українських адвокатів і правників), попередньо узгодивши з ними години та дні роботи (ДАЛО-12, арк. 2).

Спроби вирішити проблему з осередком були актуальними аж до кінця існування організації. Щоразу для проведення загальних зборів доводилося винаймати на кілька годин нові приміщення. Наприклад, другі загальні збори (17 жовтня 1925 р.) відбулися в кімнатах «Української захоронки» на вул. Руській, 3. Там же протягом

⁷ Українське крайове товариство охорони дітей і опіки над молоддю (1917–1930) – українська громадська організація, створена у Львові з ініціативи о. Василя Лициняка, Станіслава Дністрянського та Степана Витвицького для підтримки дітей і молоді, насамперед сиріт, що постраждали під час бойових дій у роки Першої світової війни. Фінансувалося товариство з благочинних та членських внесків. У 1919 р. через воєнні дії на території Галичини тимчасово, до 1921 р., припинило діяльність. Товариство функціонувало у кількох напрямках: популяризація ідеї соціальної опіки в пресі; створення та фінансування гуртків, захоронок, сирітських притулків; організація літніх таборів для дітей і молоді; вивчення причин недбалості у догляді дітей, їх реєстрація; законодавча ініціатива у справах захисту та виховання української молоді тощо. Припинило свою діяльність 1939 р. (Денисюк, 2003, с. 129–136).

1925 – березня 1926 рр. збиралася управа (ДАЛО-11, арк. 16, 18–22 зв.). Згодом засідання відбувалися у приміщенні гімназії сестер василіанок на вул. Длугоша, 17 (тепер – вул. Кирила і Мефодія) (ДАЛО-11, арк. 23 зв.).

На функціонування товариства негативно вплинула і своєрідна конкуренція всередині жіночого руху. У 1926 р. на засіданнях управи неодноразово порушували питання про напружені відносини між ТЖЗВО і СУ. Очевидно, проблема полягала в тому, що деякі жінки були членами обох товариств, а іноді ще й інших громадських організацій, тому не могли концентрувати свою активність винятково в одному напрямі. Відтак виникали взаємні звинувачення: в ігноруванні жінками з вищою освітою засідань СУ, роботи в керівництві, секціях, із жіноцтвом на місцях; в упередженому ставленні союзнок до ТЖЗВО. Такі дискусії, зазвичай, закінчувалися констатацією особистісних непорозумінь та визнанням спільної мети і необхідності злагодженої праці жінок для захисту своїх інтересів (ДАЛО-11, арк. 25 зв.–26).

Ще одним чинником, що негативно вплинув на функціонування товариства, була незначна кількість членів, перебування частини їх на провінції чи за кордоном – відтак неможливість брати активну участь у заходах, здійснюваних організацією. У 1926 р. управа на одному зі своїх засідань наголосила на втраті контактів із жінками, що проживали поза Львовом, адже вони практично перестали листуватися з ТЖЗВО, цікавитися його справами (ДАЛО-11, арк. 25). У наступні роки справа погіршилася. На загальних зборах товариства 1 квітня 1928 р. йшлося про пасивність більшості членів, відмову сплачувати членські внески, ігнорування проблеми наповнення стипендійного фонду (ДАЛО-11, арк. 30). Від 1926 р. навіть збори керівництва відбувалися у неповному складі – із 7 осіб були присутні 4–5.

Внутрішні непорозуміння в товаристві сягнули апогею 1928 р., коли головою обрали М. Рудницьку (за її відсутності). У відповідь на такий крок, вона відмовилася від очільництва, мотивуючи це активною діяльністю в СУ, яку вважала пріоритетнішою. Від травня до вересня 1928 р. обов'язки голови виконувала О. Залізник. Згодом мали відбутися позачергові вибори керівництва. Однак діяльність товариства фактично згорнули. На жаль, невідомо, чи воно офіційно саморозпустилося, чи просто перестало функціонувати. Та з другої половини 1928 р. відсутня інформація про якісь зібрання чи акції. Остаточною датою припинення існування товариства М. Богачевська-Хомяк та З. Нагачевська називають 1929 р. (Богачевська-Хомяк, 2018, с. 312; Нагачевська, 2007, с. 641). Після цього більшість членів ТЖЗВО продовжили діяльність в інших жіночих організаціях.

Отже, ТЖЗВО було важливою складовою українського феміністичного руху в Галичині міжвоєнного періоду. Воно спробувало об'єднати у своїх лавах жіноцтво, що займалося інтелектуальною працею. Одночасно товариство популяризувало вищу освіту і наукову діяльність, прагнуло залучити у цю сферу якомога більше жінок, створити умови для рівних можливостей чоловіків і жінок у науці. Пріоритетними напрямками його діяльності були інтеграція до міжнародного жіночого руху, захист прав та інтересів освічених жінок і просвітницька робота серед населення. ТЖЗВО також намагалося брати активну участь у громадському житті краю, неодноразово долучаючись до заходів українських товариств. Спроби консолідації з найчисельнішою українською жіночою організацією – СУ – зазнали невдач. Це зумовлювалося подвійним членством деяких жінок і неможливістю приділяти належну увагу роботі в кожному з товариств. Під впливом таких чинників, як фінансові проблеми, мала чи-

сельність членів, перебування частини їх за кордоном і неможливість брати активну участь у житті товариства, конкуренція з боку інших організацій, ТЖЗВО змушене було згорнути свою діяльність.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Богачевська-Хомяк, М. (2018). *Білим по білому. Жінки у громадському житті України. 1884–1939*. Перевид., випр. і допов. Львів.

ДАЛО-1: Державний архів Львівської області (Держархів Львівської обл.), ф. 26 (Львівський королівський університет ім. Франца І), оп. 15, спр. 603, 90 арк.

ДАЛО-2: Держархів Львівської обл., ф. 26, оп. 15, спр. 625, 729 арк.

ДАЛО-3: Держархів Львівської обл., ф. 26, оп. 15, спр. 628, 350 арк.

ДАЛО-4: Держархів Львівської обл., ф. 26, оп. 15, спр. 642, 479 арк.

ДАЛО-5: Держархів Львівської обл., ф. 26, оп. 15, спр. 643, 321 арк.

ДАЛО-6: Держархів Львівської обл., ф. 26, оп. 15, спр. 645, 442 арк.

ДАЛО-7: Держархів Львівської обл., ф. 26, оп. 15, спр. 835, 437 арк.

ДАЛО-8: Держархів Львівської обл., ф. 26, оп. 15, спр. 840, 796 арк.

ДАЛО-9: Держархів Львівської обл., ф. 119 (Українське товариство жінок з вищою освітою у Львові), оп. 1, спр. 1, 5 арк.

ДАЛО-10: Держархів Львівської обл., ф. 119, оп. 1, спр. 2, 3 арк.

ДАЛО-11: Держархів Львівської обл., ф. 119, оп. 1, спр. 3, 32 арк.

ДАЛО-12: Держархів Львівської обл., ф. 119, оп. 1, спр. 4, 145 арк.

Денисюк, О. (2003). Роль просвітницьких товариств та громадських організацій кінця 19 – початку 20 ст. у попередженні бродяжництва та бездоглядності дітей. *Український соціум*, 1(2), 129–136.

Д-р Софія з Окуневских Морачевска... [Надіслане]. (1900). *Діло*, 222, 3.

Дядюк, М. (2011). *Український жіночий рух у міжвоєнній Галичині: між гендерною ідентичністю та національною заангажованістю*. Львів: Астролябія.

Дядюк, М. (2017). Змагання за представницьку рівність: політична діяльність жінок у міжвоєнній Галичині. В О. Кісь (ред.), *Українські жінки у горнилі модернізації*. Харків: Клуб Сімейного Дозвілля, 176–203.

Женщини на університетах в Австрії [Новинки]. (1897). *Руслан*, 223, 2.

З Товариства жінок з вищою освітою [Оповістки]. (1927). *Діло*, 104, 4.

І. Р. Народна лічниця у Львові. (1904). *Діло*, 181, 1.

Кисілевська, О. (1930). Спогад про Наталю Кобринську. *Жіноча доля*, 4, 3.

Кобринська, Н. (1980). *Вибрані твори*. Київ: Дніпро.

Маланчук-Рибак, О. (2006). *Ідеологія та суспільна практика жіночого руху на західноукраїнських землях XIX – першої третини XX ст.: типологія та європейський культурно-історичний контекст*. Чернівці: Книги – XXI.

Мисак, Н. (2018). Жіноча освіта і гендерні стереотипи в українському середовищі Галичини наприкінці XIX – на початку XX ст. В Д. Герцюк, І. Мицишин (ред.), *Розвиток української та польської освіти і педагогічної думки (XIX–XXI ст.)* (Т. 8: Жіноча освіта і просвітництво в Україні та Польщі (кінець XIX – початок XXI ст.)). Львів, 28–45.

Нагачевська, З. (2007). *Педагогічна думка і просвітництво у жіночому русі Західної України (друга половина XIX ст. – 1939 р.)*. Івано-Франківськ: Видавель Третяк І. Я.

Надрага, М., Голик, Р., Надрага, М.-І. (2024). Біографія жінки-лікарки як складник дослідження історії жіночого руху в Галичині: Теодозія Туна-Надрага (1893–1976). *Українська біографістика*, 20, 359–376. <https://doi.org/10.15407/ub.25.359>

Перша жінчина лікарем вь краєвімь шпитали [Новинки]. (1900). *Діло*, 74, 3.

Савчук, Б. (1998). *Жіноцтво в суспільному житті Західної України (остання третина XIX ст. – 1939 р.)*. Івано-Франківськ: Лілея-НВ.

Товариство жінок з вищою освітою у Львові [З життя товариств]. (1925). *Діло*, 260, 4.

ЦДІАЛУ: Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАЛ України), ф. 319 (Центральне українське товариство «Союз Українок» у Львові), оп. 1, spr. 63, 26 арк.

Kolb, N., & Mysak, N. (2024). The Daughters of Greek Catholic Priests in Galicia in the Late Nineteenth Century. Between Conservatism and Emancipation. *L'Homme. European Journal of Feminist History*, 35/1, 73–97. <https://doi.org/10.14220/9783737016773.73>

Zbiór ustaw uniwersyteckich z dodatkiem niektórych innych ustaw i przepisów młodzieży uniwersyteckiej potrzebnych. (1903). Lwów.

REFERENCES

Bohachevska-Khomiak, M. (2018). *Bilym po bilomu. Zhinky u hromadskomu zhytti Ukrainy. 1884–1939*. Perevyd., vypr. i dopov. Lviv (in Ukrainian).

Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti (Derzharkhiv Lvivskoi obl.), f. 26 (Lvivskiyi korolivskiyi universytet im. Frantsa I), op. 15, spr. 603, 90 ark. (in Polish).

Derzharkhiv Lvivskoi obl., f. 26, op. 15, spr. 625, 729 ark. (in Polish).

Derzharkhiv Lvivskoi obl., f. 26, op. 15, spr. 628, 350 ark. (in Polish).

Derzharkhiv Lvivskoi obl., f. 26, op. 15, spr. 642, 479 ark. (in Polish).

Derzharkhiv Lvivskoi obl., f. 26, op. 15, spr. 643, 321 ark. (in Polish).

Derzharkhiv Lvivskoi obl., f. 26, op. 15, spr. 645, 442 ark. (in Polish).

Derzharkhiv Lvivskoi obl., f. 26, op. 15, spr. 835, 437 ark. (in Polish).

Derzharkhiv Lvivskoi obl., f. 26, op. 15, spr. 840, 796 ark. (in Polish).

Derzharkhiv Lvivskoi obl., f. 119 (Ukrainske tovarystvo zhynok z vyshehoiu osvitoiu u Lvovi), op. 1, spr. 1, 5 ark. (in Ukrainian).

Derzharkhiv Lvivskoi obl., f. 119, op. 1, spr. 2, 3 ark. (in Ukrainian).

Derzharkhiv Lvivskoi obl., f. 119, op. 1, spr. 3, 32 ark. (in Ukrainian).

Derzharkhiv Lvivskoi obl., f. 119, op. 1, spr. 4, 145 ark. (in Ukrainian).

Denysiuk, O. (2003). Rol prosvitnytskykh tovarystv ta hromadskykh orhanizatsii kintsia 19 – pochatku 20 st. u poperedzhenni brodiashnystva ta bezdohliadnosti ditei. *Ukrainskyi sotsium*, 1(2), 129–136 (in Ukrainian).

D-r Sofiia z Okunevskykh Morachevska... [Nadislane]. (1900). *Dilo*, 222, 3 (in Ukrainian).

Diadiuk, M. (2011). *Ukrainskyi zhinochyi rukh u mizhvoienii Halychyni: mizh hendernoiu identychnistiu ta natsionalnoiu zaanhazhovanistiu*. Lviv: Astroliabiia (in Ukrainian).

Diadiuk, M. (2017). Zmahannia za predstavnytsku rivnist: politychna diialnist zhynok u mizhvoienii Halychyni. In O. Kis (Ed.), *Ukrainski zhinky u hornyli modernizatsii*. Kharkiv: Klub Simeinoho Dozvillia, 176–203 (in Ukrainian).

Zhenshchyny na universytetakh v Avstrii [Novynky]. (1897). *Ruslan*, 223, 2 (in Ukrainian).

Z Tovarystva zhinok z vyshchoiu osvitoiu [Opovistky]. (1927). *Dilo*, 104, 4 (in Ukrainian).

I. R. Narodna lichnytsia u Lvovi. (1904). *Dilo*, 181, 1 (in Ukrainian).

Kysilevska, O. (1930). Spohad pro Nataliu Kobrynsku. *Zhinocha dolia*, 4, 3 (in Ukrainian).

Kobrynska, N. (1980). *Vybrani tvory*. Kyiv: Dnipro (in Ukrainian).

Malanchuk-Rybak, O. (2006). *Ideolohiia ta suspilna praktyka zhinochoho rukhu na zakhidnoukrainskykh zemliakh XIX – pershoi tretyny XX st.: typolohiia ta yevropeyskyi kulturno-istorychnyi kontekst*. Chernivtsi: Knyhy – XXI (in Ukrainian).

Mysak, N. (2018). Zhinocha osvita i henderni stereotypy v ukrainskomu seredovyschii Halychyny naprykintsi XIX – na pochatku XX st. In D. Hertsyuk, & I. Mytsyshyn (Eds.), *Rozvytok ukrainskoi ta polskoi osvity i pedahohichnoi dumky (XIX–XXI st.)* (T. 8: Zhinocha osvita i prosvitnytstvo v Ukraini ta Polshchi (kinets XIX – pochatok XXI st.)). Lviv, 28–45 (in Ukrainian).

Nahachevska, Z. (2007). *Pedahohichna dumka i prosvitnytstvo u zhinochomu rusi Zakhidnoi Ukrainy (druha polovyna XIX st. – 1939 r.)*. Ivano-Frankivsk: Vydavets Tretiak I. Ya. (in Ukrainian).

Nadraha, M., Holyk, R., & Nadraha, M.-I. (2024). Biohrafiiia zhinky-likarky yak skladnyk doslidzhennia istorii zhinochoho rukhu v Halychyni: Teodoziia Tuna-Nadraha (1893–1976). *Ukrainska biohrafistyka*, 20, 359–376. <https://doi.org/10.15407/ub.25.359> (in Ukrainian).

Persha zhenshchyna likarem vъ kraievimъ shpytaly [Novynky]. (1900). *Dilo*, 74, 3 (in Ukrainian).

Savchuk, B. (1998). *Zhinotstvo v suspilnomu zhyti Zakhidnoi Ukrainy (ostannia tretyna XIX st. – 1939 r.)*. Ivano-Frankivsk: Lileia-NV (in Ukrainian).

Tovarystvo zhinok z vyshchoiu osvitoiu u Lvovi [Z zhyttia tovarystv]. (1925). *Dilo*, 260, 4 (in Ukrainian).

Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Lviv (TsDIAL Ukrainy), f. 319 (Tsentralne ukrainske tovarystvo «Soiuz Ukrainok» u Lvovi), op. 1, spr. 63, 26 ark. (in Ukrainian).

Kolb, N., & Mysak, N. (2024). The Daughters of Greek Catholic Priests in Galicia in the Late Nineteenth Century. Between Conservatism and Emancipation. *L'Homme. European Journal of Feminist History*, 35/1, 73–97. <https://doi.org/10.14220/9783737016773.73> (in English).

Zbiór ustaw uniwersyteckich z dodatkiem niektórych innych ustaw i przepisów młodzieży uniwersyteckiej potrzebnych. (1903). Lwów (in Polish).

Nataliia MYSAK

PhD (History), Associate Professor

Senior Research Fellow of the Department of Modern History of Ukraine

I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the NAS of Ukraine,

Senior Researcher of the «Lviv Historical Museum»

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8685-9566>

e-mail: natalia_mysak@ukr.net

THE SOCIETY OF WOMEN WITH HIGHER EDUCATION AND ITS ROLE IN THE DEVELOPMENT OF THE UKRAINIAN WOMEN'S MOVEMENT IN GALICIA IN THE FIRST HALF OF THE 20th CENTURY

The role of the Society of Women with Higher Education in the development of the Ukrainian women's movement in Galicia has analyzed. The prerequisites that stimulated the activation of the feminist movement in the region at the beginning of the 20th century have been investigated (Habsburg educational reforms, in particular, women's access to higher education, the popularity of feminist ideas, the growth of women's public activity, its public interpretation as a component of the struggle of Ukrainians for national rights, etc.). It has been emphasized that after the First World War, a new stage in the development of the Ukrainian women's movement began, which was characterized by a change in its goals, consolidation and structuring, and at the same time differentiation (the creation of new associations aimed at the professional realization of women).

The features of the formation of the Society of Women with Higher Education, the goals and objectives of its activities, organizational issues, management structure and changes in it during the period of the society's existence have been considered. Special attention was paid to the contribution of the first female officer, teacher, and scientist, Olena Stepaniv-Dashkevych in the functioning of the Society. The main areas of activity of the society have been analyzed, such as: financial and scientific support for female students (organization of foreign language courses, scholarship assistance for higher education, popularization of scientific research among women, assistance in the publication of scientific research, articles, etc.); educational work (organization of public lectures and essays, popularization of women's issues in society); establishment of cooperation with international feminist associations, integration into the world feminist movement (special emphasis on cooperation with Ukrainian organizations and individual activists in emigration).

The emphasis was placed on the participation of the society in the public life of the region, in particular cooperation/refusal of it/competition with Polish and Ukrainian organizations, especially with the Union of Ukrainian Women. The main problems that gradually led to the fading of the Society's activities were considered (material difficulties, lack of their own premises, small number of members, most of them staying in the provinces, preference for passive membership over active membership, the policy of the Polish authorities towards Ukrainian organizations, competition within the Ukrainian women's movement, etc.).

Key words: Society of Women with Higher Education, Ukrainian women's movement, feminism, Olena Stepaniv-Dashkevych, educational activities, Union of Ukrainian Women, Galicia.

*Стаття: надійшла до редакції 2.06.2025
прийнята до друку 25.08.2025*

Назар КОСЕНКО

аспірант відділу новітньої історії

Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0650-5478>

e-mail: nazzzarkossenko@gmail.com

**«БОРОТЬБА З ОКУПАНТОМ НА ТЕРЕНІ ТЮРМИ»:
ЯРОСЛАВ СТЕЦЬКО В ПОЛЬСЬКОМУ УВ'ЯЗНЕННІ
(1934–1936)**

На основі архівних документів, спогадів і матеріалів періодичних видань досліджено період перебування Я. Стецька в ув'язненні польським окупаційним режимом. Висвітлено обставини арешту ідеологічного референта КЕ ОУН на ЗУЗ у 1934 р. Охарактеризовано умови ув'язнення Я. Стецька в краківській тюрмі та його поведінку під час допитів. Проаналізовано обставини обрання ідеолога націоналізму провідником УНПВ у львівській в'язниці Бригідки. Розкрито подробиці боротьби загратованих членів ОУН із Я. Стецьком як очільником за свої права проти свавілля тюремної адміністрації в 1935–1936 рр., форми та методи їхнього протесту, результати страйків. Висвітлено взаємини ув'язнених членів ОУН із іншими категоріями позбавлених волі у Бригідках. Охарактеризовано просвітницьку діяльність УНПВ. Описано роль лідера націоналістів-політв'язнів у започаткуванні випуску часопису «Непоборні» та подальшому функціонуванні видання. Окреслено тематику статей Я. Стецька означеного періоду.

Уведено до наукового обігу публікації ідеолога ОУН у підпільному часописі «Непоборні». Висвітлено вплив Я. Стецька на зміну тексту Декалогу українського націоналіста. Шляхом аналізу означених публіцистичних статей діяча розкрито його погляди як ідеолога націоналізму на взаємовідносини націоналізму і релігії та Церкви, філософію ідеалізму і волонтаризму, націоналістичне право і мораль. З'ясовано ставлення Я. Стецька до національних меншин, його трактування подій Української революції. Охарактеризовано погляди провідника УНПВ на засадничі принципи українського націоналізму, тактику та завдання визвольного руху. Висвітлено його міркування щодо вирішення земельної проблеми й особливості соціальної концепції діяча.

Проаналізовано контакти Я. Стецька в період ув'язнення з іншими членами ОУН і членами родини. Схарактеризовано вплив перебування за ґратами на стан здоров'я провідника УНПВ. Констатовано, що Я. Стецько проявив себе оригінальним політичним мислителем. Стверджено зростання авторитету ідеолога ОУН унаслідок подій періоду ув'язнення.

Ключові слова: Ярослав Стецько, український визвольний рух, ідеологія українського націоналізму, ОУН, міжвоєнний період, громадсько-політична діяльність, Західна Україна.

Постать одного з лідерів українського націоналістичного руху Ярослава Стецька займає важливе місце в історії України новітнього часу, зокрема міжвоєнного періоду. Саме громадсько-політична праця діяча в 1930-х роках значною мірою обумовила його подальший підйом до вершин управлінської вертикалі Організації українських націоналістів (ОУН). Важливою віхою в цьому контексті є період ув'язнення польською владою Я. Стецька впродовж двох із половиною років. Висвітлення означеної тематики є актуальним, зважаючи на те, що на 2025 р. припадає 90-ліття обрання ідеолога визвольної боротьби провідником українських політичних в'язнів-націоналістів у тюрмі Бригідки (фото 1).

Мета статті – проаналізувати обставини ув'язнення Я. Стецька та його діяльність під час перебування за ґратами.

Варто зауважити, що означений період громадсько-політичної біографії Я. Стецька залишається маловивченим в історичній літературі. У більшості праць лише побіжно висвітлено окремі аспекти ув'язнення ідеолога націоналізму на тлі характеристики ширших процесів визвольної боротьби (Липовецький, 2025) або ж дослідження біографії побратимів діяча (Посівнич, 2010). Незначний обсяг фактажу про діяльність Я. Стецька в 1934–1936 рр. міститься в науково-популярних книжках, присвячених його життєвому шляху. Зокрема, в іспаномовній праці діаспорного дослідника Миколи Шафовала (Szafoval, 1988), а також розвідці сучасних українських авторів Мирона Сагайдака, Віктора Уніята та Богдана Мельничука (Мельничук, Сагайдак, Уніят, 2010). Важливі джерела, що проливають світло на означену тематику, зберігаються у 371 фонді Центрального державного історичного архіву у м. Львів. Ідеться про матеріали судової справи польського окупаційного режиму на Я. Стецька та його побратимів, зокрема протоколи допитів обвинувачених і свідків (ЦДАЛУ-4; ЦДАЛУ-5). Варті уваги також документи польських репресивних органів щодо слідчих дій над близькими людьми ідеолога націоналізму – його побратимом Романом Шухевичем (ДАЛО-3) та сестрою Оксаною Стецько (ДАЛО-1), які знаходяться у Державному архіві Львівської області. Значну цінність для вивчення польського слідства щодо ідеолога ОУН й інших провідників визвольного руху має опублікований Миколою Посівничем «Варшавський акт обвинувачення Степана Бандери та

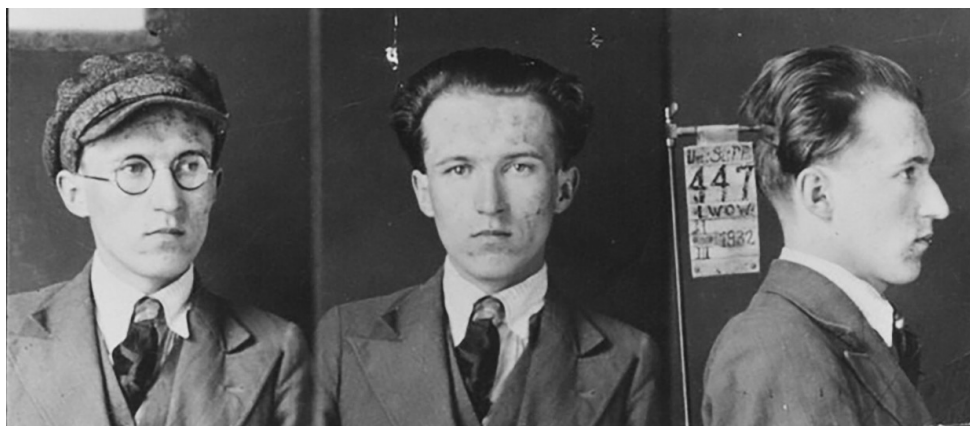

Фото 1. Ярослав Стецько після арешту 1932 р. Джерело: <https://www.istpravda.com.ua/images/doc/0/8/085b8bb--tets-ko-3.png>

товаришів» (Посівнич, 2005). Важливим джерелом для дослідження періоду ув'язнення Я. Стецька є випуски підпільного рукописного часопису «Непоборні», який розповсюджувався серед українських політичних в'язнів львівської тюрми Бригідки (ЦДІАЛУ-1; ЦДІАЛУ-2; ЦДІАЛУ-3). Також заслуговують уваги записані Анатолем Бедрієм спогади Ярослава Стецька (Романишин, 1986), надруковані окремо в збірнику праць ідеолога ОУН мемуари про пережите ним за ґратами (Косик, 1987), спомини його сестри Оксани Романишин (Романишин, 1987), членів ОУН Дмитра Сусіка (Сусік, 2006) та Миколи Климишина (Климишин, 1987).

У червні 1934 р. ідеологічного референта Крайової екзекутиви ОУН на західноукраїнських землях (КЕ ОУН на ЗУЗ) Я. Стецька було ув'язнено в межах масштабних репресивних заходів польської поліції проти українських націоналістів. Драматичні події літа 1934 р. діаспорний історик Петро Мірчук назвав «громовицею» (Мірчук, 1968, с. 434). У літературі тогочасні арешти часто пов'язували із успішним замахом націоналістичного підпілля на відповідального за антиукраїнські заходи голову міністерства внутрішніх справ Другої Речі Посполитої Броніслава Перацкі (Bronisław Pieracki) (Зайцев, 2014, с. 239; Мотика, 2013, с. 20). Проте насправді затримання провідного активу українського націоналістичного руху розпочалися за день до ліквідації високопоставленого урядовця. Справжньою причиною масових арештів стало потрапляння до рук польської поліції в 1933 р. сотень організаційних документів ОУН із т. зв. архіву Сеніка (Посівнич, 2023, с. 76). У результаті 14 червня 1934 р. було заарештовано Ярослава Стецька, крайового провідника ОУН на західноукраїнських землях Степана Бандеру, Миколу Климишина, Богдана Підгайного, Ярослава Спольського (Wysocki, 2003, s. 300; Климишин, 1987, с. 97, 114). Ідеологічного референта КЕ ОУН на ЗУЗ затримали після обшуку в будинку, де він проживав. У полудень 14 червня 1934 р. його було відправлено до слідчої в'язниці Кракова. Загалом, у межах репресій проти ОУН 14 червня 1934 р. польська поліція заарештувала майже 800 українців (Wysocki, 2003, s. 299).

Унаслідок арешту 14 червня 1934 р. навчання Ярослава Стецька у Львівському університеті Яна Казимира втретє й востаннє перервала польська поліція (Szafoval, 1988, р. 34). Відомо, що вперше його заарештували під час пацифікації наприкінці 1930 р., а пізніше двічі затримували після гучних акцій націоналістичного руху: атентата на комісара польської поліції Еміля Чеховські (Emilian Czechowski) у березні 1932 р. та замаху на сталінського емісара Алексея Майлова (Алексей Майлов) у консульстві СРСР у Львові в жовтні 1933 р. Під час хвилі репресій проти українського студентства, яка була реакцією польської влади на підтримку молоддю Миколи Лемика, Ярослава Стецька взяли під варту за підозрою в причетності до діяльності ОУН. Із цієї причини понад два місяці він провів за ґратами у львівській кримінально-слідчій в'язниці, вийшовши на волю лише 4 січня 1934 р. (ДАЛО-2, арк. 1). Серед його прикмет у тюремних документах було зазначено: сірі очі, ясно-біляве волосся, низький голос, міцна статура. Зріст 21-річного Я. Стецька, за даними працівників пенітенціарної системи Польщі, становив 170 см, а вага – 59,6 кг (ДАЛО-2, арк. 1–2).

Після затримання 14 червня 1934 р. ідеолога українського націоналізму спочатку відправили до поліцейської в'язниці у Кракові, а за короткий час перевели до судової тюрми міста. На першому допиті 15 червня 1934 р. Я. Стецько категорично заперечив приналежність до ОУН, виклавши слідству лише загальні біографічні факти про себе (ЦДІАЛУ-4, арк. 163). Невдовзі після арешту його відправили в одиночну

камеру, де тривалий час намагалися змусити дати свідчення інтенсивними допитами й утриманням в антисанітарних умовах з обмеженим доступом навіть до води. Такі побутові реалії вкрай негативно позначилися на здоров'ї ідеолога націоналізму, який втратив здатність самостійно пересуватись (Косик, 1987, с. 60).

Для отримання від Я. Стецька свідчень його піддали тортурам. Співробітники польської поліції, зокрема Антоні Фіц (Antoni Fic), упродовж понад 8 днів допитували очільника ідеологічної референтури КЕ ОУН на ЗУЗ, тримаючи його в сидячому положенні без сну, щоб домогтись зізнань (ЦДІАЛУ-4, арк. 164–165; Липовецький, 2025, с. 357). Процес супроводжувався психологічним і фізичним тиском: від погроз до обливання водою, і тривав приблизно 200 годин (Косик, 1987, с. 80). Проте спроби тортурами змусити ідеолога українського націоналізму зізнатися бажаного для польського слідства результату не принесли. Жорсткі методи допиту, ймовірно, були пов'язані з тим, що польська поліція мала інформацію про високий статус Я. Стецька в ієрархії націоналістичного руху. Так, працівник польського правоохоронного відомства А. Фіц стверджував, що ідеолог націоналізму був «правою рукою» крайового провідника ОУН С. Бандери (ЦДІАЛУ-5, арк. 123). Варто зауважити, що подібні заходи впливу репресивні органи Другої Речі Посполитої застосовували у той час і до інших заарештованих націоналістів, часто безуспішно. Наприклад, референта пропаганди КЕ ОУН на ЗУЗ Я. Спольського польська поліція безперервно допитувала 9 днів і ночей, використовуючи фізичні засоби впливу. Після таких тортур він, зрештою, зламався, давши потрібні слідчим свідчення (Ярослав Спольський вдруге перед судом, 1936, с. 4). Показово, що учасник тортур над ідеологом ОУН А. Фіц визнав, що допит Я. Стецька тривав упродовж кількох днів. Однак він виправдовував такий підхід, посилаючись на досвід отримання зізнань з інших представників керівної ланки ОУН (ЦДІАЛУ-5, арк. 124). У краківській тюрмі Я. Стецька утримували до жовтня 1934 р. Це було пов'язано з наміром польських правоохоронних органів долучити його до Варшавського процесу над С. Бандерою та товаришами (Романишин, 1986, с. 27). У подальшому Я. Стецька транспортували у львівську в'язницю Бригідки.

Невдовзі після доправлення до Львова ідеолог визвольної боротьби приєднався до організованої групи українських націоналістів-політв'язнів (УНПВ). Він взяв участь в акції непокори заготованих членів ОУН, долучившись до їхнього голодування проти жорстокого режиму утримання у Бригідках (Липовецький, 2025, с. 374–375). Ярослав Стецько познайомився з провідником спільноти (УНПВ) Володимиром Нидзою, відправивши до його камери власний текст з оцінкою протестного виступу. Після цього ідеолога націоналізму було введено до складу проводу УНПВ, де він зайнявся судочинством, виносячи вироки членам ОУН, що зламалися під час голодування, накладаючи на них покарання у вигляді призупинення членства в організації або ж демонстративних голодувань (Косик, 1987, с. 91). У Бригідках Я. Стецько сидів у 75-й камері (Сусік, 2006, с. 33). Він активно комунікував з іншими УНПВ, допомагаючи їм зорієнтуватись у в'язничних реаліях. Так, новоприбулому Д. Сусіку, який сидів у сусідній 76-й камері, ідеолог визвольної боротьби передав схему розміщення тюремних приміщень й інформацію про конкретні місця перебування інших членів ОУН в Бригідках. Попри суворі обмеження, Я. Стецько щодня обмінювався новинами із «сусідом», а також звіряв із ним свої свідчення (Сусік, 2006, с. 32). Це підтверджує непересічний конспіративний хист провідника УНПВ.

Із часом становище політв'язнів у Бригідках погіршувалося. Характеризуючи умови утримання, Я. Стецько писав: «В'язнів били, поліція урядувала в тюрмі так, як сама хотіла. Умови життя в'язнів ставали нестерпними» (Косик, 1987, с. 91). Адміністрація тюрми регулярно знущалась над загратованими українцями, вдаючись до насильства та створення нелюдських умов. Доходило до заборон використовувати в стінах в'язниці іншу мову, окрім польської. Хворим в'язням-націоналістам не надавали жодної медичної допомоги. На такому тлі Я. Стецько став головою проводу УПНВ. Після вивезення з Бригідок В. Нидзи ідеолог націоналізму очолив боротьбу ув'язнених націоналістів проти свавілля адміністрації. Достеменно невідомо, коли Я. Стецько став головою проводу УПНВ. Відповідно до віднайдених автором архівних матеріалів, уже влітку 1935 р. ідеолог українського націоналізму виконував функції старости націоналістів-політв'язнів у Бригідках (ЦДІАЛУ-4, арк. 165).

Пізніше в листі до С. Бандери Я. Стецько, звітуючи про свою діяльність в ув'язненні як голови УПНВ, виділив 3 її ключові напрямки: 1) «боротьба з окупантом на терені тюрми» – протистояння свавіллю польської адміністрації Бригідок; 2) виховна та просвітницька робота; 3) протидія комуністам, зокрема їхній пропаганді (ЦДІАЛУ-3, арк. 38). Першим нагальним завданням для ідеолога українського націоналізму стала підготовка масштабної акції непокори українців проти свавілля тюремників. Для цього з його ініціативи було налагоджено конспіративну лінію зв'язку між загратованими членами ОУН у різних камерах. Опісля Я. Стецько в червні 1935 р. наказав націоналістам розпочати акцію непокори, що передбачала демонстративну відмову виходити з камер та давати будь-які свідчення до виконання їхніх вимог. Останні містили 9 пунктів: 1) скасування карцерів і звільнення з них усіх утримуваних; 2) припинення знущань та побоїв; 3) припинення тортур; 4) визнання Я. Стецька провідником спільноти політв'язнів із правом відстоювання її інтересів перед тюремною адміністрацією; 5) розмежування політичних та кримінальних в'язнів; 6) дозвіл для політв'язнів послуговуватись українськими книжками, газетами та своєю рідною мовою; 7) відсторонення з Бригідок відомого жорстокістю заступника начальника тюрми Тадеуша Щевсни (Tadeusz Szczewny); 8) усунення з Бригідок садистів-вартових; 9) надання політв'язням належної медичної допомоги і відмежування націоналістів від венерично хворих кримінальників (Косик, 1987, с. 96). Загалом, в акції непокори на початку брало участь понад 200 членів організації УПНВ. Тюремна адміністрація відреагувала на це посиленням терору. Прагнути ізолювати лідера протестної акції Я. Стецька, його відправили до темниці, з якої згодом – до карцера.

Попри старання тюремної адміністрації, націоналісти не лише продовжили виявляти непокору, а й зуміли залучити до протесту звичайних ув'язнених (ЦДІАЛУ-3, арк. 38). Їхньою основною спільною вимогою стало припинення терору в Бригідках. Зауважу, що свідчення в спогадах сучасників про форму масового тюремного страйку різняться. Так, Я. Стецько писав, що в своєму наказі говорив про демонстративну відмову в'язнів Бригідок від гоління, проходу та пакунків, а після 6 днів такого протесту – часткове голодування. Останнє передбачало утримання одного дня від обіду, другого – від вечері, після чого переривалося дводенним повноцінним харчуванням, а далі продовжувалося (Косик, 1987, с. 100). Натомість, учасник страйку проти свавілля польської адміністрації Д. Сусік зазначав про масове загальнотюремне голодування (Сусік, 2006, с. 32). Сестра провідника УПНВ О. Романишин писала про повну відмову

в'язнів від їжі до задоволення їхніх вимог (Романишин, 1987, с. 674). Керівництво тюрми спробувало силою придушити спротив учасників страйку, вдавшись до масового побиття. Ярослав Стецько отримав серйозну травму голови, проте не припинив акцію спротиву. Лідер УНПВ власним прикладом демонстрував непокору режиму, відмовляючись на знак протесту від будь-яких свідчень на допитах та підписування протоколів слідства (ЦДІАЛУ-4, арк. 165–166).

Врешті, після понад 2 місяців протистояння адміністрація змушена була поступитися. Унаслідок перемовин начальника тюрми з головою проводу УНПВ було задоволено основні вимоги ув'язнених у Бригідках націоналістів. Зокрема, усунуто жорстокого посадовця Т. Щевсни, припинено масові побиття, виокремлено більшість засуджених політв'язнів, дозволено використання української мови, забезпечено доступ членів ОУН за ґратами до преси та листів рідних (Косик, 1987, с. 95). Іншим важливим здобутком страйку став дозвіл адміністрації Бригідок на носіння політв'язнями власного одягу замість тюремної уніформи. З огляду на результат акції, версія про масове голодування видається переконливішою. Адже подібний спосіб протесту є значно ефективнішим за окремі демонстративні вияви непокори, які самі по собі не загрожували суттєвими негативними наслідками для польської адміністрації Бригідок, на відміну від смертей великої кількості ув'язнених від недоїдання. Наймасовіше голодування, за спогадом О. Романишин, тривало 11 днів (Романишин, 1987, с. 674). Після домовленості про задоволення вимог УНПВ Я. Стецько особисто інформував учасників страйку про його завершення.

Тож завдяки акції протесту, яку ініціював Я. Стецько, вдалося значно поліпшити становище ув'язнених у Бригідках. Безумовно, це сприяло підвищенню авторитету ідеолога націоналізму серед побратимів. Ув'язнений у Бригідках член ОУН Дмитро Сусік писав у спогадах: «В цій перемозі всі в'язні визнали заслугу Ярослава Стецька, який вмів переконливо доводити свою і інших правоту» (Сусік, 2006, с. 33). Відомо, що подібна масштабна акція непокори під проводом Я. Стецька відбулась також у грудні 1935 р. – січні 1936 р. Під час її проведення націоналістам також вдалося заручитись підтримкою «посполитих в'язнів» (ЦДІАЛУ-3, арк. 38). Приводом для акції непокори стало різке погіршення харчування в'язнів через зменшення кількості страв на обід із двох до однієї. Попри спроби адміністрації Бригідок придушити спротив, націоналісти під проводом Я. Стецька домоглися бажаних поступок, зокрема повернення попереднього формату харчування (Косик, 1987, с. 114).

Напруженими були відносини націоналістів у Бригідках з ув'язненими комуністами. Ідеологічні суперечності нерідко призводили до фізичних сутичок. Очолуваний Я. Стецьком провід УНПВ видав заборону націоналістам співпрацювати з комуністами в камерах. Водночас цілеспрямовано проводилась робота з переконування «сільських хлопців», що підпали під вплив лівої агітації. Ярослав Стецько згадував, що заходи з агітації серед симпатиків лівих сил, зокрема з Волині, давали результати (Косик, 1987, с. 105). Вагомою конкурентною перевагою націоналістів у боротьбі проти комуністів у Бригідках стало розкриття членами ОУН шифру, яким ліворадикали кодували свої повідомлення, що передавалися спеціальними записками. Завдяки цьому УНПВ заздалегідь було відомо про наміри ідеологічних антагоністів.

Позиції заперечення будь-якого зв'язку з ОУН перед слідством ідеолог українського націоналізму дотримувався послідовно. Так, на допиті 18 лютого 1935 р. він також спростував як виконання функцій ідеологічного референта КЕ, так і будь-

який зв'язок із націоналістичним підпіллям. Усі намагання слідчих переконати його зізнатись, покликаючись на свідчення інших заарештованих членів ОУН, виявилися марними (ЦДІАЛУ-4, арк. 163–164). На той час покази на Ярослава Стецька дав референт розвідки КЕ ОУН на ЗУЗ Ярослав Макарушка. Останній на допиті ствердив, що саме провідник УНПВ був ідеологічно-політичним референтом націоналістичного підпілля в краю (Посівнич, 2005, с. 126). Між Я. Стецьком та Я. Макарушкою слідчі провели конфронтацію, під час якої обоє підтвердили раніше озвучені покази протилежного змісту. Так, референт розвідки КЕ ОУН на ЗУЗ заявив, що впізнає в обвинуваченому ідеологічного референта. Натомість, Я. Стецько відкинув це твердження (ЦДІАЛУ-4, арк. 165).

Окрім протистояння польській тюремній адміністрації та комуністам, іншим вагомим напрямком діяльності голови проводу УНПВ була ідеологічно-просвітницька й виховна робота серед в'язнів. Ярослав Стецько підпільно готував спеціальні реферати на різноманітну тематику, які поширювалися поміж утриманими в Бригідках. Зокрема, він написав ідеологічні праці про соціальне та релігійне питання (Косик, 1987, с. 107). Відомі назви рефератів: «Один фрагмент» і «Суспільний зміст націоналізму». У своїй вишкільній праці члени ОУН не обмежувалися власним середовищем. Націоналісти також навчали інших в'язнів елементарній грамотності. Ярослав Стецько згадував: «... вчили ми і читати й писати тих в'язнів-українців, що не знали грамоти» (Косик, 1987, с. 107–108). Також націоналісти-політв'язні у Бригідках спільно відзначали річниці знакових історичних подій: бою під Крутами 29 січня, проголошення незалежності УНР та Акта злуки Наддніпрянщини й Наддністрянщини 22 січня. Члени ОУН вшановували пам'ять полеглих хвилиною мовчання у певний час та вдавалися до символічного голодування, демонстративно носили синьо-жовті стяжки. Також провід УНПВ, який очолив Я. Стецько, заохочував ув'язнених націоналістів читати тематичні матеріали та викладати власні думки про важливі історичні події.

У межах просвітньо-ідеологічної роботи під час ув'язнення в львівській тюрмі Бригідки Я. Стецько ініціював випуск націоналістичного часопису «Непоборні» (Разиграєв, 2019, с. 26). Зрозуміло, що за ґратами друк періодичного видання був неможливим. Тому «Непоборні» виходили підпільно у рукописному форматі. Цьому часопису передував започаткований у січні 1935 р. журнал «Ґрати», який так і не вдалося перетворити на періодичне видання (Косик, 1987, с. 93). «Непоборні» писалися в трьох-чотирьох примірниках на цигарковому папері, а згодом часопис пересилали до провідників камер із націоналістами. Видання мало статус офіційного органу проводу УНПВ і містило ідеологічно-програмові, політичні та святкові статті, матеріали з оглядами преси та тюремними новинами, а також офіційні накази керівництва ОУН у Бригідках. Початкова спроба розповсюджувати часопис зазнала невдачі. Перший номер «Непоборних» конфіскували польські вартові, а Я. Стецька викликали на допит через його ініціативу з випуску періодичного органу політв'язнів (Косик, 1987, с. 107). Проте в подальшому націоналістам вдалося налагодити випуск та розповсюдження власного часопису в Бригідках. Часопис виходив регулярно від листопада 1935 р. (ЦДІАЛУ-1, арк. 4). Закономірно, що досвідчений публіцист Я. Стецько став одним із провідних авторів видання «Непоборні». Свої статті він підписував псевдонімами «Озерський» та «Євген Озерський». Як освічена людина, що 2 роки виконувала функції ідеологічного референта КЕ ОУН на ЗУЗ, Я. Стецько зосереджувався у

своїй тюремній публіцистиці на світоглядній проблематиці та практичних політичних питаннях. Доцільно схарактеризувати низку статей провідника націоналістів-політв'язнів у Бригідках, які відображають його переконання.

У публікації «Сучасна ситуація політична на ЗУЗ і її перспективи розвитку» Я. Стецько висловлював своє бачення поточного становища та завдань українського визвольного руху. Він наголошував на потребі мобілізації до боротьби за незалежність України усіх «творчих сил». Останніми Я. Стецько вважав не лише українців, а й представників національних меншин. Ідеолог націоналізму акцентував на державницькому розумінні нації. На його думку, етнічні українці мали стати ядром, яке втягуватиме в себе «чужі елементи». Висловлюючи власне ставлення до вирішення питання меншин, Я. Стецько писав: «В Укр. державі буде справедливий розподіл дібр без шовінізму, хто лиш стоятиме на ґрунті української державності – буде мати всі права нац. політичні» (ЦДІАЛУ-2, арк. 3). Ідеолог націоналізму пропонував ОУН піднімати на боротьбу під соціальними гаслами не лише українців, а й робітників і селян польського та єврейського походження. «Протиставити укр., пол. і жид. робітництво і селянство Польщі і комунізові» – так Я. Стецько формулював одне з ключових завдань українського визвольного руху (ЦДІАЛУ-2, арк. 3). Ця теза спростовує дотепер поширений міф про культивування шовінізму та ксенофобії в ідеології міжвоєнного українського націоналізму. Ярослав Стецько у «Непоборних» також висунув ідею залучення українськими націоналістами білоруського населення до боротьби проти спільного ворога – Другої Речі Посполитої (ЦДІАЛУ-2, арк. 30 зв.).

Ярослав Стецько виклав власну візію подальшої тактики націоналістичного руху. Остання повинна була передбачати: 1) проведення масової протестної кампанії за українську школу за участю дітей та батьків, фактично продовження шкільної акції; 2) проведення соціально-економічних акцій (страйків); 3) історично-виховні заходи (вшанування полеглих героїв на їхніх могилах); 4) масові політичні демонстрації проти польської адміністрації; 5) революційні акти (очевидно, силові акції проти окупантів); 6) «наставлення цілоти суспільно-політично нац. революціонізму» (ЦДІАЛУ-2, арк. 2 зв.). (Можливо, йшлося про пропаганду революційної боротьби, що мала охопити якнайширший загал ідеями визвольного змагання проти окупантів). Коментуючи старт т. зв. нормалізації між Українським національно-демократичним об'єднанням (УНДО) та польським урядом, Я. Стецько далекоглядно вказав на безперспективність очікувань українців на будь-які суттєві поступки від Варшави. Водночас ідеолог націоналізму основним ворогом ОУН серед українських політсил вважав не легальні «опортуністичні» партії, а Комуністичну партію Західної України.

Свої міркування щодо завдань українського визвольного руху Я. Стецько продовжив у статті «Нині й завтра – ч. II і далі». Він знову наголосив на потребі залучення до змагань за державність національних меншин, зокрема поляків-мешканців Заходу України, проводячи паралель із використанням українців під час польського Січневого повстання 1863 р. його провідниками. «Треба вести дуже еластичну політику і уникати в непотрібних ситуаціях зайвого шовінізму», – писав ідеолог українського націоналізму (ЦДІАЛУ-2, арк. 18). Як далекоглядний політик з аналітичним мисленням Я. Стецько стверджував про швидке наближення війни. Відповідно, одним із ключових завдань українського визвольного руху за таких умов він вважав організацію власних військових сил на найширшій політичній платформі. Ці думки

провідника націоналістів-політв'язнів, як показали подальші події, були пророчими. Також важливими завданнями націоналістів він вважав створення легальних інституцій, які б діяли на засадах неосоціалізму. У цьому контексті Я. Стецько висунув цілий комплекс ідей, реалізація яких мала б створити міцний фундамент для відродження Української держави. Ідеолог націоналізму вів мову про мережу громадських організацій і товариств культурного й економічного спрямування, громадське національне судочинство під контролем професійних українських правників та окремих національних банків за кордоном як фінансову базу (ЦДІАЛУ-2, арк. 18–19). Фактично йшлося про побудову своєї паралельної держави знизу.

У статті під назвою «Ви скритовбивники – ви бандити!» Я. Стецько піддав різкій критиці ставлення лоялістських політичних і церковних еліт Галичини до українського підпілля. Він зазначив, що публічні антинаціоналістичні випадки ієрархів УГКЦ (Української Греко-Католицької Церкви) та лідерів УНДО використовували окупанти для психологічного тиску на заарештованих членів ОУН із метою зламати революціонерів. На противагу інтерпретації опортуністичних елементів революційної активності націоналістів як «бандитизму», Я. Стецько виклав власну оригінальну концепцію. Він обґрунтував силові дії націоналістів як у правовому, так і в моральному аспектах. Ярослав Стецько зазначив, що суб'єктивно члени ОУН керувалися українським правом, тому не визнавали польських окупаційних законів. «Українське право існує без огляду на те, що немає державної організації української нації. Українська держава існує як психологічний фактор – існує в наших душах», – наголошував ідеолог українського націоналізму (ЦДІАЛУ-2, арк. 4 зв.). Існування українського права в такому разі логічно реалізовувалося на практиці через рішення революційних судів, що втілював у життя актив ОУН. Водночас опортуністичні українські середовища визнавали польське право карати смерть українців, а не навпаки, попри абсолютну несправедливість такого становища. «Коли отже українські опортуністи стоять на становищі чужого польського права чи московського, то для них ми бандити і зрадники держави», – зауважував Я. Стецько (ЦДІАЛУ-2, арк. 5). Натомість, він не вважав себе громадянином Польщі, трактуючи її як окупанта.

У моральній площині Я. Стецько наголошував, що дії українських націоналістів оборонні за своєю суттю, тобто їх слід розглядати як реалізацію права на захист. Покликаючись на авторитет Біблії, він мовить про припустимість відсічі нападнику для індивідуума та обов'язковості оборони нації («друзів») від ворогів. Ярослав Стецько звинувачував керівництво УГКЦ у недотриманні біблійних настанов, вказуючи на політичне, а не моральне чи правове підґрунтя його критичної позиції щодо ОУН. Таку поведінку церковних ієрархів Я. Стецько називав «апотеозом золотого тільця» (ЦДІАЛУ-2, арк. 5 зв.). Він наголошував, що націоналісти мають право і обов'язок боротися за свої ідеали. Власні міркування щодо доцільності силових революційних акцій націоналістів провідник УНПВ доповнив у публікації «Один фрагмент революційної діяльності». Зокрема, на додаток до морально-правової обумовленості фізичного спротиву окупантам, Я. Стецько наголосив на важливості подібних дій, з огляду на їхній вплив на мислення українського загалу. Про це він писав: «... виховний ефект передусім у тому, що дає приклад беззастережної відданості ідеї» (ЦДІАЛУ-2, арк. 52 зв.).

У своїй в'язничній публіцистиці Ярослав Стецько також сформулював засади соціально орієнтованого націоналізму. Полемізуючи з редактором «Непоборних»

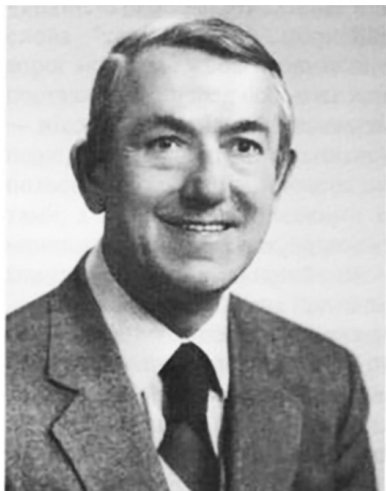

Фото 2. Ярослав Пришляк («Зорян»).
 Джерело: https://ukrpohliad.org/wp-content/uploads/2024/02/02_29_pryshlyak-01-768x989.jpeg

концепцію він називав неосолідаризмом професій, протиставляючи її «солідаризму клас Муссоліні» (ЦДІАЛУ-2, арк. 31).

У статті «Метафізика, націоналізм і релігія (кілька завваг)» Я. Стецько виклав свої філософські погляди та міркування про взаємовідношення християнства і націоналістичного руху. Відмежовуючись від крайнього волонтаризму, він зазначав про синтез волі та розуму з приматом першого чинника. Ярослав Стецько наголосив на засадничо позитивному ставленні націоналістів до релігії. На його думку, саме діяльність членів ОУН була практичною реалізацією релігійних приписів (ЦДІАЛУ-3, арк. 28). Водночас Я. Стецько зауважував, що ставлення до релігії не може бути критерієм для визначення відношення людини до націоналістичного руху, на відміну від прихильності до ідеологічних постулатів націоналізму. Показово, що християнство провідник націоналістів-політв'язнів називав «релігією наших дідів і прадідів», вірою «цілого українського народу», виявляючи пієтет до нього (ЦДІАЛУ-3, арк. 28 зв.). За цього Я. Стецько критикував офіційну інтерпретацію християнської моралі, яку іронічно характеризував формулою: «... терпіть, а на другім світі буде краще». У тексті «Ми і орієнтанти» ідеолог українського націоналізму коротко виклав своє бачення основних ідеологічних принципів ОУН, ілюструючи відмінності між націоналістами та їхніми опонентами в українському середовищі: «українськими націонал-позитивістами» та «комуністами-москвофілами». Серед фундаментальних підвалин націоналістичного руху він виділив волонтаризм, ідеалізм, безкомпромісність щодо окупантів, орієнтацію на соборність та власні сили, неосолідаризм у соціальній площині, культивування національної гордості й «негацію покори» (ЦДІАЛУ-3, арк. 28 зв.).

Ярослав Стецько також торкався історичної проблематики у своїй в'язничній публіцистиці. Так, у статті «Листопадові роковини» він ділився власними міркуваннями з приводу річниці початку державотворення на західноукраїнських землях. Листопадовий чин ідеолог українського націоналізму розглядав як закономірний вияв волі українців володіти власною територією, переломний момент історії, з якого бере по-

«Зоряном» (ймовірно, Ярославом Пришляком) (фото 2), який обстоював класичні праві погляди на соціально-економічне життя, провідник УНПВ наголошував на потребі реалізації інтересів найширших верств «в ім'я суспільної справедливості», зокрема шляхом поділу земель великих землевласників серед загалу селян. Обґрунтовуючи важливість задоволення потреб широкої громадськості, він вказував на фундаментальні зміни, які принесла модерна доба: «Як давніше у війні була ставка на лицарство, були ручні бої, так тепер ставка на масу» (ЦДІАЛУ-2, арк. 28). Водночас Я. Стецько акцентував на тому, що соціальний націоналізм не означає соціалістичний, заперечуючи поєднання націоналістичної ідеології з лівою доктриною. На відміну від марксистів, провідник УНПВ мовив про необхідність забезпечення не матеріальної рівності, а «рівності при старті», тобто однакових можливостей. Власну соціальну

чаток «ідеологія боротьби й безкомпромісовости». Цю подію він трактував у соборницькому ключі як поштовх до злуки Наддністрянщини та Наддніпрянщини в єдину державу. У цьому контексті ідеолог українського націоналізму осмислював причини невдачі Української революції. Він писав: «... не було цієї свідомости своїх завдань і цілей, характерної, шляхетної, національно-суспільної революційної ініціативної меншости, не було проводу, а в парі з тим і народна гуща не стояла на висоті своїх завдань» (ЦДІАЛУ-3, арк. 52). Водночас Я. Стецько наголосив, що, попри невдачу визвольних змагань, створена у 1918 р. Українська держава продовжує жити «в душах українців». Загалом, в'язнична публіцистика Я. Стецька характеризує його як глибокого політичного мислителя та свідчить про подальший розвиток діяча в амплуа ідеолога українського націоналізму. Він послідовно поширював націоналістичні ідеї, обґрунтовуючи їх у різних площинах, а також формулював оригінальні концепції, які стосувалися практичних аспектів визвольної боротьби, що дають змогу спростувати поширені уявлення про побутування антисемітизму та полонофобії в ідеології міжвоєнної ОУН.

Із перебуванням Я. Стецька на посту провідника УНПВ у Бригідках пов'язана також історична для націоналістичного руху подія – зміна трьох пунктів Декалогу українського націоналіста. Первинна версія «десяти заповідей» українського націоналіста авторства Степана Ленкавського містила контроверсійні формулювання низки точок, що могли бути трактовані як аморальні, нігілістичні та шовіністичні. Зокрема: «7. Не заввагаєшся виконати найбільший злочин, якщо цього вимагатиме добро справи. 8. Ненавистю і підступом прийматимеш ворогів твоєї Нації. 10. Змагатимеш до поширення сили, простору й багатства Української держави навіть шляхом поневолення чужинців» (Сич, 2023, с. 227). Ярослав Стецько, який ще до ув'язнення акцентував у своїх публікаціях на важливості етичних цінностей, вважав оформлення цих точок «незгідним з духом української визвольної боротьби і системою її ідей» (Карбович, 1956, с. 390). Згідно з його повоєнними свідченнями, він на правах провідника УНПВ ініціював внесення змін до тексту Декалогу. За спогадами, це відбулося в 1935 р. Редагування пунктів морально-ідеологічного кодексу українських націоналістів у Бригідках у період перебування Я. Стецька на посту провідника УНПВ засвідчує часопис «Непоборні». Відмінний від первинної версії варіант десяти заповідей націоналіста вийшов 6 травня 1936 р. у підпільному виданні політв'язнів під назвою «обов'язуючий текст Декалогу» (ЦДІАЛУ-3, арк. 29).

Новий варіант морально-ідеологічного кодексу націоналіста містив низку змін. По-перше, замість «не заввагаєшся виконати найбільший злочин, якщо цього вимагатиме добро справи» було обрано формулювання «не заввагаєшся виконати найнебезпечнішого чину, коли того вимагатиме добро твоєї Нації». По-друге, різко емоційне «ненавистю і підступом прийматимеш ворогів твоєї Нації» замінено на «безоглядною боротьбою прийматимеш ворогів твоєї Нації». По-третє, замість експансіоністського «змагатимеш до поширення сили, простору й багатства Української держави навіть шляхом поневолення чужинців» було обрано значно виваженішу конструкцію «змагатимеш до поширення добра, слави, багатства та простору Української держави» (ЦДІАЛУ-3, арк. 29). Як бачимо, з ініціативи Я. Стецька Декалог ОУН набув значно моральнішого та гуманістичнішого вигляду, позбувшись початкових агресивних формулювань. У подальшому саме цей оформлений у Бригідках варіант десяти заповідей українського націоналіста (із незначними стилістичними змінами) утвердився у визвольному русі (Мірчук, 1968, с. 126; Wysocki, 2003, s. 177). Під час перебування

Я. Стецька у Бригідках його співкамерник Осип Мащак написав текст «Молитви українського націоналіста», що згодом набув сакрального значення для членів визвольного руху. Відомо, що провідник УНПВ виступив за активне розповсюдження твору (Мороз, 2013, с. 6). Ймовірно, під впливом Я. Стецька текст «Молитви» було поширено на шпальтах часопису «Непоборні» (ЦДІАЛУ-3, арк. 32–32 зв.). Відтоді твір О. Мащака почав набувати популярності серед українських націоналістів.

Матеріали видання «Непоборні» містять також проєкт устрою організації політ'язнів-націоналістів у Бригідках. Відповідно до його положень, цілями об'єднання були взаємодопомога, спільне інтелектуальне самовдосконалення та боротьба за власні права проти свавілля в'язничної адміністрації. За проєктом до проводу націоналістів-політ'язнів, окрім його голови, повинні належати політичний референт, вишкільний референт та референт внутрішніх в'язничних справ. До повноважень провідника мало належати загальне управління організацією, її зовнішня репрезентація та призначення членів проводу (ЦДІАЛУ-3, арк. 50–50 зв.). Достеменно невідомо, чи було затверджено вищезгаданий проєкт. Станом на 6 травня 1936 р. у тюрмі під керівництвом Ярослава Стецька перебували такі відомі діячі визвольного руху, як бойовий референт КЕ ОУН Роман Шухевич та політичний референт КЕ ОУН Володимир Янів (ЦДІАЛУ-3, арк. 27). У публікованих у часописі «Непоборні» наказах йшлося про покарання націоналістів, що порушили засадничі принципи ОУН, зокрема дали покази на допитах на побратимів. Так, провід націоналістів-політ'язнів із Ярославом Стецьком як очільником засудив до пожиттєвого бойкоту Івана Малюцу, Романа Мигала та Тараса Гуцалюка (ЦДІАЛУ-3, арк. 38 зв.).

Фото 3. Ярослав Стецько (ліворуч) зі сестрою Оксаною та братом Омеляном невдовзі після виходу з ув'язнення. 19.12.1936 р. Джерело: https://ouuis.info/media/k2/items/cache/1c0ae2205709722b62e843abc0471a55_L.jpg

У виданні «Непоборні» також розміщували матеріали листування Я. Стецька та С. Бандери у травні–червні 1936 р., що свідчить про існування між ними добре законспірованого підпільного зв'язку. Саме в той час крайовий провідник ОУН на ЗУЗ був доправлений у тюрму Бригідки у контексті проведення Львівського судового процесу над керівництвом націоналістичного руху (25.05.1936–26.06.1936). Провідник УНПВ Я. Стецько поряд із С. Бандерою та іншими націоналістами успішно використав судову розправу для пропаганди українського визвольного руху. Відповідно до вироку суду, ідеологічного референта КЕ ОУН засудили до 5 років відбування покарання. З огляду на амністію, термін ув'язнення було скорочено до 2,5 років (ДАЛО-3, арк. 22 зв.; Посівнич, 2010, с. 42). Ярослав Стецько очікував значно суворішого вироку, попросивши у сестри заборонений у Польщі «Кобзар» Василя Сімовича для прочитання в тюрмі (Романишин, 1987, с. 679). Свій термін провідник УНПВ відбував у Бригідках (фото 3). За ґратами він керував революційним трибуналом, що виносив вироки членам ОУН, які заломились під час Львівського та Варшавського процесів.

Під час ув'язнення Ярослав Стецько регулярно бачився із сестрою Оксаною, яка часто відвідувала його. Натомість, зустріч із матір'ю Теодозією не відбулася, оскільки вона відмовилася спілкуватись із сином через ґрати. «Мій син не є злочинцем, щоб ви мені його показували через решітку», – заявила мати провідника УНПВ (Романишин, 1987, с. 684). Ув'язнення підірвало здоров'я Я. Стецька. Ще до арешту він мав серйозні проблеми через захворювання на туберкульоз легенів та кісток (ЦДІАЛУ-4, арк. 164). Тривале перебування в карцері та звичайній неопалюваній камері Бригідок погіршило його здоров'я. Окрім загострення туберкульозу, Я. Стецько отримав запалення дугівок очей, яке через ігнорування своїх обов'язків тюремним лікарем загрожувало втратою зору (Косик, 1987, с. 111). Відомо, що вже у 1935 р. сестра Ярослава Стецька Оксана була стурбована станом його здоров'я, а за посередництва адвоката він отримував спеціальні медикаменти (ДАЛО-1, арк. 7–7 зв.). Іншою серйозною проблемою Я. Стецька був шлунковий нежить, що загострився під час Львівського процесу. Через це суд на певний час перервав засідання. Проблеми з органами травлення, ймовірно, були наслідком досудового ув'язнення націоналіста в складних умовах (Гінда, 2024, с. 179). Попри важкі труднощі та негаразди зі здоров'ям, Я. Стецько зумів пройти через ув'язнення, зберігши націоналістичну безкомпромисність щодо польського окупаційного режиму. Він вийшов на свободу 14 грудня 1936 р. після завершення терміну перебування за ґратами (Романишин, 1986, с. 31). Показово, що його звільнення висвітлювала українська преса (Вийшли на волю, 1936, с. 1). Ярослав Стецько опинився на волі найшвидше з усіх підсудних на Львівському процесі членів КЕ ОУН на ЗУЗ. Після звільнення він вирушив до рідного Тернополя разом із сестрою Оксаною (ДАЛО-1, арк. 7–7 зв.), а невдовзі долучився до роботи в українському націоналістичному підпіллі вже у нових умовах.

Отже, у період ув'язнення у 1934–1936 рр. Я. Стецько продовжив свою громадсько-політичну діяльність, незважаючи на складні умови. Він стійко тримався на допитах польською поліцією, попри тортури. Цінним досвідом для молодого ідеолога українського націоналізму стало виконання впродовж 1935–1936 рр. функцій провідника УНПВ у Бригідках. Дві масштабні протестні акції в'язнів під керівництвом Я. Стецька засвідчили непересічні організаторські та лідерські якості діяча. У в'язничній публіцистиці на сторінках журналу «Непоборні» провідник УНПВ показав себе оригінальним політичним мислителем і глибоким аналітиком. Управління спільнотою політв'язнів у тюрмі Бригідки та успішна боротьба проти свавілля польської адміністрації в'язниці сприяли зростанню авторитету Я. Стецька. Історичне значення мали ініційовані провідником УНПВ зміни до тексту Декалогу українського націоналіста, які очистили десять заповідей націоналіста від суперечливих агресивних формулювань.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Вийшли на волю. (1936, 30 грудня). *Наш прапор*, 150, 1.

Гінда, В. (2024). *Національно-визвольний рух в Україні 1930–1950 років: факти, постаті, події*. Київ: Арій.

ДАЛО-1: Державний архів Львівської області (Держархів Львівської обл.), ф. 243 (Львівська міська команда державної поліції, м. Львів), оп. 1, спр. 219, арк. 1–7.

ДАЛО-2: Держархів Львівської обл., ф. 255 (Львівська кримінально-слідча в'язниця, м. Львів Львівського воєводства), оп. 1, спр. 1102, арк. 1–6.

ДАЛО-3: Держархів Львівської обл., ф. 255 (Львівська кримінально-слідча в'язниця, м. Львів Львівського воєводства), оп. 1, спр. 1744, арк. 1–22.

Зайцев, О. (2014). *Український інтегральний націоналізм (1920–1930-ті роки): генеза, еволюція, порівняльний аналіз* [дис. ... д-ра іст. наук, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України]. Репозитарій: <https://er.ucu.edu.ua/bitstream/handle/1/2685/Zaitsev%20Dissertation.pdf?sequence=4&isAllowed=y>

Карбович, З. (1956, квітень). Незмінні дороговкази. *Визвольний шлях: суспільно-політичний і науково-літературний місячник*, 4/28(102), 389–395.

Климишин, М. (1987). *В поході до волі: в 2 т., 1*. Детройт: Українська книгарня.

Косик, В. (ред.). (1987). *Ярослав Стецько. Твори: в 2 т.* (Т. 1: Українська визвольна концепція). Мюнхен: Видання Організації Українських Націоналістів.

Липовецький, С. (2025). *Вбити міністра. Варшавський замах та інші пригоди українських націоналістів*. Київ: Темпора.

Мельничук, Б., Сагайдак, М., Уніят, В. (2010). *Великий українець з Тернопілля*. Тернопіль: Астон.

Мірчук, П. (1968). *Нарис історії ОУН*. Мюнхен; Лондон; Нью-Йорк: Українське видавництво.

Мороз, В. (2013, 27 листопада). Молитва українського націоналіста. *Шлях перемоги*, 47, 6.

Мотика, Г. (2013). *Від волинської різанини до операції «Вісла». Польсько-український конфлікт 1943–1947 рр.* Київ: Дух і літера.

Посівнич, М. (упоряд.). (2005). *Варшавський акт обвинувачення Степана Бандери та товаришів*. Львів.

Посівнич, М. (2010). Постать Степана Бандери під час Варшавського та Львівського процесів (1935–1936 рр.). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*, 16, 31–44.

Посівнич, М. (2023). *Степан Бандера. Провідник української ідеї*. Київ: Наш формат.

Разиграєв, О. (2019). Кримінальні та політичні в'язні у львівській тюрмі «Бригідки» у 1918–1939 роках. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*, 3, 20–29.

Романишин, Д. (упоряд.). (1986). Розмови достойного Ярослава Стецька з д-ром Анатолем Бедрієм, переведені і записані на лентах дванадцять касеток в часі від 17 до 23 червня 1985 року в місці постюю. *Архів УІС ОУН в Лондоні*.

Романишин, О. (1987). У 50-річчя великого процесу ОУН у Львові 1936. *Визвольний шлях*, 6(471), 670–685.

Сич, О. (2023). *Монах ОУН: в 3 ч.* (Ч. 1: В Краю). Івано-Франківськ: Лілея НВ.

Сусік, Д. (2006). *З любові до свого народу: спогади*. Львів: Афіша.

ЦДІАЛУ-1: Центральний державний історичний архів України, м. Львів. (ЦДІАЛ України), ф. 309 (Наукове товариство імені Шевченка), оп. 1, спр. 2622, арк. 1–55.

ЦДІАЛУ-2: ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2623, арк. 1–20.

ЦДІАЛУ-3: ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2624, арк. 1–54.

ЦДІАЛУ-4: ЦДІАЛ України, ф. 371 (Шухевич Степан (1877–1945), адвокат, громадський і військовий діяч, видавець, публіцист), оп. 1, спр. 77, арк. 163–166.

ЦДІАЛУ-5: ЦДІАЛ України, ф. 371, оп. 1, спр. 78, арк. 1–124.

Ярослав Спольський вдруге перед судом. (1936, 10 листопада). *Діло*, 254, 4.

Wysocki, R. (2003). *Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939. Geneza, struktura, program, ideologia*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.

Szafoval, N. (1988) *Iaroslav Stetsko y la Libertad de Ucrania*. Munich: Ukrainishes Institut fur Bildungspolitik.

REFERENCES

Vyishly na voliu. (1936, Hruden 30). *Nash prapor*, 150, 1 (in Ukrainian).

Hinda, V. (2024). *Natsionalno-vyzvolnyi rukh v Ukraini 1930–1950 rokiv: fakty, postati, podii*. Kyiv: Aarii (in Ukrainian).

Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti (Derzharkhiv Lvivskoi obl.), f. 243 (Lvivska miska komanda derzhavnoi polititsii, m. Lviv), op. 1, spr. 219, ark. 1–7 (in Polish).

Derzharkhiv Lvivskoi obl., f. 255 (Lvivska kryminalno-slidcha viaznytsia, m. Lviv Lvivskoho voievodstva), op. 1, spr. 1102, ark. 1–6 (in Polish).

Derzharkhiv Lvivskoi obl., f. 255 (Lvivska kryminalno-slidcha viaznytsia, m. Lviv Lvivskoho voievodstva), op. 1, spr. 1744, ark. 1–22 (in Polish).

Zaitsev, O. (2014). *Ukrainskyi intehrnyi natsionalizm (1920–1930-ti roky): heneza, evoliutsiia, porivnialnyi analiz* [Doctoral thesis, Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy]. Repozytarii: https://er.ucu.edu.ua/bitstream/handle/1/2685/Zaitsev%200_Dissertation.pdf?sequence=4&isAllowed=y (in Ukrainian).

Karbovych, Z. (1956, Kviten). Nezminni dorohovkazy. *Vyzvolnyi shliakh: suspilno-politychni i nauково-literaturni misiachnyk*, 4/28(102), 389–395 (in Ukrainian).

Klymyshyn, M. (1987). *V pokhodi do voli: v 2 t., 1*. Detroit: Ukrainska knyhnarnia (in Ukrainian).

Kosyk, V. (Ed.). (1987). *Yaroslav Stetsko. Tvory: v 2 t.* (T. 1: Ukrainska vyzvolna kontseptsiiia). Miunkhen: Vydannia Orhanizatsii Ukrainskykh Natsionalistiv (in Ukrainian).

Lypovetskyi, S. (2025). *Vbyty ministra. Varshavskiy zamakh ta inshi pryhody ukrainskykh natsionalistiv*. Kyiv: Tempora (in Ukrainian).

Melnychuk, B., Sahaidak, M., & Uniat, V. (2010). *Velykyi ukrainets z Ternopillia*. Ternopil: Aston (in Ukrainian).

Mirchuk, P. (1968). *Narys istorii OUN*. Miunkhen; London; Niu-Iork: Ukrainske vydavnytstvo (in Ukrainian).

Moroz, V. (2013, Lystopad 27). Molytva ukrainskoho natsionalista. *Shliakh peremohy*, 47, 6 (in Ukrainian).

Motyka, G. (2013). *Vid volynskoi rizanyiny do operatsii «Visla»*. *Polsko-ukrainskyi konflikt 1943–1947 rr.* Kyiv: Dukh i litera. (in Ukrainian).

Posivnych, M. (Comp.). (2005). *Varshavskiy akt obvynuvachennia Stepana Bandery ta tovaryshiv*. Lviv (in Ukrainian).

Posivnych, M. (2010). Postat Stepana Bandery pid chas Varshavskoho ta Lvivskoho protsesiv (1935–1936 rr.). *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»*. Seriiia «Istorychni nauky», 16, 31–44 (in Ukrainian).

Posivnych, M. (2023). *Stepan Bandera. Providnyk ukrainskoi idei*. Kyiv: Nash format (in Ukrainian).

Razyhraiev, O. (2019). Kryminalni ta politychni viazni u Lvivskii tiurmi «Bryhidky» u 1918–1939 rokakh. *Visnyk Penitentsiarnoi asotsiatsii Ukrainy*, 3, 20–29 (in Ukrainian).

Romanyshyn, D. (Comp.). (1986). Rozmovy dostoinoho Yaroslava Stetska z d-rom Anatolem Bedriiem, perevedeni i zapysani na lentakh dvanadtsiat kasetok v chasi vid 17 do 23 chervnia 1985 roku v misti postoiu. *Arkhiv UIS OUN v Londoni* (in Ukrainian).

Romanyshyn, O. (1987). U 50-richchia velykoho protsesu OUN u Lvovi 1936. *Vyzvolnyi shliakh*, 6(471), 670–685 (in Ukrainian).

Sych, O. (2023). *Monakh OUN: v 3 ch.* (Ch. 1: V Kraiu). Ivano-Frankivsk: Lileia NV (in Ukrainian).

Susik, D. (2006). *Z liubovi do svoho narodu: spohady*. Lviv: Afisha (in Ukrainian).

Tsentrалnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Lviv. (TsDIAL Ukrainy), f. 309 (Naukove tovarystvo imeni Shevchenka), op. 1, spr. 2622, ark. 1–55 (in Ukrainian).

TsDIAL Ukrainy, f. 309, op. 1, spr. 2623, ark. 1–20 (in Ukrainian).

TsDIAL Ukrainy, f. 309, op. 1, spr. 2624, ark. 1–54 (in Ukrainian).

TsDIAL Ukrainy, f. 371 (Shukhevykh Stepan (1877–1945), advokat, hromadskyi i viiskovyi diiach, vydavets, publitsyst), op. 1, spr. 77, ark. 163–166 (in Polish).

TsDIAL Ukrainy, f. 371, op. 1, spr. 78, ark. 1–124 (in Polish).

Yaroslav Spolskii vdruge pered sudom. (1936, Listopad 10). *Dilo*, 254, 4 (in Ukrainian).

Wysocki, R. (2003). *Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939. Geneza, struktura, program, ideologia*. Lublin: Wydawnictwo UMCS (in Polish).

Szafoval, N. (1988). *Iaroslav Stetsko y la Libertad de Ucrania*. Munich: Ukrainishes Institut fur Bildungspolitik (in Spanish).

Nazar KOSENKO

PhD Student of the Department of Contemporary History

I. Krypiakevykh Institute of Ukrainian Studies of the NAS of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0650-5478>

e-mail: nazzzarkossenko@gmail.com

**«FIGHTING AGAINST THE OCCUPIER ON THE PRISON GROUNDS»:
YAROSLAV STETSKO IN POLISH PRISON
(1934–1936)**

On the basis of archival documents, memories and materials of periodicals, research was conducted during Yaroslav Stetsko's stay in prison by the Polish occupation regime. The nature protection arrest of the ideological referent of the KE OUN at ZUZ in 1934 is highlighted. The conditions of Ya. Stetsko's imprisonment in the Kraków prison and his behavior during interrogations are described. The following means of electing an ideologue of nationalism as the leader of the UNPW in the Lviv prison Brigidka have been analyzed. The details of the struggle of the imprisoned members of the OUN led by Ya. Stetsko for their right against the arbitrariness of the prison administration in 1935–1936, the forms and methods of their protest, and the results of the strikes are disclosed. The relationship between imprisoned members of the OUN and other categories of prisoners in Brigidki is highlighted. The educational activity of the UNPW is characterized. The role of the leader of nationalist political prisoners in starting the publication of the magazine «Irresistible» and the subsequent functioning

of the publication is described. The topics of Ya. Stetsko's articles of the specified period are outlined.

The texts of the OUN ideologue in the underground magazine «Nepoborny» were put into scientific circulation. Through the analysis of the noted journalistic articles of the actor, his views as an ideologue of nationalism on the relationship between nationalism and religion and the church, the philosophy of idealism and voluntarism, nationalist law and morality were revealed. The attitude of Ya. Stetsko to national minorities, the actor's interpretation of the events of the Ukrainian revolution are clarified. The views of the leader of the UNPV on the fundamental principles of Ukrainian nationalism, the tactics and tasks of the liberation movement are characterized. His reasoning regarding the solution of the land problem and the peculiarities of the social concept of the actor are highlighted.

The contacts of Ya. Stetsko during the period of imprisonment with other members of the OUN and family members are highlighted. The influence of being behind bars on the state of health of the leader of the UNPV is characterized. It was established that Ya. Stetsko proved himself to be an original political thinker. It is confirmed that the authority of the OUN ideologue grew as a result of the events of the period of imprisonment

Key words: Yaroslav Stetsko, Ukrainian liberation movement, ideology of Ukrainian nationalism, OUN, interwar period, social and political activity, Western Ukraine.

*Стаття: надійшла до редакції 19.03.2025
прийнята до друку 14.06.2025*

Oksana PASITSKA

Doctor of Historical Sciences

Senior Research Fellow of the Department of Contemporary History of Ukraine

I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the NAS of Ukraine

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2957-5935>

e-mail: pasitska@ukr.net

**METROPOLITAN ANDREY SHEPTYTSKYI
AND APOSTOLIC VISITOR PETRO VERHUN:
SOCIAL-CULTURAL PROJECTS IN THE INTERESTS
OF THE CHURCH AND THE PEOPLE¹**

Based on archival materials from Ukraine, Germany and Austria, periodicals, and achievements of Ukrainian and German historiography, creative heritage of Sheptytskyi the article analyzes the cooperation between Metropolitan Andrey Sheptytskyi and Apostolic Visitor for Ukrainian Greek Catholics in Germany Petro Verhun, in particular, their joint projects; to show the role of Metropolitan Sheptytskyi in the pastoral activity of Fr. Petro Verhun and the spread of the Greek Catholic Church in Germany.

The role of Metropolitan Andrei Sheptytskyi and Visitor Petro Verhun in representing and defending the interests of Ukrainians in Germany is shown, in particular, in the social and cultural sphere. Furthermore, much attention is focused on the social and organizational mission of clergy, activities of Ukrainian public organizations in Germany. Andrei Sheptytskyi and Father Petro Verhun tried to find a point of understanding with the political emigration and unite them around the idea of statehood.

Despite the unfavorable social and political circumstances in the Ukrainian ethnic lands and Germany, Metropolitan Andrey Sheptytskyi and Apostolic Visitor Petro Verhun managed to implement important projects. For example, they published German-language books and articles in German magazines about the history of religious relations in Ukraine, analyzed the current position of the Greek Catholic Church in Ukrainian lands and abroad. They supported a student fund, founded schools, courses and also initiated the creation of scholarship for Ukrainian theologians in Germany. In addition, they organized a trip to Galicia for German theologians with the aim of getting acquainted with church life, Ukrainian traditions and customs.

Key words: Greek Catholic Church, Metropolitan Sheptytskyi, Apostolic Visitor Petro Verhun, cooperation, projects, Germany.

In the first half of the 20th century, the Ukrainian Greek-Catholic Church, led by Metropolitan Andrey Sheptytskyi, took an active part in public life and suggested its own ways of resolving existing socio-political, socio-economic, cultural and educational

¹ Стаття підготовлена під час стажування у відділенні Східноєвропейської історії Мюнстерського університету (Німеччина). (The article was prepared during a fellowship at the Department of Eastern European History at Münster University (Germany)).

issues. The church was a preacher of the spiritual, moral, cultural, educational, and social values of Ukrainians. Thanks to the Greek Catholic Church, Ukrainians managed to preserve their national identity not only in ethnic Ukrainian lands but also abroad. In the first half of the 20th century, emigration to America and European countries was a common phenomenon in Ukrainian society. Andrey Sheptytskyi tried to provide spiritual, material, and organizational support to Ukrainian emigrants. Metropolitan Andrey called for faith in God and daily prayer, gave relevant advice to Ukrainian emigrants, warning them against mistakes and reckless actions. The Metropolitan Ordinariate obliged the pastors to record the facts of the departure of Ukrainians, track the emigration destinations of the parishioners, and provide this information to the Ordinariate. Such information was necessary for the Metropolitan to monitor demographic changes, and communicate with the emigrants through pastoral letters and priests, whom he sent to Ukrainian communities abroad. The Metropolitan personally ordained and appointed priests for service abroad and maintained close contact with them. Andrey Sheptytskyi urged them to be active members of society. These priests were the intermedium between the Galician Metropolitan and Ukrainian emigrants abroad. They implemented the mission and promoted the activities of the Ukrainian Greek Catholic Church (UGCC) in the places they were located. Andrey Sheptytskyi entrusted this mission to priest Petro Verhun in Germany. Together they implemented important projects, took care of Ukrainians in Germany, contributed to their unity and development.

Apostolic Visitor Petro Verhun

In Ukrainian and foreign historiography, there are many research works about the role of the Church in preserving the national identity of Ukrainians, the connection with the national movement and national aspirations of Ukrainians (Сохацький, 1951; Качор, 1992; Гентош, 2015). Many works are dedicated to the head of the UGCC, Andrey Sheptytskyi, in particular, his attitudes toward the Nazi regime and the Holocaust (Himka, 2014; Stehle, 1989; Боляновський, 2016; Михалейко, 2023). Metropolitan Andrey Sheptytskyi, who determined the main directions of the UGCC's activities, wrote multiple works and messages about the social and political problems of that time (Кравчук, Гайова, 1995; Кравчук, Гайова, 1998; Кравчук, Гайова, 1999; Шептицький А., 1999). In historiography, in particular in the German language, there are works on the history of the UGCC in Germany, and the life path of Visitor Petro Verhun (Wojtowicz, 2000; Brychuk, 2020; Пошивак, 2018). P. Verhun's activity is well analyzed in the work of I. Brychuk. Father T. Poshyvak, who was personally involved in the search for Verhun's relics and the process of transporting them from Siberia to Ukraine, detailed the life of P. Verhun after his arrest in 1945 by NKVD (The People's Commissariat for Internal Affairs) officers. Researcher Dmytro Burim published biographical documents of Father Petro Verhun found in the funds of the Department of the State Archive of the Security Service of Ukraine, in

particular, the criminal cases of Petro Verhun and other representatives of the UGCC (Бупім, 2016). The administrative, social, and scientific activities of the Visitor are described in separate works (Бупім, 2011; Zlepko, 2009). Fr. Andriy Mykhaleyka made an attempt to characterize the pastoral ministry of Fr. Petro Verhun during the period of National Socialism and in the realities of the Second World War, however, his final work mainly described the position of the Catholic Church during this period (Mykhaleyko, 2024). Many works have been published about Ukrainian emigration, including political emigration in Germany (reports by Iryna Matiash, Vasyl Yarish, etc.), though, the authors tend to overlook the cooperation of Metropolitan Andrey Sheptytskyi with Apostolic Visitor Petro Verhun and research of their joint projects.

In 1927, Petro Verhun was appointed a priest for Ukrainian Greek Catholics in Berlin. Before becoming a priest, P. Verhun served in the Austrian army as well as the Ukrainian Galician Army and was a prisoner of war. Between 1921 and 1924, he studied at the Roman Catholic Theological Seminary in Prague, and later at the Ukrainian Free University in Prague, where he received a degree of Doctor of Philosophy. After that, he studied at the Ukrainian Scientific Institute in Berlin, majoring in Art History, and assisted a Greek-Catholic priest in Berlin. In 1937, Petro Verhun received the rank of prelate from Pope Pius XII for his pastoral and public work. Andrey Sheptytskyi personally appealed to the apostolic nuncio in Berlin with a request to petition the Vatican for the appointment of Petro Verhun as a papal prelate (Матеріали; Brychuk, 2020; Пошивак, 2018).

As of 1936, about 3,000 Ukrainians lived in Germany. With the help of special letters and messages, the Apostolic Visitor and the Metropolitan appealed to people who went to work in Germany: «Many of you will be working in the regions of ancient Austria, in Bavaria, Rhineland, Westphalia, or Alsapia and Lotharingia. You will get to know the German nation there, which adheres to the Catholic, that is, the universal faith. Of course, we need to be able to explain well to the Germans that you, like them, are also Catholics. There is only one difference between you and them: they adhere to the Latin rite, and we follow the Ukrainian rite, which is also called the Greek rite, in other words, the Byzantine or Eastern rite» (Шептицький, 1943, с. 2–4).

In the same pastoral letter, the Metropolitan addressed the representatives of political parties who were in Germany. Andrey Sheptytskyi warned them not to quarrel, not to divide anything, and to stop hating each other regardless of party affiliation (Шептицький, 1943, с. 4). After all, the Metropolitan considered these misunderstandings a great misfortune for the Ukrainian people. Following the thoughts and intentions of Metropolitan Sheptytskyi, Fr. Petro Verhun published special messages under the title «Message of the Apostolic Visitor to Ukrainian Catholics of the Byzantine-Slavic (Greek-Catholic) rite in Greater Germany». In his messages, the priest urged us to be faithful to the Holy Church, to help each other, and to cooperate in order to organize religious church life and contribute to the development of the Church: «Dear Brothers and Sisters, you found yourself in exile and benefit from the hospitality of the great German people. In all your work hours, fulfill your duties solidly and conscientiously, and do not give reasons for complaints, because they harm the good name of Ukraine» (Документ-1). A significant part of the Ukrainian emigration in Germany was made up of political emigrants. These were the «Hetmantsi», «Petliurivtsi», «Petrusheviliivtsi» and «pro-Moscows», between whom there was no understanding, but constant competition and struggle. Fr. Petro Verhun tried to find a point of understanding with the political emigration, to unite the warring organizations into a single front, but these

efforts were unsuccessful. He repeatedly mentioned the difficult relations in the Ukrainian emigration environment in his letters, in particular to the rector of the Lviv Theological Academy Yosyp Slipyi. In a letter dated May 31, 1933, Fr. P. Verhun wrote: «I have quite a lot of work, and even more troubles with our “politicians”» (ЦДІАЛЮ-6, арк. 16).

Metropolitan Andrey Sheptytskyi called for the unification of Ukrainians in social, cultural, and economic societies in ethnic Ukrainian lands and abroad. With the consent of the German government, Ukrainians united in the two largest public organizations: the Ukrainian National Association (UNA) and the «Ukrainian Community». P. Verhun fulfilled his mission in the organizational direction taking an active part in the undertakings of such Ukrainian associations in Berlin as the «Ukrainian Community» (as a chairman), and the «Union of Ukrainian Elders» (Управа, 1934, с. 6).

He supported the activities of Ukrainian organizations in Germany and made a number of attempts to create new associations. For example, Ukrainians in Hamburg united in the club «Ukraine», in Dermenthorst – «Progress» (ЦДІАЛЮ-4, арк. 75). On the initiative of the Society for the Protection of War Graves in Lviv, a committee for the care of the graves of Ukrainian figures, namely Dmytro Vitovskiy and Julian Chuchman, was created in Berlin (Могила Вітовського, 1928, с. 3). The deputy chairman of this committee was P. Verhun. On the initiative of Petro Verhun, Zenon Kuzelia, and other figures, the Committee for Ukrainian Refugees was created in Berlin. It defended the rights and interests of the Ukrainian refugees when dealing with the German authorities (ЦДІАЛЮ-4, арк. 141).

Father P. Verhun, as a priest and scientist, devoted a significant part of his life to popular scientific work and work at the Ukrainian Scientific Institute in Berlin, which was the center of Ukrainian cultural activity (Кузеля, 1934, с. 3–4). The Institute was founded in 1926 with the assistance of the «Ukrainian Refugee Aid Society», which was headed by the wife of the Hetman, Oleksandra Skoropadska, in agreement with the German government. The Institute was engaged in researching the history of the Ukrainian people (present and past), as well as establishing contacts between Ukrainian and Western European scientists. The opening of the Institute in Berlin testified that Germany paid close attention to the problems of Eastern Europe and was interested in studying the history of the region. At the Ukrainian Scientific Institute, P. Verhun was a member of the board of trustees. He presented a number of reports, among them «Church Union of Brest-Litovsk in 1596», «History of the Union in Ukraine» and «Cardinal Isydor and his activities in Ukraine in the 15th century» (3 культурного, 1934, с. 3). The Institute was under the influence of the supporters of the politics and rule of Hetman Pavlo Skoropadskiy («Skoropadchyky»). Petro Verhun also presented several essays in German on church topics related to Ukrainian history (Український науковий Інститут, 1927, с. 12–15). He delivered speeches at the Philosophical and Theological Academy in Frankfurt am Main, in the Church History seminar of the Catholic Theological Faculty in Bonn and at the «Grail» in Berlin, the Spiritual Seminary in Münster, and the student society «Ascania» in Berlin (Наріжний, 1942, с. 216). At the Catholic Academic Society in Berlin, P. Verhun gave a course of lectures on the Orthodox and Greek Catholic religions. In German cities, reports and abstracts he presented were not only on religious-ecclesiastical and theological topics but also on socio-political ones, for instance, on the ecclesiastical, cultural, and social policy of Bolshevism (В Німеччині, 1927, с. 23).

Petro Verhun periodically wrote reports about his pastoral activities in Ukrainian and German to Metropolitan Sheptytskyi and representatives of the German clergy, in

particular to Cardinal Adolf Bertram of the Roman Catholic Church, Prelate Heinrich Wienken, and others. It is worth noting that the correspondence between the Father and the Metropolitan was official and unofficial. He sent official letters by post and unofficial ones he sent and received through priests or emigrants. In the reports, the Father provided detailed information about his visits to Ukrainian communities in Germany, the number of people who attended Divine Services, current problems and the situation of Ukrainian emigrants, misunderstandings between political emigrants, relations with the German clergy, etc. Often in such reports, Fr. P. Verhun asked for advice on how to deal with various situations. For example, whether to be on the holiday of the Resurrection of Christ in Dormenhurst with workers or in Berlin with the intelligentsia. It is worth mentioning that P. Verhun liked to visit Ukrainians in Dolmenhorst, Bremen, Hildesheim, etc. These were cities where the Ukrainian community lived in an organized and peaceful manner. Petro Verhun repeatedly wanted to come to Lviv and personally talk with Andrey Sheptytskyi, but it was not possible, because he had already had the experience of being detained by the Poles at the border. On the slide, we can see the first report sent to Andrey Sheptytskyi.

In 1938, the Polish authorities deprived Fr. Petro Verhun of Polish citizenship. This complicated the position of the priest. He could not receive fees from Lviv. In this regard, Metropolitan Andrey appealed to the Berlin bishop with a request to support Fr. Petro Verhun. It is worth saying that Metropolitan Andrey was well-known and enjoyed authority among the world clergy, including German clergy. For example, he periodically corresponded with the German Cardinal of the Roman Catholic Church Adolf Bertram, Prelate Heinrich Wienken, Bishop Christian Schreiber, and Bishop Nicolaus Bares. In the letters, he thanked them for strengthening the religious ties, a friendly attitude towards the Ukrainian Greek-Catholic pastoral ministry, and Ukrainian emigration (ЦДІАЛЮ-1, арк. 1–5; ЦДІАЛЮ-3, арк. 1). Significant support in the pastoral and social activities of Fr. P. Verhun was also received from Osnabrück bishop Hermann Wilhelm Berning and the Catholic organization «Caritasverland».

The church organization of Ukrainians in Germany was part of their social and cultural life. For Ukrainians of the Greek-Catholic rite, until 1939 there were only 2 structural units in Germany – in Vienna (the church of St. Barbara, which served not only Ukrainians, but also other believers of the Greek-Catholic rite (Germans, Romanians, Croats, etc.) and therefore, was not subject to the jurisdiction of the Archbishop of Vienna, and the Apostolic Visitor in Berlin) and Berlin (at one of the Roman Catholic cathedrals) (Документ-2). With the onset of the Second World War, the number of Ukrainian emigrants in Germany had increased. The establishment of a central church organization had become urgent. In 1940, the Apostolic Capital named the Berlin pastor Fr. Prelate Dr. Petro Verhun as the Apostolic Visitor with the rights of the Apostolic Administrator for all the new Ukrainian emigrants. Thanks to the hard work of P. Verhun, the Greek Catholic Church expanded throughout Germany. In Berlin, as of mid-1941, in addition to the parish church, there were also two chapels. Fr. Petro Romanyshyn was Petro Verhun's colleague and Fr. Ivan Chorniak was the chancellor of the Apostolic Visitor (ЦДІАЛЮ-2, арк. 1). Apart from Berlin, the Divine Services were also held in Munich, Bamberg, Limburg, Bremen, Dresden, Beelitz, as well as Posen, Königsberg, Vienna, and other cities (Душпастирські станиці, 1941, с. 4). Petro Verhun also preached for Germans in German churches (Українська Служба Божя, 1936, с. 5).

Changes in the social and political life of Germany affected church life. Since the beginning of the 1940^s, Ukrainian religious services could only be served by Ukrainian priests, and then those who had special permission of the Reich from the Ministry of Church Affairs in Berlin. The police and other state institutions had to be notified in advance about the Divine Service. Poles and eastern workers, that is, Orthodox Ukrainians from the eastern regions, were especially strictly prohibited from coming to such services. As it happened, there were no Ukrainian priests in some locations, and even if there had been any, they could not have got permission to hold religious services from the German authorities, so the religious services did not take place. At the same time, many priests from Galicia preached in Roman Catholic churches, but it was not allowed to conduct services for Ukrainians without special permission from the German authorities (Mykhaleyko, 2024).

The administrative and pastoral activities of the Ukrainian priest were under the control of the German security service. Petro Verhun was summoned by the security services from time to time since they wanted to recruit him and force him to systematically inform the authorities about all the church affairs of Ukrainian Greek Catholics. Despite the unfavorable social and political circumstances in the Ukrainian ethnic lands and Germany, the two clergymen, in addition to the religious-social and public-organizational mission, managed to implement many other projects. One of the projects that Fr. Petro Verhun and Metropolitan Sheptytskyi had successfully rolled out was a publishing project.

«Ukraine und die kirchliche Union» is a book published in Berlin in 1930 with the aim of familiarizing foreigners with the history of religious relations in Ukraine. The initiators of the publication were Metropolitan Andrey Sheptytskyi and Petro Verhun. At the beginning of the 20th century, the interest of the West in the ecclesiastical affairs of the East was becoming more and more noticeable. Rome paid a lot of attention to the affairs of the Church Union. With this in mind, representatives of the UGCC decided to publish a popular science book that answered these questions and clarified the situation of the Greek Catholic Church. This book is a kind of collective monograph, which includes the scientific articles of Fr. Petro Verhun, Dr. Ivan Mirchuk, Dr. Volodymyr Zalozetskyi, and Dr. Zenon Kuzelia. The introduction to the book was written by Metropolitan Andrey Sheptytskyi, who gave a brief overview of church life in Ukraine from the earliest times and focused on the idea of church unification. In this book, Father P. Verhun provided a detailed analysis of church relations in Ukraine and analyzed the current position of the Greek Catholic Church in Ukrainian lands and abroad. The book includes a map of Ukraine and a confessional map of Europe, as well as a bibliography on the Union of the Eastern Church with Rome (Німчук, 1931, с. 2–3).

The second publishing project was the book «Leben und Wirken des Metropoliten Andreas Graf Scheptycky», published on the occasion of Sheptytskyi's anniversary in 1930 by Fr. Petro Verhun (Нові книжки, 1931, с. 6). Some articles from this book were also included in the jubilee issue of the Catholic magazine «Westöstlicher Weg», devoted to Eastern religious issues. These were articles by Prof. Dmytro Doroshenko «Metropolitan Sheptytskyi and Ukraine»; Father Petro Verhun «Metropolitan Sheptytskyi and the Ukrainian Greek Catholic Church»; Dr. Zenon Kuzelia «Cultural activity of Metropolitan Sheptytskyi». Petro Verhun also published books, prayer books, information guides, etc., for Ukrainians in Germany (До ювілею, 1931, с. 6).

In addition, P. Verhun and Ukrainian emigrants organized concerts on the occasion of Metropolitan Sheptytskyi's jubilee in Berlin (Концерт, 1930, с. 4).

One of the activities of the UGCC was charitable activity. Metropolitan Andrey Sheptytskyi and Fr. Petro Verhun made donations to the student fund (Пожертви, 1942, c. 8), the Ukrainian Pedagogical Society «Native School», and the National Museum in Lviv. In particular, P. Verhun helped replenish the funds of the National Museum with interesting documents that he discovered in foreign museums, for example, photos of documents of Hetmans Mazepa and Skoropadskyi, trade agreements of the city of Kyiv, a photo of Colonel Kryvonis and others dating back to the 18th century (ЦДІАЛТУ-5, арк. 21). Thanks to the efforts and funding of P. Verhun, a monument to the soldiers of the Ukrainian Galician Army was erected in Horodok.

Ukrainian schools and courses were opened in Delmenhorst, Bremen, Hemelingen, and Hamburg due to the joint efforts of Father Peter Verhun and Metropolitan Sheptytskyi. Andrey Sheptytskyi donated funds for the purchase of 80 primers and financed the activities of the schools on a monthly basis. All these schools had one name – «Ukrainian Catholic School named after Metropolitan Andrey Sheptytskyi» (ЦДІАЛТУ-5, арк. 3). In addition, Andrey Sheptytskyi helped Ukrainian emigrants in Germany, as well as public and church organizations. For example, in Delmenhorst there was a Ukrainian Catholic Society named after St. Volodymyr the Great, which in the early 1930s was experiencing a crisis and unemployment. The society asked to give them church banners (ЦДІАЛТУ-4, арк. 183). Petro Verhun also helped Andrey Sheptytskyi and Ukrainian emigrants in buying and selling real estate in Germany.

Petro Verhun periodically gave lectures in the Spiritual Seminar in Münster about Eastern rites, liturgy, Union, and the Greek Catholic Church. He collaborated with the theological scholars of Münster, in particular with Father Dr. Krüger, who edited the bimonthly magazine «Die Kirche». The editor invited Ukrainian Greek Catholic priests and theologians to cooperate. Father Krüger wrote a letter to Metropolitan Andrey with a proposal to write an introduction to the first issue of the magazine (ЦДІАЛТУ-6, арк. 44).

In Münster, scholarships were also given to Ukrainian students to do theological studies. In addition, in August 1936, Fr. Petro Verhun, together with Yosyp Slipyi and Metropolitan Andrey, organized a trip to Galicia for German theologians with the aim of getting acquainted with church life, Ukrainian traditions and customs. 14 theologians from different cities of Germany took part in the trip (ЦДІАЛТУ-6, арк. 48).

Therefore, in the first half of the 20th century, the UGCC took an active part not only in religious, but also in cultural-educational, socio-political, and economic processes, and representatives of the clergy actively participated in the social life both in ethnic Ukrainian lands and abroad. Metropolitan Andrey Sheptytskyi, who headed the Greek Catholic Church for 44 years, as a responsible pastor, worked for the good of the Church and the people, and took care of Ukrainian emigrants. Petro Verhun performed his pastoral activities for Ukrainian Catholics in Germany in accordance with the papal encyclicals and pastoral messages of Metropolitan Andrey Sheptytskyi during 1927–1945, a period of complex social and political processes, a strict control regime and political struggle in the environment of Ukrainian emigration. Petro Verhun, thanks to the support and cooperation with Metropolitan Sheptytskyi, embodied the social and organizational mission of the GCC for the Ukrainian community in Germany; he managed to implement a number of cultural, educational, publishing, and charitable projects in the interests of the church and the people.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Боляновський, А. (2016). Між християнською мораллю і нелюдським злом (реакція Митрополита Андрія Шептицького на окупаційну політику націонал-соціалістичної Німеччини в Галичині у 1941–1944 рр.): від формальної лояльності до критики і протестів). В Л. Фінберг (ред.), *Друга світова війна та долі мирного населення у Східній Європі: матеріали Міжнародної наукової конференції пам'яті Митрополита Андрія Шептицького (м. Київ, 30 листопада – 1 грудня 2015 р.)*. Київ, 7–70.

Бурім, Д. (2011). Перший період діяльності Наукового інституту в Берліні (1926–1931 рр.) (за матеріалами Берлінської державної бібліотеки Пруської культурної спадщини). *Пам'ятки. Археологічний щорічник*, 12. Київ.

Бурім, Д. (упоряд.). (2016). *Отець Петро Вергун – апостольський візитатор у Німеччині. Документи архіву СБУ: збірник документів*. Київ.

В Німеччині. (1927, 16 січня). *Тризуб*, 23.

Гентош, Л. (2015). *Митрополит Шептицький (1923–1939). Випробування ідеалів*. Львів.

Документ-1: Вергун, П. о. д-р. (1941). Послання Апостольського Візитатора до українців-католиків візантійсько-слов'янського (гр.-кат.) обряду у Великонімеччині. *Архів Церкви Святої Великомучениці Варвари у Відні*.

Документ-2: Українське душпастирство в Німеччині на початку 1940-х років. (б. р.). *Архів Церкви Святої Великомучениці Варвари у Відні*.

До ювілею митрополита Шептицького. (1931, 10 лютого). *Діло*, 6.

Душпастирські станиці для українців греко-католиків у Німеччині. (1941, 10 серпня). *Голос*, 4.

З культурного українського життя в Берліні. (1934, 4 вересня). *Діло*, 3.

Качор, А. (1992). *Роля духовенства і церкви в економічному відродженні Західної України*. Вінніпег: Накладом Української Вільної Академії Наук.

Концерт в честь митрополита Шептицького в Берліні. (1930, 4 липня). *Діло*, 4.

Кравчук, А., Гайова, О. (упоряд.). (1995). *Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність. Документи і матеріали, 1899–1944* (Т. 1: Церква і церковна діяльність). Львів.

Кравчук, А., Гайова, О. (упоряд.). (1998). *Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність. Документи і матеріали, 1899–1944* (Т. 2: Церква і суспільне питання. Кн. 1: Пастирське вчення та діяльність). Львів.

Кравчук, А., Гайова, О. (упоряд.). (1999). *Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність. Документи і матеріали, 1899–1944* (Т. 2: Церква і суспільне питання. Кн. 2: Листування). Львів.

Кузеля, З. (1934, 8 листопада). З українського культурного життя в Берліні. *Діло*, 3–4.

Матеріали о. Петра Вергуна (1927–1944). *Архів Апостольського Екзархату для українців візантійського обряду в Німеччині та Скандинавії у Мюнхені*.

Михалейко, А. (2023). *Митрополит Андрей Шептицький і нацистський режим, 1941–1944: між християнськими ідеалами і політичними реаліями*. Львів: Видавництво українського католицького університету.

Наріжний, С. (1942). *Українська еміграція: культурна праця української еміграції між двома світовими війнами*, 1. Прага, 216.

- Німчук, І. За церковне об'єднання. (1931, 14 березня). *Діло*, 2–3.
- Нові книжки й журнали. (1931, 28 березня). *Діло*, 6.
- Могила Вітовського в Берліні. (1928, 14 липня). *Діло*, 3.
- Пожертви. (1942, 19 жовтня). *Український вісник*, 8.
- Пошивак, Т. (2018). *Священномученик Петро Вергун: Архівні документи. Свідчення. Спогади*. Дрогобич: Коло, 4.
- Сохацький, І., о. (1951). *Що дали греко-католицька Церква і духовенство українському народові*. Филадельфія: Америка.
- Українська Служба Божа для німецьких вірних. (1936, 16 липня). *Діло*, 5.
- Український науковий Інститут у Берліні. (1927, 6 лютого). *Тризуб*, 12–15.
- Управа української громади в Німеччині. (1934, 26 жовтня). *Діло*, 6.
- ЦДІАЛУ-1:** Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАЛ України), ф. 358 (Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, єпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ), оп. 3, спр. 137, арк. 1–5.
- ЦДІАЛУ-2:** ЦДІАЛ України, ф. 358, оп. 3, спр. 174, арк. 1.
- ЦДІАЛУ-3:** ЦДІАЛ України, ф. 358, оп. 3, спр. 176, арк. 1.
- ЦДІАЛУ-4:** ЦДІАЛ України, ф. 408 (Греко-католицький митрополичий ординаріат, м. Львів), оп. 1, спр. 804, арк. 75, 141, 183.
- ЦДІАЛУ-5:** ЦДІАЛ України, ф. 408, оп. 1, спр. 806, арк. 3, 21.
- ЦДІАЛУ-6:** ЦДІАЛ України, ф. 451 (Греко-католицька богословська академія, м. Львів), оп. 2, спр. 232, арк. 16, 44, 48.
- Шептицький, А. (1943, 28 лютого). Хай Господь благословить вашій праці. Письмо Митрополита Андрея Шептицького до тих, хто від'їжджають на роботу до Райху. *Голос Підкарпаття*, 2–4.
- Шептицький, А. (1999). *Як будувати Рідну Хату?* Львів: Свічадо.
- Brychuk, I. (2020). *Petro Werhun (1890–1957). Der Seelsorger für die Ukrainer im Deutscher Reich im Spannungsfeld zwischen Weimarer Republik, Nationalsozialismus und sowjetischer Repression*. Würzburg.
- Himka, J.-P. (2014). Metropolitan Andrey Sheptytsky and the Holocaust. In Petrovsky-Shtern, Y., & Polonsky, A. (Eds.), *Polin. Studies in Polish Jewry* (Vol. 26: Jews and Ukrainians). Oxford; Portland, 337–359.
- Mykhaleyko, A. (2024). Pastoraler Diest unter dem Hakenkreuz. Petro Werhun und Herausforderungen des Nationalsozialismus. *Архів о. А. Мухалеїка*.
- Stehle, H. (1989). Sheptyts'kyi and the German Regime. In P. R. Magosci (Ed.), *Morality and Reality. The Life and Times of Andrei Sheptyts'kyi*. Edmonton.
- Wojtowicz, B. (2000). *Geschichte der Ukrainisch-Katholischen Kirche in Deutschland vom Zweiten Weltkrieg bis 1956*. Wiesbaden.
- Zlepko, D. (2009). *Der Selige Petro Werhun. Herkunft und Zukunft Festschrift anlässlich des 50-jährigen jubiläums der Exarchie für katholische Ukrainer in Deutschland*. München.

REFERENCES

- Bolianovskiy, A. (2016). Mizh khrystianskoiu moralliu i neliudskym zlom (reaktsiia Mytropolyta Andreia Sheptytskoho na okupatsiinu polityku natsional-sotsialistychnoi Nimechchyny v Halychyni u 1941–1944 rr.): vid formalnoi loialnosti do krytyky i protestiv). In L. Finberh (Ed.), *Druha svitova viina ta doli myrnoho naseleattia u Skhidnii Yevropi: materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii pamiati Mytropolyta Andreia Sheptytskoho (m. Kyiv, 30 lystopada – 1 hrudnia 2015 r.)*. Kyiv, 7–70 (in Ukrainian).
- Burim, D. (2011). Pershyi period diialnosti Naukovoho instytutu v Berlini (1926–1931 rr.) (za materialamy Berlinskoï derzhavnoi biblioteky Pruskoï kulturnoi spadshchyny). *Pamiatky. Arkheolohichniy shchorichnyk, 12*. Kyiv (in Ukrainian).
- Burim, D. (Comp.). (2016). *Otets Petro Verhun – apostolskyi vizytator u Nimechchyni. Dokumenty arkhivu SBU: zbirnyk dokumentiv*. Kyiv (in Ukrainian)
- V Nimechchyni. (1927, Sich 16). *Tryzub, 23* (in Ukrainian).
- Hentosh, L. (2015). *Mytropolyt Sheptytskyi (1923–1939). Vyprobuvannia idealiv*. Lviv (in Ukrainian).
- Verhun, P. o. d-r. (1941). Poslannia Apostolskoho Vizytatora do Ukraintsiv-katolykiv vizantiisko-slovianskoho (hr.-kat.) obriadu u Velykonimechchyni. *Arkhiv Tserkvy Sviatoi Velykomuchenytssi Varvary u Vidni* (in Ukrainian, & in German).
- Ukrainske dushpastyrstvo v Nimechchyni na pochatku 1940-kh rokiv. (n. d.). *Arkhiv Tserkvy Sviatoi Velykomuchenytssi Varvary u Vidni* (in Ukrainian, & in German).
- Do yuvileiu mytropolyta Sheptytskoho. (1931, Liutyi 10). *Dilo, 6* (in Ukrainian).
- Dushpastyrski stanytsi dlia ukraintsiv hreko-katolykiv u Nimechchyni. (1941, Serpen 10). *Holos, 4* (in Ukrainian).
- Z kulturnoho ukrainskoho zhyttia v Berlini. (1934, Veresen 4). *Dilo, 3* (in Ukrainian).
- Kachor, A. (1992). *Rolia dukhovenstva i tserkvy v ekonomichnomu vidrodzhenni Zakhidnoi Ukrainy*. Vinnipeh: Nakladom Ukrainskoï Vilnoi Akademii Nauk (in Ukrainian).
- Kontsert v chest mytropolyta Sheptytskoho v Berlini. (1930, Lypen 4). *Dilo, 4* (in Ukrainian).
- Kravchuk, A., & Haiova, O. (Comps.). (1995). *Mytropolyt Andrei Sheptytskyi: zhyttia i diialnist. Dokumenty i materialy, 1899–1944* (T. 1: Tserkva i tserkovna diialnist). Lviv (in Ukrainian).
- Kravchuk, A., & Haiova, O. (Comps.). (1998). *Mytropolyt Andrei Sheptytskyi: zhyttia i diialnist. Dokumenty i materialy, 1899–1944* (T. 2: Tserkva i suspilne pytannia. Kn. 1: Pastyrske vchennia ta diialnist). Lviv (in Ukrainian).
- Kravchuk, A., & Haiova, O. (Comps.). (1999). *Mytropolyt Andrei Sheptytskyi: zhyttia i diialnist. Dokumenty i materialy, 1899–1944* (T. 2: Tserkva i suspilne pytannia. Kn. 2: Lystuvannia). Lviv.
- Kuzelia Z. (1934, Lystopad 8). Z ukrainskoho kulturnoho zhyttia v Berlini. *Dilo, 3–4* (in Ukrainian).
- Materialy o. Petra Verhuna (1927–1944). *Arkhiv Apostolskoho Ekzarkhatu dlia ukraintsiv vizantiiskoho obriadu v Nimechchyni ta Skandinavii u Miunkheni* (in Ukrainian, & in German).
- Mykhaleiko, A. (2023). *Mytropolyt Andrei Sheptytskyi i natsystyskyi rezhym, 1941–1944: mizh khrystianskymy idealamy i politychnymy realiiamy*. Lviv: Vydavnytstvo ukrainskoho katolytskoho universytetu (in Ukrainian, in German).

Narizhnyi, S. (1942). *Ukrainska emihratsiia: kulturna pratsia ukrainskoi emihratsii mizh dvoma svitovymi viinamy*, 1. Praha, 216 (in Ukrainian).

Nimchuk, I. Za tserkovne obiednannia. (1931, Berezen 14). *Dilo*, 2–3 (in Ukrainian).

Novi knyzhky y zhurnaly. (1931, Berezen 28). *Dilo*, 6 (in Ukrainian).

Mohyla Vitovskoho v Berlini. (1928, Lypen 14). *Dilo*, 3 (in Ukrainian).

Pozhertvy. (1942, Zhovten 19). *Ukrainskyi visnyk*, 8 (in Ukrainian).

Poshyvak, T. (2018). *Sviashchennomuchenyk Petro Verhun: Arkhivni dokumenty. Svidchennia. Spohady*. Drohobych: Kolo, 4 (in Ukrainian).

Sokhatskyi, I., o. (1951). *Shcho daly hreko-katolytska Tserkva i dukhovenstvo ukrainskomu narodovi*. Fyladelfiia: Ameryka (in Ukrainian).

Ukrainska Sluzhba Bozha dlia nimetskykh virnykh. (1936, Lypen 16). *Dilo*, 5 (in Ukrainian).

Ukrainskyi naukovyi Instytut u Berlini. (1927, Liutyi 6). *Tryzub*, 12–15 (in Ukrainian).

Uprava ukrainskoi hromady v Nimechchyni. (1934, Zhovten 26). *Dilo*, 6 (in Ukrainian).

Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Lviv (TsDIAL Ukrainy), f. 358 (Sheptytskyi Andrei (Roman-Mariia-Aleksandr), hraf, mytropolyt Halytskyi hreko-katolytskoi Tserkvy, yepyskop Lvivskyi, yepyskop Kamianets-Podilskyi, kulturnyi i tserkovnyi diiach, metsenat, diisnyi chlen NTSh), op. 3, spr. 137, ark. 1–5 (in Ukrainian, & in German).

TsDIAL Ukrainy, f. 358, op. 3, spr. 174, ark. 1 (in Ukrainian, & in German).

TsDIAL Ukrainy, f. 358, op. 3, spr. 176, ark. 1 (in Ukrainian, & in German).

TsDIAL Ukrainy, f. 408 (Hreko-katolytskyi mytropolychyi ordynariat, m. Lviv), op. 1, spr. 804, ark. 75, 141, 183 (in Ukrainian).

TsDIAL Ukrainy, f. 408, op. 1, spr. 806, ark. 3, 21 (in Ukrainian).

TsDIAL Ukrainy, f. 451 (Hreko-katolytska bohoslavska akademiia, m. Lviv), op. 2, spr. 232, ark. 16, 44, 48 (in Ukrainian).

Sheptytskyi, A. (1943, Liutyi 28). Khai Hospod blahoslovyt vashii pratsi. Pysmo Mytropolity Andreia Sheptytskoho do tykh, khto vidizhdzhaiut na robotu do Raikhu. *Holos Pidkarpattia*, 2–4 (in Ukrainian).

Sheptytskyi, A. (1999). *Yak buduvaty Ridnu Khatu?* Lviv: Svichado (in Ukrainian).

Brychuk, I. (2020). *Petro Werhun (1890–1957). Der Seelsorger für die Ukrainer im Deutschen Reich im Spannungsfeld zwischen Weimarer Republik, Nationalsozialismus und sowjetischer Repression*. Würzburg (in German).

Himka, J.-P. (2014). Metropolitan Andrey Sheptytsky and the Holocaust. In Petrovsky-Shtern, Y., & Polonsky, A. (Eds.), *Polin. Studies in Polish Jewry* (Vol. 26: Jews and Ukrainians). Oxford; Portland, 337–359 (in English).

Mykhaleyko, A. (2024). Pastoraler Diest unter dem Hakenkreuz. Petro Werhun und Herausforderungen des Nationalsozialismus. *Arkhiv o. A. Mykhaleika* (in German).

Stehle, H. (1989). Sheptyts'kyi and the German Regime. In P. R. Magosci (Ed.), *Morality and Reality. The Life and Times of Andrei Sheptyts'kyi*. Edmonton (in English).

Wojtowicz, B. (2000). *Geschichte der Ukrainisch-Katholischen Kirche in Deutschland vom Zweiten Weltkrieg bis 1956*. Wiesbaden (in German).

Zlepko, D. (2009). *Der Selige Petro Werhun. Herkunft und Zukunft Festschrift anlässlich des 50-jährigen Jubiläums der Exarchie für katholische Ukrainer in Deutschland*. München (in German).

Оксана ПАСИЦЬКА

*доктор історичних наук, старший дослідник
старший науковий співробітник відділу новітньої історії
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2957-5935>
e-mail: pasitska@ukr.net*

**МИТРОПОЛИТ АНДРЕЙ ШЕПТИЦЬКИЙ
ТА АПОСТОЛЬСЬКИЙ ВІЗИТАТОР ОТЕЦЬ ПЕТРО ВЕРГУН:
СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ ПРОЄКТИ
В ІНТЕРЕСАХ ЦЕРКВИ І НАРОДУ**

На основі архівних матеріалів України, Німеччини й Австрії, періодичних видань, досягнень української і німецької історіографій, творчої спадщини А. Шептицького проаналізовано співпрацю митрополита А. Шептицького та апостольського візитатора для українців греко-католиків у Німеччині о. П. Вергуна, зокрема їхні спільні проєкти в соціокультурній сфері. Простежено роль митрополита А. Шептицького в душпастирській діяльності о. П. Вергуна і поширенні ГКЦ у Німеччині.

Показано значимість митрополита Андрея та о. П. Вергуна у представленні й відстоюванні інтересів української громади в Німеччині. Акцентовано увагу на соціальній та організаційній місіях духовенства, діяльності українських громадських організацій. Зазначено, що оскільки в Німеччині чисельною була політична еміграція, представники духовенства намагалися об'єднати її навколо спільної ідеї української державності.

Зауважено, що, незважаючи на несприятливі соціальні й політичні обставини на українських етнічних землях та в Німеччині, митрополит А. Шептицький та апостольський візитатор о. П. Вергун реалізували чимало важливих проєктів, опублікували німецькомовні книжки і статті в німецьких журналах про історію України та Східної Європи, насамперед про релігійні відносини в Україні та становище ГКЦ на українських землях і за кордоном. Встановлено, що обидва церковні діячі підтримували студентський фонд, засновували школи, освітні курси в різних німецьких містах, а також ініціювали створення стипендій для українських богословів у Німеччині, а крім цього, греко-католицьке духовенство організувало візити німецьких богословів до Галичини для ознайомлення з церковним життям, українськими традиціями та звичаями.

Ключові слова: Греко-Католицька Церква, митрополит Андрей Шептицький, апостольський візитатор о. Петро Вергун, співпраця, проєкти, Німеччина.

*Стаття: надійшла до редакції 23.06.2025
прийнята до друку 29.08.2025*

Христина ВОРОК

кандидат філологічних наук

науковий співробітник відділу франкознавства

Державної установи «Інститут Івана Франка НАНУ»

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8131-5124>

e-mail: xrystynka@ukr.net

АНАЛІЗ «ЗИМОВОЇ КАЗКИ» «ПОЄДИНОК» ІВАНА ФРАНКА: ЗНАХІДКИ ТА ПІДКАЗКИ МИКОЛИ ІЛЬНИЦЬКОГО

Стереометрично досліджено особливості поетики прозового тексту І. Франка «Поєдинок», який є дуже глибоким, непротим, емоційно-сконденсованим твором, адже показує незвичайну, фантастичну ситуацію – бій двійників, реального та фіктивного, а з'ясувати, хто з них справжній, вдається не одразу. Зазначено, що цей герць є символом роздвоєння душі. Уперше твір проаналізовано комплексно в онтологічному, суспільно-політичному, психологічному, біографічному аспектах. Зосереджено увагу на особливостях інтерпретації твору у сучасному літературознавстві. З'ясовано джерела написання твору. Як теоретико-методологічну базу дослідження використано праці, присвячені вивченню творчого доробку І. Франка в аспекті проблематики. Доведено, що на тлі досліджень таких літературознавців, як Г. Грабович, Т. Гундорова, Є. Маланюк, Б. Тихолоз та інші, розвідка М. Ільницького репрезентує оригінальний погляд на проблему бінарної сутності творчої особистості, акцентуючи передусім на порівняльному методі студювання. Вказано, що окрім художніх паралелей із «Двійником» Ф. Достоевського, дослідник подав і свої спостереження над оригінальністю Франкового «Поєдинку».

На основі образів, сюжетних колізій, джерел, інтертекстуальних зв'язків проаналізовано поширеність у творах І. Франка мотиву роздвоєння особистості, взаємозв'язок із його біографією. Зауважено, що віршований і прозовий тексти «Поєдинку» з проблематикою розщеплення особистості, валенродизму, що призводить до сутички із самим собою, а потім до зради, самогубства унаслідок втрати цілого «я», присутній у сюжетах інших творів І. Франка («Смерть Каїна», «Лель і Полель», «Гриць і панич», «Похорон», «Рубач», «Хома з серцем і Хома без серця»). Тому для аналізу та порівняння також залучено інші тексти письменника, які мають схожу проблематику чи образну символіку (поетика воєнного лиха). Окремо розглянуто Франків псевдонім Мирон, який домінує у творах із темою роздвоєння, а у новелі «Поєдинок» є ім'ям для двох антагоністів, героя і антигероя, оповідача і його двійника, письменника і його другого «я».

Ключові слова: Іван Франко, Микола Ільницький, «Зимова казка», новела, проблематика, двійник, роздвоєння, валенродизм.

Про новелу «Поєдинок» («Зимова казка») дослідники і критики писали багато. Хоча цей твір поставав об'єктом наукових рефлексій, однак у більшості розвідок його аналізували частково, у контексті ширшої проблематики. Так, сучасні франкознавці розглядали його з огляду на наративні питання (Легкий, 1999, с. 79), жанрові маркери (Вертій, 1998, с. 163; Легкий, 2021, с. 255; Тихолоз, 2005, с. 231–232), належності до визначеного напрямку і стилю (Льницький, 2006, с. 26; Гундорова, 2006, с. 45; Голод, 1998, с. 328), у контексті роздвоєння, двійництва та валенродизму (Льницький, 2006, с. 18–27; Грабович, 2005, с. 95–140). Актуальність дослідження зумовлена не лише суто франкознавчими чинниками (відсутність комплексного аналізу та інтерпретації маловивчених творів письменника), а й загальнолітературознавчими (мотив дводушництва та валенродизму має широкі інтертекстуальні зв'язки на рівні світової літератури, які саме у цьому творі проаналізував Микола Льницький).

Мета статті – аналіз художньої своєрідності новели «Поєдинок», висвітлення історії публікації, дослідження її поетики (образний світ, особливості характеротворення, взаємодія антагоністів) у контексті викривальної компаративістичної студії М. Льницького. Дослідження здійснено на основі герменевтичного підходу із залученням феноменологічного, біографічного, описового, інтертекстуального методів.

Іван Франко 6–9 січня 1883 р. написав поему «Поєдинок» («Клубами вився дим. Ревли гармати...»), а 19 листопада того ж року – прозову версію із підзаголовком «Зимова казка». Останній текст одразу ж було надруковано у журналі «Зоря. Ілюстроване літературно-наукове письмо для родин» (Франко, 1883) під псевдонімом Мирон***. Поема опублікована була пізніше за прозову версію у циклі «Профілі і маски» (Франко, 1893, с. 67–71) без жодного підзаголовка. У своїх рукописних планах майбутніх видань із тематичним групуванням «галицьких образків» І. Франко відніс «Поєдинок» до групи «казок». Про це свідчать його записні книжки 1884–1885 рр. Згодом письменник планував видати збірку «Казки й сатири», куди мали увійти 10 творів: «Поєдинок», «Добрі давні роки», «Свиня», «Як то Згода дім будувала» (у вказаному автографі записано «Як згода дім будувала»), «Як пан собі біди шукав», «Як Русин товкся по тім світі», «Наша публіка», «Доктор Бессервіссер», «Бодяки», «Блошиця». Про це свідчить план збірки, що знаходиться в Інституті літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України (ф. 3, № 350). Автограф, за датуванням упорядників-архівістів, вказує на 1905 рік. Однак ці два задуми у таких форматах не були реалізовані з невідомої причини. Наступного року більшість із цих творів було вміщено і видано у збірці «Місія. Чума. Казки і сатири», однак «Поєдинку» там не було.

Про «Зимову казку» «Поєдинок» і причини, що спонукали І. Франка переписувати його у різних варіантах, є згадка в передмові до збірки «Добрий заробок і інші оповідання»: «... деякі образки мучили мене в душі по кілька літ; я по кілька літ брався накинути їх на папір, та чуючи, що “не вдає тон”, відкидав написане і переходив до іншої роботи, щоб по якимсь часі знов вернути до закиненої проби. Таким робом ... переробляв кілька разів, прозою й віршами, оповідання “Ліси і пасовиська”, “Поєдинок”» (Франко, 1982, с. 400). Як вказував М. Льницький, це перший твір серед прози письменника, сюжет якого заснований на ірраціонально-містичних вимірах буття, своєрідний пролог, початкова стадія «розробки однієї з магістральних тем у творчості» (Льницький, 2006, с. 18). На Франкові прозову та поетичну версії «Поєдинку» значний вплив мала його робота над перекладом філософської трагедії «Фауст» Йоганна Вольфганга Гете (Johann Volfhanh fon Gete), яку він розпочав 1876 р., а

докінчив і видав 1882 р. Початок цього перекладу опубліковано в журналі «Правда» за 1880 р. у вип. № 1–3. Продовження надруковано як додаток до «Правди» за 1884 р. Згодом цей твір письменник видав окремим виданням (Франко, 1882). Прикметно, що на початку 1880-х років він працював і над проблемами суспільно-історичного значення війни й мілітаризму та видав початок науково-публіцистичної студії «Війни і військо в наших часах» у часописі «Світ» (Франко, 1882). Письменник акцентував на метафоричних описах жорстоких побоїщ, поетизації насильства як розплати, помсти за загарбницькі наміри, за приниження і національний гніт ще в ранній творчості: «Страшний там був бренькіт мечів тих стальних,/ І годі спасатись хозарам від них» («Хозарська данина», написано 1875 р.) (Франко, 1976d, с. 27). Вже у молодого І. Франка невід'ємною частиною творів є образи гуркїту війни, кривавих сцен бою: «Кровава була там і люта борба,/ І падали трупи, в покїс мов трава,/ І кровця лилася рікою-рікою, –/ Заледво де сотий уйшов з того бою» («Смерть Святослава», написано 1875 р.) (Франко, 1976d, с. 123).

Епізоди уявних поєдинків битв, революцій, відтворення важких рефлексій ліричного героя спостерігаємо у багатьох поезіях періоду кінця 1882–1883 рр.: поема «Поєдинок», «Смертельно ранений» (написано 1883 р. і в автографі має заголовок «Хорий» (ф. 3, № 216, с. 47), докінчено 15 вересня 1914 р.), «До штурму!», «Недужий», «Хвиля зневіри», «На могилі», «Не раз безсонному здається...», «В природі нема ні ядра, ні лупини» тощо. Ліричний герой поезії «Панич», яка написана 1883–1885 рр., зв'язався, що в молодості також мріяв про героїчні вчинки на кровавому полі битви: «Я тямлю, дома ще, хлоп'ям малим,/ Лежу, було, на софі у кімнаті,/ Зажмурю очі: грохїт, брязк і дим!.. / Фуркочуть з вітром корогви хрещаті,/ Панцирні шляхом стугонять твердим,/ Я передом на воронім бахматі [порода коней – Х. В.] –/ Штурм, битва, крик і зойк, рев труб/ і брязкіт міді.../ Гурра! Побіда в нас! – і я герої побіди!» (Франко, 1976a, с. 211). Правильно спостеріг Микола Легкий, що саме ці тексти, з одного боку, «можна сміливо назвати передтекстами» новели, а з іншого – вони «допомагають декодувати психічні стани Франка» того часу (Легкий, 2021, с. 257). Таку ж трагічну перспективу І. Франко продемонстрував у поезії «Смертельно ранений», де сам герой «дав знак/ До лютого страшного бою» (Франко, 1976b, с. 355) і впав у першому ряду повстанців, спливаючи кров'ю. Виразна паралель присутня у поезії «До штурму!» (написано 1 липня 1883 р.), у якій ліричний герой «в кривавий, гарячий» день, коли ревіли, «гриміли гармати» йде «без вагання в огонь», щоб «царство спасати»: «Я чув: мов кліщами страшними/ Сумління стиска мою грудь:/ “Не тут твоє місце, а з ними,/ Що смерті назустріч ідуть”.. / Я страшно терпів» (Франко, 1976b, с. 356–357). Мілітарна тематика наявна і в пізніших текстах, де поет усвідомлював, що «прийдесь стріляти не одному/ Життя покласти в боротьбі» (Франко, 1976a, с. 98). Так, джерелом сюжету «Поєдинку» також є й авторефлексія автора, внутрішні переживання.

Протягом 1881–1883 рр. письменник перебував у матеріальній скруті, тому жив і працював у рідному селі. У 4-му сонеті із серії «Спомини» збірки «Із днів журби» (1900) ідеться про 1883 р.: «У тишу, в спокій/ я на село із міста схоронився./ Хоч молодий ще, був я у такій/ зневірі, світ весь теж мені змінився/ з рожевого на чорний, що в гіркій/ знестямі з бою я відсторонився» (Франко, 1976c, с. 21). Цей період – час активного використання псевдоніма Мирон (про це йдеться нижче), найчастіше у журналі «Зоря», що може свідчити про психобуттєву світоглядну життєву перемену

письменника. Так, Ярослав Грицак писав про існування підстав, щоб вважати, що вибір цього псевдоніма є «частиною його далекосяжної програми – винайдення власної селянської ідентичності. Але це ім'я означало не просто селянське походження ... Це ім'я, котре і в народній, і в високій культурі виступало як символ селянина-простака» (Грицак, 2006, с. 173). Ці роки у письменника пройшли під певними сумнівами, як от: «... чи правильно визначено суспільні й особисті ідеали? Чи точно співвіднесено громадські й індивідуальні запити? Чи знайдено саме ті форми й вияви служінню народові?» (Легкий, 2021, с. 255). Вже у поезії «Догорають поліна в печі...» (написано 18 листопада 1881 р.) присутній мотив конфлікту зі самим собою: «Я за правду боротись готов/ І за неї пролить свою кров./ Та з собою самим у борні/ Не простояти довго мені» (Франко, 1976а, с. 49). Ці та схожі питання призвели до внутрішнього роздвоєння, конфлікту в душі письменника, що втілилось у його творач.

За епіграф І. Франко взяв слова, якими Фауст з однойменного твору Й. В. Гете сигналізував про роздвоєння власної особистості і які характеризують цю постать: «*Zwei Seelen wohnen,/ ach in meiner Brust*» («Дві душі живуть у моїх грудях»), привертаючи увагу до ключової проблеми «Поєдинку». У життєтворчості письменника конфлікт із самим собою був особливо важким, а обидві версії «Поєдинку» стали своєрідним прологом до цієї розгалуженої проблематики.

Твір легко розділити на три частини. У першій зображено жорстокий поєдинок між двома таборами, в одному з яких перебуває й сам автор. Однак опис цей досить віддалений, адже оповідач ніде формально себе не показував, лише акцентував на смертоносній руйнівній жахливій картині довкола. У другій частині він уже взяв участь у битві. Тут побіжно з'явився ще один персонаж – капітан, точніше його наказ. Захриплий, але різкий голос капітана гримів: «Бігом до штурму! Марш!» (Франко, 1978b, с. 185), він мав надзвичайно могутню силу, адже ухопив воїнів «у могутні кігті і кинув нами наперед, мов важким каменем» (Франко, 1978b, с. 185). Таке гриміння голосу нагадує про ще один – у поезії «Каменярі»: «І сильний голос нам згори, як грім гримить:/ “Лупайте сю скалу! Нехай ні жар, ні холод/ Не спинить вас!”» (Франко, 1976а, с. 66). У розпал поєдинку між ворогуючими сторонами після команди свого капітана Мирон несподівано залишився сам серед села. Герой зосереджений, заглиблений у себе, дослухався до власних відчуттів і внутрішніх станів, увесь час рухався вперед, незважаючи на усі труднощі на шляху. Пройшовши різні перепони, в «огнянім крузі без виходу» герой втратив фізичні сили – йому паморочилося в голові, він дослухався до болю серця і цілком не міг зрозуміти його причини. Третя частина – у кульмінаційний момент протагоніст несподівано зустрів свого двійника – Мирона в образі грізного судді, символічну проєкцію власної «тіні», темну та ірраціональну постать своєї особистості. Ним виявився він сам, такий, яким був «у найкращі, найсвятіші дні моєї молодості» (Франко, 1978b, с. 186). Герой так пояснював причину своєї участі у сутичці: «Я охороняю порядок, роблю порядок, борюсь за порядок» (Франко, 1978b, с. 187). Між ними зав'язався словесний поєдинок (у формі діалогу), а згодом і справжня дуель, під час якої вони прагнули з'ясувати, хто реальний, а хто ірреальний, лише примара. Один із них – фальшивий і до останнього важко з'ясувати, який саме. Істину встановив поєдинок. Тоді, коли автор підійняв рушницю, двійник насміхався з нього, бо ж кулі для нього не страшні. У двобої загинув якраз Мирон-воїн, який представляв авторське «я»: «... я покотився між трупи» (Франко, 1978b, с. 187). А справжній той, хто вважав порядок «пануванням підлоти над чеснотою», діла

суперника – «служінням тиранії», а його «боротьбу – кровавим злочином» (Франко, 1978b, с. 185). Особливістю твору є те, що його композиція змонтована так, що лише з третьої частини читач усвідомлює внутрішню природу сюжету; фабула протікає «в душі» персонажа-автора» (Легкий, 1999, с. 79).

У новелі «Поєдинок» автор – активна дійова особа, головний персонаж, який займає синхронну позицію під час оповіді. Фіктивний оповідач – Мирон, двійник «неконкретної особи» (Луцак, 2002, с. 110), яку у тексті позначено займенниками «я» та «ми». На думку Світлани Луцак, це «“грізний суддя” “непоправного злочинця”, котрий перемагає дійсне “я” на дуелі, доводячи, що він – не мара, а справжній Мирон» (Луцак, 2002, с. 110–111). Дослідниця спостерегла, що на вершині «магічних перетворень казкового типу в реципієнта з’являється враження присутності ще одного, непомітного наратора, який конструє третьоособову оповідь про об’єктивні причини боротьби особи «з собою» і самогубства як наслідку цієї «битви»» (Луцак, 2002, с. 111): «Блиснув його карабін, – і мов громом уражений я покотився між трупи» (Франко, 1978b, с. 187).

Встановити хронологічні межі подієвості новели практично неможливо. Реальний простір і час втрачаються: «... в тій безодні знищення й жаху дух людський завмирає, думка губилася» (Франко, 1978b, с. 184). Події відбувалися тоді, коли «сонце зайшло», а сутінки налягли на землю і сигналізували про втрату правильного життєвого шляху героя. Світовідчуття героя трагічно-песимістичні, у ньому немає спокою і гармонії, що й стимулює подальший невпевнений та невизначений рух. Йому властиві почуття непевності, самотності, страждання, розпачу, страху, супроводжувані бажаннями незрозумілої мандрівки. Його стан подібний до сп’яніння, нестями, божевілля, хвороби, галюцинації, марення, видіння. Як слушно зауважив М. Ільницький, це «стан розгубленості, неусвідомленої тривоги, який дає підставу суб’єкту сприймати двійника не як реальну постать, а радше як матеріалізацію власного психічного стану. Присутність цього невідступного страху суперечить тверезому глуздові, логіці поведінки психічно нормальної людини» (Ільницький, 2006, с. 21). Такий внутрішній дискомфорт, хвилювання та розгубленість відчував і герой поеми «Поєдинок», хоч і перебував у рядах тих воїнів, що наступають на суперника: «В ряді борців, заляканий смертельно./ Блідий, в знесиллі, пилом весь укритий/ Ішов і я, щоби боротись ревно./ Я на лиці чув жар несамовитий/ І в серці чув докору крик зловіщий –/ Я йшов в огонь, мов зрадник, встидом битий./ А прецінь я, підданий найвірніший./ Ішов під стягом законної власті./ Сповняв свій обов’язок найсвятіший» (Франко, 1976а, с. 78–79).

Пейзаж відображає внутрішні переживання персонажа. Художній світ новели структурують спустошливі, руйнівні вогнища – пожежі, розпалені у вирі битви: «Битва тривала дальше, але покотилася огняною лавиною в інший бік. Довкола мене широким замкнутим кругом клубилися стовбури диму, тріщало горюче дилиння [груба дошка – Х. В.] будинків, гуділа велика пожежа» (Франко, 1978b, с. 185). Спеціально в описах акцентована експресія пожежі, контраст світла від вогню – птьми. До слова, схожа негативна семантика вогняного ейдосу наявна і в повісті «Захар Беркут», яку письменник написав упродовж жовтня–листопада 1882 р., а надрукував 1883 р., тому й цілком імовірно, що схожі образи жакливої кітловини та пекельної битви було запозичено: «Палали інші світила, страшні, широкі, бухаючи огняною загравою: се горіли околичні села і слободи» (Франко, 1978b, с. 65).

У «Поєдинку» домінують слухові відчуття протагоніста («гармати ревіли, мов люті звірі», «ракети лускали високо під хмарами»). Письменник, щоб показати жак-

ливу мілітарну картину довкола, використовував дієслова на позначення слухового та зорового сприйняття: «широка кітловина *стогнала, кричала, гриміла* [курсив тут і далі – Х. В.] та палала», «кров людська *димилася і бурхала* потоками», «довкола *засвистали* кулі, *затріщали* гранати, *залунали* зойки ранених, *задимилося* поле від вистрелів», «*гриміло, рехло, клекотіло*, мов у кітлі» (Франко, 1978b, с. 184–185). Письменник використав і поєднав колористичні образи зі звуковими, не забув і про гру світла та тіні, у якій задіяні сонце, сутінки, вибухи полум'я. Саме «густі сумерки» та «стовбури диму», що справляють враження «огняного кола без виходу» (Франко, 1978b, с. 184–185), супроводжували «поєдинок» Мирона-оповідача і Мирона-привида.

Микола Ільницький слушно вказував на багатоаспектність теми роздвоєння у новелі: «... моральна самотождність особистості вивіряється суспільно-політичним тлом, загостреністю національного питання та акцентованим біографізмом» (Ільницький, 2006, с. 26–27). Продовжуючи цю думку, зазначу, що у творі чітко простежуються такі **філософські проблеми**, як мета, цінності та сенс життя, самоусвідомлення та самоствердження особистості. У діалозі між Миронами порушено важливі **суспільно-історичні проблеми**: криваві злочини, що відбуваються з нібито благим наміром, служіння тиранії, панування підлоти над чесною. Міркування суперників щодо змісту життя розкривали у діалозі. Обидва герої з'ясовували, якою повинна бути справжня боротьба за порядок. Вони сперечалися за право на ім'я, яке дає можливість визначити власну ідентичність, знайти відповідь на питання самоусвідомлення «Хто я?»: «Я Мирон ... Як се ти кажеш, що ти Мирон ... коли я Мирон? ... хто ж я такий? Адже ж оба ми не можемо бути одною особою» (Франко, 1978b, с. 186). Агресивна словесна баталія між суперниками оберталася навколо займенників «я»–«ти» і пронизана питальними реченнями.

Естетична категорія двійництва насамперед тісно пов'язана з психікою людини, із її двовимірністю – архетипною та індивідуальною. У першій площині закладене «бінарне сприймання світу, що в літературі відлунує значною кількістю дуалістичних сюжетів і мотивів», а особистісний вимір – «внутрішній стан особистості, породжений конфліктами, внутрішніми суперечностями, антитечними прагненнями і переживаннями людини – також детермінує появу у художній творчості образів двійників, які відображають гостре внутрішнє прагнення індивідуума до цілісності» (Михида, 2014, с. 166). Колізія двійництва, на думку Тамари Гундорової, у символічній автобіографії Івана Франка є центральною (Гундорова, 2006, с. 233). Саме через «риторичну фігуру двійництва письменник відтворював розірваність людини та світу, “внутрішньої” моральної істоти й “зовнішньої” соціальної її ролі, аналізував драматичні перипетії людської душі, сумніви та хитання, які несло відкриття суб'єктивного світу людини, якою постає, зокрема, й “новий тип радикального демократа”» (Гундорова, 2006, с. 89). З погляду психіатрії, за спостереженням дослідниці, «в мозку однієї людини можуть жити дві різні особи, і, завдяки альтернативності, мозок оберігає себе від травматичної інформації, яку передає одній особі, залишаючи другу спостерігачем. Завмирання контрольного “я” визволяє репресовані страхи та почування, джерелом яких є авторські самоспостереження» (Гундорова, 2006, с. 234).

Перші ознаки майбутнього роздвоєння цілісного «я» помітні вже у ранніх поезіях письменника: «Дві дороги» (1875), «Арф'ярка» (1876), «Керманич» (1876). Цю тему прочитуємо у таких творах письменника, як поеми «Похорон», «Смерть Каїна»,

«Іван Вишенський», роман «Перехресні стежки» тощо. Однак саме в обидвох версіях «Поєдинку» мотив двійництва вперше став гостродраматичним, колізія «сміливо вийшла на яв у динамічній екстремальній батальній сцені, що її вифантазувала уява автора» (Легкий, 2021, с. 257). У пізніших творах ця колізія мала глибинний і багатогранний морально-філософський та психоаналітичний зміст у багатьох текстах: від поєдинку із самим собою до зради і самогубства внаслідок втрати цілісності індивідуального «я». За спостереженням Т. Гундорової, «двійництво є наскрізною колізією всієї Франкової творчості. Варіантами “двійника” стають близнюки, привиди, демони» (Гундорова, 2006, с. 230).

У франкознавстві погляди науковців на колізію двійництва дещо різняться і зводяться до внутрішніх протиріч. На думку Миколи Зерова, «Франко починає думати про тих, хто не устояв в життєвій боротьбі, про людей, що дійшли межі в своїх уступках, про зрадників і ренегатів, – як про своїх двійників» (Зеров, 2003, с. 505). Олексій Дей складну колізію двійництва звів до механічного протиставлення «Мирона-відступника, що в розпалі бою зрадив повсталі маси й залишив їх на поталу ворогові, і Мирона-революціонера, який віддав життя за народ», а у складній постаті Мирона-зрадника вбачав уособлення «продажних “проводирів” з табору народовців, українських і польських буржуазно-націоналістичних партій, які під виглядом “захисту” інтересів народу допомагали експлуатувати його польській шляхті та австрійсько-цісарській державі» (Дей, 1981, с. 285–286). Григорій Грабович, досліджуючи ідею Франкового двійництва, побачив у ній такий атрибут психоаналітичного роздвоєння, як архетип тіні, яка гіпостазує «темний» і «репрезентований» боки людського «я», що «великою мірою витворюється під впливом колективної проєкції на одиницю: різні сильні та потенційні моменти людського “я” – індивідуальність, творчість тощо – демонізуються, “легалізуються” колективними цінностями» (Грабович, 2005, с. 107).

Почуття глибокого внутрішнього роздвоєння виражено саме через появу двійника, а ворогами в двобої стали *ego* й *alter ego* письменника. Двійники у новелі – символами «розполовиненої душі автора, яка перебуває у стані межового напруження конфлікту (батальна сцена вказує на це)» (Легкий, 1999, с. 80). Так, естетична категорія «двійництва» «безпосередньо пов’язана із психікою людини, із її двома вимірами: архетипним і індивідуальним» (Михида, 2014, с. 166). Архетипна площина ґрунтується на бінарному сприйманні світу, що містить значну кількість дуалістичних сюжетів і мотивів, а індивідуальна пов’язана з внутрішнім буттям (душевні конфлікти, драми, темперамент, комплекси тощо).

Це історія про двох непримиренних антагоністів, двох Миронів, героя і антигероя, оповідача і його двійника, письменника і його другого «я». Іменем Мирон письменник наділив цілу низку героїв своїх творів, які прямо чи опосередковано пов’язані з темою двійництва. Також Мирон (Miron, Myron, Мирон***, Мирон Сторож та інші) – улюблений псевдонім Івана Франка, яким він називав себе в багатьох оповіданнях, підписував наукові статті й активно використовував від кінця 1876 р. до 1890 р. («Ліси і пасовиська», «Грицева шкільна наука», «Вільгельм Телль», «Рубач», «Цигани. Ескіз Мирона», «Борис Граб» тощо). Псевдонім належить до сфери психобіографії, а персонаж – до сфери текстобіографії. Однак Мирон – не лише псевдонім, це його *alter ego*, персонаж багатьох автобіографічних творів («Малий Мирон», «Під оборогом»). Новелу «Поєдинок» Іван Франко підписав цим псевдонімом і ввів персо-

нажа з іменем Мирон, що може бути пов'язано зі світоглядними переминами, якимись душевними сумнівами, непевністю у власному визначенні.

Оповідач називав Мирона-привида «справді Мироном», «собою» колишнім. Справжній прийшов із «найсвятіших днів моєї [своєї – Х. В.] молодості» (Франко, 1978b, с. 186), «стався бездушною машиною» і йшов, нічого не усвідомлюючи, крізь вогонь та дим по трупах товаришів туди, куди йому веліли. «Інший» Мирон – чужинець, який жив всередині конкретної особи. Мар'яна Гірняк, продовжуючи це твердження, наголосила, що присутність чужинця, «з яким персонаж себе ідентифікує і водночас від якого відмовляється, призводить до переживання шоку як від існування ще одного себе, так і від прірви між “я” та “іншим”. Усвідомлення-себе, здатність побачити себе збоку неодмінно призводить до розриву свідомості, втрати власних меж, переходу в інший вимір, тому й розмиваються грані між реальністю та ірреальністю» (Гірняк, 2008, с. 53). Привид колишнього Мирона став справжнім, а Мирон із «тіла, і кості, і крові» виявився ілюзією, «вітровою марою, нічим» (Франко, 1978b, с. 186). Тому Інший – необхідна складова у людській самосвідомості: справжнє бачення себе можливе тільки за умови відчуження від себе для «погляду зі сторони».

Два Мирони – два Франки. Один боровся в рядах оборонців ладу, а інший – у лавах революціонерів. Мирон-привид виступав своєрідним доріканням за зраду колишніх принципів реальному Мирону: «Так, се справді був Мирон! Се справді був я, такий сам, як колись, у найкращі, найсвятіші дні моєї молодості! В гордій, смілій поставі, в блискучій зброї стояв мій власний образ передо мною, мірячи мене строгим, грізним оком судді, який бачить перед собою затверділого і непоправного злочинця» (Франко, 1978b, с. 186). Важливою подією у сюжеті поеми «Похорон» є останній момент, коли Мирон покинув табір революції і перейшов у ворожий. Загалом проблема зради – одна з провідних у творчості письменника («Сон князя Святослава», «Бунт Митуси», «Притча про приязнь», «Захар Беркут» тощо).

У творі важко визначити, навіть неможливо, котрий із двійників правдивий, а котрий фальшивий, хто патріот, а хто відступник. На цьому наголосив Г. Грабович: «... на тематично-нарративному рівні та в контексті топосу і теми двійника “Поєдинок” немовби виповнює функцію остаточної розв'язки традиційної дилеми: в чому справжня тотожність, за якими критеріями її вирішувати?» (Грабович, 2005, с. 105). Справжній Мирон у творі уособлював ідеального героя, одержимого ідеєю визвольної боротьби народу. Інший Мирон – той, який бодай на мить відступив від неї, зрадив свої переконання, надав перевагу іншим, не таким важливим справам. Обидвоє «борються між собою так, як бореться у казках добро зі злом, чесність із підступністю, вірність зі зрадою, життя зі смертю» (Тихолоз, 2005, с. 231).

Онейрична символіка. Згідно з давніми віруваннями українського народу, душа покидає людину під час сну, а у «непростих» людей ... душа відлучається від тіла також у сні і йде на “герц” [поєдинок – Х. В.]» (Гнатюк, 2000, с. 53). Саме сновізійно-галюцинаторна форма твору дала змогу письменнику в поєдинку звести справжнього Мирона з його *alter ego* – фальшивим Мироном-зрадником. Онейричну візію двоюбою з «тим другим» (власною, однак другою душею) теоретично обґрунтував у трактаті «Із секретів поетичної творчості» (1898): «Як знаємо, сонні привиди відзначаються такою незрівняною пластикою, таким яким колоритом, яких в дійсності звичайно не зазнаємо або зазнаємо в незвичайно подразненім стані, в гарячці, в галюцинаціях» (Франко, 1981, с. 73). Виконуючи все механічно, «утрачаючи волю та

свідомість, здатну контролювати перебіг подій, Франкові герої потрапляють у владу підсвідомого, його фантомів, видінь, ілюзій» (Гундорова, 2006, с. 233). Саме з підсвідомості постав матеріалізований двійник. У багатьох творах письменника герої часто одержимий сумнівами та онейричними видіннями і «зсередины його зрадливої душі народжується і персоналізується образ його сумління – ідеальне супер-я» (Гундорова, 2006, с. 88).

Автор окреслив стан автоматизму, непевності, безвільності, бездушності: «В тім огнистім, пекельнім вирі, де пітьма мішалася з різкими огоньними язиками, де смерть являлася у всіх можливих видах, де кров людська димилася і бурхала потоками, а тисячі сильних, здорових і рум'яних парубків ішли по трупах товаришів назустріч неминучій погібелі; в тій безодні знищення й жаху дух людський завмирав, думка губилася, мов порошинка в полі, – чоловік ставався бездушною машиною, живим деревом, яке, нічого не знаючи, нічого не тямлячи, йде, куди йому кажуть, робить, що йому кажуть, і паде, де його постигне неминуча загибель» (Франко, 1978b, с. 184). Письменник зазначав, що в критичних життєвих умовах в людини вимикається її воля та свідомість, вона стає автоматом, який не може критикувати своїх діянь та почувань. Такий стан несвідомості та механічності вчинків є основою, на якій народжується подвійна свідомість. Не може бути справжнім чоловік, який «стався бездушною машиною» і йде по трупах товаришів туди, куди йому скажуть, нічого не тямлячи. Багато Франкових персонажів переживали стан несвідомості, почувалися, «мов автомат», відчували фізіологічний стан безпам'ятства (Бовдур у «На дні», Герман Гольдкремер у «Воа constrictor», Начко і Владко Калиновичі у «Лель і Полель», капітан Ангарович у «Для домашнього огнища», Регіна і Баран у «Перехресних стежках»).

Новела «Поєдинок» уже своїм заголовковим комплексом пропонує залучити до інтерпретаційного поля твори зарубіжних класиків. Підзаголовок «Зимова казка», на перший погляд, мало узгоджується з подіями в оповіданні, однак нагадує «Зимову казку» Вільяма Шекспіра (Viliam Shekspir), а ще більше – поему Генріха Гайне (Heinrich Heine) «Німеччина. Зимова казка», яку переклав Іван Франко. У творі німецького поета з'явився образ привида, що ходив за поетом, ховаючи під плащем сокиру (своєрідний «рубач», якого можна порівняти з персонажем однойменного оповідання І. Франка. Тамара Гундорова вбачала в образі рубача з однойменного твору одну з частин душі головного героя «Поєдинку», адже «ці твори не лише подібні жанрово, а й близькі внутрішнім настроєм відстороненого самопізнання, алегорично-притчевою формою» (Гундорова, 1985, с. 96)), а згодом, у його сні, розбив ожилі кістяки трьох царів. Цікавими паралелями між «Поєдинком. Зимовою казкою» і «Німеччиною. Зимовою казкою» є те, що в шостій частині поеми Г. Гайне зробив особливий акцент на постаті двійника, що існує поруч із людиною: «Старий Паганіні де йшов, усе з ним/ Був spiritus familiaris [дух сімі, покровитель сімейного вогнища – Х. В.]. .../ Мав демона свого й Сократ, і не був/ Се витвір його лиш фантаз'ї.// І я, сидячі при писемнім столі, Частенько видав серед ночі/ Якусь таємничую постать, в її/ Насунена маска на очі ...// В задумі по вулицях плентався я,/ Втім, бачу: іде він за мною,/ Мов тїнь моя» (переклад І. Франка) (Франко, 1978а, с. 522–523). Рецепція творів світової культури, їх творче засвоєння, переклад, інтерпретація, упорядкування та публікація виявляють ще один важливий аспект взаємодії текстів, коли інтертекстуальність нерозривно пов'язана з автоінтертекстуальністю. Окрім перекладу поеми Г. Гайне, І. Франко упорядкував «Староруські оповідання» (видано 1900 р.), де вміщено притчі про царя

Аггея чи половчина, у яких голос Іншого промовляв до совісті персонажа, змушуючи його переосмислити власне життя. Варто тут наголосити не лише на спільності жанрової природи (притчевість) цих творів, а й співзвучності їхньої проблематики. Генріх Гайне та Йоганн Вольфганг Гете мали на Івана Франка чи не найбільший вплив і саме з їхньої творчості він найчастіше перекладав перед написанням «Поєдинку».

Помітні також сюжетні паралелі між новелою та поемою «Поєдинок» та оповіданням «Двійник» Ернеста Теодора Амадея Гофмана (Ernest Theodore Amadey Gofman), де Георг та Деодатус з'ясовували, хто з них є тінню іншого. Микола Ільницький зауважив і схожість проблематики новели Івана Франка з повістю Фьодора Достоевського (Фёдор Достоевский) «Двійник», відзначивши, що в українського письменника «мотив розщеплення особистості, двійництва, що веде до поєдинку із самим собою, а далі й до зради та самогубства внаслідок втрати цілісності індивідуального “я”» пронизував усю творчість (Ільницький, 2006, с. 18). Водночас «прагнення досягти єдності розколотих частин людської особистості ніколи не здійснюється» (Ільницький, 2006, с. 20). На думку дослідника, комплекс роздвоєної особистості мав етичне спрямування, адже зрадник, «стріляючи у свого двійника, а насправді у “правдивого” Мирона, який виступає втіленням моральної безкомпромисності, сам гине від цього пострілу» (Ільницький, 2006, с. 25). Трохи пізніше Оскар Уайльд (Oskar Uaild) у романі «Портрет Доріана Грея» (1890) використав подібний прийом заміни дійсності ілюзією: справжня суть протагоніста – його портрет, а маска – його обличчя.

Отже, «Поєдинок» («Зимова казка») – психологічна новела зі складною філософською образністю, у якій порушено численні проблеми, серед яких домінувала колізія двійництва. Хоч і сюжет тісно пов'язаний із джерелами світової літератури (Г. Гайне «Німеччина. Зимова казка», Й. В. Гете «Фауст»), однак фундаментом до написання передусім слугували важкі душевні сумніви та світоглядні перемини. Очевидно, що ця тема впродовж усього життя турбувала І. Франка і спонукала до її художнього осмислення, постійно набуваючи нових нашарувань і розвинувшись до глибокого психобіографічного конфлікту. Ці та інші проблемні питання потребують подальшого вивчення і можуть привернути увагу літературознавців, істориків, культурологів та стати предметом подальших досліджень.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Гіряк, М. (2018). Діалогічність у структурі притчевих оповідань Івана Франка. *Українське літературознавство*, 83, 52–64.

Гете, Й. В. (1882). *Фавст. Частина перша* (І. Франко, пер. з нім.). Львів.

Гнатюк, В. (2000). *Нарис української міфології*. Львів.

Грабович, Г. (2005). Вождівство і роздвоєння: «валенродизм» Франка. В Г. Грабович, *Тексти і маски*. Київ.

Грицак, Я. (2006). *Пророк у своїй Вітчизні: Франко та його спільнота (1856–1886)*. Київ.

Гундорова, Т. (1985). *Інтелігенція і народ в повістях Івана Франка 80-х років*. Київ.

Гундорова, Т. (2006). *Франко не Каменяр. Франко і Каменяр*. Київ.

Дей, О. (1981). *Іван Франко. Життя і творчість*. Київ.

Зеров, М. (2003). Франко-поет. В М. Зеров, *Українське письменство*. Київ.

Льницький, М. (2006). Поєдинок із собою: проблема двійництва в «Поєдинку» І. Франка та «Двійнику» Ф. Достоєвського. *Слово і час*, 8, 18–27.

Легкий, М. (1999). *Форми художнього викладу в малій прозі Івана Франка*. Львів.

Легкий, М. (2021). *Проза Івана Франка: поетика, естетика, рецепція в критиці: монографія*. Львів.

Луцак, С. (2002). Часо-просторові умови зародження модерного т. зв. «викладу-звернення» у надрах колізії двійництва (на матеріалі малої прози Івана Франка). *Актуальні проблеми сучасної філології. Літературознавство: збірник наукових праць*, 11, 105–112.

Михида, С. (2014). Євген Маланюк про мотив двійництва в Івана Франка: психопоетикальний вимір. *Українське літературознавство: збірник наукових праць*, 78, 162–168.

Тихолоз, Н. (2005). *Казкотворчість Івана Франка (генологічні аспекти)*. Львів.

Франко, І. (1882). Війни і військо в наших часах. *Світ*, 16–17(4–5), 290–296.

Франко, І. (1883). Поєдинок («Зимова казка»). *Зоря. Ілюстроване літературно-наукове письмо для родин*, 22, 339–340.

Франко, І. (1893). Поєдинок. *З вершин і низин: збірник поезій Івана Франка*. Львів, 67–71.

Франко, І. (1976a). *Зібрання творів: у 50 т.* (Т. 1: Поезія). Київ.

Франко, І. (1976b). *Зібрання творів: у 50 т.* (Т. 2: Поезія). Київ.

Франко, І. (1976c). *Зібрання творів: у 50 т.* (Т. 3: Поезія). Київ.

Франко, І. (1976d). *Зібрання творів: у 50 т.* (Т. 6: Поезія). Київ.

Франко, І. (1978a). *Зібрання творів: у 50 т.* (Т. 13: Поетичні переклади та переспіви). Київ.

Франко, І. (1978b). *Зібрання творів: у 50 т.* (Т. 16: Повісті та оповідання (1882–1887)). Київ.

Франко, І. (1981). *Зібрання творів: у 50 т.* (Т. 31: Літературно-критичні праці (1897–1899)). Київ.

Франко, І. (1982). *Зібрання творів: у 50 т.* (Т. 33: Літературно-критичні праці (1900–1902)). Київ.

REFERENCES

Hirniak, M. (2018). Dialohichnist u strukturі prytychevykh opovidan Ivana Franka. *Ukrainske literaturoznavstvo*, 83, 52–64 (in Ukrainian).

Gete, Y. V. (1882). *Favst. Chast persha* (I. Franko, Trans.). Lviv (in Ukrainian).

Hnatiuk, V. (2000). *Narys ukrainskoi mifolohii*. Lviv (in Ukrainian).

Hrabovych, H. (2005). Vozhdivstvo i rozdvoiennia: «valenrodyzm» Franka. In *H. Hrabovych, Teksty i masky*. Kyiv (in Ukrainian).

Hrytsak, Ya. (2006). *Prorok u svoii Vitshyzni: Franko ta yoho spilnota (1856–1886)*. Kyiv (in Ukrainian).

Hundorova, T. (1985). *Intelihentsiia i narod v povistiakh Ivana Franka 80-kh rokiv*. Kyiv (in Ukrainian).

Hundorova, T. (2006). *Franko ne Kameniar. Franko i Kameniar*. Kyiv (in Ukrainian).

Dei, O. (1981). *Ivan Franko. Zhyttia i tvorchist*. Kyiv (in Ukrainian).

Zerov, M. (2003). Franko-poet. In *M. Zerov, Ukrainske pysmenstvo*. Kyiv (in Ukrainian).

- Ilnytskiy, M. (2006). Poiedynok iz soboiu: problema dviinyntstva v «Poiedynku» I. Franka ta «Dviinyku» F. Dostoievskoho. *Slovo i chas*, 8, 18–27 (in Ukrainian).
- Lehkyi, M. (1999). *Formy khudozhnogo vykladu v malii prozi Ivana Franka*. Lviv (in Ukrainian).
- Lehkyi, M. (2021). *Proza Ivana Franka: poetyka, estetyka, retseptsiiia v krytytsi: monohrafiia*. Lviv (in Ukrainian).
- Lutsak, S. (2002). Chaso-prostorovi umovy zarodzhennia modernoho t. zv. «vykladu-zvernennia» u nadrahk kolizii dviinyntstva (na materialy maloi prozy Ivana Franka). *Aktualni problemy suchasnoi filolohii. Literaturoznavstvo: zbirnyk naukovykh prats*, 11, 105–112 (in Ukrainian).
- Mykhyda, S. (2014). Yevhen Malaniuk pro motiv dviinyntstva v Ivana Franka: psykhopoetykalnyi vymir. *Ukrainske literaturoznavstvo: zbirnyk naukovykh prats*, 78, 162–168 (in Ukrainian).
- Tykholog, N. (2005). *Kazkotvorchist Ivana Franka (henolohichni aspekty)*. Lviv (in Ukrainian).
- Franko, I. (1882). Viiny i viisko v nashykh chasakh. *Svit*, 16–17(4–5), 290–296 (in Ukrainian).
- Franko, I. (1883). Poiedynok («Zymova kazka»). *Zoria. Iliustrovane literaturno-naukove pysmo dlia rodyn*, 22, 339–340 (in Ukrainian).
- Franko, I. (1893). Poiedynok. *Z vershyn i nyzyn: zbirnyk poezii Ivana Franka*. Lviv, 67–71 (in Ukrainian).
- Franko, I. (1976a). *Zibrannia tvoriv: u 50 t.* (T. 1: Poeziia). Kyiv (in Ukrainian).
- Franko, I. (1976b). *Zibrannia tvoriv: u 50 t.* (T. 2: Poeziia). Kyiv (in Ukrainian).
- Franko, I. (1976c). *Zibrannia tvoriv: u 50 t.* (T. 3: Poeziia). Kyiv (in Ukrainian).
- Franko, I. (1976d). *Zibrannia tvoriv: u 50 t.* (T. 6: Poeziia). Kyiv (in Ukrainian).
- Franko, I. (1978a). *Zibrannia tvoriv: u 50 t.* (T. 13: Poetychni pereklady ta perspivy). Kyiv (in Ukrainian).
- Franko, I. (1978b). *Zibrannia tvoriv: u 50 t.* (T. 16: Povisti ta opovidannia (1882–1887)). Kyiv (in Ukrainian).
- Franko, I. (1981). *Zibrannia tvoriv: u 50 t.* (T. 31: Literaturno-krytychni pratsi (1897–1899)). Kyiv (in Ukrainian).
- Franko, I. (1982). *Zibrannia tvoriv: u 50 t.* (T. 33: Literaturno-krytychni pratsi (1900–1902)). Kyiv (in Ukrainian).

Khrystyna VOROK

PhD (Philology)

Research Fellow of the Ivan Franko Studies Departmen

Government agency «Ivan Franko Institute of the NAS of Ukraine»

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8131-5124>

e-mail: krystynka@ukr.net

ANALYSIS OF THE «WINTER'S TALE» «POIEDYNOK» BY IVAN FRANKO: FINDINGS AND TIPS BY MYKOLA ILNYTSKYI

The article stereometrically examines the peculiarities of the poetics of Ivan Franko's prose text «The Duel», which is a very deep, complex, emotionally condensed work, as it

shows an unusual, fantastic situation – a fight between real and fictitious doubles and it is not immediately possible to find out which of them is real. This battle is a symbol of the split soul. For the first time, the work is analyzed comprehensively in its ontological, socio-political, psychological, and biographical aspects. Attention is focused on the peculiarities of the interpretation of the work in modern literary studies. The sources of the work are identified. The theoretical and methodological basis of the study are works devoted to the study of Franko's creative work in terms of the problematic. Against the background of the studies of such literary scholars as Hryhoriy Hrabovych, Tamara Gundorova, Yevhen Malaniuk, Bohdan Tykholoz, and others, Mykola Ilnytsky's research represents an original view of the problem of the binary essence of the creative personality, focusing primarily on the comparative method of study. In addition to the artistic parallels with F. Dostoevsky's «The Double» (Fedir Dostoevsky), the researcher also presents his observations on the originality of Franko's «Duel».

The aim is to analyze the prevalence of the split personality motif in Franko's works and its relationship with his biography on the basis of images, plot collisions, sources, and intertextual connections. The poetic and prose texts of «The Duel» with the problem of split personality, valenrodism, which leads to a clash with oneself, and then to betrayal, suicide as a result of the loss of the whole self, are present in the plots of other works by Franko («The Death of Cain», «Lel and Polel», «Hryts and Panich», «The Funeral», «The Cutter», «Homa with a Heart and Homa without a Heart»). Therefore, other texts by the writer that have similar issues or figurative symbolism (poetics of war disaster) are also involved in the analysis and comparison. Franko's pseudonym Myron, which dominates in the works with the theme of duality, and in the novel «Duel» it is the name for two antagonists, the hero and the antihero, the narrator and his double, the writer and his second self, is considered separately.

Key words: Ivan Franko, Mykola Ilnytsky, «winter fairy tale», short story, problematics, double, duality, valenrodism.

*Стаття: надійшла до редакції 10.03.2025
прийнята до друку 10.07.2025*

Мар'яна ГІРНЯК

кандидат філологічних наук, доцент

доцент кафедри теорії літератури та порівняльного літературознавства

філологічного факультету

Львівського національного університету ім. І. Франка

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1396-2888>

e-mail: maryana.hirnyak@lnu.edu.ua

«ЛІТОПИСНЕ СЛОВО» У РОМАНІ «МАНУСКРИПТ З ВУЛИЦІ РУСЬКОЇ» РОМАНА ІВАНИЧУКА: НАРАТИВНА СТРАТЕГІЯ І ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

Зосереджено увагу на романі «Манускрипт з вулиці Руської» Р. Іваничука – одному зі зразків «мислячого історичного роману» в українській прозі 1960–1980-х років. Зокрема, висвітлено особливості функціонування «літописного слова» як наративної стратегії, що через вставний текст-містифікацію дає змогу авторові, з одного боку, передати колорит епохи зламу XVI–XVII ст., а з іншого – відтворити інтелектуальну атмосферу Львова відповідного історичного періоду. Простежено співіснування у романі двох наративів: корчмаря-літописця та «автора», що намагався відновити історичний документ і написати власний твір, наближений до середньовічного.

З'ясовано, як «авторський» голос запропонував власну інтерпретацію історичних подій і розмірковував на філософські теми, як відбувається діалог між перспективами бачення різних суб'єктів свідомості, а також між «автором» та історичними і літературними текстами (насамперед із Біблією). Продемонстровано, як наратори роману привертали увагу до різних аспектів життя тогочасного Львова, спонукаючи відчитувати місто як текст (просторові координати Львова, приватні історії його знаменитостей і пересічних мешканців). Показано, як специфіка наративної організації роману забезпечила балансування наративу на межі історизму та міфологізму (напівмістичні візії персонажів, мотиви «лжеангела» чи угоди з дияволом).

Окреслено специфіку представлення у романі протистоянь на національному та релігійному ґрунті, а також авторські акценти щодо проблем, із якими стикалося інтелектуальне середовище того часу (індивідуальна і національна ідентичність, апелювання до власних джерел і надбань світової культури, шлях інтелектуала у складних історичних обставинах (самовдосконалення, народна просвіта чи збройний опір), духовне спадкоємство між інтелектуалами різних поколінь).

Ключові слова: літописний прийом, наратив, історизм, міфологізм, філософські рефлексії, персонаж-інтелектуал.

Романи Романа Іваничука репрезентують один із найважливіших етапів розвитку історичної прози – період 1960–1980-х років, коли автори (Павло Загребельний, Роман Федорів, Валерій Шевчук та ін.), зосереджуючи увагу на історичному колориті та мисленій атмосфері минулих епох, пропонували філософський підхід до інтерпретації

історичних подій. Кожен із письменників не лише втілював у творах свою візію минулого, а й шукав власних наративних стратегій, які б дали змогу представити світ обраної епохи і водночас різні перспективи сприймання цього світу.

Мета статті – з'ясувати особливості функціонування наративної стратегії «літописного слова» у романі «Манускрипт з вулиці Руської» Р. Іваничука, зокрема простежити, як цей художній прийом (апелювання до вставного тексту-містифікації, що репрезентує зображувану епоху) дає авторові змогу відтворити мислення людини конкретного історичного періоду, а також представити події минулого крізь призму бачення різних суб'єктів свідомості.

На художній прийом літописного слова в романах Романа Іваничука звернув увагу Микола Ільницький, який, наголошуючи на утвердженні в історичній прозі другої половини ХХ ст. «філософічності як мистецької домінанти», на «історії мислячий» (Ільницький, 1989, с. 7, 10) як фундаментальній ознаці історичного роману відповідного періоду, зазначав: «Постать “літописця” в широкому розумінні цього слова якраз і концентрує у собі самою сутністю своєї діяльності те ідеологічне, філософське, мислительне начало, яке стало визначальною ознакою історичної прози останніх десятиліть» (Ільницький, 1989, с. 152). «Літописний» прийом, на думку дослідника, дає змогу передати колорит епохи, створити «ефект документа в літературі», (Ільницький, 1989, с. 219), однак слово «літописця» – це не лише свідчення про свій час, адресоване сучасникам, а й звернення до наступних поколінь, у якому іноді оприсутнений голос самого автора (Ільницький, 1989, с. 151–152).

Твори Р. Іваничука, зокрема роман «Манускрипт з вулиці Руської» (1979), неодноразово були об'єктом дослідження літературознавців. Про «мислячий історичний роман» у спадщині письменника згадував Іван Денисюк (2009); «Манускрипт з вулиці Руської» дослідники визначали як «ідеологічний роман» (Підпригора, 2009, с. 210), «роман-містифікацію» і «роман-палімпсест» (Слабошпицький, 2009, с. 22), у якому події, з одного боку, розгорталися «як вертепне чи карнавальне дійство», а з іншого – давали імпульс для розвитку «інтелектуальної й духовної історії» (Слабошпицький, 1989, с. 76, 83). Багатоплановість роману спонукала літературознавців звернути увагу також на експериментальність його наративних стратегій (Насмінчук, 2013).

Теоретико-методологічною базою дослідження стали праці, присвячені проблемі співіснування у голосі наратора різних перспектив бачення (Genette, 1980), а також студії про філософію історії та історичну пам'ять і їх осмислення в текстах літератури й культури. Для П'єра Нора (Pierre Nora) важливою була та «форма історичності, яку визначала категорія “теперішнього”» і яка передбачала особливі способи «усвідомлювати» минуле (Нора, 2014, с. 9). Мислителеві йшлося про «дію минулого в теперішньому», про «місця пам'яті», які пов'язані не лише з просторовими координатами, а й із пам'ятними подіями, книжками, знаковими особами чи приватними документами (Нора, 2014, с. 19, 76–77). На думку Ігоря Набитовича, «філософія історії добачає в подіях минулого особливий сенс», ставить у центр «людину та цінності, що їх вона відкриває або створює у своїх цивілізаціях» (Набитович, 2022, с. 51). Тож історична проза, вибудовуючи «власну концепцію *memoria*», зверталася насамперед до «екзистенції окремої людини в певному темпоральному, минулому чи давноминулому, відтинку» (Набитович, 202, с. 46).

У романі «Манускрипт з вулиці Руської» письменник із перших рядків демонстрував увагу до людини, яка репрезентує епоху і водночас «бачить» цю епоху. На

початку твору «автор» спонукав читача повірити, що він лише віднайшов чужий манускрипт у середньовічному погребі, де колись була корчма «У Лисого Мацька». У зітлілих від часу аркушах «автор» розпізнав літопис звичайного міщанина – лихваря чи корчмаря, який записував інформацію про прибутки й витрати, а також висвітлював важливі для Львова події зламу XVI–XVII ст.: заснування братств при Успенській та Онуфріївській церквах, приїзд Івана Вишенського, епідемія прокази в місті, приватні історії пересічних і знаменитих львів'ян. У рукописі згадано про невдалий похід польського війська на Москву, складні взаємини між королем Речі Посполитої, польською шляхтою та єзуїтами, співіснування у Львові русинів, поляків, євреїв і вірмен, протистояння між католиками та православними й передумови підписання Берестейської унії тощо. Як з'ясував Микола Ільницький, образ Лисого Мацька (Мацька Патерностера), що постав у ролі наратора у віднайденому манускрипті, мав прототип – львівського крамаря Петра Кунашака, який упродовж 30 років (в останній третині XVII ст.) вів записи, куди вносив, окрім даних бухгалтерії, власні думки і спостереження (Ільницький, 1989, с. 219). У кожному разі, завдяки «авторові» манускрипту, «самим ладом повістуння, скерованого на відтворення свідомості середньовічних людей, які сприймають світ крізь призму властивих тому часові вірувань і забобонів» (Слабошпицький, 1989, с. 77), Р. Іваничук передав життя Львова відповідної епохи.

Два наратори – **«автор»** і **«літописець»** – взаємодіяли між собою впродовж усього розгортання тексту. Цю наративну стратегію «автор» обумовив вже у передмові. Захопившись знахідкою, він «забув», що рукописи, які довго пролежали без повітря, потрібно піддати хімічній обробці. Замість того, щоб відразу віддати манускрипт із вулиці Руської до музею, «автор» занурився у читання, почав робити нотатки, а отже, «вчинив, не бажаючи того, злочин перед людством» (Іваничук, 2004, с. 7) – рукопис розсипався. Не маючи змоги передати читачам оригінал, «автор» відчув обов'язок компенсувати втрату і написати власний «манускрипт», максимально наближений до середньовічного.

«Автор» відразу попередив, що може чогось не згадати, а щось – подати не точно, замість одного літописного рядка написати десять або сто. Важливо, що цей «автор» присутній не лише у передмові. Його голос раз у раз з'являється в тексті як коментар до написаного, як «примітка автора». У примітках «автор» подав власну інтерпретацію історичних подій («Насправді було інакше. Київський митрополит Михайло Рогоза зайняв у справі унії дволичну позицію» (Іваничук, 2004, с. 92)), вказав, що Лисий Мацько змінював мову записів, тому в переказі манускрипту не завжди витриманий «староукраїнський мовний колорит» (Іваничук, 2004, с. 87), звернув увагу на зміни, що відбулися у психології Мацька та його ставленні до світу. До конфлікту з сином (Романом Патерностером) Лисий Мацько вносив у манускрипт здебільшого записи про доходи й видатки, зрідка – про навколишні події, а згодом середньовічний наратор замислився над соціальними та філософськими питаннями. Він почав розуміти, що гроші іноді можуть погубити сумління: «Встид велій зело пойняв мою совість, кров моя – син первородний розворушив грішну й пожадливу душу батька, і я, зрозумівши вищий смисл живота людського, віддав на братство все, для чого жив і чим жив» (Іваничук, 2004, с. 173). Спостерігаючи за внутрішньою переміною Лисого Мацька, який від матеріальних справ поступово перейшов до «ідеї», «автор» наприкінці роману наголосив, що останній запис у манускрипті був констатацією великої істини: «Кожна людина може. Може, най йому біс!» (Іваничук, 2004, с. 197).

Попри очевидність співіснування двох нараторів у романі, наративна організація твору набагато складніша. Галина Насмінчук уже згадувала про «багаторівневу структуру» «Манускрипту з вулиці Руської», сформовану завдяки «палімпсестності» наративу, «художній імітації літописного мовлення» та «взаємодії двох голосів» нараторів (Насмінчук, 2013, с. 221). Однак важливою стратегією у романі Р. Іваничука насправді є не так двоголосся, як поліфонія – співіснування й іноді навіть накладання голосів (або перспектив бачення) різних суб'єктів свідомості. Хоча наратором манускрипту вважається Мацько Лисий, часто складається враження, що суб'єктом викладу є не так корчмар, як один із засновників Успенського братства Юрій Рогатинець. Ідеться не лише про часті зміни наративної стратегії, виражені за допомогою формальних ознак граматичної особи (спершу Мацько розповідав про пані Абрекову та її доньок, згодом про Мацька наратор згадував від третьої особи, а за якийсь час виклад провадив від свого імені – Юрій Рогатинець: «Мені, Юрієві Рогатинцеві, було тоді 25 літ» (Іваничук, 2004, с. 24)), а й про зміну «перспективи бачення», про співіснування, відповідно до термінології Жерара Женетта (Gérard Genette), «фокалізацій» (Genette, 1980, р. 186), адже представлені у викладі «точки зору» не завжди належать «голосу», який їх озвучує.

Співіснування голосів і точок зору особливо відчутне в епіграфах до розділів роману. Намагаючись реконструювати текст манускрипту, «автор» часто розпочинав виклад у розділі з нотаток-цитат із рукопису. Ці епіграфи, імітуючи стиль середньовічного літопису, відсилали до: трагічної історії пані Абрекової та її доньок; обставин, які спровокували культурно-просвітницьку діяльність Юрія Рогатинця; позиції єпископа Гедеона Балабана, що відмовлявся визнавати суд членів Успенського братства; приїзду «мніха Івана» з Афону і навіть до «шабашу нечистої сили» на Кальварії. Водночас діалог голосів не обмежувався такими відсиланнями. З огляду на те, що манускрипт втрачений, «авторові», за його словами, бракувало інформації для власного викладу, тому він вдавався також до історичних і літературних джерел.

Безумовно, причина такого діалогу з текстами культури – не в наявності «прогалин»: інтертекстуальність роману розширює його асоціативне поле, спонукає відчитувати події, що відбуваються у Львові на зламі XVI і XVII ст., у параболічному вимірі, зокрема крізь призму «великого коду» (Грує, 1982). Розділи, присвячені історіям Гізі та Льонці (доньок пані Абрекової), розпочинаються цитатами зі старозавітних текстів – «Книги пророка Єзекіїля» та «Пісні над піснями», у яких жінка постає то як блудниця, що «покладалася на красу свою, і стала розпусною через славу свою, і виливала розпусту свою на кожного перехожого» (Єз. 16, 15; Іваничук, 2004, с. 53), то як «прекрасна молода», що дарує радість, бо «ліпше кохання твоє від вина» (Пісн. 1, 2; Іваничук, 2004, с. 97). «Манускрипт з вулиці Руської» спонукає пригадати також Новий Завіт – «Послання св. апостола Якова», у якому акцентовано, що віра має бути підкріплена ділами («Маєш ти віру, а я маю діла; покажи мені віру свою без діл твоїх, а я покажу тобі віру свою від діл моїх» (Як. 2, 18; Іваничук, 2004, с. 135), чи «Друге послання св. апостола Павла до коринтян», де згадано про фальшивих апостолів, «що підроблюються на Христових», і сатану, який «прикидається анголом світла» (2 Кор. 11, 13–14; Іваничук, 2004, с. 160). Подальше розгортання подій у романі демонструє актуальність вічних тез Святого Письма.

Апелюючи до різних текстів у прагненні заповнити «прогалини», Роман Іваничук давав змогу прозвучати голосам філософа Поля-Анрі Гольбаха (Paul-Henri

Golbach) та поета Франческо Петрарки (Francesco Petrarca), звертаючись до середньовічних фацецій, а також вдавався до автоінтертекстуальності, вказуючи на наскрізні ідеї й образи у своїх творах (епіграф до останнього розділу засвідчив, що образ білого дикого коня на гарячому крузі сонця уже з'являвся в іншому романі письменника – «Черленому вині»).

Події, які висвітлив «автор» за посередництвом наратора манускрипту, стосуються різних аспектів життя **Львова зламу XVI–XVII ст.** Уже назва роману Р. Іваничука привертає увагу до міста як тексту. Вулиці Руська і Шкотська, площа Ринок та архієпископські резиденції, будинки Альнпека і Шимоновича, чорна кам'яниця Лоренцовича і вежа Корнякта, вірменський квартал і Краківське передмістя, Богоявленська і П'ятницька церкви, собор Святого Юра – ці та інші локуси дають змогу відчитувати історичний вимір просторових координат Львова, упізнаваних для читача-сучасника. Водночас простір вулиць, кам'яниць та храмів постає як шлях до ідентифікації суспільного простору: плебейська корчма «У Лисого Мацька» й аристократичний заклад у підвалі Корнякта на Ринку зображені в романі як опозиція двох світів, що співіснували у Львові.

Наратора цікавими також приватні історії, що давали змогу відчутти, чим живе місто і люди, що репрезентують різні соціальні прошарки та національні спільноти Львова. Автор апелював до історичних постатей, прагнучи зобразити громадських діячів минулого як звичайних людей зі своїми турботами й переживаннями. Наприклад, він звертав увагу, що вилучення Юрія Рогатинця зі списку цехових не лише привело видатного майстра до заснування братства, а й спровокувало незгоду в родині персонажа. Наратор простежив складні долі пересічних мешканців міста, які раз у раз перетиналися з долями видатних осіб минулого (золотоволоса красуня Ляонця після пережитого насильства стала патриціанською повією, але зуміла зберегти в собі людський стрижень; інша донька Абрекової, чорнява Гізя, силою любові повернула Рогатинця до життя в ніч безнадії і зникла, як марево, присвятивши себе вихованню сина Марка, про існування якого персонаж так і не довідався).

Окремими штрихами письменник окреслив життєві історії багатьох інших персонажів: аптекаря Альнпека, який єдиний у місті вмів лікувати проказу; патриціанського лікаря і бургомистра Павла Кампіана, що, зрештою, опинився у колонії для прокажених, яку колись сам заснував; шевця Пилипа Дратви, що вчинив замах на Іпатія Потія через його погляди на унію і згодом був прилюдно страчений; красуні Розі, яка з намови чоловіка, єврейського сеньйора Нахмана, пожертвувала своєю честю, щоб зберегти синагогу. Перелік таких «історій» можна продовжити, однак важливо, що і головні, і другорядні персонажі з'явилися у творі зі своїми життєвими сюжетами, які відображали справжню історію та колорит епохи, способи мислення тогочасної людини та виклики, перед якими вона поставала. Як зауважив Назар Федорак, Роман Іваничук простежив вплив історії на тих, хто її творить, і «тих, “на кому” її творять», на «героїв чину, думки й істини» й на людей, що виявляються «розчавлені її невблаганним колесом» (Федорак, 2012, с. 785).

Наратив роману «Манускрипт з вулиці Руської» розгортався на пограниччі **історизму та міфологізму** мислення. Це балансування можна простежити в низці епізодів. Син реєстрового сотника Михайла Хмеля, шістнадцятилітній новіцій Зіновій, у якому легко впізнати майбутнього гетьмана Богдана Хмельницького, разом зі своїм побратимом Марком, прагнув осідлати дикого білого коня, що з'являвся на

гаварецьких пагорбах у мить сонячного сходу як «символ волі й незагнужданої сили» (Іваничук, 2004, с. 199). На межі дійсного й ірреального світів розгорнулося урядове видовище на пл. Ринок, адже воно було не лише виставою, що імітувала штурм Смоленська військами Станіслава Жолкевського (Stanisław Żółkiewski), а й пробудженням пам'яті про загиблих: «... ті вої – то тіні, привиди братів і дітей наших, які вкрилися щитами і наїлися землі на московських просторах» (Іваничук, 2004, с. 17). У напівмістичному-напівреальному світі перебував архієпископ Соліковський (Jan Dymitr Solikowski), коли через ляльок-маріонеток, створених за подобою відомих людей (Ігнатій Лойола (Ignatius Loyola), Петро Скарга, Станіслав Жолкевський, Паулул Кампіан (Paulus Novicampianus), Шимон Шимонович (Szymon Szymonowic) та ін.), намагався оприсутнити дух та ідеї попередників або вплинути на поведінку та переконання сучасників.

Міфологічне світовідчуття особливо відчутне у сюжетній лінії Антоха Блазія. Персонаж запродав душу чортові, щоб із ремісника-партача перетворитись на Барона із привілеєм заходити до патриціанської кав'ярні. Майстерність письменника полягала не лише в актуалізації відомого у світовій літературі з часів середньовіччя мотиву угоди з дияволом, а й у переведенні подій роману у філософську площину. Сухорлявий рудобородий панок у довгих штанах і високому капелюсі переконує Блазія, що саме диявол привів людину до дерева пізнання, подарував їй насолоди і розкіш (Іваничук, 2004, с. 36), навіть більше: «...все суще на світі – чисте й нечисте, святе і грішне – існує з повеління Бога» (Іваничук, 2004, с. 73). Спокушаючи одержимого амбіціями персонажа, Антипко стверджував, що найбільша перешкода для раю на землі – власне сумління. Зрештою, диявол у романі постає не лише як *alter ego* Блазія-Барона, а і як один зі способів існування суспільства і світу: «І ти кличеш мене, сам не усвідомлюючи того, вже досить давно ... Ти зможеш завжди і всюди мене знайти» (Іваничук, 2004, с. 37). Метафізичний вимір споконвічної опозиції добра і зла набув фізично відчутних ознак, які лише потрібно вміти розпізнати: коли всі люди бачили над містом веселку з незрозумілими цяточками, єдиний Блазія-Барон, помираючи на смітнику, збагнув, що це чорти, які злетілися по його душу.

Уміння відчитувати містичні знаки та розпізнавати добро і зло ускладнюється тим, що зло іноді одягає маску добра, підступно імітує його подобу, зберігаючи, проте, власну сутність. Своєрідну інтерпретацію мотиву «лжеангела» можна простежити в образі голуба-ангела з золотоволосою голівкою, який то наказував Соліковському закласти колонію для прокажених, то являвся Баронові, коли той збирався зрадити братство. Підміну понять персонажі спостерігали також у «шабаші на Кальварії», у якій переріс бенкет львівських патрицій та духовенства. Бенкет-шабаш можна сприймати як напівсон, що його, хвилюючись за доньку Льонцю, бачила пані Абрекова, чи як галюцинації сп'янілого Блазія-Барона, однак закорінені в міфологічному світосприйнятті образи – ключ до розуміння істинних помислів тих персонажів, що прагнули себе позиціонувати як духовна еліта (Барон розпізнав в архієпископі Соліковському Люцифера, Льонця зауважила сатанинський оскал на обличчі патера Лятерни, звинувачена у відьомстві пані Абрекова під час тортур звернула увагу, що сам Христос на розп'ятті відвернув голову від такого судового процесу). На межі реального й метафізичного світів автор, з одного боку, виявив складність людської природи й вічне протистояння добра і зла, а з іншого – проєктував ці проблеми на конкретний історичний період.

Історичні події в романі «Манускрипт з вулиці Руської» стосувалися переважно питань, пов'язаних із **національним та релігійним** самовизначенням персонажів та їх середовища, зокрема із протистоянням між православними та католиками. Інтерпретацію історичних катаклізмів у романі через категорії добра і зла можна пояснити кількома причинами. Багато представників української інтелігенції на зламі XVI–XVII ст. справді не сприймали унії, адже вважали її загрозою, зокрема для власної національної ідентичності. Водночас Р. Іваничук у XX ст. дуже добре усвідомлював, що діяльність єзуїтів позитивно впливала на розвиток науки та культури у Львові (наприклад, саме єзуїтській колегії 1661 р. король Ян II Казимир (Jan II Kazimierz) надав «гідність академії і титул університету»). Отож гострі висловлювання персонажів на адресу єзуїтів, католиків та уніатів (Іпатія Потія, Кирила Терлецького та Михайла Рогози) доречно розглядати насамперед з огляду на час написання роману – кінець 1970-х років: «уніатство» (Українська Греко-Католицька Церква) для радянської влади було неприйнятне, адже єдність із Римом ослаблювала вплив Москви на українську свідомість.

У кожному разі, навіть змальовуючи непривабливі образи представників католицького духовенства, письменник залишав простір для роздумів і неоднозначних висновків. Архієпископ Соліковський закривав українські храми, переконавав, що всі вчинки (навіть убивство схизмата) «будуть похвали гідними, якщо вони служимуть одній меті – окатоличенню всього світу» (Іваничук, 2004, с. 157), але Юрій Рогатинець усвідомлював, що проблема української Церкви має глибші корені. Коли архієпископ Соліковський увірвався до православного храму під час літургії, народ стояв «стетерілий, безвольний»: примітивна проповідь «попика – вчорашнього дяка» (Іваничук, 2004, с. 24–25) не могла надихнути людей на опір. Тому Ю. Рогатинець дозрів до рішення консолідувати руську (українську) інтелектуальну еліту. Причиною слабкого опору православної спільноти насильницькому окатоличенню Ю. Рогатинець вважає також амбіції православного духовенства. Тоді, як майбутній засновник братства переймався, що зневажено Церкву, єпископ Балабан як персонаж роману акцентував на особистій зневазі.

Зрештою, у діях представників протилежних таборів можна простежити подібні «нехристиянські» методи. Православний владика Гедеон Балабан, перебуваючи у конфлікті з братчиками Успенської й Онуфріївської церков, знущався зі священника, який погодився стати дидакалом у братській школі, а хворого на сухоти Івана Друкаревича прирік на смерть, наказавши посадити до в'язниці за борги. Католицькому архієпископові Соліковському імпонувала не лише єзуїтська дисципліна, яка викликала застереження навіть у польської інтелігенції, а й застосування макіавеллівських принципів: «Правитель повинен провести всі необхідні жорстокості за одним разом, щоб піддані пережили їх без тривалого болю» (Іваничук, 2004, с. 44).

Релігійні проблеми поглиблювалися національними. З огляду на відсутність порозуміння у ключових питаннях (представники польської шляхти не визнавали Львів руським містом), Юрій Рогатинець не бачив перспективи в об'єднанні зусиль русинів і поляків проти влади, єзуїтів чи зовнішньої загрози: «Звідки ми можемо знати, що після Клавдія не прийде Нерон? ... Боюсь, що та шляхетська воля стане дикою сваволею» (Іваничук, 2004, с. 142). Поет Ш. Шимонович не розумів, чому Ю. Рогатинець щоразу порушував питання про право русинів на власне самовизначення. Однак, як зауважив один із сеньйорів Успенського братства Іван Красовський, у Львові, крім

русинів, жили ще вірмени, євреї та поляки, але тільки «народ русинський – ніби в єгипетській неволі» (Іваничук, 2004, с. 81). З метою збереження власної ідентичності Ю. Рогатинець та І. Красовський долучилися до формування русинського **інтелектуального середовища**.

Головні персонажі-інтелектуали в «Манускрипті з вулиці Руської» – Юрій Рогатинець, засновник та провідний діяч Успенського братства, й полеміст Іван Вишенський, який лише раз приїздив до Львова, однак його дух постійно відчутний у творі Романа Іваничука. Обидва інтелектуали – прихильники Православної Церкви, але вони відстоювали різні позиції з приводу того, яким має бути чин мужів свого часу. За прикладом отця Княгиницького, Іван Вишенський обрав шлях самітництва в афонських печерах. Він дорікав священнослужителям, які замість віри часто демонстрували заздрість, ненависть і схильність до світських спокус. Його позиція – передусім прагнення до самовдосконалення, відмова від гріховного земного життя і самопосвята Богові.

Юрій Рогатинець захоплювався постаттю інтелектуала-праведника, але не міг прийняти його відстороненості від світу: «А коли всі – оті мужі прозрілі – почнуть чинити над собою подвиг у самотніх келіях ... хто майстром для юних стане, хто дидакалом у школі, хто друкуватиме книги Божі і світські..?» (Іваничук, 2004, с. 28). Не можна думати про самовдосконалення на вершині гори, коли «хтось іще й не пробудився до походу»; не поділитися водою, «тоді як хтось вмиратиме від спраги», адже «заперте греблею» життєдайне джерело «гниллю візьметься» (Іваничук, 2004, с. 122). Світочі духу потрібні передусім на Батьківщині. Свою місію Ю. Рогатинець усвідомив, коли його як православного прогнали з цеху: «Зрячим народ темний зробити», дати йому «світло правди і науки» (Іваничук, 2004, с. 29). Разом із однодумцями він заснував братські школи та друкарні, організував діяльність спільнот при церквах. Подумки полемізуючи з І. Вишенським, який готовий на всю Україну дивитися, мов на келію, Ю. Рогатинець упевнився в першочерговій потребі просвіти: «...тільки освіта, тільки збагачення світовою мудрістю виведуть русинський люд на висоту» (Іваничук, 2004, с. 126).

Юрій Рогатинець належить до тих інтелектуалів, які прагнули зберегти духовну ідентичність в умовах домінування чужої культури, але водночас усвідомлювали необхідність зберігати діалог зі світовою наукою. Тому персонаж радів, коли його учень Роман Патерностер поїхав на навчання до Італії, а згодом повернувся до братської школи, щоб працювати дидакалом. Якщо І. Вишенський наполягав, що навернення «пастви православної» можливе лише через «очищення від чужих лженаук» і «повернення до своїх витоків», то Ю. Рогатинець розумів потребу не лише «свої джерела відкопати й розчистити», а й засвоїти надбання видатних мислителів світу (Іваничук, 2004, с. 121–122).

Іван Вишенський захоплювався багатою бібліотекою Львівської братської школи, однак йому не подобалося, що учні мали доступ до книг Платона (Πλάτων) й Аристотеля (Ἀριστοτέλης): «П'ющі од чужих джерел невольно заражаються смертносною отрутою іновір'я» (Іваничук, 2004, с. 132). Братчики визнавали, що проблема чужих впливів справді існує, адже «з латинських друкарень вилітає зграями тля отруйних книг» (Іваничук, 2004, с. 122), однак і Юрій Рогатинець, і ректор Іван (Йов) Борецький усвідомлювали, що дискутувати з опонентами потрібно на належному рівні, адже в їхніх книжках – знання світової філософії й історії. Суть проблеми влучно

сформулював православний єпископ Гедеон Балабан: «З чим ви проти них ідете? З Євангелієм? Католики теж його мають ... Ми глаголимо до них стихотворами древніх євангелістів і апостолів ... а вони б'ють нас вишуканим словом учених любомудрів» (Іваничук, 2004, с. 120). Зрештою, Ю. Рогатинець визнавав слухність слів, які колись почув від польського поета Ш. Шимоновича: «Тільки не замикайтеся від світу на своїй тісній Руській вулиці. З вашої школи молодь повинна глянути колись на великий світ, далеко ширший, ніж Україна. Не дайте занидіти їй у притворі з Часословцем і Октоїхом. Латина – не тільки словоблудіє, як мовлять ваші проповідники, а й вікно в науку» (Іваничук, 2004, с. 79). За обставин, коли філософи та вчені в Європі переважно писали латиною, нерозуміння цієї мови – шкода для самих себе: «Як ми можемо не знати, що пишуть і говорять вони? Обкрадені і обдурені залишимося ми без знання тієї мови – мов жебраки у притворі з своїм Октоїхом і Часословцем» (Іваничук, 2004, с. 132).

Перед численними викликами приватного життя та історичних обставин Ю. Рогатинець переживав сумніви. Коли, за рішенням братства, персонаж опинився у в'язниці-вежі, щоб відбути покарання за пропущене зібрання, він почав замислюватися над своїм шляхом і доцільністю розпочатого ним чину. Юрія Рогатинця мучили докори сумління з приводу того, чи можна в інших вимагати твердості духу, якщо не випробував ще себе самого. Він не впевнений також, який шлях є важливішим для добра народу і хто із провідних діячів сучасності мав рацію – Северин Наливайко, що пожертвував життям у збройній боротьбі, чи Іван Вишенський, який сповідував самовдосконалення. Персонаж подумки докоряв І. Вишенському, що той «кинув гнівне й правдиве слово, мов Христос», але, на відміну від Сина Божого, не навчав людей далі, а «залишив на розпутьті». Водночас Юрій Рогатинець у віртуальному діалозі з афонським мудрецем просив пробачення за ці докори: «Спасибі, мніху Іване, що посіяв у нашому народі зерно непокори. Ти єдиний, хто міг сьогодні це зробити» (Іваничук, 2004, с. 147–148). «Мніх Іван» пробудив народ під час виголошення великодньої проповіді в Онуфріївській церкві, а отже, є шанс, що це «зерно» національного пробудження дасть плоди в майбутньому.

Зрештою, Ю. Рогатинець усвідомлював необхідність поєднання різних способів боротьби: «... майбутній Наливайко пройде у кривавій битві зі стягом правди і науки» (Іваничук, 2004, с. 146). Як проникливо зауважив Едвард Саїд (Edward Said), без інтелектуалів не було жодних великих революційних чи контрреволюційних рухів; «інтелектуали стали батьками і матерями, синами і доньками, племінниками й племінницями цих рухів» (Said, 1994, р. 11). Така ідея спадкоємності дуже важлива для Р. Іваничука. Наприкінці роману «Манускрипт з вулиці Руської», коли діячі братської школи відчували зневіру і розчарування, слова Ю. Рогатинця – «Ми не переможені, ми ще й не воювали, війна тільки починається!» (Іваничук, 2004, с. 171) – підхопив молодий учитель греки й латини Р. Патерностер. Учень братської школи Марко, якого Ю. Рогатинець, не знаючи про факт свого батьківства, сприймав як духовного сина, та новіції Зіновій, майбутній гетьман Богдан Хмельницький, мріяли разом спіямати й осідлати дикого білого коня, що постав у романі як символ свободи. Саме в цих представниках молодого покоління Ю. Рогатинець бачив продовжувачів власної справи: «Ви ростете на нашій праці, на доброму ґрунті. І забуєте, і підете далі, і звершите те, чого не могли зробити ми. Ловіть вашого вільного коня. Поки його не заарканили й не привели до корита ... я дам вам сідло і сагайдак» (Іваничук, 2004, с. 175).

Отже, «літописне слово» у романі «Манускрипт з вулиці Руської» Р. Іваничука створює враження достовірності переданої історії, забезпечує відтворення історичного колориту, але також дає змогу письменникові представити різні перспективи бачення подій, долучити до діалогу нараторів («автора» і «літописця») голоси, що відсилають до текстів культури (насамперед Біблії). За допомогою прийому літописного слова Р. Іваничук висвітлив багатогранне життя Львова зламу XVI–XVII ст., спонукав до відчитування міста як тексту і до зацікавлення не лише історичними фактами й епохальними подіями, а й численними приватними історіями львів'ян-персонажів. Апелювання до свідомостей автора-сучасника і середньовічної людини дало змогу письменникові поєднати у романі історизм та міфологізм мислення, окреслити протистояння на релігійному і національному ґрунті, а також привернути увагу до інтелектуального середовища Львова відповідної епохи, зокрема до різних шляхів, які обирали інтелектуали, намагаючись виконати свою місію перед сучасниками і наступними поколіннями.

«Літописне слово» у романі «Манускрипт з вулиці Руської» варто зіставити з нарративними стратегіями інших творів Р. Іваничука, адже перспектива такого дослідження дасть змогу не лише простежити особливості авторської поетики чи специфіку відтворення історичного колориту в художній прозі письменника, а й глибше осягнути філософію історії та історичної пам'яті, спільну для всієї творчості Р. Іваничука.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Денисюк, І. (2009). Мислячий історичний роман. В *Меч і думка: творчість Романа Іваничука у національних вимірах української культури: збірник наукових праць* (Вип. 9: Українська філологія: Школи, постаті, проблеми). Львів; Ужгород: Гражда, 32–46.

Іваничук, Р. (2004). *Манускрипт з вулиці Руської*. Львів: Піраміда.

Льницький, М. М. (1989). *Людина в історії. Сучасний український історичний роман*. Київ: Дніпро.

Набитович, І. (2022). Пам'ять, історична проза та формування національної ідентичності. *Слово і час*, 4, 45–57. <https://doi.org/10.33608/0236-1477.2022.04.45-57>

Насмінчук, Г. Й. (2013). Наративні стратегії роману «Манускрипт з вулиці Руської» Р. Іваничука. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*, 33, 220–224.

Нора, П. (2014). *Теперішнє, нація, пам'ять* (А. Репа, пер. із фр.). Київ: Кліо.

Огієнко, І. (пер.). (2003). *Біблія, або Книга Святого Письма Старого й Нового Заповіту*. Київ: Українське біблійне товариство.

Підопригора, С. (2009). Художня модифікація жанру історичного роману в романному триптиху «Вогненні стовпи» Р. Іваничука. В *Меч і думка: творчість Романа Іваничука у національних вимірах української культури збірник наукових праць* (Вип. 9: Українська філологія: Школи, постаті, проблеми). Львів; Ужгород: Гражда, 210–222.

Слабошпицький, М. (1989). *Роман Іваничук: Літературно-критичний нарис*. Київ: Радянський письменник.

Слабошпицький, М. (2009). Талант, помножений на волю (Нотатки про Романа Іваничука і мистецтво історичного роману). В *Меч і думка: творчість Романа Іваничука у національних вимірах української культури: збірник наукових праць* (Вип. 9: Українська філологія: Школи, постаті, проблеми). Львів; Ужгород: Гражда, 10–25.

Федорак, Н. (2012). «Вічні» образи в інтерпретації Романа Іваничука. *Україна, культурна спадщина, національна свідомість, державність* (Вип. 21: Scripta manent. Ювілейний збірник на пошану Богдана Якимовича), 782–786.

Frye, N. (1982). *The Great Code. The Bible and Literature*. New York; London: Harcourt Brace Jovanovich.

Genette, G. (1980). *Narrative Discourse: An Essay in Method* (J. E. Lewin, trans.). Ithaca; New York: Cornell University Press.

Said, E. W. (1994). *Representations of the Intellectual*. New York: Vintage Books; A Division of Random House, Inc.

REFERENCES

Denysiuk, I. (2009). Mysliachyi istorychnyi roman. In *Mech i mysl: tvorchist Romana Ivanychuka u natsionalnykh vymirakh ukrainskoi kultury: zbirnyk naukovykh prats* (Vyp. 9: Ukrainska filolohiia: Shkoly, postati, problemy). Lviv; Uzhhorod: Grazhda, 32–46 (in Ukrainian).

Ivanychuk, R. (2004). *Manuskrypt z vulytsi Ruskoj*. Lviv: Piramida (in Ukrainian).

Ilnytskyi, M. M. (1989). *Liudyna v istorii. Suchasnyi ukrainskyi istorychnyi roman*. Kyiv: Dnipro (in Ukrainian).

Nabytovych, I. (2022). Pamiat, istorychna proza ta formuvannia natsionalnoi identychnosti. *Slovo i chas*, 4, 45–57. <https://doi.org/10.33608/0236-1477.2022.04.45-57> (in Ukrainian).

Nasminchuk, H. Y. (2013). Naratyvni stratehii romanu «Manuskrypt z vulytsi Ruskoj» R. Ivanychuka. *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohiiienka. Filolohichni nauky*, 33, 220–224 (in Ukrainian).

Nora, P. (2014). *Teperishnie, natsiia, pamiat* (A. Riepa, Trans.). Kyiv: Klio (in Ukrainian).

Ohiienko, I. (Trans.). (2003). *Bibliia, abo Knyha Sviatoho Pysma Staroho y Novoho Zapovitu*. Kyiv: Ukrainske bibliine tovarystvo (in Ukrainian).

Pidopryhora, S. (2009). Khudozhnia modyfikatsiia zhanru istorychnoho romanu v romannomu tryptykhu «Vohnenni stovpy» R. Ivanychuka. In *Mech i mysl: tvorchist Romana Ivanychuka u natsionalnykh vymirakh ukrainskoi kultury zbirnyk naukovykh prats* (Vyp. 9: Ukrainska filolohiia: Shkoly, postati, problemy). Lviv; Uzhhorod: Grazhda, 210–222 (in Ukrainian).

Slaboshpytskyi, M. (1989). *Roman Ivanychuk: Literaturno-krytychnyi narys*. Kyiv: Radianskyi pysmennyk (in Ukrainian).

Slaboshpytskyi, M. (2009). Talant, pomnozhenyi na voliu (Notatky pro Romana Ivanychuka i mystetstvo istorychnoho romanu). In *Mech i mysl: tvorchist Romana Ivanychuka u natsionalnykh vymirakh ukrainskoi kultury: zbirnyk naukovykh prats* (Vyp. 9: Ukrainska filolohiia: Shkoly, postati, problemy). Lviv; Uzhhorod: Grazhda, 10–25 (in Ukrainian).

Fedorak, N. (2012). «Vichni» образы в интерпретации Романа Иваничука. *Украина, культурная спадщина, национальная свідомість, державність* (Vyp. 21: Scripta manent. Yuvileinyi zbirnyk na poshanu Bohdana Yakymovycha), 782–786 (in Ukrainian).

Frye, N. (1982). *The Great Code. The Bible and Literature*. New York; London: Harcourt Brace Jovanovich (in English).

Genette, G. (1980). *Narrative Discourse: An Essay in Method* (J. E. Lewin, trans.). Ithaca; New York: Cornell University Press (in English).

Said, E. W. (1994). *Representations of the Intellectual*. New York: Vintage Books; A Division of Random House, Inc. (in English).

Maryana HIRNYAK

*PhD (Philology), Associate Professor
Associate Professor of the Department of Literary Theory
and Comparative Literature Studies
Faculty of Philology
Ivan Franko National University of Lviv
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1396-2888>
e-mail: maryana.hirnyak@lnu.edu.ua*

**«CHRONICLE WORD» IN THE NOVEL
«THE MANUSCRIPT FROM RUS'KA STREET» BY ROMAN IVANYCHUK:
NARRATIVE STRATEGY AND PHILOSOPHY OF HISTORY**

The article deals with Roman Ivanychuk's novel «The Manuscript from Rus'ka Street», which is one of the samples of the «intellectual historical novel» in the Ukrainian fiction of the 1960^s–1980^s. In particular, the peculiarities of the functioning of «chronicle word» as an authorial narrative strategy, which enables, on the one hand, to convey the flavor of the epoch through the inset text-mystification and, on the other hand, to reproduce Lviv intellectual atmosphere of that time, are highlighted. The coexistence of two narrators in the novel, namely, innkeeper-chronicler and the «author» that endeavors to reconstruct the historical document and write his own work similar to the medieval one is observed.

It is clarified how the «author's» voice offers his own interpretation of historical events and reflects on philosophical issues; how the dialogue among various points of view (narrative perspectives) as well as between the «author» and historical texts along with the literary ones (primarily the Bible) takes place. It is demonstrated how the narrators of the novel draw attention to the various aspects of life in Lviv of that time, while encouraging to read the city as a text (spatial coordinates of Lviv, private stories of its celebrities and average residents). It is revealed how the specifics of the narrative arrangement of the novel provide the narrative balancing on the edge of historicism and mythologism (semi-mystical visions of the characters, motifs of «false angel» and «the agreement with the devil»).

The peculiarities of representing the confrontations on the national and religious basis in the novel as well as the authorial emphasis on the problems faced by the intellectual milieu of that time (individual and national identity, referring to their own origins and the heritage of world culture, the paths of the intellectuals in difficult historical circumstances (self-improvement, public education or armed resistance), spiritual succession among the intellectuals of different generations) are outlined.

Key words: chronicle technique, narrator, historicism, mythologism, philosophical reflections, intellectual hero.

*Стаття: надійшла до редакції 19.01.2025
прийнята до друку 4.05.2025*

Сидір КІРАЛЬ

*доктор філологічних наук, професор
завідувач відділу національної бібліографії
Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3925-3203>
e-mail: lingvo_dek@ukr.net*

РОМАН ІВАНА ЧЕНДЕЯ «ПТАХИ ПОЛИШАЮТЬ ГНІЗДА...» У КРИТИЧНІЙ РЕЦЕПЦІЇ МИКОЛИ ІЛЬНИЦЬКОГО

Проаналізовано роман І. Чендея «Птахи полишають гнізда...», у якому, як твердив автор, пульсувала «фанатична любов до рідного Закарпаття, через нього – любов до рідного народу», і який одразу зацікавив не лише критиків та літературознавців (натоді це було рідкісним явищем, коли щойно виданий роман ставав об'єктом дослідження кандидатської дисертації, до того ж московської аспірантки), а й читачів як в Україні, так і поза її межами.

Зазначено, що невдовзі твір було перекладено російською мовою, опубліковано на сторінках відомого всесоюзного журналу «Дружба народів», а згодом у видавництві «Молодая гвардия» та часописі «Роман-газета» (наклад – понад 2 млн примірників).

На підставі вивчення праць українських учених про розвиток «соцреалістичного» роману 50–80-х років ХХ ст., зокрема «колгоспного» та «виробничого», акцентовано на тому, що саме роман І. Чендея засвідчив «руйнування» усталених схем і започаткував появу нової поетики, у центрі якої – психологія героя, його світовідчуження, філософія життя.

На матеріалі критичних відгуків у пресі про роман закарпатського письменника І. Чендея «Птахи полишають гнізда...» вивчено оцінку М. Ільницького згаданого новаторського твору в рецензії «Птахи тяжіють до рідних гнізд» на сторінках часопису «Жовтень» та в інших статтях, зокрема «Від епічності до епічності», «Схожесть несхожего», збірці літературно-критичних статей «Енергія слова».

Міркування вченого розглянуто в контексті розмислів інших тогочасних критиків та літературознавців (Г. Аврахова, Г. Сивоконя, К. Волинського, Ю. Балеги, В. Марка, В. Фединишинця та інших) і наголошено на тому, що думки М. Ільницького про роман І. Чендея вирізнялися вваженістю та переконливістю суджень не лише про цей твір, а й загалом про тенденції розвитку української прози 60–80-х років ХХ ст.

Ключові слова: роман, критика, Микола Ільницький, Іван Чендей, цензура, українська проза.

Популярність прози Івана Чендея метафорично «розшифрує» літературознавець Григорій Штонь (знав автора, бував на його малій Батьківщині в Дубовому на верховинській Тячівщині), слушно зауваживши, що твори закарпатця «несуть у світовідчужальній – а відтак і художній – своїй палітрі ні з чим незрівнянний аромат сивої ... правди про трудящу людину, її незбагнено добре і всепрощаюче серце, її відсталений

у вічних турботах і праці характер». Попри те, що Чендеева правда «подекуди терпкувата», все ж таки, справедливо наголошував критик, вона була «свіжою, напоєною найчистішими соками землі, по якій ходимо», й нагадувала, – а це головне, – що «далеко не все, що ми поспішаємо забути, чим нехтуємо в ім'я нового, віджило своє і не заслуговує на увагу нащадків» (Штонь, 1984).

Мета дослідження – окреслити основні оцінні характеристики творчості закарпатського прозаїка Івана Чендея, зокрема роману «Птахи полишають гнізда...», у контексті тогочасної доби львівського критика Миколи Ільницького.

Роман І. Чендея «Птахи полишають гнізда...» став об'єктом наукових розвідок невдовзі після його виходу у світ. Так, наприклад, у 1966 р. у Москві на вченій раді кафедри літературознавства та журналістики при Академії суспільних наук аспірантка Ганна Квасик (згодом працювала в Луганському педінституті) успішно захистила дисертацію, у якій роману закарпатського письменника присвячено окремий розділ. За період від 2007 р. до 2017 р. в Україні захищено чотири кандидатські дисертації, у яких розглядалися повісті, новели та роман Івана Чендея (Ольга Козій, Микола Хорошков, Наталія Белоконь-Пожарицька, Вікторія Бойко). «Птахи...» привертала увагу і таких відомих вчених, як Микола Жулинський, Віталій Дончик, Леонід Новиченко (Кіраль, 2020, с. 184–186), а також дослідників літературного процесу в Україні другої половини ХХ ст. (Володимир Брюгген, Борис Буряк, Вікторія Палкуш, Іван Сенько, Тетяна Щербина, Петро Ходанич та інші).

У цьому дискурсі про популярність «Птахів...», а невдовзі про їх розносну критику на Закарпатті (Кіраль, 2024, с. 54–59), коли, за словами Ірини Вільде, зі «злих рук падало каміння під ноги прозаїка», слід попам'ятати статтю Павла Загребельного «Сім щедрих літ українського роману» (Загребельний, 1966). За його підрахунками, за «семиліття» між IV та V З'їздами письменників України, тобто від березня 1959 р. до листопада 1966 р., було опубліковано понад 500 нових романів і повістей (за підрахунками Ігоря Муратова – майже 1 000). Нині більшість із них – це бібліографічний факт тогочасного літературного процесу. У цьому контексті доречно пригадати світлої пам'яті Володимира Панченка, який, оглядаючи історію розвитку українського роману ХХ ст., виокремив 100 кращик, зокрема й Чендеевих «Птахів...», помістивши їх у 48-ме «рейтингове гніздо» (Панченко, 2019, с. 505).

Павло Загребельний в огляді названого прозового «семиліття» як позитивне в розвитку романістики соцреалістичної доби називав те, що в деяких творах бачимо письменницьке «заглиблення в психологію героя», без чого, акцентує автор «Дива», жодні стилістичні викрутаси, жодні «красивості» не врятують твору, якщо автор не виявить «належного вміння заглиблюватися в людську душу, показувати її діалектику, її глибину і привабливість» (Загребельний, 1966, с. 339). Оглядача прози втішало й те, що т. зв. колгоспні романи, «збудовані за набридлою всім схемою, коли у відсталий колгосп приїздить новий голова і мовби за щучим велінням перетворює господарство на передове», вже віджили свій час (Загребельний, 1966, с. 344). Отож вітав появу «яскравих, індивідуальних почерків, неповторних творчих манер», зокрема «прозорий, просвітлений, роздумливий стиль» «Крапель крові» Юрія Мушкетика, «тонкий ліризм» «Білих хмар» Олександра Сизоненка, «привабливу наївність» «Жменяків» Михайла Томчанія. Серед нових імен тогочасної української романістики, про які «багато б треба говорити», Павло Загребельний називав Григорія Колісника, Романа Іваничука, Юрія Мейгеша, Євгена Гуцала, Володимира Дрозда, Бориса Харчука,

Івана Чендея. Як бачимо, у читацько-критичне поле зору автора статті потрапили самотні таланти, серед яких Закарпаття справедливо представлено одразу аж трьома іменами: Юрій Мейгеш, Михайло Томчаній, Іван Чендей.

Про здобутки та втрати української прози 70–80-х років ХХ ст. йшлося також під час дискусії на сторінках часопису «Дніпро» у 1980–1981 рр., започаткованої Миколою Ільницьким статтею «Від епічності до ... епічності» у 12-му числі за 1980 р. У спорі взяли участь В'ячеслав Брюховецький, Віталій Дончик, Володимир Панченко, Леонід Новиченко та інші (останній долучився лише тому, як сам зауважив, що йому заїмпонував «серйозний тон» і «достойний рівень» дискусії, задані саме Миколою Ільницьким) (Новиченко, 1982, с. 97). Так, мав рацію київський академік, бо, скажімо, не менш авторитетний член-кореспондент НАН України Григорій Сивокінь про львівського колегу зауважив так: «Взагалі М. Ільницький чи не найбільш ... стабільний український критик ... Часом йому бракує гостроти, але в аналітичності ... виятково сильний» (Сивокінь, 1980).

Варто акцентувати й на тому, що виважені та переконливі міркування зачинателя дискусії про тенденції розвитку української прози двох означених десятиліть перерегукувалися зі згаданими попереду міркуваннями та застереженнями П. Загребельного, висловленими майже 15 років тому, що засвідчувало актуальність порушеного питання. Так, зокрема, М. Ільницький із прикрістю висноував, що в тогочасних романах-епопеях, романах-хроніках, які домінували, переважала «описова прямолінійність, дозування позитивних і негативних рис персонажів і у зв'язку з цим побудова конфлікту, розв'язка його відома вже заздалегідь, коли взаємини героїв щойно окреслились, постійна опіка автора персонажами, розгортання сюжету по горизонталі, тобто вишир, а не вглиб»; він небезпідставно твердив, що натоді «роман від роману не раз відрізнявся хіба що побутовими подробицями та ландшафтом, постаючи варіантом загальної поширеної схеми» (Ільницький, 1982, с. 55).

Як про досягнення в романістиці тих років учасники дискусії здебільшого згадували твори саме отих «молодих» письменників, яких 1966 р. згадував Павло Загребельний (долучили, правда, до цього гурту ще прізвище Григора Тютюнника). В'ячеслав Брюховецький, зокрема, переймався тим, що в Україні особливо «відчутний дефіцит цікавих дебютів», а отже – «незначна кількість справжніх художніх відкриттів, які стають подією не тільки на сторінках спілчанських видань, а у духовному житті сучасників» (Брюховецький, 1982, с. 72).

Важливим було й те, що українську прозу чи не вперше розглядали учасники дискусії вже без усталеного запобігання, властивого їхнім попередникам, перед російською прозою, а як самотню, самодостатню та рівноправну учасницю загальноносоюзного літературного процесу, зокрема в контексті кращих творів Йонаса Авіжюса (Jonas Avyžius), Чингіза Айтматова (Чыңгыз Төрөкул уулу Айтматов), Чабуа Амiredжібі ((ჭაბუა [მზეჭაბუკ] ირაკლის ძე ამირეჯიბი), Віктора Астаф'єва (Виктор Астафьева), Васілія Белова (Василий Белов), Василя Бикова (Василь Быкаў), Юрія Бондарева (Юрия Бондарева), Енна Ветемаа (Enn Vetemaа), Йона Друце (Jon Druță), Нодара Думбадзе (დუმბაძე ნოდარ ვლადიმერის ძე), Віктора Распутіна (Виктор Распутин), Васілія Шукшина (Василий Шукшин) та інших. Попри різноаспектні оцінки української романістики, усі дискутанті зійшлися на тому, що в тогочасній літературі, як доречно наголошував М. Ільницький, існував неабиякий «дефіцит суворості, гостроконфліктної прози» (Ільницький, 1982).

Така розлога згадка про дискусію на сторінках часопису «Дніпро» не випадкова, оскільки наяву дотична до роману І. Чендея «Птахи полишають гнізда...». Розмірковуючи про досягнення російських письменників-«почвенників», тобто авторів своєрідного тематичного пласту «сільської прози», зокрема про твори «Прощання з Матьорою» Віктора Распутіна та «Лад» Васілія Белова, Микола Ільницький зробив справедливий докір українським критикам, чимала вина яких у тому, наголошував він, що ми, українці, «чомусь не вміємо віддати належне, підтримати новий, свіжий підхід літератора, його скибу на цілинному перелозі. Сьогодні захоплюємося – і цілком справедливо – “Ладом” Васілія Белова, а “Пера Золотого птаха” Степана Пушика кілька років тому майже не помітили. Не зуміли в кінці 60-х років розгледіти принципової новизни роману І. Чендея “Птахи полишають гнізда”, що талановито започаткував ту тему, яка широко розвинулася у російській сільській прозі, задовольняючись тим, що за українською запатентована романтична стильова лінія» (Ільницький, 1982, с. 66).

Попри те, як уже згадувалося, що роман набув широкого розголосу¹, І. Чендей у листопаді 1979 р. у «Щоденнику» із досадою висловився із приводу міркувань Г. Сивоконя, опублікованих в «анкеті критика» на сторінках московського «Літературного обозрення» (Сивокінь, 1979, с. 99–100). У згаданій анкеті критик подав абсолютно відмінну оцінку роману Івана Чендея від тої, яку висловив 1966 р. у статті «Правда характеру і перспективність світорозуміння» (Сивокінь, 1966), зокрема закидав тоді авторів «ідеалізацію патріархальщини», підливши масла у вогонь для розносної критики роману у статті Юрія Балеги «Ступки, мялки и духовный мир Пригар» (Балега, 1966).

Григорій Сивокінь після другого прочитання роману справедливо твердив (Сивокінь, 1972), що Іван Чендей не тільки назвою свого твору «передувал літературному мотиву, так би мовити, прощання з Матьорою», але ще на початку 60-х років ХХ ст. першим «хай на дещо своєрідному матеріалі торкнувся тих проблем, які згодом широко охопили сферу літературних турбот письменників. Однак пошуки в цьому напрямку наштовхнулись на перешкоди, а критика не змогла допомогти авторові, практично не підтримала його, а швидше навпаки – всіляко дорікала та вишукувала гріхи». Оці «кілька рядків судження критика», зізнавався І. Чендей, для нього «важили багато», бо нехай із запізненням, але все ж таки «вони-то і ставлять все на своє місце належно». Йдеться про те (на цьому наголошував й М. Ільницький), що навіть у «цілком зичливих, схвальних» рецензіях «майже ніхто з критиків глибоко не торкнувся внутрішньої суті роману, його певної незвичайності і небуденності в розкритті теми села, селянина, людських відносин на тлі подій і перетворень в нових умовах життя на Закарпатті». І лише після появи статей московських критиків Георгія Корабельнікова (Георгій Корабельников) та Льва Теракопяна (Лев Теракопьян), з прикрістю зауважив Іван Чендей, в Україні таки «збагнули глибше суть “Птахів...” у їх внутрішньому заряді і цілеспрямованні». На жаль, справедливо писав письменник, українські літературознавці та критики «попасли задніх», бо минули роки, коли вони нарешті «схопилися й оцінили насправді заднім числом те, що могло висунутися і виставитися надбанням зовсім не локального характеру» (Чендей, 2021а, с. 528–529).

¹ У пресі з'явилося чимало рецензій, роман номіновано на Шевченківську премію в 1966 р., а в Інституті суспільних наук АН у Москві захищено кандидатську дисертацію Г. Квазик, окремих розділ якої присвячено романові письменника – «не класика».

Зауважу, що «Птахам...» І. Чендея, попри все позитивне в романі, довелося таки потрапити в турбулентні зони недругів та партфункціонерів, яким всупереч усім зусиллям не вдалося зламати крила авторові роману, хоча й змусили митця зробити підневільну перерву в публікації творів майже на 9 років. Водночас письменник щиро зізнавався, що ця книжка таки «принесла більше радості», хоча непросто пережив і «пригорщу мук!»: «Радість ішла до мене від людей, що літературу люблять і шанують красу, муки – од закарпатської холуйської сатрапії, на службі котрої не один рік знаходиться Юрко Балега» (Чендей, 2021a, с. 148).

Мав рацію І. Чендей, коли твердив, що «краще написати один роман й набути визнання, аніж написати вісім романів, видати їх й не зажити доброго імені ані прозаїка, ані романіста» (Чендей, 2021b, с. 4). Однак причина була далеко не в критиці, навіть несправедливій, тенденційній, нефаховій. Найобразливішим для нього було те, що саме провінційна газета в особі місцевого доцента Юрія Балеги «стоптала і побруднила мою велику любов до рідного краю, вболівання за людей рідної землі, турботу про збереження честності, гідності і всього, що не тільки робить людину кращою од просто істоти, але і робить її Людиною, органом чуттів і переживань, органом думання, вболівання, мріяння, любові і радості». Про небезпідставність твердження Івана Чендея свідчить і той факт, що редакція «Закарпатської правди» так і не зважилась надати слово опонентам Юрія Балеги, зокрема студенту п'ятого курсу Ужгородського університету Володимирі Фединишинцю. Той вимушено звернувся до столичної преси, зокрема журналу «Вітчизна», який умістив його статтю «У вимірах життя», де переконливо спростував усі упереджені твердження свого викладача, кандидата філологічних наук, доцента Ю. Балеги про роман І. Чендея.

Більшість рецензентів сходилася на таких позитивних аспектах роману: майстерно змальовано образи головних героїв та їх світосприймання, вони одержимі любов'ю до праці; автор – талановитий оповідач, у романі досконалі живописні пейзажі Закарпаття, неабиякий знавець закарпатської етнографії; уміло показано тяжке бідкування селян у минулому; багата, емоційна та образна мова автора і персонажів. У цьому контексті оцінок роману вигідно вирізнялася рецензія М. Ільницького, натоді співробітника редакції часопису «Жовтень» (тепер – «Дзвін»). Як згадує рецензент, у 1967 р. І. Чендей надіслав йому роман «Птахи полишають гнізда...» (1965) та збірку оповідань «Герен цвіте» (1967), на які той відгукнувся рецензією «Птахи тяжіють до рідних гнізд». Львівський критик тонко підмітив, що в романі закарпатця майстерність «виявилася в тому, що весь складний процес становлення нових відносин автор зумів передати через дії, через розум і серце людини, і всі проблеми, зв'язані з ламанням старого, постали художньо вмотивованими, психологічно переконливими» (Ільницький, 1967, с. 153).

Він, як і натоді учитель, а згодом професор Василь Марко, звернув увагу на умілість Івана Чендея у використанні художньої деталі, а це вказувало на «надзвичайну спостережливість автора роману» та «робило мистецьку дійсність твору достовірною, майже фізично відчутною в кожній ситуації, кожному епізоді», тож львівський критик не поділяв думки тих рецензентів, зокрема Юрія Балеги, які «закидали авторові обмеженість дії роману рамками часу» (Ільницький, 1967, с. 153). Микола Ільницький свідомо акцентував увагу читача й на тому, що основна сюжетна лінія роману («необхідність покинути старе обійстя») сама собою «диктувала авторові вимогу зосередитися на внутрішньому світі героя, показувати його душевну боротьбу»

і водночас «стриматися від змалювання різноманітних пригод, карколомних історій» (Ільницький, 1967, с. 153). Правда, критик небезпідставно зауважує, що «сюжетні лінії слід було продумати чіткіше, надати творові стрункішого характеру», оскільки поява Росошина з Америки на останніх сторінках роману «власне нічого нового не вносить у вирішення проблем роману», окрім того, що тут читач бачить відмінність «між двома різними психологіями, вихованими різними способами життя» (Ільницький, 1967, с. 153). Аналізуючи «етнографічні деталі», які є у творах І. Чендея, критик нарочито наголошує, що загалом вони ніколи не були «орнаментальною прикрасою, своєрідною екзотикою», та все ж в описі хати їх нагромадження послаблювало увагу читача («своєрідний музей»).

До заслуг романіста зачислив і те, що тут «без нав'язливої дидактики ставиться питання виховання справжньої любові до праці», яке «вирішується дуже педагогічно». Ведучи ж мову про Василька, сина головного героя Михайла Пригари, Микола Ільницький зауважує, що той не «виявляє жодних ознак дитячої психології, завше поводить як дорослий» (на це звернули увагу й інші читачі роману). Критика це засмутило, адже І. Чендей, справедливо наголошує, таки «уміє ліпити дитячий характер», про це свідчить «один із зразків новелістичної творчості – “Чайки летять на Схід”» (Ільницький, 1967, с. 154). Микола Ільницький акцентує і на визначальній ролі не лише роману, але й загалом творів письменника – його герої «безмежно люблять суворий рідний край», неповторну красу верховинської природи (це визнавали практично усі рецензенти), водночас погоджувався із Григорієм Сивоконем, який у «певній надмірності пейзажних описів» вбачав гандж твору (Ільницький, 1967, с. 155).

Самобутньо й доречно потрактував М. Ільницький образ Куглицького, «суперечливий» і «випадковий», на думку деяких критиків, а насправді відверто ворожий авторові. До того ж у його розвінчанні «особливо виявилася» одна з рис письменника, а саме «палкого охоронця витворів умілих народних рук і ворога всіляких охочих погріти на цьому промислі руки», про що свідчили неодноразові виступи письменника з цього приводу і на сторінках преси. В образі Куглицького, небезпідставно міркує М. Ільницький, І. Чендей прагнув «затаврувати ширше суспільне зло – розтринькування, а часом і нищення пам'яток народного мистецтва». Тут варто пригадати документальний фільм прозаїка про архітектуру Закарпаття. Та попри те, наголошує автор рецензії, що постать Куглицького загалом «переконлива», все ж таки видається «однобокою», оскільки це «скоріше – персонаж-концепція», а не «багата і глибока натура та яскравий характер», яких у творі не так і густо (Ільницький, 1967, с. 154).

Як бачимо, роман І. Чендея проаналізовано докладно й виважено, що притаманне загалом М. Ільницькому як критикові та вченому. У цьому контексті варто пригадати його інтерв'ю із В. Брюховецьким², у якому наголосив, що його завжди приваблювали саме ті твори, читаючи які, можна «емоційно співпереживати, сприймати так, наче вони написані нині, а попередні оцінки вже прикладаються як додатковий

² Тут доречно згадати оцінки М. Ільницького романів Р. Іванчука «Місто» та «Вода з каменю». Попри те, що критик дорожив взаєминами з колегами-літераторами, однак завжди відверто говорив про їхні твори. Так, наприклад, вважав, що роман про Маркіяна Шашкевича «композиційно не такий цільний», як «Манускрипт з вулиці Руської», бо «деякі епізоди, особливо європейські, не завжди співвідносяться з тими процесами, які формували світогляд» його героя, недостатньо показано передумови зростання такого явища, як Маркіян Шашкевич. «Роман Іванчук у чомусь не погодився зі мною, – як зізнавався, – але я певен, дискусія була корисною для обох» (Брюховецький, 1984, с. 82–83).

матеріал або ж використовуються для самоперевірки» (Брюховецький, 1984, с. 74). Немає жодного сумніву в тому, що як читач роману «Птахи полишають гнізда...» М. Ільницький «емоційно співпереживав» із його автором. Свідченням тому є ось такий показовий факт: 1978 р. у Києві у видавництві «Радянський письменник» побачила світ нова книжка літературно-критичних статей М. Ільницького під оглавом «Енергія слова». У розділі «Друге повернення» автор розглядав ті твори української літератури, де мовиться про вороття в рідні місця, про «відчуття змін, що відбулися в житті і собі самому, і глибоке усвідомлення цих змін» (Ільницький, 1978, с. 140).

Аналізуючи повість Василя Стефака «День» (1977) про перипетії сільського життя, про будівництво нової хати, справедливо зауважував, що «сільська хата – то цілий світ, життєвий і естетичний досвід», де кожна деталь, кожне архітектурне вирішення має не лише свою форму, свій стійкий принцип, але й своє призначення. І на підтвердження сказаного Миколі Ільницькому спало на гадку акурат те місце в романі Івана Чендея (а минуло вже 12 років від появи рецензії!!!), де Михайло Пригара вирішив проблему вікон у новій хаті й вимушений навіть у такій простій та самоочевидній справі, на перший погляд, «ламати узвичаєний погляд»: адже колись малі вікна робили з низки дуже важливих причин (захист від злодія, краще збереження тепла, менше потрібно дорогого скла). У повісті В. Стефака ця проблема вікон, зрозуміло, не актуальна, але, наголошує критик, «повчальна» у тому аспекті, що в І. Чендея як вдумливого автора зосередилося «багато соціальних питань» «на звичайній, здавалося б, незначній частці сільської будівлі» (Ільницький, 1978, с. 176–177).

Безсумнівно, М. Ільницький знав про розносний виступ Ю. Балеги, однак не побоявся стати на захист роману І. Чендея. Зокрема, впевнено твердив, що такий самобутній твір «міг з'явитися тільки останнім часом, коли нормою життя стала увага до людини у всіх її вимірах, в повному вияві її натури», отож з усією відповідальністю та переконливістю заявив, що роман не потребує ніяких «застережень щодо своєї ідейної концепції» (Ільницький, 1967, с. 154). Цей посил адресувався також і Григорію Сивоконеві (згадає його виступ на сторінках «Прапора»), який, на противагу Костю Волинському, вважав, що «марне сподіватися» на продовження твору, бо «роман закінчений», однак «не викінчені в ньому тільки ідейні виходи, немає акцентів перспективи» (Сивокінь, 1966, с. 72)³. Власне, цей міфічний закид про «ідейну незрілість» автора акурат підхопив Ю. Балега на Закарпатті, вважаючи це ледь не злочином та відступництвом, які й «привели письменника до ідейних збочень у його новій збірці творів “Березневий сніг”» (Балега, 1969, с. 177). Отож М. Ільницький впору наголошував, що донедавна «навіть риси справжнього господаря» «мали б нагоду бути кваліфікованими як власницькі пережитки», оскільки (на відміну від Ю. Балеги) «справжня турбота господаря однаково виявляється, коли, скажімо, щепить він яблуні в колгоспному чи своєму саду» (Ільницький, 1967, с. 154).

У статті «Схожесть несхожого» на сторінках московського часопису «Вопросы литературы» М. Ільницький знову згадає роман І. Чендея («насправді випередив те, що трохи пізніше набуло ширшого розвитку в російській “деревенской” прозі, в українській, на жаль, не поширилось») не лише в контексті аналогічних

³ Як свідчить листування І. Чендея із К. Волинським, Г. Сивокінь, на жаль, не знав того факту, що автор «Птахів...» мріяв розповісти про молоде покоління у другій частині запланованої діалогії «Зелена Верховина» (Чендей, 2021, с. 203).

творів у російській літературі, зокрема В. Астаф'єва, В. Распутіна, В. Белова, але й слушно спростує твердження Г. Сивоконя (Ільницький, 1980, с. 46). Як уже згадувалось, київський колега-літературознавець на сторінках «Літературного обозрення» безпідставно заявив, що тогочасна критика «не спромоглася допомогти авторові, і фактично не підтримувала його, а радше навпаки – охочіше докоряла та вищукувала гріхи» (Сивоконь, 1979, с. 99–100). Микола Ільницький цілком резонно наголосив на тому, що роман «Птахи полишають гнізда...» після його появи насправді був високо поцінований критиками (опубліковано понад 20 рецензій на сторінках періодики) (Кіраль, 2024, с. 534–655), однак проблема полягала в тому, що твір не «став об'єктом вдумливого аналізу як літературного явища, не спричинив того суспільного розголосу, на який заслуговував, не став зачином пошуків у цьому напрямку, – це безперечно факт» (Ільницький, 1980, с. 46).

Іван Чендей як митець сповідував один із заповітів свого улюбленого видатного французького скульптора Огюста Родена (Auguste Rodin), який вважав, що «справедлива та критика, яка підтверджує ті сумніви, що вас непокоять. Але не піддавайтеся критиці, якій опирається ваша свідомість» (Чендей, 2021а, с. 423). Автор роману зробив свій вибір чесно, тому й не піддався тій комуно-партійній критиці, яку не сприймало його серце і якій природньо «опиралася» ота глибоко вкорінена у свідомості верховинців справдешня людська гідність. Серед тих, хто морально та словом у пресі підтримали та належно оцінили новаторський роман І. Чендея «Птахи полишають гнізда...», був і М. Ільницький.

Отже, досліджуючи історію розвитку «соцреалістичного» роману 50–80-х років ХХ ст., зокрема праці українських учених про т. зв. колгоспні та виробничі, можна зробити висновок, що саме І. Чендей започаткував «руйнування» усталених схем та оприявнив нову поетику щодо розкриття психології своїх героїв, їхньої філософії життя. Новаторство закарпатського письменника влучно підмітив М. Ільницький на сторінках часопису «Жовтень» та в інших статтях, зокрема «Від епічності до епічності», «Схожесть несхожего», збірці літературно-критичних статей «Енергія слова». Варто зауважити, що міркування вченого в контексті розмислів інших тогочасних критиків та літературознавців вирізнялися виваженістю та переконливістю суджень не лише про цей твір, а й загалом про тенденції розвитку української прози 60–80-х років ХХ ст.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Балега, Ю. (1966, 20 марта). Ступки, мялки и духовный мир Пригар. *Закарпатская правда*.

Балега, Ю. (1969). *Художні відкриття чи правда факту?* Ужгород: Карпати.

Брюховецький, В. (1982). Не садами Семіраміди... *Література і сучасність: літературно-критичні статті*, 15, 72–83.

Брюховецький, В. (1984). *Силове поле критики: літературно-критичні статті*. Київ: Радянський письменник.

Загребельний, П. (1966). Сім щедрих літ українського роману. *Дніпро*, 5, 140–149.

Ільницький, Н. (1980). Схожесть несхожего. *Вопросы литературы*, 11, 36–67.

Ільницький, М. (1967). Птахи тяжіють до рідних гнізд. *Жовтень*, 10, 152–155.

Ільницький, М. (1978). *Енергія слова: літературно-критичні статті*. Київ: Радянський письменник.

Ільницький, М. (1982). Від епічності ... до епічності. *Література і сучасність: літературно-критичні статті*, 15, 54–71.

Кіраль, С. (2020). Іван Чендей та Леонід Новиченко: з історії взаємин письменника та критика, або про що оповідають архіви. *Філологічні діалоги: збірник наукових праць*, 7, 180–195.

Кіраль, С. (упоряд.). (2024). *Персональна справа Івана Чендея № 18257* (Т. 1: Історія роману «Птахи покидають гнізда...»). Київ; Ужгород: ТОВ «РІК-У».

Новиченко, Л. (1982). Стильові складники багатства сучасної прози. *Література і сучасність: літературно-критичні статті*, 15, 95–111.

Панченко, В. (2019). *Літературний ландшафт України. ХХ століття. 50 слайдів*. Київ: Ярославів Вал.

Сивокінь, Г. (1966). Правда характеру і перспективність світорозуміння. *Прапор*, 6, 67–72.

Сивокінь, Г. (1972). *Друге прочитання: літературно-критичні нариси*. Київ: Радянський письменник.

Сивокінь, Г. (1979). Слагаємые діалоги. *Літературное обозрение*, 11, 99–100.

Сивокінь, Г. (1980, 24 червня). Критичне становище. *Літературна Україна*.

Чендей, І. (2021). *Листування з київськими критиками, 1*. Київ; Ужгород: ТОВ «РІК-У».

Чендей, М. (упоряд.). (2021a). *Щоденники Івана Чендея* (Кн. 1: 1953–1973 pp.). Ужгород: ТОВ «РІК-У».

Чендей, М. (упоряд.). (2021b). *Щоденники Івана Чендея* (Кн. 2: 1974–1981 pp.). Ужгород: ТОВ «РІК-У».

Штонь, Г. (1984, 6 грудня). Творити, як жити, – повнокровно. *Літературна Україна*.

REFERENCES

Baleha, Yu. (1966, Mart 20). Stupky, mialky u dukhovnyi myr Pryhar. *Zakarpatskaia pravda* (in Ukrainian).

Baleha, Yu. (1969). *Khudozhni vidkryttia chy pravda faktu?* Uzhhorod: Karpaty (in Ukrainian).

Briukhovetskyi, V. (1982). Ne sadamy Semiramidy... *Literatura i suchasnist: literaturno-krytychni statti*, 15, 72–83 (in Ukrainian).

Briukhovetskyi, V. (1984). *Sylove pole krytyky: literaturno-krytychni statti*. Kyiv: Radianskyi pysmennyk (in Ukrainian).

Zahrebelnyi, P. (1966). Sim shchedrykh lit ukrainskoho romanu. *Dnipro*, 5, 140–149 (in Ukrainian).

Ilnitskii, N. (1980). Skhozhest neskhozhego. *Voprosi literaturi*, 11, 36–67 (in Russia).

Ilnytskyi, M. (1967). Ptakhy tiazhiut do ridnykh hnizd. *Zhovten*, 10, 152–155 (in Ukrainian).

Ilnytskyi, M. (1978). *Enerhiia slova: literaturno-krytychni statti*. Kyiv: Radianskyi pysmennyk (in Ukrainian).

Ilnytskyi, M. (1982). Vid epichnosti ... do epichnosti. *Literatura i suchasnist: literaturno-krytychni statti*, 15, 54–71 (in Ukrainian).

Kiral, S. (2020). Ivan Chendei ta Leonid Novychenko: z istorii vzaiemyn pysmennyka ta krytyka, abo pro shcho opovidaiut arkhivy. *Filolohichni dialohy: zbirnyk naukovykh prats*, 7, 180–195 (in Ukrainian).

Kiral, S. (Comp.). (2024). *Personalna sprava Ivana Chendeia № 18257* (T. 1: Istoriia romanu «Ptakhy pokydaiut hnzida...»). Kyiv; Uzhhorod: TOV «RIK-U» (in Ukrainian).

Novychenko, L. (1982). Stylovi skladnyky bahatstva suchasnoi prozy. *Literatura i suchasnist: literaturno-krytychni statii*, 15, 95–111 (in Ukrainian).

Panchenko, V. (2019). *Literaturnyi landshaft Ukrainy. XX stolittia. 50 slaidiv*. Kyiv: Yaroslaviv Val (in Ukrainian).

Syvokin, H. (1966). Pravda kharakteru i perspektyvnist svitorozuminnia. *Prapor*, 6, 67–72 (in Ukrainian).

Syvokin, H. (1972). *Druhe prochyttannia: literaturno-krytychni narysy*. Kyiv: Radianskyi pysmennyk (in Ukrainian).

Sivokin, G. (1979). Slagaemie dialogi. *Literaturnoe obozrenie*, 11, 99–100 (in Russia).

Syvokin, H. (1980, Cherven 24). Krytychne stanovyshe. *Literaturna Ukraina* (in Ukrainian).

Chendei, I. (2021). *Lystuvannia z kyivskymy krytykamy, 1*. Kyiv; Uzhhorod: TOV «RIK-U» (in Ukrainian).

Chendei, M. (Comp.). (2021a). *Shchodennyky Ivana Chendeia* (Кн. 1: 1953–1973 pp.). Uzhhorod: TOV «RIK-U» (in Ukrainian).

Chendei, M. (Comp.). (2021b). *Shchodennyky Ivana Chendeia* (Кн. 2: 1974–1981 pp.). Uzhhorod: TOV «RIK-U» (in Ukrainian).

Shton, H. (1984, Hruden 6). Tvoryty, yak zhyty, – povnokrovno. *Literaturna Ukraina* (in Ukrainian).

Sydir KIRAL

Doctor of Philology, Professor

Head of the Department of national bibliography

Vernadsky National Library of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3925-3203>

e-mail: lingvo_dek@ukr.net

MYKOLA ILNYTSKYI CRITICAL PERCEPTION OF IVAN CHENDEI'S NOVEL «BIRDS LEAVE THE NEST»

The novel «Birds Leave Their Nests...» by Ivan Chendei, in which, as the author claimed, there pulsed a «fanatical love for his native Transcarpathia, and through it – a love for his native people...», immediately attracted the attention not only of critics and literary scholars (at the time, it was a rare occurrence for a newly published novel to become the subject of a candidate's dissertation, especially by a graduate student from Moscow) but also of readers both in Ukraine and beyond.

Soon, the work was translated into Russian and published in the well-known all-Union magazine *Druzhba Narodov*, and later by the *Molodaya Gvardiya* publishing house and in the periodical *Roman-Gazeta* (with a circulation of over 2 million copies).

Based on the study of Ukrainian scholars' works on the development of the «socialist realism» novel of the 1950^s–1980^s, particularly the «collective farm» and «production» novels, it is emphasized that Ivan Chendei's novel marked the «destruction» of established

formulas and initiated the emergence of a new poetics centered on the hero's psychology, worldview, and philosophy of life.

The article examines the critical reception of the Transcarpathian writer Ivan Chendei's novel «Birds Leave Their Nests...» based on reviews in the press, particularly focusing on Mykola Ilnytskyi's evaluation in his review «Birds Gravitare Toward Their Native Nests» published in the magazine Zhovten, as well as in other articles, including «From Epic to Epicness», «The Similarity of the Dissimilar», and the collection of literary-critical essays «The Energy of the Word».

Ilnytsky's reflections are considered in the context of discussions by other contemporary critics and literary scholars (H. Avrakhov, H. Syvokon, K. Volynskyi, Yu. Baleha, V. Marko, V. Fedynshynets, and others). It is emphasized that Mykola Ilnytskyi's views on Ivan Chendei's novel were distinguished by the balance and persuasiveness of his judgments, not only about this work but also about the overall trends in the development of Ukrainian prose in the 1960^s–1980^s.

Key words: novel, criticism, Mykola Ilnytskyi, Ivan Chendei, censorship, Ukrainian prose.

Стаття: надійшла до редакції 24.02.2025

прийнята до друку 8.05.2025

Ігор КОТИК

*кандидат філологічних наук
старший науковий співробітник відділу літературного процесу
та компаративістики
Держаної установи «Інститут Івана Франка НАН України»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4948-431X>
e-mail: ihrktk@gmail.com*

ДОКУМЕНТАЛЬНА І ХУДОЖНІ ВІЗІЇ ВІЙНИ У ТВОРЧОСТІ ЮРІЯ ТАРНАВСЬКОГО

Розглянуто зображення війни у творчості українсько-американського письменника Ю. Тарнавського, співзасновника та учасника Нью-Йоркської групи. Зазначено, що, як і інші члени первісного складу цієї групи, Ю. Тарнавський належав до покоління дітей війни, а також, що переживання подій 40-х років ХХ ст. стало для письменника великим потрясінням. Встановлено, що опис тих подій подано у перших розділах його автобіографії «Босоніж додому і назад», а їхнє художнє відображення є у збірці поезій прозою «Спомини», у романі «Теплі полярні ночі», а також у повісті «Шляхи».

Наведено інформацію, що десятирічним хлопцем майбутній письменник втратив матір, дім і змушений був покинути Батьківщину, без батька. Вказано, що перебування у таборах для переміщених осіб, а згодом життя в Америці супроводжувалися відчуттям власного чужинства. Доведено, що втрати рідних, споглядання масових страт євреїв та убивств українців спонукали до художніх рефлексій над темами смерті, сенсу життя, абсурду.

Розглядаючи написаний у ранній період творчості цикл поезій прозою «Спомини» (1964), звернуто увагу на притаманні поетиці цього циклу відстороненість зображення і кінематографічність. Спостережено, що роман «Теплі полярні ночі» (2019), написаний у пізній період творчості, відображає інтенсивну зміну картини світу головного героя, у час дитинство вторглася війна. Встановлено, що автобіографічність цієї книжки переплетена з художнім домислом, поширеним і на магістральну сюжетну лінію; розв'язка сюжету резонує з теперішніми геополітичними настроями у Східній Європі.

Виснувано, що досвід війни позначився на проблематиці і поетиці творчості Ю. Тарнавського загалом. Зокрема, такий вплив простежено у першій збірці поета «Життя в місті» (1956), яка є цілком екзистенціалістичною і першою в історії української поезії суто верлібровою збіркою, а також у повісті «Шляхи» (1956; 2000).

Згадано і про твір «Це гние труп», який Ю. Тарнавський написав у 2022 р. під впливом жахів російсько-української війни.

Ключові слова: діти війни, Друга світова війна, російсько-українська війна, травматичний досвід, екзистенціальна проблематика, поезії прозою, роман.

Творчість письменників, яких називають Нью-Йоркською групою (НЙГ), асоціюється передовсім зі свободою самовираження. На відміну від попереднього покоління українських митців, що в час Другої світової війни опинилося за межами України й виходило з ідеї націоцентризму, місії утвердження через художню творчість української ідентичності, літератори НЙГ не ставили собі таких громадянських завдань, їх об'єднувало прагнення суверенного художнього пошуку.

У наукових студіях, присвячених НЙГ, наведено і конкретніші характеристики, спільні для більшості членів цього середовища. Зокрема, Марія Ревакович такими спільними рисами вважає схильність до метафоричної мови і до верлібрової форми, відкритість до експериментування, урбаністичні мотиви, еротизм, іспанські теми, екзистенційні проблеми (Ревакович, 2012, с. 65). Щодо спільності їхніх біографій, то важливо, що ці люди належать до покоління дітей війни. Більшість членів первісного складу угруповання (Богдан Бойчук, Юрій Тарнавський, Богдан Рубчак, Віра Вовк, Женья Васильківська) народилася на західноукраїнських землях у 30-х роках або в другій половині 20-х років ХХ ст. Під час Другої світової війни вони були дітьми, тож страх, жорстокість, втрату близьких, масові страсти пізнали в юному віці. За час війни чи впродовж перших повоєнних років принаймні четверо з них стали сиротами. Богдан Бойчук втратив маму 1940 р. (Бойчук, 2003, с. 10), маючи 12 років. Віра Вовк (найстарша з членів НЙГ) у 19 років втратила батька, це сталося в Німеччині, під час бомбардування авіацією Північноатлантичного альянсу м. Дрезден. Батько майбутньої письменниці Остап-Михайло Селянський на той час працював хірургом у Дрезденському інституті патології, до війни він був особистим лікарем митрополита Андрія Шептицького (митрополит Шептицький – хресний тато Віри Вовк). Польський лікар і письменник Анджей Ходацькі (Andrzej Chodacki) написав повість «Лікар Селянський», де описано загибель батька письменниці (Ходацький, 2015). Тато Богдана Рубчака Ярослав Рубчак, який до війни очолював у Калуші філію Союзу кооператив, брат відомого актора Івана Рубчака, помер теж у Німеччині, де сім'я перебувала в таборах для переміщених осіб. Сталося це, коли майбутньому поетові «тринадцятий минало». Тітку по мамі разом із донькою (двоюрідною Богдановою сестрою) більшовики заслали до Сибіру, а тітчиного сина (двоюрідного Богданового брата) розстріляли нацисти (Рубчак, 2009, с. 48). Юрій Тарнавський поховав маму в 1944 р., коли мав 10 років, а наступного дня покинув домівку і Батьківщину та втратив контакт із батьком (не назавжди). Його батько Іван Тарнавський, що до війни був учителем математики, директором школи в с. Дильонгівка на Ряшівщині та директором гімназії у м. Турка на Львівщині, під час війни поповнив лави дивізії СС «Галичина». Смерть дружини у липні 1944 р., вважав він, врятувала його від ймовірної загибелі у битві під Бродами, де в ті дні полягло більшість його побратимів (Тарнавський, 2000а, с. 260).

До теми власного досвіду Другої світової війни Ю. Тарнавський звертався неодноразово. Існують принаймні **три твори різних жанрів, написані у різні періоди, в яких письменник описує пережиті ним події цієї війни**. Літературознавчі дослідження неодноразово торкалися проблематики цих творів, але системної студії про зображення війни у творах письменника досі не існувало.

Мета статті – розглянути представлення війни очима Ю. Тарнавського на матеріалі його автобіографічного есею та художніх текстів.

Якщо йти за хронологією, то насамперед треба назвати збірку поезій прозою «Спомини». «Спомини» постали у першій половині 60-х років ХХ ст. (а саме

1964 р.), коли Ю. Тарнавському було 30 років. Керуючи в той час у всесвітньо відомій комп'ютерній компанії IBM надзвичайно важливим проєктом з автоматичного перекладу з російської на англійську, він пише свою першу книжку про Україну. В Україні, однак, ця книжка так ніколи і не була опублікована.

На мою думку, перш ніж читати цей цикл поезій прозою про авторський досвід війни, добре було б ознайомитися з пізнішим автобіографічним есеєм Ю. Тарнавського **«Босоніж додому і назад»**, а саме з його першою частиною «Босоніж додому». Ця автобіографія постанала з ініціативи Валерія Шевчука, який листувався з Юрієм Тарнавським і, щоб ознайомити читачів в Україні з постаттю тоді ще (на зламі 80–90 років ХХ ст.) невідомого заокеанського письменника, намовив того написати автобіографію. Стаття В. Шевчука, створена на основі автобіографічного есею нью-йоркця, була першою в Україні статтею про Ю. Тарнавського, вона з'явилася в журналі «Україна» 1990 р. (Шевчук, 1990, с. 3–5).

«Босоніж додому» – дуже важливий текст для того, щоб сформувати собі уявлення, хто такий Юрій Тарнавський, який його світогляд, який творчий і професійний шлях він пройшов, які його художні зацікавлення, його ставлення до широкого кола літературних та мистецьких явищ. Досвід війни і повоєння описано на самому початку цього твору, в першому та другому розділах. Перший розділ – про походження автора і його дитячі роки на українсько-польському прикордонні, другий – про підліткові роки у Німеччині. Виїхавши парою коней із Турки наприкінці липня 1944 р., Ю. Тарнавський із родиною їхали через села Вовче, Тарнава, перебралися через Ужоцький перевал у бік Угорщини, там здали коні і віз та сіли у товарні вагони, що їхали до Німеччини. Згадано угорські міста Шаторальяуйгей (тут цьоця Ганька, коли варила їсти, спізнилася на потяг; потім наздогнала родину) та Будапешт, зазначено, що «з'їздили цілу Угорщину», «були в Чехії» і під кінець жовтня 1944 р. дісталися до Австрії – до табору в Штраасгофі. (Є фотографія десятирічного Юрія з поголеною головою, – вона з часів перебування у Штраасгофі.) У листопаді 1944 р. біженці перебралися до табору на периферії австрійського м. Лінц (Тарнавський, 2000а, с. 261). Десь у той час їм вдалося сконтактуватися з Іваном Тарнавським, що перебував із дивізією у Словаччині, поблизу Жиліни, і в грудні він на короткий час навідався до них та допоміг їм знайти наступне місце осідку. На початку квітня 1945 р. родині довелося рухатися далі на захід, відповідно до пересування лінії фронту. Письменник згадує с. Кальтенек, поблизу м. Пассау, де потяг зупинився, бо міст через Дунай було підірвано. Тарнавські з родичами шукали даху над головою у різних спорудах, житлових і нежитлових, із батьком контакт було втрачено. У листопаді 1945 р. біженці прибули до українського табору для переселених осіб Райнгарткасерне (м. Новий Ульм, Баварія). Там Ю. Тарнавський вступив до першого класу гімназії, був членом молодіжної організації «Пласт». У спогадах описано деякі події табірної культурного життя, зокрема є згадки про постановки театру Володимира Блавацького і студії Йосипа Гірняка й Олени Добровольської, про деякі фільми та книжки, що справили враження на майбутнього поета. Гімназію очолював літературознавець Леонід Білецький, а улюбленим учителем Юрія Тарнавського був Дмитро Нитченко (Чуб). На початку 1946 р. з'явилася щаслива звістка, що батько живий, а згодом, улітку того ж року, він сам з'явився у таборі. З'ясувалося, що поки його не було з родиною, він разом з іншими дивізійниками потрапив в англійський полон, опинився в Італії у Роміні, звідки втік і нелегально через Альпи дістався до Мюнхена, а далі до Ульма. Приховавши інфор-

мацію про своє воєнне минуле, він зміг не просто жити у таборі, а й стати директором торговельної школи та головою табірної ради. Але це лише на якийсь час, бо хтось доніс табірній адміністрації, що І. Тарнавський належав до дивізійників. Через цей компромат Тарнавські не могли виїхати з Німеччини аж до реабілітації 1952 р. Повноліття Ю. Тарнавський зустрів на кораблі, перепливаючи Атлантику.

Цікавий момент табірного життя – І. Тарнавський одружився вдруге, з жінкою, чоловіка якої вбили більшовики. Звали її, за прізвищем першого чоловіка, Оксана Воронка. Таким чином, Юрій Тарнавський і молодший за нього на 6 років Роман Воронка стали зведеними братами. Роман Воронка – це відомий математик і громадський діяч, майже 30 років викладав у Нью-Джерзькому технологічному інституті (New Jersey Institute of Technology), а наприкінці 80-х років ХХ ст. був одним із активістів гуманітарних місій в Україні: очолював Товариство української мови у США (1985–1995), був заступником голови Фонду допомоги дітям Чорнобиля (1990–1994), Фонду Руху (1990–1992), Координаційного комітету допомоги Україні (1992–2001), головою Товариства «Самопоміч» у Ньюарку (1995–2001), головою стипендієвої комісії Наукового Товариства ім. Шевченка в Америці (2000–2001). На початку 90-х років ХХ ст. жив в Україні, викладав у Київському політехнічному інституті. Допоміг ввезти 260 комп'ютерних систем для середніх шкіл України, займався виданням шкільних підручників і посібників (загальний наклад – понад 2,5 млн). Залишив по собі цікаві спогади, фігурантами яких є і відомі літературні постаті, зокрема Ліна Костенко, Микола Жулинський (Воронка, 2009).

У 1950 р., коли більшість табірного населення роз'їхалася світом, Ю. Тарнавський скінчив 5-й клас гімназії, а влітку самостійно опанував програму 6-го класу і склав відповідні іспити. Наступного навчального року довелося вчитися вже не в табірній гімназії, а в німецькій, до того ж добиратися до неї було дуже далеко – потрібно було їздити потягом зі с. Кляйкец (біля Гюнцбургу), де жили Тарнавські, майже 50 км! Наприкінці того навчального року (1951) Ю. Тарнавський склав іспити за 8-й гімназійний клас. Цей навчальний рік він згадував як дуже важкий: виснажливий графік, спричинений щоденною їздою; чужомовне оточення; світоглядні розходження з батьком.

Ознайомленість з автобіографічним есеєм «Босоніж додому» дає можливість більш предметно, більш контекстуалізовано сприймати оперті на автобіографічний матеріал художні твори письменника, передусім цикл поезій прозою «Спомини», роман «Теплі полярні ночі», повість «Шляхи».

Автор «Споминів» говорить про себе у другій особі («ти»). Але загалом особа наратора малопомітна, вона десь за кадром. Переважно є поетичний опис подій, які немовби відсторонені від автора. Ось фрагмент із поезії прозою під назвою «Похорон»: «Похорон, наче свято. Урочистість тиші та пустки обезлюдненого міста. Світло витолочене спекою, як висока, виполовіла трава. Довкруги міста, немов видима, тверда орбіта, кряжі» (Тарнавський, 1970, с. 101).

На перший погляд може видатися, що у такому відстороненому описі йдеться про похорон невідомої авторові особи. Можна звернути увагу на те, що слова «похорон», «могила» у творі марковані позитивно через асоціації зі «святком» і «затишком» відповідно. Та все ж йдеться про похорон найріднішої особи – матері. До такої думки підштовхує останнє речення твору, де автор звертався до свого альтер его зі словами: «Ти ще повернешся не раз до нього, як до спадщини, зберіганої для тебе

багатьма поколіннями» (Тарнавський, 1970, с. 101). «До нього» – тобто до похорону. Через кілька років з-під поетового пера постав вірш «На смерть моєї матері» (зі збірки «Вино і ропа», в Україні теж не публікованої), у якому він розробив цей мотив смертності як спадщини, одним штрихом накинений у підсумковому реченні поезії прозою «Похорон».

НА СМЕРТЬ МОЄЇ МАТЕРІ

О. Т.

Цей дарунок смертності, який ти дала мені,
я зберігаю досі, після стількох років,
і люблюся ним тільки потайки,
відчинивши насамоті серце, мов шкатулку.

Як пишний бароковий клейнод, я пришпилюю його
до простого одягу мого життя,
і, наче самоцвіт колір, він підхоплює
один із виразів в моїх очах.

Дивуються люди, чому я проходжу
таким самопевним, майже зухвалим, крізь життя –
бо знаю, що одного дня мені дістанеться в спадку
решта тих багатств, які ти посідаєш під землею.

(Тарнавський, 1970, с. 312)

У вірші на смерть матері немає жодного емоційно від'ємного образу, сама лише позитивно забарвлена лексика: *дарунок; люблюся; пишний бароковий клейнод; багатства*. Та від цього вірш не стає оптимістичним, бо ті позитивно забарвлені лексеми – це евфемізми.

Як і інші поети з НІГ (зокрема Б. Рубчак), Ю. Тарнавський не любив сентиментальності, типової української перечуленості, а тому нерідко висловлював свої почуття не прямолінійно, а за посередництвом образів. Але є й інша причина, чому письменник уникав зображення трагедії як трагедії. Про це він зазначив у «Босоніж додому»: «Ховали маму ... 27 липня, коли німецькі війська лявіною сунули на захід, відступаючи перед советськими. Цвинтар був на східній боці міста, і похоронна процесія перла проти цієї повені війська – вбогий віз запряжений конячкою, з труною на нім, і горстка людей, з двома дітьми між ними (маленький брат здається залишився вдома), проти цілих дивізій. Бачучи німецького старшину за возом, дехто з вояків-німців салютував із подивом в очах. День був гарячий, пекло сонце, і, через постійний рух, настрій у повітрі був якийсь піднесений, майже веселий. Описав я це все, та й попередній параграф, як теж і дещо з Дильонгувки, у збірці *Спомини*. Смерть моєї матері описав я теж у коротенькім оповіданні *Рівнина*, друкованім в “Українській літературній газеті” за жовтень 1957 р., і присвятив їй вірш “На смерть моєї матері” в збірці “Вино і ропа”. Зберігаю я цю тему й досі для можливих майбутніх творів, як родинну коштовність, на чорний день. Разом із лявіною німців, що текла крізь Турку, відступали на захід саме в той час рештки розбитої дивізії. Були серед них і якісь то-

вариші батька, що ночували у нас після похорону. Пам'ятаю, як лежали вони покотом на долівці. На другий день вранці, 28 липня, нас троє дітей сіли на віз, який належав двоюрідній сестрі моєї мами, цюці Сальці (Кавка, з дому Яворська), і з її родиною рушили на захід. Їхала теж з нами старша сестра мого батька, цюця Ганка, яка була приїхала до нас після операції мами, щоби нам помагати, і яка відтоді опікувалася нами. Батько провів нас на ровері трохи за місто, і вернувся до своїх товаришів, що чекали на нього. Мали всі вони негайно зголоситися до Середнього на Закарпатті, де гуртувалася дивізія. Пам'ятаю, як їхав він дорогою, обминаючи вибоїни, віддаляючись від нас. Так, за три дні, втратили ми маму, тата, дах над головою, і ще до того всього батьківщину. Мали ми всі троє в той час, спільно, 24 роки! Будучи дитиною, не здавав я собі справи тоді, що це все значило. Терпну тепер на саму думку. Сьогодні не міг би я перенести такого» (Тарнавський, 2000а, с. 260).

Отже, інша причина, чому письменник писав про похорон матері як про свято, полягає у тому, що він подавав дитячу візію тих подій, погляд на світ підлітка, який хоч і розумів, що відбувається, але не цілком усвідомлював, що це все значить, який масштаб цієї трагедії. Зрештою, у такій ситуації (смерть, процесія, фронт, німецька дивізія, салюти) навіть для дорослого занадто багато всього, щоб усвідомити.

Богдан Бойчук у своїй рецензії на том Юрія Тарнавського «Поезії про ніщо і інші поезії на цю саму тему» зазначив, що образи у «Споминах» накинуто як на кіноплівці (Бойчук, 1971, с. 48). Вони «напливають один на одного і переходять, “перетікають” один в одного», – зазначено у статті Миколи Ільницького, чие рідне с. Ільник розташоване неподалік від Турки, – а за ними, тими образами, літературознавець прочитував картину «ісходу», що «набирає характеру вселенської, як всесвітній потоп, катастрофи» (Ільницький, 2008, с. 493). Марія Котик-Чубінська, розглядаючи жанрову специфіку «Споминів», називала цю збірку поезій прозою «фільмом пам'яті» і наводила риси, які зближують текст із кінематографічним зображенням. Зокрема, йшлося про «переважання синтаксису називних речень, що нагадує режисерський текст, за яким відбуватиметься монтаж кадрів», про «диспропорцію сили звукових сигналів», «фіксування руху як знерухомлення і навпаки», «накладання різних просторових і часових планів» (Котик-Чубінська, 2011, с. 174–175).

Ще до рецензії Б. Бойчука Б. Рубчак зауважив, що книжка «Спомини» займає проміжне місце між жанрами поезії і прози. «Ця книжка неначе поетичний символ роману про міста, сквери і вулиці спогаду, неначе своєрідна емблема роману, якась його метафорична абстракція» (Рубчак, 1968, с. 54).

Стосовно роману «Теплі полярні ночі» доцільно зазначити, що так буває, що певні травматичні для письменників теми не дають себе описати, тримають, не відпускають, але пручаються, шифруються. В одній зі своїх статей Тетяна Остапчук розглядала цей роман як розповідь про ідентичність, у якій серед іншого присутні також інтенції до витіснення і трансформації певного травматичного досвіду (Ostapchuk, 2023, р. 3). Не дивно, що давно задуманий роман про події ще тих часів, коли Ю. Тарнавський жив на українській землі, постав аж через 75 років після від'їзду з України.

Про свій намір написати на основі особистих дитячих спогадів роман з українським тлом письменник зізнавався у «Босоніж додому» (Тарнавський, 2000а, с. 329). Згадка про цей намір звучить і в фіналі продовження есею (ця частина має назву «Назад»), де автор навів сцену з 1944 р., яку, казав, беріг для романного задуму, але не зміг стриматися, щоб не завершити нею автобіографію. «В романах треба

послугуватися не фактами, а уявою», – пояснював своє рішення письменник (Тарнавський, 2000а, с. 413).

Роман «Теплі полярні ночі» (2019) написано на основі автобіографічних фактів, сплетених з уявними та запозиченими сценами. Книжка сприймається легко, її цілком можна читати і без ознайомлення з «Босоніж додому і назад», та все ж для повноти картини не зайве мати на увазі, що хоча це й автобіографічний твір, та художній домисел інколи поширюється тут і на магістральну сюжетну лінію. Складається роман із трьох частин, назви яких відповідають словам заголовка: «Теплі», «Полярні», «Ночі». Перша частина насамперед присвячена зображенню глибокого дитинства, перших років життя у міжвоєнній Польщі, і це здебільшого таке безтурботне життя, що завершилося із входженням у місто німецьких військ. Правда, деякі загрозливі сигнали вже у той час надходили до мозку оповідача. Зокрема, в одному з розділів йдеться про сон, у якому родинна трапеза відбувалася при катафалку. Там, де мали би бути страви, лежало тіло, при нім купа квітів, родичі жували куски м'яса, а на їхніх губах залишалася кров. З оповідачем відбувалося те саме.

Те, що у частині «Теплі» було сном, у другій частині «Полярні» стало реальністю. Заголовок частини в українському варіанті цього роману, до речі, дуже вдало передав атмосферу, у якій перепліталися родинний затишок і достаток із вторгненням війни, стратою невинних людей, смертю матері. Є в цій частині натуралістичні описи страт німцями юдеїв (у романі не вживано терміна «євреї», тільки «юдеї») та українців. В обох випадках мова про страти цивільного населення, хоча страта українців, казали, була помстою за те, що українські партизани вбили німецького вояка (Тарнавський, 2019, с. 97).

У цій-таки частині роману мовиться і про інші травматичні сцени: зокрема, поховання живцем і страви з кусками плоті, що їх росіяни давали ув'язненим громадянам. Згадував письменник і про тортурні з боку поляків у міжвоєнний період. Отже, і німці, і росіяни, і поляки зображені у романі агресорами, і таке трактування історичних подій, як зазначав свого часу Ярослав Розумний, типове для письменників НІГ, тоді як для материкових шістдесятників джерело зла мислилося вужче – в образі гітлерівської Німеччини (Розумний, 1986, с. 44).

Третя і завершальна частина роману – «Ночі» – період після смерті матері, від'їзд на Захід. У романній версії тато не встиг на мамин похорон, спізнився на кілька годин. А ще – він не повернувся до своїх дивізійників, а дезертирував і поповнив лави українських партизанів. У романі чітко пояснено, чому родина Тарнавських вибирала вигнання, а не російську окупацію. Бо було усвідомлення того, яка доля чекала українських інтелігентів під владою москалів – як не розстріляють, то вивезуть до Сибіру. Тато майбутнього письменника не мав шансу уникнути репресій. Податися до Німеччини разом з іншими членами родини він також не міг, бо як дезертирові німецького війська йому і тут загрожувала розправа. Попри наступ росіян, він «не сумнівався, що врешті-решт росіяни програють» (Тарнавський, 2019, с. 163). Він був оптимістом, на відміну від сина.

У фіналі романної історії головний герой опинився в Мадярії (Угорщині). Малий мрійник, любитель книжок, вийшов із потяга на станції і не встиг вчасно повернутися до вагона. «Я опинився посеред глушини в чужій країні, серед людей, чією мовою не володів і які були до нас переважно ворожі. Я пригадав почуті історії про те, як мадярські вояки поводитися з українськими селянами – *бадіками* – під час попе-

редньої війни. Як мадяри, наче гірляндами, прикрашали українцями шляхи, вішаючи їх на деревах, що росли обабіч. Мені не варто було очікувати від них чогось доброго. Чи мене відішлють додому? Там тепер, імовірно, росіяни, і якщо не тепер, то вони не забаряться. Чи мене віддадуть у сиротинець, щоб я став мадяром? Чи стану я робітником-рабом на якомусь мадярському господарстві? Жоден із варіантів не обіцяв добра» (Тарнавський, 2019, с. 205).

Такий художній фінал, звісно ж, підказаний епізодом, що трапився був у тій-таки Угорщині з Анною Тарнавською, цюцею Ганькою (як я згадував, покликаючись на автобіографічний есеї Юрія Тарнавського, на одній з угорських станцій вона спізналася на потяг). Та якщо брати до уваги політичний контекст – українсько-угорські відносини, зокрема на теперішньому етапі, позицію Угорщини щодо військової допомоги Україні, – то рішення Ю. Тарнавського залишити свого оповідача (який є романним альтер еґо самого автора) напризволяще саме в Угорщині означає віддати його чужинцям, позбавити українського оточення, штовхнути на нові серйозні випробування, новий травматичний досвід. Серед усіх країн Євросоюзу це чи не єдина країна, влада якої в умовах російсько-української війни демонструє незацікавленість в існуванні України, ігнорує європейський консенсус стосовно стримування агресії Російської Федерації, блокує надання Україні військової допомоги. Та й раніше мадярська політика була чітко спрямована на асиміляцію немадярських національностей, через що її означувано етноцидом (Маленков, 2022).

І хоча насправді майбутній письменник потрапив у не аж таке вороже середовище (табори для переміщених осіб у Німеччині, а далі – мультикультурна Америка), все ж відчуття себе чужинцем ще довгий час переслідувало його. У «Босоніж додому» серед іншого читаємо: «Я чув постійну різницю між собою й моїм американським оточенням. Був типовим “чужинцем” (“*l’etranger*” у Камюсівському сенсі). Не переставав мріяти про Європу, хоч ніяких можливостей на поворот не було, і довгий час листувався з одним з моїх друзів німців із гімназії» (Тарнавський, 2000а, с. 273). Аж після того, як Ю. Тарнавський здійснив таки омріяну спробу вернутися до Європи і понад рік пожив в Іспанії (1964–1965), то перестав почуватися в Америці чужинцем. Здається, що саме тоді, у другій половині 60-х років ХХ ст., він написав свої найбільш значимі поетичні збірки. Вони – не про війну, але тематика зниклості, яка пронизує їх і багато інших творів письменника, напевно, виникає з пережитого за часів Другої світової війни.

Тема війни у творчості Ю. Тарнавського не обмежується тільки тими трьома творами, про які я вже писав («Босоніж додому і назад», «Спомини», «Теплі полярні ночі»); було ще кілька окремих поезій, оповідання тощо. У 2022 р. під впливом жахів російсько-української війни він написав твір «Це гниє труп» і 23 травня того ж року публічно виконав цей англomовний текст у супроводі піаніста Люшіана Бана (Lucian Ban) на фестивалі «Jazz Poetry 2022». Запис спільного виступу Ю. Тарнавського з Л. Баном можна переглянути в інтернеті. Також в інтернеті можна переглянути фільм Олександра Фразе-Фразенка про Юрія Тарнавського «Casi Desnudo», у якому серед іншого письменника відзнято і в його рідному м. Турка, біля хати бабусі Катерини Яворської (вул. Шевченка, 10), де певний час жила і сім'я Тарнавських, а ще – на 43-й хвилині фільму – біля триповерхового особняка, збудованого батьком письменника Іваном Тарнавським. У той будинок сім'я Тарнавських так і не заселилася, бо тільки-но його було споруджено, як прийшли окупанти і розташувалися там.

Спершу росіяни, а потому німці. Коли зайти забралися звідти, то родині Тарнавських вже треба було втікати від росіян на Захід. Німецькі військові чиновники недаремно сподобали собі ту хату – на той час вона, схоже, і справді була «одною з найкращих у місті» (Тарнавський, 2019, с. 83).

Логічно буде застановитися над запитанням: чи той воєнний досвід хлопчини-оповідача відображено тільки у згаданих творах? Певно, що ні. Війна і ті травми, які вона залишила по собі, вплинули на проблематику і поетику творчості Ю. Тарнавського. Згадаймо, що перша його поетична збірка «Життя в місті» (1956) – це перша суто верліброва збірка в історії української поезії і вона цілком екзистенціалістична. «Перша програмово екзистенціалістична збірка поезій в українськiм письменствi», – писав про неї Юрій Лавріненко (Лавріненко, 1956, с. 1, 8). Самотність, відчуження, смерть і пошуки сенсу життя – теми, якими наповнена ця збірка, – то ж не лише засвоєне з книжок. Ці теми змалечку диктувало життя. Вони стали центральними і в першій прозовій книжці письменника – «Шляхи», першу редакцію якої було написано ще 1956 р., опубліковано 1961 р., а відредаговане перевидання побачило світ 2000 р. (Тарнавський, 2000b, с. 9–121). Події у цьому творі відбувалися у повоєнній Німеччині, «тут і там можна зустріти калік, сліди бомбардувань, у душах персонажів незагоєні рани – втрати близьких людей тощо» (Мариненко, 2004, с. 12). Один із героїв – Калькройт – колишній учасник бойових дій. «Для Калькройта, представника “втраченого” покоління, мистецтво – єдина можливість вижити після потрясінь війни, “вилити” свій біль і жах у скульптури, це спосіб очистити себе й свою свідомість» (Остапчук, 2002, с. 27). Опис скульптур передає моторошну атмосферу його творінь, людські постаті, створені мистцем, мають у собі атрибути війни і відповідні технічні деталі: груди – з баків і бомб, замість легень – радіатори, замість сердець – запальники мін і бомб, замість язиків – багнети, замість зубів – кулі, замість ніздрів – розірвані дула тощо (Тарнавський, 2000b, с. 54).

Отже, досвід воєнного дитинства мав великий вплив на формування естетичної свідомості Ю. Тарнавського. Основними творами, які про це свідчать, є роман «Теплі полярні ночі», автобіографічний есеї «Босоніж додому і назад», збірка поезій прозою «Спомини», а також повість «Шляхи». Тема війни була актуальною для письменника на ранньому етапі його творчого шляху, але пізній Ю. Тарнавський повернувся до неї. У контексті теперішніх реалій російсько-української війни розгляд цієї теми видається суголосним подіям сьогодення і перспективним, бо аналіз зображення письменником-модерністом теми війни може сприяти глибшому розумінню його поетики та поетики війни загалом.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

- Бойчук, Б. (1971). Поезії про ніщо та інші поезії на ту саму тему. *Сучасність*, 7–8.
- Бойчук, Б. (2003). *Спомини в біографії*. Київ: Факт.
- Воронка, Р. (1990). Коли скресла крига. *Всесвіт*, 1–2, 3–4.
- Ільницький, М. (2008). У фокусі ста дзеркал. В М. Ільницький, *На перехрестях віку: у 3 кн., 1*. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія».
- Котик-Чубінська, М. (2011). *Структура та образність поезії Юрія Тарнавського*. Львів.
- Лавріненко, Ю. (1956, вересень). Повстання проти змори. *Українська літературна газета*, 1, 8.

Маленков, Р. (2022). *Чому в Угорщині нема українців?* <https://www.istpravda.com.ua/columns/2022/10/5/161882/>

Мариненко, Ю. (2004). Людина із «зеленавим настроєм дзеркал». Повість Юрія Тарнавського «Шляхи». *Дивослово*, 2, 10–13.

Остапчук, Т. (2002). Екзистенціалізм як домінанта творчості Юрія Тарнавського. *Слово і час*, 7, 25–31.

Ревакович, М. (2012). *Persona non grata. Нариси про Нью-Йоркську групу, модернізм та ідентичність*. Київ: Критика.

Розумний, Я. (1986). Героїка чи антигероїка: тема війни в поезії шестидесятників і Нью-Йоркської групи. *Сучасність*, 11, 34–45.

Рубчак, Б. (1968). Поезія антипоезії. *Сучасність*, 4, 44–55.

Рубчак, Б. (2009). «Життя цікаве своїм різноманіттям і ролями...». *Український журнал*, 3, 48–50.

Тарнавський, Ю. (1970). Спомини. В *Ю. Тарнавський, Поезії про ніщо і інші поезії на цю саму тему*. Нью-Йорк: Видавництво Нью-Йоркської групи.

Тарнавський, Ю. (2000а). Босоніж додому і назад. В *Ю. Тарнавський, Не знаю: вибрана проза*. Київ: Родовід.

Тарнавський, Ю. (2000б). Шляхи. В *Ю. Тарнавський, Не знаю: вибрана проза*. Київ: Родовід.

Тарнавський, Ю. (2019). *Теплі полярні ночі*. Київ: Темпора.

Ходацький, А. (2015). *Лікар Селянський* (Т. Карабович, пер. з пол.). Вроцлав: Лена.

Шевчук, В. (1990). У пошуках землі обігваної. Про Юрія Тарнавського, поета з Нью-Йоркської групи. *Україна*, 10, 3–5.

Ostapchuk, T. (2023). Memory, Identity, and Belonging in Yuriy Tarnawsky's Autobiographical Novel *Warm Arctic Nights*. *HyperCultura*, 12. <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=1241826>

REFERENCES

Boichuk, B. (1971). Poezii pro nishcho ta inshi poezii na tu samu temu. *Suchasnist*, 7–8 (in Ukrainian).

Boichuk, B. (2003). *Spomyny v biohrafii*. Kyiv: Fakt (in Ukrainian).

Voronka, R. (1990). Koly skresla kryha. *Vsesvit*, 1–2, 3–4 (in Ukrainian).

Ilnytskyi, M. (2008). U fokusi sta dzerkal. In *M. Ilnytskyi, Na perekhrestiakh viku: u 3 kn., 1*. Kyiv: Vydavnychiy dim «Kyievo-Mohylianska akademiia» (in Ukrainian).

Kotyck-Chubinska, M. (2011). *Struktura ta obraznist poezii Yuriiia Tarnavskoho*. Lviv (in Ukrainian).

Lavrinenko, Yu. (Veresen, 1956). Povstannia proty zmory. *Ukrainska literaturna hazeta*, 1, 8 (in Ukrainian).

Malenkov, R. (2022). *Chomu v Uhorshchyni nema ukrainsiv?* <https://www.istpravda.com.ua/columns/2022/10/5/161882/> (in Ukrainian)

Marynenko, Yu. (2004). Liudyna iz «zelenavym nastroiem dzerkal». Povist Yuriiia Tarnavskoho «Shliakhy». *Dyvoso*, 2, 10–13 (in Ukrainian).

Ostapchuk, T. (2002). Ekzyzentsializm yak dominanta tvorchosti Yuriiia Tarnavskoho. *Slovo i chas*, 7, 25–31 (in Ukrainian).

Revakovich, M. (2012). *Persona non grata. Narysy pro Niu-Iorksku hrupu, modernizm ta identychnist*. Kyiv: Krytyka (in Ukrainian).

Rozumnyi, Ya. (1986). Heroika chy antyheroika: tema viiny v poezii shestydesiatnykiv i Niu-Iorkskoi hrupu. *Suchasnist*, 11, 34–45 (in Ukrainian).

Rubchak, B. (1968). Poeziia antypoezii. *Suchasnist*, 4, 44–55 (in Ukrainian).

Rubchak, B. (2009). «Zhyttia tsikave svoim riznomanittiam i roliamy...». *Ukrainskyi zhurnal*, 3, 48–50 (in Ukrainian).

Tarnavskiy, Yu. (1970). Spomyny. In *Yu. Tarnavskiy, Poezii pro nishcho i inshi poezii na tsiu samu temu*. Niu-Iork: Vydavnytstvo Niu-Iorkskoi hrupu (in Ukrainian).

Tarnavskiy, Yu. (2000a). Bosonizh dodomu i nazad. In *Yu. Tarnavskiy, Ne znaiu: vybrana proza*. Kyiv: Rodovid (in Ukrainian).

Tarnavskiy, Yu. (2000b). Shliakhy. In *Yu. Tarnavskiy, Ne znaiu: vybrana proza*. Kyiv: Rodovid (in Ukrainian).

Tarnavskiy, Yu. (2019). *Tepli poliarni nochi*. Kyiv: Tempora (in Ukrainian).

Khodatskyi, A. (2015). *Likar Selianskyi* (T. Karabovych, Trans.). Vroslav: Lena (in Ukrainian).

Shevchuk, V. (1990). U poshukakh zemli obitovanoi. Pro Yuriia Tarnavskoho, poeta z Niu-Iorkskoi hrupu. *Ukraina*, 10, 3–5 (in Ukrainian).

Ostapchuk, T. (2023). Memory, Identity, and Belonging in Yuriy Tarnawsky's Autobiographical Novel *Warm Arctic Nights*. *HyperCultura*, 12. <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=1241826> (in English).

Ihor KOTYK

PhD (Philology), Senior Researcher

of the Department of Literary Process and Comparative Studies of the Government agency «Ivan Franko Institute of the NAS of Ukraine»

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4948-431X>

e-mail: ihrktyk@gmail.com

DOCUMENTARY AND ARTISTIC VISIONS OF WAR IN THE WORK OF YURIY TARNAWSKY

The article is devoted to the depiction of war in the works of the Ukrainian-American writer Yuriy Tarnawsky, co-founder and member of the New York Group. Like other members of the original composition of this group, Y. Tarnawsky belongs to the generation of children of war. The writer was greatly disturbed by the events of 1940^s. The description of those events is given in the first chapters of his autobiography «Barefoot Home and Back», and their reflection is found in several works: in the collection of prose poems «Memories», in the novels «Warm Arctic Nights», and «Paths».

As a ten-year-old boy, the future writer lost his mother, home and was forced to leave his homeland, without a father. Being in camps for displaced people, and later living in America, for a long time he could not get rid of the feeling of his own foreignness. The loss of relatives, the contemplation of mass executions of Jews and the murders of Ukrainians prompted artistic reflections on the themes of death, the meaning of life, and the absurd.

Considering the cycle of prose poems «Memories» (1964), written in the early period of Tarnawsky's creation, the author of the article draws attention to the detachment of the

image and cinematic nature inherent in the poetics of this cycle. The novel «Warm Arctic Nights» (2019), written in the late period of his work, reflects an intensive change in main character's worldview, whose childhood was invaded by war. The autobiographical nature of this book is intertwined with artistic imagination, which extends to the main storyline. The resolution of the plot resonates with current geopolitical moods in Eastern Europe.

In the opinion of the author of the article, the experience of war affected the issues and poetics of Yuriy Tarnawsky's work in general. Such an influence can be seen in the poet's first collection, «Life in the City» (1956), which is entirely existentialist and the first collection of verse libre poems in the history of Ukrainian literature, as well as in the novel «Paths» (1956/2000).

Tarnawsky's work «It is the Rotting of the Corpse» (2022), written under the influence of the horrors of the Russian-Ukrainian war, is also mentioned in the article.

Key words: children of war, the Second World War, Russian-Ukrainian war, traumatic experience, existential issues, prose poetry, novel.

*Стаття: надійшла до редакції 12.02.2025
прийнято до друку 16.08.2025*

Микола КРУПАЧ
кандидат філологічних наук
доцент кафедри української літератури ім. акад. М. Возняка
Львівського національного університету ім. І. Франка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0911-1693>
e-mail: mukolakrupach@ukr.net

ГЕНЕЗА УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЙНОЇ ЛІТЕРАТУРИ 1920–1930-х РОКІВ У ІНТЕРПРЕТАЦІЇ МИКОЛИ ІЛЬНИЦЬКОГО

Уперше комплексно проаналізовано основні літературознавчі праці М. Ільницького, у яких він порушував проблему генези української еміграційної літератури 1920–1930-х років. З'ясовано, що у дослідженнях ученого практично відсутній ґрунтовний аналіз літературно-мистецького життя в еміграції, зокрема на території Польщі, саме в перші роки (кінець 1920–1923 рр.) втрати Україною незалежності. Зазначено, що, як правило, дослідник початком літературного життя української політичної еміграції в Західній Європі визначав Прагу. Вказано, що зосібна М. Ільницький у своїх працях переважно використовував термін «Празька школа», який начебто знаменував феномен зародження та розквіту української еміграційної літератури, передусім поезії.

Виявлено, що літературознавець пов'язував генезу української еміграційної літератури (зокрема поезії) міжвоєнного періоду насамперед з іменем Ю. Дарагана. Розкрито джерела, які у працях М. Ільницького стали основою інтерпретації генези тематики української еміграційної поезії 1920–1930-х років. Доведено, що літературознавець пов'язував генезу української еміграційної поезії міжвоєнного періоду з іменем Ю. Дарагана передусім під впливом «свідчень авторитетних митців того часу», які запозичував зі статті «Поезія по цей бік барикади» молодого Богдана Ігоря Антонича та огляду «Сучасна українська поезія», який буцімто належить Олегові Ольжичеві. Встановлено, що стаття Богдана Ігоря Антонича написана на замовлення польського лівого журналу, а приналежність огляду «Сучасна українська поезія» перу Олега Ольжича викликає сумнів у окремих дослідників літератури, оскільки заперечує його політичні орієнтири. Також наведено твердження одного із сучасних дослідників літератури, який звернув увагу на тенденцію до спрощеного захвалювання доволі невеликої за обсягом творчості Ю. Дарагана, зокрема його збірки «Сагайдак».

Натомість стверджено, що витоки української еміграційної літератури 1920–1930-х років потрібно шукати в таборах інтернованих воїнів Армії УНР. Саме в таборовому журналі «Наша зоря» ще 1921 р. Є. Маланюк уперше закликав українських митців перетворити національне мистецтво на нову потужну зброю в боротьбі з окупантами України.

Ключові слова: М. Ільницький, Ю. Дараган, Є. Маланюк, генеза української еміграційної літератури 1920–1930-х років, «Празька школа», «вісниківство».

За останні десятиліття зроблено чимало для повернення в Україну творчих здобутків багатьох еміграційних письменників. Надруковано низку монографій, статей, захищено дисертації, а головне – побачили світ твори окремих митців слова. Проте з різних причин поза увагою дослідників і надалі залишається ще чималий прошарок української еміграційної літератури, зокрема тої, що була створена на початку 1920-х років у таборах інтернованих воїнів Армії Української Народної Республіки (УНР) та місцях масового перебування політичних біженців з України.

У дослідженнях українського літературного процесу ХХ ст. також практично відсутній ґрунтовний аналіз літературно-мистецького життя в еміграції, зокрема на території Польщі, саме в перші роки втрати Україною незалежності, наприкінці 1920–1923 рр. Як правило, деякі дослідники початком літературного життя української політичної еміграції в Західній Європі визначали Прагу. Навіть з'явився термін «Празька школа», який начебто знаменував феномен зародження та розквіту української еміграційної літератури, передусім поезії. Водночас дехто з літературознавців намагався пов'язати генезу національної літератури 1920–1930-х років у еміграції з постаттю Дмитра Донцова – головного редактора відновленого у Львові 1922 р. «Літературно-наукового вісника». В українському літературознавстві вже довгий час навіть наявний «різнобій» щодо вживання термінів «Празька школа» («поети-пражани») та «вісниківство» («письменники-вісниківці»). Дехто з науковців принципово використовував один із них, а дехто вживав їх як паралельні («синонімічні») терміни. Сергій Квіт стверджував, що «дотепер меншою мірою» можна «говорити про наукові дослідження вісниківської проблематики», а «більшою – про **ідеологічну війну** [тут і далі в цитатах усі виділення мої – М. К.], що набирає нових обертів в українській гуманітаристиці» (Квіт, 2013, с. 100).

Зрозуміло, що за такої безкомпромисної постановки проблеми кожен літературознавець, який пробував її осмислювати, навіть знехотя опинявся на одній із «ліній» уже сучасного «ідеологічного фронту». Цілком усвідомлюючи, що ця чергова «ідеологічна війна», зокрема в українському літературознавстві, може так ніколи й не завершитися, вартувало б звернути увагу на першу спільну неточність, що якраз й об'єднує прихильників різних візій генези української еміграційної літератури міжвоєнного періоду.

Адепти чи то «Празької школи», чи «вісниківства» лише мимохідь згадували, що письменники-емігранти молодшої генерації переважно належали до прихильників УНР, але не достатньо наголошували, що багато з них також були і її мілітарними захисниками. Беручи до уваги такі й подібні факти з біографій передусім письменників-воїнів, здається, апіорі недоречно постійно наголошувати на їхньому чи то «національному», чи навіть «націоналістичному» самоусвідомленні («прозрінні»), що начебто настало **під чийсь там впливом уже аж після поразки визвольної боротьби 1917–1921 рр., опорною силою якої вони якраз і були**. Передусім саме певні **національно-політичні переконання** змусили їх не тільки добровільно вступити до лав Армії УНР, але й спонукали багатьох із них залишатися вірними **військовій присязі** до кінця життя (часом доволі короткого).

Водночас українська еміграційна література 1920–1930-х років стала в культурному житті окупованої московськими більшовиками України не тільки мистецьким, але й політичним феноменом. Саме митці-емігранти продовжили національне відродження, започатковане в Україні після низки революційних подій у московській

імперії, що розпочалися в лютому (за новим стилем – у березні), а не в жовтні (за новим стилем – у листопаді) 1917 р.

Мета статті – використовуючи культурно-історичний та порівняльні методи, висвітлити генезу української еміграційної літератури 1920–1930-х років у інтерпретації зосібна Миколи Ільницького. Адже він належить до піонерської когорти вчених, яким в Україні наприкінці ХХ ст. випала доля досліджувати надбання еміграційних літературів міжвоєнного періоду, яких окупаційний московський режим не тільки забороняв, але й піддавав фальсифікаторському очорненню, передусім за незламну політичну позицію, яка відображена й у їхній творчості, переважно невідомій радянським критикам.

Однією з перших в Україні розвідок, де побіжно розглянуто творчість і деяких поетів-емігрантів, стала досить розлога стаття М. Ільницького «Поетичні школи в західноукраїнському літературному процесі 20–30-х років ХХ ст.», яка вперше була опублікована 1990 р. У цій праці вчений ще розглядає еміграційну літературу як частину західноукраїнської. Також потрібно зазначити, що загалом М. Ільницький вбачає у «поетичних школах» своєрідний «штрих» до «вироблення **концепції**», зокрема української «**культури як національного феномена**». Щоб «підійти до вироблення такої концепції», дослідник радить «передусім відкинути старі догми й шаблони, серед яких – класово-соціальний підхід, що розглядає літературу як привідний пас **ідеології** і заперечує її **загальнолюдські цінності**, а також ігнорує внутрішню природу мистецтва, її самоціль» (Ільницький, 1990b, с. 156).

Водночас М. Ільницький не пропонує критеріїв, так би мовити, «нового» (очевидно, національно-державницького) підходу до «вироблення концепції» української «культури як національного феномена». Натомість своє дослідження він розпочинає з доволі розлогого цитування статті «Пальці на горлі», написаної Олександром Гаврилюком 1940 р., тобто в період московської окупації західноукраїнських земель. Однак потрібно наголосити, що цитована стаття, очевидно, була замовною з боку московської окупаційної влади, тому її можна розглядати, зокрема, і як публічний ідейно-політичний фальсифікат на окремих західноукраїнських та еміграційних письменників, творчість яких передусім містила низку національно-державницьких концептів.

Так, Микола Ільницький із цієї статті процитував фрагмент, де Олександр Гаврилюк писав про «групу Дмитра Донцова», до якої начебто увійшли «здебільшого пройдисвіти, що зібралися навколо журналу “Вісник”», зокрема: Євген Маланюк, Богдан Кравців, Олена Теліга, а також Олег Ольжич, Юрій Клен та Леонід Мосендз, які буцімто лише «доповнюють цю сім’ю озвірилих **антинародних віршомазів**» (Ільницький, 1990b, с. 156–157).

Також Микола Ільницький заручився підтримкою «зарубіжного історика» Івана Лисяка-Рудницького та пристав до його думки, буцімто «інтелектуальний рівень націоналістичного середовища» в 1930-ті роки «був невисокий, і його намагалися компенсувати тоном, який не терпів заперечень». Щоб проілюструвати начебто правдивість насправді доволі маніпулятивних тверджень Івана Лисяка-Рудницького, Микола Ільницький процитував також і виступ Богдана Ігоря Антонича, який він виголосив у Львові 31 січня 1935 р. під час вручення йому літературної премії Товариства письменників і журналістів (ТОПІЖ). Вчений охарактеризував виступ поета, як «однин з найпоказовіших **виявів протесту проти понижування митця і зведення мистецтва до ідеологічної функції**». Зосібна, Микола Ільницький процитував фрагмент

виступу Богдана Ігоря Антонича, де молодий поет твердив: «Я не мандолініст ніякого гуртка. Не вистукую верблів на барабані дерев'яного патосу. Знаю добре, що криця й бунтарство, котурни й сурми наших поетів – це здебільша векслі без покриття». На думку М. Ільницького, «полемічна спрямованість і навіть адресація цього виступу очевидні» (Ільницький, 1990b, с. 165).

Та учений помилявся. Багато із процитованих ним тверджень не цілком зрозумілі навіть для ретельних дослідників літературного процесу 1920–1930-х років. Загалом, складається враження, що і Богдан Ігор Антонич, і Іван Лисяк-Рудницький писали про панування якоїсь української тоталітарної системи, зокрема в 1930-х роках у Галичині та на еміграції. Однак це – історичний абсурд.

Загалом, гене́за української еміграційної літератури 1920–1930-х років і досі залишається малодослідженою. Водночас у її висвітленні з'явилася низка маніпулятивних тверджень і літературознавчих (чи радше літературо-не-знавчих) міфів, про що доводилося писати в дослідженні «Проблема маніпуляцій у висвітленні гене́зи української еміграційної літератури 1920–1930-х років» (Крупач, 2013b, с. 305–322). Зокрема, щодо Богдана Ігоря Антонича, то про його ідейно-політичні перебіги від одних до інших західноукраїнських угруповань уже доводилося писати, зокрема у статті «“Чорні демони” та “ясні янголи” в літературознавстві (проблема утаємниченої діяльності деяких західноукраїнських письменників 1920–1930-х років)» (Крупач, 2014, с. 88–96). Тут вартує лише нагадати, що зосібна Богдан Ігор Антонич спочатку надмірно вихвалював Дмитра Донцова й у редактованому ним журналі викривав промосковську сутність не тільки родини Крушельницьких, але й персонально Михайла Рудницького та Святослава Гординського. Утім, через нетолерантні висловлювання про Олену Телігу Богдан Ігор Антонич був «відлучений» від «Вісника» Дмитром Донцовим і дуже швидко почав співпрацювати саме з Михайлом Рудницьким, якому належали провідні функції не тільки в ТОПЖу, але й у тижневику «Назустріч».

Також з ідейно не надто чітких висловлювань Богдана Ігоря Антонича й Івана Лисяка-Рудницького, на жаль, може навіть скластися хибне враження, буцімто доволі політично складне поняття (особливо в міжвоєнний період) «Україна» вони суб'єктивно персоніфікували з образом, зокрема, Дмитра Донцова, немовби намагаючись натякати, що західноукраїнські й еміграційні письменники ретранслювали якісь його персональні, а не загалом національно-державницькі ідеї. Відповідно можна здогадуватися, що суб'єктивні погляди Богдана Ігоря Антонича й Івана Лисяка-Рудницького певним чином вплинули і на оцінку гене́зи української еміграційної поезії 1920–1930-х років у інтерпретації Миколи Ільницького.

Так, невдовзі вчений розширив цитовану статтю «Поетичні школи в західноукраїнському літературному процесі 20–30-х років ХХ ст.». У новій редакції вона отримала назву «Західноукраїнська і еміграційна поезія 20–30-х років» та 1992 р. була опублікована окремою брошурою (Ільницький, 1992). А 1995 р. вийшла у світ монографія М. Ільницького, якій він дав доволі символічну назву – «Від “Молодої Музи” до “Празької школи”». У ній уже вміщений окремий розділ, який автор назвав «Поезія української еміграції міжвоєнного двадцятиліття» (Ільницький, 1995, с. 196–317).

Водночас ще 1990 р. у журналі «Дзвін» Микола Ільницький опублікував власний переклад українською мовою статті Богдана Ігоря Антонича «Поезія по цей бік барикади» (Антонич, 1990, с. 114–116), що вперше побачила світ 1934 р. у «польському часопису **лівої** орієнтації “*Sygnaly*”» (Ільницький, 1990a, с. 116). У ній буквально

недавній (1933) випускник Львівського університету взяв на себе відповідальне завдання: представити польським читачам огляд західноукраїнської та еміграційної поезії останніх десятиліть. Зокрема, інтерпретуючи творчість поетів-емігрантів «воєнного покоління», Богдан Ігор Антонич у своєму огляді стверджував, що «**найвидатнішим**» поміж ними є начебто **Євген Маланюк**, але «**першим** серед них виділяється [у перекладі з польської можна читати навіть “виривається” – М. К.]» Юрій Дараган, «що передчасно помер на туберкульоз (1894–1926)», а його «**видана у Празі 1925 р. збірка “Сагайдак”** із надзвичайною майстерністю і відчуттям слова **містить у собі всі елементи, які згодом розвиватиме решта поетів еміграції: яскравий історизм, варяги, дикий степ, сонячний Дажбог, настрої вигнанця**» (Антонич, 1990, с. 116). Висловлюванню Богдана Ігоря Антонича про Юрія Дарагана згодом судилося стати своєрідним алгоритмом для багатьох літературознавців у висвітленні генези української еміграційної літератури 1920–1930-х років. Воно наявне у низці публікацій, зокрема розміщених в інтернеті, тому, щоб у подальшому уникнути повторів у цитуванні, умовно назву його «крилатим».

Передусім потрібно зазначити, що стаття «Поезія по цей бік барикади» написана на замовлення та під явним тиском культурних діячів промосковської орієнтації. Тож вона цілком може містити маніпулятивні твердження, зокрема й політичного змісту, про що доводилося писати в окремій публікації (Крупач, 2014, с. 88–96). Також у дослідженні «Генеза тематики української еміграційної поезії 1920–1930-х років у інтерпретації Б. І. Антонича» (Крупач, 2013а, с. 133–141) було фактологічно обґрунтовано, що цитовані твердження молодого поета про ідейно-тематичну першість збірки «Сагайдак» є вкрай суб'єктивними та науково бездоказовими. Тож вони не є авторитетним джерелом у висвітленні генези української еміграційної літератури 1920–1930-х років, як це одним із перших у сучасному літературознавстві робив М. Ільницький.

Так, можливо, перебуваючи під впливом автора перекладеного огляду, у статті «Поетичні школи в західноукраїнському літературному процесі 20–30-х років ХХ ст.» М. Ільницький висловив припущення, буцімто «**першим** поетом Празької школи можна назвати Ю. Дарагана». Далі вчений уже стверджував, що «у творчості Дарагана окреслилися всі основні мотиви, які згодом розвинули інші представники цієї групи: відчуття історичних національних джерел, починаючи від слов'янського язичництва, княжої та козацької доби. Історія оживає в його творах не стільки як тематика, скільки як духовна, навіть психологічна категорія» (Ільницький, 1990b, с. 165–166). Аналогічні за змістом оцінки вченого є й у дослідженні «Західноукраїнська і еміграційна поезія 20–30-х років». Тут Микола Ільницький уже відкрито вказував джерело, яке вплинуло на його інтерпретацію генези української еміграційної поезії міжвоєнного періоду, зосібна наводячи вже цитоване твердження Богдана Ігоря Антонича зі статті «Поезія по цей бік барикади» (Ільницький, 1992, с. 26). Збіжні думки вченого щодо витоків еміграційної поезії 1920–1930-х років присутні й у монографії «Від “Молодої Музи” до “Празької школи”» (Ільницький, 1995, с. 201–202).

На початку 1990-х років Микола Ільницький навіть опублікував статтю, яку красномовно, але доволі безпідставно назвав «Юрій Дараган – перший поет “Празької школи”». У ній дослідник пояснював, що «“Празька школа”, або празька група, – це частина української поезії, яка розвивалася в умовах української еміграції 20–30-х років ХХ століття» (Ільницький, 2005, с. 409). До неї вчений, зокрема, зарахував пое-

тичну творчість Євгена Маланюка, Олексі Стефановича, Олега Ольжича, Леоніда Мосендза, Олени Теліги, Наталі Лівницької-Холодної, Галі Мазуренко та інших. Отож, як уже видно хоч би з назви статті, серед цього творчого масиву Ю. Дараганові надано статус **першості**. Проте у статті М. Ільницький не здійснив порівняльно-хронологічного аналізу творчих досягнень поетів-емігрантів, а вже звично стверджував, що **«першим** поетом, в якого виразно окреслився комплекс ідей і почувань, характерний для “Празької школи”, є Юрій Дараган (1894–1926)». Підставою для такого висновку вченого, як і в деяких інших дослідженнях з аналогічною тематикою, є уже «крилате» висловлювання Богдана Ігоря Антонича із статті «Поезія по цей бік барикади», із яким і погодився Микола Ільницький (Ільницький, 2005, с. 412–413).

У ще одній статті про Ю. Дарагана, названій уже «Гридень Дажбога», М. Ільницький переконував, що «маленька книжечка» «Сагайдак» начебто «поклала **початок** такому явищу нашої літератури, як “празька школа” української поезії», бо «відроджувала батьківщину в серцях тих, хто втратив рідну землю, – відроджувала батьківщину духовну, з її історією, культурою, національним світосприйняттям». Знову ж таки власні переконання про генезу української еміграційної поезії міжвоєнного періоду вчений не аргументував порівняльним аналізом творчості тогочасних літераторів. Натомість своє доволі безапеляційне твердження про поезію Ю. Дарагана він підкріпив лише, як зазначено у статті, **«свідченнями авторитетних митців того часу»** (Ільницький, 1999, с. 22–23). Першим він навів уже «крилате» висловлювання Богдана Ігоря Антонича зі статті «Поезія по цей бік барикади». Другим – процитоване «свідчення» з огляду «Сучасна українська поезія», яке нібито належить О. Ольжичеві. У ньому з-поміж іншого автор намагався здійснити й дуже стислий огляд творчості **«націоналістичної»** групи поетів. Цікаво, що буцімто О. Ольжич, який очолював Культурно-освітню референтуру Проводу українських націоналістів (ПУН), **«найперше»** з-поміж поетів-націоналістів закликав «згадати **Ю. Дарагана**», який насправді належав до партії українських соціалістів-революціонерів (есерів). Водночас автор статті «Сучасна українська поезія» також переконував, що нібито «історіософічні натяжки Дарагана повно розкрив **другий** поет-емігрант **Є. Маланюк**» (Ольжич, 2007, с. 198).

Загалом, потрібно зауважити, що авторство статті «Сучасна українська поезія» у ретельних дослідників літератури викликає цілком аргументований сумнів (Ольжич, 1994, с. 426). Так, не погодився із приналежністю статті перу Олега Ольжича, зокрема, Петро Іванишин (Іванишин, 1996, с. 164). Адже в ній, коли взяти до уваги контекст літературно-критичних публікацій О. Ольжича, зміст окремих тверджень явно суперечив його ідейно-політичним поглядам. Про це доводилося писати у таких дослідженнях, як «“Перший” та “другий” поети “Празької школи”: проблема автентичності “свідчень авторитетних митців”» (Крупач, 2015, с. 219–232), *«Factological orientations of text authorization»* (Крупач, 2020, р. 393–398), «“З лупою літературного детектива” (До проблеми ідентифікації утаємничених текстів)» (Крупач, 2021, с. 212–225) та інших.

Відлуння дещо прихованого протистояння між оцінкою творчості Ю. Дарагана та Є. Маланюка також відчутне, зокрема в «антології» «Поети Празької школи», упорядкованій М. Ільницьким. Передусім потрібно зазначити, що книжка має ще й другу назву – **«Срібні сурми»**. Саме так Ю. Дараган найменував один із власних циклів у збірці «Сагайдак». Якщо врахувати, що назва має передати надзвичайно стислий зміст усього видання, то вона навіть мимовільно наштовхує на думку, що «поети

Празької школи» немовби почули лідерські заклики («срібні сурми») Ю. Дарагана та розвинули їх у своїй творчості. Врешті, подібне переконання міститься й у «літературній силуеті» про Ю. Дарагана, яка належить М. Ільницькому та розпочинається твердженнями про поета, що стають уже традиційними: «Його називають **першим** представником “Празької школи” української поезії. Бо хоч він помер, коли такої школи ще не існувало, у його творках знаходять **основні мотиви**, які згодом **розробляли** представники цього угруповання» (Ільницький, 2009, с. 121).

У цитованому фрагменті тексту твердження подано, зокрема, із використання дієслів у формі третьої особи множини. Наприкінці «літературної силуети» процитовано висловлювання про Ю. Дарагана, щоб читач краще зрозумів, хто ж «називає» та «знаходить» «першість» автора збірки «Сагайдак». Цього разу начебто Ольжичеве висловлювання вже наведене навіть першим, а «крилате» Антоничеве процитоване другим (Ільницький, 2009, с. 124–125), створюючи своєрідний «авторитетний фактаж» для ілюстрації твердження, висловленого автором на початку «літературної силуети». Бо дійсно, якщо так вважали Олег Ольжич та Богдан Ігор Антонич, то хто ж може тепер заперечити авторитетність їхньої думки?

У книжці «Від “Молодої Музи” до “Празької школи”», також визнавши, що Юрій Дараган – **перший** поет, в якого виразно окреслився комплекс ідей і почувань, характерний для “пражан”», Микола Ільницький однак дещо уточнював власну позицію щодо твердження Богдана Ігоря Антонича, не посилаючись на нього: «Якщо пристати на думку про те, що поезія Ю. Дарагана містить усі елементи, які пізніше розвивали інші поети еміграції, власне “празької школи”, то треба додати, що кожен з цих поетів знаходив свій мотив, який став у його творчості домінуючим і був доведений до **поетичної концепції**, яка має свою образну домінуючу і певний комплекс художніх засобів» (Ільницький, 1995, с. 201–202).

Водночас у сучасному літературознавстві трапляються й дещо критичні погляди щодо надмірної адорації творчого доробку Ю. Дарагана. Наприклад, Володимир Базилевський у статті «Свята неправда поезії» цілком справедливо стверджував, що в середовищі українських літературознавців «намітилася **тенденція до спрощеного захвалювання** передчасно померлого» Юрія Дарагана, який у дійсності – «великим поетом» так і «не став» чи, можливо, через ранню смерть ним «не встиг стати» (Базилевський, 2012, с. 9).

Цікаво, що основною причиною провідницької ролі Ю. Дарагана історики літератури часто називають нібито першість виходу його збірки «Сагайдак», яка, мовляв, потім вплинула на творчість інших молодих поетів-емігрантів, зокібна Є. Маланюка. Однак таке твердження не підкріплене ніякою фактологічною інформацією. Насправді ж, виявляється, поетична книжка «Стилет і стилос» Є. Маланюка побачила світ швидше за збірку «Сагайдак» Ю. Дарагана. Про це детально описано у статті «Євген Маланюк та Юрій Дараган – фактологічне подання міфу про “першого” та “другого” поетів еміграції» (Крупач, 2023b, с. 231–248).

Урешті, вивчаючи українську еміграційну літературу 1920–1930-х років, яку в різних політично-мистецьких концепціях, без сумніву, найбільш «динамічно» творив Є. Маланюк, та досліджуючи її генезу, потрібно обов’язково прислухатися й до думки самого письменника-воїна. А він, зокрема, у «ювілейній промові», що має назву «Чвертьстоліття» та була виголошена 16 травня 1947 р. із нагоди 25-ліття утворення Української господарської академії (УГА) в Чехо-Словацькій Республіці (ЧСР), запев-

няв, що початкова стадія еміграції «є завше більш або менш хаотичним станом біженства», який можна охарактеризувати, як **«неупорядковане поле сил**, скерованих в ріжноманітні, дуже часто взаємно протилежні сторони». На цілком слушну думку Є. Маланюка, в 1921 р., а частково й у 1922 р., українська еміграція, яка «перебувала переважно на терені таборів інтернованих, являла саме таке хаотичне поле сил». Однак, наголошував Є. Маланюк, уже «десь року 1922 впало чітко сформульоване **гасло культурної творчости**». Він навіть вважав за обов'язок «для історії підкреслити», що «вийшло воно» саме «з того **кола військових**, яке виразно побачило, що **культура – теж зброя**». І якраз саме це таборове **«гасло культурної творчости»**, на думку Є. Маланюка, **«пізніше стало родовищем еміграційної літератури»**. Водночас «силові лінії з таборів, Тарнова й Праги почали шукати точку свого перехрещення» та знайшли її, на жаль, не у Львові, а в Подєбрадах, де 1922 р. і була утворена УГА (Маланюк, 1959, с. 127). Так, поступово центр літературно-мистецького життя еміграції з таборів інтернованих перемістився саме до Подєбрад, що були розташовані неподалік Праги. Відповідно «гасло культурної творчости», яка мала стати духовною «зброєю» в боротьбі за відновлення державного суверенітету України, так само «перекочувало» туди, адже в Подєбрадах та Празі опинилося чимало й таборових письменників.

Однак Є. Маланюк доволі розпливчато окреслив, хто ж насправді став ініціатором нового «гасла культурної творчости», яке згодом стало отим **«родовищем еміграційної літератури»**. Та якщо звернутися до його творчості, а також свідчень самих таборових письменників, то стає очевидним, що саме Є. Маланюк й ініціював його.

Наприклад, Іван Липовецький, сотник (а в еміграції – підполковник) Армії УНР, активний учасник таборового Українського товариства «Мистецтво», вшановуючи в некролозі пам'ять Євгена Маланюка, зазначав, що коли ще в **листопаді 1920 р.** Армія УНР, «останніми набоями віддавши свій прощальний салют Батьківщині, перейшла Збруч та була інтернована своїм недавнім союзником Польщею, незабутній Командарм, генерал-полковник М. Омелянович-Павленко, кинув **гасло** – “Війна не скінчена. Ми будемо продовжувати її в нових обставинах та іншими методами!..”». Та «одночасно з цим», наголошував І. Липовецький, «серед гнітучої і, як здавалось, безнадійної та сірої таборової буденщини почувся і другий твердий **голос-дороговказ**: – **“Гармати замовкли. Хай гримить українське слово!..”**». І речником цього нового гасла культурної боротьби був ніхто інший, як Є. Маланюк. Про це, зокрема, засвідчив І. Липовецький, який далі в некролозі писав: «Це був голос українського вояка, сотника Армії УНР, **Євгена Маланюка**. За **словом** стався **чин**». Невдовзі після того, як Армія УНР перейшла кордон у ланцутському таборі був заснований місячник «Наша Зоря», який Маланюкове «гасло ставить своїм провідним дороговказом» та «цементує наоколо себе маси таборового вояцтва». А «душею» часопису «стає сотник Є. Маланюк» (Л-ий, 1968, с. 14).

Між іншим, саме в «Нашій Зорі» ще наприкінці вересня 1921 р., тобто ще до Другого зимового походу Армії УНР, Є. Маланюк опублікував першу частину програмної статті «Замітки про національне мистецтво», яка, зокрема, фактологічно підтверджує достовірність сказаного І. Липовецьким. З-поміж іншого, наприклад, Є. Маланюк наголошував, що **«боротьба за націю і державність** провадиться не тільки **шаблею і гарматою**, але й **пером і пензлем**, не тільки нотами дипломатичними, а й справжніми нотами – музикальними». А право нації на існування в тодішніх умовах, звичайно, «вірніше всього доводиться кулаком (та ще й – панцерним) і економічно – реальними

факторами». Однак, закликав письменник-воїн, потрібно не забувати, що «красномовною в цій боротьбі зброєю може служити й найбільш природна зброя, – **зброя національної культури духа, зброя національного мистецтва**». І особливого «значіння набирає ця духовна зброя в той час, коли **гармати тимчасово мовчать**» (М-к, 1921, с. 19).

Врешті, у цьому ж номері «Нашої зорі» Є. Маланюк опублікував також і статтю «Перше завдання», яку підписав псевдонімом «Військовий» та у якій задекларував власну політичну програму національно-державної єдності українців напередодні Другого зимового походу. Зокрема, він закликав співвітчизників стати **«активними українцями**», тобто покинути партійні чвари та «природно з'єднатися **загальним гаслом – Визволенням України**», яке «лежить на шляху від Азії до Європи» (Військовий, 1921, с. 1–4).

Детальніше провідницькі функції Є. Маланюка у процесі становлення української еміграційної літератури 1920–1930-х років розглянуто у публікації «“Визволення України лежить на шляху від Азії до Європи” (“Зброя національного мистецтва” як засіб боротьби з “ворожою псевдокультурою” Московії в ідейно-політичних візіях Є. Маланюка початку 1920 років)» (Крупач, 2023а, с. 75–117).

Отже, інтерпретація генези української еміграційної літератури міжвоєнного періоду в публікаціях М. Ільницького містить деякі фактологічні неточності, зокрема щодо провідницької ролі Ю. Дарагана та його впливу на подальшу творчість поетів-емігрантів. На жаль, дослідник у своїх працях лише побіжно враховував реалії доволі інтенсивного культурного життя українських емігрантів, які перебували в таборах інтернованих, зокрема на території Польщі. Якраз у цьому середовищі українських військовиків саме Є. Маланюк у нових реаліях бездержавності висунув гасло перетворити **«національне мистецтво»** на нову потужну «зброю». Очевидно, до цього заклик прислухався і колись російськомовний поет Ю. Дараган. Його перші україномовні вірші, що дійшли до нас, написано навесні 1922 р. саме в таборах інтернованих, зокрема в Каліші. Тож загалом є привід навіть говорити передусім про Каліську школу українських літераторів, зокрема військовиків, яка явно передувала Празькій.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Антонич, Б. І. (1990). Поезія по цей бік барикади (М. Ільницький, пер. з пол.). *Дзвін*, 5, 114–116.

Базилевський, В. (2012). Свята неправда поезії. *Слово просвіти*, 29, 8–9.

Військовий. (1921). Перше завдання. *Наша зоря*, 16–17, 1–4.

Іванишин, П. (1996). *Олег Ольжич – герольд нескореного покоління*. Дрогобич: Відродження.

Ільницький, М. (1990а). Невідомий Антонич. *Дзвін*, 5, 116–117.

Ільницький, М. (1990б). Поетичні школи в західноукраїнському літературному процесі 20–30-х років ХХ ст. *Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка* (Т. 221: Праці філологічної секції), 156–170.

Ільницький, М. (1992). *Західноукраїнська і еміграційна поезія 20–30-х років*. Київ: Товариство «Знання» України.

Ільницький, М. (1995). *Від «Молодої Музи» до «Празької школи»*. Львів.

Ільницький, М. (1999). Гридень Дажбога. *Слово і час*, 8, 22–23.

Ільницький, М. (2005). Юрій Дараган – перший поет «Празької школи». В *М. Ільницький, У фокусі віддзеркалень. Статті. Портрети. Спогади*. Львів, 409–416.

Льницький, М. (упоряд.). (2009). *Поети Празької школи: Срібні сурми. Антологія*. Київ: Смолоскип.

Квіт, С. (2013). *Дмитро Донцов: ідеологічний портрет*. Львів: Галицька видавнича спілка.

Крупач, М. (2013а). Гене́за тематики української еміграційної поезії 1920–1930-х років у інтерпретації Б. І. Антонича. *Spheres of Culture*, 5, 133–141.

Крупач, М. (2013б). Проблема маніпуляцій у висвітленні генези української еміграційної літератури 1920–1930-х років. *Парадигма*, 7, 305–322.

Крупач, М. (2014). «Чорні демони» та «ясні янголи» в літературознавстві (проблема утаємниченої діяльності деяких західноукраїнських письменників 1920–1930-х років). *Spheres of Culture*, 9, 88–96.

Крупач, М. (2015). «Перший» та «другий» поети «Празької школи»: проблема автентичності «свідчень авторитетних митців». *Pomiędzy. Miż. Между. Between. Zwischen. Entre. Polonistyczno-Ukrainoznawcze Studia Naukowe*, 1, 219–232.

Крупач, М. (2021). «З лупою літературного детектива» (До проблеми ідентифікації утаємничених текстів). *Studia Polsko-Ukraińskie*, 8, 212–225. <https://doi.org/10.31338/2451-2958spru.8.15>

Крупач, М. (2023а). «Визволення України лежить на шляху від Азії до Європи» («Зброя національного мистецтва» як засіб боротьби з «ворожою псевдокультурою» Московії в ідейно-політичних візіях Є. Маланюка початку 1920 років). В *О. Буряк, О. Гольник, М. Крупач, М. Лаврусенко, С. Михида, О. Вечірко, І. Василюшин, Г. Ключек, Есеїстика Євгена Маланюка: літературознавчі виміри: монографія*. Дніпро: Середняк Т. К., 75–117.

Крупач, М. (2023б). Євген Маланюк та Юрій Дараган – фактологічне подання міфу про «першого» та «другого» поетів еміграції. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, 37, 231–248. <https://doi.org/10.33402/ukr.2023-37-231-248>

Л-ий, І. (1968). Відійшли у вічність. Євген Маланюк. *Дороговказ. Орган вояцької думки і чину*, 19, 14–15.

Маланюк, Є. (1959). Чвертьстоліття. В *Українська господарська академія в Ч.С.Р. 1922–1935, 1*. Нью-Йорк, 127–130.

М-к, Євген. (1921). Замітки про національне мистецтво. *Наша зоря*, 16–17, 19–21.

Ольжич, О. (1994). *Незнаному Воякові. Заповідане живим*. Київ: Фондація ім. О. Ольжича.

Ольжич, О. (2007). *Поезія, проза*. Київ: Видавництво ім. О. Теліги.

Krupach, M. (2020). Factological orientations of text authorization. In *About the problems of science and practice, tasks and ways to solve them: abstracts of VI International Scientific and Practical Conference (Milan, October 26–30, 2020)*. Milan, 393–398.

REFERENCES

Antonych, V. I. (1990). Poeziia po tsei bik barykady (M. Ilnytskyi, Trans.). *Dzvin*, 5, 114–116 (in Ukrainian).

Bazylevskyi, V. (2012). Sviata nepravda poezii. *Slovo prosvity*, 29, 8–9 (in Ukrainian).

Viiskovyi. (1921). Pershe zavdannia. *Nasha zoria*, 16–17, 1–4 (in Ukrainian).

Ivanyshyn, P. (1996). *Oleh Olzhych – herold neskorenoho pokolinnia*. Drohobych: Vidrodzhennia (in Ukrainian).

Ilnytskyi, M. (1990a). Nevidomyi Antonych. *Dzvin*, 5, 116–117 (in Ukrainian).

Ilnytskyi, M. (1990b). Poetychni shkoly v zakhidnoukrainskomu literaturnomu protsesi 20–30-kh rokiv XX st. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni T. Shevchenka* (T. 221: Pratsi filolohichnoi sekti), 156–170 (in Ukrainian).

Ilnytskyi, M. (1992). *Zakhidnoukrainska i emihratsiina poeziia 20–30-kh rokiv*. Kyiv: Tovarystvo «Znannia» Ukrainy (in Ukrainian).

Ilnytskyi, M. (1995). *Vid «Molodoi Muzy» do «Prazkoi shkoly»*. Lviv (in Ukrainian).

Ilnytskyi, M. (1999). Hryden Dazhboha. *Slovo i chas*, 8, 22–23 (in Ukrainian).

Ilnytskyi, M. (2005). Yurii Darahan – pershyi poet «Prazkoi shkoly». In *M. Ilnytskyi, U fokusi viddzerkalen. Stati. Portrety. Spohady*. Lviv, 409–416 (in Ukrainian).

Ilnytskyi, M. (Comp.). (2009). *Poety Prazkoi shkoly: Sribni surmy. Antolohiia*. Kyiv: Smoloskyp (in Ukrainian).

Kvit, S. (2013). *Dmytro Dontsov: ideolohichniy portret*. Lviv: Halytska vydavnycha spilka (in Ukrainian).

Krupach, M. (2013a). Geneza tematyky ukrainskoi emihratsiinoi poezii 1920–1930-kh rokiv u interpretatsii B. I. Antonycha. *Spheres of Culture*, 5, 133–141 (in Ukrainian).

Krupach, M. (2013b). Problema manipuliatsii u vysvitleni genezy ukrainskoi emihratsiinoi literatury 1920–1930-kh rokiv. *Paradyhma*, 7, 305–322 (in Ukrainian).

Krupach, M. (2014). «Chorni demony» ta «iasni yanholy» v literaturoznavstvi (problema utaiemnychenoi diialnosti deiakykh zakhidnoukrainskykh pysmennykiv 1920–1930-kh rokiv). *Spheres of Culture*, 9, 88–96 (in Ukrainian).

Krupach, M. (2015). «Pershyi» ta «druhyi» poety «Prazkoi shkoly»: problema avtentychnosti «svidchen avtorytetnykh myttsiv». *Pomiedzy. Mizh. Mezhd. Between. Zwischen. Entre. Polonistyczno-Ukrainoznawcze Studia Naukowe*, 1, 219–232 (in Ukrainian).

Krupach, M. (2021). «Z lupoiu literaturnoho detektyva» (Do problemy identyfikatsii utaiemnychenykh tekstiv). *Studia Polsko-Ukrainskie*, 8, 212–225. <https://doi.org/10.31338/2451-2958spu.8.15> (in Ukrainian).

Krupach, M. (2023a). «Vyzvolennia Ukrainy lezhyt na shliakhu vid Azii do Yevropy» («Zbroia natsionalnoho mystetstva» yak zasib borotby z «vorozhoiu psevdokulturoiu» Moskovii v ideino-politychnykh viziiakh Ye. Malaniuka pochatku 1920 rokiv). In *O. Buriak, O. Holnyk, M. Krupach, M. Lavrusenko, S. Mykhyda, O. Vechirko, I. Vasylyshyn, H. Klochek, Eseytyka Yevhena Malaniuka: literaturoznavchi vymiry: monohrafiia*. Dnipro: Seredniak T. K., 75–117 (in Ukrainian).

Krupach, M. (2023b). Yevhen Malaniuk ta Yurii Darahan – faktolohichne podannia mifu pro «pershoho» ta «druhoho» poetiv emihratsii. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 37, 231–248. <https://doi.org/10.33402/ukr.2023-37-231-248> (in Ukrainian).

L-yi, I. (1968). Vidiishly u vichnist. Yevhen Malaniuk. *Dorohovkaz. Orhan voiatskoi dumky i chynu*, 19, 14–15 (in Ukrainian).

Malaniuk, Ye. (1959). Chvertstolittia. In *Ukrainska hospodarska akademiia v Ch.S.R. 1922–1935, I*. Niu-Iork, 127–130 (in Ukrainian).

M-k, Yevhen. (1921). Zamitky pro natsionalne mystetstvo. *Nasha zoria*, 16–17, 19–21 (in Ukrainian).

Olzhych, O. (1994). *Neznanomu Voiakovi. Zapovidane zhyvym*. Kyiv: Fundatsiia im. O. Olzhycha (in Ukrainian).

Olzhych, O. (2007). *Poeziia, proza*. Kyiv: Vydavnytstvo im. O. Telihy (in Ukrainian).

Krupach, M. (2020). Factological orientations of text authorization. In *About the problems of science and practice, tasks and ways to solve them: abstracts of VI International Scientific and Practical Conference (Milan, October 26–30, 2020)*. Milan, 393–398 (in English).

Mykola KRUPACH

PhD (Philology)

*Associate Professor of the Department
of Ukrainian Literature named by M. Vozniak*

I. Franko National University of Lviv

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0911-1693>

e-mail: mukolakrupach@ukr.net

THE GENESIS OF UKRAINIAN EMIGRATION LITERATURE THE 1920^s–1930^s IN THE INTERPRETATION OF MYKOLA ILNYTSKY

For the first time, the main literary works of M. Ilnytskyi have been comprehensively analyzed, in which he raises the problem of the genesis of Ukrainian emigration literature of the 1920^s–1930^s. It has been found that the scholar's research practically lacks a thorough analysis of literary and artistic life in emigration, particularly in the territory of Poland, precisely in the first years (late 1920–1923) of Ukraine's loss of independence. As a rule, the researcher identifies Prague as the starting point of the literary life of Ukrainian political emigration in Western Europe. In his works, M. Ilnytskyi mainly uses the term «Prague School», which supposedly marks the phenomenon of the birth and flourishing of Ukrainian emigration literature, primarily poetry.

It is revealed that the literary scholar associates the genesis of Ukrainian emigration literature (particularly poetry) of the interwar period primarily with the name of Yuriy Daragan. The sources that formed the basis for interpreting the genesis of the theme of Ukrainian emigration poetry of the 1920^s–1930^s in the works of M. Ilnytskyi are revealed. It is proven that the literary scholar associates the genesis of Ukrainian emigration poetry of the interwar period with the name of Y. Daragan primarily under the influence of «testimonies of authoritative artists of that time», which he borrows from the article «Poetry on this side of the barricade» by the young Bohdan Ihor Antonych and the review «Modern Ukrainian Poetry», which allegedly belongs to Oleh Olzhych. It is established that the article by B. I. Antonych was written at the request of a Polish left-wing magazine, and the attribution of the review «Modern Ukrainian Poetry» to O. Olzhych raises doubts among some literary researchers, as it denies his political orientations. The statement of one of the modern literary researchers is also given, who drew attention to the tendency towards simplified praise of the rather small volume of Y. Daragan's work, particularly his collection «Sagaydak».

Instead, it is argued that the origins of Ukrainian emigration literature of the 1920^s–1930^s should be sought in the camps of interned soldiers of the Army of the Ukrainian People's Republic. It was in the camp magazine «Nasha Zorya» back in 1921 that Yevhen Malanyuk first called on Ukrainian artists to turn national art into a new powerful weapon in the fight against the occupiers of Ukraine.

Key words: M. Ilnytskyi, Y. Daragan, Y. Malanyuk, the genesis of Ukrainian emigration literature of the 1920^s–1930^s, «Prague School», «visnykivstvo».

*Стаття: надійшла до редакції 13.03.2025
прийнята до друку 12.06.2025*

Орися ЛЕГКА

*кандидат філологічних наук, доцент
доцент кафедри української літератури ім. акад. М. Возняка
Львівського національного університету ім. І. Франка
ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-8790-3776>
e-mail: orysialehka@gmail.com*

«ТІЛЬКИ Б РІДНОГО ПОЛЯ ЗВОРУШЛИВА СТРІЧКА!...»: ДОРОГАМИ ДОЛІ НАТАЛІ ЛІВИЦЬКОЇ-ХОЛОДНОЇ

Розглянуто життєвий і творчий шлях поетки Н. Лівницької-Холодної у контексті її еміграції; проаналізовано творчу індивідуальність авторки з її темами, оригінальним образним світом, неповторною манерою письма. Осмислено феномен «тільки емігрантки», помножений свідомістю вирваного з корінням із рідної землі роду. Зазначено, що саме відчуття втрати минулого, філософська сфокусованість на образі України стають визначальними для творчості Н. Лівницької-Холодної після Другої світової війни.

Констатовано, що поетичні тексти авторки, які інтерпретовано у статті, вражають глибинними осягненням усіх реєстрів людської душі, відтворюють її складну життєву дорогу, сповнену болісних пошуків творчого і жіночого «я» на неприхильних просторах чужини. Зауважено, що еміграція для Н. Лівницької-Холодної – її хресна дорога, її Голгофа, тому й вірші сповнені болем розчарувань, екзистенційними рефлексіями, невтомним пошуком сенсу буття.

З'ясовано, що перша збірка Н. Лівницької-Холодної «Вогонь і попіл» подарувала українській літературі особливу поезію – еротичну, з нахилом до психологізації почуттів ліричної героїні. Вказано, що її яскраво виражена європейськість проявилася через модерність поетичного письма – вдалий синтез неокласичних, неоромантичних, експресіоністичних і сюрреалістичних ознак. Виявлено, що дуже часто поетка переносить свої переживання з площини особистісної на обрії з патріотичною мотивацією, а історичні події перетворює у міф із метою відображення кардіограми надчуттєвих емоцій. Спостережено, що невимовний біль від розлуки з рідною землею, патріотична невтоленість – така тематична настроєвість другої збірки «Сім літер». З'ясовано, що своєрідним підсумком творчості Н. Лівницької-Холодної стала книжка «Поезії, старі і нові», у якій відтворено особисту драму поетки, спровоковану другою еміграцією та руїнами Європи на тлі світової катастрофи духу, породженої трагедією Другої світової війни.

Ключові слова: Наталя Лівницька-Холодна, еміграція, Україна, самотність, любов, філософія, світовідчуття, рефлексія, психологізм.

*А мені ти – блакитним мітом
В золотім полудневім меду...*

Євген Маланюк

Для назви статті й епіграфу взято рядки з поезії Євгена Маланюка з циклу «Під чужим небом». Вони максимально точно відтворюють те, про що йтиметься далі. Зрештою, Наталю Лівницьку-Холодну й цього поета єднала спільна доля «на пісках емігрантських Сахар».

Мета статті – розглянути життєву і творчу долю поетки Н. Лівницької-Холодної в контексті її еміграції, осмислити феномен «тільки емігрантки», ґрунтуючись на її поетичних текстах. Філософська сфокусованість на образі України, яка стає пріоритетною для творчості Н. Лівницької-Холодної після Другої світової війни, зумовлює актуальність теми статті в час жорстокої війни Росії проти України.

Серед критично-аналітичних публікацій про творчість поетки можна назвати статті Миколи Гнатишака (Гнатишак, 1936), Леоніда Мосендза (Мосендз, 1935), Святослава Гординського (Гординський, 1935), Богдана Рубчака (Рубчак, 1986), Івана Фізера (Фізер, 1987), Юрія Шереха (Шерех, 1993), Миколи Ільницького (Ільницький, 1991), Тараса Салиги (Салига, 1994) та інших. Кожен із названих авторів розглядає поезію Н. Лівницької-Холодної здебільшого одноаспектно; новаторською у запропонованій статті є спроба цілісного осягнення феномену «тільки емігрантки» з опертям на поетичні тексти авторки.

Свого часу монографію про Н. Лівницьку-Холодну я назвала «Життя – це любов...». Мотивацією для такої назви став власне життєвий шлях авторки, сповнений тривоги, розчарувань, болісних пошуків творчого і жіночого «я» на неприхильних просторах чужини. Та понад усе серце поетки зігрівала щира надія на зустріч із рідною Україною, любов до якої «розпилена», по суті, у кожному вірші. Вона проривалася крізь важкий сумнів, непереборну тугу і летіла у світ... Розгорталася як внутрішнє переживання реальної глибоко особистісної зустрічі з рідною землею.

Доля жінки-емігрантки...

Доля поетки-емігрантки...

Літературознавець М. Ільницький справедливо зазначав: «... у віршах поетеси розкривається людська доля не тільки в її зв'язках з історичними подіями, свідком чи учасником яких їй довелося бути: у них – історія внутрішнього життя з найтоншими порухами душі, з усіма втіхами і печаллями, які призначені людині долею» (Ільницький, 1991, с. 21).

Наталю Лівницьку-Холодну – талановиту представницю інтелектуальної української еміграції, творча індивідуальність зі своїми темами, оригінальним образним світом, неповторною манерою письма. Поетичні тексти авторки вражають глибинним осмисленням усіх регістрів людської душі. Конкретніше – душі емігрантки, адже еміграція для Н. Лівницької-Холодної – її хресна дорога, її Голгофа... Волею невідданих обставин (батько Андрій Лівницький – вагома постать в уряді Симона Петлюри) у 18-річному віці поетка змушена була покинути рідну Україну з твердою надією повернутись. Її надія залишилася лише надією... У безповітряному просторі еміграції вона опинилася на самоті зі своїми віршами, сповненими болем розчарувань, екзистенційними рефлексіями, невтомним пошуком сенсу буття.

Про свої поезії вона писала: «Вірші в мене взагалі виходили завжди так якось... спонтанно ... Ніколи не було якоїсь спеціальної спонуки ... З теперішньої перспективи бачу, що це цикл жінки, яка починає з подружжя, потім приходять велике закохання, розчарування, відтак апатія, сум, і, врешті, поворот до себе» (Бойчук, 1985, с. 13).

І справді, коли перечитуєш усі збірки поетеси, то робиш висновок, що перед нами своєрідний віршований роман життя жінки з усіма його болями, надіями, радощами. Роман, на сторінках якого – хвилююча історія переживань від ранньої юності до глибокої старості, особлива філософія любові, самотності, смерті... Історія блукань української душі...

Щирі зізнання авторки зворушують до сліз (лист до літературознавця Леоніда Куценка від 24 липня 1991 р.): «І стало сумно-сумно. Усвідомила собі, що я тепер залишилась зовсім сама ... Уже нікого нема з того світу, в якому було стільки друзів. А в свої роки я не могла стати нічим іншим – тільки емігранткою. Емігранткою з того мого світу, що з нього вже мало або й ніхто не залишився, і чужою в цьому новому для мене, що в ньому так довго і так, майже завжди, гірко було жити» (Куценко, 1997, с. 33). Тужливий жіночий світ оприявнюється на сторінках непростой зворушливої біографії, філігранно екстрапольованої в поетичні тексти.

Наталя Лівницька-Холодна народилася в інтелігентній сім'ї. Родина Лівницьких належала до старовинного козацького роду, про що свідчать родові папери, серед яких була навіть грамота з доби Богдана Хмельницького. Коли Катерина II (Екатерина II) знищила Запорізьку Січ, а з нею ліквідувала козацько-старшинські привілеї, Лівницьким поталанило – ще одне свідчення могутності роду – дістати дворянські привілеї. Батько, Андрій Лівницький, був президентом Української Народної Республіки (УНР) в екзилі, у період Гетьманату від серпня 1918 р. був у складі опозиційної владі Павла Скоропадського Українського національного союзу, очолював Міністерство юстиції і був заступником голови Ради народних міністрів УНР; після трагічної загибелі в 1926 р. Симона Петлюри став його наступником (очолив Директорію УНР) та Головним отаманом військ УНР.

У 1912 р. Н. Лівницька-Холодна вступила до Золотоніської гімназії. Через військові й революційні події змінила гімназії – Полтавську, Київську, Жмеринську, Переяславську, так і не склавши матури. У 1920 р. змушена разом із батьком виїхати за кордон (до Варшави, потім до Тарнова). У Тарнові поетка зустріла свого майбутнього чоловіка Петра Холодного (молодшого), із яким одружилася у 1924 р. У Тарнові вона була причетною (разом із Юрієм Липою, Михайлом Обідним та іншими) до створення літературно-мистецького товариства й видання українського еміграційного альманаху «Сонцесвіт» (1922), організованого митцями-емігрантами із Наддніпрянщини. Із тарновським періодом пов'язаний і її перший поетичний дебют – публікація низки поезій у віденському політичному і культурному тижневику «Воля» під псевдонімом Наталка Волошка. У 1922 р. перебралася до Подебрад у Чехо-Словаччині. У 1923 р. вступила до Карлового університету у Празі на філологічний факультет (студії романістики). Залучення Н. Лівницької-Холодної до активної участі у літературному житті Подебрад і Праги пов'язане з іменем Є. Маланюка. У серпні 1924 р. поетеса одружилася з Петром Холодним (молодшим), народила доньку Леоніду. Чеський період поезії дуже скупо представлений творами Н. Лівницької-Холодної на сторінках періодичних видань (за винятком, її дебюту у празькій «Новій Україні»). У 1927 р. вона поновилася на факультеті романістики Варшавського університету, який закінчила зі званням магістра у січні 1933 р. У Польщі співпрацювала з Дмитром Донцовим

та його журналами «Літературно-науковий вісник» (ЛНВ), «Вісник», стала однією із найпопулярніших українських поетес. Така творча співпраця тривала до осені 1933 р.

Незаперечним є той факт, що Наталя Лівницька-Холодна – одна із самотніх постатей «празької школи» української поезії (поряд із Євгеном Маланюком, Оксаною Лятуринською, Галею Мазуренко, Оленою Телігою та іншими), яку створили митці-емігранти, життя і творчість яких були пов'язані з Чехо-Словаччиною, зокрема з Прагою. Від 1929 р. поетка належала до літературної групи «Танк», що існувала у Варшаві, а згодом до створеного «танківцями» об'єднання «Ми», яке утримувалось аж до 1939 р., як і видавництво «Варяг». Тут побачили світ і дві збірки поезій Н. Лівницької-Холодної: «Вогонь і попіл» (1934) та «Сім літер» (1937).

У 1937 р. у Варшаві Український жіночий союз засновує Всесвітній союз українок, до якого ввійшла і Н. Лівницька-Холодна. Поетеса залучалася також до справ Українського центрального комітету у Польщі, була активним членом української студентської корпорації «Запороже» у Варшаві.

У 1944 р. родина Лівницьких вимушено залишила Польщу. Настав час нової еміграції і нових поневірянь по таборах «ДіПі» (переміщених осіб). Від 1944 р. сім'я жила в Оффенбаху (Німеччина). У 1948 р. – новий переїзд та кількарічне викладання в українській гімназії в таборі «ДіПі» у Майнц-Кастелі, аж поки 1950 р. із табору в Етлінгені не проліг поетесі довгий шлях у невідоме, у Новий Світ. Наталя Лівницька-Холодна емігрувала з Європи до Америки й поселилася в Нью-Йорку, де 17 років віддала важкій чорноробській праці. Водночас вона – співробітниця журналу «Жінка», почесний член Союзу українок Америки, згодом – співробітниця Мистецького українського руху. У 1957 р. подружжя Лівницьких переїхало до передмістя Нью-Йорка – Йонкерсу. Тут упродовж 12 років поетеса викладала українську мову та літературу у місцевій школі українознавства. Саме на потребу українських шкіл у США авторка підготувала нарис «Шлях велетня. Ілюстрована біографічна розповідь про Тараса Шевченка», який вийшов у світ 1955 р. Письменниця активно співпрацювала з Українською вільною академією наук у США. Як член редколегії доклала чимало зусиль до виходу у світ двотомного видання «Симон Петлюра. Статті, листи, документи» (1956, 1979), яке благословив на світ Національно-державний союз США, членом якого вона була.

Протягом 1974–1988 рр. Н. Лівницька-Холодна працювала мовним редактором щомісячного журналу «Наше життя» Союзу українок Америки.

У 1986 р. у Нью-Йорку з'явилася друком книжка Н. Лівницької-Холодної «Поезії старі й нові» – своєрідний підсумок її літературної творчості. Упорядкував видання творів Богдан Бойчук, спорядив розвідкою Богдан Рубчак, а видав Союз українок Америки. До книги увійшли міжвоєнні збірки «Вогонь і попіл», «Сім літер» та рукописні (недруковані) збірки «На грані» (1944–1967), «Перекотиполо» (1968–1976), «Остання дія» (1979–1985).

У 1986 р. Холодні залишили Йонкерс і переїхали до Глен-Спей. У 1989 р. помер брат поетеси Микола Лівницький, а в січні 1990 р. не стало Петра Холодного (молодшого). Пережиті втрати зумовили переїзд Н. Лівницької-Холодної у Торонто, де мешкала її донька з внуками. У лютому 1992 р. поетеса залишила родину доньки, її наступним причалом став будинок для старших у Міссісага поблизу Торонто. А згодом, із погіршенням стану здоров'я, поселилася в українському приютному лікувальному домі пансіону ім. Франка в Етобіко (районі Торонто), де й знайшла свій вічний спочинок у 2005 р. Похована в м. Баунд-Брук (штат Нью-Джерсі, США).

Перша збірка Н. Лівницької-Холодної «Вогонь і попіл» подарувала українській літературі особливу поезію – еротичну, з нахилом до психологізації почуттів ліричної героїні. У контексті тогочасного літературного процесу не тільки діаспори, але й материкової України цю збірку можна безперечно вважати свіжим «вибухом» художньо оформлених вражень і новим відрухом поетичного бачення, не скованого недоцільно встановленими обмеженнями. Ця збірка виправдано претендувала на європейскість, вона засвідчила модерність поетичного письма Н. Лівницької-Холодної – вдалий синтез неокласичних, неоромантичних, експресіоністичних і сюрреалістичних ознак.

Її поява викликала досить неоднозначну оцінку критиків. Деяким збірка «Вогонь і попіл» видалася завузькою тематично, інші вважали її занадто відвертою. Леонід Мосендз переконував: «Подолати треба цю “маленьку жінку”, Роксоланину онуку, змагатися з “малістю”, з безвиїмковим консумуванням “джерела спокус”» (Мосендз, 1935, с. 233).

Журнал «Назустріч» засвідчував: «Холодна займає вже своє трітке місце між сучасними поетами і, безперечно, найвидатніше поміж поетками. Стівідсоткове опанування форми, добра школа вірша, небуденний підхід до своєї тематики – ось прикмети, що вирізняють її твори» (Назустріч, 1938).

Святослав Гординський назвав «Вогонь і попіл» може єдиною книжкою в українській поезії, написаною так відважно жінкою. «Маємо, можна сміливо сказати, першу наскрізь жіночу, без ніякого позування книжку поезій у нашій літературі. Досі мало яка жінка в нашій поезії мала таку сміливість й вміння віддавати з таким мистецтвом оте “вічно жіноче” жінки й показати, скільки для жінки значить кохання, наскільки воно протравлює цілу її істоту і до якої міри й величності виростають такі почування, як любов, ненависть, заздрість» (Гординський, 1935, с. 2).

Із захопленням зустрів появу «Вогню і попелу» журнал «Світ молоді»: «Кажуть, що бувають мистці, що творять лише для свого серця, але те серце має ту прикмету, що ритм його є рівномірний з ритмом соток-соток інших сердець на світі. Це справжні мистці. До цих останніх можна зачислити й нашу молоду поетку Наталю Лівницьку-Холодну» (СМ, с. 13).

Один із представників католицького спрямування в літературно-мистецькій практиці 20–30-х років ХХ ст. М. Гнатишак назвав безвартісною збірку Н. Лівницької-Холодної «Вогонь і попіл», визнавши, проте, досконалим її мистецький рівень (Гнатишак, 1936, с. 165).

Незважаючи на розбіжності у поглядах літературознавців, збірка мала великий успіх у читача.

Добірку «Вогонь і попіл» формують три цикли: «Барвін-зілля», «Червоне і чорне», «Попіл». Кожен із циклів слід розцінювати як становлення відповідної моделі стосунків між ліричними героями з обов’язковим вичленуванням особливої ознаки в образі її і його: від повної гармонії інтимних почувань («Барвін-зілля») через їх виснаження незвичними (вампіризм) сексуальними амбіціями («Червоне і чорне») до емоційного умиротворення із зануренням у світ власної душі («Попіл»).

Затишною ніжністю й спокоєм означила поетеса початок свого «роману»:

Мати, коханка, сестра,
Вірна дружина твоя.
Мудрість так каже стара,
Буду такою і я (Лівницька-Холодна, 1986, с. 63).

Водночас прагнула жагучої любові: «І дні кохання, щастя дні рясні, Як стиглі овочі без ліку рвати». Такий настрої пронизує увесь цикл «Барвін-зілля». Домінує повна гармонія, відсутні чіткі контрасти, людина і природа – співзвучні:

І неба синь, і сонця сміх
Нам будуть радісним наметом,
Блакитним палацом утіх (Лівницька-Холодна, 1986, с. 64).

Лірична героїня роману Н. Лівницької-Холодної вводить читача у найдосконаліше, у незнаний рай, де «твоїх палких обіймів чудо і ніжність пестоців моїх». Молодецький запал і водночас покора «воїну, мужу» – здавалось би, несумісні поняття – у поезіях набувають гармонійного поєднання. Поетка мріє про щасливий сімейний союз. Хвилини найінтимнішої близькості позначені молитвою:

Ти знов один і вічний наді мною!
Схиляєшся в задумі мовчазній...

Так радісно мені одній з тобою!
Я знов закохана і знов молюсь (Лівницька-Холодна, 1986, с. 68).

Кохання в підсумку стає релігією. Межа між тілесним і духовним у любові щасливо стирається.

Гі де Мопасан (Guy de Maupassant) писав: «Чи багато радості в коханні, якщо в нього не можуть вкласти всю поезію, всю музику неба і землі». Для Н. Лівницької-Холодної кохання – то музика, виткана найщирішими порухами серця. Атмосфера музичності, що є безпосереднім виявом душевної наснаги, відтворює весь чуттєвий та духовний світ людини, разом із його змінами, ваганнями, конфліктами:

Але я, я дитина і жінка,
І так близько від мене гріх!
Пролунав мені голос ваш дзвінко
Обіцянкою щастя й утіх.
І тепер не кохати не можна,
І забути не можна, ні!
Кожна ніч і палка, і тривожна,
Кожна ніч, як тортура мені (Лівницька-Холодна, 1986, с. 70).

«Вірші, як музика: їх прийняття треба повторювати. Не лише у фразовій окремішності, але головне в завершеній цілокупності ... Скомпліковані в збірку, не викликають ілюзій. Попіл!» (Мосендз, 1935, с. 233). Любов, що спопеляє, і музика, яка дає натхнення, – у поезії Н. Лівницької-Холодної споріднені. Очевидно, вже пізніше не останню роль зіграло й те, що дочка поетеси Іда Холодна-Харина своїм талантом, своєю грою на фортепіано впровадила матір у стрункість мелодій Вольфганга Амадея Моцарта (Wolfgang Amadeus Mozart) і Йоганна Себастьяна Баха (Johann Sebastian Bach), в глибинну тугу Фридерика Франсуа Шопена (Fryderyk Franciszek Chopin), у велич Людвіга ван Бетховена (Ludwig van Beethoven), у пристрасність Ференца Ліста (Liszt Ferenc). І, як згадує сама Наталя Лівницька-Холодна, «в старечі роки я почала прислухатись до Вагнера і Ріхарда Штрауса. А мій чоловік, Петро Холодний, наділив мене подивом до образотворчого мистецтва» (Лівницька-Холодна, 1987, с. 365).

Талановитий художник П. Холодний (молодший) був ще й привабливим чоловіком, якого поетка кохала усе життя. Не буде помилкою сказати, що він став головним героєм її роману:

Маляр, артист ви, чи поет,
І хто вам вирізав так брови,
І на стрункий ваш силует
Поклав ці лінії чудові?

.....

І ось найкращою з надій –
Пізнати вас, і знати, хто ви (Лівицька-Холодна, 1986, с. 70).

Другий цикл із символічною назвою «Червоне і чорне» є продовженням роману. Перед нами вже не легковажна панночка, яка покійно йшла стежинами насолоди й пристрасті поряд зі своїм чоловіком. У життя двох закоханих увірвався хтось третій. Авторка кинула читача у вир відчайдушної еротичної боротьби, спровокованої зрадою. Лірична героїня – то «поганка з монгольських степів», то «сотниківна в червоному намисті», а чи «гадюка»:

Чорний погляд твій гордий і злісний,

Ти не хочеш прийняти любов.

Та дарма, я гадюкою стисну,

Я візьму з твого серця всю кров (Лівицька-Холодна, 1986, с. 72).

Власне, цикл «Червоне і чорне» відзначається особливою новизною і сміливістю. За допомогою експресіонізму як манери вираження поетичної думки тут окреслено еротизм самобутнього гатунку: у ньому вдало поєднані літературна традиція, національні джерела і відчутний вплив європейської поезії (Шарль П'єр Бодлер (Charles Pierre Baudelaire), Райнер Марія Рільке (Rainer Maria Rilke), Поль Марі Верлен (Paul Marie Verlaine)). Відображення загостреного суб'єктивного світобачення через гіпертрофоване авторське «я», напругу його переживань та емоцій (виразного еротичного скерування!) утверджували абсолютно нові можливості поетичного слова і спромог автора-психолога. Яскравою ознакою стильової манери поетки у віршах цього циклу є позиція акцентованого «я», де сконцентровано енергію ліричного спалаху, емоційного виверження. Лірична героїня сприймається у двох іпостасях – як результат романтичного роздвоєння особи на «білого» і «чорного» двійників, «справжню жінку» і «літературну фігуру» (вампа). Перша виступає в циклах «Барвін-зілля» та «Попіл», друга – у циклі «Червоне і чорне». Емоції поетеси виражені кольоровими епітетами переважно імпресіоністичної фактури, які допомагають устійнити суть почуттєвого матеріалу, наростити потужності художнього образу. Розділ «Червоне і чорне» найкраще демонструє прояв поширеного на початку ХХ ст. синтезу мистецтв; колір є не тільки засобом творення епітетів, а й виконує ритмотворчу функцію, стає самостійним висловом експресії. Потужний семантичний заряд мають епітети «червоний» і «чорний» (наприклад, поезія «Чорний колір – колір зради» тощо). Апофеоз експресивного звучання – останній вірш циклу «Степова казка». Відчайдушна еротична боротьба, спровокована зрадою, виливалася в образах, близьких до сюрреалістичних. Своєрідним тлом, на якому побудований ліричний сюжет, є український степ, форма вираження – сон. Наталя Лівицька-Холодна перетворила історичні події

у міф із метою відображення кардіограми еротичних прагнень. Простежувалося різке розчеплення усталених смислових зв'язків, використання сновійних дивоглядів на межі кошмару. Авторка навіть зробила спробу еротизації Танатоса (Θάνατος), що було одним із привілеїв сюрреалістів; кохання стає символом ненависті і смерті (Легка, 2007, с. 45–76).

У циклі «Попіл» біль, спричинений любовними втратами, почасти стишувався згадками, мріями про Україну. Предмет ностальгії визначений у часі і просторі, уявний коханець – не міф, а реальність. Високого поцінування набирав такий атрибут кохання, як прагнення ідентифікації з коханою людиною, намагання досягнути з нею єдності (фізичної й духовної). Реалізація цього прагнення спричинила безплідний спокій, низку болісних розчарувань. Поетеса перенесла свої переживання з площини суто особистої на обрії з патріотичною мотивацією (поезія «О, забудь мені гнівне слово...»). Це й зрозуміло, на чужині авторка не знайшла затишку впродовж усього життя. Далека батьківська земля зринала в спогадах:

Пам'ятаєш? – Дніпро і хутір
(Дай сльозу тобі, любий, витру)
І в леваді верби забуті,
І весняні дотики вітру.
Пам'ятаєш? – Садки у вишнях,
І Сімнадцятий, і прапори.
В наших душах ясних, тодішніх
Скільки мрій було і простору! (Лівницька-Холодна, 1986, с. 90).

Патріотичні вкраплення у канву вірша є лише підсиленням головного мотиву – мотиву кохання. Доля емігранта і доля жінки переплелися, викреслюючи фрагменти непростих життєвих доріг Н. Лівницької-Холодної.

Застосовуючи засіб дереалізації, поетка сугестувала читачеві власні почуття. Так, лірична героїня запрошувала свого коханця «під килим». Власне, реальна річ, килим, став символом України: «Зайнялись килимові квіти: це троянди, а це шипшини ... Як же дивно так довго жити без весни і без України!». У зміненій формі ця реальна річ стала доступною нашому емпіричному та смисловому сприйманню, вона має глибше навантаження. Чуттєве еротичне кохання відшуміло. Натомість – роздуми про суть любові і життя взагалі:

Обніми мене, мій єдиний,
Вийми з мене все кволе й хворе.
Може прийдуть ще дні шипшини
І вишневий цвіт, і прапори (Лівницька-Холодна, 1986, с. 90).

Думка мимоволі линула в Україну, до милих схилів Дніпра і рідного хутора – туди, де рани вигоюються і душа росте... Почуття об'ємнішали. Це спричинило до того, що 1937 р. з'явилася збірка Н. Лівницької-Холодної «Сім літер» – глибинний синтез особистих почуттів поетеси і славних сторінок України.

Провідним мотивом другої збірки Н. Лівницької-Холодної «Сім літер» була любов до України, біль за покинутою рідною оселею. Тут читач зіштовхується з окриленним пафосом збуреної згадкою душі ліричної героїні. Образ рідної землі – осереддя поетичного світосприймання. Невимовний біль від розлуки з рідним краєм, патріотична

невтоленність, ідеалізація образу України – така тематична настроєвість «Сімох літер» різко контрастує з першою книжкою поетки. Мав рацію літературознавець Тарас Салига, коли зазначав, що лірико-публіцистична колізія таких віршів заснована на послідовному логічному мисленні (Салига, 1994, с. 122). Сім букв у слові Україна окреслювали ту стихію, у якій билосся і пульсувало незмірне почуття поетеси – любов до Батьківщини. Авторка прагнула віднайти в ній справжні джерела свого буття, намагалася усвідомити міць коріння українського роду, що розпростороється в глибини космосу і всотує в себе його енергію. Поетеса з такою ж пристрасною писала про Україну, як зовсім недавно говорила про об'єкт своїх любовних перипетій. Отож стикнулися дві сильні пристрасі – еротика й любов до України.

Чотири розділи збірки віддзеркалюють порухи душі поетеси, надиктовані відчаєм життя політичного вигнання. І єдине спасіння – втеча туди, в Україну, на побачення з нею, на трепетну розмову, нехай лише подумки. Перша частина – переважно ностальгійні візії Батьківщини минулого, виконані, як правило, у пастельних тонах. У хаосі чужинецького життя, у німоті чужих звуків такою жаданою стала почуттєва ілюзія:

...і дальній обрій знов покаже
забутий шлях у далечінь,
і на нерідне небо ляже
знайомим сміхом рідна синь (Лівицька-Холодна, 1986, с. 95).

І мукою нестерпною питання: «Як же можеш ти там, без мене, голубіти весняним Дніпром?», бо ж «не навчусь дотепер, не знаю, як без тебе щасливою жить» (Лівицька-Холодна, 1986, с. 98).

Другий розділ – поетичні замальовки Подебрадського замку, Карлового мосту у Празі чи «чужого Монпарнасу». Проте на тлі «чужих імперій», на суворих берегах океану знову «пісень розквітли кетяги ... про край далекий і ясний».

Мандрівка гуцульським краєм благословила на світ китицю поезій, у яких зазвучало язичницьке захоплення красою української землі рівночасно з наростаючою тривогою за її долю (III розділ). Цей настрій став домінантним для останнього четвертого розділу книжки з назвою «Гнів». А понад усім – вічна мрія – «Тобі, схиливши голову, сльозами сказати біль своїх жорстоких днів...» і віднайти сили до життя:

Земле, завітчана чоргополохом,
сонцем своїм мені далі світи.
Знов чужина мені чорним льохом,
Тільки казкою, світла, Ти (Лівицька-Холодна, 1986, с. 109).

Своєрідним підсумком творчої діяльності Н. Лівицької-Холодної стала книжка «Поезії старі й нові». «На грані», «Перекотиполе», «Остання дія» саме як збірки були створені у середині 80-х років ХХ ст. під час упорядкування та підготовки до друку книжки «Поезії старі й нові». Поетеса свідомо витримувала хронологічний принцип подачі текстів творів у кожній із них, прагнучи передати читачеві динаміку поетичного мислення, яку б репрезентували своєчасно видані збірки поезій. Назви й епіграфи у книжці – не тільки ключ до таїни змісту поезій окремих збірок, але й означення больових нервів усієї післявоєнної творчості Н. Лівицької-Холодної.

У збірці «На грані» відтворена особиста драма поетеси, спровокована другою еміграцією та руйнами Європи на тлі світової катастрофи духу, зумовленої трагедією

Другої світової війни. Більшість віршів збірки – твори, написані у таборах «ДіПи». Аналізуючи життя поетеси у другій еміграції, літературознавець Л. Куценко слушно зазначив, що то була «втрата останніх ілюзій на повернення додому, поруйнована мрія відродження України, цілковита нездатність адаптуватися в Новому Світі, або феномен “тільки емігрантки”, помножений свідомістю вирваного з корінням з рідної землі роду, печаль втрати минулого» (Куценко, 2004, с. 82). Справді, найбільша печаль авторки – Україна – на першому місці. І вона присутня у численних поезіях гірким усвідомленням марності мрій і зусиль. Вслухаймося у цей біль:

О Україно! Вічний міте
в серцях мандрівних злидарів!
Про що ж іще тут можна снити
у млах самотніх вечорів? (Лівницька-Холодна, 1986, с. 133–134).

В мовчанні гордім стиснені уста,
В напрузі серце і думки на гранях
і віра предків, щира і проста,
єдиним щастям в мандрах і розстаннях (Лівницька-Холодна, 1986, с. 135).

Бентежить спогадом рідна земля, кличе на щире розмову, «а серце гоном весни наляте, кричать у ньому дикі гуси, що вертаються з-за морів на рідні води, на Різовате» (Лівницька-Холодна, 1986, с. 145). Жінка domeжно відверта, розгортаючи свою «емігрантську тугу»; її Батьківщина там, де «глибінь тривожна очей матусі, вічних і одних», де теплі розмови з батьком, його «старечий кашель» і «дотеп незрівнянний», де «приязнь брата вдавано недбала». Поетчин «згадок спліт» малював зворушливі картини українського буття:

Розсуває тиша стіни,
паморочить цвітом лип,
в голови кладе барвінок
і чебрець до стіп...
Ніч веде в холодну далеч,
мерехтить в очах вінком сузір,
гомонять заобрійні відчали
на верхів'ях білосніжних гір (Лівницька-Холодна, 1986, с. 141–142).

Це поезія філософського самозаглиблення, мудрого осягнення свого власного «я», а українська проблема витіснена актуалізованою часом глобальнішою проблемою недосконалості світу і людини. У збірці «На грані» провідним є мотив багатогранного зв'язку явища найбуденнішого із закономірностями руху вічного. Тому часто авторка апелювала до Бога – символу нескінченності. Глибоко інтимна сфера стала основою для важливих узагальнень. Тема кохання перейшла у тему самої людини. Найбільш особисті думки, висловлені в поетичних рядках, позначено у підзаголовку «Листки з щоденника». Якщо в ранніх поезіях читач лише споглядає, то в пізніших він співучасник життєвого дійства, змушений заангажувати свій інтелект, бо в коротких драматичних мініатюрах-поезіях є вже імпонуюча недовомовленість, другий, внутрішній текст, розшифрування якого потребує проникливішої внутрішньої праці. Лірику збірки «На грані» (зрештою, і збірок «Перекотиполе», «Остання дія») можна назвати ностальгійною.

Часткова невизначеність передбачає і назву наступної збірки – «**Перекотиполе**». Поезії наштовхують на думку про постійну роботу душі поетеси, спрямовану на пошук філософського ідеалу, на віднайдення себе у цьому непростому світі. Лірична героїня жила в іншому вимірі, її погляд звернений до всемогутньої першопричини буття. Часті змагання з собою, крихка недовіра разом із категоричними іноді твердженнями, здається, виснажили ліричну героїню, але ніяк не применшили її любові до Бога, що виникала з потреби побороти відчуження, знищити відчуття духовного голоду (вірші «Марива», «Розмова з Богом» тощо). Вчуваються перегуки з Біблією (про що свідчать і підзаголовки віршів – виписки зі Святого Письма), окремі рядки якої, проходячи трансформацію в свідомості ліричної героїні, набувають суб'єктивного тлумачення. Свою любов до України, безконечну тугу за нею поетка почасти вигоювала молитвою, щирою сповіддю:

Це твій лебединий спів
на нерідному озері співаний,
це твій передсмертний крик,
твоя сповідь, в серці причаєна (Лівицька-Холодна, 1986, с. 154).

«Нема вже дому, де лишилась лагідність рук, де zostались душі хороми» (Лівицька-Холодна, 1986, с. 163), тому й прямує лірична героїня до Божого «столу мандрахи змучена вкрай», йде «спроквола аж з-понад круч Дніпра», щоб «припасти в покорі Тобі до стіп», щоб віднайти такий жаданий прихисток для душі. Авторка снила Україною, вичаровувала в мріях і споминах українські світанки, ставки, отаву:

Як запахне часом сіном
у завулках чужого міста,
воскресає раптом країна,
Україна моя барвіста (Лівицька-Холодна, 1986, с. 164).

І раптом: «Я знаю – це сон, це мрія: я розплющу очі – все зникне», й випадковий перехожий, з чужого світу, не зможе збагнути «лиха» людини, яку позбавили дороги додому...

Минуле не відпускало, спогад ворохобив делікатні струни душі, руйнував нерідну дійсність:

І як десь запахне стигла груша,
то з садів придорожніх, чужих.
А душа поміж мертвими душами
навмання в безпросвітті біжить (Лівицька-Холодна, 1986, с. 175).

Душа ліричної героїні тліла у пустці та безодні самоти. Безжально вивернуті назовні душевні боріння ліричної героїні. Поетка жорстко, лапідарно, відверто викидала думки, заглиблюючись у приховані нетрі емоційно-психологічних пластів власної екзистенції:

А тепер ось і вмерти нема як,
Тільки ніч сліпа і німа:
і чужа земля не приймає
і до рідної сліду нема (Лівицька-Холодна, 1986, с. 176).

Богдан Рубчак зазначив: «Від неймовірно разючих, іноді брутальних образів фізіологічних змін у тілі, що колись були принадою молодої коханки, до образів найтонших відтінків старіючої людини – прихід старості, перевтілений у слова з крайньою, майже нестерпною послідовністю» (Рубчак, 1986, с. 51). Лише на кінчиках вії висне все недописане і недоказане. Вічні тільки туга і ніжність. Сльози – символ безпорадності перед впертою старістю, а навіть символ покірності «великому Серцю, що обнімає увесь світ». Наталя Лівницька-Холодна намагалася віднайти власну сутність. Поезії цього періоду містять глибокий філософський підтекст, часто наближені до медитації:

І душа, як свічечка від вітру,
гасне й гасне, поки не замре,
поки смерть усі образи зітре
й всі надії в вічність забере (Лівницька-Холодна, 1986, с. 169).

Розгорнуто нову сторінку роману: посивіла жінка говорить не тільки про своє кохання; з роками прийшли думки про незворотність часу, коли приречено «відпливає човен у незнаний край у Велику Таїну». Надто загострено відчувалася нездійсненність власних мрій. Риторичне запитання «Де мій рід?!» звучало розпачливо, адже його фактично немає, домашнього гніздечка не було звито:

Я не вмiла матір'ю бути,
не кожному цей талан,
моє серце згорiло в гутах
життьових оман (Лівницька-Холодна, 1986, с. 178).

Пережите робило значущим кожне слово, пекли колишні зневаги. Поетеса з гіркою зізнавалася: «І стало раптом холодніти надворі і в мені». Дороги долі «синіми взорами» сплелися на руках. Та іноді виринала в снах молода відьма, по-молодечому струшуючи волосся за плече. Вона мчала засвітити папороть у лісі. Подивуєшся, з яким запалом говорила про кохання умудрена життєвим досвідом жінка. І тільки стареча сльоза у зморшках повертала до дійсності:

А коли розбудить ранок
променем на руці,
дві сльози безгучно кануть
в рiвчаки на старому лиці (Лівницька-Холодна, 1986, с. 180).

Перед читачем – сюрреалістичний колаж, що виявляється у важко приховуваній емоційній розбалансованості самого автора, який існує у вірші немов би у двох особах (зріла жінка – молода відьма). «Я» і «ти» – це та ж особа і водночас дві іпостасі роздвоєної душі поетеси, яка з подивом застигла на порозі того місця, куди їй самій немає дороги.

Наталя Лівницька-Холодна роздумувала над смертю, над вічністю, звертаючи свій погляд до Бога. Звідси – метафізичні мотиви її пізньої творчості. «Я не ношу ритуалу. Я люблю Службу Божу, люблю як хор співає, але та церковщина мене убиває, і я, грішна, не буваю часто в церкві, вдома молюся. Я вірю в вищу силу», – писала поетеса. Її любов до Бога – в покорі:

Ти не почуєш голосу мого в тім хорі,
що гучно прославля діла Твої усі.
Я лиш люблю Тебе й любила у покорі,
у кожнім подисі і навіть у грісі (Лівицька-Холодна, 1986, с. 179).

Прихід смерті щораз відчутніший. Лірична героїня засвідчила: «я – остання ява» на сцені космічного простору вселюдського буття.

Інколи Н. Лівицька-Холодна тішилася можливістю самозаглиблення, самопізнання, дарованого самотою, іноді відзивалася на те гірким жалем:

Немає слів, щоб вимовити тугу,
яка у серці палить, як сльоза.
Немає рук ні батька, ані друга,
щоб мовчки – дотиком – усе сказав... (Лівицька-Холодна, 1986, с. 193–194).

У збірці **«Остання дія»** внутрішній досвід творчого «я» Н. Лівицької-Холодної досяг того рівня, коли можна говорити про самоцінність її мислення. Чуттєво-емоційне сприйняття ліричною героїнею дійсності характеризується специфікою переживання як особливого стану життєдіяльності (відчуття порожнечі власного життя). Спробі піднести вагомість поетичного слова слугує легко схоплювана техніка двозначності, нерозшифрування, поєднання кількох значень, відверта відмова від розкриття прямого змісту:

Десь дім стояв... мов рана незагоєна.
Він болем виринає з темряви вночі,
в кутку кімнати маячить
і пустою лякає і вікном
відчиненим у вічність... (Лівицька-Холодна, 1986, с. 203).

Настрій ліричної героїні, звичайно, не хвилинний, не випадково зафіксований, а такий, що формувався з огляду на важливі обставини. Це настрої тривалої ситуації, перманентних болючих суперечностей у почуттях, вистражданих прагнень. Творче мислення посутньо закорінене у ментальність української культури. Ностальгія за рідним краєм зумовлювала своєрідну філософію життя. Мотив розриву між «я» та родом розгортався у безмежжя, приваблював надією на повернення до втраченої Домівки, на можливість віднайдення спокою в рідних просторах, просторах істини (поезія «Перед сном»):

А коли засну
сном без просипу,
встануть зі сну
всі осаули й сотники
мого забутого роду,
стануть навколо гробу,
виймуть моє серце,
і воно полине
на Дніпрові піски,
де лягли кістки
моєї родини (Лівицька-Холодна, 1986, с. 216).

Ця поезія є заключним акордом збірки «Остання дія». Рік написання – 1985, глибина і плинність почувань позбавлені просторово-часової членованості. Занурення в ілюзорність минулого – то спроба заглянути за лаштунки життя позаземного. Лірична героїня «вростає» в інше буття: не чуже, а своє ж, рідне, проте дуже далеке і вловлюване хіба що на рівні підсвідомості: «Я дивлюсь на світ очима води у ставках Полтавщини». Вона кидається в бездонні глибини сильної експресії, яка творить враження повного злиття ліричного «я» з атрибутами української природи, до болю близької і далекої. Тут і «сліди зайченят на галявинах», і «місяць уповні дивиться оком Гоголя», і «вуха мої – солов'їв оркестри». Відлуння споминів змінюються потенційного повернення до рідних витоків. Гіперболічна конструкція «встануть зі сну всі осаули і сотники мого забутого роду» надає коментуванню життєвих явищ філософської тональності.

Наталія Лівницька-Холодна сміливо продовжувала традицію іпостасування й інших метричних модуляцій. Поезія «Перед сном» наближена до верлібру, це т. зв. звільнений вірш, позначка розкутості віршового письма, що також було зумовлено потребою авторки викладати свої думки не тільки з огляду на чітке римування, милозвучність, а насамперед на смислову наповненість поетичної тканини вірша, а отже, на відтворення власного філософського стану душі. Нова поетика значущості (Ю. Шерех) протиставлена причепуреності ранніх віршів авторки. Сьогодні з упевненістю можна констатувати, що Н. Лівницька-Холодна – чи не найсильніший представник жанру особистої лірики в поезії української еміграції.

Її поетичне письмо, хоч і виразно належить до поезії ХХ ст., є неповторним. Кохання для поетеси – фатальна зірка, яка освітлює весь роман – від днів далекої молодості до часу, коли «життя, як той місяць – колишній – швидко-швидко йде на ущерб...».

Тішуся, що доля подарувала мені щасливу можливість бодай нетривалий час листуватися з Н. Лівницькою-Холодною. Тоді поетеса перебувала в старечому притулку, їй важко було писати (надокучав ревматизм рук), вона просила допомоги в доглядальниці. Але відповідь надсилала, бо раділа кожній вісточці з її рідної України. Я зберігаю маловідомий автограф однієї поезії Н. Лівницької-Холодної, яку передрукуюю у цій статті:

Я вмираю, і зі мною
тінь життя мого горбата.
День і ніч обценьки ката
Душу рвуть журбою.
День і ніч думки, як оси
Не дають спочити.
А надворі віє вітер
і голосить осінь (Легка, 2007, с. 187).

Рядки датовані 23 січня 1998 р., 96-річна поетеса до болю самотня у своєму нічим і ніким не захищеному світі. Поетично представлена людська саморуїна. Відчуття смерті невідступне. То вже й не просто відчуття, а реальний процес фізичного згасання – «Я вмираю...». Сумно і моторошно. Біль самоти єднався з тягарем накопичених літ, «не даючи спочити». Візувалася містично-духовна ірреальність. Проте відмовляюся погодитись із поетесиним твердженням – «тінь життя мого горбата». Буття людини вимірюється злетами і падіннями, журбою і радістю. А їх на долю

авторки випало чимало. Однак щиро переконана, обрії її дійсності зворушують до щему, викресують не тіні, а тривожні оазиси світла – відверті, сердечні...

У філософії інтимних почувань Н. Ливицької-Холодної любов – не просто почуття, а величина, що охоплює життєво важливі сфери буття, очищує й допомагає пізнати себе. Вона – одержимість її долі.

Лірична героїня Н. Ливицької-Холодної, як і сама авторка, опинялася за межами щасливого поля закоханих, зазнала вигнання зі стабільної безпечності роду, відчула гіркий присмак еміграції. Її життя від молодих літ минало на чужині. Проте життєва сила ліричної героїні амбівалентна сприйняттю нею ж безмежжю власного духовного світу. І найбільше вона боялася втратити зв'язок із родом, що означало б минуність самого роду: «Та страшно, що козацький славний рід/ піде без віх, як безіменні тіні,/ у безвість, у чужий незнаний світ» (Ливицька-Холодна, 1986, с. 194).

В одному з небагатьох листів до мене Н. Ливицька-Холодна зізнавалася: «Мое життя взагалі було нелегким, а особливо старість ... серед цих обставин і перенісши стільки втрат» (Легка, 2007, с. XII). «Оці обставини» чужини – її вічна мука, її біль і нездоланне мірило розтрачених надій... І далі: «Ваш лист був мені великою радістю, він воскресив мою душу, яка вже майже вмирала» (Легка, 2007, с. XII). Тішилася, отже, найменшому відлунню з рідної України, бо «ти для мене тільки мрія, колишній краю дорогий» (Легка, 2007, с. VIII).

Переживання поетки-емігрантки – усвідомлювання раціонального; вони нуртуючими бентежними потоками невидимо для інших змушували її вдивлятися у незвідані таємниці власного буття, схоплювати трагізм плинності, неповторності й незворотності долі. І як вічний міт її духовного засвіття – «батьківський дім. Він десь там є над часом-простором,/ і кличе, кличе в рідний край» (Легка, 2007, с. X).

Отже, крізь усю творчість поетки прострумював болючий мотив розлуки з рідною землею, який виразнішав, міцнів, ставав домінуючим. Невимовний біль від розлуки з рідною землею, патріотична невтоленість – така тематична настроєвість поезії Н. Ливицької-Холодної. А своєрідним підсумком творчості поетки стала книжка «Поезії, старі і нові», у якій відтворено особисту жіночу драму, спровоковану другою еміграцією та руїнами Європи на тлі світової катастрофи духу, народженої трагедією Другої світової війни.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

- Бойчук, Б. (1985). Розмова з Наталею Ливицькою-Холодною. *Сучасність*, 3, 8–17.
- Гнатишак, М. (1936). [Рец. на кн. *Отаманець Л. Світанок: поезії*. Львів, 1936]. *Дзвони*, 4, 163–171.
- Гординський, С. (1935). Чотири реторти лірики. *Назустріч*, 2, 2–3.
- Ільницький, М. (1991). Погляд у душу. *Дзвін*, 6, 20–21.
- Куценко, Л. (1997). З епістолярію Наталі Ливицької-Холодної. *Вежа*, 8–9, 27–37.
- Куценко, Л. (2004). *Наталія Ливицька-Холодна. Нарис життя і творчості*. Кіровоград.
- Легка, О. (2007). *Життя – це любов (Еротичний роман у віршах Наталі Ливицької-Холодної)*. Львів.
- Ливицька-Холодна, Н. (1986). *Поезії, старі і нові*. Нью-Йорк.

- Лівницька-Холодна, Н. (1987). Слово лауреата. *Віднова*, 6–7, 363–368.
- Мосендз, Л. (1935). [Рец. на кн. *Лівницька-Холодна, Н. Вогонь і попіл*. Варшава, 1934]. *Вістник*, 3, 233.
- Назустріч*. (1938). 3, 2.
- Рубчак, Б. (1986). Серце надвоє роздерте. В Н. Лівницька-Холодна, *Поезії, старі і нові*. Нью-Йорк.
- Салига, Т. (1994). Сім літер любові. *Високе світло: Літературно-критичні студії*. Львів, 112–131.
- СМ:** *Світ молоді*. (1935), 4, 4–13.
- Фізер, І. (1987). Старі й нові поезії Н. Лівницької-Холодної. *Віднова*, 6–7, 356–363.
- Шерех, Ю. (1993). Без назви. *Шерех, Ю. Третя сторожа: Література. Мистецтво. Ідеології*. Київ, 364–409.

REFERENCES

- Boichuk, B. (1985). Rozмова z Nataleiu Livytskoïu-Kholodnoïu. *Suchasnist*, 3, 8–17 (in Ukrainian).
- Hnatyshak, M. (1936). [Review of the book. *Svitanok: poezii*. Lviv, 1936 by L. Otamanets]. *Dzvony*, 4, 163–171 (in Ukrainian).
- Hordynskyi, S. (1935). Chotyry retorty liryky. *Nazustrich*, 2, 2–3 (in Ukrainian).
- Ilnytskyi, M. (1991). Pohliad u dushu. *Dzvin*, 6, 20–21 (in Ukrainian).
- Kutsenko, L. (1997). Z epistolariyu Natali Livytskoyi-Kholodnoyi. *Vezha*, 8–9, 27–37 (in Ukrainian).
- Kutsenko, L. (2004). *Natalia Livytska-Kholodna. Narys zhyttia i tvorchosti*. Kirovohrad (in Ukrainian).
- Lehka, O. (2007). *Zhyttia – tse liubov (Erotychnyi roman u virshakh Natali Livytskoi-Kholodnoi)*. Lviv (in Ukrainian).
- Livytska-Kholodna, N. (1986). *Poezii, stari i novi*. Niu-Iork (in Ukrainian).
- Livytska-Kholodna, N. (1987). Slovo laureata. *Vidnova*, 6–7, 363–368 (in Ukrainian).
- Mosendz, L. (1935). [Review of the book. *Vohon i popil*. Varshava, 1934 by N. Livytska-Kholodna]. *Vistnyk*, 3, 233 (in Ukrainian).
- Nazustrich*. (1938). 3, 2 (in Ukrainian).
- Rubchak, B. (1986). Sertse nadvoie rozderte. In N. Livytska-Kholodna, *Poezii, stari i novi*. Niu-Iork (in Ukrainian).
- Salyha, T. (1994). Sim liter ljubovi. *Vysoke svitlo: Literaturno-krytychni studii*. Lviv, 112–131 (in Ukrainian).
- Svit molodi*. (1935), 4, 4–13 (in Ukrainian).
- Fizer, I. (1987). Stari y novi poezii N. Livytskoi-Kholodnoi. *Vidnova*, 6–7, 356–363 (in Ukrainian).
- Sherekh, Yu. (1993). Bez nazvy. *Sherekh, Yu. Tretia storozha: Literatura. Mystetstvo. Ideolohii*. Kyiv, 364–409 (in Ukrainian).

Orysia LEHKA*PhD (Philology)**Associate Professor of the Department
of Ukrainian Literature named by M. Vozniak**I. Franko National University of Lviv**ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-8790-3776>**e-mail: orysialehka@gmail.com***«ONLY NATIVE FIELD MOVING TAPE!...»: THROUGH THE WAYS
OF THE FATE OF NATALIA LIVYTSKA-KHOLODNA**

The article examines the life and creative path of the poetess N. Livytska-Kholodna in the context of her emigration; the creative individuality of the author with her themes, original imaginative world, unique manner of writing is analyzed. The phenomenon of «only emigrants», multiplied by the consciousness of a family uprooted from its native land, is meaningful. In fact, it is the feeling of the loss of the past, the philosophical focus on the image of Ukraine that becomes decisive for the creativity of N. Livytska-Kholodna after the Second World War.

The author's poetic texts, which are interpreted in the article, impress with their deep understanding of all registers of the human soul, reproduce her complex life path, full of painful searches for a creative and feminine «I» in the unfriendly spaces of a foreign land. After all, emigration for N. Livytska-Kholodna – her Way of the Cross, her Calvary. That is why the poems are full of the pain of disappointment, existential reflections, and tireless search for the meaning of existence.

The first collection of N. Livytska-Kholodna's «Fire and Ashes» gave Ukrainian literature a special kind of poetry – erotic, with a tendency to psychologize the feelings of the lyrical heroine. Her pronounced Europeanness was manifested through the modernity of poetic writing – a successful synthesis of neoclassical, neoromantic, expressionist and surrealist features. Very often, the poetess transfers her experiences from the personal plane to the horizon with patriotic motivation and turns historical events into a myth to reflect the cardiogram of supersensuous emotions. The indescribable pain of separation from the native land, patriotic insatiableness – this is the thematic mood of the second collection «Seven Letters». A peculiar summary of the work of N. Livytska-Kholodna became the book «Poetries, old and new». Here, the personal drama of the poetess is reproduced, provoked by the second emigration and the ruins of Europe against the background of the global catastrophe of the spirit, generated by the tragedy of the Second World War.

Key words: Natalia Livytska-Kholodna, emigration, Ukraine, loneliness, love, philosophy, worldview, reflection, psychologism.

Стаття: надійшла до редакції 9.01.2025

прийнята до друку 22.03.2025

Микола ЛЕГКИЙ

*доктор філологічних наук
старший науковий співробітник
завідувач відділу франкознавства*

Державної установи «Інститут Івана Франка НАН України»

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7053-402X>

e-mail: lehkyi.m@gmail.com

ФРАНКОЗНАВЧІ ПРАЦІ МИКОЛИ ІЛЬНИЦЬКОГО (СПРОБА МЕТАКРИТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ)

Розглянуто франкознавчі студії М. Ільницького, знаного й авторитетного історика літератури, теоретика, літературного критика. Констатовано, що в науковому доробку вченого дослідження творчості І. Франка займає значне місце. Вказано, що спадщина письменника по-справжньому зацікавила М. Ільницького ще в його студентські роки, коли сумлінно перечитував 20-томне зібрання творів, писав курсові роботи і їздив читати лекції про нього, відвідував ті місця Дрогобиччини та Турківщини, де бував І. Франко. З'ясовано, що звернення дослідника до постаті письменника було спершу принагідне, спорадичне, а від 1986 р., коли в журналі «Жовтень» (тепер – «Дзвін») опубліковано працю «Все, що мав у житті: Повесть “Перехресні стежки” в світлі авторської особистості», стало постійним. Виявлено, що зближення образу головного героя з постаттю автора в романі, що його догледів дослідник, вивело його на ліричну драму І. Франка «Зів'яле листя», вивчення якої під новим кутом зору тоді активізувалося.

Зазначено, що, з огляду на виразну співвіднесеність образу автора й героїв ліричної драми та роману «Перехресні стежки», учений віднайшов чимало спільного, тож з'явилася розширена й поглиблена студія «Все, що мав у житті: Повесть “Перехресні стежки” і лірична драма “Зів'яле листя” в світлі авторської особистості». Зауважено, що у збірці франкознавчих студій Миколи Ільницького «Іван Франко: антиномія природи і духу: Розвідки, інтерпретації», яка вийшла друком 2023 р., її волею автора не випадково опубліковано на чільному місці. Описано, що під обкладинкою цієї книжки зібрано 19 праць, кожна з яких в уяві читача розкриває нову грань дослідника-франкознавця, який уміє добачити те, що до нього не вдавалося нікому: віднайти суголосні мотиви у творчості різних письменників (І. Франка й Й. В. фон Гете, І. Франка й А. Міцкевича, І. Франка й Г. Хоткевича); наблизитися до розкриття секретів Франкової творчості (завуальовані звернення до міфологізму, фольклору, символіки тощо); вибудувати свою, глибоко особистісну лінію пізнання та інтерпретації тексту митця.

Звернено увагу на те, що М. Ільницький-франкознавець порушував непрості й суперечливі проблеми «вічних огнів духу» у взаємозв'язках із природою; його студії написано впродовж досить тривалого проміжку часу, проте жодна з них не втратила своєї актуальності та демонструє читачеві «скарб чуття багатий» їхнього автора.

Виявлено, що дослідник застосовував різні підходи та методи аналізу матеріалу: компаративістичний, герменевтичний, психологічний, *close reading*, історико-

літературний тощо, що дає змогу збагнути сутність літературного явища, зіставити її з однотипним феноменом з інших літератур, з'ясувати тонкощі психології творчості, світоглядні й естетичні складники еволюції Франкового творчого шляху, осмислити філософію існування людини, митця, соціуму, нації. Виснувано, що завдяки широкій ерудиції кожному проблему М. Ільницький розглядав у широкому літературному (ширше – гуманітарному) контексті.

Ключові слова: Микола Ільницький, Іван Франко, франкознавчі студії, фаустівський мотив, компаративістичний, герменевтичний, психологічний методи дослідження.

Микола Ільницький – багатоплановий дослідник: історик літератури, теоретик письменства, літературний критик, який до аналізу тексту певного письменника підбирає відповідний інструментарій, що й дає йому змогу сказати своє вагомє слово про Маркіяна Шашкевича чи Тараса Шевченка, Михайла Яцкова чи Богдана Ігоря Антонича, поетів-молотомузівців чи «пражан», Бориса Олійника чи Дмитра Павличка, Івана Драча чи Ігоря Калинця... Попри це, серед вельми поважного творчого доробку дослідника-ювіляра впадає у вічі значна кількість праць про поетичну та прозову творчість Івана Франка. Має цілковиту рацію Ярослав Мельник, коли стверджує: «Те, що І. Франко в М. Ільницького – автор № 1, промовисто засвідчує іменний покажчик до його тритомного компендіуму “На перехрестях віку”» (Мельник, 2023, с. 9).

Мета статті – здійснити метакритичний аналіз франкознавчих студій М. Ільницького, його методик і методологію досліджень. На широкому літературному матеріалі вчений брався вирішувати непрості проблеми Франкової життєтворчості, тож осмислити та систематизувати його ідеї, висновки, міркування, рефлексії й припущення – у цьому полягає актуальність цієї роботи.

Звернення М. Ільницького до життя і творчості І. Франка випадковим аж ніяк не було, бо спадщину письменника він знав від «юних днів, днів весни» (І. Франко), а будучи студентом Дрогобицького педагогічного інституту, читав лекції про Франкову творчість. «Після третього курсу у 1956 році, – згадував Микола Ільницький, – я поїхав навіть у Луганську область читати лекції про життя і творчість Івана Франка, столітній ювілей якого широко відзначали за ухвалою Всесвітньої ради Миру. Поїхав, бо серед викладачів охочих не знайшлося. Відмовився читати написаний викладачем інституту Миколою Івановичем Домницьким текст лекції, написав свій. Мені хотілося розповісти про життя Івана Франка і його художні твори, а не про те, де він наблизвився до марксизму, а де зупинився. Це була корисна й приємна для мене поїздка ...

Я так увійшов тоді в роль лектора, що, повернувшись додому, вирішив зі своїми розповідями про Франка виступати в селах свого рідного Турківського району і пройшов пішки по тих селах, у яких бував Франко. Пам'ять про нього ще жила серед людей. Розповідали, від кого він записував пісні й коломийки. Пам'ятали й про той арешт, коли у возі, на якому жандарми їхали заарештовувати поета у домі священника Кузіва, злетіло колесо, а за той час господарів повідомили про небажаних візитерів, і вони нічого не знайшли. Згодом ця розповідь знайшла документальне підтвердження, щоправда, з суттєвими уточненнями, але все це для мене було нове й цікаве.

Щоб уже завершити цей сюжет, скажу, що в дні самого святкування Франкових роковин ходив пішки з Дрогобича до Нагуєвич, як це часто робив сам Франко, і ці дні мені запам'яталися назавжди» (Ільницький, 2004, с. 58).

Із цієї розлогої цитати бачимо, що інтерес М. Ільницького до життєтворчості І. Франка інспіровано самою аурою рідних місць письменника (перемірював власними ногами ті шляхи-дороги, якими ходив сам І. Франко), живою ще пам'яттю про нього серед звичайних людей і прагненням дослідника донести до слухачів образ письменника, не спотворений усілякими ідеологічними нашаруваннями.

Ба й більше: 1956 р. завершувалося видавання творів І. Франка у 20 томах (1950–1956), і це зібрання творів викликало в М. Ільницького-студента неабиякий інтерес: «Я ... перечитав українську класику, яка тоді була в бібліотеці, особливо том за томом двадцятитомник Франка, видання якого тоді завершувалося» (Ільницький, 2004, с. 60). Очевидно, того часу в молодого дослідника виник інтерес до роману «Перехресні стежки», бо, хоч і навчався на російській філології, свої студентські наукові роботи писав про українську літературу, зокрема «До питання про ідейно-художню своєрідність повісті Івана Франка “Перехресні стежки”» (Ільницький, 2004, с. 60).

Дещо пізніше Миколі Ільницькому відкрилася проза Михайла Яцкова, коли випадково натрапив у книгарні на щойно видану збірку його новел (Ільницький, 2004, с. 63). Творчість цього письменника також стала предметом його студій, та на початку 1970-х років з'явилася перша франкознавча публікація Миколи Ільницького: «Фрагмент літературної панорами початку ХХ ст. (До питання “Іван Франко та Михайло Яцків”» (Ільницький, 1971).

Допіру за 10 років наступна – рецензія на книжку Олексія Дея «Спілкування митців з народною поезією: Іван Франко та його оточення» (Ільницький, 1981). Звернення дослідника до постаті І. Франка було спершу принагідне, спорадичне. Згодом, що імпульсом до осягнення творчості письменника став симпозіум «Іван Франко і світова культура» під егідою ЮНЕСКО (Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури) 1986-го, ювілейного року. А може, й сам ювілей спонукав М. Ільницького до глибшого осмислення постаті І. Франка, бо того-таки 1986 р. у журналі «Жовтень», у якому тоді працював, опублікував статтю «Все, що мав у житті: Повість “Перехресні стежки” в світлі авторської особистості» (Ільницький, 1986), яка згодом увійшла до збірника студій М. Ільницького «У вимірах часу: Літературно-критичні статті» (Ільницький, 1988).

На самому ж конгресі учений виступив із доповіддю «Повість “Перехресні стежки” і проблема художнього новаторства Івана Франка», дещо змінивши назву й ракурс бачення, а також звузивши засяги дослідження. Вона надрукована у двотомному збірнику матеріалів цього форуму (Ільницький, 1990). У цій праці, попри інші характерні особливості роману, дослідник аналізував його автобіографізм, «дію доцентрової сили», яка виразно виявлялася в романах «Не спитавши броду», «Лель і Полель» та «Основи суспільности». «В “Перехресних стежках” ситуація складніша: її неможливо збагнути без врахування елемента автобіографізму самого твору, в якому автор “розполовинюється” на різних персонажів» (Ільницький, 1990, с. 258–259).

Окрім того, за спостереженнями М. Ільницького, у прозі І. Франка виявилася тенденція до художнього переосмислення фольклорної символіки. «Це той фольклоризм, який поєднує в собі ... поглиблений психологізм, опертий на фольклорне світосприйняття», а такий спосіб художнього образотворення, що виявив себе в «Перехресних стежках», особливо помітний у Франковій поезії, зокрема в другому жмутку «Зів'ялого листя» (Ільницький, 1990, с. 258).

Тож історія цього тексту на тому не завершилася. Зближення образу головного героя з постаттю автора, що його догледів дослідник, вивела його на ліричну драму І. Франка «Зів'яле листя», вивчення якої під новим кутом зору тоді активізувалося (Денисюк, Корнійчук, 1990а; Денисюк, Корнійчук, 1990b; Мороз, 1990). В осмисленні феномену ліричної драми сказав своє вагоме слово й Микола Ільницький у працях «Біль, обернений у слово (“Зів'яле листя” Івана Франка)» (Ільницький, 2000а) та «Автобіографічні і рольові риси “Зів'ялого листя”» (Ільницький, 2001). З огляду на виразну співвіднесеність образу автора й героїв ліричної драми та роману «Перехресні стежки», учений віднайшов чимало спільного, тож з'явилася розширена й поглиблена студія «Все, що мав у житті: Повесть “Перехресні стежки” і лірична драма “Зів'яле листя” в світлі авторської особистості».

У збірці франкознавчих розвідок «Іван Франко: антиномія природи і духу», яка вийшла друком 2023 р., її волею автора оприлюднено на чільному місці.

Під обкладинкою цієї книжки зібрано 19 праць, кожна з яких в уяві читача розкривала нову грань дослідника-франкознавця й літературознавця загалом, який уміє добачити те, що до нього не вдавалося нікому: віднайти суголосні мотиви у творчості різних письменників (Івана Франка й Йоганна Вольфганга фон Гете (Johann Wolfgang von Goethe), Івана Франка й Адама Міцкевича (Adam Bernard Mickiewicz), Івана Франка й Гната Хоткевича); наблизитися до розкриття секретів Франкової творчості (завуальовані звернення до міфологізму, фольклору, символіки тощо); вибудувати свою, глибоко особистісну лінію пізнання та інтерпретації тексту митця. Що при цьому характерно: М. Ільницький-франкознавець порушував непрості й суперечливі проблеми «вічних огнів духу» у взаємозв'язках із природою. Її, природу, потрактовано як:

- оточення людини;
- метафізичний субстрат;
- сутність творчості.

Адже саме з таких антиномій постали франківські проблеми валленродизму, двійництва, феномени «молодечого романтизму» та «наймів у сусідів». І йдеться тут не лише про вміння ці антиномії добачити, а й сказати своє вагоме слово, викликати дискусію.

Книжка Миколи Ільницького відзначається стрункістю композиції. Її розпочинає високолетна передмова Ярослави Мельник (Мельник, 2023, с. 6–13), продовжує «вступна» стаття «“Все, що мав у житті...”: повість “Перехресні стежки” і лірична драма “Зів'яле листя” в світлі авторської особистості», яка випрозорює чимало «секретів» Франкової психології. Відтак дослідження погруповано за трьома розділами з лаконічними назвами: «Паралелі» (несе основне семантичне навантаження в аспекті з'ясування антиномій «природи і духу»), «Інтерпретації» (апорії перенесено здебільшого в рамці одного тексту) та «Відлуння» (розглянуто шляхи і методи студювання Франкової творчості).

Праці М. Ільницького, що ввійшли до книжки, написано впродовж досить тривалого проміжку часу, проте жодна з них не втратила своєї актуальності й демонструє читачеві «скарб чуття багатий» їхнього автора.

Як уже зазначалося, М. Ільницький догледів у Франковій творчості тенденцію до все прозорішого злиття образів автора й героя: «Одначе, попри вплив “натуральної школи”, у прозі І. Франка вже від самого початку його творчості впливав струмись

автобіографізму, який полягав у тому, що його твори були не тільки соціальними і психологічним “студіями”, а й дзеркалом особистих переживань автора. Зближення героя і автора захоплювало вже сферу, що наче зсередини розкривало і світогляд автора, і світ його героїв» (Ільницький, 2023, с. 17). Таке зближення виявилось вже в повісті «На дні» і зміцнювалося від твору до твору; водночас звузилася широта панорами, а автор все більше зосереджувався на внутрішньому світі героя й забарвлював той світ особистими переживаннями. Цю тенденцію дослідник екстраполював на роман «Перехресні стежки» і ліричну драму «Зів’яле листя», яких «об’єднує ще одна грань особистості Івана Франка – драма його кохання» (Ільницький, 2023, с. 27).

У статті наведено багато сюжетних та образних паралелей між обома творами: постать тітки-розлучниці, закоханість персонажів не в конкретну жінку, а у власну мрію, насиченість текстів народнопісними образами й мотивами, що перегукуються мало не дослівно, наскрізний мотив страждань обидвох героїв тощо.

Зрештою, Франкова передмова до «Зів’ялого листя» вивела дослідника на творчість Й. В. фон Гете, а відтак на поширену в літературах світу фаустівську колізію: «Гетевський мотив переростає загальну ситуацію, пов’язану з романом “Страждання юного Вертера”. Він веде нас углиб філософської проблематики “Зів’ялого листя”, де виявляються точки дотику з “Фаустом”»: це готовність запродати чортові душу, горіти “сто тисяч літ” за один поцілунок коханої. Отже, в “Зів’ялому листі” розігрується нова версія стосунків Мефістофель (чорт) і Фауст (ліричний герой поета). Трагедійний тон твору Гете тут дістає пародійні ноти» (Ільницький, 2023, с. 42).

«Що ж змінилося від Гетевого часу до Франкового? – запитує далі дослідник. І сам дає відповідь на своє питання: – Змінився не Мефістофель, ні, він просто діє відповідно до нових обставин, – змінився Фауст. Змінився також характер їхніх стосунків: не Мефістофель виступає ініціатором укладення угоди з новітнім Фаустом, а навпаки» (Ільницький, 2023, с. 42).

Такий висновок дослідника випрозорює складність антиномій природи й духу, відкриває нову іпостась людини епохи *fin de siècle*, оприявненої у Франковій творчості, яка «має в собі так багато “живої крові і нервів” самого автора і є зразком такого необхідного у наш час зв’язку слова і вчинку, слова і долі як критеріїв художньої творчості» (Ільницький, 2023, с. 46).

Вгляданням у сутність цих антиномій є наступна студія Миколи Ільницького і перша в розділі «Паралелі» – «Йоганн Вольфганг Гете й Іван Франко: антиномія природи і духу». Її сюжет розпочинається від рядка Йоганна Вольфганга фон Гете з вірша «Вечірня пісня художника» («Künstlers Abendlied»), що його переклав Максим Рильський:

Любов синовню привітай,
О всеплодюща мати! (Рильський, 1985, с. 282).

Дослідника привабив епітет «всеплодюща», що його М. Рильський міг перебрати від І. Франка, а саме з його поезії «Земле, моя всеплодющая мати» (цикл «Веснянки»). Так одне стилістично марковане слово дало М. Ільницькому поштовх до пошуку інтертекстових паралелей: «І коли порівняти цитовані рядки німецького поета з віршем І. Франка “Земле, моя всеплодющая мати...”, то побачимо, що кожен із цих текстів має свій мотив і свою тональність: у Гете ліричний суб’єкт зливається з природою, наповнюється її соками, природа пронизує усі його чуття. Натомість Франків

герой скоріше антеївського типу: він просить природу дати йому силу для боротьби й праці, переносить акцент із натурфілософського на соціальний. І все ж Франкова земля виступає своєрідним еквівалентом гетевської природи, а саме її “внутрішньої сили творення” (inne’ge Schöplungskraft), перенесеної М. Рильським у перекладі в четверту строфу перекладу з першої строфи німецького оригіналу. Отже, перекладач, жертвуючи буквою, не погіршив проти духу першотвору, виразно натякнувши на суголосність Франкової поезії з поезією Гете» (Ільницький, 2023, с. 48).

Один із улюблених мистецьких мотивів у М. Ільницького – фаустівський у різних його варіаціях. Дослідник осмислював його в багатьох публікаціях (Ільницький, 1998; Ільницький, 2000b; Ільницький, 2002a). До збірника франкознавчих праць розвідка увійшла під назвою «Фаустівський мотив у поемі “Смерть Каїна”». Вона, як і інші студії ученого, відзначається широтою охопленого матеріалу. Сюжет статті М. Ільницький вмів побудувати так, що одна проблема природно призводить до іншої. Так, згідно з фабулою Франкової поеми, Каїн роздумує над суперечністю життя і знання (читай: смерті):

Значить, знання – то не бажання смерті.
Не враг життя – воно веде к життю! ...
Значить, чуття, великая любов –
Ось джерело життя! (Франко, 1976d, с. 286–287).

На думку М. Ільницького, «те, розв’язку чого знайшов Каїн, залишилося нерозв’язаним для самого автора. Конфлікт не знято, навпаки, його загострено ... У цій нерозв’язаній суперечності й виявляється той “шматок” із легенди про Фауста, фаустівський мотив “Смерті Каїна”» (Ільницький, 2023, с. 71–72). Дійшовши висновку, що любов – джерело життя, Каїн загинув від стріли сліпого Лемеха, а таке «“продовження” сюжету, – за М. Ільницьким, – дало можливість авторові розгорнути філософську концепцію твору» (Ільницький, 2023, с. 73). Вона, ця концепція, навела автора розвідки на ословлення непроминальних дилем: «Моральне вдосконалення людства, якщо воно взагалі можливе, мусить здійснюватися ціною проб і помилок, ціною жертв» (Ільницький, 2023, с. 74). Або ж: «Сьогодні особливо виразно видно, що кожний науковець значною мірою є Фаустом, у якому борються два начала: спрага пошуку, відкриття, експерименту, з одного боку, і сумніву – на благо чи на лихо піде людям це відкриття, – з іншого» (Ільницький, 2023, с. 75). Зрештою, «що переможе у вічному протистоянні розуму й серця, знання і любові, тавра братовбивчої крові і спокути провини? І. Франко залишив цю драматичну дилему нерозв’язаною, відкритою, і такою ж нерозв’язаною і відкритою вона залишається сьогодні для нас» (Ільницький, 2023, с. 75).

Мету праці «Іван Франко й Адам Міцкевич: до проблеми валленродизму» Микола Ільницький визначив так: «Нас цікавить, чому Іван Франко поширив ідею валленродизму на всю творчість Адама Міцкевича, назвавши його “поетом зради”?» (Ільницький, 2023, с. 79). У праці дослідник занурився у сферу Франкового підсвідомого, зокрема в комплекс роздвоєності його психіки, про яку писали ще Микола Євшан та Євген Маланюк. Він виявний у творах І. Франка різних періодів творчості в розмаїтих варіантах: і в новелі «Поєдинок» (1883), і в романі «Лель і Полель» (1887), і в ліричній драмі «Зів’яле листя» (1896), і в поемі «Похорон» (1897), і в повістці «Гриць і панич» (1898), і в романі «Перехресні стежки» (1899), і в «Мойсеї» (1905), ба навіть

у ранній поезії «Каменярі». «У них, – підсумовує автор, – відбилася внутрішня глибинна реальність психіки, де верхня свідомість корелює сумніви й спокуси на екрані символізованої підсвідомості, визначаючи характер суспільно-етичної установки й основну лінію життя й поведінки ... Чи не тому ці нещасні поєдинки, зради розгортаються перед нами як візії похоронів, постають як “чари місячної ночі”?» (Ільницький, 2023, с. 88).

Поштовхом до написання статті «Два варіанти лисячої одиссеї: “Лис Микита” І. Франка і “Райнеке-Лис” Й. В. Гете» став, очевидно, видавничий факт: Микола Ільницький помітив, що в 1940-х роках на окупованій німцями території Галичини в «Українському видавництві» з’явилися два видання з мандрівним сюжетом: поема «Лис Микита» Івана Франка та український переклад (здогадно, Дмитра Загула) поеми Йоганна Вольфганга фон Гете «Райнеке-Лис». «Очевидно, – зазначив дослідник, – значною мірою це було спричинене історичною ситуацією, а саме намаганням окупаційної влади пропагувати німецьку літературу серед українського населення. Але виразно проглядається у майже одночасному виданні обох творів про крутія Лиса й інша причина: показати, що цей сюжет має свій оригінальний український варіант» (Ільницький, 2023, с. 108).

Порівнюючи обидва твори, М. Ільницький знайшов у них чимало спільних та відмінних ознак. Наприклад, «осердям у поемах Гете і Франка є суд. Саме суд зводиться у єдиний пучок усі сюжетні розгалуження, виконуючи композиційну роль епіцентру, ядра» (Ільницький, 2023, с. 113). Обидва твори є соціальною сатирою, у них виразно прочитується суспільний підтекст. Поеми охоплюють різні рівні суспільства: «У німецького поета – це явно великосвітське середовище з усіма його атрибутами» (Ільницький, 2023, с. 117); у Франковому творі погляд на царство подано «з іншої перспективи бачення – селянської» (Ільницький, 2023, с. 118). У «Лісі Микиті» дослідник віднайшов чимало образів і мотивів фольклорного походження. Різнять обидва твори імена звірів; якщо «високий стиль поеми Гете увінчує класичний гекзаметр», то «Франко обирає шестирядкову строфу з хорейчним розміром» (Ільницький, 2023, с. 121–122). Якщо порівнювати з сюжетом Й. В. фон Гете, то український поет оминув багато драстичних деталей, зокрема антиклерикальних моментів; натомість у творі І. Франка є сцени, яких немає в «Райнеке-Лісі» (Ільницький, 2023, с. 123).

Порівняльний підхід до аналізу текстів М. Ільницький застосовував часто, про що свідчить також розвідка «Ментальність бойка і гуцула (“Ярмарок у Сморгю” І. Франка і “У корчмі” Г. Хоткевича)». Зіставляючи два «образки з життя», дослідник зробив висновок про «разючу відмінність, цілковиту протилежність поведінки» персонажів із різних етнічних гілок української нації: спокій бойка, його гедлярський хист, уміння тверезо оцінити ситуацію – і гуцульське прагнення ефекту, який потребує публіки (Ільницький, 2023, с. 127–128). Учений сягав поза межі сюжетів указаних творів, додав власних спостережень над різницями етноменталітетів, застерігаючи: «І при такому порівнянні, можливо, доцільніше виходити з того, не чим відрізняються бойки і гуцули, а чим вони себе взаємно доповнюють ... Тому хай будемо різні, але будьмо єдині!» (Ільницький, 2023, с. 129–130).

Інтертекстові паралелі – основа розвідки Миколи Ільницького «“І почувлися тихі слова, мов сичання гадюки...”»: символ змії у поезії Івана Франка і Василя Щурата», побудованої на зіставленні рядків обидвох поетів: Франкового «Опівніч. Глухо. Зимно. Вітер вис», який завершується словами:

Уста мої заціпило морозом,
А серце в мене вижерла гадюка (Франко, 1976с, с. 170);

і Щуратового вірша зі збірки «Раз до мене молодість прийшла»:

В моє порожнє серце
впустив сумнів змію
І ляг вінцем терновим
на голову мою (Щурат, 1904, с. 10).

Гадюка, на думку М. Ільницького, виступає в І. Франка уособленням диявола, біблійного змія-спокусника. Як стверджують антропологи, змія – один із найдавніших архетипів, що в різних первісних суспільствах мають різні втілення (морських чудовиськ, драконів, триголових змій тощо), але всюди виступає, за Мірча Еліаде (Mircea Eliade), «символом космічних вод, темряви, ночі і смерті» (Еліаде, 2005, с. 136). Виявів цього архетипу у поезії І. Франка, за спостереженнями М. Ільницького, чимало. Зокрема, у поемі «Мойсей» є рядок, що його автор виніс у назву статті: «І почулися тихі слова, мов сичання гадюки» (Франко, 1976b, с. 243), коли Азазель спокушає Мойсея.

Є їх чимало й у прозі: «їдовитою гадюкою» називають можновладці Євгена Рафаловича, є персонаж із прізвиськом Гадина («Основи суспільности»), є постать загадкової дівчини, яка героєві новели асоціюється із дріадою, спокусою («Дріада»). У поезії ж В. Щурата М. Ільницький також віднайшов колізію з «Фауста» Й. В. фон Гете, коли «материна молитва за “дитятко”, що “путі не знайшло”», «втілює частку фаустівської сутності, його животворного духу, що формувався у процесі драматичного поступу людства і здобував різні національні форми і модифікації» (Ільницький, 2023, с. 149–150). Тим-то в порівняльних характеристиках, зокрема мотивів із поезій І. Франка та В. Щурата, «важливі не зовнішні збіги й подібності, а глибинні їх прояви, коли подібність образів і ситуацій обертається внутрішньою протилежністю, а несхоже виявляє суголосність на рівні ідей» (Ільницький, 2023, с. 150).

У праці «Поруч ішли два велетні – Білий і Чорний: мітологічна основа оповідання “Як Юра Шикманюк брів Черемош”» дослідник констатував: білий і чорний велетні у тексті Івана Франка – іпостасі Білобога і Чорнобога зі слов'янської міфології, «що вписується у контекст релігійних уявлень багатьох народів Сходу, є їх інваріантами» (Ільницький, 2023, с. 132). Тож щоб дослідити мітологічну основу Франкового твору, Микола Ільницький залучив широкий імагологічний контекст, зокрема праці Миколи Костомарова, Володимира Шухевича, Станіслава Вінценза (Stanisław Vincenz), Германа Нортропа Фрая (Herman Northrop Frye), Ярослави Мельник, тексти «Авести», Юстінаса Марцінкявічюса (Justinas Marcinkevičius), Романа Федоріва та інших письменників. Таким чином, І. Франко доторкнувся до вічної проблеми існування людини в системі координат «добро–зло», вирішивши її у стильовому аспекті по-своєму оригінально: «показав, що в художньому тексті можуть суміщатися різні стильові системи, відбуватися “перемикання” функції художнього образу від семіотичного значення до полісемії коду ... Це було те поле, яке розорювала література кінця ХІХ – початку ХХ ст., коли стала відчутною криза позитивістського світогляду й утверджувалася “філософія життя” з домінантою інтуїтивізму й ірраціональності» (Ільницький, 2023, с. 141). Звісно, припускав дослідник, І. Франко міг би легко обійтися без постатей Білого й Чорного демонів, і від цього оповідання не втратило б ні

динаміки сюжету, ні пригодницької напруги з несподіваністю розв'язки, ні глибинної притчевості. Однак письменник прагнув «сягнути поза рамки реального, у сферу містичного, що єднає індивідуальну свідомість із непізнаним, космічним. Він відчував, що з нами невідступно, крок за кроком, ідуть Білий і Чорний велетні, які борються на наші душі» (Ільницький, 2023, с. 141).

Є в М. Ільницького й праці дещо іншого гатунку: здебільшого поетикальні, зосереджені на сенсах окремо взятого твору, хоч і в них часто-густо трапляються апеляції до інших текстів, які, власне, й допомагають випрозорити сенс, ясніше ослувити семантику й поетику образу. Такою є праця «Теоретичний аспект “Майових елегій”», що вперше виходила з підзаголовком «(Спроба аналізу маловідомого циклу поета)» (Ільницький, 2002b). Поетичний текст Івана Франка:

Бачив рисунок я десь – і забув уже, де його бачив,
Чий то рисуночок був – Бекліна чи Мейсоньє (Франко, 1976а, с. 343),

скеровував до пошуків джерел сюжету серед малярських творів, тож Микола Ільницький апелював до картин Арнольда Бекліна (Arnold Böcklin) й Ернеста Мейсоньє (Jean-Louis-Ernest Meissonier). Зазначивши, що Е. Мейсоньє не міг бути автором згаданого в поезії І. Франка малюнка, дослідник зосередив увагу на інакшій проблемі: «Та головне в цьому випадку інше: малюнок виступає у Франка втіленням модернізму, – нового мистецтва, яке приваблює його, бо манить “у безмір круто веселчаний шлях”. З іншого боку, ліричний герой поета не може покинути орача, який вперто тягне чепіги плуга» (Ільницький, 2023, с. 154).

Микола Ільницький уміє уважно вчитуватися у Франків текст, знаходити в ньому мотиви, образи, сюжети й вловлювати їхній перегук із типологічно схожими. Наприклад, у розвідці «“Ой перевізничку, перевези мене...” (“Два записи бойківської фольклорної балади”))» Франків запис народної пісні «Журю я ся журю, як вечір, так рано» викликав у свідомості дослідника асоціації з іншими піснями, зокрема й тими, що співала мати – Ганна Ільницька. Ще ширше – на архетипні мотиви двосвіття, закорінені глибоко в народній свідомості. «Нас у цьому сюжеті цікавило не так повчальне начало, дидактика, як знову ж таки символічне: присутність води як космічного мірила істини, хоч і трансформованого в іншу історично-побутову ситуацію, іншу світоглядну модель» (Ільницький, 2023, с. 175).

У третій частині книжки осмислено здебільшого здобутки і втрати франкознавчої науки. Так, у розлогіій оглядовій статті «Між ідеологією й естетикою: франкознавчі дослідження міжвоєнного двадцятиліття у Західній Україні» (вперше побачила світло денне як передмова до антології «Іван Франко у критиці: західноукраїнська рецепція 20–30-х років ХХ ст.», Львів, 2010) Микола Ільницький аналізував зародження наукового франкознавства, праці Михайла Возняка, Ярослава Гординського, Дмитра Донцова, Костянтина Чеховича, Гавриїла Костельника, Філарета Колесси, Якіма Яреми та інших дослідників, які склали цілу панораму франкознавчих студій із різними підходами до оцінок Франкової творчості. У статті «“В наймах у сусідів” як соціокультурний феномен» Микола Ільницький зосередив увагу на збірці Івана Франка, що підсумувала й збирила воєдино праці, опубліковані в польсько- й німецькомовній періодиці, відтак екстраполював біографему Франкових «Наймів...» на творчість Миколи Гоголя, Єжи Гарасимовича (Jerzy Harasymowicz), Владислава Плошевські (Władysław Kazimierz Płoszewski). «Франкіана Якіма Яреми» – метакритична

студія, у якій розглянуто найважливіші праці дослідника в царині франкознавства. «Моторошні видива осінніх ночей...» – рецензія Миколи Ільницького на книжку Богдана Тихолоза «Психодрама Івана Франка в дзеркалі рефлексійної поезії». «Краснознавчий нарис мемуарного характеру» (Мельник, 2023, с. 9) «Слідами Івана Франка на Бойківщині» перегукується з цитованою вище працею «Замість *curriculum vitae*», однак доповнена роздобутими фактами про перебування Івана Франка в с. Дидьовій. Нарешті, «Історія однієї фальсифікації» остаточно розвінчує утверджуваний у радянські часи факт, буцімто І. Франко написав поему «Папі в альбом».

Звісно, не всі франкознавчі студії М. Ільницького увійшли до «Антиномії природи і духу». Так, за її межами залилася передмова до репринтного видання антології української лірики від смерті Т. Шевченка «Акорди», що її уклав І. Франко (Ільницький, 1992). Або ж студія «Туга за героїчним: Іван Франко і Дмитро Донцов» (Ільницький, 2003), сюжет якої схожий до оглядової статті «Між ідеологією та естетикою: франкознавчі дослідження міжвоєнного двадцятиліття». Зрештою, за Ярославою Мельник, Іван Франко більше, аніж будь-хто, присутній в інших текстах Миколи Ільницького: у розвідках про Василя Щурата, Миколи Матіїва-Мельника, Михайла Яцкова, Богдана Ігоря Антонича, «Молоду Музу», «Празьку школу, у силуетках багатьох українських митців, у концептуальному, аналітичному осмисленні багатьох сюжетів, не кажучи вже про «густу франківську помаркованість монографії “Критики і критерії”» (Мельник, 2023, с. 9).

«Проникливі, незрідка вишукані естетичні студії» (Мельник, 2023, с. 9) зібрані в книжці, засвідчують глибоке знання доробку І. Франка. До розгляду взято твори різних родів, жанрів (лірична драма, елегія, поема, новела, нарис, роман тощо), етапів (ранніх «Смерти Каїна» й «Поєдинку», зрілого роману «Перехресні стежки», пізньої повістки «Як Юра Шикманюк брів Черемош»). Микола Ільницький у ній виявив й достеменне знання літературного процесу, українського (у книжці присутні постаті Маркіяна Шашкевича, Василя Щурата, Гната Хоткевича і, звичайно, народна творчість) і закордонного (Адам Міцкевич, Йоганн Вольфганг фон Гете та інші).

У запропонованій книжці М. Ільницький вкотре виявив себе як дослідник, який застосовує різні підходи та методи аналізу матеріалу: компаративістичний, герменевтичний, психологічний, *close reading*, історико-літературний тощо, що дає змогу збагнути сутність літературного явища, зіставити її з однотипним феноменом з іншої літератури, з'ясувати тонкощі психології творчості, світоглядні й естетичні складники еволюції Франкового творчого шляху, осмислити філософію існування людини, митця, соціуму, нації. Автор завжди зосереджувався на складних та актуальних проблемах франкознавства, кажучи своє вагоме й аргументоване слово. Завдяки широкій ерудиції кожному проблемі М. Ільницький розглядав у широкому літературному (ширше – гуманітарному) контексті.

Отже, книжка Миколи Ільницького «Іван Франко: антиномія природи і духу» вже викликала резонанс у наукових колах, є поважним здобутком сучасного франкознавства й відкриває широкі перспективи для подальших досліджень.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Денисюк, І., Корнійчук, В. (1990а). Невідомі матеріали до історії ліричної драми І. Франка «Зів'яле листя». В *Записки Наукового товариства імені Шевченка* (Т. 221: Праці Філологічної секції), 265–282.

- Денисюк, І., Корнійчук, В. (1990b). Подвійне коло таємниць. *Дзвін*, 8, 126–138.
- Еліаде, М. (2005). *Мефістофель і андрогін*. Львів.
- Ільницький, М. (1971). Фрагмент літературної панорами початку ХХ ст. (До питання «Іван Франко та Михайло Яцків»). *Українське літературознавство*, 12, 40–45.
- Ільницький, М. (1981, 26 серпня). Спадкоємці франківських традицій [Рец. на кн. Дей О. *Спілкування митців з народною поезією: Іван Франко та його оточення*. Київ, 1981. 331 с.]. *Літературна Україна*.
- Ільницький, М. (1986). Все, що мав у житті: Повесть «Перехресні стежки» в світлі авторської особистості. *Жовтень*, 8, 105–116.
- Ільницький, М. (1988). *У вимірах часу. Літературно-критичні статті*. Київ: Радянський письменник.
- Ільницький, М. (1990). Повесть «Перехресні стежки» і проблема художнього новаторства Івана Франка. В *Іван Франко і світова культура: матеріали Міжнародного симпозіуму ЮНЕСКО (Львів, 11–15 вересня 1986 р.)*, 1. Київ: Наукова думка, 256–259.
- Ільницький, М. (1992). Акорди української поезії [Передмова]. В І. Франко (упоряд.), *Акорди: антологія української лірики від смерті Шевченка. Репринтне видання*. Львів: Веселка, 3–6.
- Ільницький, М. (1998). Фаустівський мотив у поемі Івана Франка «Смерть Каїна». В *Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин: матеріали Міжнародної наукової конференції (Львів, 25–27 вересня 1996 р.)*. Львів: Світ, 423–428.
- Ільницький, М. (2000a). Біль, обернений у слово («Зів'яле листя» Івана Франка). *Дивослово*, 8, 2–7.
- Ільницький, М. (2000b). Фаустівські мотиви у творчості Івана Франка. *IV Міжнародний конгрес українців. Доповіді і повідомлення*. Київ, 539–546.
- Ільницький, М. (2001). Автобіографічні і рольові риси «Зів'ялого листя». *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, 9, 543–555.
- Ільницький, М. (2002a). Два варіанти фаустівського мотиву в поезії Івана Франка. В *Шевченко. Франко. Стефаник: матеріали Міжнародної наукової конференції*. Івано-Франківськ, 92–100.
- Ільницький, М. (2002b, 12 вересня). Теоретичний аспект «Майових елегій» (Спроба аналізу маловідомого циклу поета). *Літературна Україна*.
- Ільницький, М. (2003). Туга за героїчним: Іван Франко і Дмитро Донцов. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*, 32, 195–199.
- Ільницький, М. (2004). Замість «*curriculum vitae*». *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Ювілейний збірник на пошану члена-кореспондента НАН України Миколи Ільницького*, 12, 52–68.
- Ільницький, М. (2023). *Іван Франко: антиномія природи і духу: Розвідки, інтерпретації*. Львів: Априорі, 264.
- Мороз, М. (1990). Автобіографічний елемент у ліричній драмі Івана Франка «Зів'яле листя». В *Записки Наукового товариства імені Шевченка (Т. 221: Праці Філологічної секції)*, 108–122.
- Рильський, М. (пер.). (1985). Гете, Й.-В. Вечірня пісня художника. В *М. Рильський, Зібрання творів: у 20 т.* (Т. 11: Поетичні переклади). Київ: Наукова думка, 282.
- Франко, І. (1976a). «Бачив рисунок я десь – і забув уже, де його бачив...». В *І. Франко, Зібрання творів: у 50 т.* (Т. 3: Поезія). Київ: Наукова думка, 343.

Франко, І. (1976b). Мойсей. В І. Франко, *Зібрання творів: у 50 т.* (Т. 5: Поезія). Київ: Наукова думка, 201–264.

Франко, І. (1976с). «Опівніч. Глухо. Зимно. Вітер вис...». В І. Франко, *Зібрання творів: у 50 т.* (Т. 3: Поезія). Київ: Наукова думка, 169–170.

Франко, І. (1976d). Смерть Каїна. В І. Франко, *Зібрання творів: у 50 т.* (Т. 1: Поезія). Київ: Наукова думка, 270–294.

Щурат, В. (1904). «В моє порожнє серце...». В В. Щурат, *Раз до мене молодість прийшла*. Перемишль: Друк Й. Стифіого, 10.

REFERENCES

Denysiuk, I., & Korniihuk, V. (1990a). Nevidomi materialy do istorii lirychnoi dramy I. Franka «Ziviale lystia». In *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka* (Т. 221: Pratsi Filolohichnoi sekti), 265–282 (in Ukrainian).

Denysiuk, I., & Korniihuk, V. (1990b). Podviine kolo taiemnyts. *Dzvin*, 8, 126–138 (in Ukrainian).

Eliade, M. (2005). *Mefistofel i androhin*. Lviv (in Ukrainian).

Ilnytskyi, M. (1971). Frahment literaturnoi panoramy pochatku XX st. (Do pytannia «Ivan Franko ta Mykhailo Yatskiiv»). *Ukrainske literaturoznavstvo*, 12, 40–45 (in Ukrainian).

Ilnytskyi, M. (1981, Serpen 26). Spadkoiemtsi frankivskykh tradytsii [Review of the book. *Spilkuvannia myttsiv z narodnoiu poeziieiu: Ivan Franko ta ioho otochennia*. Kyiv, 1981. 331 s.]. *Literaturna Ukraina* (in Ukrainian).

Ilnytskyi, M. (1986). Vse, shcho mav u zhytti: Povist «Perekhresni stezhky» v svitli avtorskoï osobystosti. *Zhovten*, 8, 105–116 (in Ukrainian).

Ilnytskyi, M. (1988). *U vymirakh chasu. Literaturno-krytychni statii*. Kyiv: Radianskyi pysmennyk (in Ukrainian).

Ilnytskyi, M. (1990). Povist «Perekhresni stezhky» i problema khudozhnoho novatorstva Ivana Franka. In *Ivan Franko i svitova kultura: materialy Mizhnarodnoho sympoziumu YuNESKO (Lviv, 11–15 veresnia 1986 r.), 1*. Kyiv: Naukova dumka, 256–259 (in Ukrainian).

Ilnytskyi, M. (1992). Akordy ukrainskoï poezii [Peredmova]. In I. Franko (Comp.), *Akordy: antolohiia ukrainskoï liryky vid smerty Shevchenka. Repryntne vydannia*. Lviv: Veselka, 3–6 (in Ukrainian).

Ilnytskyi, M. (1998). Faustivskyi motyv u poemi Ivana Franka «Smert Kaina». In *Ivan Franko – pysmennyk, myslytel, hromadianyn: materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii (Lviv, 25–27 veresnia 1996 r.)*. Lviv: Svit, 423–428 (in Ukrainian).

Ilnytskyi, M. (2000a). Bil, obneryni u slovo («Ziviale lystia» Ivana Franka). *Dyvoslovo*, 8, 2–7 (in Ukrainian).

Ilnytskyi, M. (2000b). Faustivski motyvy u tvorchosti Ivana Franka. *IV Mizhnarodnyi konhres ukrainistiv. Dopovidi i povidomlennia*. Kyiv, 539–546 (in Ukrainian).

Ilnytskyi, M. (2001). Avtobiohrafichni i rolovi rysy «Zivialoho lystia». *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 9, 543–555 (in Ukrainian).

Ilnytskyi, M. (2002a). Dva varianty faustivskoho motyvu v poezii Ivana Franka. In *Shevchenko. Franko. Stefanyk: materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii*. Ivano-Frankivsk, 92–100 (in Ukrainian).

Ilnytskyi, M. (2002b, Veresen 12). Teoretychnyi aspekt «Maiovykh elehii» (Sproba analizu malovidomoho tsykladu poeta). *Literaturna Ukraina* (in Ukrainian).

Ilnytskyi, M. (2003). Tuha za heroichnym: Ivan Franko i Dmytro Dontsov. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya filolohichna*, 32, 195–199 (in Ukrainian).

Ilnytskyi, M. (2004). Zamist «curriculum vitae». *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist. Yuvileinyi zbirnyk na poshanu chlena-korespondenta NAN Ukrainy Mykoly Ilnytskoho*, 12, 52–68 (in Ukrainian).

Ilnytskyi, M. (2023). *Ivan Franko: antynomiia pryrody i dukhu: Rozvidky, interpretatsii*. Lviv: Apriori, 264 (in Ukrainian).

Moroz, M. (1990). Avtobiohrafichniy element u lirychnii dramy Ivana Franka «Ziviale lystia». In *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka* (T. 221: Pratsi Filolohichnoi sektsii), 108–122 (in Ukrainian).

Rylskyi, M. (Trans.). (1985). Gete, Y.-V. Vechirnia pisnia khudozhnyka. In *M. Rylskyi, Zibrannia tvoriv: u 20 t.* (T. 11: Poetychni pereklady). Kyiv: Naukova dumka, 282 (in Ukrainian).

Franko, I. (1976a). «Bachyv rysunok ya des – i zabuv uzhe, de yoho bachyv...». In *I. Franko, Zibrannia tvoriv: u 50 t.* (T. 3: Poeziia). Kyiv: Naukova dumka, 343 (in Ukrainian).

Franko, I. (1976b). Moisei. In *I. Franko, Zibrannia tvoriv: u 50 t.* (T. 5: Poeziia). Kyiv: Naukova dumka, 201–264 (in Ukrainian).

Franko, I. (1976c). «Opivnich. Hlukho. Zymno. Viter vyie...». In *I. Franko, Zibrannia tvoriv: u 50 t.* (T. 3: Poeziia). Kyiv: Naukova dumka, 169–170 (in Ukrainian).

Franko, I. (1976d). Smert Kaina. In *I. Franko, Zibrannia tvoriv: u 50 t.* (T. 1: Poeziia). Kyiv: Naukova dumka, 270–294 (in Ukrainian).

Shchurat, V. (1904). «V moie porozhnie sertse...». In *V. Shchurat, Raz do mene molodist pryishla*. Peremyshl: Druk Y. Styfioho, 10 (in Ukrainian).

Mykola LEHKYI

doctor of Philological Sciences (Dr hab. in Philology)

senior Research Fellow

head of the department of Ivan Franko studies

Government agency «Ivan Franko Institute of the NAS of Ukraine»

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7053-402X>

e-mail: lehkyi.m@gmail.com

IVAN FRANKO STUDIES BY MYKOLA ILNYTSKYI (ATTEMPTED METACRITICAL RESEARCH)

The article examines the Ivan Franko studies by Mykola Ilnytskyi, a well-known and authoritative literary historian, theorist, and literary critic. It has been established that in his scientific work the study of Ivan Franko's work occupies a significant place. The legacy of the writer really interested M. Ilnytskyi even in his student years, when he dutifully reread the 20-volume collection of works, wrote term papers and went to give lectures about him, visited the places of Drohobych and Turka regions where Franko used to visit. It was found out that the researcher's appeal to the figure of the writer was at first random, sporadic, and since 1986, when the magazine «Zhovten» («October», contemporary «Dzvin») published the work «Everything I had in Life: The Story “Crossroads” in the light of the author's personality» became permanent. It was revealed that the convergence of the image of the

main character with the figure of the author in the novel that the researcher took care of led him to Franko's lyrical drama «Withered Leaves», the study of which from a new angle of view was intensified at that time.

From the point of view of the clear correlation between the image of the author and the heroes of the lyrical drama and the novel «Crossroads», the scientist found a lot in common, so an expanded and in-depth study «Everything I had in Life: The Story “Crossroads” and the lyrical drama “Withered leaves” in the light of the author's personality». In the collection of Franko Studies by M. Ilnytskyi's «Ivan Franko: Antinomy of Nature and Spirit: Explorations, Interpretations», which was published in 2023, was published in a prominent place by the will of the author. Under the cover of this book, 19 works were collected. Each of them in the reader's imagination revealed a new facet of the researcher Franko's works, who knows how to add what no one else has been able to do: to find consonant motifs in the works of various writers (I. Franko and J. W. von Goethe, I. Franko and A. Mickiewicz, I. Franko and H. Hotkevych); get closer to uncovering the secrets of Franko's work (veiled appeals to mythology, folklore, symbolism, etc.); build your own, deeply personal line of knowledge and interpretation of the artist's text.

What is characteristic of it: M. Ilnytskyi undertakes to raise difficult and contradictory problems of «eternal links of the spirit» in relationships with nature. Studio M. Ilnytskyi was written over a rather long period of time, but none of them has lost its relevance and demonstrates to the reader the «rich treasure of feeling» of their author.

It was found that the researcher uses different approaches and methods of material analysis: comparative, hermeneutic, psychological, close reading, historical-literary, etc., which makes it possible to understand the essence of a literary phenomenon, to compare it with a phenomenon of the same type from other literatures, to find out the subtleties of the psychology of creativity, worldview and aesthetic components of the evolution of Franko's creative path, to understand the philosophy of the existence of a person, an artist, a society, a nation. Thanks to his wide erudition, M. Ilnytskyi considers every problem in a broad literary (more broadly, humanitarian) context.

Key words: Mykola Ilnytskyi, Ivan Franko, Ivan Franko studies, Faustian motif, comparativist, hermeneutic, psychological research methods.

*Стаття: надійшла до редакції 24.01.2025
прийнята до друку 27.05.2025*

Євген НАХЛІК

*доктор філологічних наук, професор, академік НАН України
директор Інституту Івана Франка НАН України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7701-9795>
e-mail: nakhlik@nas.gov.ua*

«ТАЄМНІ ХОДИ, ЯКИМИ БЛУКАЄ ЛЮДСЬКА СУДЬБА»: ДИСКУРС ДОЛІ У ПРОЗІ МИХАЙЛА ЯЦКОВА¹

Розглянуто сутність та особливості дискурсу долі в літературних та ідеологічних пошуках українського письменника-модерніста Михайла Яцкова (*1873–†1961) на матеріалі його прози (переважно малої) 1899–1919 років. У ній дослідник виокремлює твори з символіко-міфологічним зображенням (зокрема з персонафікованими образами Долі та фатальним сюжетом) і дискурс долі в неореалістичних творах (часто з окремими міфологічними елементами). Письменник зосереджується переважно на таємницях індивідуальної людської долі, а суспільні пророцтва трапляються значно рідше. У новелістиці Яцкова знаходимо топоси вищого сну, передбачення долі, мотив долі як спокути, образні деталі, що виконують художню функцію провісників майбутньої трагедії. Персонажі повісті «Огні горять» (1902) снують думки про містичне покарання людини за власні гріхи та гріхи предків, що позначаються на характері, поведінці та долі нащадків.

У цій повісті Яцків апробує основні лексеми із семантикою долі: власне “доля”, “талан”, “льоc” і “льотерія”. З їх використання у повісті можна дійти висновку, що письменник розрізняє значення цих слів і використовує їх диференційовано, щоб надати потрібного сенсу чи то авторській розповіді та коментарю, чи то роздуму або розмовному висловлюванню персонажа.

Яцків реанімує античні та інші язичницькі уявлення про долю і в художньо-умовній, здебільшого символічно-міфологічній формі доносить до читача свій неоднозначний меседж: людська доля не залежить або мало залежить від індивіда, її формують зовнішні сили: менше – суспільні, більше – метафізичні, що діють то цілеспрямовано, то іронічно, то зовсім незрозуміло, а то й випадково, але здебільшого не на користь людини. У прозі Яцкова переважають скарги на «важку» або міфологічно несприятливу долю, від якої людина відчувається залежною і на яку здебільшого не може вплинути.

Під час Української революції 1917–1918 років Яцків написав новелістичні оповідання, пронизані вірою у відродження Української держави. Підбадьорлива атмосфера революційного піднесення надихала письменника історичним оптимізмом. Його авторський дискурс долі перемикається з особистісної перспективи на суспільну.

Ключові слова: модернізм в українській літературі, Михайло Яцків, дискурс долі, міфологізм, символізм, неореалізм, передбачення власної долі, доля як спокута, суспільні пророцтва.

¹ Стаття надрукована в авторській редакції.

Дискурс долі, поширений у літературі доби романтизму, знову актуалізувався в ранньому українському модернізмі, після того як у письменстві позитивізму та його мистецького відповідника – реалізму йому приділяли порівняно менше уваги. *Екзистенціаль долі* пронизує творчість учасника літературного угруповання «Молода Муза» Богдана Лепкого, на цьому екзистенціалі побудована трагедія Лесі Українки «Кассандра» (1907), значне місце посідає він у повісті Ольги Кобилянської «В неділю рано зілля копала» (1908) та інших творах.

Надзвичайно виразно виявнюється дискурс долі у прозі Михайла Яцкова 1899–1919 рр. Видно, що проблема людської долі (та його особистої, хоча він цього не виявляє прямо) неабияк хвилювала письменника, бо він раз у раз повертався до її художнього ословлення. **Метою пропонованої статті** саме і є з'ясувати суть і особливості дискурсу долі в літературно-світоглядних шуканнях цього самобутнього митця слова. Раніше вияви концепту долі в його модерністській творчості простежила Оксана Мельник (Мельник, 2011, с. 60–65). У цікавих новаторських монографіях польської літературознавиці Агнешки Матусяк (Матусяк, 2010, с. 7–99) і Миколи Ільницького (Ільницький, 2021, 167 с.) увагу приділено іншим аспектам.

На жаль, дотепер немає коректного повного видання творів Михайла Яцкова, опрацьованого з належних текстологічних засад. Найповніше досі видання 1989 р. (Яцків, 1989, 846 с.) здійснено переважно за радянським виданням 1985 р., а в ньому фонетичні, морфологічні, а подекуди й стилістичні особливості мови творів наближено до сучасних літературних норм, ба навіть замінено окремі слова (мабуть, це раніше зробив для радянських перевидань почасти сам автор, а переважно – їх редактори). Тож для пізнання дискурсу долі в творах Яцкова, що несуть на собі відбиток певної доби (а написано й опубліковано їх починаючи від 1899 р. і, переважно, упродовж першого та другого десятиріч ХХ ст.), треба використовувати першодруки або передруки у збірках початку ХХ ст., а не прижиттєві видання радянського часу.

В одних виявах екзистенціалу долі в белетристиці Яцкова – це рясно розкидані топоси й концепти, в інших – окремі мотиви, ще в інших – персоніфіковані утілення Долі й навіть цілі сюжети, закреслені на доленосних чинниках.

У розгортанні **дискурсу долі** Яцків уживає **синонімічні лексеми** «доля» (найчастіше), не раз «судьба», зрідка «талан», оказіонально – «льоc», але може обходитися й без них. Чи розрізняє відтінки їхніх значень і модальності², з'ясуватиму в конкретному слововжитку.

Якщо в поетів-романтиків – польських (Міцкевича, Словацького, Красінського), російських (Пушкіна, Лермонтова), українських (Шевченко), – а згодом у Франковій поезії, реалістичній, символічній та неоромантичній, виявнювалися передчуття і провіщення власної долі, незрідка досить конкретні (Нахлік, 2003, с. 426–455, 459–481; Нахлік, 2019, с. 43, 47–48, 53–55, 84–88, 92, 93, 96, 444–445, 497–498), то в прозаїка Яцкова безпосередніх виходів на передбачення власної долі немає. Хіба що у «**Слові від автора**» до повісті «**Огні горять**» (1902) він у зверненні до «інтелігентного Читателя» висловив риторичне сподівання на своє світле світосприймання у майбутньому: «Дасть доля просвітнішу годину, то загостю до Тебе з красшим, лагідній-

² Доля – те, чим людину наділено, її наділ; судьба – те, що людині суджено, присуд; талант – те, що людині пощастило, пофортунило, удача; льос – те, що людині випало (Нахлік, 2003, с. 420–426, 456–459). Окреслення відмінностей між російським словом судьба і польським словом los див.: (Wierzbicka, 1991, s. 5–20).

шим даром, з вітхненою думкою [...]» ([Яцків], 1902b, с. IV). А в передмові «**До моїх приятелів**» до збірки «**Чорні крила**» (1909), з прикрістю зазначивши, що «затьма» (затемнення) гендлярського краму «вкрила безодні творчого духа», Яцків виокремив із вдячністю долі себе:

«Не говорю тут за себе – мене доля ще сьак-так милувала, – говорю за ті сили, які пропадають марно в наших баюрах і не мають відваги кинути суспільності правди в лице» ([Яцків], 1909a, с. 3).

Попри ці принагідні поклики Яцкова на власну долю, з уживанням усталених розмовних висловів, із самого його дискурсу долі видно, що проблема зумовлености і напередвизначення людської долі його таки непокоїла. При цьому Яцків переважно не йшов далі доленосних натяків, овіяних легким містичним серпанком і досить туманних. До того ж у розбудові доленосного дискурсу він тяжів до вигадливої художньої умовности, зокрема символіки, яка не надається до однозначного розуміння і трактування.

Твори із символіко-міфологічним зображенням

Серед таких новелістичних проб виокремлю насамперед **твори з персоніфікованими образами Долі і долевізначальним сюжетом**.

Прикладом може слугувати вже ранній етюд «Diva», надрукований у збірці Яцкова «В царстві сатани. Іронічно-сентиментальні картини» (Львів, 1900). Підзаголовок збірки сигналізує про те, що зображення у її творах переломлюються крізь іронічно-чуттєву призму. Етюд «Diva» присвячений «Ельвірі С..., артистці з Божої ласки», тобто конкретній мисткині (на жаль, її ідентифікувати не вдалося). У творі майбутня славетна оперна співачка Лявра Н. ще дитиною, граючись з іншими дітьми «на руїнах старого замку», входить до старовинної тасмничої зали, де «в майстерній колиці лежить дитя з ясними кучериками, як ангелятко, і бавиться золотим яблуком». «Старенька пані в чорній сукни», у якої «обличє сьє лагідностю», а «волосє біле, як молоко», питає: «Кому, дитинко, даш то яблуко? кому?». Дитина «спостерегла Лявру і миттю подала їй золоте яблуко». Удома діти розповідають матері, що ходять «бавитись до пані Долі», яка «дає всіякі забавки», і там «у неї є такий гарний маленький хлопчик». Діти хваляться: «Мені дав золоте яблуко! – А мені ляльку!» і т. д. Мати не розуміє: «Що то за якась пані Доля?» І «де ж ті забавки?» Діти пояснюють, що «все» лишають «там, бо пані Доля гнівала би сьє». «Здивованим родичам» «діти не можуть вже віднайти тої тасмної салі. Лишень Лявра відшукала її раз, і то сама». В її душі «дивний спомин» «остався» «нестертою загадкою». Уже визнаною артисткою Лявра в «тасмному глубі театру» бачить: «Мале сьвітло ясніло на сцені, як золоте яблуко». Таким чином, «золоте яблуко» символізує її обраність, театральне покликання з ласки метафізичних сил, які дають комусь пересічну долю (власне, більшості), а обраним – талант, творчу потугу і визнання. У цей етюд про оперне покликання автор уклінує роздум про тодішню ефектну, але «суєтну», скороминущу «долю драматичної слави», адже недосконалі технічні засоби не давали змоги увіковічнити чарівність сценічного виконання: «Божественного сьпіву фонографи не заховують... [...] Грім прошибне сьвіт, а за годину вже ніхто його не памятає» (Яцків, 1900d, с. 55–58).

Прикметною особливістю дискурсу долі в цьому етюді є **персоніфіковані антропоморфні образи Долі й долевізначального немовляти**, тобто міфологічні доленосні персонажі, пов'язаний з ними **міфологічний долевізначальний сюжет**, а

також **символ мистецької (театральної) долі (покликання) – золоте яблуко**. Крім того дискурс долі супроводжують міфологічний образ таємничої зали, назагал семантика дивовижі, таємниці, загадки.

До творів із суцільним **сюжетом долі** належить також **міфологічна «Казка про перстень»** (однойменна збірка, Львів, 1907). Зав'язка побудована на долевиначальній угоді з невідь-якою надприродною силою. Одної ночі голос із-за вікна (**персоніфіковане, але не конкретизоване й не конче антропоморфне втілення долі**) запропонував молодяттям вибрати: «бідувати замолоду чи на старість». Порадившись, другої ночі вони сказали, що «волять терпіти замолоду, а на старість жити в щастю». Унаслідок такого вибору втратили в пожежі майно й у злиднях пристали на «раду» «якогось пана»: продати «жінку за капелюх червоних». На прощання молода розламала свій шлюбний перстень і половину дала чоловікові. Залишившись сам, чоловік дивився «на капелюх з червоними і жаль зломив його». Певно, цей жаль спричинився до того, що «капелюх з червоними вхопив крук і поніс у хмари». Після довгих літ нужденних блукань по світі уже сивий чоловік найнявся за «чередника» (пастуха) в одному дворі, яким порядкувала сама пані (пан давно помер). Розпитавши найнятого чередника про його життя, пані показала свою половину перстня, а він свою. «І побралися вдруде, і жили відтепер довгі-довгі літа» (Яцків, 1907с, с. 20–22).

Чи можна вважати таку долю щасливою? Це радше іронія химерної долі, яка одне жорстко забирає, а інше на втіху дає: забрала щасливу молодість і компенсувала це (та чи адекватно?!) відрадною старістю. Зав'язка і поворот сюжету долі виявляють ознаки, характерні для дискурсу долі в Яцкова: метафізичність і таємничість долевиначального чинника, його іронічна гра людськими долями. Якщо людина й обирає на свій розсуд і позір долю, то не відає достеменно, як та складеться.

Своєрідною **флористичною алегорією** на тему долі є **мініатюрний пейзажний етюд «Смерека»** (Діло. 1901. № 284; збірка «Казка про перстень», 1907). Автор виходить із засновку: «І деревина має свої пригоди, свою судьбу». В етюді зображено «покривлену» тридцятирічну смереку, яка «при злиднях зрівнялася з другими смереками», зуміла «встояти перед бурями на тім високім крилатім коріню», хоч «має [...] на собі багато нових і старих ран» від палиці чи сокири, «чорні сліди від огню, який підложила людська рука», а «не раз вона так хитається, що ось-ось упаде». Автор резюмує: «Завтра виверне її, може, гураган або людська злоба, але нині ще її зелений верх під небом і сонцем» (Яцків, 1907d, с. 11–12). Тут «судьба»³ – умови життя, напрям життєвого шляху, стан, у якому перебуває живий організм, його минуле, сучасне й майбутнє.

Крім етюду «Diva» у Яцкова є ще кілька творів, у яких **дискурс долі спроектовано на осіб одухотворених і мистецьки обдарованих**.

У **символічній новелі «Посуди»** (збірка «В царстві сатани») проводиться аналогія між неоднаковими глиняними посудинами і розмаїттям людських долей. Різьбяр Гільберт дивився «на різби і поливи і не міг збагнути, чому ту повиходили такі, а там інші узорі, і будили всякі уподобаня і призначили кожній посуді иньшу долю. А преці всі вийшли з одної глини». Так і люди – всі з біблійної глини, а «візерунки» (тобто лиця, постави) і долі – різні. У розмові зі «знайомим» Гільберт пробує передбачити долю «чудової урни» (вази), на «майоліці» якої хоче «вирізьбити образ любови і волі». «Знайомий» у захваті гадає: «Царевич купить її своїй судженій!» Гільберт запи-

³ У радянському перевиданні 1989 р. – «доля» (Яцків, 1989, с. 80).

тує його про урну: «Але чи знаєте ви її судьбу?» «Знайомий» чомусь припускає сумну долю урни: «Гм, заздрість, утрачене щастє, зрада – розібе її колись». Це невтішне припущення Гільберт переводить у передбачення людської трагедії: «І тоді той, що її розібе, найде ту свою смерть» (Яцків, 1900b, с. 105–109). Цей здогад не ґрунтується на жодних підставах. Однак показовим є саме лиховісне передбачення. Впадає в око, що топос «долі», «судьби» в новелі пов'язується з негативними явищами («заздрість, утрачене щастє, зрада»), врешті, розбита урна й чиясь смерть. Концепти «долі», «судьби» тяжіють у Яцкова до негативного семантичного полюса.

Символічна новела «Доля молоденької Музи» (львівський журнал: Сьвіт. 1906. № 1; збірка «Казка про перстень») побудована на протиставленні одухотвореної дівчини й приземленого парубка, «веселого хлопця», який «з приятеля хотів стати слюбним чоловіком», але «не може зрозуміти сеї дивної дівчини». Стрижнем образного світу новели є міфологічний контраст верху і низу, гірської вершини «між небом і землею» і «далеких долин», де «чим більше вниз, тим гірше пекло». «Душа» дівчини вдивляється «в небо» й тоне «в синіх глубинах», де «нема гріха, ясно й тихо, бо Бог там пробуває і так любить. Не видко його оком, але видко душею в тій страшній ясній вічності». Тут прикметним є амбівалентний образ «страшної ясної вічності», який виявляє авторський магічний потяг до вічності і водночас страх перед нею, незбагненою і непевною. На провокативну пропозицію дівчини хлопець спускається з гори «в долину», гадавши, що й дівчина йде туди ж іншим боком гори. Однак дівчина залишилася «на скелі» й відтак упевнилася, що її хлопець не відчув цього, бо, як здогадується вона, по-справжньому її не любив і не розумів. Такою є в «самоті» на гірській вершині «доля молоденької Музи» (вочевидь модерністської), яка не знаходить обранця, гідного, щоб стати йому натхненницею (Яцків, 1907a, с. 64–67).

У **символічній новелі «Архитвір»** (львівська газета: Неділя. 1911. № 37; збірка «Смерть бога», Львів, 1913) художньо-умовна дія також відбувається «далеко від цвинтарища буденної боротьби», натомість її образний світ знов-таки визначається міфологічним протиставленням гірських «верхів» і «долини», «гори» й «низу», ба навіть скель і прірви, а настроєва атмосфера – фатальними сумнівами, позаяк різьбяр Даріян не певен у своїй гірській супутниці Ільоні: «Чи народ дійсно видав Музу для мене? Чи се смерть чи нове жите?». А ще настроєву тональність твору виповнюють топоси таїни і невідомості, наскрізні в новелістиці Яцкова: серпневої місячної ночі «жінки і дівчата вертають з поля і ладкають у два хори з тасмним прочутом, а їх голос добуваєся з тьми невідомого»; «тасмні вирази проймали його [Даріяна. – *Є. Н.*] дрогою упоєня і грозою божевіля»; «Даріян вслухувався [...] в тайну далеких тонів»; «дві душі, повиті одною тугою, пливають у невідомий світ».

Різьбяр роздвоєний: у голій дівчині з її «прегарною будовою» він то бачить не так живу істоту, як грецьку статую («“Пробудження мармуру”, – думав артист»), то віддає їй, живій, перевагу над мистецькими образами з каменю: «Не молюся до мертвих богів, лиш до Тебе живої!», «Ти не мертвий камінь, в яким блиск чужого світла грає». Спершу Даріян був у захваті від Ільони: «Ти раз вінець моєї душі [...] в мене нема богів, нема музи над Тебе. [...] Ти муза моєї весни, раю і терпіння». Але невдовзі він розчаровується у ній: «впав в розсвіт духа: вона ніколи не входила в глибини його творчости, все думала над чим иншим».

У новелу Яцків укралює образні деталі, що виконують **художню функцію провісників** майбутньої трагедії. Перший розділок твору завершується передчуттям

дівчини у вигляді містичного видіння, яке здійснилося в її загибелі: «Ніколи не забуду того таємного образу: на досвітках станула я на високій скелі, передо мною безконечна грізна прогалина [...]». Третій розділок також закінчується містичним провіщенням трагедії: «Крізь дерева падав на личко мертвий промінь місяця, в тіні чорніли ями її очий [...]. Даріян вдивився, причарований грозою тайни – зі споду ями блиснув крайчик ока».

Урешті «артист під тягарем власного духа» вибрав мистецтво й позбувся дівчини, яка не стала для нього сподіваною музою-натхненницею, а навпаки – відволікала від творчості, потребувала уваги й не давала змоги завершити до «речення» вітвар для нового храму. Несучи її «гірською стежкою», Даріян

«станув на скелі, відки отвиралася безконечна голуба прогалина.

Вдивився в дівчину – спала. Притулив уста до її чола і розхилив рамена.

В мрачній низу розлетілися платки рожі на шпильо...».

Творячи «мармурні постаті», різьбяр своїм мистецтвом одухотворює, оживлює камінь («Духи оживали з каменя», «Воскресаєте з каменя, мої кохані, рухаєтеся, живете!»), а тимчасом живу людину, дівчину, яка безпечно довірилася йому, убиває заради того, щоб різьбити кам'яні фігури. Зосередившись на творчості, самотній різьбяр вчасно завершив замовлений витвір: «На третій день вранці-рано витало сонце величавий вітвар, і тисячі очей губилися в нім, як в таємних ходах, якими блукає людська судьба» (Яцків, [1913]а, с. 20–30).

Отже, «людська судьба» «блукає» якимись «таємними ходами» – і ці блукання для людини незбагненні. Яцкову видається, що «людська судьба» саме «блукає» – тобто вона не є кимось призначена, керована і спрямована в певному напрямку, до наперед визначеної події чи мети. Усупереч семантиці та етимології самого слова, «судьба» в такому авторському трактуванні не є судженою. Ці блукання «судьби» непідвладні людському осягненню, бо не вдається виявити ланцюга причиново-наслідкових зв'язків, якоїсь закономірності, послідовності, логіки тощо. Та все ж автор «Архитвору» допускає, що це не хаотичне, безцільне, цілком довільне блукання, а таке, що має якісь свої «таємні ходи», отже, причини, зумовленості, які людям, однак, не вдається збагнути.

На протигагу «Долі молоденької Музи» й «Архитворові» **етюд «Новітня основа»** (Неділя. 1912. № 34; збірка «Смерть бога») демонструє позитивний приклад символічної (бо дистанційної) дружби композитора та його Музи – поетеси. Й у цьому творі подибуємо топос *екзистенційної тайни* («основа вічних тайн»), *мотив випадковості появи людини на світ*: [героїня про себе й матір:] «дрожить в моїй душі почуванє, що припадком з'явилася на світі... Моя покійна мати також припадком вийшла в мандрівку житя».

Цій випадковості поетеса протиставляє творчу цільність мистецьких натур:

«Постав тепер супроти того припадку моє духове здоровлє – я почуваю велику силу і лад в найніжніших вязанях думок...».

На це композитор вигукує: «Чудова свідомість одиниці між такими двома світами [...]», тобто, треба думати, між випадковим фізичним народженням і набутою духовою міццю і цілісністю. Коли він «вдивився в мужеське склепінє її чола», йому відкрилося містичне бачення минулого дівчини: «я виджу багато Твоїх постатей з тих хвиль, що минули недавно». Так знаходять себе споріднені мистецькі душі:

«Божеський дух засіяв в нім, [...] обоє станули напроти себе і дивилися довго в глибину душ. [...] відчули безсмертну ціль краси [...] як одинока пара на світі» (Яцків, [1913]с, с. 9–13).

У символічному етюді «Білий коник», присвяченому «Моїй дружині Галі» (Неділя. 1911. № 21; збірка «Adagio consolante», Львів, 1912), жінка перекинулася «білим коником», а ліричний герой (суб'єкт викладу й дії), осідлавши його, говорить, похилений журбою на його шию: «Так мовчки Ти все двигаш нашу тяжку долю» (Яцків, 1912а, с. 213). Виїхавши коником на «високу гору», де «була зачарована звідочотня» (обсерваторія), ліричний герой «вибіг на самий верх до піднебної салі, притулився до найбільшого дальновида» (телескопа) і став дивитися «ген в долину на те нове місто», в якому йому з жінкою доведеться жити. Тож і в цьому творі – прикметне яцківське протиставлення «гори» й «долини». Проте вдивляється герой не на видиме місто, а в своє – і дружини – майбутнє:

«Слаба людська вдача з-перед віків порадила мені дивитися пильно на мури, дивитися рік за роком в будучину і шукати своєї посмертної карти».

Так «перейшов» він «уважно, терпеливо тисячу літ і не знайшов своєї посмертної карти». Взвся «шукати за посмертною картою» своєї «жінки на сірих мурах великого міста», і також «перейшов спокійно тисячу літ і не знайшов смерти» своєї жінки. Відтак од жінки

«вчув над собою гомін отсеї правди:

– Чого ж хочеш? Ти – самотник, я – білий коник, про таких духів ніхто не знає, не відає на сірих мурах великого міста» (Яцків, 1912а, с. 17–18).

Вони обоє не те що без будущини, чи то без долі, – радше їх виняткова доля не записана на скрижалях звичайного життя міщан. І тут варто звернути увагу не так на розгадку цього авторського ребуса, що його навряд чи можна розгадати, як на звичний для новелістичного мислення Яцкова вислід: будущина не є «чистою дошкою» з різними можливостями, що залежать від обставин і самої людини, а містить напередвизначеності людської долі, які, однак, закриті для проникнення людського зору, розуму й потужної техніки.

Образний світ міфологізованої новели «Дівчина з XVIII-ого віка» (збірка «Смерть бога», 1913) також огорнений атмосферою загадковості й таємничості. Навпроти ліжка в спальні панського палацу, що міститься «в наших сторонах» і належить давньому французькому емігрантові, висіла картина, на якій «гола дівчина кормила грудию вужа і вихилила з-поза завіси грізне лице з виразом: хто відкриє мою тайну, той згине». Панна в палаці співає пісеньку «на давний повільний лад мадригалів»:

Хто узнає мою долю,
Але се є річ правдива,
Що я смутком ся неволю
І я всюди нещаслива!

Наприкінці новели доленосна таємниця картини розкривається – вона символізує містичну родинну (генетичну) спадковість зла й жорстокості:

«По виразі личка за той час відкрив я, що дівчина з вужем при грудях на образі в долішній салі – се її прабаба, а тайна, за яку вона грозила смертю, була для мене ясна, як на долони».

Це рідкісний у новелістиці Яцкова випадок, коли таємниця стає розгаданою, але ця таємниця, закодована в малярському образі й розкрита спостереженням оповідача за реальною подією, коли жорстока панна вгодовує пса живим «ластів'ям» (Яцків,

[1913]b, с. 39–45), стосується лише ущербної родинної спадковості і не виходить на фундаментальні проблеми буття, зокрема пояснення причин такої фатальної спадковості.

Дискурс долі в неореалістичних творах (часто із вкрапленням міфологічних елементів)

В окремих творах Яцкова опрацьовано парадигму: **дівчина є долею хлопця** (або навпаки: **хлопець є долею дівчини**). В ескізі «Поганство юрби» (збірка «В царстві сатани», 1900) **негідна кохана** фігурує як **іронічна доля закоханого** (через його душевну прив'язаність). Про свою «давню любку», яка «віддалася проституцій», поет Федір Андрієвич із сумом мовить: «Піднесу тя в гріхах до безсмертності, ти моя судьбо, іронійо моєї долі...». Невтішна доля «аскета і поета» пов'язана з пересічною обраницею: «Коби то я знав, що в тобі криєсь кров юрби... [...] Любов моя плямилась від тебе!» (Яцків, 1900с, с. 37–43). А проте він сам чуттєво обрав її, так вона стала його «судьбою», але не одухотвореною, а – «іронією» його «долі».

У засновку повісті «Огні горять» (1902) **протиставлено долю й недолю в суспільному вимірі, у співвіднесенні з дійсністю як соціумом і поняттям щастя**. Зроблено це в ідеалізованих, найвних роздумах «оригінальної істоти» (Яцків, 1902а, с. 40) – двадцятирічної дівчини, яка відчуває неможливість для себе особистого щастя, задоволення своєю долею серед загалу нещасливих, нездолених. Ніна займається самоосвітою, прилучається до громадської роботи і своє призначення вбачає у просвіченні страждущих:

«Дійсність, люта, непоборима, переслідує, давить, мучить мене. [...] Коби хоч на годину дала забути усю недолю, усе море сліз людських [...]. Щасте не змиває ран недолі-дійсності. Я не розумію щастя, не була ніколи щаслива, хоч були хвили, в яких інші чули би ся дуже-дуже щасливими, я чула себе тоді удвоє нещасливою. Всюди, де лиш подивлюся, всюди недоля, всюди сльози. Я не можу, не вмю бути щаслива між мільонами нещасливих. А преці не заміняла би ся я з людьми, які не розуміють недолі і разять веселим сьміхом бідних страждущих. Я вдячна доли, що дала мені серце вразливе на недолю. Буду всіми силами старатися отворити очи тим, що йдуть шляхом житя-недолі без чутя, без сьвідомости. [...] Жите – то обовязок. [...] Жити, щоб бути позиточною суспільности [...]» (Яцків, 1902а, с. 40–41).

Однак ця «ідеальна» (Яцків, 1902а, с. 130) Ніна, утікши з дому до мандрівного театру за демагогічною намовою знайомого актора Стефана («[...] се преці наша одинока народна інституція, а ви патріотка і хочете посвятитися для народу» (Яцків, 1902а, с. 85)), зрадила коханого – учня гімназії Остапа, якого запевняла, що ніколи не покине його (Яцків, 1902а, с. 42), якому «присягла “вічну” любов» (Яцків, 1902а, с. 93) і який мав її за «бідне, шире, інтелігентне дівча» (Яцків, 1902а, с. 24), приховано зійшлася, невінчана, з тим актором і понесла від нього. Свою нову «нужду», ще «гіршу», ніж «дома», вона сприймає як «якийсь темний проклін» над нею – «якби кару за Остапа» (Яцків, 1902а, с. 118). Таким чином, в уста персонажа автор уклав **релігійне уявлення про те, що причиною особистої недолі є містична кара за власний гріх**. У «чорній розпуці», приховуючи вагітність і побоюючись неслави покритки, Ніна «гірко заплакала на свою долю» (Яцків, 1902а, с. 129). Після невдалої спроби втопитися потай позбулася немовляти.

Попервах у Ніни знайшлося досить сил стоїчно перенести особисту біду. Яцків роздумує над психологічним аспектом горя в людській долі:

«Чи є в світі таке горе, якого час не направив би і не приспав? Лихолітя, війни, язви [очевидно, суспільні. – С. Н.] минають та пропадають в забуте, а що ж доперва з таким атомом, як доля чоловіка... Де стільки сили взялося в Ніни, як вона те все поборолла, на те вона нині сама не годна би відповісти» (Яцків, 1902а, с. 133).

Мало того, пережите горе не привело її до каяття, навпаки – «тепер будилася в ній та певність себе, скрите вдоволене побіди над фальшивою суспільною етикою», вона «була безпечна перед Остапом і цілим світом», тобто безтурботна, безвідповідальна. Проте «в самотних хвилях нападав її демонський сьміх, і вона хихоталася тайком, як божевільна» (Яцків, 1902а, с. 133). У такому психологічному стані втратила цільність характеру й мотивацію до життя:

«Хотіла молитися – не могла, хотіла думати – не могла, [...] хотіла вмерти – не могла, і жити також не могла.

Судьба приковала її до нидіня» (Яцків, 1902а, с. 166), – резюмує автор. Так «доля» (те, як складається життя в силу різних обставин) перемінюється в авторському дискурсі на «судьбу» (приречення, зловорожий вплив невідомої чужої позалюдської волі).

Урешті, Ніна, «хоровита», усвідомлюючи, що їй «конечно треба якоїсь опіки», «пересьвідчена», що для неї «вже нема ніякого щастя», захотіла «хоч один рік жити так, як треба» (Яцків, 1902а, с. 172), тобто для себе, в певному достатку, і вийшла заміж з розрахунку. Таким розвитком сюжету автор простежує перипетії долі нового типу галицької дівчини, яка з наївної, на перших порах широї емансипантки перетворюється на міщанку з обмеженими інтересами та бажаннями, а з позірної альтруїстки, готової, як їй здається, на самопожертву заради суспільного благополуччя, стає реальною егоїсткою.

Водночас у повісті автор порушує питання про те, що **над характером, поведінкою і долею нащадків тяжіють гріхи предків**. Під час «пятики» «на комерсі» (вечірці), влаштованому «міською інтелігенцією для театру» (Яцків, 1902а, с. 93), Остап спостерігає за «п'яними акторами» і вкотре задумується над тим, «чому ті люди з такою дідьчою завзятістю зганяють своє жите». І йому

«все приходить [...] на гадку, що вони занадто нассалися гріхів з діда-прадіда»; «Батьківські гріхи мстяться на дітех. Недостаток волі й характеру у тамтих виріс в крайну підлоту у сих» (Яцків, 1902а, с. 94).

Побіч понять «долі» й «судьби» Яцків у повісті «Огні горять» оперує також **поняттям «талану»**. Під час нервового з'ясування стосунків з Остапом Ніна закидає йому: «[...] у вас нема ніякого таланту». Вражений Остап пробує уточнити: «Може, талану [...]»?», на що Ніна в'їдливо допікає йому:

«– О ні, навпаки; талан ви все мали! Я донині не можу вийти з дива, якими чарами ви в своїм часі так мною заволоділи? Се треба вам признати; ви мали до мене шалене щасте» (Яцків, 1902а, с. 159).

У цій-таки повісті оказіонально вжито слово «**льос**», поширене в німецькій (Los) і польській (los) мовах. Як і в цих мовах, в епізодичному вжитку Яцкова це слово означає і жереб, і долю (принаймні епізодичну). Щоб з'ясувати справжнє ставлення обох синів до нього, батько пропонує їм витягти жереб з кількох паперових трубочок, на яких нарисовав олівцем коліщата або палички:

«Вибирайте льоси. Хто витягне кільце, той мене любить, а хто палочку, той б у д е битий. А той, що з кільцем – буде тримати.

Дрожучими руками тягнули сини свої льоси. [...] На обох були – кільця. Він здивувався і відсапнув.

– Ну, щастя ваше» (Яцків, 1902а, с. 53).

Ця сцена водночас і драматична, і комічна. В інших виявах топос долі у Яцкова зазвичай драматичний, буває – з іронічним відтінком, а то й трагічний.

Серед долевизначальних концептів у повісті «Огні горять» епізодично вжито щодо життєвих подій також **поняття лотереї**, найближче до поняття «льосу». Адвокат у приватній розмові зізнається

«не по-адвокатськи: суд – то лъотерія. Мені трафлялося, що анальогічні справи в тім самім суді я вигравав, а иньші адвокати прорізували, і навідворот» (Яцків, 1902а, с. 94).

Так в одному творі Яцків апробує **основні лексеми із семантикою долі**: власне «доля», а також «судьба», «талан», «льос» і «лъотерія». З уживання їх у повісті «Огні горять» можна дійти висновку, що **письменник розрізняє значення цих слів і користується ними для надання потрібного смислу чи то авторській розповіді й коментарю, чи то роздуму або розмовному висловлюванню персонажів**.

Від зображення драматичних і трагічних перипетій людських доль, зумовлених тяжкими суспільними обставинами та вчинками індивідів (переважно неморальними), Яцків наприкінці повісті порушує питання про фундаментальні, зокрема метафізичні, причини людської неволі та відповідальних за неї. Волею автора Остап з його філософським складом розуму снує думки, в яких у художньо-умовній формі, з елементами міфологічної образності, замислюється над призвідцями і винуватцями того, що «в'януть цвіти», а «пекуча жалива і колючі будяки» множаться «по землі»:

«Хто сему винен?

Чи винен сему ветхий лінюх Зевес, що при партії шахів здрімався і забув, що грає людськими душами, чи винен сему його партнер – старий, вічно чуйний фільозоф Люціфер, що думає й виграває?

[...]

Чи винні сему бідні, нужденні людиска, що їх рожеві мрії, ясні ідеї, білі серця, огненні захвати не пристигають, лиш без зерна, без овочів, без сліду вянуть, пропадають?» (Яцків, 1902а, с. 158).

Ні автор, ні його персонажі не пропонують відповідей на порушені питання, але симптоматичною є сама спроба раннього Яцкова вийти на метафізичний вимір спричиненості людської долі.

В оповіданні «**Ой, не ходи, Грицю...**» (Діло. 1907. № 189, 190; збірка «Плазом меча», 1908) Дмитро Чижик, покинувши VII клас осоружної гімназії та вступивши до мандрівного театру, у хвилину розпуки мучиться тим, що не виправдав сподівань батьків, які були звичайними селянами. У такому стані

«він осуджував професорів перед своїм сумлінням як свідомих винувників своєї долі і зачав на них виливати всю їдь та жовч проклонами» (Яцків, 1908, с. 31).

Автор вдається до **топосу віщого сну**, такого звичного в дискурсі долі у фольклорі та письменстві різних народів. Дмитро «лягав пригноблений», а після того як йому приснився кошмарний сон, «встав [...] ще гірше прибитий»:

«Не був забобонний, не вірив в сни, знав, що вони походять часто з фізичних причин, але мав також і сей погляд, що неясні прочування, напівсвідомі житеві про-

яви скуплюються в соннім образі як проміні в призматі, а їх рефлекс – се те, що має статися» (Яцків, 1908, с. 32).

На Дмитрове прохання «старий жид» розтлумачив йому, що означають образи у його сновидінні. У дальшому розвитку сюжету лиховісний сон Дмитра збувся у його театральних поневір'яннях (на щастя, не трагічних).

В образку «За горою» (альманах модерністського угруповання «Молода Муза» «Привезено зілля з трьох гір на весілля», 1907; збірка «Чорні крила», 1909) цю парадигму явлено з модифікацією: **наречений – доля нареченої**. Молодий, з яким молода стала до вінця, хоч «неволя в серці», – то вже її «доля». Мати потверджує доньці: «[...] з Іваном твоя доля». Водночас над нареченим і нареченою нависає міфологема долі. Мати по-язичницькому застерігає доньку зважати на магічний оберіг власної долі: «А на косичку уважай, аби хто не стягнув, бо за нею й твоя доля, як чічка на бистрій воді». Донька запевняє матір, що допильнувала цього забобонного звичаю: «Косичка є. Я тямилла. Скоро лиш із-за стола, а я її з голови та в пазуху». Молодий, упроваджуючи молоду в свою хату, промовляє народне магічне побажання, ідеологізоване в державницькому дусі:

«Як встанеш, ясне сонінко, то привитай отсю молоду газдиню в моїх порогах щастем, здоровлем, доброю долею, і мене при ній, і всіх добрих людей на світі, на славу і радість усеї Руси-України».

Першої шлюбної ночі молодий і молода трепетно вчуваються одне в одного і ловлять передчуття спільної долі як невідомої та містичної:

«[...] одно другому вдивлялося в очи. [...] Страх перелітав крізь очи одної душі в другу. Хто кому буде приятелем, а хто ворогом? Чи радість, чи смуток з-за Дунаю прийде до них в гості? Хто тут перший умре, хто кого буде ховати? Хто відгадає?..»

Дві душі пересувалися з одного ока в друге, як сонце в плеса, й відчитували свій талан»,

тобто те, що випаде на їхню долю ([Яцків], 1909b, с. 22–23). Як і концепт вічності, **концепт долі у Яцкова сусидить із концептом страху**, а це віддзеркалює авторське трепетне, бентежне, тривожне сприйняття поняття долі.

У згаданому ескізі «Поганство юрби» фігурує ще й неприхильна «судьба» як **приречення – народитись і жити в невідповідному суспільному середовищі**. Яцків реанімує давнє романтичне протиставлення одухотвореного поета і приземленої юрби. Неможливість поета бути самим собою («Чому я м у ш у бути злим? Чому мушу не бути собою?..») залежить од того, що зловорожа «судьба» прирєкла його на належність до невідповідної його високим душевним поривам «юрби», «суспільности»:

«Звідки я ту взявся? Проклята судьбо! Що я з тою юрбою маю спільного! Її віра – богохульством, її релігія – підлим егоїзмом, її любов – проституція, вона вся – чорне поганство. Се моя суспільність, на таку мене одні боги засудили – з неї виратують мене другі...» (Яцків, 1900с, с. 42).

Остання сентенція із царини міфології залишається езотеричною. Які одні і які – другі? Сам герой займає очікувальну позицію. Він почувається залежним від одних метафізичних сил, які не виявили прихильності до нього, і сподівається на прихильність інших. У тому й тому разі відчуває залежність од міфологізованих чинників, не сприймає себе як вільного, самодостатнього у своїх діях, становищі тощо.

Ліричний герой-декадент **поезії прозою «З циклу вічних поезій»** (збірка «В царстві сатани») почувається геть зовсім самотнім, зневіреним, з вигорілими «мріями» та «ідеями»:

«Стали снуватися думки найщирішої молитви, стали шукати когось, та даром. Ні богів, ні Сатани, ні муз, ні дружини, ні родини, ні приятеля нема. Одні – глухі персоніфікації, а другі – то люди такі, що ліпше їх лишити і самому бути».

Перед лицем «дійсности» ліричний суб'єкт відчуває, що на «безконечний смуток» його привела «та відвічня сила зла, що случайно зродила» його. Він нарікає на Природу:

«Ти, Мамо, покинула мене, як покритка, на тверде і чорне лоно землі, всьо забрала, а душу лишила».

У цьому вияві топос «судьби» поєднується з концептом випадковості (як згодом у вже розглянутому вище етюді «Новітня основа»): унаслідок «пробудження свідомости-болю» герой, за його зізнанням, «пізнав» «відвічню філософію нищети і трикляту случайність-судьбу». Отже, «судьба» випадкова (так поєднано концепти *судьби* і *сліпого жеребу* – по-польському «льосу»), але ця **доленосна випадковість** у Яцкова тяжіє до негативного семантичного полюса: «судьба» випадково *нешаслива*, тому цю *нешасливу випадковість долі* герой, «одиниця перед вселенною», сприймає як приреченість. Водночас випадковість, гесте приреченість, у цій поезії прозою, як звично для Яцкова, пов'язується з незбагненою таємничістю – «дивними спливами аналогій і синтез», «відвічним таємним треванем вселенної». Попри занепадницькі відчуття образи, незадоволення, зневіри, нужди, душевного «болю», самотності, приреченості доленосною випадковістю на хиріння ліричний герой Яцкова постає «смирний, як одиниця перед вселенною, як пророк перед Аллагом» (Яцків, 1900а, с. 45–47).

Оповідання «**З монастиря**» (Літературно-науковий Вістник. 1901. Т. 15. Кн. 8; збірка «Казка про перстень», 1907) – про митарства учня гімназії та новика (постриженого в ченці, який одягнув рясу й камилавку і проходить випробувальний термін, готуючись до виголошення обітниць). Із гімназії його в 14 років, у другому півріччі четвертого класу, вигнали «за атеїзм», звинувативши в тому, що він «знався з тайним “безбожним” кружком старших гімназістів». За словами хлопця (оповідь ведеться від його імені), до його «нешастя» «головно причинився» «катехит» (учитель Закону Божого), до чого додалася «байдужність професорів-рутенців» (у першодруку: «русинів»). Попри те, щоб знайти десь пристановище, хлопець вирішив податись у монастир. У греко-католицькому монастирі ігумен, прочитавши примітку в його свідоцтві («Видалений із сеї гімназії за антирелігійні тайні сходини соціялістичні»), виставив його «за браму», а в «чужому монастирі» (очевидно, римо-католицькому), завдяки тому, що він обачно подав свідоцтво за перше півріччя четвертого класу, без нотатки про причину відрахування, його прийняли, хоча й з осторогою, що він як «русин – небезпечна штука», бо може «замотилічити овечки схизмою»⁴, тобто збаламутити братчиків православними відступати від догматів і канонів Римо-католицької церкви. Випроваджуючи сина, мати наостанок висловлює сподівання на його «ліпшу долю»:

«Гонили тебе з тих панських шкіл за безбожність, [...] а то видко, вони самі були безбожні. Але у тебе є віра, то, може, хоч там, в монастирі, знайдеш спокій і ліпшу долю» (у першодруку – уповання на Божу ласку: «знайдеш спокій, може, хоч там Бог вислухає тебе та дасть тобі ліпшу долю»).

Син бідкається:

«Та гадав я, мамо, що поможу вам на старі літа, а то так, як би й не було мене ніколи на світі».

⁴ «Замотилічити, чу, чиш, гл[аголь]. Объ ульѣ пчель: дать проникнуть въ улей воцинной моли. Желех.» (Грінченко, 1908, с. 69).

Мати в душі народного світосприйняття примирюється з їхньою невтішною долею, але автор вкладає у її уста різні висловлювання у першодруку та передруку у збірці. У першодруку мати реагує традиційним народним висловом: «Ба, сину, Божа воля». А в збірці мовить: «Ба, сину, такий талан». Тож їхній **талан** – це радше **безталання**.

Син нарікає на вчителів української гімназії: «Та й то свої мені так прислужилися». Мати відповідає з гірким усміхом:

«Ге, свої? Пусте-е-е! [у першодруку: Пусте-е, бігме, пусте! – *Є. Н.*] Свій пес укусить гірше, ніж чужий. [...] То вже, синку, таке: хто натягне на себе панське лахміте, той своїх не знає, а держить з панами».

Отже, синові не поталанило через людей, притому своїх. Але, як виявилось, у римо-католицькому монастирі чужі його також не жалували. За те, що під час недільної богослужби він «висунувся на город» (у сад), дістав од віцепріора покару – вибити самого себе батоном: «Рівномірно бив я себе по плечех. Мало ще мене доля побила». Урешті, новик утік із монастиря «на волю» (Яцків, 1907b, с. 86–100).

У цьому оповіданні доля (всупереч материнському сподіванню на «ліпшу» – невтішна) і талан (властиво, безталання) – це ланцюг реальних прикрих, тяжких, стресових подій у житті індивіда, ударів долі, які стаються через людей, але, за народними уявленнями, водночас із Божою волею (християнське світосприйняття) або через сліпий жереб, «талан» чи «безталання» (язичницьке світосприйняття), ламають життя індивідові йносять душевні травми.

У першодруку твір «З монастиря» має підзаголовок «Оповідання шкільного товариша». Сам Яцків із кількома товаришами був відрахований зі Станиславівської гімназії, де навчався від 1886 р., за читання забороненої літератури й участь у тасмному гуртку під орудою Дениса Лукіяновича, про що згадував в «Автобіографії», датованій 8 травня 1951 р.:

«Дня 6 червня 1890 р. видалили мене з IV кл[асу] гімназ[ії] wraz з 6-ма товаришами з приводу наук Маркса, Енгельса, Дарвіна, подаваних І. Франком».

У виданому йому свідоцтві було застережено:

«Видалений з тутешнього закладу з приводу проголошування теорій і засад існуючому порядку суспільному ворожих, які свідчать про релігійне і моральне зіссуття учня» (Гуменюк, 1966, с. 147).

В іншому спогаді Яцків назвав призвідця їх відрахування: «Ми потерпіли через латинського катехита Домбровского» (ІЛ, арк. 1). Щоправда, 1891 року Яцків домігся переведення його до гімназії в Бережанах для повторного навчання у IV класі, але там провчився лише до кінця VII класу, після чого йому взагалі заборонили завершити гімназійну освіту (Гуменюк, 1966, с. 147).

Правдоподібно, в оповіданні «З монастиря» прозаїк описав реальну долю одного зі своїх товаришів.

У **новелі «Душі кланяються»** (однойменна збірка, Львів, 1905) молода дружина Марта нарікає в листі до чоловіка-рекрута, якого провела в дорогу «цісарю служити»:

«Сама-самісінька вертала я домів, за мною йшла туга й смуток. Боже єдиний, нащо осиротив Ти мене, як ту вдову з дрібними дітьми».

За іронією долі, на той момент жовніра «вже не було» (на цьому світі) (Яцків, 1905, с. 5–19). У радянських виданнях звернення до Бога як вершителя людської долі замінено з ідеологічних міркувань на звернення до самої долі: «Доле нещасна, нащо

осиротила ти мене [...]» (Яцків, 1989, с. 100). Так підкреслено, що «доля нещасна» спіткала й жовніра, і молоду дружину. Тут доля – **життєвий шлях персонажів, те, як склалося людське життя.**

Обидва твори – оповідання «З монастиря» і новела «Душі кланяються» – зберігають тісний зв'язок із традиційним опрацюванням **теми долі** у реалістичній літературі доби позитивізму – **як тяжкої долі простих людей.**

В образку «Зерно гірчиці» (Діло. 1907. № 80; збірка «Чорні крила», 1909) натрапляємо на винятковий вияв *мотиву долі* у Яцкова: герой – самотній совісний священник, який «був самотний, не мав своєї парохії, лиш ходив від села до села і навчав правди», «любив нарід, розумів його хиби, журбу і втіху, тримав на долони його серце», не нарікає ні на долю стражденного і терплячого народу, ні на **свою долю, яку приймає покірно і вдячно**: «Двома скарбами обдарувала мене доля: народом і терпінням». І сліпий парубок, над яким збиткуються мачуха та її діти і який має сумління в серці, не нарікає на них, а виправдовує їх. За словами отця духовного, він «мученик», який покутує «за чужі гріхи» ([Яцків], 1909с, с. 24–27). Так ословлено в Яцкова ще один **вияв мотиву долі – долі страдницької як покути.**

У **філософському неореалістичному оповіданні «Де правда?»** (львівська газета: Будучність. 1909. № 89; збірка «Adagio consolante», 1912) почмейстер Мартин Гробман, проживши шістдесят літ, замислюється над метафізичними загадками буття:

«Він почував, що житева мандрівка доходить до кінця, й його чимраз більше зачали непокоїти сумніви. Преці, що там поза границею земного світа дієся? Не був парафіянином, не вірив в жите душі, але [...] мимоволі підсувалася йому в тій загадці зв'яз з тими силами і тайнами, яких істнованя не ствердила наука».

У пошуках онтологічної правди «старий» звертається до суб'єктів, які пояснюють світ із крайніх позицій, підходів і засад, – до природодослідників і служителів релігійного культу: «зичив від одного студента філософії природничі книжки, вчитувався і вглублявся в них, але не знаходив непохитної, ясної правди». Принагідно, коли на пошті з'являвся священник або інтелігент,

«старий, укриваючи свою цікавість і духовий неспокій, зачинав незначно розмову на тему Бога і позагробового життя, але ні від одних, ні від других не довідався нічо певного й оставав сам на розпутью серед більших сумнівів».

Цьому провінційному філософові-аматорові

«не цікаві всякі вісти в часописах про суспільне і політичне жите, тільки одна природа зі своїми змінами від ранку до вечера все займала його».

Якось погідного літнього дня він

«зі спокійною тугою потупив зір в далекім овиді. В підсвідомій сфері його духа творилися ворущеня, і він мимоволі прошептав:

– Ні, не дійшли ще до правди теольоги, ні філософи... Питанє отверте, тайна поки що – незглубима...».

При заході сонця «старий чоловік вдивився з жадобою, як повставали легенькі мраквини, схожі до духів». Попри те, що він «не вірив в жите душі», явища природи в його уяві асоціюються з «духами». Відчужений «від людського світа», він услухається «в далеку космічну музику», яка «зачарувала його й обіймила ангельським спокоем і відрадою» (Яцків, 1912b, с. 73–84). Так перед відходом у засвіти відбувається його екзистенційне примирення з нерозгаданим всесвітом. Достоту, як за Шевченком:

Нащо нас мати привела?
Чи для добра? Чи то для зла?
Нащо живем? Чого бажаєм?
І, не дознавшись, умираєм,
А покидаємо діла...

(«Один у другого питаєм...») (Шевченко, 2001d, с. 53).

У цьому духовому портреті простого й водночас непересічного поштаря ослвлено семантичні маркери філософських шукань у новелістиці Яцкова: екзистенційні «сумніви», допускання існування якихось недовідомих метафізичних «сил», відчуття непізнаних і не доступних науці (на думку автора – принаймні поки що) буттєвих «тайн», неспроможність дійти «непохитної, ясної правди» у пізнанні світу, «духовний неспокій», що переходить в екзистенційну «спокійну тугу».

Яцків порушує питання одвічних загадок буття, але залишає його відкритим: у різних модифікаціях артикулює його, але не здатен бодай трохи відслонити завісу перед ним, кинути бодай якийсь жмут світла на нього. Висловлює лише свої сумніви, тривожить ними читацьку душу, наводить на думку про непізнаність фундаментальних екзистенційних речей у світі, із сум'яттям відчуває, що поза природничими поясненнями і церковними тлумаченнями криється якась незвідана тайна, якась невідома впливова метафізична сила, інтуїтивно відчуває її, проймається містичним трепетом перед нею, але не годен її збагнути.

В оповіданні «Вечерниці Романа Ничаснка» (Літературно-науковий Вістник. 1913. Т. 64. Кн. 12; книжка «Далекі шляхи», Львів, 1917) топос долі поєднується з концептом *астрального віщування*. Між скрипалем Романом Ничаснком і дівчиною Ганусею Стефанівною, яку він уподобав собі, відбувається розпочатий ним такий езотеричний діалог:

«– Що зорі віщують?

– Коротке слово в серце трафляє. Доля близько, лиш гадка далеко.

– Прихили думку і долю близько».

Прикметна ознака цього вияву топосу долі – герой спонукує героїню вплинути на долю, зайняти активну позицію щодо неї, а це є рідкісним явищем у новелістиці Яцкова. Інша характерна риса світосприймання цього письменника – співвіднесення миті з вічністю. Роман до Ганусі: «Твій рух – [...] філя серед вічності» (Яцків, 1917a, с. 18–29).

У *міфологічно-філософській новелі* з часів Першої світової війни «Жінка Сарданапаля» (львівська газета: Українське Слово. 1915. № 90–92; книжка «Далекі шляхи») топос *провіщення власної долі* з'являється у формі віщого сну. Генералові графові Б. снилося, що жінка короля Сарданапаля, яку він бачив на різьбі у британському музеї, повернула до нього лице і рукою «кликала до себе». Коли він підійшов, йому здалося, що вона і його померла дівчина Ангеліка, з якою його еднала ідеальна духова любов, – «се одна постать». Вона поклала руку на його серце, і він «почув надлюдську розкіш спокою і нову, ясну дорогу перед собою». Розповівши офіцерам цей дивний сон, і то єдиний, що під час війни навідався до нього, генерал-філософ перед боєм вийняв з лівої кишені на грудях шкіряну «шкатулу», в якій зберігав емальований портрет Ангеліки «на грубій металевій плиті», і залишив у замковій кімнаті на столі між своїми записками та книжками, щоб не згубити у воєнних пригодах. Це виявилося для нього *фатальним*: під час вилазки з замку «куля поцілила його в серце».

Ад'ютант пошкодував, що генерал «якраз нині не мав при собі Ангеліки», бо товстий метал врятував би його, проте «член пресової квартири» заперечив:

«Куля була би нарушила її, і він би цього не переболів. Тепер дамо її непорочну на його лицарську грудь, в ту нову, кращу дорогу, яку предвидів він для себе на досвітках нинішнього дня» (Яцків, 1917b, с. 81–87).

Так у новелістиці Яцкова вербалізовано **віщий сон, який здійснився, і фатальний поворот долі**.

Фатальна мить смертельного влучання в серце протистоїть у «Жінці Сарданапаля» «ясній хвилі» у ранній **новелі «Посуди»** (1900). Там Гільберт розповів, як його «приятель упав в кліть вовків»:

«Вовки кинулися на него, а він подушив їх руками. [...] як він їх поборов? [...] Гм, прийшла така ясна хвиля, що виратувала його від смерти» (Яцків, 1900b, с. 105, 109).

Чому генерала трафіла випадкова, як кажуть, сліпа, куля (втім, чи справді випадкова?), а того чоловіка врятувала «ясна хвиля», – це залишається поза межами авторського розуміння. Яцків маркує незвичайні випадки в людському житті, відчуває їх загадковість, а тлумачення залишає читачам, і то, певно, майбутніх поколінь, бо в своєму поколінні не знаходить, як і його персонаж Гробман, ні філософів, ні природодослідників, ні теологів, спроможних переконливо пояснити дивовижні факти фатальних випадків і рятівних «ясних хвиль».

Суспільні пророцтва

Під час Української революції 1917–1918 рр. Яцків написав новелістичні твори, прийняті вірою у відродження України як держави. Ще в образку «Зерно гірчиці» (1907) у сліпому парубку-«мученикові», уподібненому до «зерна гірчиці з Святого Письма», був утілений «темний, поневолений український народ» (Яцків, 1909с, с. 197). Обнадійлива атмосфера революційного піднесення надихнула Яцкова історичним оптимізмом. Його авторський дискурс долі перемикається з особистісної перспективи на суспільну.

В образку **«Скаменіла країна»** («літературний збірник» «Терем», 1919) серед символічних персонажів фігурує легендарний наддніпрянський пророк Вернигора, запорозький козак XVIII століття, мазепинець, знахар, співець власних пісень, відомий з українських народних переказів і польських апокрифічних та літературних творів, що рясно з'явилися в річищах преромантизму й романтизму (Северин Гоцинський, Юзеф Богдан Залеський, Міхал Грабовський, Міхал Чайковський, Люціян Семенський, Міхал Будзинський, Юліуш Словацький, Теофіль Ленартович, Антоній Марцінковський, який виступав під псевдонімом А. Новосельський), у реалізмі доби позитивізму та в неоромантизмі (Францішек Равіта-Гавронський, Марія Конопніцька, Станіслав Виспянський, Тадеуш Міцінський) (Маkowski, 1995, 272 с.; Нахлік, 2010, с. 83–94). З творів польських письменників Яцків і знав про цю популярну постать козака-пророка. В образку «Скаменіла країна» «віщий козак-бандурист» Вернигора із «зжмуреними очима» пророкує «крізь ясновий сон» докорінну зміну суспільного ладу в значній частині світу і щасливе майбутнє пробудженої в революції України, народ якої стане самодостатнім історичним суб'єктом, притому в це пророкування Яцків уклінює алюзію до Шевченкового пророцтва:

«І скаменіла країна щастя зазнає, та настане для неї час, в котрім великі зайдуть річі. [...] В значній части світа відміниться зовнішнє справування, настануть нові лади, старі зміняться або впадуть, і щасливість триватиме багато літ. Попливло багато крові

в країні, колись медом і молоком текучій, у великім огні збуджено окрадену Україну⁵, та небавом прийде час, що прокинеться увесь народ, скине полуду із своїх очей і змору із свого духа і викує собі своє щастя. І знову залунають співи у змученій землі, і дівчата заведуть радісні хороводи у вінках волі і свободи...» (Яцків, 1919b, с. 98–111).

У пророчому **міфологічному образку «Зоря благовіщення»** (той-таки збірник «Терем») Бог у вигляді «невиданої постаті» відкриває перед українським жовніром «тайну» «далеких огників, як зізд на небі», притому Яцків знов-таки вдається до алюзій на Шевченкову поезію, а також на характерну для романтичного месіанізму ідею відродження найбільш упослідженого народу, відому з творчости польських «трех пророків» (Міцкевича, Словацького, які мовили про польський народ) і з програмного документа Кирило-Мефодіївського братства 1846 року («[Закон Божий]» («[Книга буття українського народу]»)) Миколи Костомарова, де йшлося про народ український:

«Старий світ зі своїм фальшом і гріховним баговинням піде на поталу гною. Без моєї руки винищиться він сам собою для нащадка⁶, а на його місце прийде народ, що найбільше витерпів в сій завірюсі заглади і проклону. [...] до долі того народу, що найбільше натерпів і найкращу пісню плекає, приложу благословення моєї руки».

Тогочасний Яцків сповнений натхненної віри у воскресіння українського народу, мир і рівність між народами, панування «краси, любови і мира» на світі, об'єднаному екуменічною ідеєю примирення та злуки релігій:

«З далекого світа, зі сходу, слідом Будди, Христа і Магомета іде великий геній-поет і стане на нашій просторій землі, підійме могучим раменем світлий скиптр, повалить бога заздрости і мести й обявить своїм творчим словом щировірно одинокого правдивого бога мудрости, любови і краси, за яким людство споконвіку розбивалося даром, і розпадуться на прах всі престולי, і помиряться всі народи, і стануть всі рівні, і запанує краса, мудрість і любов на світі»;

«Те, що в тузі західного світа [йдеться про призахідне світло. – *Є. Н.*] впало в лоно твого народу, обявиться на досвітках благовіщенням його воскресення» (Яцків, 1919a, с. 104–106).

Однак, як виявилось з історичних перипетій упродовж кількох наступних десятиліть не лише в Україні, а й у Європі та цілому світі, ця віра була наївною і райдужні сподівання Яцкова тоді не справдилися. Усе-таки гуманний посил письменника не був марним, бо й сьогодні він не втратив свого значення для формування мирного, рівноправного і довірливого співжиття народів.

Висновки

Модерніст Яцків оживлює античні та інші язичницькі уявлення про долю і в хudoжньо-умовній, переважно символіко-міфологічній, формі, доводить до читача своє

⁵ Алюзія до вислову в Шевченковому вірші «Мені однаково, чи буду...», написаному в петербурзькому казематі орієнтовно 17 квітня – 19 травня 1847 р.: «Та неоднаково мені, / Як Україну злії люди / Присплять, лукаві, і в огні / Її, окрадену, збудять...» (Шевченко, 2001b, с. 13).

⁶ Алюзія до Шевченкових висловлювань у різних творах – у «Неофітах» (написано 8 грудня 1857 р.): «Уже внучата зачались, / І виростуть вони колись. / Не месники внучата тії, / Христові воїни святі! / І без огня, і без ножа / Стратеги Божії воспрянуть. / І тьми і тисячі поганих / Перед святими побіжать» (Шевченко, 2001с, с. 254); у біблійному переспіві «Подражаніє Іезекілю. Глава 19» (написано 6 грудня 1859 р.): «І ваша злая своєволя / Сама скупається, сама / В своїй крові» (Шевченко, 2001с, с. 331); у вірші «Бували воїни й військові свари...» (написано 16 листопада 1860 р.): «[...] і без сокири / Аж зареве та загуде, / Козак безверхий упаде, / Розтросить трон, порве порфіру, / Роздавить вашого кумира [...]» (Шевченко, 2001а, с. 368).

бентежне послання: людська доля не залежить або мало залежить од самої людини, складається під впливом зовнішніх сил – меншою мірою суспільних, більшою – надприродних, які діють то цілеспрямовано, іронічно, то химерно чи навіть випадково, але здебільшого не на користь людини. У прозі Яцкова переважають нарікання на реальну «тяжку» або на міфологічну несприятливу долю, від якої герой почуває свою залежність і на яку здебільшого не може вплинути.

Як впливає з дискурсу долі в новелістиці Яцкова, хтось чи щось рядить нашою долею, але хто, що і в який спосіб – невідомо. Письменник інтуїтивно, притому невідчепно, відчуває залежність людської – а через художнє вираження – і власної долі од якихось недовідомих метафізичних сил, хоча збагнути їх не може. Йому залишається лише висловити це інтуїтивне відчуття залежності і з жалем констатувати, що людині не під силу проникнути в механізм дії надприродних долевизначальних чинників. При цьому провідну тональність у творах Яцкова з дискурсом долі становлять бентежність, тривожність, жаюра. Навіть у новелістичних творах із трагедійним сюжетом («Душі кланяються», «Архитвір», «Жінка Сарданапаля») трагічний пафос позбавлений високої напруги. В «Архитворі» він знижується перемиканням читацької уваги на компенсаторне явище (віттар для храму), а в «Жінці Сарданапаля» – розважливими міркуваннями персонажа – очевидця трагічної смерті головного героя. Щоправда, значно більшою драматичною і трагічною напругою вирізняється дискурс долі в повісті «Огні горять».

Назагал у творчості Яцкова оприявлено не так осмислення проблеми людської долі, як її символіко-міфологічне та неореалістичне вираження і мистецьке акцентування на ній як своєю суттю метафізичній і містичній.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Грінченко, Б. (упоряд.) (1908). *Словарь української мови: в 4 т.* / Зібрала редакція журналу «Кіевская Старина»; Упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко (Т. 2: З–Н). Київ.

Гуменюк, М. (публікатор). (1966). Михайло Яцків про себе. *Жовтень*, 10, 147–149.

ІЛ: Яцків, М. Василь Стефаник в моїх спогадах. *Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України*, ф. 98, од. зб. 425.

Ільницький, М. (2021). *Формули осягання Яцкова*. Львів: ЛА «Піраміда».

Матусяк, А. (2010). *Химерний Яцків: Модерністський дискурс у прозі Михайла Яцкова*. Вроцлав; Львів: ЛА «Піраміда».

Мельник, О. (2011). *Модерністський феномен Михайла Яцкова: канон та інтерпретація* (1.3.2. Вияви концепту долі). Київ: Наукова думка.

Нахлік, Є. (2003). *Доля – Los – Судьба: Шевченко і польські та російські романтики*. Львів.

Нахлік, Є. (2010). Український Вернигора в польському письменстві та малярстві. У: Нахлік, Є. *Творчість Юліуша Словацького й Україна. Проблеми українсько-польської літературної компаративістики*. Львів, 83–94.

Нахлік, Є. (2019). *Виражі Франкового духу: Світогляд. Ідеологія. Література*. Київ: Наукова думка.

Шевченко, Т. (2001а). Бували війни й військовії свари... У: *Шевченко, Т. Повне зібрання творів: у 12 т.* (Т. 2: Поезія 1847–1861). Київ: Наукова думка.

Шевченко, Т. (2001б). Мені однаково, чи буду... У: *Шевченко, Т. Повне зібрання творів: у 12 т.* (Т. 2: Поезія 1847–1861). Київ: Наукова думка.

Шевченко, Т. (2001с). Неофіти: Поема. У: *Шевченко, Т. Повне зібрання творів: у 12 т.* (Т. 2: Поезія 1847–1861). Київ: Наукова думка.

Шевченко, Т. (2001d). Один у другого питаєм... У: *Шевченко, Т. Повне зібрання творів: у 12 т.* (Т. 2: Поезія 1847–1861). Київ: Наукова думка.

Шевченко, Т. (2001е). Подражаніє Іезекілію. Глава 19. У: *Шевченко, Т. Повне зібрання творів: у 12 т.* (Т. 2: Поезія 1847–1861). Київ: Наукова думка.

Яцків, М. (1900а). З цикло вічних поезій. У: Яцків, М. *В царстві сатани: Іронічно-сентиментальні картини*. Львів: Накладом Українсько-руської Видавничої Спілки.

Яцків, М. (1900b). Посуди. У: Яцків, М. *В царстві сатани: Іронічно-сентиментальні картини*. Львів: Накладом Українсько-руської Видавничої Спілки.

Яцків, М. (1900с). Поганство юрби. У: Яцків, М. *В царстві сатани: Іронічно-сентиментальні картини*. Львів: Накладом Українсько-руської Видавничої Спілки.

Яцків, М. (1900d). Dіva. У: Яцків, М. *В царстві сатани: Іронічно-сентиментальні картини*. Львів: Накладом Українсько-руської Видавничої Спілки.

Яцків, М. (1902а). *Огні горять: повість*. Львів: Накладом автора.

[Яцків, М.] (1902b). Слово від автора. У: Яцків, М. *Огні горять: повість*. Львів: Накладом автора.

Яцків, М. (1905). Душі кланяють ся. У: Яцків, М. *Душі кланяють ся: оповіданя*. Львів: Накладом Вячеслава Будзиновського.

Яцків, М. (1907а). Доля молоденької Музи. У: Яцків, М. *Казка про перстень*. Львів: «Молода Муза» 3.

Яцків, М. (1907b). З монастиря. У: Яцків, М. *Казка про перстень*. Львів: «Молода Муза» 3.

Яцків, М. (1907с). Казка про перстень. У: Яцків, М. *Казка про перстень*. Львів: «Молода Муза» 3.

Яцків, М. (1907d). Смерека. У: Яцків, М. *Казка про перстень*. Львів: «Молода Муза» 3.

Яцків, М. (1908). Ой, не ходи, Грицю... У: Яцків, М. *Плазом меча*. Львів: «Молода Муза» ч. 6 ; Накладом М. Петрицького.

[Яцків, М.] (1909а). До моїх приятелів. У: Яцків, М. *Чорні крила*. Львів: «Молода Муза» 10.

[Яцків, М.] (1909b). За горою. У: Яцків, М. *Чорні крила*. Львів: «Молода Муза» 10.

[Яцків, М.] (1909с). Зерно гірчиці. У: Яцків, М. *Чорні крила*. Львів: «Молода Муза» 10.

Яцків, М. (1912а). Білий коник. У: Яцків, М. *Adagio consolante: з портретом автора і вступним словом [Б. Данчицького] про М. Яцкова*. Львів: Накладом Володимира Боберського.

Яцків, М. (1912b). Де правда? У: Яцків, М. *Adagio consolante: з портретом автора і вступним словом [Б. Данчицького] про М. Яцкова*. Львів: Накладом Володимира Боберського.

Яцків, М. ([1913]а). Архитвір. У: Яцків, М. *Смерть бога: Нариси й новелі*. Львів: Наклад Володимира Боберського.

Яцків, М. ([1913]b). Дівчина з XVIII-ого віка. У: Яцків, М. *Смерть бога: Нариси й новелі*. Львів: Наклад Володимира Боберського.

Яцків, М. ([1913]с). Новітня основа. У: Яцків, М. *Смерть бога: Нариси й новелі*. Львів: Наклад Володимира Боберського.

Яцків, М. (1917а). Вечерниці Романа Ничаснка. У: Яцків, М. *Далекі шляхи: нариси і новелі*. Львів: Накладом «Всесвітньої Бібліотеки» № 9/10.

Яцків, М. (1917b). Жінка Сарданапалія. У: Яцків, М. *Далекі шляхи: нариси і новелі*. Львів: Накладом «Всесвітньої Бібліотеки» № 9/10.

Яцків, М. (1919а). Зоря благовіщення. У: *Терем: І. Літературний збірник* / впорядкував Федь Федорців. Львів; Київ: Накладом видавництва «Шляхи».

Яцків, М. (1919b). Скаменіла країна. У: *Терем: І. Літературний збірник* / впорядкував Федь Федорців. Львів; Київ: Накладом видавництва «Шляхи».

Яцків, М. (1989). *Муза на чорному коні: Оповідання і новели. Повісті. Спогади і статті* / упоряд., авт. передм. та приміт. М. Ільницький. Київ: Дніпро.

Makowski, S. (1995). *Wernyhora: przepowiednie i legenda*. Warszawa: Czytelnik.

Wierzbicka, A. (1991). Język i naród: polski los i rosyjska sud'ba. *Teksty Drugie*, 3, 5–20.

REFERENCES

Hrinchenko, B. (uporiad.) (1908). *Slovar ukrainskoi movy: v 4 t.* / Zibrala redaktsiia zhurnala «Kievskaiia Staryna»; Uporiadkuvav z dodatkom vlasnoho materiialu Borys Hrinchenko (T. 2: Z–N). Kyiv (in Ukrainian).

Humeniuk, M. (publikator). (1966). Mykhailo Yatskiv pro sebe. *Zhovten*, 10, 147–149 (in Ukrainian).

Ilnytskyi, M. (2021). *Formuly osiahannia Yatskova*. Lviv: LA «Piramida» (in Ukrainian).

Matusiak, A. (2010). *Khymernyi Yatskiv: Modernistskyi dyskurs u prozi Mykhaila Yatskova*. Vroslav; Lviv: LA «Piramida» (in Ukrainian).

Melnyk, O. (2011). *Modernistskyi fenomen Mykhaila Yatskova: kanon ta interpretatsiia* (1.3.2. Vyivavy kontseptu doli). Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

Nakhlik, Ye. (2003). *Dolia – Los – Sudba: Shevchenko i polski ta rosiiski romantyky*. Lviv (in Ukrainian).

Nakhlik, Ye. (2010). Ukrainyskyi Vernyhora v polskomu pysmenstvi ta maliarstvi. In: Nakhlik, Ye. *Tvorchist Yuliussha Slovatskoho y Ukraina. Problemy ukrainsko-polskoi literaturnoi komparatyvistyky*. Lviv, 83–94 (in Ukrainian).

Nakhlik, Ye. (2019). *Virazhi Frankovoho dukhu: Svitohliad. Ideolohiia. Literatura*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

Shevchenko, T. (2001a). Buvaly voyny y viiskovii svary... In: *Shevchenko, T. Povne zibrannia tvoriv: u 12 t.* (T. 2: Poeziia 1847–1861). Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

Shevchenko, T. (2001b). Meni odnakovo, chy budu... In: *Shevchenko, T. Povne zibrannia tvoriv: u 12 t.* (T. 2: Poeziia 1847–1861). Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

Shevchenko, T. (2001c). Neofity: Poema. In: *Shevchenko, T. Povne zibrannia tvoriv: u 12 t.* (T. 2: Poeziia 1847–1861). Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

Shevchenko, T. (2001d). Odyn u druhoho pytaiem... In: *Shevchenko, T. Povne zibrannia tvoriv: u 12 t.* (T. 2: Poeziia 1847–1861). Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

Shevchenko, T. (2001e). Podrazhanniie Iiezekiiliu. Hlava 19. In: *Shevchenko, T. Povne zibrannia tvoriv: u 12 t.* (T. 2: Poeziia 1847–1861). Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

Yatskiv, M. (1900a). Z tsykliu vichnykh poezyi. In: Yatskiv, M. *V tsarstvi satany: Ironichno-sentymentalni kartyny*. Lviv: Nakladom Ukrainsko-ruskoi Vydavnychoi Spilky (in Ukrainian).

Yatskiv, M. (1900b). Posudy. In: Yatskiv, M. *V tsarstvi satany: Ironichno-sentymentalni kartyny*. Lviv: Nakladom Ukrainsko-ruskoi Vydavnychoi Spilky (in Ukrainian).

Yatskiv, M. (1900c). Pohanstvo yurby. In: Yatskiv, M. *V tsarstvi satany: Ironichno-sentymentalni kartyny*. Lviv: Nakladom Ukrainsko-ruskoi Vydavnychoi Spilky (in Ukrainian).

Yatskiv, M. (1900d). *Diva*. In: Yatskiv, M. *V tsarstvi satany: Ironichno-sentymentalni kartyny*. Lviv: Nakladom Ukrainsko-ruskoj Vydavnychoi Spilky (in Ukrainian).

Yatskiv, M. (1902a). *Ohni horiat: povist*. Lviv: Nakladom avtora (in Ukrainian).

[Yatskiv, M.] (1902b). *Slovo vid avtora*. In: Yatskiv, M. *Ohni horiat: povist*. Lviv: Nakladom avtora (in Ukrainian).

Yatskiv, M. (1905). *Dushi klaniaiuat sia*. In: Yatskiv, M. *Dushi klaniaiuat sia: opovidania*. Lviv: Nakladom Viacheslava Budzynovskoho (in Ukrainian).

Yatskiv, M. (1907a). *Dolia molodenkoi Muzy*. In: Yatskiv, M. *Kazka pro persten*. Lviv: «Moloda Muza» 3 (in Ukrainian).

Yatskiv, M. (1907b). *Z monastyria*. In: Yatskiv, M. *Kazka pro persten*. Lviv: «Moloda Muza» 3 (in Ukrainian).

Yatskiv, M. (1907c). *Kazka pro persten*. In: Yatskiv, M. *Kazka pro persten*. Lviv: «Moloda Muza» 3 (in Ukrainian).

Yatskiv, M. (1907d). *Smereka*. In: Yatskiv, M. *Kazka pro persten*. Lviv: «Moloda Muza» 3 (in Ukrainian).

Yatskiv, M. (1908). *Oi, ne khody, Hrytsiu...* In: Yatskiv, M. *Plazom mecha*. Lviv: «Moloda Muza» ch. 6 ; Nakladom M. Petrytskoho (in Ukrainian).

[Yatskiv, M.] (1909a). *Do moikh pryiateliv*. In: Yatskiv, M. *Chorni kryla*. Lviv: «Moloda Muza» 10 (in Ukrainian).

[Yatskiv, M.] (1909b). *Za horoiu*. In: Yatskiv, M. *Chorni kryla*. Lviv: «Moloda Muza» 10 (in Ukrainian).

[Yatskiv, M.] (1909c). *Zerno hirchytisi*. In: Yatskiv, M. *Chorni kryla*. Lviv: «Moloda Muza» 10 (in Ukrainian).

Yatskiv, M. (1912a). *Bilyi konyk*. In: Yatskiv, M. *Adagio consolante: z portretom avtora i vstupnym slovom [B. Danchytskoho] pro M. Yatskova*. Lviv: Nakladom Volodymyra Boberskoho (in Ukrainian).

Yatskiv, M. (1912b). *De pravda?* In: Yatskiv, M. *Adagio consolante: z portretom avtora i vstupnym slovom [B. Danchytskoho] pro M. Yatskova*. Lviv: Nakladom Volodymyra Boberskoho (in Ukrainian).

Yatskiv, M. ([1913]a). *Arkhytvir*. In: Yatskiv, M. *Smert boha: Narysy y noveli*. Lviv: Naklad Volodymyra Boberskoho (in Ukrainian).

Yatskiv, M. ([1913]b). *Divchyna z XVIII-oho vika*. In: Yatskiv, M. *Smert boha: Narysy y noveli*. Lviv: Naklad Volodymyra Boberskoho (in Ukrainian).

Yatskiv, M. ([1913]c). *Novitnia osnova*. In: Yatskiv, M. *Smert boha: Narysy y noveli*. Lviv: Naklad Volodymyra Boberskoho (in Ukrainian).

Yatskiv, M. (1917a). *Vechermytsi Romana Nychaienka*. In: Yatskiv, M. *Daleki shliakhy: narysy i noveli*. Lviv: Nakladom «Vsesvitnoi Biblioteky» № 9/10 (in Ukrainian).

Yatskiv, M. (1917b). *Zhinka Sardanapalia*. In: Yatskiv, M. *Daleki shliakhy: narysy i noveli*. Lviv: Nakladom «Vsesvitnoi Biblioteky» № 9/10 (in Ukrainian).

Yatskiv, M. (1919a). *Zoria blahovishchennia*. In: *Terem: I. Literaturnyi zbirnyk / vporiadkuvav Fed Fedortsiv*. Lviv; Kyiv: Nakladom vydavnytstva «Shliakhy» (in Ukrainian).

Yatskiv, M. (1919b). *Skamenila kraina*. In: *Terem: I. Literaturnyi zbirnyk / vporiadkuvav Fed Fedortsiv*. Lviv; Kyiv: Nakladom vydavnytstva «Shliakhy» (in Ukrainian).

Yatskiv, M. (1989). *Muza na chornomu koni: Opovidannia i novely. Povisti. Spohady i statti / uporiad., avt. peredm. ta prymit. M. Ilnytskyi*. Kyiv: Dnipro (in Ukrainian).

Yatskiv, M. *Vasyl Stefanyk v moikh spohadakh. Instytut literatury im. T. H. Shevchenka NAN Ukrainy*, f. 98, od. zb. 425 (in Ukrainian).

- Makowski, S. (1995). *Wernyhora: przepowiednie i legenda*. Warszawa: Czytelnik.
 Wierzbicka, A. (1991). *Jezyk i naród: polski los i rosyjska sud'ba. Teksty Drugie, 3, 5–20.*

Yevhen NAKHLIK

*Doctor of Philological Sciences (Dr hab. in Philology), Professor
 Academician of the NAS of Ukraine
 Head of the Ivan Franko Institute of the NAS of Ukraine
 ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7701-9795>
 e-mail: nakhlik@nas.gov.ua*

**«SECRET PASSAGES THROUGH WHICH HUMAN DESTINY WANDERS»:
 THE DISCOURSE OF FATE IN THE PROSE OF MYKHAILO YATSKIV**

The article examines the essence and characteristics of the discourse of fate in the literary and ideological quest of the Ukrainian writer-modernist Mykhailo Yatskiv (1873–1961), on the material of his prose (mostly short stories) 1899–1919. In Yatskiv's prose the researcher distinguishes works with symbolic-mythological depiction (in particular with personified images of Fate and the fateful plot) and the discourse of fate in neorealistic works (often with separate mythological elements). The writer's focus is predominantly on the mysteries of individual human destiny, with social prophecies occurring much less frequently. In Yatskiv's short stories we find the topoi of a prophetic dream, predictions of fate, the motif of fate as atonement, and figurative details that fulfill the artistic function of harbingers of future tragedy. The characters in the story «The Fires Are Burning» (1902) have thoughts of a mystical punishment of the individual for his own sins and of the sins of ancestors weighing on the character, behavior, and destiny of descendants.

In this story Yatskiv tests the main lexemes with the semantics of fate: «доля» («share»), «судьба» («fate»), «талан» (luck), «льос» (German and Polish: los) and «льотерія» (lottery). From their use in the story we can conclude that the writer distinguishes the meanings of these words and uses them differentially to give the desired meaning whether to the author's narrative and commentary, or to the reflection or colloquial statement of the character.

Yatskiv resuscitates ancient and other pagan notions of fate and, in an artistic and conventional, mostly symbolic and mythological form, brings his confused message to the reader: human destiny does not depend or depends little on the individual, is shaped by external forces – less social and more metaphysical, acting now purposefully, ironically, now completely incomprehensibly or even accidentally, but mostly not in favor of the individual. Yatskiv's prose is dominated by complaints of a «hard» or mythologically unfavorable fate, on which one feels dependent and on which one mostly cannot influence.

During the Ukrainian Revolution of 1917–1918 Yatskiv created short stories, imbued with faith in the revival of the Ukrainian state. The reassuring atmosphere of the revolutionary rise inspired his historical optimism. His authorial discourse of destiny switched from a personal perspective to a social one.

Key words: modernism in Ukrainian literature, Mykhailo Yatskiv, discourse of fate, mythologism, symbolism, neorealism, predicting one's own destiny, fate as atonement, social prophecies.

*Стаття: надійшла до редакції 3.04.2025
 прийнята до друку 15.07.2025*

Оксана НАХЛІК

*кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник
старший науковий співробітник
Державної установи «Інститут Івана Франка НАН України»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2029-8874>
e-mail: nakhlik.O@nas.gov.ua*

ЛІТЕРАТУРНА СИЛЬВЕТКА ПЕТРА МАРЦЕНЮКА

Розглянуто життєвий шлях і творчість волинського журналіста й поета Петра Марценюка (1923–1999) за матеріалами доповненого видання книжки «Прожите й пережите» (Луцьк, 2024), яка містить його вірші та спогади, фотокопії документів, а також спогади про нього його колег (упорядниця – донька Лариса Петрівна Павленко, відома мовознавиця). Простежено драматичну долю сина хлібороба, якого під час колективізації 1928–1933 рр. за відмову вступати до колгоспу вислали на Сибір, де він пропав. Петра Марценюка 1949 р., незважаючи на те, що був фронтовиком, мав бойові нагороди, звинуватили в «націоналізмі» й заслали на Колиму, звільнили 1956 р. на початку хрущовської відлиги. Зазначено, що він закінчив заочно факультет журналістики Львівського державного університету ім. І. Франка і працював кореспондентом у Луцьку, друкувався в обласній та республіканській пресі, видав книжки нарисів.

Охарактеризовано віршову спадщину П. Марценюка. Зауважено, що її найцінніший пласт становлять автобіографічні вірші, написані, зокрема, в колимських таборах (розділ «Колимські послання»). Констатовано, що сповідальні поезії звернуті до матері, дружини, доньки, сестри, племінників, друга. Відзначено, що П. Марценюк писав також лірику календарно-пейзажну (весняні, осінні та зимові образки) і календарно-святкову (на Різдво Христове, Водохреще, Новий рік, про Коляду). Констатовано, що його поезія наскрізь пройнята національним патріотизмом і колоритом. Привернуто увагу до його вірша «Українські Фермопіли», присвяченого героям Крут. Доведено, що майстерними й дотепними є гумористичні та сатиричні вірші на моральні теми, пізнавально-виховні, динамічні вірші для дітей. Виснувано, що попри тяжку долю замолоду П. Марценюк згодом був щасливий як сім'янин, творив життєствердну поезію.

Ключові слова: Петро Марценюк, автобіографічна, пейзажна, різдвяна лірика, вірші для дітей, нариси, сталінські репресії, колимські табори.

«Ця книга, – читаємо в анотації, – запізніла данина пам'яті, вдячності, пошани мудрій і добрій Людині з чутливим і зболеним серцем, незабутньому батькові» (Марценюк, 2024). Людині, життєвий шлях якої – виразна ілюстрація драматичної, із крапленнями абсурду історії України ХХ ст.

Мета статті – розглянути життєвий шлях і творчість журналіста й поета Петра Марценюка за матеріалами доповненого видання книжки «Прожите й пережите», яка містить його вірші та спогади, фотокопії документів, а також спогади про нього його колег – журналістів та письменників: Олени Лівіцької, Анатолія Дімарова, Євгена

Хотимчука, Володимира Лиса, Віктора Вербича, Феодосія Мандзюка, Валентини Штинько, Леоніда Лагановського.

Петро Марценюк народився 25 грудня 1923 р. у с. Качанівці Хмельницького р-ну Вінницької обл. у хліборобській родині. Під час колективізації 1928–1933 рр. батька за відмову вступати до колгоспу вислали на Сибір, де він і пропав.

«Важко й сказати, чи була взагалі в мене молодість у звичному розумінні цього слова, – згірчено роздумував П. Марценюк у спогадах “З висоти прожитих літ”. – Закінчення школи-десятирічки в мене збіглося, як і в моїх ровесників, з початком війни» (Марценюк, 2024, с. 104). Мріяв вступити до Українського інституту журналістики (діяв у Харкові в 1926–1941 рр.). Натомість опинився у Томському артилерійському училищі. У 1942 р. уже воював – рядовим артилеристом. Брав участь у воєнних операціях під Харковом, на Ізюмо-Барвенському напрямку. Того-таки року, під час німецько-нацистського наступу, стрілецький полк, у якому він служив, був розбитий. Петро Марценюк, разом зі вцілілими товаришами, потрапив у полон. Однак зумів утекти з концтабору. Довше місяця добирався із російського м. Міллерова Ростовської обл. до рідної Качанівки. Після її звільнення від нацистів у березні 1944 р. повернувся на фронт. А в липні того ж року під час Львівсько-Сандомирської наступальної операції у щойно звільненому с. Вулька Шельмівська зустрів Любов. «Як зараз пам’ятаю, – увічнив П. Марценюк у спогадах “Миля, кохана, незабутня”, – того недільного ранку поріг стодоли [де “на застеленій плащ-наметами соломі” (Марценюк, 2024, с. 113) одужували поранені бійці – О. Н.] переступило юне дівча, тримаючи в руках велику ринку, наповнену паруючими варениками з вишнями.

– Їжте, хлопці, і здорові будьте, – запросила. – Я підглядала за вашим кухарем, він чомусь такої страви не готує для вас.

...А потім були листи, – продовжив милий спогад Петро Михайлович, – які носила польова пошта у двох напрямках – між маленьким волинським селом і багатьма населеними пунктами Польщі, Німеччини, Чехословаччини, де проходив на завершальному етапі війни наш Перший Український фронт» (Марценюк, 2024, с. 114).

По війні закохані одружилися, оселилися в Луцьку. Проте разом прожити судилося лише три роки. У 1949 р., під час сталінських репресій, за сфабрикованим звинуваченням у «націоналізмі» «куркульського сина» П. Марценюка (на той час уже літературного працівника газети «Радянська Волинь») заслали в табори. Не допомогли ні фронтове минуле, ні бойові нагороди. Врятувала хрущовська відлига: замість 25 років відбув майже 7. «Зі зняттям судимості та поразки в правах» (довідка, Марценюк, 2024, с. 148) повернувся до дружини Люби-Любоньки-Любки, донечки Лариси-Лесі-Лесюні та в редакцію «Радянської Волині» (від 1992 р. – «Волинь», тепер – «Волинь-нова»).

Заочно закінчив факультет журналістики Львівського державного університету ім. І. Франка. «Але минуле важким тягарем висіло над ним усе життя, – зауважив колега Петра Марценюка Феодосій Мандзюк, журналіст, письменник. – Він не міг зробити кар’єру ..., бо був ... безпартійним. Але добросовісно і наполегливо більше сорока років трудився кореспондентом у відділі сільського господарства. Він навіть гордився цим, бо вважав, що посада кореспондента – найпочесніша у журналістиці» (Мандзюк, 2024, с. 137).

Від 1960 р. П. Марценюк – член Спілки журналістів України. Його нариси, публіцистичні статті, інтерв’ю опубліковані в колективних збірниках (зокрема, «Волею народу» – 1975, «Ми – волинські журналісти» – 1987, 1999), обласній та республіканській пресі у 1950–1990-х роках. Вийшли друком також книжки нарисів «Кортеліси»,

«Невгасима пам'ять», «Зустріч на 25-му меридіані» (у співавторстві з Борисом Сидоренком, 1966), «Волинь» (у співавторстві з Павлом Гвоздецьким).

Однак 1989 р. цей талановитий, мужній, цілеспрямований і працьовитий чоловік затужив. «Наша мама, – читаємо у “Слові про батька” Лариси Павленко (Марценюк), – пішла з життя на десять літ раніше від нього. І нам [рідним і близьким – *О. Н.*] здавалося, що він більше і не жив, бо не було поруч його любові – дружини Люби» (Павленко, 2024, с. 3). А 8 листопада 1999 р. зупинилося і його серце. Обоє поховані в Луцьку.

Та залишилися живими в пам'яті тих, кому вони дорогі. Зберігся домашній архів Петра Марценюка, який так і «просився» до оприлюднення, бо в ньому, як у знаній пісні на слова Богдана Стельмаха, задокументована, завіршована «Отака історія рідного народу».

«Думка про видання батькової збірки віршів у родині з'явилася давно, – розкрив “секрет” давній приятель Марценюкової родини Феодосій Мандзюк, – але дочки Лариса і Наталія все ж вагалися. А як би це сприйняв він? – ставили собі запитання. Мені, як видавцеві, вдалося все-таки переконати, що в наш час Петро Михайлович був би не проти видати свою поетичну книжку. Поезії зібрав у рукописах, газетних вирізках, набрав на комп'ютері і підготував до видання внук Андрій Черниш. Теплу, задушевну передмову написала дочка, кандидат філологічних наук, професор кафедри історії та культури української мови Волинського національного університету Лариса Павленко. І ось наприкінці минулого року у видавництві “Волинянин” книжка побачила світ» (Мандзюк, 2024, с. 135). Уточню: йдеться про видання 2011 р. Нова книжка, під такою ж назвою, але доповнена, в іншому художньому оформленні й уже в палітурці, вийшла у видавництві «Волиньполіграф» через 13 років (Марценюк, 2024).

Віршова спадщина Петра Марценюка упорядкована згідно зі світосприйняттям доньки Лариси: «Найвиразніший спогад мого раннього школярського дитинства – худий чоловік з виразними, здається, на ціле обличчя очима і з невеликою фанерною валізою в руках. Він прийшов звідти, звідки спочатку приходили його листи до мами і персонально до мене, часом віршовані, а часом з невеличкими мальованими кольоровими олівцями картинками ... Так уже назовсім увійшов у моє життя Батько – Петро Михайлович Марценюк, якого пізнавала з тих пір і до кінця його земного життя» («Слово про батька») (Павленко, 2024, с. 3).

Отож перший розділ – «Колимські послання». Щоправда, відкриває збірку хронологічно пізніший автобіографічний вірш «Самому собі» – дещо іронічний погляд на багаторічний пройдений шлях, своєрідний підсумок:

Невже, Петре, Ксеньчин сину,
Ряст топтати досить?
Серце нітрогліцерину
Все частіше просить...

Поет перелічив усі страдницькі етапи, всіх крадіїв сили: «Голод-холод до знемоги», «Біль сирітства», «Фронтівих доріг тривоги», «Повоєнні біди», «Жах німецького полону./ Страхіття ГУЛАГу», «Табори колимські дальні», «Костеринові копальні», «Уранові шахти». Настроєвою антитезою звучить самоствердне, націєцентричне:

Бив у вічі шквал шалений,
Тряс мене, як грушу,
Та не витрусив із мене
Українську душу! (Марценюк, 2024, с. 4).

Які ж були переживання сучасника 1950–1955 рр., який проживав «дні жорстокі і суворі» (Марценюк, 2024, с. 5) (мимовільний перегук із Ольжичевим «Доба жорстока, як вовчиця») абсурдного чужинського заслання?

У російській Колимі П. Марценюк мріяв про «далеку милу Коломию» (протиставлення чужини й Батьківщини на основі суголосся топонімів), затишне сімейне «гніздечко» (Марценюк, 2024, с. 5), про «мир і спокій» (Марценюк, 2024, с. 6).

Сина боліли «муки» «старенької» матері, «сизокрилої пташки», змушеної носити йому тюремні передачі. Карався, мучився, але не каюся:

Де слів візьму перепросити маму?
Простіть, що вашу старість засмутив,
Що я в її сумну оправив раму,
А спокій ваш украв і загубив.

Якби я знав, що неня, бідолашна,
Колись за мною стільки сліз пролле,
Що все так буде гірко, тяжко, страшно,
Я все одно зробив би так, як є.

Я б все одно обрав собі на долю,
На цілий вік найтяжчу із доріг.
Простіть мені, що полюбивши волю,
В тюрму пішов – інакше я не міг («Матері» (Марценюк, 2024, с. 6–7)).

Вірш «Три вітри» (Марценюк, 2024, с. 13), адресований матері, насичений різкими образно-настрійними контрастами:

Трьом вітрам вклоняється береза
На розпутті вінницьких доріг.
Знову сняться побужанські плеса,
Виджу дому отчого поріг.

Зажурилась у розлуці мати
(Споришем покрився сина слід),
Плаче-тужить на причілку хати,
Руки простягаючи на схід.

...

Тяжко, мамо... Серце моє спить.
На дротів колючім павутинні
Іній, мов підстрілений, висить.

Сірих зон заплутані мережі
(Я про них окремо розповім).
Височать примарні вишки-вежі
На зловіснім фоні віковім.

Чи ж на те гойдала ти колиску,
Мріяла про щастя і талан,
Щоб за сином в автоматнім диску
Смерть носив якийся бусурман.

У монологах до найріднішої молодий муж не соромився проявитися маленьким ображеним хлопчиком, який потребує її присутності, захисту:

Чужі мене скривдили люди,
В далекі забрали світи.
Не хтів би я більше нікуди
Від рідної мами іти.

Але тут же перетворювався на стійкого дорослого, який попри тугу згадував – і вірив:

Душа переповнена сумом.
Та ворог не чує плачу.
Сиджу я і думаю думу,
І в думці додому лечу.

Мамусю, далека мамусю,
Хоч снігом мій шлях занесло,
Я ще все одно повернуся
До вас у подільське село («Я б з вітром побратався» (Марценюк, 2024, с. 9)).

Вірш «Донечці», написаний 18 липня 1950 р., – це також суцільні контрасти: «дно», «чорна безодня» тюрми, «зло», «горе глибоке./ Як провалля» і «теплі думи» люблячого чоловіка і тата про «чудесну свою, незабуту,/ Нерозлюблену, милу Волинь», «І зволожені очі дружини./ І малесеньку доню свою»:

Дні летять, і ніяк не вернуся
До коханої донечки я.
По цей час ти чекаєш татуся,
Злотоцінна дитинко моя.

Я терпіння подвою, потрою,
Недарма ж бо мене ти все ждеш.
Не натішився ще я тобою
І твоєю мамусею теж (Марценюк, 2024, с. 7).

Вільний духом в'язень жив вірою: «Знаю я, що розлука ця згине» («Донечці» (Марценюк, 2024, с. 8)). Донечці присвячені також ліричні мініатюри «Привітання» (Марценюк, 2024, с. 12), «Лесі» (Марценюк, 2024, с. 12–13).

Не забував поет і про сестру, племінників:

Вісім років ми, Катрусю, разом
Не стрічаєм в Качанівці свят.
Скільки світа за цей час облавив
Твій безпутний безталанний брат!

Кращі дні він у розлуці губить,
Але, знай, що скрізь і повсякчас
І в снігах тебе і маму любить,
І в Сибіру молиться за вас («Сестрі Катерині» (Марценюк, 2024, с. 9));

Живіть щасливо, любі діти,
Як тії квіти навесні.
Хотів би знов я вас зустріти
В подільській милій стороні («Племінникам» (Марценюк, 2024, с. 10)).

Тим, кого любив найдужче, присвячував вірші, як ось «найдорожчому другові Василеві»; «тугу важку» «пересилював» «Диким вереском-зойком вірша» («Експромт» (Марценюк, 2024, с. 10)).

Як і Тарас Шевченко на засланні (згадаймо вірш «І знов мені не привезла/ Нічого почта з України...»), Петро Марценюк гостро потребував вісточок од рідних, дорогих. Ці вісточки слугували йому вкрай важливим емоційним підживленням. А коли очікувані листи не приходили, це викликало розчарування, скарги, сумні здогади, навіть претензії. Завіршуючи їх, поет наче прикликав бодай якісь листовні вістки з рідного краю. Ними сподівався підсилити свою довготерпеливість:

Вчора ввечері радість світилась –
Пошта сипала рясно листи,
Лиш одному мені полінилась
Хоч маленький привіт принести.
Чи від мене усі відхилились
В дорогому, як мрія, краю,
Чи в дорозі листи заблудились,
Загубили розраду мою?

...
Хоч би вітер приніс мені вістку
З побужанського мого села.
Застогни на причілку барака,
Заридай, вітровію, вночі.
Чорним вороном, круком закрякай,
Як не спокій – тривогу примчи!
Тільки чорне розвій отупіння.
Не дай скніти в чаду, в тумані,
Бо вже мого осталося терпіння
В серці-пляшечці трошки на дні («Експромт» (Марценюк, 2024, с. 11)).

Особливо зворушливим є послання до коханої дружини під назвою «Тобі», що складається із двох полярно настроєвих частин: висловлення віри в їхню майбутню зустріч, але й допускання можливої загибелі в «колимському безгомінні». Та в обох випадках моральна позиція ліричного героя – незмінна:

Я вірю, що дорогою крутою
Пройду і серце чистим пронесу (Марценюк, 2024, с. 11);

Прости за те, що вже мене не стало
І серед жалю сил не розгуби,
Коханням, що до мене зберігала,
Подвійно нашу доню полюби (Марценюк, 2024, с. 11).

Окрім особистісних людських взаємин, П. Марценюк ґрунтувався на історичному українському контексті, шукав у ньому суголосного («Монологи Кармелюка»: Марценюк, 2024, с. 14–16), наснажувався «Краю рідного милими видіннями»:

Ми не перші в журбі на чужині
І наругу відчули, і зло.
У чужій Кос-Аральській пустині¹
Нам нітрохи не легше було.
Естафету священної справи
Знов у брата підхоплює брат.
Рідний краю, не треба нам слави,
Але силу помнож нам стократ («Роздум» (Марценюк, 2024, с. 14)).

У тодішнього Петра Марценюка «зло» асоціювалося передусім із культом «земного “бога” Сталіна» («Спогад» (Марценюк, 2024, с. 16)).

Полегшено зітхаємо, «переживши» заслання, читаючи вірші другого розділу «Повернення». Тобто, повернення до людського, людяного життя: коханої і вірної дружини («Ранок» (Марценюк, 2024, с. 19), «Пісня для Тебе» (Марценюк, 2024, с. 19–20), «Зірка висока...» (Марценюк, 2024, с. 21), «Волиця» (Марценюк, 2024, с. 21–22), «Вересневий вітер над черешнями...» (Марценюк, 2024, с. 23)), улюблених журналістських доріг («У відрядженні»: Марценюк, 2024, с. 18), краю, який після одруження поета з волинянкою став рідним («Волинь» (Марценюк, 2024, с. 18–19)).

Влучні назви наступних розділів свідчать про багатогранність поетичних захоплень П. Марценюка. Емоційно реагуючи на повсякдення, віршував багато, з різних нагод. Складається враження, що буквально мислив ритмікою і римами.

Петрові Марценюку легко вдавалися навіть «замовні» вірші. Його колега журналіст, письменник Володимир Лис згадував: «Регулярно, на тодішні свята чи перед ними з’являвся в газеті його твір. Він казав, що до цього спонукає, буквально доручає писати редактор. Але з’являлися іноді поезії й інші – ліричні, пейзажні замальовки. Та навіть у тих “датських” віршах були не просто декларації, “відбувальщина”, а щось чисто людяне, таке, що наче оживляло самі дати й свята. Якось Петро Михайлович признався, що найбільше любить писати такі вірші до Нового року, 8 Березня, Дня Перемоги і до Дня працівників сільського господарства. У них проступала його душа» (Лис, 2024, с. 129–130).

У розділі «Навстріч вітрам» зібрані вірші про трударів (учителів, хліборобів, стельмахів, лісорубів, волинських «цілинників», шахтарів, будівельників), у розділі «Погожий день в моїм краю» – замилювання «Рідними обр’яями». Із цим розділом перерегукувався розділ «І барв, і звуків світ», що містить лірику календарно-пейзажну (весняні, осінні та зимові образки) і календарно-святкову (на Різдво Христове, Водохреще, Новий рік, про Коляду). Легке поетичне перо віднаходило свіжі образи, завдяки яким у читацькій уяві поставали зрими, відчутні замальовки:

¹ Казахський острів в Аральському морі, теперішня назва Косарал – одне з місць Шевченкового заслання.

Замело, закуріло, засніжило,
Лебединого пуху навішало –
Ні доріжки, ні стежки нема.
І уже не в одному лиш спомині –
В казці гаю, в морозному пломені –
На Полісся примчала зима
(«Замело, закуріло, засніжило...» (Марценюк, 2024, с. 73));

Молода доріжка стелиться,
Ще неходжена, нова.
Шелестить в степу метелиця,
На сопілці виграва,
Хто то йде полями чистими,
Табунець пісень жене!
Скоро зорями огнистими
Свято дивно спалахне.
Скоро Новий рік народиться,
Дзвін-луна піде кругом.
Як здавен в народі водиться,
Зустрічаймо ми його
(«Щоб нам житечко родилося...» (Марценюк, 2024, с. 75–76)).

Водночас у вітальних віршах П. Марценюка, попри щирі радість, звучало передчуття й попередження про неминучу боротьбу проти зла:

В усякі епохи Пілати були,
Цар-Іродів теж вистачало
(«Вертається велич святинь» (Марценюк, 2024, с. 74));

За звичаєм мудрим нашого народу,
Щоб стояти міцно у борні зі злом,
Поспішаєм брати чудодійну [Йорданську. – *О. Н.*] воду,
Ту, що освятили золотим хрестом
(«Ой радуйся, земле...» (Марценюк, 2024, с. 75)).

У цих-таки віршах, як і в згаданому вище «Самому собі», – відгомін абсурдних подій, що їх довелося пережити:

Які без куті ті зимові свята!
Пшениця ж була не завсіди –
Не раз вимітали її дочиста
З комори похмурі комбіди
(«Вертається велич святинь» (Марценюк, 2024, с. 74));

Столи накриваймо, як здавна ведеться,
На покуті ставмо повнозерний сніп.
Хай в ці дні врочисті легко нам зітхнеться,
Солодко їдяться і кутя, і хліб.

Щоб зажура-туга не стискала груди,
Щоб на щось розжитись краще ми змогли.
А якщо відверто, то коли ми, люди
Дорогі й хороші, в розкошах жили?

Може, як у безвість мчали ешелони,
Везучи найкращих із господарів
Вдалину (на гибель на сибірських гонах)
Від осиротілих луків і полів?

Чи як умивалися солоним потом
За пустопорожні голі трудовні,
Чи коли мільйони за колючим дротом
Прокладали «траси в далі осяйні»?

(«Колядуймо, браття» (Марценюк, 2024, с. 76)).

Та неодмінно чи не всі Марценюкові вірші завершувалися на урочистій, життєствердній, навіть ідеалістичній ноті:

Великої Правди святим торжеством
Народ наш гордиться буде.
Тож будьмо здорові з Христовим Різдвом,
Землі української люди!

(«Вертається велич святинь» (Марценюк, 2024, с. 74));

Але де б узяти нам таке кропило,
Щоб, скропивши обшир цілого життя,
Вигнати із нього всю нечисту силу
І щоб не було їй більше вороття

(«Ой радуйся, земле...» (Марценюк, 2024, с. 75)).

На щастя, П. Марценюк дочекався часів, коли зміг висловити свої переконання вільно:

Від усього злого, милосердний Боже,
Україну нашу рідну захисти.
Колядуймо, браття, хай нам допоможе
В цім Пречиста Діва і Господь святий!

(«Колядуймо, браття» (Марценюк, 2024, с. 77)).

Твори ліричного сьомого розділу «Бентежний погляд» присвячені одвічним людським почуттям. «У нашій родині, – відзначила характерну батькову рису донька Лариса, – він назавжди залишився високим еталоном ставлення до жінки – до матері, до дружини» (Павленко, 2024, с. 3).

А ось вірші про Другу світову війну (розділ «Вкарбовані у час»), на жаль, особливо актуальні нині. І зовсім по-сучасному звучить потужне Марценюкове «Ні!»:

Війна чи мир, життя чи смерть –
А третього нема й не буде,
Тривогою набиті вщерть,
Людей труда і честі груди.

Довкіл вирує правди гнів:
Землі не бути спопелілій!
Відлунює могутнє: «Ні!» –
Розгнузданому божевіллю («Ні!») (Марценюк, 2024, с. 61).

«Особливо чутливий до добра і добрих людей, ненавидів брехню і підлість, не міг і не вмів змовчати, ніколи не кривив душею», – свідчила Л. Павленко (Марценюк, 2024; Павленко, 2024, с. 3). Це виявне й у його поезії. Зокрема, вірш «Українські Фермопіли» присвячений героям Крут – «юним захисникам молоді самостійної Української держави, переважно учням київських гімназій та студентам університету»:

Три сотні їх згоріло в пеклі бою,
Узятих тисячами на приціл,
Як тих спартанських вславлених героїв
Античних легендарних Фермопіл² (Марценюк, 2024, с. 56).

Героїв – підносив, негідників – викривав («Ти» (Марценюк, 2024, с. 83–84); «Забув» (Марценюк, 2024, с. 84)), суспільні хиби – висміював (розділ «Гумор і сатира»). У всіх випадках майстерно знаходив вирази й образи, що викликають емпатію. Погоджуюся із донькою-мовознавицею Л. Павленко (Марценюк) – її батько «Бездоганно відчував Слово, не просто як знаряддя чи одяг думки. Слово для нього було делікатним і точним знаряддям висловити передусім почуття, найтонші порухи душі» (Павленко, 2024, с. 3).

Більшість Марценюкових віршів – то життєрадісний, життєствердний і вдячний гімн. А мудра, лагідна вдача тата і дідуся чи не найповніше виявилася у пізнавально-виховних, динамічних «Віршах для дітей» (розділ восьмий), якими й дорослі читачі замилуються, а змальованому – всміхнуться:

На лужок, на бережок
Тихо падає сніжок,
Легкокрилий та лапатий,
Наче зроблений із вати.
На вишневий схожий цвіт –
Все покрив: і двір, і пліт,
Зарівняв рови глибокі,
Забілів на вітах слив,
Поле – он яке широке! –
Все до краю застелив.
А на вітродвигуні
Непомітно снігу, ні!
Швидко крутиться вітряк –
Сніг не вчепиться ніяк («Вітряк» (Марценюк, 2024, с. 88));

² Фермопільська битва – героїчна оборона греками 480 р. до н. е. вузького гірського Фермопільського проходу поблизу грецького м. Ламія від вторгнення перської армії царя Ксеркса.

Ще ти небагато намела,
Господицька мила і мала,
Бо не рочки – місяці спливли,
Наробитись не було коли.

Час нав'яже ще годочків лік,
Вступиш ти у двадцять перший вік,
Хай все буде в тебе до пуття –
Вимітай завжди з життя сміття!

(«Господицька» (Марценюк, 2024, с. 90)).

Селянський син, журналіст і поет із честю здолав випробування «сміттям», вдячно пройшов розкошування Чистотою, Любов'ю, Красою. Залишив нащадкам неперебутню творчу спадщину і світлі, вдячні спомини про нього: «Мій тато жив з душею малої дитини» (Павленко, 2024, с. 144); «Минули вже десятки літ, як відійшов у вічність Петро Михайлович Марценюк, а в мене таке відчуття, що він досі є десь поруч. Такий самобутній, цікавий, талановитий» (Хотимчук, 2024, с. 125).

Видання «Прожитого й пережитого» збагачене копіями: газетних публікацій автобіографічних нотаток (від 7 грудня 1993 р. «Коні і люди» (Марценюк, 2024, с. 118–119) та від 24 квітня 1997 р. «Пригадалися два Великодні» – підписана псевдонімом Марко Кошовий (Марценюк, 2024, с. 117), машинопису статті «Дата, непідвладна забуттю. До 50-річчя післявоєнного голодомору» (Марценюк, 2024, с. 120–122), фотографій: особистісних, родинних, із колегами та приятелями (Марценюк, 2024, с. 159–170), листів тата і донечки-школярки (Марценюк, 2024, с. 150–158). Барвисті, зігріті широю взаємною любов'ю поштівки контрастують із сірими бланками «протокола обыска» (Марценюк, 2024, с. 146–147) і «справки» про «освобождение» із «мест заключения МВД» (Марценюк, 2024, с. 148–149). Показово, що в татових засланчих малюнках для донечки кидаються у вічі синьо-жовті кольори: саме такі одяг у хлопчика (Марценюк, 2024, с. 150), пір'ячко у півника (Марценюк, 2024, с. 152).

Назагал «Прожите й пережите» П. Марценюка залишає живе, яскраве враження від знайомства з неординарною, гідною наслідування особистістю, а також – почуття вдячності всім, хто зробив це пізнання можливим.

Доля як долання – так можна стисло схарактеризувати життєтворчість стійкого до суспільних випробувань самобутнього поета Петра Марценюка.

Матеріали збірки «Прожите й пережите» відкривають перспективи дальшого – детальнішого – дослідження її психологізму й поетики. Особливо цікавий аспект – доля і вірші П. Марценюка в історико-літературному контексті 1950–1990-х років.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Лис, В. (2024). Його рядки й доля. В *П. Марценюк, Прожите й пережите: вірші, спогади*. Луцьк: Волиньполіграф.

Мандзюк, Ф. (2024). Прожите і пережите Петра Марценюка. В *П. Марценюк, Прожите й пережите: вірші, спогади*. Луцьк: Волиньполіграф.

Марценюк, П. (2024). *Прожите й пережите: вірші, спогади*. Луцьк: Волиньполіграф.

Павленко (Марценюк), Л. (2024). «Слово про батька». В *П. Марценюк, Прожите й пережите: вірші, спогади*. Луцьк: Волиньполіграф.

Хотимчук, Є. (2024). Такий талановитий і самобутній Петро Марценюк. В *П. Марценюк, Прожите й пережите: вірші, спогади*. Луцьк: Волиньполіграф.

REFERENCES

Lys, V. (2024). *Yoho riadky y dolia*. In *P. Martseniuk, Prozhyte y perezhyte: virshi, spohady*. Lutsk: Volynpolihraf (in Ukrainian).

Mandziuk, F. (2024). *Prozhyte i perezhyte Petra Martseniuka*. In *P. Martseniuk, Prozhyte y perezhyte: virshi, spohady*. Lutsk: Volynpolihraf (in Ukrainian).

Martseniuk, P. (2024). *Prozhyte y perezhyte: virshi, spohady*. Lutsk: Volynpolihraf (in Ukrainian).

Pavlenko (Martseniuk), L. (2024). «Slovo pro batka». In *P. Martseniuk, Prozhyte y perezhyte: virshi, spohady*. Lutsk: Volynpolihraf (in Ukrainian).

Khotymchuk, Ye. (2024). *Takyi talanovytyi i samobutnii Petro Martseniuk*. In *P. Martseniuk, Prozhyte y perezhyte: virshi, spohady*. Lutsk: Volynpolihraf (in Ukrainian).

Oksana NAKHLIK

PhD (Philology), Senior Researcher Fellow

Senior Researcher Fellow of the

I. Franko Institute of the NAS of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2029-8874>

e-mail: nakhlik.O@nas.gov.ua

LITERARY PORTRAIT OF PETRO MARTSENIUK

The article examines the life and work of the Volyn journalist and poet Petro Martseniuk (1923–1999) based on the materials of the supplemented edition of the book «Lived and Experienced» (Lutsk, 2024), which contains his poems and memoirs, photocopies of documents, and memoirs of his colleagues (compiled by his daughter Larysa Pavlenko, a well-known linguist). The researcher traces the dramatic fate of a farmer's son who was exiled to Siberia during the collectivization of 1928–1933 for refusing to join a collective farm, where he disappeared. In 1949, P. Martseniuk, despite being a veteran and having received combat awards, was accused of «nationalism» and exiled to Kolyma. He was released in 1956 at the beginning of the Khrushchev Thaw. He graduated from the Faculty of Journalism at the I. Franko State University of Lviv and worked as a correspondent in Lutsk, was published in the regional and republican press, and his books of essays were edited.

The poetic heritage of P. Martsenyuk is characterized. It has been noted that its most valuable layer consists of autobiographical poems, written in the Kolyma camps (the section «Kolyma Epistles»). The confessional poems are addressed to his mother, wife, daughter, sister, nephews, and friend. He also wrote calendar and landscape lyrics (spring, autumn, and winter images) and calendar and holiday lyrics (for Christmas, Epiphany, New Year, and Koliada). Poetry is imbued with national patriotism and color. The poem «Ukrainian Fermopiles» dedicated to the heroes of Kruty is noteworthy. Humorous and satirical poems on moral themes, educational and dynamic poems for children are skillful and witty. Despite the hard fate of his youth, P. Martsenyuk was later happy as a family man and wrote life-affirming poetry.

Key words: Petro Martsenyuk, autobiographical, landscape, Christmas poetry, lyrics for children, essays, Stalinist repressions, Kolyma camps.

Стаття: надійшла до редакції 14.03.2025

прийнята до друку 19.08.2025

Уляна ФЕДОРІВ

кандидат філологічних наук

доцент кафедри теорії літератури та порівняльного літературознавства

Львівського національного університету ім. І. Франка

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7295-3343>

e-mail: ulyana.fedoriv@lnu.edu.ua

ПОЕЗІЯ ЯК СВДЧЕННЯ: ГОЛОС ВІКТОРІЇ АМЕЛІНОЇ

Вивчено особливості сучасної української мілітарної поезії крізь призму творчості В. Амеліної. Основну увагу зосереджено на проблемі голосу свідків та травми покоління, яке застала війна. Осібно зацентровано на проблемі пам'яті, що слугує основним засобом репрезентації власної ідентичності, яка відображається в різних аспектах. Охарактеризовано постать Вікторії Амеліної, відомої української письменниці, громадської діячки, волонтерки, авторки романів «Синдром листопаду, або *Homo Comptiens*» (2014) та «Дім для Дома» (2017), книжок для дітей «Хтось, Або Водяне Серце» (2016) та «Е-е-есторії екскаватора Еки» (2021), лауреатки міжнародних та всеукраїнських премій, яка була вбита влітку 2023 р. у м. Краматорськ унаслідок влучання балістичної ракети «Іскандер» у піцерію «Ria».

Проаналізовано поетичну збірку «Свідчення», що вийшла вже після смерті авторки у 2024 р., яку можна трактувати як его-документ фіксації злочинів та болю, історії спротиву та боротьби. Головну увагу зосереджено на перенесенні травматичного досвіду сучасної російсько-української війни засобами літератури, а також означено особливості поезії В. Амеліної, зокрема зацентровано на основних мотивах віршів, написаних після повномасштабного вторгнення (мотив смерті, мотив втрати дому та його віднайдення, мотив пам'яті, оптимістична візія майбутнього, мотив віри та зневіри в Богові). Простежено, як функціонує пам'ять покоління, яке застала війна, як література конструює пам'ять, у який спосіб перехрещуються «давня» і «нова» пам'яті, як відбувається картографування місць пам'яті та які механізми є найдієвішими в процесі прописування досвіду війни на сучасній меморіальній мапі українців. Також увагу зосереджено на найважливіших та найзнаковіших ландшафтах і топосах війни, зокрема містах та місцях пам'яті, болю, спротиву (рідний дім, чужий дім, укриття, рідне місто, братська могила, пам'ять тощо).

Ключові слова: війна, травматичний досвід, мова війни, сучасна українська мілітарна поезія, его-документ, свідчення.

Воєнні події останніх десяти років є причиною змін не лише в способі життя та самоусвідомленні українців, але й у мистецькому просторі України. Література стала одним із найефективніших механізмів створення загальнонаціонального наративу про сучасну російсько-українську війну. Саме вона виявилася найчутливішим нервом у цьому процесі, зображаючи й осмислюючи нову реальність, трансформовану внаслідок воєнних дій. Засвідчення та переживання спільного травматичного досвіду

увиразило значущість поетичного голосу в суспільному житті. Звісно, що повномасштабне вторгнення деформувало мапу української мілітарної літератури, завдання якої – віднайдення способів і механізмів ословлення та оприявлення травми війни, адже «художній твір виконує функцію культурної терапії, надаючи можливість авторові проговорити перед потенційними читачами власний травматичний досвід; реципієнтам же цей досвід осмислити й зрозуміти у процесі читання, дискусій, обговорень» (Пухонська, 2022, с. 8). Змінилась і місія письменника, який не може мовчати, бо мовчати – це бути співучасником масових вбивств українців, адже, покликаючись на Оксану Забужко, «це й є **твоя війна** [виділення моє – О. З.], все решта – або колаборація, або дезертирство» (Забужко, 2016, с. 19).

Осібне місце в цьому дискурсі займає поезія, адже, як стверджує Тарас Пастух, «у час теперішньої російсько-української війни поезія виявилася наймобільнішим літературним жанром, який здатний швидко відгукуватися на події; «знімати» відчуття шоку й спонтанно виявляти почуття любові, співчуття, підтримки, ненависті, страху, злості; осмислювати те, що відбувається довкола та у внутрішньому світі людини» (Пастух, 2024). Із початком повномасштабної війни українська поезія дуже змінилася: виникла проблема втрати мови та віднайдення способу/способів повернення здатності писати, роботи з різними механізмами віднайдення мови та формування нового дискурсу в літературі, суть якої теж змінилася. Відтак українська поезія всіляко шукала механізми повернення мови та фіксації в пам'яті всього, що доводиться пережити українцям: «Ключове поняття, про яке я думаю від першого дня вторгнення, – це мова війни. Що ми робимо з мовою? Що мова може зробити з нами? Мова війни – пряма, як наказ, що не може мати подвійного трактування чи якому необхідне якесь уточнення. Ми говоримо чіткіше, простіше, рубаними фразами, економлячи час одне одного і насичуючи розмову інформацією. Без плачів. Без риторичних питань. Мова війни – це потік мовлення, в якому говорить травма. Травма не може мовчати. Мова війни – про повернення до найпростіших засобів комунікації» (Михед, 2022).

Мета статті – проаналізувати особливості поетичної збірки Вікторії Амеліної «Свідчення», зацентувати на основних мотивах та топосах поезії.

Кожен шукав свою мову. Вікторія Амеліна, яка до війни не писала поезії, віднайшла свій голос саме в ній. Так, 9 травня 2022 р. вона написала:

я не пишу поезію
я прозаїк
просто реальність війни
з'їдає пунктуацію
зв'язність сюжету
зв'язність
з'їдає
наче у мову
влучив снаряд
уламки мови
схожі на поезію
але це не вона (Амеліна, 2024, с. 17).

Вікторія Амеліна, письменниця та волонтерка, померла 1 липня 2023 р. від поранень, отриманих під час ракетного удару по Краматорську. Після вторгнення Росії

вона приєдналася до правозахисної організації «Truth Hounds» та розслідувала злочини російської армії на окупованих територіях. Водночас вела роботу над своєю першою нон-фікшн книжкою англійською мовою «Дивлячись на жінок. Дивлячись на війну» («War and Justice Diary: Looking at Women Looking at War»), адже для неї «була важливою традиція розширення розуміння і дотримання справедливості перед лицем сучасних форм насильства, яку започаткували юристи Рафал Лемкін і Герш Лаутерпахт, котрі здобули освіту у Львові. Вони ввели в міжнародне право поняття геноциду і злочинів проти людства» (Чижевський, 2024). У цій книжці письменниці розповідала про травматичний досвід українських жінок під час війни. Саме із цією місією влітку 2023 р. разом із південноамериканською делегацією вона відвідувала Донеччину, де 27 червня зазнала смертельних поранень. Вікторії Амеліній було 37 років. Вона одна з десятків представників української інтелігенції, яких убила російська армія в XXI ст. у центрі Європи¹. У передмові до щоденника Володимира Вакуленка-К. Вікторія Амеліна написала: «... збувається мій найгірший страх: я всередині нового Розстріляного Відродження. Як у 1930-х, українських митців убивають, рукописи зникають, пам'ять стирається. Здається, часи зміщуються і застигають в очікуванні розв'язки: я шукаю у слобожанському чорноземі не лише нотатки одного з нас, а одразу всі загублені українські тексти: другу частину "Вальдшнепів" Хвильового, п'єси Куліша, останні поезії Стуса, щоденники часів Голодомору, українські стародруки, спалені в київській бібліотеці в 1964-му. Всі наші втрати, від стародруків до щоденника Володимира, здаються одним великим текстом, який уже ніколи не прочитати. Що там написано, у цьому щоденнику? В усіх тих текстах?» (Вакуленко-К., 2023).

Перша та, на жаль, остання збірка віршів В. Амеліної «Свідчення» побачила світ у 2024 р. у Видавництві Старого Лева: «Перша поетична збірка української письменниці, документалістки та документаторки воєнних злочинів Вікторії Амеліної. Вірші з цієї книжки Вікторія почала писати на початку повномасштабного вторгнення росії на територію України, а останній – був написаний за декілька днів до її загибелі від ракетного удару по Краматорську 27 червня 2023 року. Те, що ви відчуєте, коли читатимете ці вірші, – реальне. Пустку, яка залишиться на місці незрозумілих для вас емоцій після прочитання збірки, можна заповнити лише пам'яттю і боротьбою за справедливість» (Амеліна, 2024, с. 2). Свою назву вона отримала ще від авторки, адже за кілька днів до смерті В. Амеліна написала, що вирішила видати збірку поезій під назвою «Свідчення». Перші вірші авторка почала писати після 24 лютого 2022 р. Спочатку ділилася з друзями, згодом публікувала їх у соціальних мережах.

¹ Серед інших: Володимир Вакуленко-К., письменник, громадський діяч, волонтер, якого закатувала російська армія навесні 2022 р. на Харківщині; Максим Кривцов – український поет, солдат Збройних сил України, загинув 7 січня 2024 р.; Юрій Руф – український поет, публіцист, співавтор збірки патріотичної поезії «Голос крові», загинув 1 квітня 2022 р.; Макс Левін – фотограф, загинув поблизу Києва у квітні 2022 р.; Гліб Бабіч – поет, пісняр, співзасновник волонтерської ініціативи «Res Publica. Брати по зброї», загинув 28 липня 2022 р.; Віра Гирич – журналістка, загинула внаслідок обстрілів у Києві у квітні 2022 р.; Оксана Швець – відома українська акторка театру та кіно, загинула 17 березня 2022 р. унаслідок ракетного обстрілу житлового будинку в Києві; Паша Лі – український актор і телеведучий, загинув 6 березня 2022 р. під час обстрілів Ірпеня, захищаючи свою країну в рядах тероборони; Артем Дацишин – провідний артист Національної опери України, загинув 17 березня 2022 р. від поранень, отриманих під час російського обстрілу; Юрій Керпатенко – головний диригент Херсонського музично-драматичного театру ім. М. Куліша, якого убили російські війська в жовтні 2022 р. у його домі в Херсоні, та десятки інших.

Вона намагалася віднайти свій спосіб рефлексії на біль, страх, тривогу, надію та віру, що доводилось переживати українцям. Авторка вирішила фіксувати все це, щоб свідчити, адже «покликання того, хто вижив – пам'ятати» (Agamben, 1999). Тоді письменниця ще не знала, що це її останнє засвідчення воєнних злочинів російської армії.

Ця книжка стала доказом того, що в XXI ст. у центрі Європи вбивають лише тому, що ти – українець чи українка. Ця збірка стала певною поетичною візуалізацією пережитого, художнім щоденником, завдання якого – зафіксувати перші враження, відчуття та рефлексії, які можуть стертися з пам'яті. Водночас це й приватний простір, де можна бути чесною із собою, можна занотувати досвід цілої нації та поколінь:

Повітряна тривога по всій країні
Так наче щоразу ведуть на розстріл
Усіх
А цілять лише в одного
Переважно в того, хто скраю
Сьогодні не ти, відбій (Амеліна, 2024, с. 5).

Мотив смерті є лише частиною апокаліптичної мозаїки, відтвореної в поетичних рядках збірки. Її слова – наслідок усвідомлення жаху від смертей і руйнувань не лише у фізичному просторі країни, а й переживання пустки в духовному вимірі від наслідків війни, яка триває: «Мистецтво часів війни має свою виразно означену специфіку. Воно не тільки окроєне та обмежене в жанрах і формах, а й усунує заражене й спотворене мілітарним духом. Приречене балансувати на крихкій межі життя та смерті, насильства і болю, знечулення й перечуленості, приміряє на себе своєрідну естетику – страждання й смерті» (Поліщук, 2016, с. 103). Так, у В. Амеліної читаємо, що масова смерть стала буденністю українців:

У весняне синє поле
Вийде жінка в чорній сукні
Імена сестер кричати
Наче птах в порожнє небо
Викричить усіх із себе
Ту, що відлетіла швидко
Ту, яка про смерть благала
Ту, що не спинила смерть
Ту, яка чекає досі
Ту, яка усе ще вірить
Ту, що сорок днів мовчить (Амеліна, 2024, с. 37).

Поетці наголошувала на оприявненні травмованої пам'яті, що є одним із найдієвіших способів ословлення пережитого як індивідуального, так і колективного досвідів. Катажина Якубовська-Кравчик (Katarzyna Jakubowska-Krawczyk), відома польська літературознавиця, так описувала механізми оприявнення травми засобами літератури: «Письменники шукають мову й образи, які б могли передати сильний страх. Знову і знову відчуті емоції досягають zenіту, після чого відтворюють пов'язані з ними образи, що стають нерозлучним супутником життя “після травми”» (Якубовська-Кравчик, 2021, с. 9). Це делікатна робота з картографуванням

травматичного досвіду війни, наративізація спогадів про страшне та ще таке болюче найближче минуле, минуле, що триває. У вірші «Історія, яка не кінчиться» В. Амеліна торкнулася проблеми спільної біди та спільної боротьби. Поезія авторки окреслена болем і стражданнями кожного замученого та вбитого українця в цій війні. Цей біль стає всеохопним у просторі та часі страждань сучасної України. Як зазначила літературознавиця Анна Черниш: «Індивідуальна травма зруйнованої осібної долі призводить до появи колективної травми як масового явища руйнації цілих груп людей або навіть етносів і знаходиться в основі культурної травми» (Черниш, 2016, с. 75):

коли вони цілитимуть у мене завтра
вони не знають: вони зв'язались і з нею
з її будинком над морем на вічних скелях
з її деревами, її морем, її словами
з її історією про мене, яка триває
так само, коли вони цілять в тебе
вони не знають, що мають справу зі мною
з моєю історією про тебе, що не минає
а значить вони мають справу також і з нею
з її кам'яним будинком на вічних скелях
з деревом, яке не вмирає – стає Землею
з історією, яка не скінчиться
з усіма нами

з тим, сестро, що ніколи не проминає (Амеліна, 2024, с. 41–42).

У віршах детально описано жорстокість російської армії. Смерть стала тотальною, стала тлом та буденністю через безжалісність ворога. Вона прийшла у будинки людей, руйнуючи їхнє життя та залишаючи глибокі рубці у свідомості та пам'яті. Тут мотив смерті тісно переплетено з топосом болю. Вони стали нерозривними, створюючи жакливу картину людської трагедії. Для опису смерті авторка не підбирала особливих слів. Вона не ідеалізувала та не приховувала її, часто писала про досить огидні речі, однак саме так їй вдалося наблизити читача до реального жаху війни:

одна говорить мені про зниклу дитину
дві говорять про закатованих у підвалі
три кажуть, що не чули
про звалтування й відводять очі
чотири говорять про крики
з комендатури

п'ятеро про застрелених на подвір'ях (Амеліна, 2024, с. 47).

Попри це, у збірці чітко прочитується мотив віднайдення майбутнього, що свідчить про першочергову потребу відбудови зруйнованого світу. Так, у вірші «Слово у словнику [майбутнє]» авторка балансувала між вірою та зневірою, відчуття безвиході та пустки вона намагалася заповнити тим, що допомагає упорядкувати хаос, акцентує на футуристичному оптимізмі. Так з'явилися слова «майбутнє», «завтра», «затишшя», «тиша», «земля», «віра»:

Недавно, – розповідає, –
 я почала трохи бачити
 «завтра», далі – нічого, темно.
 Крізь її темряву ми і йдемо сонячною
 Оболонню: дві жінки
 й один собака.
 У надто помітній тиші я раптом чую,
 як стверджую:
 я бачу майбутнє,
 я бачу країну після війни (Амеліна, 2024, с. 7).

Особливий топос у збірці «Свідчення» – топос дому, що є одним із найцікавіших базових образів у світовій культурі, адже «крипта рідного дому ... це вісь, навколо якої обертаються інтерпретації мрії думкою та, навпаки, інтерпретація думки мрією ... Перед нами нерозривна єдність образу та спогадів, функціональна суміш уяви й пам'яті» (Bachelard, 1994, с. 15–16). Однак дім став місцем, із якого треба утікати, рятуватися, бо в ньому стало небезпечно. У цьому контексті вкрай ілюстративним є вірш В. Амеліної «Історія для повернення», де мотив втрати дому переплетено з мотивом пам'яті дому, повернення до нього чи його віднайдення в іншому місці. Покидаючи дім, люди беруть найцінніше – намистинку з родинної скриньки, камінчик із рідної вулички, кісточку абрикоси, щоб і десь ще посадити свій абрикосовий сад, а хтось не взяв нічого, окрім віри, що обов'язково повернеться сюди:

Коли Міра виходила з дому, взяла намистину з шкатулки
 Коли Тім виходив з міста, підняв камінчик на вулиці
 Коли Ярка лишала сад, взяла кісточку абрикоси
 Коли Віра виходила з дому, то не взяла нічого
 скоро я повернусь, сказала
 і нічогосінько не взяла
 Міра виростила шкатулку із намистини
 ростить новий дім в шкатулці
 Тім почав нове місто з каменю
 Місто схоже на рідне,
 тільки моря немає
 Ярка посадила кісточку абрикоси
 довкола кісточки сад став Ярчин
 А Віра
 яка не взяла нічого
 розказує цю історію
 Коли тікаєш із дому,
 розповідає
 Дім за спиною маліє
 щоб вберегтися
 Дім обертається
сірим камінчиком
намистиною
кісточкою минулорічної абрикоси

**скельцем, що коле долоню усю дорогу
фігуркою Лего
мушлею з Криму
зернятком соняшника
гудзиком з татового мундира
Дім тоді поміщається до кишені
і там він спить
Дім слід витягати з кишені
в безпечному місці
Коли готовий
Дім помалу ростиме
І ти ніколи
запам'ятай, ніколи
не будеш без свого дому
А що ти взяла з собою?
**Взяла лише цю історію
про повернення
Ось, витягнула на світло
Вона росте** (Амеліна, 2024, с. 13–15).**

Історія, що проросла, даватиме плоди – спогади та пам'ять. Навіть, якщо ти в іншому місці чи місті, але твій «дім там, де тебе пам'ятають, – розпорошений, як уламки замерзлих річок над Землею ... Дім наш, доки він в нас. А ми всі завжди в цьому домі – кожен на своїй глибині» (Амеліна, 2019, с. 381), – саме такими словами закінчується відомий роман В. Амеліної «Дім для Дома».

Процитований вірш Вікторії Амеліної – певна аллюзія до вірша Чеслава Мілоша (Czesław Miłosz) «Пісня про порцеляну», написаного у 1947 р. в еміграції. Поет змушений був тікати, однак він відчував необхідність свідчити про ті жахіття й болі, які спіткали у ХХ ст. мешканців Центрально-Східної Європи в час Другої світової війни. І засвідчив він це в особливий спосіб через звернення до деталі – порцеляни. Саме вона була найважливішим для людей, які змушені були покидати рідні домівки, бо порцеляна – це пам'ять поколінь, це родинні традиції, це відчуття дому та захищеності:

Тарілочки мої дитинні,
Квітчасті мої філіжанки,
Ви купую скинуті нині
На берег, де сунули танки.
Вітрець над вами ледь віє,
Пір'їнка летить невагома.
Де яблунька квітла, чорніє
Зламана тїнь нерухома.
На ранах землі та шкірка,
Уламки мов біла манна.
Нічого мені так гірко

Не шкода, як порцеляни² (Коцарев, 2023).

² Переклад Юлії Шекет.

Мотив утечі з рідного дому програвав їй у дуже впізнаваних картинках – українські жінки з валізами та дітьми дорогою до кордону:

Бачиш жінку з простягнутою назад рукою?
 Вона ніби тягне валізу або веде
 когось за собою
 Невидима валіза важка, бо жінка іде повільно
 Такі жінки загалом називаються божевільні
 Їй нічого було брати з її згорілого дому
 І хто там із нею жив, невідомо тепер нікому
 Але вони йдуть за нею і молодший
 все не встигає
 І жінка тоді зупиняється: вона завжди
 на нього чекає (Амеліна, 2024, с. 45).

Важливим для В. Амеліної було оприявлення в текстах топосів пам'яті **міст травми** та пам'яті **міст опору**. Хроніки воєнних дій зумовили роботу в напрямку картографування точок травми та болю на меморіальній мапі України. Поети почали фіксувати пам'ять міст і пам'ять про міста засобами письма. Вони віднаходили мову через усвідомлення сенсу у словах та ваги поезії, через потребу ословити травматичний досвід. Травма потребує вираження, оскільки, як вважає Кеті Карут (Cathy Caruth), «виникає необхідність реагувати на те, що опирається добровільному прийняттю і усвідомленню» (Карут, 2017, с. 4), а непроартикульована травма набуває статусу «незагоєної рани»: «Травма є чимось набагато більшим, ніж просто патологія: це завжди історія рани, яка кричить, звертається до нас у спробі розповісти нам про реальну правду, якої інакше немає» (Caruth, 1995, с. 5).

Так поетка згадувала про біль Маріуполя. Це не просто трагедія одного міста, а всієї України. Образ міста, якого немає, не дає спокою авторці. Вікторія Амеліна з певним сарказмом писала про те, що трагедії українців та їхні спогади про це перетворилися на «сувенірну тему», що приносить чорний піар та рейтинги:

дивне пекуче літо
 повне людей із моря
 їхні спогади розбирають
 на сувеніри
 фотографі німецьких газет
 журналісти Таймз
 прокурори
 слідчі
 працівники архівів
 майбутніх музеїв Міста
 від якого лишилось море
 і ось ці люди
 чий спогади розбирають
 на сувеніри (Амеліна, 2024, с. 32).

По-особливому В. Амеліна писала про простори українських міст, що перетворилися на суцільну руїну чи братську могилу. Такі простори Мартін Поллак (Martin

Polack) називав «отруєними пейзажами» (Поллак, 2015), адже йдеться про ландшафти, що стали місцями масових убивств:

тільки ж вчилася відпускати чоловіків
а тепер відпускає цілі міста
вулиці, площі, мости і стіни
як кораблики, відпускає в п'їтму
– Пливїть, – каже їм
рачує їх у п'їтмі до ста
і чує над містом новий літак –
не встигає дорахувати до середини (Амелїна, 2024, с. 43).

Задля віднайдення сили голосу В. Амелїна, як і багато її сучасників та сучасниць, зверталася й до традиційної форми поезії-молитви. Подїбно до наративних особливостей тексту «Отче наш», авторка використовувала наказовий спосїб, перетворюючи молитву в імператив, декларацію, яку треба промовляти кожного разу, коли йдеться про переговори з агресором. Так вірш «Молитва за свободу» звучить як певна директива:

не боятися
ні вогню
ні меча
ні змїї
ні шипїння її
у небї
не забувати
ні облич
ні імен
ні країни
ні відчуття її
у землі що вдаряє в труну
кохану...
і не погодитись
на свободу нашу
менш повну
нїж повня понад дорогами
двадцять четвертого лютого
дві тисячі двадцять другого (Амелїна, 2024, с. 35).

Вїйна змїнила наші прїоритети, спосїб життя, мрії, плани. Вона вплинула на наше розумїння вїри. Відтак часто в сучасній українській поезії автори у зверненні до Бога рефлексують у двох проєкціях: **вїри та зневїри**. Для одних – це спосїб віднайдення надїї та спокою, звернення до Бога як оберїг, а для інших – своєрїдний протест, розчарування, часом відкидання Бога.

У віршах В. Амелїної прочитуються обидва мотиви:

Але Бог є
Він єдиний пройшов фїльтрацію
Єдиний вижив у тому таборї
Вийшов з міста... (Амелїна, 2024, с. 29).

А згодом у своїх поетичних наративах вона зверталася до Бога з риторичними питаннями, із докорами, зумовленими безсиллям перед злом і несправедливістю:

Коли снаряд вбиває сусідську
Дівчинку
Я сперечаюся з небом, де всі вони... (Амеліна, 2024, с. 54).

В одному зі своїх інтерв'ю О. Забужко сказала про потребу «засвідчити на всі потомні віки про нове Розстріляне Відродження» (Забужко, 2023). Ключовим у цій фразі стало слово «засвідчити», адже «аби дієво відповісти на травму, не достатньо просто виявити факти, які заперечуються чи перекручуються, а потрібно створити умови, за яких може нарешті відбутися колективне соціальне засвідчення і реакція на цю травму» (Карут, 2017, с. 17). Колективне засвідчення та робота з пам'яттю в тривалій перспективі унеможливають забуття культурного спадку того покоління, яке часто називають новим Розстріляним відродженням: «Українська культура і література вибрала для себе модус свідчення. Ми пишемо про тяжкі досвіди війни, ті, про які наші бабусі часто не хотіли розповідати й казали: “Вам того не треба знати, ми це пережили для того, щоб з вами ніколи не сталося нічого подібного”. Але гасло Західної, Центральної Європи “Ніколи знову” вже не має сенсу. Бо найгірше сталося знову» (Левантович, 2024).

Вибрала модус свідчення й В. Амеліна, коли писала:

в цьому дивному місті свідчать
лише жінки
одна говорить мені про зниклу дитину
дві говорять про закатованих у підвалі
три кажуть, що не чули
про згвалтування й відводять очі
чотири говорять про крики
з комендатури
п'ятеро про застрелених на подвір'ях
шестеро говорять, але нічого
не розібрати
семеро досі вголос перераховують
запас їжі
восьмеро кажуть, що я брешу
і справедливості не існує
дев'ятеро говорять поміж собою,
йдучи на цвинтар
я теж іду, бо вже знаю всіх у цьому місті
і всі його мертві – це мої мертві
і всі вцілілі – це мої сестри
десятеро говорять про вцілілого
чоловіка
його також забирали
він може бути за свідка
я стукаю в його двері, але

виходить сусідка
говорить за нього:
лише здається, що він вцілілий –
іди, говори з жінками (Амеліна, 2024, с. 47–48).

Отже, голос В. Амеліної затих, бо її вбила російська ракета. Відтак нашим завданням, завданням уцілілих, є зафіксувати всі рани на меморіальній мапі українського суспільства, уміти та бути здатним їх проартикулювати. Українська культура, зокрема література, у різні способи мусить реагувати на травматичний досвід війни та віднаходити сили й можливості ословлювати його заради збереження історичної пам'яті та справедливості, заради майбутніх генерацій, що мали б вакцинуватися від поколінневої амнезії та прощення, і, звісно, заради тих, кого убила Росія лише тому, що він чи вона – українці. Пропрацювання травми через літературу – один із найдієвіших механізмів такого процесу, а осмислення цього досвіду – це місія сучасного покоління, покоління свідків, що мають ословити цей біль та не допустити «входження в мовчання».

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

- Амеліна, В. (2019). *Дім для Дома*. Львів: Видавництво Старого Лева.
- Амеліна, В. (2024). *Свідчення*. Львів: Видавництво Старого Лева.
- Вакулєнко-К., В. (2023). *«Я перетворююсь... Щоденник окупації. Вибрані вірші»*. Харків: Vivat.
- Забужко, О. (2016). *«І знов я влізаю в танк...»*. Вибрані тексти 2012–2016. *Статті, есе, інтерв'ю, спогади*. Київ: КОМОРА.
- Забужко, О. (2023). *Засвідчити на всі потомні віки про нове Розстріляне Відродження*. <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3731621-zasvidciti-na-vsi-potomni-viki-pro-nove-rozstrilane-vidrodzenna.html>
- Карут, К. (2017). *Почути травму. Розмови з провідними спеціалістами з теорії та лікування катастрофічних досвідів* (К. Діса, пер. з англ.). Київ: Дух і літера.
- Коцарев, О. (2023). *Великі ролі маленьких речей*. <https://www.verbum.com.ua/03/2023/philosophy-of-the-everyday/grand-roles-of-tiny-things/>
- Левантович, О. (2024). *«Україні боятися не Страшного суду, а страшного безсуддя»*, – культурологиня Ірина Старовойт. https://lb.ua/culture/2024/03/15/603308_ukraintsi_boyatsya_strashnogo_sudu.html
- Михед, О. (2022). *Мова війни*. <https://pen.org.ua/mova-vijni>
- Пастух, Т. (2024). *До нового канону української поезії*. <https://zbruc.eu/node/117641>
- Поліщук, Я. (2016). *Реактивність літератури*. Київ: Академвидав.
- Поллак, М. (2015). *Отруєні пейзажі* (Н. Ваховська, пер. з нім.). Чернівці: Книги-XXI.
- Пухонська, О. (2022). *Поza межами бою. Дискурс війни в сучасній літературі*. Брустурів: Дискурсус.
- Черниш, А. (2016). Трансмісія батьківської травми у психології дітей (за романом С. Процюка «Інфекція»). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*, 24(1), 75–77.
- Чижевський, К. (2025). *Життя на видиху. Вікторія Амеліна*. https://krytyka.com/ua/articles/zhyttia-na-vydykhu-viktorii-amelina?fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMTEAAR1UxLVPgI0I4p5fK243HgwZJSLmRfCuBQrZ5N819FyBlvvdKMiXLq-mGVI_aem_PN-3Eud69G9e0hi13k1INg

Якубовська-Кравчик, К. (2021). Вступ. В К. Якубовська-Кравчик (наук. ред.), *Літературний образ дитинства в часи кризи XX–XXI ст.* Варшава: POZKAL, 9–11. <https://doi.org/10.31338/uw.9788323553809>

Agamben, G. (1999). *The Remnants of Auschwitz: the Witness and the Archive.* New York: Zone Books.

Bachelard, G. (1994). *The poetics of space.* Boston: Beacon Press.

Caruth, C. (1995). *Trauma: Exploration in memory.* Baltimore: John Hopkins UP.

REFERENCES

Amelina, V. (2019). *Dim dlia Doma.* Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva (in Ukrainian).

Amelina, V. (2024). *Svidchennia.* Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva (in Ukrainian).

Vakulenko-K., V. (2023). *«Ia peretvoruiius... Shchodennyk okupatsii. Vybrani virshi».* Kharkiv: Vivat (in Ukrainian).

Zabuzhko, O. (2016). *«I znov ya vliyaiu v tank...».* *Vybrani teksty 2012–2016. Stati, ese, intervju, spohady.* Kyiv: KOMORA (in Ukrainian).

Zabuzhko, O. (2023). *Zasvidchyty na vsi potomni viky pro nove Rozstriliane Vidrodzhennia.* <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3731621-zasvidciti-na-vsi-potomni-viki-pro-nove-rozstriliane-vidrodzenna.html> (in Ukrainian).

Karut, K. (2017). *Pochuty travmu. Rozmovy z providnymy spetsialistamy z teorii ta likuvannia katastrofichnykh dosvidiv* (K. Dysa, Trans.). Kyiv: Dukh i litera (in Ukrainian).

Kotsarev, O. (2023). *Velyki roli malenkykh rechei.* <https://www.verbum.com.ua/03/2023/philosophy-of-the-everyday/grand-roles-of-tiny-things/> (in Ukrainian).

Levantovych, O. (2024). *«Ukraintsi boiatsia ne Strashnoho sudu, a strashnoho bezsuddia».* – *kulturolohynia Iryna Starovoit.* https://lb.ua/culture/2024/03/15/603308_ukraintsi_boyatsya_strashnogo_sudu.html (in Ukrainian).

Mykhed, O. (2022). *Mova viiny.* <https://pen.org.ua/mova-vijni> (in Ukrainian).

Pastukh, T. (2024). *Do novoho kanonu ukrainskoi poezii.* <https://zbruc.eu/node/117641> (in Ukrainian).

Polishchuk, Ya. (2016). *Reaktyvnist literatury.* Kyiv: Akademvydav (in Ukrainian).

Pollak, M. (2015). *Otruieni peizazhi* (N. Vakhovska, Trans.). Chernivtsi: Knyhy-XXI (in Ukrainian).

Pukhonska, O. (2022). *Poza mezhamy boiu. Dyskurs viiny v suchasni literaturi.* Brusturiv: Dyskursus (in Ukrainian).

Chernysh, A. (2016). Transmissiia batkivskoi travmy u psykhologii ditei (za romanom S. Protsiuka «Infektsiia»). *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriia: Filolohiia*, 24(1), 75–77 (in Ukrainian).

Chyzhevskiy, K. (2025). *Zhyttia na vydykhu. Viktoriia Amelina.* https://krytyka.com/ua/articles/zhyttia-na-vydykhu-viktorii-amelina?fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMTEAAR1UxLVPglOI4p5fK243HgwZJSLmRfCuBQRZ5N819FyBlvvdKMiXLq-mGVI_aem_PN-3Eud69G9e0hi13k1INg (in Ukrainian).

Yakubovska-Kravchuk, K. (2021). Vstup. In K. Yakubovska-Kravchuk (Ed.), *Literaturnyi obraz dytynstva v chasy kryzy XX–XXI st.* Varshava: POZKAL, 9–11. <https://doi.org/10.31338/uw.9788323553809> (in Ukrainian).

Agamben, G. (1999). *The Remnants of Auschwitz: the Witness and the Archive.* New York: Zone Books (in English).

Bachelard, G. (1994). *The poetics of space.* Boston: Beacon Press (in English).

Caruth, C. (1995). *Trauma: Exploration in memory*. Baltimore: John Hopkins UP (in English).

Ulyana FEDORIV

PhD (Philology)

*Associate Professor of the Department
of Literary Theory and Comparative Literature Studies*

I. Franko National University of Lviv

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7295-3343>

e-mail: ulyana.fedoriv@lnu.edu.ua

POETRY AS TESTIMONY: THE VOICE OF VICTORIA AMELINA

The article explores the peculiarities of contemporary Ukrainian military poetry. The main attention is focused on the problem of the voice of witnesses and the trauma of the generation caught in the war. Emphasis is placed on the problem of memory, which serves as the main means of representing one's own identity, which is reflected in various aspects. The article is dedicated to the figure of Victoria Amelina, a famous Ukrainian writer, public figure, volunteer, author of the novels «November Syndrome, or Homo Compatiens» (2014) and «Home for Dom» (2017), children's books «Someone, or The Water Heart» (2016) and «E-e-stories of the Excavator Eka» (2021), laureate of international and all-Ukrainian awards, who was killed in the summer of 2023 in Kramatorsk as a result of an Iskander ballistic missile hitting the pizzeria «Ria».

The object of the analysis was the poetry collection «Testimony», published after the author's death in 2024, which can be interpreted as an ego-document of recording crimes and pain, the history of resistance and struggle. The main attention is focused on the transfer of the traumatic experience of the modern Russian-Ukrainian war through the means of literature, and the features of Viktoria Amelina's poetry are also identified, in particular, the emphasis is placed on the main motifs of poems written after the full-scale invasion (the motif of death, the motif of losing Home and the rebirth of Home, the motif of memory, an optimistic vision of the future, the motif of faith and disbelief in God). It is traced how the memory of the generation caught in the war functions, how literature constructs memory, in what way the «ancient» and «new» memory intersect, how the mapping of places of memory occurs, and what mechanisms are most effective in the process of prescribing the experience of war on the modern memorial map of Ukrainians. Attention is also focused on the most important and iconic landscapes and topos of war, in particular cities and places of memory, pain, resistance (native Home, foreign home, shelter, hometown, mass grave, memory etc.).

Key words: war, traumatic experience, language of war, modern Ukrainian military poetry, ego-document, testimony.

*Стаття: надійшла до редакції 7.02.2025
прийнята до друку 11.06.2025*

Віта ОСМАНОВА

аспірант відділу української мови

Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-4802-3743>

e-mail: sergiivnavita@gmail.com

НАДНІСТРЯНСЬКИЙ ГОВІР ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ

Комплексно розглянуто надністрянський говір як об'єкт сучасних діалектологічних студій у контексті історії його опису та нових джерел даних. На матеріалі праць українських, польських і діаспорних дослідників простежено еволюцію підходів від перших детальних фіксацій середини ХХ ст. до сьогодення; узагальнено результати лінгвогеографічної традиції, лексикографічних серій і текстологічних корпусів, а також окреслено місце міського узусу в структурі ареалу. Показано перехідний характер ареалу на межі з бойківськими, надсянськими та подільськими говорами й змодельовано пучки ізоглос, що окреслюють зони підвищеної варіативності. Окрему увагу приділено лексикографічним здобуткам останніх десятиліть, які уніфікують подання одиниць, фіксують контексти вживання та дають змогу зіставляти локальні дані з ширшим регіональним тлом. Проаналізовано текстологічні ресурси – загальноукраїнські й регіональні збірники південно-західного наріччя, а також тематично марковані локальні добірки, що забезпечують відтворюваність транскрипції й паспортизації, розширюють жанрове покриття та слугують базою для міжчасових зіставлень.

Охарактеризовано «мову міста» як контактний різновид: показано її значення для інтерпретації дифузії одиниць між центром і периферією та для розмежування міського і сільського узусів. Виокремлено дві взаємодоповнювальні тенденції новітніх досліджень: продовження документування і систематизації лексики та текстів і впровадження методик семантичного моделювання, корпусної аналітики та картографування. Окреслено пріоритетні напрями подальшої роботи – соціолінгвістичне профілювання носіїв, уточнення внутрішньої диференціації ареалу, поглиблення синтаксичних і прагматичних описів, етимологічний аналіз специфічної лексики, розбудова цифрових ресурсів. Виснувано, що запропонований огляд формує цілісну концептуальну рамку для опису надністрянського говору, забезпечує відтворюваність міжчасових і міжареальних зіставлень, підвищує порівнюваність результатів та надає інструменти для подальшого оновлення картографічних моделей і корпусних репрезентацій.

Ключові слова: надністрянський говір, українські діалекти, південно-західне наріччя, діалектологія, історія вивчення, мовні риси.

Надністрянський говір української мови (також відомий як опільський чи галицький говір) – один з архаїчних говорів галицько-буковинської групи південно-західного наріччя. Ареал його поширення охоплює центрально-східну частину Львівської обл., північну частину Івано-Франківщини, Тернопільщину на захід від Збруча,

а також суміжні території сучасної Польщі (північ Підкарпаття та південний схід Люблінського воєводства) (Ястремська, 2020).

Як один із найдавніших українських говорів, надністрянський говір зберігає значний пласт фонетичних та граматичних архаїзмів і становить особливий інтерес для діалектологів. У науковій літературі закріпилися різні назви цього діалектного явища: «надністрянський говір» – найуживаніший термін, хоча раніше вживалися також назви «опільський» (від історичної області Опілля) та «галицький». Зокрема, Іван Зілінський послуговувався обома термінами (Зілінський, 1933), тоді як польський дослідник Кароль Дейна (Karol Dejna) й український діалектолог Зиновій Бичко надавали перевагу назві «опільський говір», мотивуючи це тим, що «над Дністром лежить ряд інших говорів» (Дейна, 1958; Бичко, 1997). У сучасних діалектологічних студіях використовується усталений термін «надністрянський говір».

Мета статті – проаналізувати історіографію дослідження надністрянського говору, акцентуючи на основних історичних етапах його дослідження, а також окреслити сучасний стан і новітні тенденції у його вивченні.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких завдань:

- 1) провести огляд історії дослідження надністрянських говірок, визначивши внесок найважливіших дослідників;
- 2) проаналізувати актуальні сучасні напрями досліджень надністрянського говору, ґрунтуючись на найновішій науковій літературі;
- 3) сформулювати висновки щодо стану вивчення надністрянського говору та визначити перспективи подальших досліджень.

Розглянуто історію дослідження надністрянського говору.

Початок XX ст. Систематичне вивчення надністрянського діалектного ареалу розпочалося на початку XX ст. і пов'язане з працею Івана Верхратського «Говір батюків» (Верхратський, 1912). У цій роботі, що побачила світ у «Збірнику філологічної секції НТШ», на основі власних діалектних записів дослідник здійснив ґрунтовний аналіз говірки т. зв. батюків, зокрема описав її граматику, словотвір і систему наголосу (Верхратський, 1912). Студія Верхратського фактично заклала фундамент наукового опису надністрянських говірок. На її значенні для української діалектології пізніше наголосили багато науковців (Петро Приступа, Дмитро Бандрівський, Олекса Горбач, Михайло Лесів та інші), які акцентували на вичерпності та науковій правдивості опису, який здійснив Іван Верхратський.

Наступні дослідники враховували його результати, визначаючи межі надністрянського ареалу та характеризуючи його мовні явища (Кисілевський, 1962, с. 114; Горбач, 1965, с. 7).

У 1920–1930-х роках надністрянські говірки досліджували в межах загальноукраїнських діалектологічних проєктів.

Важливою для історіографії надністрянських говорів є монографія польського славіста-україніста Яна Янова (Jan Janów) «Gwara małoruska Moszkowiec i Siwki Naddniestrzańskiej z uwzględnieniem wsi okolicznych» (Janów, 1926), яка стала першим комплексним описом фонетичних, морфологічних і лексичних особливостей мікроговірок сіл Мошківці й Сівка разом із матеріалом прилеглих поселень. Ґрунтуючись на багаторічних польових записах 1912–1924 рр., Я. Янов докладно простежив характерні ізголоси, проаналізував систему наголосу, описав динаміку форм часу майбутнього та зібрав понад 1 500 лексем у вигляді тематичного словника з топонімічним

реестром. Автор переконливо довів транзитний статус наддністрянських говірок між покутсько-буковинським та опільським ареалами, заклавши підвалини для подальших картографічних праць і сучасних корпусних студій, що й нині робить цю монографію незамінним джерелом для дослідників регіональної діалектної диференціації (Janów, 1926).

Іван Зілинський – представник львівської діалектологічної школи – застосував лінгвогеографічний підхід для класифікації українських говорів. У праці «Карта українських говорів з поясненнями» (Зілинський, 1933) він детально описав фонетичну систему галицько-буковинських говорів, до яких належить і наддністрянський (Зілинський, 1933). Учений уклав спеціальний «Питальник до лінгвістичного атласу української мови» і разом з учнями зібрав діалектний матеріал по всій Галичині, Холмщині та Підляшші. Записи з понад десятка сіл Наддністрянщини мали увійти до фундаментального «Мовного атласу Галичини», проте Друга світова війна завадила реалізації цього задуму – атлас не був завершений повністю (Дзендзелівський, 1991, с. 30–32). Попри це, зібрані І. Зілинським матеріали залишаються цінним джерелом: вони зафіксували стан наддністрянських говірок 1930-х років і слугують «історичним документом» для сучасних діалектологів.

Середина ХХ ст. Повоєнний етап дослідження наддністрянського говору характеризується появою низки ґрунтовних описових праць та атласів. Відомо, що 1950–1960-ті роки – час активної діалектологічної роботи як в УРСР, так і за її межами. У 1957 р. вийшли друком дві важливі монографії: праця Гаврила Шила «Південно-західні говори УРСР на північ від Дністра» (Шило, 1957) та дослідження Петра Приступи про говірки Брюховиччини (Приступа, 1957). Значну увагу Г. Шило приділив фонетичним і морфологічним рисам наддністрянських та суміжних говорів, систематизувавши діалектні явища північного Наддністрянського регіону (Шило, 1957). Окрему джерельну вартість має корпус «Тексти» (Шило, 1957, с. 207–227): ретельно транскрибовані наддністрянські записи середини ХХ ст. із паспортизацією пунктів та інформантів. Ця добірка зафіксувала фонетичні (позиційні варіанти приголосних, редукції), морфологічні (коливання флективних моделей іменника) та синтаксичні риси усного мовлення і слугує хронологічною «контрольною точкою» для подальших зіставлень із новішими публікаціями й власними польовими матеріалами (Шило, 1957, с. 207–227). Говори околиць Львова, зокрема наддністрянського типу, описав П. Приступа (Приступа, 1957).

У цей же час польський мовознавець К. Дейна досліджував українські говірки Тернопільщини. Результатом стала його монографія «Gwary ukraińskie Tarnopolszczyzny» (Дејна, 1957), де на матеріалі 170 сіл було представлено мовні особливості наддністрянських і перехідних говорів Поділля. Зокрема, К. Дейна одним із перших звернув увагу на відсутність чітких меж між окремими говорами та існування широких перехідних зон, що є характерним і для наддністрянського ареалу (Дејна, 1957, с. 5–8).

Протягом 1960-х років продовжувалося накопичення й опрацювання діалектологічного матеріалу. Дмитро Бандрівський у монографії «Говірки Підбузького району Львівської області» (Бандрівський, 1960) дослідив перехідні наддністрянсько-бойківські говірки на південному заході ареалу та показав вплив наддністрянського говору на суміжні бойківські говірки. Важливим внеском стала робота Костя Кисілевського «Мовні особливості наддністрянського гнізда» (Кисілевський, 1962), опублікована у

«Записках НТШ» (т. 169). Кость Кисілевський, ґрунтуючись на матеріалах, зібраних в еміґрації, узагальнив характерні риси надністрянських говірок і уточнив їхню класифікацію (Кисілевський, 1962).

У діаспорі в той період з'явилися також праці, присвячені окремим аспектам лексики та фонетики говору: наприклад, український мовознавець-емігрант Олекса Горбач, працюючи в Мюнхені, опублікував низку фундаментальних праць, що сьогодні становлять класичну джерельну базу для дослідження надністрянських говорів. У студії «Північно-надністрянська говірка й діалектний словник с. Романів» (Горбач, 1965) він використовував власні польові записи 1920–1930-х років, подаючи зразки живого мовлення та понад тисячу лексем локальної говірки Львівщини, що дає змогу простежити діахронічні зміни у фонетиці, морфології й семантиці регіону. Ту ж методику дослідник поглибив у монографії «Говірки й словник діалектної лексики Теревовельщини» (Горбач, 1971), де, опрацювавши матеріал понад 30 сіл, він описав фонологічні ізоглоси, виокремив транзитивні риси між надністрянським та подільсько-волинським ареалами й уклав словник із понад 4 000 діалектизмів, доповнений етимологічними й ареальними ремарками. Комплексне зіставлення обох студій не лише окреслює внутрішню диференціацію південно-західного наріччя, а й, завдяки міжвоєнним записам, дає змогу реконструювати еволюцію мовних явищ Надністрянщини протягом майже століття, що робить доробок О. Горбача незамінним для сучасних картографічних і корпусних досліджень.

Друга половина ХХ – початок ХХІ ст. У 1970-х роках дослідження надністрянських говірок тривало як в Україні, так і за кордоном. З'явилися праці, де надністрянський говір розглядався в контексті наріч української мови загалом та південно-західного наріччя зокрема.

Так, «Говори української мови: збірник текстів» (ГУМ, 1977) – базовий опорний корпус для діалектології, оскільки подає репрезентативні тексти, зокрема і з ареалу Надністрянщини з уніфікованою транскрипцією та паспортизацією (пункт, час запису, інформант), що забезпечує відтворюваність і коректну порівнюваність даних; охоплює широкий жанровий спектр (побутові оповіді, ремісничі описи, фольклорно-обрядові фрагменти), завдяки чому матеріал придатний для аналізу лексико-семантичних полів, а також для спостережень над словотвірними моделями назв осіб/предметів і синтаксисом усного мовлення; створює надійну основу для ареальних зіставлень з іншими говірками, що дає змогу чіткіше окреслювати перехідні зони й пучки ізоглос.

Антін Залеський у монографії «Вокалізм південно-західних говорів української мови» (Залеський, 1973) приділив значну увагу фонетичним процесам надністрянської говірки та типу її взаємодії з сусідніми бойківськими говірками.

Учений проаналізував реалізацію голосних, пояснюючи чинники відмінностей і полемізуючи з висновками попередників – Я. Янова, Г. Шила, Д. Бандрівського (Залеський, 1973, с. 45–52). Окрім того, А. Залеський підтвердив наявність явища «укання» (перехід [о] в [у]) у надністрянських говорах та детально описав систему дифтонгів, що відрізняє надністрянський вокалізм.

На межі тисячоліть і в перші десятиліття ХХІ ст. дослідження надністрянського говору активізувалося у кількох напрямках. По-перше, здійснювалися нові польові дослідження й публікувалися діалектні тексти. У межах проекту «Атлас української мови» (АУМ) було зафіксовано фактичний матеріал надністрянських говірок

середини ХХ ст., зокрема у т. 2 атласу представлено діалектну диференціацію Галичини та суміжних територій (АУМ, 1988). Отримані картографічні дані підтвердили раніше окреслені межі наддністрянського ареалу й показали його перехідність із сусідніми надсянськими та волинськими говірками.

По-друге, з'явилися численні діалектні словники та лексикографічні праці, присвячені лексиці наддністрянського говору. Зиновій Бичко уклав серію словників говірок Опілля і Наддністрянщини: спершу локальні (Бичко, 1992; 1997), а згодом «Наддністрянські говірки: Короткий словник» (Бичко, 2005). У 2008 р. побачив світ фундаментальний «Наддністрянський регіональний словник» Г. Шила (Шило, 2008), у якому на основі великих картотек зібрано тисячі діалектних слів із Галичини. Ці лексикографічні роботи є цінним підсумком багаторічного збору матеріалів і базою для подальших семантичних і таєтимологічних студій.

Таким чином, історія наукового освоєння наддністрянського говору налічує понад століття. Праці кількох поколінь діалектологів – від І. Верхратського, І. Зілинського до К. Дейни, Г. Шила, Д. Бандрівського, П. Приступи, О. Горбача, А. Залеського, З. Бичка та інших – заклали міцні підвалини для його опису. Дослідники картографували діалектні явища (атласи, схеми ізоглос) та уклали словники, окресливши межі говору і виявивши його визначальні риси. Вже до кінця ХХ ст. було достатньо чітко визначено місце наддністрянського говору серед інших говорів української мови (як одного з центральних галицьких говорів), а також з'ясовано основні проблеми, наприклад встановлення меж зі суміжними надсянськими, волинськими, подільськими говірками, внутрішню диференціацію наддністрянського ареалу, джерела його архаїчності тощо.

Сучасні тенденції вивчення наддністрянського говору. Інтерес до наддністрянського говору не зменшується, ба навіть спостерігається його поживлення на тлі загального піднесення уваги до українських діалектів. Цьому сприяють як внутрішні наукові процеси (переосмислення діалектної спадщини, поява нових методик дослідження), так і зовнішні чинники (усвідомлення цінності діалектів як частини нематеріальної культурної спадщини, активність краєзнавців, цифровізація тощо).

Одним із провідних напрямків залишаються лексикографічні та лексико-семантичні студії. З'явилися спеціальні праці, присвячені ткацькій термінології, кулінарним назвам, лексиці одягу і кухонного начиння. Зокрема, відзначу студію Віри Різник про назви їжі та кухонного начиння в надсянсько-наддністрянських говірках (Різник, 2016) та працю Марії Влох про лексику страв і напоїв у наддністрянському діалекті (Влох, 2023). На сучасному етапі суттєво зросла увага до структурно-семантичного аналізу діалектної лексики, зокрема діалектологи досліджують лексико-семантичні поля: у згаданій праці М. Влох зіставлено семантичне поле «страва» у говірках Галичини та Слобожанщини, що дає цікаві результати щодо впливу культурного контексту на діалектну лексику. До цих праць долучилася й Анна Цимбаліста. У її магістерській дослідницькій роботі «Номінація людини у наддністрянських говірках (семантика та словотвір)» (Цимбаліста, 2021) запропоновано структурно-семантичний та словотвірний аналіз понад тисячі лексем на позначення особи, виявляючи продуктивні деривативні моделі й ареальні особливості.

Вагомий поступ у лексикографічному описі наддністрянських говірок становить багаторічний проєкт Романа та Любові Остахів «Лексика села Стриганці як

об'єкт лексикографічного опрацювання» (Осташ Л., Осташ Р., 2010; 2011; 2012а; 2012б; 2015; 2017; 2018а; 2018б; 2019 та ін.). Опубліковано словникові статті з апелятивною й онімічною лексикою, фразеологізмами й контекстними ілюстраціями; загальний реєстр уже налічує понад 6 000 одиниць, що робить стриганецьку говірку одним із найповніше описаних локальних говорів південно-західного наріччя. Публікація словника «серіями» дає дослідникам доступ до лексичного масиву вже у процесі укладання й водночас демонструє методику поєднання апелятивної лексики з онімами та живими діалектними контекстами.

Варто зазначити, що словники одного села мають важливе значення для діалектної лексикографії, оскільки максимально повно фіксують діалектний матеріал і дають змогу достовірно відтворити регіональну діалектну систему. Значним внеском у дослідження надністрянського говору є словник говірки с. Мокряни Дрогобицького р-ну Львівської обл., локалізованої на крайньому заході говору, на межі з бойківським. Авторка – Ганна Дидик-Меуш – уклала цей словник на підставі мовлення носіїв говірки чотирьох поколінь однієї родини (Дидик-Меуш, 2021).

Другий напрям – дослідження структури діалекту та ареалогії (географії) надністрянських говірок. Традиційне питання встановлення чітких меж надністрянського ареалу набуло нового звучання. У 2016 р. Тетяна Ястремська опублікувала працю про межі діалектного простору південно-західного наріччя, зокрема про надністрянський говір (Ястремська, 2016). Встановлено, що межі надністрянського говору є нечіткими та перехідними, що підтверджують мережі ізоглос, які демонструють поступовий перехід мовних рис від одного говору до іншого.

Неоціненним здобутком стало видання нового підручника «Українська діалектологія» (Глібчук, Костів, 2023), де узагальнено сучасний стан діалектної системи української мови, включно з описом фонетичних, граматичних і лексичних особливостей кожного наріччя і його говорів. У цьому виданні надністрянському говору присвячено окремий розділ, що свідчить про увагу до нього як до важливої діалектної одиниці.

Третій напрям, що набув популярності останнім часом, – вивчення діалектного тексту і взаємодії діалекту з художньою мовою. Надністрянський говір, як і інші галицькі діалекти, відображений у творах художньої літератури: починаючи від Івана Франка й аж до сучасних письменників. Це стимулювало появу праць, які аналізують функції діалектних елементів у текстах. Окремий пласт становлять узагальнювальні студії Христини Стецик, у яких на широкому корпусі української прози простежено репрезентацію надністрянських елементів від ХІХ до початку ХХІ ст., фіксуючи сталі й змінні моделі їх уживання в різні доби. Дослідження демонструють типи взаємодії діалектного шару з літературним стандартом та окреслюють стилістичні функції діалектизмів у прозі, що робить видимими механізми «включення» надністрянського говору у художній текст і дає змогу відстежити еволюцію статусу таких одиниць від «природного» ужитку до свідомої стилізації. У підсумку корпусно зведений огляд різних поколінь письменників (від класичної галицької традиції до новітніх і еміграційних авторів) запропонував надійну базу контекстів для подальших лексикографічних, ареологічних і текстологічних зіставлень у надністрянському ареалі (Стецик, 2015).

Окремий рівень сучасних студій становлять текстологічні публікації. Вони уніфікують спосіб подання діалектних даних, забезпечують репрезентативність жанрового покриття та створюють відтворювану базу для подальшого аналізу. Саме

завдяки таким корпусам можлива коректна кореляція локальних спостережень із ширшим ареальним тлом, перевірка стабільності/варіативності одиниць у часі й зіставні описи в різних дослідницьких школах. Видання «Говірки південно-західного наріччя української мови: збірник текстів» (Глібчук, 2000) забезпечило регіональну опору для наддністрянського матеріалу у складі південно-західного ареалу. Уніфікована транскрипція та обов'язкова паспортизація (пункт запису, час, відомості про інформанта) роблять тексти порівнюваними з матеріалами сусідніх говірок і придатними для надійної верифікації емпіричних висновків. Жанрове розмаїття (побутові розповіді, ремесла, етнографічні описи, фрагменти усної традиції) дає широкий контекст функціонування номінацій повсякденного світу, що особливо важливо для опису лексики предметної сфери та реконструкції ареальних переходів у межах наддністрянського масиву. Збірник «Українські говірки південно-західного наріччя. Тексти» (Глібчук, 2005) розширив та поглибив попередній корпус: зріс обсяг і жанровий спектр, а редакційні примітки уможливили точніше зіставлення локальних одиниць і контекстів уживання.

Стаття Ірини Романини «Діалектні тексти про чуда з Наддністрянщини» представляє тематично маркований локальний корпус, у якому релігійно-легендарні наративи фіксують не лише власне текстові формули усної традиції, а й характерні для регіону лексеми та фразеологію у природних комунікативних ситуаціях (Романина, 2010). Такі тексти демонструють прагматичні та стилістичні функції діалектних елементів (ідентифікація мовця/спільноти, ефекти автентики й гумору, ритмізація оповіді), завдяки чому локальні словникові одиниці отримують необхідну інтерпретаційну «підкладку» в реальному мовленні.

Окремий вектор сучасних студій становить опис міського узусу як контактного різновиду в осерді наддністрянського ареалу. Насамперед ідеться про Львів, чия мовна практика – з її багатозаровою історією контактів і соціальною варіативністю – слугує реперною точкою для порівняння з навколишніми сільськими говірками. Історіографію проблеми, корпус джерел і методи фіксації «мови Львова» синтезовано в дисертації Галини Сікори, де детально простежено взаємодію міського узусу з літературним стандартом і локальною діалектною основою, а також окреслено соціофонетичні та стилістичні параметри міського мовлення (Сікора, 2021). Важливо, що такий підхід задає рамку для інтерпретації міських даних у ширшому наддністрянському контексті та для кореляції центр–периферія.

У лексикографічному вимірі ключовим джерелом є «Лексикон львівський: по-важно і на жарт» – словник «мови міста», що фіксує лексичні одиниці західноукраїнського варіанта літературної мови, діалектні слова й фразеологізми, а також просторічні назви разом із контекстами вживання, стилістичними й етимологічними ремарками. Для наддністрянських студій цей словник є опорою, за допомогою якої можна чітко відмежовувати міські лексеми, вирази та культуризми від одиниць навколишніх говірок, а також простежувати напрями дифузії між містом і селом (ЛЛ, 2019).

На наддністрянсько-бойківському пограниччі важливий реперний вузол – Болехів, який подано одночасно у форматі словника і великого корпусу текстів: Лексикон «Слова з Болехова» систематизує міську лексику прикарпатського пограниччя, а збірка «Болехівські бувальщини (СБ, 2017). Діалектні тексти» репрезентує розлогі міські та приміські наративи (Гнатишак, 2021). У сукупності ці публікації документують транзитивні риси між наддністрянським і бойківським ареалами, демонструють

функціональний розподіл одиниць у різних жанрах і соціальних регістрах та доповнюють картину міського/передміського континууму на західному краї надністрянського масиву. Методологічне узагальнення цієї проблематики – місто як симбіоз діалектної й літературної норми – запропоновано у праці Т. Ястремської, що на теоретичному рівні закріплює інтерпретаційні підходи до львівського та болехівського узусів у надністрянському контексті (Ястремська, 2024).

Отже, сучасний етап характеризується балансом між накопиченням корпусів (словники, хрестоматії, міські лексикони) та інтерпретацією (ареальні моделі, функції в художньому тексті). Надністрянський матеріал стає доступнішим, межі ареалу – точніше описаними як перехідні, а сфери функціонування – ширшими завдяки міським і текстологічним джерелам. Водночас бракує комплексного багаторівневого опису говору (з узгодженням фонетики, морфології, лексики, синтаксису на сучасному масиві) й повного лексикографічного представлення ареалу.

Щодо перспективи подальших досліджень, то попри значний доробок у вивченні надністрянського говору, чимало аспектів лишаються перспективними для майбутніх дослідників. Зокрема, можна виокремити такі напрями, що потребують подальшої уваги:

1. *Соціолінгвістичний аспект*. Варто детальніше дослідити варіативність надністрянського говору, залежно від соціальних чинників – віку, освіти, роду діяльності мовців, міграційних процесів. Такі дослідження допоможуть зрозуміти сучасний стан говірки: які елементи зберігаються в активному вжитку, а які витісняються літературною мовою, як ставляться самі носії до своїх говіркових особливостей (престиж/стигма діалекту). Проведення анкетувань, інтерв'ю з молоддю та старшим поколінням у надністрянських селах могло б дати цікаві результати про життєздатність говірки у XXI ст.

2. *Лінгвогеографічний аналіз і коригування меж говору*. Хоча межі надністрянського говору загалом встановлені, можливе уточнення дрібніших ізоглос усередині ареалу. Залишається дискусійним питання поділу надністрянських говірок на групи. Створення сучасної діалектної карти на основі актуальних даних стало б вагомим внеском. Перспективним виглядає використання геоінформаційних систем для моделювання континууму говірок, що дало б змогу побачити поступові переходи кольоровими градієнтами, а не різкими лініями.

3. *Системний опис говору на різних мовних рівнях*. Подальші дослідження могли б зосередитися на характерних конструкціях (наприклад, питальні речення, заперечення, порядок слів) та на діалектній прагматиці (мовленнєвий етикет, формули звертань, частотність часток, вигуків). Матеріал для цього можна черпати зі зібрання діалектних текстів (оповідання, казки, спогади, зафіксовані від носіїв говору). Такий аналіз заповнив би прогалину у знаннях про граматичний лад говірки.

4. *Етимологічні студії*. Багатий лексичний матеріал надністрянських говірок відкриває широкі можливості для етимологів. Подальший розгляд походження діалектних слів (особливо тих, що не мають прозорих відповідників у інших слов'янських мовах) міг би пролити світло на давні мовні контакти та субстратні явища. Наприклад, деякі унікальні назви рослин чи кулінарних страв у Надністрянщині потенційно можуть мати прадавнє коріння чи бути запозиченнями з нині зниклих мовних субстратів. Залучення даних історичної лінгвістики, археолінгвістики зробило б такі дослідження міждисциплінарними.

5. *Порівняння з іншими діалектами.* Перспективним є типологічне зіставлення надністрянського говору з іншим діалектним матеріалом – як українським (наприклад, порівняння з надсянським, бойківським, подільським говорами, з якими він межує), так і сусідніх мов (польської, білоруської, словацької на діалектному рівні). Це допоможе виокремити, які явища є унікальними для надністрянців, а які – результатом міжмовних контактів. Наприклад, можна спеціально дослідити українсько-польський діалектний континуум у районах, де надністрянські села межують із польськими, щоб зрозуміти суть мовного обміну на локальному рівні.

6. *Оцифрування та корпуси.* Необхідним напрямом є продовження створення цифрових ресурсів: баз даних, текстових і аудіокорпусів надністрянського говору. Це не лише збереже зразки мовлення носіїв для науки та нащадків, а й дасть інструмент дослідникам для лінгвістичного аналізу (пошуку контекстів, статистичного вивчення частот тощо). Сучасні корпусні технології дадуть змогу виявити закономірності, не помітні «вручну», наприклад, стійкі сполучення, колокації діалектних слів, варіативність закінчень, залежно від оточення і т. д.

Таким чином, надністрянський говір залишається живим і перспективним об'єктом дослідження. Його вивчення сприяє глибшому розумінню розвитку української мови, діалектного розмаїття й взаємодії мови та культури. Подальші дослідження, особливо із залученням молодих науковців і новітніх методів, безсумнівно збагатять як діалектологічну науку, так і суміжні галузі українознавства.

Отже, проведений аналіз дає змогу зробити низку важливих узагальнень щодо стану дослідження надністрянського говору як об'єкта діалектологічних студій. Надністрянський говір має понад столітню історію наукового вивчення, розпочату на початку ХХ ст. Кожен етап розвитку української діалектології позначився суттєвими здобутками у дослідженні цього говору: міжвоєнний період характеризувався формуванням лінгвогеографічного підходу, повоєнні десятиліття – появою ґрунтовних монографічних описів, а кінець ХХ – початок ХХІ ст. – активною лексикографічною діяльністю.

Дослідження завжди були міждисциплінарними, залучаючи українських, польських науковців та представників діаспори, що забезпечило всебічність наукового опису. Надністрянський говір слугував своєрідним «полігоном» для відпрацювання різних методологічних підходів української діалектології. На його матеріалі було апробовано методи лінгвістичного картографування, порівняльно-історичного аналізу, лексикографічного опису, а в останні десятиліття – соціолінгвістичного та корпусного аналізу. Особливо цінним є те, що дослідники неодноразово поверталися до вже описаних явищ, що уможливило простеження динаміки мовних процесів у діахронічному аспекті.

Аналіз публікацій ХХІ ст. засвідчив активізацію інтересу до надністрянського говору в нових формах і напрямках. Сучасні дослідження характеризуються поглибленням семантичного та етимологічного аналізу діалектної лексики, застосуванням нових технологій для картографування та документування говору, розширенням міждисциплінарних зв'язків, зокрема дослідженням функціонування діалекту в художній літературі. Важливою тенденцією є поява узагальнювальних праць, що свідчить про інтеграцію накопичених знань у загальну систему української діалектології.

Дослідження надністрянського говору має принципове значення для кількох галузей українського мовознавства. Для діалектології цей говір є важливим об'єк-

том вивчення архаїчних рис української мови. Для історичної лінгвістики матеріали говірок надають цінну інформацію про давні мовні процеси. Для лексикології надністрянський лексичний фонд – джерело унікальних діалектизмів. Для соціолінгвістики цей говір демонструє складні процеси мовних контактів у багатомовному середовищі.

Попри значний доробок, у дослідженні надністрянського говору залишається низка не вирішених питань: уточнення внутрішньої диференціації говору, детальний опис синтаксичних і прагматичних особливостей, соціолінгвістичний аналіз сучасного стану, етимологічний аналіз унікальної лексики, типологічне порівняння з суміжними говірками. Вирішення цих проблем потребує як подальших польових досліджень, так і застосування нових методологічних підходів.

Надністрянський говір є не лише об'єктом наукового дослідження, а й важливою частиною української культурної спадщини. Його вивчення сприяє глибшому розумінню мовної історії України та процесів формування національної ідентичності. У контексті сучасних викликів збереження мовної різноманітності дослідження надністрянського говору набуває особливої актуальності як приклад успішного документування регіонального діалекту та може слугувати методологічною основою для розвитку української діалектології загалом.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

- АУМ: Матвіяс, І. Г. (гол. ред.). (1988). *Атлас української мови: в 3 т.* (Т. 2: Волинь, Надністрянщина, Закарпаття і суміжні землі). Київ: Наукова думка.
- Бандрівський, Д. Г. (1960). *Говірки Підбузького району Львівської області*. Київ: Видавництво АН УРСР.
- Бичко, З. М. (1992). *Словник діалектної лексики с. Грабовець Стрийського району Львівської області*. Львів.
- Бичко, З. М. (1997). *Діалектна лексика Опілля*. Львів.
- Бичко, З. М. (2005). *Надністрянські говірки. Короткий словник*. Тернопіль: Лідер.
- Верхратський, І. (1912). Говір батюків. *Збірник фільольогічної секції НТШ, 15*, Львів, 1–37.
- Влох, М. В. (2023). Назви страв і напоїв у надністрянському та слобожанському діалектах української мови. В *Мовний простір сучасного світу: тези доповідей VII Всеукраїнської наукової конференції студентів, аспірантів і молодих учених (м. Київ, 26 травня 2023 р.)*. Київ: НаУКМА, 49–52.
- Глібчук, Н. М. (упоряд.). (2000). *Говірки південно-західного наріччя української мови: збірник текстів*. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка.
- Глібчук, Н. М. (упоряд.). (2005). *Українські говірки південно-західного наріччя. Тексти*. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка.
- Глібчук, Н. М., Костів, О. Б. (2023). *Українська діалектологія: підручник*. Львів: Піраміда.
- Гнатишак, Ю. (2021). *Болехівські бувальщини. Діалектні тексти*. Львів.
- Горбач, О. (1965). *Північно-надністрянська говірка й діалектний словник с. Романів Львівської області*. Мюнхен.
- Горбач, О. (1971). *Говірки й словник діалектної лексики Тербовельщини*. Мюнхен.

- ГУМ:** Довгопол, С. Ф., Залеський, А. М., Прилипко, Н. П. (упоряд.). (1977). *Говори української мови. Збірник текстів*. Київ.
- Дзендзелівський, Й. О. (1991). І. Зілинський і початки застосування лінгвогеографічного аспекту в українській діалектології. *Мовознавство*, 2, 24–36.
- Дидик-Меуш, Г. (2021). *Мокряни. Говірка маминого села. Словник*. Львів: Піраміда.
- Залеський, А. (1973). *Вокалізм південно-західних говорів української мови*. Київ: Наукова думка.
- Зілинський, І. (1933). *Карта українських говорів з поясненнями. Праці Українського Наукового Інституту*, 14/3. Варшава.
- Кисілевський, К. (1962). Мовні особливості наддністрянського гнізда. *Записки товариства імені Шевченка* (Т. 169: Праці Філологічної та Історично-філософської секції). Париж; Нью-Йорк; Мюнхен; Торонто; Сідней, 99–123.
- ЛЛ:** Хобзей, Н., Сімович, О., Ястремська, Т., Дидик-Меуш, Г. (2019). *Лексикон львівський: поважно і на жарт*. 4-те вид., змін. і допов. Львів: Видавництво Старого Лева.
- Осташ, Р., Осташ, Л. (2010). Словник говірки села Стриганці Тисменицького району Івано-Франківської області [А–В]. *Діалектологічні студії*, 9, 239–251.
- Осташ, Л., Осташ, Р. (2011). Лексика села Стриганці як об'єкт лексикографічного опрацювання. *І. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*, 24, 150–155.
- Осташ, Л., Осташ, Р. (2012а). Лексика села Стриганці як об'єкт лексикографічного опрацювання. Г. 2 (гнат–горішниця). *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*, 57, 291–301.
- Осташ, Л., Осташ, Р. (2012б). Лексика села Стриганці як об'єкт лексикографічного опрацювання. Г. 3 (гórлечко–гримотіти). *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)*, 16, 307–312.
- Осташ, Л., Осташ, Р. (2015). Лексика села Стриганці як об'єкт лексикографічного опрацювання. Д. 3 (доживáти–дюхувáти). В І. Кононенко, І. Митнік, С. Романюк (ред.), *Тенденції розвитку української лексики та граматики*, 2. Варшава; Івано-Франківськ, 162–187.
- Осташ, Л., Осташ, Р. (2017). Лексика села Стриганці як об'єкт лексикографічного опрацювання. К. 2 (капітанка–кня́жна). *Studia Ucrainica Varsoviensia*, 5, 101–111.
- Осташ, Л., Осташ, Р. (2018а). Лексика села Стриганці як об'єкт лексикографічного опрацювання. І, І. *Studia Ucrainica Varsoviensia*, 6, 249–262.
- Осташ, Л., Осташ, Р. (2018б). Лексика села Стриганці як об'єкт лексикографічного опрацювання. З. 3 (за́га–заї́хати). *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*, 68, 184–198.
- Осташ, Л., Осташ, Р. (2019). Лексика села Стриганці як об'єкт лексикографічного опрацювання. З. 6 (запа́с–запха́тисі). *Філологічний часопис*, 1(13), 89–96.
- Приступа, П. І. (1957). *Говірки Брюховицького району Львівської обл.* Київ: Видавництво АН УРСР.
- Різник, В. П. (2016). *Назви їжі та кухонного начиння в говірках надсянсько-наддністрянського суміжжя* [дис. ... канд. філол. наук, Львівський національний університет імені Івана Франка]. Репозитарій. https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/02/dis_riznyk.pdf

Романина, І. (2010). Діалектні тексти про чуда з Наддністрянщини. *Діалектологічні студії*, 9, 558–562.

СБ: Гнатишак, Ю., Сімович, О., Хобзей, Н., Ястремська, Т. (2017). *Слова з Болехова*. Львів.

Сікора, Г. В. (2021). *Фонетика сучасного львівського мовлення* [дис. ... канд. філол. наук, Інститут української мови НАН України]. Репозитарій. https://iul-nasu.org.ua/wp-content/uploads/2021/04/Sikora_G_V_Dys.pdf

Стецик, Х. М. (2015). *Надністрянські діалектні елементи в українській художній прозі* [дис. ... канд. філол. наук, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника]. Репозитарій. <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0416U000258/>

Цимбаліста, А. В. (2021). *Номінація людини у надністрянських говірках (семантика та словотвір)*. [магістерська робота, Львівський національний університет імені Івана Франка]. Репозитарій. <https://philology.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/09/Antonyk-TSymbalista-A.-Nominatsiia-liudyny-u-naddnistrianskykh-hovirkakh-semantyka-i-slovotvir.pdf>

Шило, Г. Ф. (1957). *Південно-західні говори УРСР на північ від Дністра*. Львів: Видавництво Львівського державного педагогічного інституту.

Шило, Г. (2008). *Надністрянський регіональний словник*. Львів; Нью-Йорк.

Ястремська, Т. О. (2016). Межі діалектного простору: південно-західне наріччя. В О. Костів (відп. ред.), *У координатах мови. Збірник наукових праць на пошану професора Лідії Коць-Григорчук*. Львів: Паїс, 129–137.

Ястремська, Т. О. (2020). Надністрянський говір. В *Енциклопедія Сучасної України*. <https://esu.com.ua/article-70758>

Ястремська, Т. (2024). Мова міста як симбіоз діалекту та літературного стандарту. В Т. Ястремська, Д. К. Рембішевська (відп. ред.), *Діалекти в умовах сучасних викликів*. Львів; Варшава, 235–264. <https://doi.org/10.33402/DSSG.2024-235-264>

Janów, J. (1926). *Gwara matoruska Moszkowiec i Siwki Naddniestrzańskiej z uwzględnieniem wsi okolicznych*. Lwów.

Dejna, K. (1957). *Gwary ukraińskie Tarnopolszczyzny*. Wrocław.

REFERENCES

Matviias, I. H. (Ed). (1988). *Atlas ukraińskiej mowy: v 3 t.* (T. 2: Volyn, Naddnistrianshchyna, Zakarpattia i sumizhni zemli). Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

Bandrivskiy, D. H. (1960). *Hovirky Pidbuzkoho raionu Lvivskoi oblasti*. Kyiv: Vydavnytstvo AN URSR (in Ukrainian).

Bychko, Z. M. (1992). *Slovnnyk dialektnoi leksyky s. Hrabovets Stryiskoho raionu Lvivskoi oblasti*. Lviv (in Ukrainian).

Bychko, Z. M. (1997). *Dialektna leksyka Opillia*. Lviv (in Ukrainian).

Bychko, Z. M. (2005). *Naddnistrianski hovirky. Korotkyi slovnnyk*. Ternopil: Lider (in Ukrainian).

Verkhratskyi, I. (1912). *Hovir batiukiv. Zbirnyk filolohichnoi seksii NTSh, 15*, Lviv, 1–37 (in Ukrainian).

Vlokh, M. V. (2023). Nazvy strav i napoiv u naddnistrianskomu ta slobozhanskomu dialektakh ukraińskiej mowy. In *Movnyi prostir suchasnoho svitu: tezy dopovidei VII Vse-ukraińskiej naukovoï konferentsii studentiv, aspirantiv i molodykh uchenykh (m. Kyiv, 26 travnia 2023 r.)*. Kyiv: NaUKMA, 49–52 (in Ukrainian).

Hlibchuk, N. M. (Comp.). (2000). *Hoviryk pivdenno-zakhidnoho narichchia ukraïnskoi movy: zbirnyk tekstiv*. Lviv: Vydavnychiy tsentr LNU im. I. Franka (in Ukrainian).

Hlibchuk, N. M. (Comp.). (2005). *Ukraïnski hovirky pivdenno-zakhidnoho narichchia. Teksty*. Lviv: Vydavnychiy tsentr LNU im. I. Franka (in Ukrainian).

Hlibchuk, N. M., & Kostiv, O. B. (2023). *Ukraïnska dialektolohiia: pidruchnyk*. Lviv: Piramida (in Ukrainian).

Hnatyshak, Yu. (2021). *Bolekhivski buvalshchyny. Dialektni teksty*. Lviv (in Ukrainian).

Horbach, O. (1965). *Pivnichno-naddnistrianska hovirka y dialektnyi slovnyk s. Romaniv Lvivskoi oblasti*. Miunkhen (in Ukrainian).

Horbach, O. (1971). *Hovirky y slovnyk dialektnoi leksyky Terebovelshchyny*. Miunkhen (in Ukrainian).

Dovhopol, S. F., Zaleskyi, A. M., & Prylypko, N. P. (Comps.). (1977). *Hovory ukraïnskoi movy. Zbirnyk tekstiv*. Kyiv (in Ukrainian).

Dzendzelivskyi, Y. O. (1991). I. Zilynskyi i pochatyky zastosuvannia linhvoehografichnoho aspektu v ukraïnskii dialektolohii. *Movoznavstvo*, 2, 24–36 (in Ukrainian).

Dydyk-Meush, H. (2021). *Mokriany. Hovirka mamynoho sela. Slovnyk*. Lviv: Piramida (in Ukrainian).

Zaleskyi, A. (1973). *Vokalizm pivdenno-zakhidnykh hovoriv ukraïnskoi movy*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

Zilynskyi, I. (1933). *Karta ukraïnskykh hovoriv z poiasnenniamy. Pratsi Ukraïnskoho Naukovoho Instytutu*, 14/3. Varshava (in Ukrainian).

Kysilevskyi, K. (1962). Movni osoblyvosti naddnistrianskoho hnizda. *Zapysky tovarystva imeni Shevchenka* (T. 169: Pratsi Filolohichnoi ta Istorychno-filosofichnoi sektiï). Paryzh; Niu-Iork; Miunkhen; Toronto; Sidnei, 99–123 (in Ukrainian).

Khobzei, N., Simovych, O., Yastremska, & T., Dydyk-Meush, H. (2019). *Leksykon lvivskyi: povazhno i na zhart* (4rs ed). Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva (in Ukrainian).

Ostash, R., & Ostash, L. (2010). Slovnyk hovirky sela Stryhantsi Tysmenytskoho raionu Ivano-Frankivskoi oblasti [A–V]. *Dialektolohichni studii*, 9, 239–251 (in Ukrainian).

Ostash, L., & Ostash, R. (2011). Leksyka sela Stryhantsi yak obiekt leksykohrafichnoho opratsiuvannia. *G. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Filolohiia. Sotsialni komunikatsii*, 24, 150–155 (in Ukrainian).

Ostash, L., & Ostash, R. (2012a). Leksyka sela Stryhantsi yak obiekt leksykohrafichnoho opratsiuvannia. H. II (hnat–horishnytsi). *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii: Filolohichna*, 57, 291–301 (in Ukrainian).

Ostash, L., & Ostash, R. (2012b). Leksyka sela Stryhantsi yak obiekt leksykohrafichnoho opratsiuvannia. H. 3 (hórlechko–hrymoti). *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Filolohiia (movoznavstvo)*, 16, 307–312 (in Ukrainian).

Ostash, L., & Ostash, R. (2015). Leksyka sela Stryhantsi yak obiekt leksykohrafichnoho opratsiuvannia. D. 3 (dozhyváty–diukhuváty). In I. Kononenko, I. Mytnik, & S. Romaniuk (Eds.). *Tendentsii rozvytku ukraïnskoi leksyky ta hramatyky*, 2. Varshava; Ivano-Frankivsk, 162–187 (in Ukrainian).

Ostash, L., & Ostash, R. (2017). Leksyka sela Stryhantsi yak obiekt leksykohrafichnoho opratsiuvannia. K. 2 (kapítanka–kniázhna). *Studia Ucrainica Varsoviensia*, 5, 101–111 (in Ukrainian).

Ostash, L., & Ostash, R. (2018a). Leksyka sela Stryhantsi yak obiekty leksykohrafichnoho opratsiuvannia. I, Yi. *Studia Ucrainica Varsoviensia*, 6, 249–262 (in Ukrainian).

Ostash, L., & Ostash, R. (2018b). Leksyka sela Stryhantsi yak obiekty leksykohrafichnoho opratsiuvannia. Z. 3 (záha–záikhaty). *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seria filolohichna*, 68, 184–198 (in Ukrainian).

Ostash, L., & Ostash, R. (2019). Leksyka sela Stryhantsi yak obiekty leksykohrafichnoho opratsiuvannia. Z. 6 (zapás–zapkhátysi). *Filolohichni chasopys*, 1(13), 89–96 (in Ukrainian).

Prystupa, P. I. (1957). *Hovirky Briukhovytskoho raionu Lvivskoi obl.* Kyiv: Vydavnytstvo AN URSSR (in Ukrainian).

Riznyk, V. P. (2016). *Nazvy yizhi ta kukhonnoho nachynnia v hovirkakh nadsiansko-naddnistrianskoho sumizhzhia* [PhD thesis, Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka]. Repozytarii. https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/02/dis_riznyk.pdf (in Ukrainian).

Romanyna, I. (2010). Dialektni teksty pro chuda z Naddnistrianshchyny. *Dialektolohichni studii*, 9, 558–562 (in Ukrainian).

Hnatyshak, Yu., Simovych, O., Khobzei, N., & Yastremska, T. (2017). *Slova z Bolekhova*. Lviv (in Ukrainian).

Sikora, H. V. (2021). *Fonetyka suchasnoho lvivskoho movlennia* [PhD thesis, Instytut ukrainskoi movy NAN Ukrainy]. Repozytarii. https://iul-nasu.org.ua/wp-content/uploads/2021/04/Sikora_G_V_Dys.pdf (in Ukrainian).

Stetsyk, Kh. M. (2015). *Naddnistrianski dialektni elementy v ukrainskii khudozhnii prozi* [PhD thesis, Prykarpatskyy natsionalnyi universytet imeni Vasylia Stefanyka]. Repozytarii. <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0416U000258/> (in Ukrainian).

Tsymbalista, A. V. (2021). *Nominatsiia liudyny u naddnistrianskykh hovirkakh (semantyka ta slovotvir)*. [Master's thesis, Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka]. Repozytarii. <https://philology.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/09/Antonyk-Tsymbalista-A.-Nominatsiia-liudyny-u-naddnistrianskykh-hovirkakh-semantyka-i-slovotvir.pdf> (in Ukrainian).

Shylo, H. F. (1957). *Pivdenno-zakhidni hovory URSSR na pivnich vid Dnistra*. Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoho derzhavnoho pedahohichnoho instytutu (in Ukrainian).

Shylo, H. (2008). *Naddnistrianskyi regionalnyi slovnyk*. Lviv; Niu-York (in Ukrainian).

Yastremska, T. O. (2016). Mezhi dialektnoho prostoru: pivdenno-zakhidne narichchia. In O. Kostiv (Ed.), *U koordynatakh movy. Zbirnyk naukovykh prats na poshanu profesora Lidii Kots-Hryhorchuk*. Lviv: Pais, 129–137 (in Ukrainian).

Yastremska, T. O. (2020). Naddnistrianskyi hovir. In *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy*. <https://esu.com.ua/article-70758> (in Ukrainian).

Yastremska, T. (2024). Mova mista yak symbioz dialektu ta literaturnoho standartu. In T. Yastremska, & D. K. Rembishevska (Eds.), *Dialekty v umovakh suchasnykh vyklykiv*. Lviv; Varshava, 235–264. <https://doi.org/10.33402/DSSG.2024-235-264> (in Ukrainian).

Janów, J. (1926). *Gwara maloruska Moszkowiec i Siwki Naddniestrzańskiej z uwzględnieniem wsi okolicznych*. Lwów (in Polish).

Dejna, K. (1957). *Gwary ukraińskie Tarnopolszczyzny*. Wrocław (in Polish).

Vita OSMANOVA

PhD student of the Department of Ukrainian Language
I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the NAS Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-4802-3743>

e-mail: sergiivnavita@gmail.com

THE DNIESTER DIALECT AS AN OBJECT OF RESEARCH

The article offers a comprehensive account of the Dniester dialect as an object of contemporary dialectological study, linking the history of its description with new data sources. Drawing on research by Ukrainian, Polish, and émigré scholars, it traces the evolution of approaches from the first detailed records of the mid-twentieth century to the present; synthesizes results from the linguistic-geographical tradition, lexicographic series, and textographic corpora; and outlines the place of the urban register within the area's structure. The area's transitional character at the interface with the Boyko, Sian, and Podilian varieties is demonstrated, and bundles of isoglosses are modelled to delineate zones of heightened variability. Particular attention is paid to the lexicographic achievements of recent decades, which standardize the presentation of units, record usage contexts, and enable the comparison of local data against a broader regional background. The study reviews textographic resources – nationwide and regional collections of Southwestern dialect texts as well as thematically marked local corpora – that ensure reproducible transcription and metadata, broaden genre coverage, and serve as a basis for intertemporal comparisons.

The *language of the city* is also in focus as a contact variety: its role is shown in interpreting the diffusion of units between center and periphery and in distinguishing urban from rural usage. Two complementary trends in recent research are identified: the continued documentation and systematization of lexis and texts, and the adoption of methods of semantic modelling, corpus analytics, and cartographic mapping. Priority directions for further work are outlined – sociolinguistic profiling of speakers, refinement of the area's internal differentiation, more detailed syntactic and pragmatic accounts, etymological study of distinctive vocabulary, and the development of digital resources. In sum, the survey advances an integrated conceptual framework for describing the Dniester dialect, ensures the reproducibility of comparisons across time and space, enhances the comparability of results, and provides tools for the continued updating of cartographic models and corpus representations.

Key words: Dniester dialect, Southwestern dialect group, Ukrainian dialects, dialectology, research history, historiography.

Стаття: надійшла до редакції 12.05.2025
прийнята до друку 1.08.2025

ЮБІЛЕЇ

ISSN 2223-1196. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. 2025. Вип. 42.
УДК 94(477.87:439)-0511.МАНДРИК(092)
DOI: <https://doi.org/10.33402/ukr.2025-42-385-394>

Yurii CHOTARI

PhD in History

Associate Professor

Head of the Department of History and Social Disciplines

Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7265-1273>

e-mail: csatary.gyorgy@kmf.org.ua

Imre SZAKÁL

PhD in History

Associate professor

associate professor of the Department of History and Social Disciplines

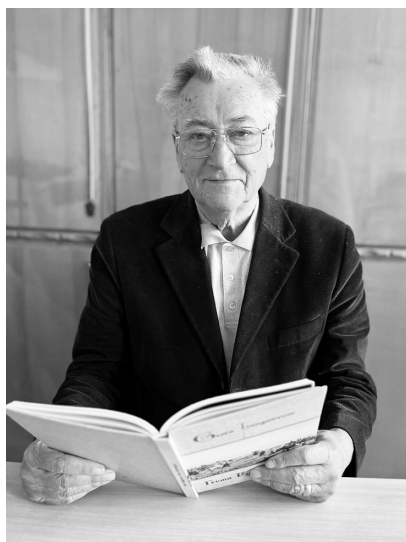
Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2017-3999>

e-mail: szakal.imre@kmf.org.ua

AN EMINENT SCHOLAR OF HUNGARIAN STUDIES IN UKRAINE (FOR THE 80th BIRTHDAY OF PROFESSOR IVAN MANDRYK)

Ivan Mandryk, professor of history, former head of the Department of Modern and Contemporary History and Historiography, was born on 17 September 1945 in Vyshkovo, Khust district of Transcarpathia. In 1963, he left Vyshkovo Secondary School No. 1. Already during his school years, he was attracted by the humanities and was a regular visitor to the village library. During his school years, he also read many university textbooks. In 1963, I. Mandryk successfully enrolled in the Faculty of History of Uzhhorod State University, where he continued his studies with excellent results. He graduated from the higher education institution with honours, based on which his teachers recommended that he continue his studies at the university's doctoral school, in the postgraduate program. In parallel, he began his work in 1967 as a history teacher at Nyzhnie Selyshche Secondary School (Khust district) (Олашин, 2005; До 75-річчя, 2020).

During the years of his postgraduate studies, he began to deal with the 19th century history of Hungary, the peoples of the Tysa-Danube basin, and the national and political problems of the Austro-Hungarian Empire. His scientific success was also helped by his

language skills, as he spoke Hungarian, Slovakian and French fluently. He has had long-term academic training at the universities of Lviv, Moscow and Budapest. He has carried out successful research in local and neighbouring countries' archives, and has made use of his professional contacts with renowned specialists and historians of the time.

He completed his postgraduate studies at the Department of General History at Uzhhorod State University in 1970. In October 1970, he started working at the Uzhhorod State University, where he rose from assistant to professor. From 1970 to 1971, he was an assistant, from 1971 to 1975 a teacher, from 1975 to 1999 an associate professor, from 1999 to 2002 a full professor, and from 2001 head of the former Department of General History (now Modern and Contemporary History and Historiography) (Олашин, 2010, с. 73–74).

In 1973, I. Mandryk defended his doctoral dissertation before the History Department of Uzhhorod State University on the «Situation of the Agrarian Proletariat in Hungary at the Beginning of the 20th Century (1900–1914)». His supervisor was Professor Ivan Hrančak (Олашин, 2010, с. 62–64). A year later, in 1974, he was awarded the title of Associate Professor. During his teaching career, he taught the history of the European and American modern period, the history of Hungary, was the supervisor of several diploma theses, and was an active member of the state examination boards (Лизанець, 1994).

From 1996 to 2004, I. Mandryk was Dean of the Faculty of History. During this time he improved the quality of teaching and learning, the quality of the professional staff and the technical and material base. Under his leadership, the Political Science major opened its doors. It is important to note that under his leadership, the department and the dean's office maintained a balanced atmosphere conducive to academic research. As a result of many years of research, in April 1997 I. Mandryk defended his doctoral dissertation «The renewal and political development of the statehood of Hungary in the first phase of dualism (1867–1890)» (Олашин, 2010) before the History Committee of Uzhhorod State University, also under the supervision of Professor I. Hrančak. As dean of the faculty, he wrote a scholarly treatise on the past of the history major, which is a thorough summary of his work and the circumstances and challenges he faced as a young teacher and later as a leader (Мандрик, 2000). He fondly shared his memories of his university years, his colleagues, historians who worked with him to make the scholars of Uzhhorod State University successful under the current circumstances (Мандрик, 2024b).

At the university, the professor taught the disciplines of modern history of Europe and America, introduction to specialized subjects, history of Hungary, culture of the Age of Enlightenment, culture of European countries in the 19th and 20th centuries, problems of nationalities and national liberation struggles in the Austro-Hungarian Monarchy. He held specialized courses popular with his students on the history of France, England and the USA, on the historiography of the early modern and modern eras and source research, on the achievements of European culture in the 19th and 20th centuries (Олашин, 2010). For many years, I. Mandryk served as scientific secretary and then chairman of the committee established for the defence of candidate dissertations (Олашин, 2005).

In the course of his career, he has researched the era of Hungarian dualism, and has been particularly interested in the history of the modern Transcarpathian region. He is the author of about a hundred scientific papers, including articles, monographs, scientific popularization articles on local history, and methodological publications (Олашин, 2010). He has participated in numerous scientific and practical conferences in Hungary and Slovakia. It is no coincidence that since 1993 he has been a Member of the Transcarpathian Scientific Society and the Academic Scientific Society of Szabolcs-Szatmár-Bereg County (Смолій, 2003).

In 1988 and 1989, he had the opportunity to hold a seminar at the Department of the History of Eastern Europe at Eötvös Loránd University in Budapest (Лизанець, 1994). This also gave the academic world access to the considerable results of his research in Hungarology.

His research on Hungarology. The institutionalisation of Hungarian studies in Ukraine was established in 1988 with the opening of the Centre for Hungarology in Uzhhorod, which was made possible with the financial and intellectual support of Hungary. The new institution still functions under the jurisdiction of Uzhhorod National University, but unfortunately it has not become a centre of Hungarian studies over the decades, as apart from some exceptions only philological research has been carried out within its walls. Perhaps that is why, decades later, the university's history departments decided to set up a separate research programme for the study of Hungarian history, with Professor I. Mandryk playing a major role in determining the research topics. Since November 2015, regular meetings have been held to present the findings of the Research Centre's staff on the Hungarian-Ukrainian past. In 2016, I. Mandryk represented the Research Centre at a scientific seminar on 26 October, 2016 organised in Uzhhorod to mark the 60th anniversary of the 1956 Hungarian Revolution. The presentation of the topic was made possible by his previous research (Мандрик, 2007). The staff of the Centre is constantly researching Hungarian and Ukrainian history, and their results are reflected in both academic and popular articles («Українську гунгаристику» започаткували..., 2016).

As a professor of history at Uzhhorod National University, he has been a guest lecturer of the highly successful Kőlcsey Evenings at the Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education in Berehove. It has become regular that he first gave a history class to the history students of the college, and then the actual meeting announced within the framework of the Kőlcsey Evenings, took place in front of an interested audience. In the course of the informal discussion, Professor I. Mandryk went far beyond the actual topic of his lecture, the problems of 18th to 20th century Hungarian history. As usual, he spoke in general about historical processes, the forces that drive them and the personalities that shape history. He sought to shed light on the tragic events of the Hungarian past by linking the events and eras of the past, while at the same time drawing parallels with contemporary European events and interactions (Kosztzyu, Ljuta, Melnik, Turenko, Zakrividoroga, 1990; Történelmi párhuzamok, 2005).

A discussion entitled «The Veretske Pass in Historical Perspective» was organized at Uzhhorod University in the institution's Eduard Balahuri Museum. The keynote speaker of the forum was Professor I. Mandryk, who contributed to clarifying the many issues of the discussion. The title of his presentation was «The Crossing of the Hungarian Tribes over the Veretske Pass and the Conquest» (Чундак, 2017).

The results of I. Mandryk's research in Hungarian studies have been published in Ukrainian and Hungarian. After the collapse of the Soviet Union and the establishment of the independent Ukrainian state, the opportunities for publication increased. Under the auspices of the Centre for Hungarology in Uzhhorod, the journal *Acta Hungarica* was published. Professor I. Mandryk regularly wrote articles in this journal. Several articles on the subject of his dissertation were published (Лизанець, 1995). His works, based on archival sources, deal with the northeastern part of Hungary in the late 19th and early 20th centuries. In his opinion, at that time the turnover of agricultural production dominated the economy. He authoritatively characterized the problems of the mountain economy, the maintaining

capacity of land on different quality soils. He reviewed the statistics of the emigration of agricultural workers in European countries. According to him, emigration improved the situation of the workers, as they could bring money home, but for their families, emigration caused social tensions, which affected all aspects of life, bringing demographic and social changes at a time when modest state assistance was not providing adequate results (Mandrik, 1997). He points out that official statistics do not contain accurate numbers, as those hoping for a new world also left their homeland illegally. He also draws attention to the fact that a significant part of the population returned home or emigrated several times. He correctly suggests that statistics are available for each county (Uzh, Bereh, Uhocha, Maramuresh) and that the area of the four historical counties is significantly larger than that of today's Transcarpathia (Мандрик, 1992).

Apart from the agricultural situation, part of his archival work is devoted to the 1848–1849 Revolution and War of Independence and the Kossuth emigration. In his analysis of Kossuth's post-emigration policy, he describes his plan for the so-called «Danube Confederation», which would have been based on an alliance of three countries on a regulated and equal economic basis. He evaluates Kossuth's plans for action against the Habsburgs and discusses the popularity of the former freedom fighter among his Hungarian supporters. He portrays Kossuth objectively as a non-compromising anti-Habsburg hero fighting for the independence of his country (Mandrik, 1983; 1986).

In his writings, he also deals with the rights of the nationalities in Hungary (Мандрик, 2013). He criticises József Eötvös as a Hungarian reformist politician on the issue of nationality, and in his view, Eötvös and his comrades saw a threat to the self-government rights of the nationalities in Hungary, although they declared equality between nationalities, but he was against the federalisation of the country (Мандрик, 1991; 1995). He wrote extensive analyses of the period following the 1848–1849 Revolution and War of Independence.

His analyses of the roles of political figures in the 19th century are particularly valuable. For example, he thoroughly studied the expediency of the reforms of Lajos Kossuth, the leader of the 1848–1849 Revolution and War of Independence, or István Széchenyi, who held moderate political views. He presented the contradictions between L. Kossuth and I. Széchenyi for the achievement of a just social order. Examining the 1867 compromise between Hungary and Austria, he pointed out the success of Ferenc Deák, the creator of the compromise, in bringing about national prosperity, which was judged differently by different social classes (Мандрик, 2003). Lajos Kossuth clearly described the compromise as contrary to Hungarian sovereignty, which is why his supporters founded the 1848 Independence Party in 1868, which operated until the First World War. In contrast, F. Deák was a supporter of cooperation with Austria, which later proved to be the realistic path for Hungary, even if the compromise was considered forced (Мандрик, 2024a).

He also deals with the political history of Hungary, including the present-day Transcarpathian region, in the mid- and second half of the 19th century. He has written a summarizing and opinion-forming study of Hungarian liberalism in the 19th century, in which he points out its characteristics. In his view, Hungarian liberalism bore the hallmarks of German progressive conservatism, as it was most favourable to the middle classes. It was only 20 years after the failed 1848–1849 War of Independence, after the Compromise of 1867, that the new ideal was allowed to unfold, when the status of the Hungarian state was essentially renewed. The most popular politician of the time was F. Deák, who, with

his followers, advocated cooperation with Austria, while L. Kossuth, in exile, proposed the Confederation of the small states on the Danube. But the latter idea failed to find support either in the country or abroad. The author describes the views of liberal politicians (e. g., Ferenc Deák, József Eötvös, Zsigmond Kemény, and János Vajda) on the present and future of Hungary. He describes the Nationality Act of 1868, which, according to liberal thought, was in keeping with the spirit of the times. In his view, liberal solutions to the nationality and economic problems prevailing in the country would have been most relevant (Мандрик, 1997а).

In a separate article, he analyzed the political role of the aforementioned F. Deák in the restoration of Hungary's constitutional order and its continuous struggle for independence against the Habsburg monarch. After the Compromise, the county itself as an administrative unit became a significant centre of domestic politics, along with the elections and tensions taking place there. The focus of political events here was on the negotiations, successes and tensions associated with the Compromise. The appointment of Gyula Andrássy as Prime Minister by the Emperor brought significant changes to the country's constitution and laws. According to Professor I. Mandryk (Мандрик, 1997b), despite the difficulties, F. Deák's consolidating policy strengthened the country's political system and made the dualist state acceptable to Hungary.

The professor devoted a special study to the emergence and strengthening of the political opposition in Hungary in the second half of the 19th century. Here he refers to the party of L. Kossuth and his followers, who lived abroad as opponents and consistently criticised the Hungarian government of the day for its alliance with the Habsburgs. Differences of opinion around the dualist state created tensions not only among politicians but even among historians. The resolution of the fate of the nationalities, equal language use in areas inhabited by minorities, and the talk of armed struggle planned by L. Kossuth kept the political minds of the citizens constantly awake. The efforts of L. Kossuth, the leader of the War of Independence, for the sake of an independent Hungarian state also appear in his study. In his evaluation, the author rightly notes that L. Kossuth, as a non-negotiable hero, became a symbol of Hungarian freedom (Mandrik, 1998).

In his academic journal articles, he described the political and economic changes that took place in the Transcarpathian region, which, according to the author, brought both successes and disappointments to the population. In his opinion, the political role of the Hungarians in the region, who constituted the majority of the country's population, was strengthened, while at the same time the rights of the national minorities living in the country were diminished (Мандрик, 2006). The rights of the minorities at the state level were addressed by the aforementioned 1868 law, which became of particular importance as it ensured the use of languages by the national minorities in the county offices, the right of the church to use any language, free nationality school choice, and the establishment of nationality associations were enshrined in law. He noted, however, that the laws were not fully observed (Мандрик, 1994).

The author then presented drafts from local Ukrainian/Ruthenian politicians who called for national autonomy in the Ukrainian-inhabited areas of present-day Transcarpathia. He characterized the role of the Greek Catholic Church in the Ukrainian/Ruthenian national movement, which was an important factor in the development of intelligentsia in this region. In this regard, the professor underlines and evaluates the role of local church schools in the development of culture. The author further analyses the tensions that emerged during local

and parliamentary elections on ethnic grounds, as well as the Russophile infiltration of this area from beyond the Carpathians. In addition, the article discusses the issue of 19th century emigration from the territory of present-day Transcarpathia and the tensions associated with it in terms of labour shortages. The analysis covers the effects of the unproductive years and the tensions caused by unemployment (Мандрик, 1993).

He evaluated the so-called «Mountain Action» from a political and economic perspective, with the help of which the Hungarian government, within the framework of a ministerial department for agriculture, wanted to help the poor population of the mountainous regions. These economic subsidies (lending of farmland, credit cooperatives, import of livestock, etc.) that reached these regions proved to be useful, but did not solve the problem (Мандрик, 2006). He also examined the work of the first leader of the «Mountain Action», Ede Egán (1851–1901), in connection with the 140th anniversary of his birth. He showed that his ministerial efforts, which were only evaluated negatively in the Soviet era, did indeed bring many positive results for the simple people farming in the mountainous regions. He formulated the tensions that pitted E. Egán against local usurers and certain officials. Finally, he pointed out the confusing circumstances of his death, which officially entered history as an accident. The local Ukrainian population had great affection for E. Egán, and crowds attended his funeral in Uzhhorod (Mandrik, 1990). The agricultural theme appears in many of his Hungarian-language publications, for example in the yearbook of the county archives in Nyíregyháza and in his scientific and popular writings (Mandrik, 1997). The author summarizes the factuality of his statement based on the sources he has researched. He states that research on the topic is absolutely necessary in the future, since many established statements are less proven or incomplete. In his opinion, the radical changes implemented from above ensured the further functionality of large and medium-sized estates. He also demonstrated with examples from Transcarpathia that capitalist production methods gradually made their way into agriculture and, despite the difficulties, brought results. He pays special attention to the surplus labor force in each settlement and the related emigration to America in the late 19th and early 20th centuries. The underdevelopment of industry and the small amount of arable land under the conditions of large landowners were unable to absorb free labor. Therefore, he sees the agrarian problem of the region precisely in landlessness. He uses examples of settlements to illustrate the difficult economic situation of small and medium-sized landowners. Banks gave loans on the collateral of land and property, which were very difficult to repay, and the so-called usurious interest rates became widespread (Mandrik, 1997).

Professor I. Mandryk's organizational work and lecturing talent is also evident at the Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education. After the registration of the Rákóczi College in Ukraine, he played a significant role in the preparation of the history curricula and in the work of the examination boards. He is a constant participant in academic conferences organised by the College and in talent development programmes designed to help students catch up. He is also involved in the supervision and reviewing of Master's theses.

Of course, his work has been recognized on several occasions, and his commendable certificates and awards testify to this. Professor I. Mandryk is still actively engaged in research and teaching at the Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education and Uzhhorod National University. On the occasion of his 80th anniversary year, we wish him good health and continued success in this wide-ranging pedagogical-research work.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

До 75-річчя від дня народження відомого історика-угоролога, педагога і адміністратора вищої школи Івана Мандрика. (2020, 17 вересня). <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/news/75-Ivana-mandrika.htm>

Лизанець, П. (гол. ред.). (1995). Закарпатське Угорськомовне Наукове Товариство. Біографічний довідник. *Вісник Закарпатського угорськомовного наукового товариства, 1*, 95–96. Ужгород.

Мандрик, І. (1991). Закарпатська еміграція кінця XIX – початок XX ст. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки, 1*, 48–56.

Мандрик, І. (1992). Економічні зв'язки та гуманітарна взаємодопомога між населенням Закарпаття і Угорщини в другій половині XIX ст. *Acta Hungarica, 2*, 137–144.

Мандрик, І. (1993). Міграція Закарпатців і гуманітарна взаємодопомога українців та угорців у другій половині XIX – на початку XX ст. В *Українські Карпати: етнос, історія, культура: матеріали Міжнародної наукової конференції (Ужгород, 26 серпня – 1 вересня 1993 р.)*. Ужгород, 279–287.

Мандрик, І. (1994). Угорсько-хорватська угода 1868 року. *Проблеми слов'янознавства, 46*, 39–48.

Мандрик, І. (1995). Угорський закон 1868 року «Про національне рівноправ'я», його історична оцінка. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія, 1*, 93–99.

Мандрик, І. (1997а). Угорський лібералізм 60–70-их років XIX століття. *Acta Hungarica, 6*, 182–189.

Мандрик, І. (1997б). Роль і місце Ференца Деака у відновленні конституційних прав та незалежності Угорщини. *Acta Hungarica, 4–5*, 108–116.

Мандрик, І. (1998). Становлення угорської політичної опозиції у 60–70-х роках XIX століття. *Acta Hungarica, 6*, 109–118.

Мандрик, І. (2000). Розвиток історичного факультету Ужгородського державного університету за 55 років. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія, 5*, 3–8.

Мандрик, І. (2003). Ференц Деяк і Йозеф Етвеш про національні відносини в Угорщині 60-х років XIX ст. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія, 9*, 139–147.

Мандрик, І. (2006). Угорська політика на території Закарпаття в кінці XX – на початку XXI ст. В В. А. Смолій (відп. ред.), *Україна–Угорщина: спільне минуле та сьогодні: матеріали Міжнародної наукової конференції (Київ, 14–16 квітня 2005 р.)*. Київ, 177–189.

Мандрик, І. (2007). Еволюція політичних та наукових оцінок народного повстання в Угорщині 1956 року. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія, 18*, 113–120.

Мандрик, І. (2013). Національне питання в Угорщині середини XIX століття в оцінці Йозефа Етвеша. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія, 2(31)*, 145–150.

Мандрик, І. (2024а). Протистояння поглядів на майбутнє Угорщини між Ференцом Деяком і Лайошем Кошутом у період прийняття дуалістичної угоди (1865–1867 рр.). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія, 1*, 86–93.

Мандрик, І. (2024b). *Спомини ровесника*. <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/news/spomini-rovesnika-.htm>

Олашин, М. (2005). Під покровительством МУЗИ КЛІО: Мандрик Іван Олександрович. В М. В. Олашин, Ю. О. Остапець, М. Ю. Токар, В. І. Фенич (ред.), *Історичному факультету Ужгородського національного університету – 60 років*. Ужгород, 58–59.

Олашин, М. (2010). *Історичний факультет Ужгородського національного університету: Бібліографічний довідник*. Ужгород, 73–74.

Смолій, В. (ред.). (2003). Українські історики ХХ століття. В *Біобібліографічний довідник. Серія «Українські історики», 2/1*. Київ, 210–211.

«Українську гунгаристику» започаткували на історичному факультеті УжНУ. (2016). <https://zaholovok.com.ua/ukrajinsku-gun%D2%91aristiku-zapochatkuvali-na-istorichnomu-fakulteti-uzhnu>

Чундак, А. (2017). В УжНУ обговорили проблему Vereцького перевалу в історичній ретроспективі. https://mediacenter.uzhnu.edu.ua/news/v_uzhnu_obgovorili_problemu_vereckogo_perevalu_v_istorichnij_retrospektivi/2017-03-22-4621

Kosztu, J., Ljuta, O., Melnik, L., Turenko, T., & Zakrividoroga, J. (1990). *Hungarológia az Ungvári Állami Egyetemen: Bibliográfia*. Uzhgorod.

Mandrik, I. (1983). A szabadságharc sorkatonái: 135 évvel ezelőtt kezdődött a magyarországi polgári demokratikus forradalom és szabadságharc. *Kárpáti Kalendárium*. Uzhgorod, 40–42.

Mandrik, I. (1986). Kossuth függetlenségi harca az emigrációban. *Kárpáti Kalendárium*. Uzhgorod, 26.

Mandrik, I. (1988). Eötvös József és a nemzetiségi kérdés. *Kárpáti Kalendárium*. Uzhgorod, 66.

Mandrik, I. (1990). Egán Ede és a hegyvidéki akció. *Kalendárium 91*. Uzhgorod, 56–57.

Mandrik, I. (1997). Agrárproblémák Kárpátalján a XIX. század végén és a XX. század elején. Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv XII. Nyíregyháza, 47–57.

Történelmi párhuzamok. Kölcsey Esték a beregszászi főiskolán (23 December, 2005). Kárpátalja, 258. <https://karpataljalap.net/2005/12/23/tortenelmi-parhuzamok>

REFERENCES

Do 75-richchia vid dnia narodzhennia vidomoho istoryka-hunharoloha, pedahoha i administratora vyshchoi shkoly Ivana Mandryka. (2020, Veresen 17). <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/news/75-Ivana-mandrika.htm> (in Ukrainian).

Lyzanets, P. (Ed). (1995). Zakarpatske Uhorskomovne Naukove Tovarystvo. Biografichnyi dovidnyk. *Visnyk Zakarpatskoho uhorskomovnoho naukovohto tovarystva, 1*, 95–96. Uzhhorod (in Ukrainian).

Mandryk, I. (1991). Zakarpatska emihratsiia kintsia XIX – pochatok XX st. *Mizhnarodni zviazky Ukrainy: naukovi poshuky i znakhidky, 1*, 48–56 (in Ukrainian).

Mandryk, I. (1992). Ekonomichni zviazky ta humanitarna vzaiemodopomoha mizh naselenniam Zakarpattia i Uhorschchyny vdruhii polovyni XIX st. *Acta Hungarica, 2*, 137–144 (in Ukrainian).

Mandryk, I. (1993). Mihratsiia Zakarpattsiv i humanitarna vzaiemodopomoha ukrainsiv ta uhortsiv u druhii polovyni XIX – na pochatku XX st. In *Ukrainski Karpaty*:

etnos, istoriia, kultura: materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii (Uzhhorod, 26 serpnia – 1 veresnia 1993 r.). Uzhhorod, 279–287 (in Ukrainian).

Mandryk, I. (1994). Uhorsko-khorvatska uhoda 1868 roku. *Problemyslovianoznavstva*, 46, 39–48 (in Ukrainian).

Mandryk, I. (1995). Uhorskyi zakon 1868 roku «Pro natsionalne rivnopravnia», yoho istorychna otsinka. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Istoriiia, 1*, 93–99 (in Ukrainian).

Mandryk, I. (1997a). Uhorskyi liberalizm 60–70-ykh rokiv XIX stolittia. *Acta Hungarica*, 6, 182–189 (in Ukrainian).

Mandryk, I. (1997b). Rol i mistse Ferentsa Deaka u vidnovlenni konstytutsiinykh prav ta nezalezhnosti Uhorshchyny. *Acta Hungarica*, 4–5, 108–116 (in Ukrainian).

Mandryk, I. (1998). Stanovlennia uhorskoï politychnoi opozytsii u 60–70-kh rokakh XIX stolittia. *Acta Hungarica*, 6, 109–118 (in Ukrainian).

Mandryk, I. (2000). Rozvytok istorychnoho fakultetu Uzhhorodskoho derzhavnoho universytetu za 55 rokiv. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Istoriiia, 5*, 3–8 (in Ukrainian).

Mandryk, I. (2003). Ferents Deiak i Yozhef Etvesh pro natsionalni vidnosyny v Uhorshchyni 60-kh rokiv XIX st. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Istoriiia, 9*, 139–147 (in Ukrainian).

Mandryk, I. (2006). Uhorska polityka na terytorii Zakarpattia v kintsi XX – na pochatku XXI st. In V. A. Smolii (Ed.), *Ukraina – Uhorshchyna: cpilne mynule ta sohodennia: materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii (Kyiv, 14–16 kvitnia 2005 r.)*. Kyiv, 177–189 (in Ukrainian).

Mandryk, I. (2007). Evoliutsiia politychnykh ta naukovykh otsinok narodnoho povstannia v Uhorshchyni 1956 roku. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Istoriiia, 18*, 113–120 (in Ukrainian).

Mandryk, I. (2013). Natsionalne pytannia v Uhorshchyni seredyny XIX stolittia v otsintsi Yozhefa Etvesha. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Istoriiia, 2 (31)*, 145–150 (in Ukrainian).

Mandryk, I. (2024a). Protystoiannia pohliadiv na maibutnie Uhorshchyny mizh Ferentsom Deiakom i Laiošem Koshutom u period pryiniattia dualistychnoi uhody (1865–1867 rr.). *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Istoriiia, 1*, 86–93 (in Ukrainian).

Mandryk, I. (2024b). *Spomyny rovesnyka*. <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/news/spomini-rovesnika-.htm> (in Ukrainian).

Olashyn, M. (2005). Pid pokrovytelstvom MUZY KLIO: Mandryk Ivan Oleksandrovych. In M. V. Olashyn, Yu. O. Ostapets, M. Yu. Tokar, & V. I. Fenyh (Eds.), *Istorychnomu fakultetu Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu – 60 rokiv*. Uzhhorod, 58–59 (in Ukrainian).

Olashyn, M. (2010). *Istorychnyi fakultet Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu: Bibliohrafichnyi dovidnyk*. Uzhhorod, 73–74 (in Ukrainian).

Smolii, V. (Ed.). (2003). Ukrainski istoryky XX stolittia. In *Biobibliohrafichnyi dovidnyk. Seriiia «Ukrainski istoryky», 2/1*. Kyiv, 210–211 (in Ukrainian).

«Ukrainsku hungarystyku» zapochatkuvaly na istorychnomu fakulteti UzhNU. (2016). <https://zaholovok.com.ua/ukrajinsku-gun%D2%91aristiku-zapochatkuvali-na-istorichnomu-fakulteti-uzhnu> (in Ukrainian).

Chundak, A. (2017). *V UzhNU obhovoryly problemu Veretskoho perevalu v istorychnii retrospektivi*. https://mediacenter.uzhnu.edu.ua/news/v_uzhnu_obgovorili_problemu_vereckogo_perevalu_v_istorichnij_retrospektivi/2017-03-22-4621 (in Ukrainian).

Kosztju, J., Ljuta, O., Melnik, L., Turenko, T., & Zakrividoroga, J. (1990). *Hungarológia az Ungvári Állami Egyetemen: Bibliográfia*. Uzhgorod (in Hungarian).

Mandrik, I. (1983). A szabadságharc sorkatonái: 135 évvel ezelőtt kezdődött a magyarországi polgári demokratikus forradalom és szabadságharc. *Kárpáti Kalendárium*. Uzhgorod, 40–42 (in Hungarian).

Mandrik, I. (1986). Kossuth függetlenségi harca az emigrációban. *Kárpáti Kalendárium*. Uzhgorod, 26 (in Hungarian).

Mandrik, I. (1988). Eötvös József és a nemzetiségi kérdés. *Kárpáti Kalendárium*. Uzhgorod, 66 (in Hungarian).

Mandrik, I. (1990). Egán Ede és a hegyvidéki akció. *Kalendárium 91*. Uzhgorod, 56–57 (in Hungarian).

Mandrik, I. (1997). Agrárproblémák Kárpátalján a XIX. század végén és a XX. század elején. Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv XII. Nyíregyháza, 47–57 (in Hungarian).

Történelmi párhuzamok. Kölcsey Esték a beregszászi főiskolán (23 December, 2005). Kárpátalja, 258. <https://karpataljalap.net/2005/12/23/tortenelmi-parhuzamok> (in Hungarian).

*Стаття: надійшла до редакції 9.05.2025
прийнята до друку 18.08.2025*

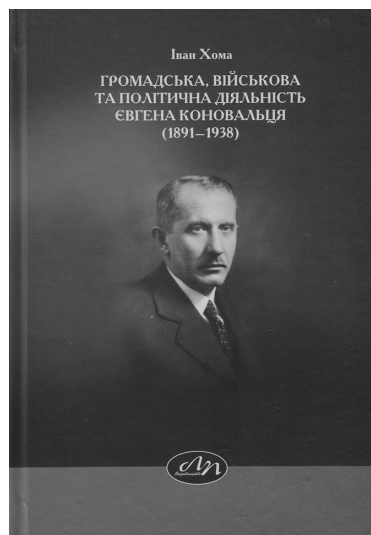
Андрій СОВА

*доктор історичних наук, професор, старший дослідник
професор кафедри гуманітарних дисциплін та олімпійської освіти
Львівського державного університету фізичної культури ім. І. Боберського
старший науковий співробітник відділу новітньої історії
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0548-4975>
e-mail: sovaandrij1980@gmail.com*

**[Рец.] «У ВЕЛИКІЙ СВІТОВІЙ ДРАМИ НАШИХ ДНІВ МИ МАЄМО ДО
ВИБОРУ: АБО БУТИ ТВОРЦЯМИ, АБО ЖЕРТВАМИ ІСТОРІЇ» [на кн.]:
Хома І. Громадська, військова та політична діяльність Євгена Коновальця
(1891–1938): монографія / за наук. ред. проф., д-ра іст. наук Ігоря Соляра.
Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2024. 488 с.**

Тривалий час постать Євгена Коновальця була серед тих тем, на які в радянський період було накладено заборону і яка незаслужено перебувала на узбіччі дослідницьких інтересів українських істориків. Лише з постанням незалежної України науковці цілеспрямовано звернулися до питань історії українського визвольного руху ХХ ст. загалом та до постаті Є. Коновальця зокрема. Монографія Івана Хоми «Громадська, військова та політична діяльність Євгена Коновальця (1891–1938)» (Хома, 2024) засвідчила, що у праці вперше в українській історіографії комплексно, скрупульозно і всеохоплююче досліджено суспільно-культурну та військово-політичну діяльність Євгена Коновальця, охарактеризовано його як одного із провідних діячів української історії першої третини ХХ ст.

У вступі задекларовано широке коло завдань. На сторінках монографії розкрито: стан наукової розробки теми та джерельну основу дослідження; дитячі, юнацькі роки і формування світоглядних орієнтирів Є. Коновальця; його родинне, сімейне, гімназійне та студентське середовища; громадську працю напередодні Першої світової війни в організаціях «Сокіл-Батько», Українському студентському союзу, філії товариства «Просвіти» імені М. Шашкевича та Українській національно-демократичній партії; участь у Першій світовій війні та подіях Української революції 1917–1923 рр.; діяльності у 1920–1930-х роках, зокрема в Українській військовій організації та Організації українських націоналістів (ОУН). На основі величезної джерельної бази І. Хоми вдалося комплексно дослідити ключові аспекти життя і діяльності Є. Коновальця та розкрити його місце і роль в історії України ХХ ст.

У першому розділі «Історіографія та джерела» скрупульозно подано огляд історіографії (1.1. Стан наукової розробки теми) та використаних джерел (1.2. Джерельна основа дослідження). Серед переліку історіографічних праць є характеристика достатньо рідкісних видань, які побачили світ у різних європейських країнах, США та Канаді. Чимало уваги автор приділив тим особам, організаціям і процесам, які популяризували ім'я Є. Коновальця за кордоном. Тут можна віднайти інформацію про вшанування цієї постаті з нагоди різних річниць від дня вбивства та літературу, яка випускалася з цих нагод. Іван Хома критично ставився до вже хрестоматійної фрази «У вогні перетоплюється залізо у сталь, у боротьбі перетворюється народ у націю», авторство якої приписують Євгенові Коновальцю. Автор слушно зауважив, що немає підтвердженої інформації, коли, де і за яких обставин він це сказав. Важливо, що автор знайомий із найновішими здобутками української історіографії, зокрема з працею Олександра Кучерука, Юрія Черченка та Михайла Ковальчука «Євген Коновалець. Історія нерозкритого вбивства», яка нещодавно вийшла друком у Києві (Кучерук, Черченко, Ковальчук, 2024).

Проводячи дослідження, І. Хомі вдалося розшифрувати багато псевд та криптонімів як авторів праць, спогадів, документів, так і осіб, які спілкувалися з Є. Коновальцем або писали про нього. Широке коло документів з українських та закордонних архівів дали можливість дослідити і висвітлити у монографії чимало нових сюжетів із біографії Є. Коновальця. Допомогли цьому студії над невідомими документами, які зберігаються в Осередку української культури та освіти у Вінніпезі (Канада), які туди передала дружина Євгена Коновальця – Ольга у 1948 р., а також документи Військово-історичного архіву та музею Української вільної академії наук у Вінніпезі, Центру досліджень історії еміграції університету в Міннесоті (США), Національної бібліотеки у Варшаві (Польща), Центрального військового архіву Польщі (Варшава). Іванові Хомі вдалося також опрацювати документи українських архівів, зокрема Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Галузевого архіву Служби зовнішньої розвідки України, Центрального державного історичного архіву України у Львові, Державного архіву Львівської області тощо, а також періодику і спогади.

На сторінках монографії вперше якісно та по-новому в українській історіографії введено у науковий обіг маловідомі та невідомі документи державних, громадських, приватних архівів і бібліотек із різних країн світу; висвітлено родинні та сімейні основи, які вплинули на формування світогляду та поведінку Євгена Коновальця; досліджено зміст освітніх програм, які він вивчав у початковій школі, Академічній гімназії, Львівському університеті, вплив на нього професора німецької мови та гімнастики Івана Боберського (Хома, 2024, с. 59; Сова, 2024) (2.1. Родина, початкова та середня освіта); розкрито діяльність у «Соколі-Батьку», «Просвіті», Українському студентському союзі, філії товариства «Просвіта» імені М. Шашкевича та Українській національно-демократичній партії (2.2. Навчання в університеті та початки громадсько-політичної діяльності); досліджено життя в роки Першої світової війни, волонтерську діяльність та участь у формуванні військової формації Січових стрільців у Києві в 1917 р. (3.1. Служба в армії Австро-Угорщини, російський полон, волонтерство та створення Січових стрільців у Києві); проаналізовано внесок Євгена Коновальця як командира військової формації Січових стрільців від грудня 1917 р. до грудня 1919 р. (3.2. На чолі військової формації Січових стрільців та політична діяльність у добу

УНР та Української Держави; 4.3. Військово-адміністративна діяльність у Києві та участь у війнах з більшовицькими та білогвардійськими силами Росії), його перші роки в еміграції (3.4. Інтернування, перший досвід діяльності в еміграції та завершення служби в Армії УНР); розкрито публічну громадсько-політичну діяльність у Львові у 1921–1922 рр.; висвітлено участь Євгена Коновальця як творця Начальної команди Української військової організації в еміграції та її подальшу діяльність (4.1. Ідеї, проєкти щодо продовження національно-визвольних змагань); досліджено його працю в контексті створення Проводу українських націоналістів та ОУН; проаналізовано діяльність як очільника Проводу ОУН у 1929–1938 рр. (4.2. Повернення до громадсько-політичної діяльності та керівництво Українською військовою організацією; 4.3. Утворення та розгортання діяльності Організації українських націоналістів у еміграції).

Окрім вступу та основних чотирьох розділів (1. Історіографія та джерела. 2. Передумови, основні напрями та досягнення в громадсько-політичній діяльності перед Першою світовою війною. 3. Досвід Першої світової війни та участь в Українській національній революції (1914–1921 рр.). 4. У пошуках нових форм та методів боротьби за відновлення української державности (1921–1938 рр.)), монографія також містить висновки, список використаних джерел, перелік умовних скорочень та іменний покажчик. Висновки добре обґрунтовані, відповідають сформульованим у вступі завданням, логічно випливають зі змісту основних розділів та підрозділів монографії. Авторіві успішно вдалося розкрити основні напрямки діяльності Є. Коновальця.

Відаючи належне значній роботі, яку провів І. Хома над підготовкою монографії, варто висловити деякі пропозиції і побажання.

На сторінках видання час від часу трапляються відомості про дружину та сина Є. Коновальця. Більшість із цих сюжетів можна було подати детальніше у відповідних додатках.

У книжці є опис та аналіз окремих фотографій, однак самих світлин не надруковано. Для кращого розуміння ситуації їх потрібно було б розмістити у тексті або в додатках. Загалом фотографії, що стосуються життя та діяльності Є. Коновальця, І. Хома слушно виділив в окрему групу джерел. Адже виникають закономірні питання, а на скількох фотографіях він зафіксований упродовж життя, за яких обставин і де їх зроблено тощо. Світлини також дають уяву про його повсякдення.

У монографії в цитатах трапляються рідковживані, застарілі слова і терміни, а також шифри, які використовував у листуванні Є. Коновалець та члени ОУН, насамперед у міжвоєнну добу. Для кращого їх розуміння доцільно зробити відповідний словничок, подавши його окремим додатком.

У виданні бракує невеликого тексту, в якому було би наведено основні віхи життя та діяльності Є. Коновальця із зазначенням його псевдонімів, криптонімів, іменувань за життя.

Деякі сюжети книжки переобтяжені великими за обсягами цитатами. Частина з них можна було б замінити авторським текстом. Також подекуди подано опис, який нагадує радше хроніку подій, особливо в підрозділах: 3.2. На чолі військової формации Січових стрільців та політична діяльність у добу УНР та Української Держави; 3.3. Військово-адміністративна діяльність у Києві та участь у війнах з більшовицькими та білогвардійськими силами Росії. У цих та інших епізодах варто було загострити увагу саме на постаті Є. Коновальця та його ролі у різних військово-політичних процесах.

Монографія І. Хоми завершується інформацією про обставини вбивства Є. Коновальця. Однак цього замало. Варто пояснити, які наслідки воно мало для діяльності ОУН та загалом українського визвольного руху напередодні Другої світової війни.

Відкритими для дослідників і досі залишаються низка питань, зокрема: життя Є. Коновальця в період Першої світової війни, насамперед 1915–1917 рр., адже збереглося обмаль джерел тієї доби; як українське збройне підпілля у 1940-х роках у Західній Україні ставилося до пошанування постаті Є. Коновальця та його ролі у становленні й діяльності ОУН та українського визвольного руху ХХ ст.

Зазначені пропозиції і побажання не впливають на високий фаховий рівень здійсненого дослідження. Праця Івана Хоми «Громадська, військова та політична діяльність Євгена Коновальця (1891–1938)», написана на основі величезної джерельної бази, є підсумком тривалої пошукової та дослідницької роботи. Авторів вдалося дослідити ключові аспекти життя і діяльності Є. Коновальця й розкрити його місце та роль в історії України ХХ ст. Вона становить цінність не лише для істориків, а й педагогів, лідерів молодіжних середовищ, військових, політиків, широкого загалу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Кучерук, О., Черченко, Ю., Ковальчук, М. (2024). *Євген Коновець. Історія нерозкритого вбивства*. Київ.

Сова, А. (2019). *Іван Боберський: суспільно-культурна, військово-політична та освітньо-виховна діяльність: монографія*. Львів.

Хома, І. (2024). *Громадська, військова та політична діяльність Євгена Коновальця (1891–1938): монографія*. Львів.

REFERENCES

Kucheruk, O., Cherchenko, Yu., & Kovalchuk, M. (2024). *Yevhen Konovalets. Istoriia nerozkrytoho vbyvstva*. Kyiv (in Ukrainian).

Sova, A. (2019). *Ivan Boberskyi: suspilno-kulturna, viiskovo-politychna ta osvithno-vykhovna diialnist: monohrafiia*. Lviv (in Ukrainian).

Khoma, I. (2024). *Hromadska, viiskova ta politychna diialnist Yevhena Konovaltsia (1891–1938): monohrafiia*. Lviv (in Ukrainian).

Sova, A. (2019). *Ivan Boberskyi: suspilno-kulturna, viiskovo-politychna ta osvithnovykhovna diialnist: monohrafiia*. Lviv.

Стаття: надійшла до редакції 14.05.2025
прийнята до друку 19.08.2025

Ібоя САМБОРОВСКИ-НОДЬ

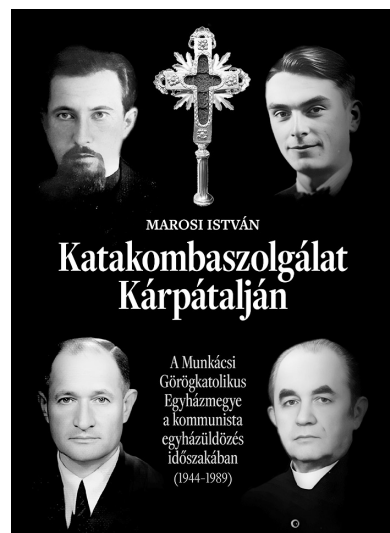
*PhD, кандидат історичних наук, доцент
Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5978-1196>
e-mail: szamborovszkyne.nagy.ibolya@kmf.org.ua*

**[Рец.] ЛІКВІДАЦІЯ ТА 40 РОКІВ ПІДПІЛЛЯ [на кн.]: Мароші Іштван:
«Катакомбне служіння на Закарпатті: Фотодокументи та історичний огляд.
Мукачівська греко-католицька єпархія під час комуністичного переслідування
Церкви (1944–1989)». Берегове; Будапешт: Греко-католицький центр
ім. Елемира Ортутая – Комітет національної пам'яті, 2024. 576 с.**

Коли війська Радянської армії восени 1944 р. зайняли територію сучасної Закарпатської обл., це зумовило не тільки зміну політичної влади, а й стало початком переслідувань вірян Греко-Католицької Церкви (ГКЦ), до якої належала більшість місцевого населення. Нова влада бажала змінити конфесійну структуру регіону за власним уявленням, у якому греко-католикам просто не було місця. На сьогодні є численні фахові дослідження про історію українських греко-католиків після 1944 р. У цій рецензії я не ставила собі за мету робити їх огляд та оцінку, оскільки праця, на яку звернула увагу (як це можна прочитати в її назві), присвячена Мукачівській греко-католицькій єпархії (МГКЄ) на Закарпатті. З теми, на яку написана книжка, вже з'явилися окремі часткові дослідження, що були використані й автором. Зокрема, варто згадати таких науковців, як Даниїл Бендас (Бендас, 1998, 1999, 2021), Богдан Боцюрків (Боцюрків, 1993, 2005), Ласло Пушкаш (Пушкаш, 2008), а також колектив із чотирьох авторів, що об'єднав у збірник документи комуністичних спецслужб від появи «советів» на Закарпатті й аж до ліквідації греко-католицької єпархії (1944–1949) (Сергійчук, Когут, Патриляк, Хропко, 2019).

Автор рецензованої книжки – Іштван Мароші – обіймає посаду директора Греко-католицького центру ім. Елемира Ортутая, розташованого в м. Берегове, водночас він є священником місцевої греко-католицької громади. Отець Мароші вже понад десятиліття досліджує цю тему, розкриваючи її з різних аспектів (Marosi, 2014, 2020, 2022; Marosi I., Marosi A., 2023). Тому цю працю можна розглядати як узагальнення і результат тривалого дослідження, своєрідний синтез напрацювань попередніх років.

У вступному слові єпископ Ніл Лушак (апостольський адміністратор МГКЄ, Титулярний єпископ Фленуклети) слушно відзначив: «Книга, яку ти тримаєш у руках, є ще одним доробком у справі дослідження нашої історії, а саме того періоду життя

нашої Богоспасаємої єпархії, який називасмо часом її підпільного життя. Це був час Хресної дороги наших священників та вірників, а отже, час благословенний і спасенний для нашого майбутнього. Це був час “пшеничного зерна”, яке вмираючи в землі, принесло численні плоди» (С. 9).

Видання дійсно гідне похвальних слів єпископа, адже привертає увагу читачів уже навіть своїми зовнішніми параметрами: формат А4, обсяг 576 с., вага – 2,3 кг, підзаголовок – «Фотодокументи та історичний огляд». Ця монументальність супроводжує читачів протягом усього знайомства з працею. Цілком оригінальною є і структура опублікованого дослідження, поділеного на сім розділів.

У першому розділі автор ознайомив із основними поняттями, джерельною базою, здійснив ґрунтовний огляд наукової літератури, а також коротко описав ситуацію навколо ГКЦ на Закарпатті, що склалася в період до 1944 р. Такий підхід видається вмотивованим, оскільки розвиток греко-католицьких церковних структур на території сучасної України визначали дві окремі церковні унії, укладені в різні історичні періоди. Акт з’єднання з Римо-Католицькою Церквою (РКЦ) для частини українських вірян був проголошений у 1596 р. у м. Бересті (Берестейська унія), а для закарпатців – 1616 р. в Ужгороді. Унаслідок останньої події і виникла МГКЄ (1771)¹. Специфікою традицій церковного життя є те, що в різних країнах церковні структури розвивалися, пристосовуючись до суверенної правової форми конкретних держав.

Літургійні норми греко-католиків, що живуть по східну та західну сторони Карпат, схожі, однак у контексті партикулярних традицій ці структури формувалися по-різному. Візуальні джерела цього явища автор розкрив у другому розділі, в якому також описав ідеологічну основу для переслідування єпархії. Для жителів регіону те, що Радянський Союз прагнув якомога швидше інтегрувати стратегічно важливу для нього територію, обернулося численними трагедіями. Одним із сегментів цього процесу стало те, що радянський режим, який ґрунтувався на ідеології атеїзму, заходився перетворювати традиційну діяльність церков, що історично сформувалися на Закарпатті, та їхні зв’язки відповідно до своїх інтересів. Якщо стосовно Римо-Католицької та Реформатської Церков були відсторонені видатні та харизматичні священнослужителі, то діяльність ГКЦ була повністю унеможливлена із застосуванням примусу до переходу на російське православ’я (С. 27).

Третій розділ присвячений точному опису стану, в якому перебувала МГКЄ безпосередньо перед початком переслідувань із боку радянської влади. Структура єпархії розкривалася у систематичному порядку та в численних таблицях, наводилася кількість вірян із розподілом на греко-католиків та православних (С. 51). Детально, із залученням тогочасних зображень описано установи та заклади, що діяли в МГКЄ до 1944 р. Це і ужгородський собор, і єпископські палати, і комплекс будівель, до якого належали бібліотека й архів; конкафедральний собор у Мукачеві та Цегольнянська церква в Ужгороді; духовна семінарія, яка у 1747 р. спочатку була заснована в Мукачеві, а в 1775 р., за ініціативи імператриці Марії Терезії (Maria Theresia), була перенесена в Ужгородський замок Другетів (Drugeth). 26 липня 1945 р. цей церковний освітній заклад ліквідувала Закарпатська Україна. Також у цьому розділі можна прочитати відомості й ознайомитися з фотодокументами про тогочасні греко-католицькі освітні та соціальні заклади, що функціонували в Ужгороді: школа для підготовки канторів

¹ Папа Бенедикт XVI 17 грудня 2009 р. затвердив за МГКЄ статус Церкви свого права (*sui iuris*) (Див.: Владика Ніл. (2020). 2–3).

(церковних співаків), орфанатрофіум (гуртожиток для сиріт – дітей священників) і дитячий будинок, монастир і друкарня отців василіан тощо. Окремо автор зупинився на жіночих та чоловічих монастирях отців василіан, що діяли тоді на території Закарпаття (С. 96–109). Також дізнаємося про організацію дозвілля для молоді та про те, як єпископ Міклош Дудаш почав готувати греко-католицьке духовенство до переслідувань із боку радянської влади.

45-річний період (1944–1989) автор дослідження розкрив у четвертому–шостому розділах, які займають 382 с. тексту разом із фотографіями та вирізками з тогочасної преси. Особливістю цієї частини дослідження є те, що матеріал подано не в хронологічній формі, а за тематичним принципом, що дає змогу читачеві глибше усвідомити, наскільки значних руйнувань завдав радянський режим жителям Закарпаття, зокрема й греко-католицькій громаді. У четвертому розділі змальовано, якому політичному та фізичному тиску піддавалася МГКЄ від приходу передових радянських частин (27 вересня 1944 р.) і аж до смерті Іосіфа Сталіна (Іосиф Сталин). Головними подіями цього етапу стали: нове возз'єднання або ж повернення до православ'я (С. 148–162), «хрестовий похід» проти греко-католиків у пресі (С. 163–169). Неуспішність цих спроб, зрештою, призвела до підступного вбивства Комітетом державної безпеки (КДБ) єпископа Теодора Ромжі 31 жовтня 1947 р. Смерть єпископа відкрила радянській владі шлях до запуску процедури ліквідації ГКЦ. Цей процес добіг кінця 18 лютого 1949 р., коли по греко-католицьких громадах було розіслане – насильницькими діями радянських спецслужб – т. зв. послання отця Мурані. У тексті цього послання йшлося, що керівництво єпархії, йдучи назустріч «проханням вірян», передає православній церкві кафедральний храм та будівлю єпархіального правління. Тільки значно пізніше стало відомо, що співробітники місцевого КДБ напередодні проникли в палати ужгородського єпископа, привласнили єпископську печатку та церковні бланки і підробили підпис Міклоша Мурані на складеному ними тексті (С. 184). Після цього проголошенню церковного об'єднання на Закарпатті вже нічого не перешкоджало, тож місцева партійна влада зробила це 29 серпня 1949 р. Велика перевага і водночас унікальність цього дослідження – те, що на його сторінках знайшлося місце усім учасникам тих подій, опису місць, де вони відбувалися, а нарратив автора підтверджено численними тогочасними документами.

Найнезвичайнішим (і водночас найзворушливішим) розділом праці став п'ятий. У цьому розділі обсягом 244 с. знайомимося зі священниками в період переслідування Церкви, які, відповідно до їхнього екзистенційного вибору, поділені на п'ять окремих категорій. Автор, класифікувавши священнослужителів за п'ятьма категоріями – священники-сповідники, вірні священники, апостати, поза служінням, емігранти – подав їхні списки з короткими біографіями та фотографіями кожної особи (С. 219–445).

Шостий розділ присвячений періоду т. зв. катакомбного служіння, що для греко-католиків тривав 40 років, як блукання євреїв пустелею після втечі з єгипетського рабства. Події цього розділу подано в хронологічному порядку, однак за тематичним принципом. Автор звернув увагу на апостольську спадкоємність, за принципом якої було таємно висвячено п'ять єпископів МГКЄ – Олександра Хіру, Костянтина Сабова, Івана Семедія, Йосифа Головача та Івана Маргітича, коротко охарактеризував діяльність кожного з них. Тут використано і поняття т. зв. одноосібної теології, яке пов'язане з особою викладача теології д-ра Ортутая Елемира, також автор звернувся до теми підпільно висвячених духівників. У розділі минуле знову стало по-справжньому

близьким, оскільки автор із теплотою та емоційністю, що передається читачам, розкрив служіння (хрещення, вінчання, сповідь, поховання) священників, що опинилися в нелегальному становищі, а також трагічні долі їхніх родин (С. 487–502). Численні сімейні фотографії дають змогу зазирнути в життя греко-католицьких родин, які залишилися вірними Господу та своїй конфесії навіть у радянську еру. Окремий підрозділ отець Мароші присвячує темі вірян, що зберегли греко-католицьку свідомість у Православній Церкві, а також темі стосунків між греко-католицькими священниками й вірянами та РКЦ. Краще зрозуміти ці відносини допомагають фотографії зі зображенням тогочасних буднів і спогади очевидців.

Сьомий і водночас останній розділ монографії, як і перший, виконує функцію своєрідного обрамлення: тут описано період 1989–1991 рр., коли відбувався процес легалізації ГКЦ. Уже традиційно текст супроводжується багатьма фотоілюстраціями та цитатами. Зокрема, читач може ознайомитися з унікальними фотографіями першої публічної літургії, яка відбулася на ужгородській Кальварії 1 жовтня 1989 р. До тексту роботи введено партійні й інші офіційні документи, які відображають зміну церковної політики радянської влади та їхній вплив на греко-католиків. Автор відстежив хаотичність подій протягом кількох років, що передували проголошенню незалежності України, коли в регіоні активізувалося релігійне життя, а греко-католики також бажали вільно віддати хвалу Господу згідно з власними літургійними обрядами. Саме на це вказувала в передмові «Незламна віра» Рейка Фелдварі Кішші (Földváryné Kiss Réka) (голова Комітету національної пам'яті): «Чотири десятиліття підпілля, яке тривало аж до легалізації 1989–1991 років, не зламали священників та вірних Греко-католицької церкви Закарпаття, і навіть у загрозливій тіні мучеництва вони не втратили надії. Їхня незламна віра та стійкість можуть бути прикладом для всіх нас» (С. 11).

Наприкінці монографії вміщено список використаних джерел, до якого включено документи з семи архівів із точною вказівкою номерів фондів та одиниць зберігання: 38 фондів ГКЦ та архіву ім. Іштвана Бендаса, 16 фондів Державного архіву Закарпатської області, фонди Архіву Мукачівської греко-католицької єпархії, Архіву Монастиря Пресвятої Богородиці сестер цистеріанців, Національного архіву Угорщини, Архіву Мукачівського римо-католицького єпископа, Архіву Ордену Святого Василя Великого. Окремо подано джерельну базу фотографій, а також список літератури, який налічує 136 одиниць. Осібно варто наголосити на унікальному ілюстративному апараті монографії: 1 035 фотографій, 92 текстові джерела, 25 газетних вирізок, 15 картин, 14 таблиць, 10 рисунків та 4 карти – усе це збагачує монументальну роботу.

У підсумку відзначу, що надзвичайна історична праця отця І. Мароші ґрунтується на такій різногалузевій джерельній базі, що її результати неможливо оминати. Відомості, наведені в монографії, слугують основою до історії МГКЄ як періоду другої половини ХХ ст., так й існування єпархії загалом. Автор доступно і зрозуміло визначив базові поняття досліджуваної тематики, її хронологічні межі. Його твердження підкріплені тогочасними документами, публікаціями (зокрема партійної преси) й ілюстраціями. Видання може бути цікавим широкому колу читачів, адже містить корисну та маловідому інформацію не тільки для дослідників МГКЄ, але й для тих, хто займається вивченням ГКЦ, інших християнських конфесій, церковної політики радянської влади тощо. Варто відзначити, що одночасно із завершенням роботи над текстом рецензії я отримала новину, що ця написана угорською мовою праця незабаром стане доступною і в українському варіанті (Мароші, 2025).

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА

Бендас, Д. (1998). Греко-католицькі священники під час репресій Церкви радянською владою на Закарпатті. *Благовісник: журнал Мукачівської греко-католицької єпархії*, 3, 5.

Бендас, С., Бендас, Д. (1999). *Священники-мученики сповідники вірності*. Ужгород: Закарпаття.

Бендас, Д. (2021). Осідок (резиденція) єпископів Мукачівської та його перенесення до Ужгороду. В В. Фенич (гол. ред.), *Наукові Записки Ужгородського Університету. Серія: історично-релігійні студії*, 7. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла».

Боцюрків, Б. (1993). Українська Греко-Католицька Церква в катакомбах (1946–1989). *Ковчег. Науковий збірник статей з церковної історії*, 1. Львів, 122–164.

Боцюрків, Б. (2005). *Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939–1950)*. Львів: Видавництво Українського католицького університету.

Владика Ніл. (2020). Декрет проголошення партикулярного права Мукачівської греко-католицької церкви. *Благовісник: журнал мукачівської греко-католицької єпархії*, 30.

Мароші, І. (2025). «Катакомбне служіння на Закарпатті: фотодокументи та історичний огляд. Мукачівська греко-католицька єпархія під час комуністичного переслідування Церкви (1944–1989)». Берегове; Будапешт.

Сергійчук, В., Когут, А., Патриляк, І., Хропко, В. (упоряд.). (2019). *Ліквідація УГКЦ на Закарпатті у документах комуністичних спецслужб 1944–1949*. Вишгород: ПП Сергійчук М. І.

Marosi, I. (2014). *Görögkatolikus magyarok Kárpátalján*. Beregszász: Szent Miklós Egyesület.

Marosi, I. (2020). *A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye 1945. évi sematizmusa*. Beregszász: BIGKKL.

Marosi, I. (2022). «...sokat “családizunk” és felelevenítjük a régiüket». A görögkatolikus papok és családjaik üldöztetése Kárpátalján a kommunizmus évtizedeiben (144–1989). In J., Bali, Z., Deáky, G. Vámos (szerk.), *Családok a kitelepítés árnyékában*. Budapest: ELTE BTK.

Marosi, I., Marosi, A. (2023). *A történeti Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye papi névtára*. Beregszász: BIGKKL.

Пушкаш, Л. (2008). *Священномученик Теодор Ромжа*. Будапешт.

REFERENCES

Bendas, D. (1998). Hreko-katolytski sviashchenyky pid chas represii Tserkvy radianskoioi vladoiu na Zakarpatti. *Blahovisnyk: zhurnal Mukachivskoi hreko-katolytskoi yeparkhii*, 3, 5 (in Ukrainian).

Bendas, S., & Bendas, D. (1999). *Sviashchenyky-muchenyky spovidnyky virnosti*. Uzhhorod: Zakarpattia (in Ukrainian).

Bendas, D. (2021). Osidok (rezydentsiia) yepyskopiv Mukachivskoi ta yoho perenesennia do Uzhhorodu. In V. Fenysh (Ed.), *Naukovi Zapysky Uzhhorodskoho Universytetu. Serii: istorychno-relihiini studii*, 7. Uzhhorod: Vydavnytstvo UzhNU «Hoverla» (in Ukrainian).

Botsiurkiv, B. (1993). Ukrainska Hreko-Katolytska Tserkva v katakombakh (1946–1989). *Kovcheg. Naukovi zbirnyk statei z tserkovnoi istorii*, 1. Lviv, 122–164 (in Ukrainian).

Botsiurkiv, B. (2005). *Ukrainska Hreko-Katolytska Tserkva i Radianska derzhava (1939–1950)*. Lviv: Vydavnytstvo Ukrainського katolytskoho universytetu (in Ukrainian).

Vladyka Nil. (2020). Dekret proholoshennia partykuliarnoho prava Mukachivskoi hreko-katolytskoi tserkvy. *Blahovisnyk: zhurnal mukachivskoi hreko-katolytskoi yeparkhii*, 30 (in Ukrainian).

Maroshi, I. (2025). «Katakombne sluzhinnia na Zakarpatti: fotodokumenty ta istorychnyi ohliad. Mukachivska hreko-katolytska yeparkhiia pid chas komunistychnoho peresliduvannia Tserkvy (1944–1989)». Berehove; Budapesht (in Ukrainian).

Serhiichuk, V., Kohut, A., Patryliak, I., & Khropko, V. (Comps.). (2019). *Likvidatsiia UHKTs na Zakarpatti u dokumentakh komunistychnykh spetssluzhb 1944–1949*. Vyshhorod: PP Serhiichuk M. I. (in Ukrainian).

Marosi, I. (2014). *Görögkatolikus magyarok Kárpátalján*. Beregszász: Szent Miklós Egyesület (in Hungarian).

Marosi, I. (2020). *A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye 1945. évi sematizmusa*. Beregszász: BIGKKL (in Hungarian).

Marosi, I. (2022). «...sokat “családizunk” és felelevenítjük a régieket». A görögkatolikus papok és családjaik üldöztetése Kárpátalján a kommunizmus évtizedeiben (144–1989). In J., Bali, Z., Deáky, G. Vámos (szerk.), *Családok a kitelepítés árnyékában*. Budapest: ELTE BTK (in Hungarian).

Marosi, I., Marosi, A. (2023). *A történeti Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye papi névtára*. Beregszász: BIGKKL (in Hungarian).

Pushkash, L. (2008). *Sviashchennomuchenyk Teodor Romzha*. Budapesht (in Ukrainian).

Стаття: надійшла до редакції 17.07.2025
прийнята до друку 19.08.2025

ЗМІСТ

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА

- Оксана РУДА (Львів).** Еволюція польської громадської думки щодо України й українців (2022–2025): чинники впливу та динаміка змін..... 3
- Ігор ЗАБОЛОТНЮК (Львів).** Військова допомога США Україні на початковому етапі Російсько-української війни..... 23

ІСТОРИЯ ТА АРХЕОЛОГІЯ

- Vladyslav KIORSAK (Lviv).** Ukrainian historical analysis of Icelandic sagas..... 33
- Наталія КОЛБ (Львів).** Взаємини народовців із греко-католицьким духовенством та світськими консервативними середовищами: спроби співпраці й ідеологічні розходження (1885–1894)..... 49
- Павло АРТИМИШИН (Львів).** Перша світова війна у публіцистиці Осипа Назарука..... 68
- Володимир САЛУК (Тернопіль).** Меморіалізація українських визвольних змагань у пам'ятках на території Підгаєцького повіту в 1915–1939 роках..... 83
- Валентина ДОБРОЧИНСЬКА (Рівне).** Українська галицька інтелігенція у шкільництві Волинського воєводства (1921–1939)..... 104
- Марина ДЕМЕДЮК (Львів).** «В сорок першому в Луцкуй тюрми побили»: фольклорний наратив про розстріли в'язнів у червні 1941 року як фіксація злочину радянської тоталітарної системи в пам'яті народу..... 112
- Василь ФУТАЛА (Дрогобич).** Зовнішньополітичні орієнтири руху українських націоналістів (1920–1950-ті роки): українське бачення..... 121
- Ростислав БУРДЯК (Дрогобич).** Особливості зображення козацького повстання 1625 року у працях польських істориків кінця XIX століття – 1939 року..... 140
- Марко КАНТОР (Дрогобич).** Образ козацьких реформ короля Стефана Баторія у працях польських істориків кінця XIX століття – 1939 року..... 153
- Олег ПІХ (Львів).** Україна у зовнішній політиці консервативних і ліберальних урядів Польщі (2005–2025): порівняльний аналіз..... 166
- Наталія МИСАК (Львів).** Товариство жінок з вищою освітою та його роль у розвитку українського жіночого руху в Галичині у першій половині XX століття..186

ПОСТАТІ

- Назар КОСЕНКО (Львів).** «Боротьба з окупантом на терені тюрми»: Ярослав Стецько в польському ув'язненні (1934–1936)..... 203
- Oksana PASITSKA (Lviv).** Metropolitan Andrey Sheptytskyi and Apostolic Visitor Petro Verhun: Social-Cultural Projects in the Interests of the Church and the People...220

ФІЛОЛОГІЯ

- Христина ВОРОК (Львів).** Аналіз «Зимової казки» «Поєдинок» Івана Франка: знахідки та підказки Миколи Ільницького..... 232
- Мар'яна ГІРНЯК (Львів).** «Літописне слово» у романі «Манускрипт з вулиці Руської» Романа Іваничука: наративна стратегія і філософія історії..... 245

Сидір КІРАЛЬ (Київ). Роман Івана Чендея «Птахи полишають гнізда...» у критичній рецензії Миколи Ільницького	257
Ігор КОТИК (Львів). Документальна і художні візії війни у творчості Юрія Тарнавського	268
Микола КРУПАЧ (Львів). Генеза української еміграційної літератури 1920–1930-х років у інтерпретації Миколи Ільницького	280
Орися ЛЕГКА (Львів). «Тільки б рідного поля зворушлива стрічка!...»: дорогами долі Наталі Лівницької-Холодної	292
Микола ЛЕГКИЙ (Львів). Франкознавчі праці Миколи Ільницького (спроба метакритичного дослідження)	309
Євген НАХЛІК (Львів). «Таємні ходи, якими блукає людська судьба»: дискурс долі у прозі Михайла Яцкова	323
Оксана НАХЛІК (Львів). Літературна силуетка Петра Марценюка	345
Уляна ФЕДОРІВ (Львів). Поезія як свідчення: голос Вікторії Амеліної	357
Віта ОСМАНОВА (Львів). Наддністрянський говір як об'єкт дослідження	370

ЮВІЛЕЇ

Yurii SHOTARI (Berehove), Imre SZAKÁL (Berehove). An Eminent Scholar of Hungarian Studies in Ukraine (for the 80 th Birthday of Professor Ivan Mandryk)	385

ОГЛЯДИ ТА РЕЦЕНЗІЇ

Андрій СОВА (Львів). [Рец.] «У великій світовій драмі наших днів ми маємо до вибору: або бути творцями, або жертвами історії»: [на кн.]: Хома І. Громадська, військова та політична діяльність Євгена Коновальця (1891–1938): монографія / за наук. ред. проф., д-ра іст. наук Ігоря Соляра. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2024. 488 с.	395
Ібоєв САМБОРОВСКИ-НОДЬ (Берегове). [Рец.] Ліквідація та 40 років підпілля [на кн.]: Мароші Іштван: «Катакомбне служіння на Закарпатті: Фотодокументи та історичний огляд. Мукачівська греко-католицька єпархія під час комуністичного переслідування Церкви (1944–1989)». Берегове; Будапешт: Греко-католицький центр ім. Елемира Ортутая – Комітет національної пам'яті, 2024. 576 с.	399

Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / гол. ред. Ігор Соляр, заст. гол. ред. Михайло Романюк; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2025. Вип. 42. 408 с.

Літературний редактор
Ірина Стецик

Коректор
Наталія Кічула

Упорядник науково-довідкового апарату
Оксана Рак

Художньо-технічний редактор
Ірина Дяк

Редактор анотацій англійською мовою
Христина Меренюк

Технічний супровід видання
Юлія Артимішин

Ідентифікатор у Реєстрі суб'єктів у сфері медіа R30-03117

ISSN 2223-1196

Підписано до друку 10.10.2025. Надруковано 30.10.2025. Ум. друк. арк. 33,06
Гарнітура Times New Roman. Друк офсетний. Формат 70x100/16
Наклад 50 прим.

Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України,
79026, Львів, вул. Козельницька, 4, тел. +38(032)270-70-22,
e-mail: ukraina.iuk@gmail.com